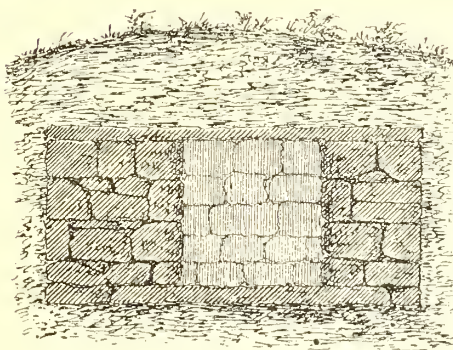
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. V. KÖTET.

A KESZTHELYI KŐKAMARÁNAK ÁTMETSZETE.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

r. A párisi Revue-Numismatique. ism. 274. — Revue belge de Numismatique. ism. 274. — Zeitschrift für Numismatik. ism. 274.

rs. Ortvay: Összehasonlitó vizsgálatok a hazai és északeurópai præhistorikus eszközökről. ism. 340. — A felsőmagyarországi muzeum-egylet IV. évkönyve. ism. 340—342. — A fejérmegyei rég. egylet 1885. évkönyve. ism. 342—343.

sz. Iparművészeti és műtörténeti folyóirat (Glasnik). 406.

sz. j. Reusens Elements d'archeologie chretienne. ism. 353—355. — «A nagy-szentmiklósi aranylelet» német forditásban. ism. 404—405. — «Művészi ipar.» ism. 405—406.

X. Régészeti és Történelmi értesitő. ism. 343.

x. Reissenberger: Die Kirche in Hermannstadt. ism. 243—248. — Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft. ism. 271—272. — Fehéregyháza kérdéséhez. 276.

y. Archiv für Antropologie. ism. 270.

zs. Dr. Henszlmann Imre: «Ausstellung der Landes-Denkmäler-Commission.» ism. 343—344.

Zs. Lipp Vilmos: Die Grabfelder von Keszthely. ism. 355.

Különfélék: 59—61; 144—149; 277—284; 356—364 és 407—408. ll.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor és anthropologia.

Újboczogi tűzkőszilánk. 31—32.
Török Aurél levele a szerkesztőhöz. 32—36. — Réthy László, Reflexiók. 122—125.
Török Aurél válasza Réthy László reflexióira. 235—236. — Viszonválasz A reflexiók írójától. 137.
Csoma József, Zsujtai bronzlelet. 9—16.
B. Fechtig Imre a szerkesztőhöz. 114—115.
Kleiszl Károly a nagysomlói őskori leletekről. 115—117.
Virchow, Pulszky Ferencz rézkoráról. 58.
Dudás Gyula a zentai «kis halom»-ról. 128.
Duna-almási ásatás, *Ry*. 148.
Herman Ottó, Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. 153—167.
Lehóczky Tivadar, Lázárpataki bronzlelet. 183—188.
Ifj. Kubinyi Miklós, Oroszlánkővári lelet. 188—192.
Id. Mogyoróssy János a mezőberényi (Békésm.) rég. ásatásokról. 223—225.
Paúr Iván a höveji őshalmokról. 225—231.
Rómer F. Ferencz, A lissaboni congressus. 250—255., 346—353.
Téglás Gábor. A bécsi akadémia őstörténelmi bizottságának hetedik jelentése. 255—259.
Archiv für Anthropologie, ism. *y*. 270.
Őskori telep az alföldön, *x*. 280.
A bronzcultura Magyarországban. 281.
Ortvay előadása a kőkorról. 282. — Értekezése a kőkorról. 340.
Díszes bronzkori csákány. 283.
Téglás Gábor, Az erdőfalvi barlangok. 299—307.
Hpl., Szendrőládi bronzlelet. 308—310.
Szabó István a pinczehelyi régiségekről. 337.
A nyárádi földvár. *y*. 363.
Dudás Gyula, Zentai régiségek, 364.
Dr. Lipp Vilmos, Őskori kőkamara-sír Keszthelyen, 369—373.
Wosinszky Mór legújabb régészeti ásatásairól. 391—393.
Dudás Gyula a zentai bronzleletről. 394.
Die neuesten Gräberfunde von Watsch, ism. Téglás Gábor. 397—400.

II. Ókor.

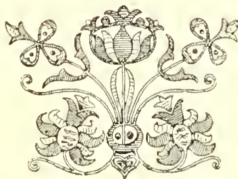
III. Népvándorlási kor.

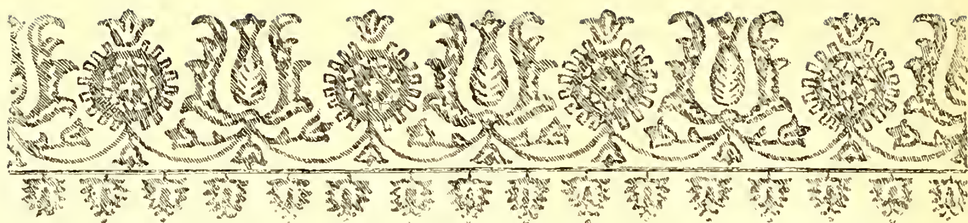
IV. Középkor.

V. Újkor.

VI. Érmészet.

VII. Muzeumok, kiállítások, vegyesek.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

Első füzet.

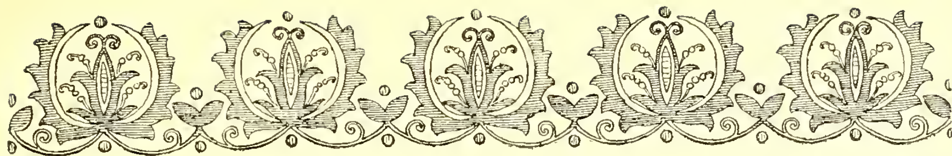
Második füzet.

Harmadik füzet.

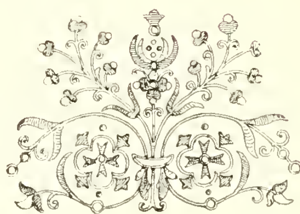
Negyedik füzet.

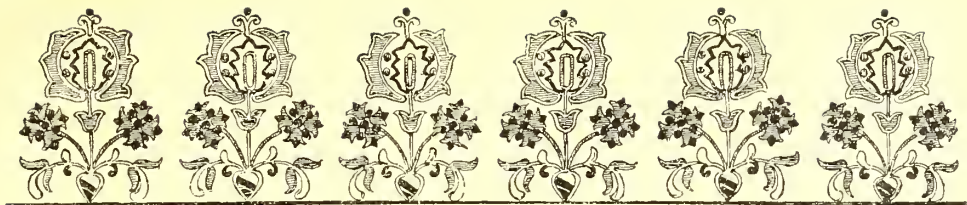
Ötödik füzet.

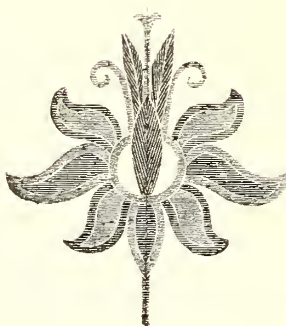

AZ ÖTÖDIK KÖTETBEN FOGLALT ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

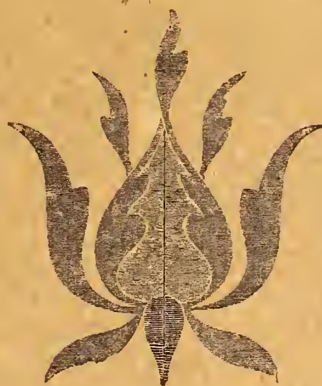
V. KÖTET. I. SZÁM. UJ FOLYAM. 1885 FEBR. 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

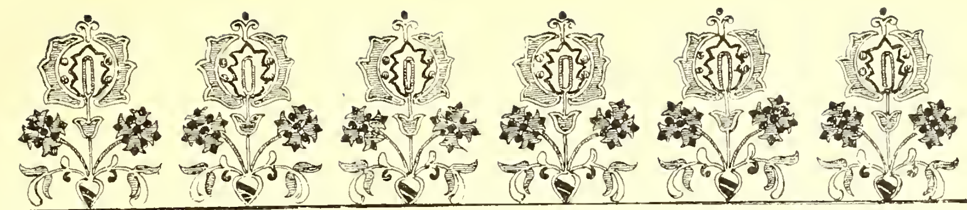
BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

TARTALOM.

Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ V. kötete öt füzetben, mindenkor legalább négy ívnyi tartalommal és számos műmelléklettel, febr. 15-ikén, április 15-ikén, okt. 15-ikén és decz. 15-ikén jelenik meg. — Előfizetési ára 6 frt. Az orsz. régészeti és embertani társulat tagjai a tagdij fejében kapják. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akadémiai könyvkereskedőhöz az akadémia bérházában, vagy Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz a N. Muzeumban küldendők. A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesitő» szerkesztője «Hampel József» nevére a N. Muzeumban czimzendők.

BUDAVÁRÁNAK RÉGI HELYRAJZA.*

Már 1864-ben *Dr. Arányi Lajos* az orvosok és természetvizsgálók pesti nagygyülésén azon életrevaló indítványt tette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottsága állapítsa meg Budavárában azon történelmi nevezetességű helyeket és épületeket, melyek érdemesek arra, hogy emléktáblával jelöltessenek. Ez indítvány visszhangra talált és 1868-ig husz emléktábla helyeztetett el a várnak történelmileg legnevezetesebb pontjain.

A főváros törvényhatósági bizottsága e szép példát legujabban követni akarja és a főváros törökkézből történt visszafoglalása kétszázados évfordulójának megünneplése alkalmából, annak még a váron kívüli részeiben fekvő nevezetesebb pontjait is óhajtaná emléktáblákkal megjelölni. E végből a fővárosi tanács átiratot menesztett a Magyar Tudományos Akadémiához, mely e czélra bizottságot küldött ki.

Ha valaki, úgy bizonyára csekélységem örvendene ezen jeles eszme valósulásának, ámde igénytelen nézetem mégis oda irányul, hogy — mielőtt a váron kivül is állíttatnának fel emléktáblák — az első gond arra volna fordítandó, hogy a várban már meglévők rectificáltassanak és csak ezek kijavítása után állíttassanak fel a külvárosokban is emléktáblák.

Hogy mennyire hibásak a meglévő táblák helyrajzi adatai, azt nyomról-nyomra minden táblán kimutatni az akadémiai Bizottság dolga lesz. Mi a magunk részéről azzal akarjuk

* Előadatott az Orsz. Rég. és Embertani társulat 1884-ik évi novemberben tartott ülésén.

a Bizottság munkálatát elősegíteni, hogy a vár régi topographiájáról iparkodtunk magunknak helyes képet alkotni és azt e helyütt közzétesszük.

I. Régi tapasztalás, hogy a keresztyén korszakban a helységek központja mindig a templom volt, mert alig hogy néhány ház épült, a lakók már kápolnát vagy templomot is építének, a mely körül egyre emelkedtek a házak, úgy, hogy ott vala a helység központja. Igy történt az Budavárban is; már Szent Gellért püspök vértanusága életiratában említtetik a «Capella beate Virginis in Pest».[1] Ekkor a Duna mindkét partján elterülő helységet egy néven «Pest»-nek nevezték. A várhegyet «Novus mons Pestiensis» névvel jelölték.

Midőn a IV. Béla alatt körülbelül 1255—69-ig ujra épített szűz Mária templom egy már előbb ott lévő templom helyett épült, ezen templom volt Budán az első és főtemplom, de egyszersmind a németek temploma is.

Ebből természetszerüleg következik, hogy körülötte lakott a német polgárság.[2]

Helyének meghatározásával foglalkozni fölösleges volna, mert köztudomású dolog, hogy az a jelenleg átépítés alatt lévő, mai nap is Nagyboldogasszony nevét viselő, templom.

II. A pesti újhegyen, — a mai várhegyen, — nem csak a déli oldalról felszivárgó németek, kik egy 1240-ből való okmányban szőlőműves szászoknak neveztetnek,[3] laktak; de

[1] Batthyány Ignácz: «Acta et scripta sti. Gerardi Episcopi Chanadensis hactenus inedita. Albæ Carolinae.» 1790. — 353 l.

[2] Minderről bővebben értekeztem ily czimü művemben: «Nagyboldogasszonyról nevezett Budapest vári főtemplom története.»

Hogy a mai főtemplom helyén IV. Béla épitkezése előtt már más templom állott, kitetszik a jelen átépités alkalmával a talaj átvizsgálásánál talált alapfalakból, melyek némely része az épitészetet vezető mérnök Schulek Frigyes tanár urnak 1878-ban tett «Jelentésé»-hez mellékelt I-ső alaprajzában fel van tüntetve, — névleg a déli és éjszaki hosszfalak keletről számitott első szakaszánál talált támpillér és a mellette volt alapfalak, melyekbe még római faragványos kövek is valának beleépitve. Itt csak mellesleg emlitem meg, hogy a nevezett alaprajzban több részlet van a jezsuitakor barna szinével jelezve, mi már a törökök idejében készült, mert ugyanazon módon és anyagból vala épitve, mint ama részek, melyek, mint a török korból valók, zöldre vannak festve. Ugy szintén több egyéb más van a jezsuita korba sorozva, mi azután történt, — még ezek épitésének évszámait is megmondhatom.

[3] Fejér. Cod. Dipl. IX. 7. 657.

velük egyidőben az ellenkező, éjszaki oldalt a magyarok foglalták el. Mi volt természetesebb, mint hogy azok is templomot építettek maguknak és pedig sz. Mária Magdolna tiszteletére. Erről már 1257-ben van szó, ama pörben, mely a német és magyar plébánia között folyt le, miután templomukat a magyarok is plébániává tették és a németektől függetlenek kivántak lenni.*

A mi a magyar templom fekvését illeti, a vár visszafoglalása óta tévesen azt hitték, hogy az a dísztér éjszaki végén állott, s a III. számú emléktábla is tévesen ide helyezi. Sz. Mária Magdolnáról czímzett magyar plébánia-templom ott állott, a hol manap a várőrség temploma létezik.

Ezen állításomat a következőkkel bizonyítom be:

A német és magyar plébániák között a XIII. században keletkezett pörben a békebírák által többek között végeztetett, hogy a két plébániát egymástól pontos határvonal válaszsza el, és két ízben húzták meg a határvonalat. Az első ízben kiszabott határvonal magában a várban ez volt: «A predicator fraterek zárdakapujától a castrum faláig.» A domonkosok sz. Miklósról nevezett temploma és zárdája ott állott, a hol mai nap a fővárosi tanoda épülete áll, a mellette lévő torony és a bástyán még meglévő régi falak azok maradékai. A határvonal a zárda portájától keletnek, a falig terjedt. — «Azután a nevezett portától tovább vonatik és Konth nádor egykori háza mellett tovább haladva jő azon közhöz, mely Krazer háza mellett van, azután áthaladva Wolmug utczáját azon közhöz jő, mely Bernhardi Ferencz és Leonhardi János háza által fedeztetik, úgy hogy egyenes vonalban az előbb megnevezett castrum faláig kiterjesztetik.» Tehát a mai iskolatéren át, a Fortuna-köz és Dárda-köz irányában a vár nyugati faláig. A mai egyetemi nyomda és a nyugat felé hozzáépített házon keresztül sok ideig átjáró volt; jele annak, hogy itt egykor is átjáró vagy köz létezett. Ezzel szemben van a mai Dárda-köz, mely az egykori Wolmug

* Ezen érdekes pert először emliti Schier Xistus, Buda Sacra-jában. Azonban reá vonatkozó egyidejü okmányok vannak az országos levéltár diplomatikai szakaszában és az 1059 sz. alatt. Ezeket közli Knauz is, Mon. Eccl. Strig. II. 428—430. l.

utczának megfelel. Ezzel szemben áll az egykori Zichy-palota, jelenleg a katonai főparancsnok lakása. Itt voltak az olasz Bernhardi és Leonhardi házai az Olasz-utczában.

A metalis továbbá így hangzik: «És így a mi Sz. Mária Magdolna felé van az magáé sz. Mária Magdolnáé, úgyszintén Logodh és Tóthfalú falvak, valamint a zsidók tere, hasonlókép Sz. Jánostól a király curiájáig szintén a nevezett Sz. Mária Magdolna plébániájáé.» Tehát a várnak éjszaki részén kivül még annak déli részében, a Ferenczrendiek Sz. János templomától egész a királyi lakig fekvő terület toldalékúl hozzácsatoltatott, mert ott is magyarok laktak. Hozzátartoztak a vártól éjszakra fekvő Logod és Tóthfalu községek is.

De mivel a főtemplom lelkészei ezen határt gyakorta átlépték, állítván, hogy ők az egyedül jogosúlt lelkészek, a békebírák újra határozottan körülirták a plébániák határvonalát és kiszabták mindkettőnek tevékenysége számára a területet, mely így van leírva: «A Boldogságos szüz plébániája kezdődik a predikator rendbeli fráterek Sz. Miklósról nevezett zárdájának curiája kapujától a castrum faláig, azután a nevezett portától Konth nádor házánál érkezve a közhöz, mely van Krazer háza mellett, azután, áthaladva Wolmug utczáját, érkezik azon közhöz, mely feleztetik Bernardi Ferencz és Leonhardi János háza által, úgy, hogy egyenes vonalban Budavár faláig nyújtatik és pedig úgy, hogy a mi délnek létezik, tartozzék a boldogságos szüz plébániájához és legyen a plébániáé. Azonban ami éjszaknak van a falak között és a falakon kivül és a sziklás úton túl egyenes irányban az új falig, vagyis kapúig, a mely vezet Sz. Lázárhoz, folytatólag a falon túl és kivül Sz. Lázártól az akasztófáig, mely létezik azon út mellett, mely a Sz. Pál remetéknek Sz. Lőrincz zárdája felé vezet, azon részszel, mely közönségesen Tóthfalunak neveztetik.»

Ezen határjelölésben a vár déli részén volt toldalék, valamint Logod falu Nagyboldogasszony plébánia területéhez van csatolva, mert ezekben adta elő magát leginkább a «lapis offensionis». Azonban ezek elmaradásával a sz. Mária Magdolna plébánia szabályosan kikerekített alakot is nyert, melynek terü-

letén kellett minden esetre magának a templomnak is állania s mégis valamely téves combinatio azt a plébánia területén kivül helyezte és a III. számú emléktábla a mai dísztérre, tehát a német plébániának teljes közepére helyezte. Fönn is akadtak már többen* ezen vitás ponton, csakhogy nem mertek a régi traditióval szakítani, vagy nem birták Sz. Magdolna temploma valódi helyét kimutatni.

A második metalis tisztán kimondja, hogy a mi a határvonaltól *délnek* van, az a németek, a mi *éjszaknak* van, az a magyarok plébániája, tehát a vonalnak keletről nyugatfelé kellett vonva lenni s pedig, mint gyakrabban mondatik, egyenes irányban.

Habár már önmaga ezen határvonal kijelölése is elegendő arra, hogy a Sz. Mária Magdolna temploma a várnak éjszaki részében kerestessék, mégis szabatosabb megállapítását, mely szerint az a mai várőrség temploma helyén állott, szükséges még néhány adattal indokolni.

Először is felemlítendő azon adat, melyet II. Lajos és János királyok házi káplánja *Szerémi György* emlékiratában

* Igy nem tud megbarátkozni a plebániák beosztásának területével Palugyay Imre «Buda-Pest Leirása» czimü müvében 181. l. Van tudomása a sz. Mária Magdolna temploma egykori helyéről Dr. Henszlmann Imre urnak is, ki midőn szives volt szerzőnek «Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története» czimü igénytelen művét az *Archaeologiai Értesitő* 1876. évfolyamában ismertetni és birálni, azt mondja «De szerzö nem tudja, hol állott a Sz. Magdolna nevü magyarajkuak parochialisa». Erre bátorkodom megjegyezni, hogy művemben ugyan sehol sem határozom meg a magyar plébániatemplom helyét, de ebből még nem következhetik, hogy azt nem tudtam. Szó van róla a 20 és kk. ll. valamint a 111. lapon. Itt azonban az emlittetik, hogy a budai várban a visszafoglalás után megtelepitett Jézus-társaságbelieknek a dísz-téren lévő templomrom a Sz. Mária Magdolna egykori temploma czime alatt adatott át. Ezt igy jegyezték fel már 1686-ban a jezsuiták, látszik, hogy e téves nézet már akkor fönállott és azért én is igy emlitettem. Másrészt helyrajzi tanulmányaimat akkor még nem fejlesztettem annyira, hogy képes lettem volna határozottan megmondani, mely templom állott ekkor a disztéren, miután ott sz. Mária Magdolna temploma nem állhatott — illetőleg még nem tudtam akkor határozottan, hogy ez volt egykor sz. György tere. Midőn 1877-ben, husvét táján Rómer Flóris kanonok ur ebbeli nézeteim iránt megkérdezett, már határozottan nyilatkozhattam és mai nézetem is ugyanazonos azzal, melyet már 1876-ban «Török mecsetek Budán» czimü művemben a nyilvánosság elé hoztam. Rómer kanonok ur a fentebbi megbeszélés után az Archæologiai közleményekben közé tett ily czimü értekezésben: «Adalék a budai várnak a törökfoglalas előtti helyszineléséhez» elfogadva álláspontomat, sz. Magdolna templomát szintén a mai várőrség helyére teszi.

Magyarország romlásáról feljegyzett.[1] Elbeszéli, hogy 1536-ban, midőn a németek Budát ostromolták, azon irányban ütöttek tábort, a hol Sz. Péter vértanu temploma van, és a zsidók részével szemben, valamint Logod részéről a szőlőhegyek alatt 10 ágyút állítottak fel. A fővezérek sátrai pedig sz. Lázárhoz közel valának elhelyezve. Szerémi, hogy a vár éjszaki részén történteket lássa, felkereste Benedeket, sz. Mária Magdolna plébánosát, azonban ez útja szerencsétlenségére vált, mert midőn az ágyúzás által ott megrongált falak közelébe jönne, maga is arczában megsebesíttetett. Szerémi elbeszéléséből kivehetjük, hogy sz. Magdolna templomának a vár éjszaki részében kellett állania. Ő azt emlékiratában többször felemlíti, egyebek közt kiváló szorgalommal írja le Verbőczi Istvánnak e templom mellett 1541-ben történt temetését. Eddig két egyidejü feljegyzés után, — mindkettő egy s ugyanazon forrásból látszik származni — általánosan el lőn fogadva, hogy Verbőczi Budán a zsidók temetőjébe temettetett.[2] Nézetem szerint hitelt kell adnunk az egyidejü Szeréminek, ellenben Mutnoki és Thurmschwamb feljegyzései tévedésen látszanak alapulni. Tévedésük onnan származott, hogy Sz. Mária Magdolna temploma körüli cemeterium határos volt a vicus judeorummal, mely a mai bécsi kapu környékét meglehetős terjedelemben foglalta el. Ezen szomszédságtól kölcsönözték a fent idézett szerzők «a zsidó temető» nevet, a

[1] Monumenta Hungariæ Historica. Scriptores I. 283. kk. ll.

[2] Még legujabban is ezt vitatja Dr. Kohn Sámuel ur, «A zsidók története Magyarországon» czimü művében 328. l. 5. jegyz., mely nézetnek tarthatatlanságát már rég kimutatta *Jankovics Miklós* ily czimü értekezésében: Werbőczi Istvánt Igazságnak Fényében helyezteti W. J. M. (Tudományos Gyüjtemény 1829 évf. X. sz. 6. l. Önállólag is megjelent Pest 1829 Trattner), Jankovics kivált az egykoru Verancsics feljegyzésére támaszkodik, melyeket megerősitenek s kiegészitenek Szerémi felette nagybecsü feljegyzései. Tévednek azok, kik e két férfiu feljegyzésében ellentmondást vélnek találhatni, mert, hogy mig Verancsics azt mondja: nagy pompával történtek az *exequiák*, addig Szerémi (I. mű 373) a *temetést* nagy gyorsasággal történtnek állitja. Ezen látszólagos ellentmondás eloszlatására csupán azt tartom megemlitendőnek, hogy az exeginák alatt nem csak kizárólag magát a temetést kell értenünk, hanem a gyászünnepélyességeket is, melyek a római kath. ritus szerint a halálozást követő harmad, heted vagy harminczadik napon tartatnak. Történelmi adatok nyomán bizonyos, hogy hazánkban az ily exeginális ünnepélyességek igen szokásosak valának. Mindezt csak mellesleg Verbőczinek sz. Magdolna temploma mellett volt temetőben történt temetéséről.

minek, nézetem szerint, a zsidók vicusa mellett levő temető értelme van.

A török időben Budavárt gyakorta meglátogató utazóktól igen érdekes feljegyzéseket találunk a keresztényeknek akkori egyetlen, Sz. Mária Magdolna nevét viselő templomáról, mely amint ezen feljegyzésekből kitetszik, a vár éjszaki részén és pedig ott állott, a hol manap a helyőrségi templom van. Ilyen utazók, kiktől feljegyzések maradtak, valának 1573-ban Gerlach István, 1577. Schweiger Salamon, 1582. egy ismeretlen, ki levelet írt Chytraeus Dávidhoz, 1584. Besolt Melchior, 1591. Wratislaw Venczel stb. Ezek közül főkép figyelmet érdemel Besolt Menyhért,[1] ki azt mondja: «A janicsárok elvezettek egy keresztény templomba, mely a vár végén elkülönítve áll.» A Chytraeusnak írt levélben a keresztények templomáról mondatik,[2] miszerint az Sz. Mártha tiszteletére van szentelve. A Besolt-féle műhöz[3] pedig látkép van mellékelve, melyen a keresztények temploma ott jeleltetik meg, a hol jelenleg a várőrség templøma van, ily felírással: «S. Martha Chiesa de Christian». A Magdolnának Márthára való cserélése igen könnyen megtörténhetett, mert nővérek valának; ezen felcserélés pedig annál könnyebben eshetett meg, mert akkorában, mint az utazók mondják, a templom nagyobb részét az evangelikusok birták, ezeknél pedig a Mártha név sokkal gyakoribb, mint Magdolnáé.

Igen nyomatékos adattal szolgal *Han Pál Konrád* topographiájában, annak bebizonyítására, hogy a török uralom alatt a keresztények által Budavárban bírt templom, mely a vár éjszaki részén állott, nem volt más, mint a magyarok egykori plébániája, midőn ezeket mondja: «A keresztények jelenleg templomul a magyarok plébánia-templomát bírják.» Jelenleg, t. i. mikor Han írt, ez pedig akkor történt, midőn Budán törökök voltak.

Érvelésem záradékául felemlítem Meldemann Miklósnak, —

[1] Ametbleurni Lewenklaw János, Néuwe Chronika türkischer nation. Nürnberg, 1590. fol. 519.

[2] Chronicon Turcorum. Francofortii 1584. 8 r. Tom. II. 202.

[3] Neuwe Chronika i. mű.

1541-ben készített, — budai nagy látképét,* melyen a mai várőrség temploma felett e szavak állanak: «Maria Magdolenen.»

Mivel ezen felette nagybecsü látkép további bizonylataimnál is kiváló szolgálatot nyujt, az hü másolatban a mellékletben szemlélhetővé van téve.

Sz. Mária Magdolna templomának meghatározásával Budavár hajdani topographiájában a második szilárd pontot biztosítottuk magunknak.

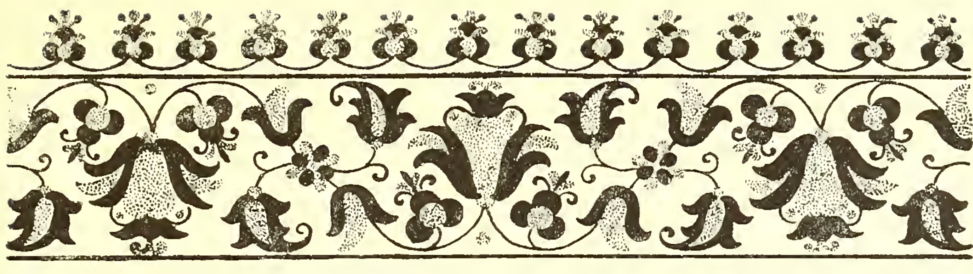
* Eine ware Contrafactur oder verzeychnus der königlichen stat Ofen in Ungarn jr. belegerung samnt dem ungluekhafftigen scharmuetzel des pluturstigen Tuercken mit dem königlichen heerleger an September des 1541 jars.» Alatta 15 versszak, melyek végén: «Das wünscht von Nürnberg, H. S.» E két betü alatt Hans Sachs rejlik. Egy más kiadáson olvasható: «Nic. Meldeman». A magy. t. Akadémia archæol. bizottsága 1872 ápril 9-én tartott IV. rend. ülésen lőn ezen nagy jelentőségü rajznak szalmapapirra készitett mása legelőször bemutatva s azonnal felismertetett annak nagy becse és elrendeltetett a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban őrizett eredeti nagy fametszvénynek másoltatása. (Arch. Ért. 1872. VI. köt. 207. l.) A minek következtében a műemlékek orsz. bizottsága 1872 okt. 9-én tartott évnegyedes rendes gyülésén intézkedett az eredetinek szinezett hü másolata megszerzése iránt. (Arch. Ért. 1573. VII. sz. 25. lap.) A kép 144 cm. hosszu. 38 cm. széles; a mi másolatunk kisebbitett alakban ad annak balfeléből egy 23 cm. széles és 72 cm. hosszu részletet. Ezen látképhez leginkább hasonlit ama jeles mű, mely Budavárt 1571-ből ábrázolja Braun György. Novellanus Simon és Hocherburg Ferencz művében: Beschreibung und Contrafactur der vernemsten Stät der Welt, Cölln, 1580. folio. 42-ik lap. Azonban ezen az irás bejegyzések hiányzanak.

Némethy Lajos.

Budavára 1541-ben a Meldeman-féle látkép szerint; eredetije szinezett fametszet a bécsi cs. k. könyvtárban.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ZSUJTAI BRONZLELET. Abauj vármegye legfőbb érdekességét régészeti kincsei képezik. Bárhova nézünk, mindig valami régi emléken akad meg tekintetünk: egy-egy őskori halmon vagy erődítményen, egy-egy építészeti emléken a román- vagy csúcsíves korból, sürűen jelezve azon középkori kereskedelmi út irányát, mely e völgyön végig vonulva keletet a nyugattal kötötte össze. Egyes hegycsúcsokon a feudális kor maradványai porladoznak: Omode — Regécz — Boldogkővár romjai.

A völgyet hosszában a Sárosból Tokajig vonuló trachit hegyláncztól egy negyedkori képződésű dombhát választja el, keletre termékeny fensíkot képez, nyugatra óriás szakadásokban meredeken esik a folyó medrébe. E dombhát az őskori leletek valódi kincses bányája. Óriás szakadásaiból messzire kilátszanak a culturrétegek s a megye déli határától éjszakfelé 5—6 mértföldnyi hosszúságban, az őstelepeknek csaknem szakadatlan lánczolatát találjuk. A dombhát gerinczét diszítik a dobszai és büdi pogányvárak, a sz. István — baksai, dobszai, perei, gibárti, abapusztai halmok, a büdi leánydomb; innen került a kassai múzeumba a gatai kelta vitéz ezüsttel kivert díszes fegyverzete.

Göncztől félmértföldre éjszakfelé a dombhátat szűk völgy metszi át, melynek fenekén az egykor aranybányájáról hires Telkibányától eredő hegyipatak folyik a Hernád felé. E völgy torkolatában fekszik Zsujta falu, culturtelepen épülve. Itt házépítés alkalmával, alapásáskor, gyakorta találnak őskori edényeket, de ezeket a találók hagyományos szokás szerint összetörik s előttük tartalmuk érdektelen, olykor egyes bronztárgyak hányódnak el köztük.

A falutól mintegy kilométernyi távolságra éjszakfelé van egy *Ortvány* nevű dülő, egy fensík, melynek nyugati oldala meredeken esik a Hernád medre felé — s mint az ilyen meredek agyagos talajnál gya-

kori eset — itt is gyakran történnek földcsúszamlások. Közvetlen a meredek part tövében kis forrás buzog, de ennek környékén hasztalan kerestem a hajdani culturélet nyomait, csupán egy kis cserépdarabot találtam, — valami földomlás e nyomokat is betemette. A forrás felett ettől mintegy 60 lépés távolságban, a meredek partoldalban, három munkás déli pihenés közben akadt a leletre.

E lelet tárgyai: nyolcz kard, nyolcz karperecz, hat lándzsa s egy madárfejet ábrázoló rud- vagy póznavég, — mind bronzból. A találók elbeszélése szerint a földtől alig eltakarva bukkantak reájok, legfelül feküdtek egymás mellett a karpereczek, alattuk közvetlen a lándzsák s a rúdvég és legalól a kardok, szép rendben egymás mellé fektetve úgy, hogy egyiknek hegye a másiknak markolata felé volt fordítva. A tárgyak mind épen kerültek ki a föld alól, de aztán a szokásos próbáknak, ha valjon nem arany-e? ez alkalommal is három kard és egy karperecz esett áldozatul. Két kard a markolat tövénél van eltörve, harmadiknak — melyen a patina legszebb — hegyét törték le.

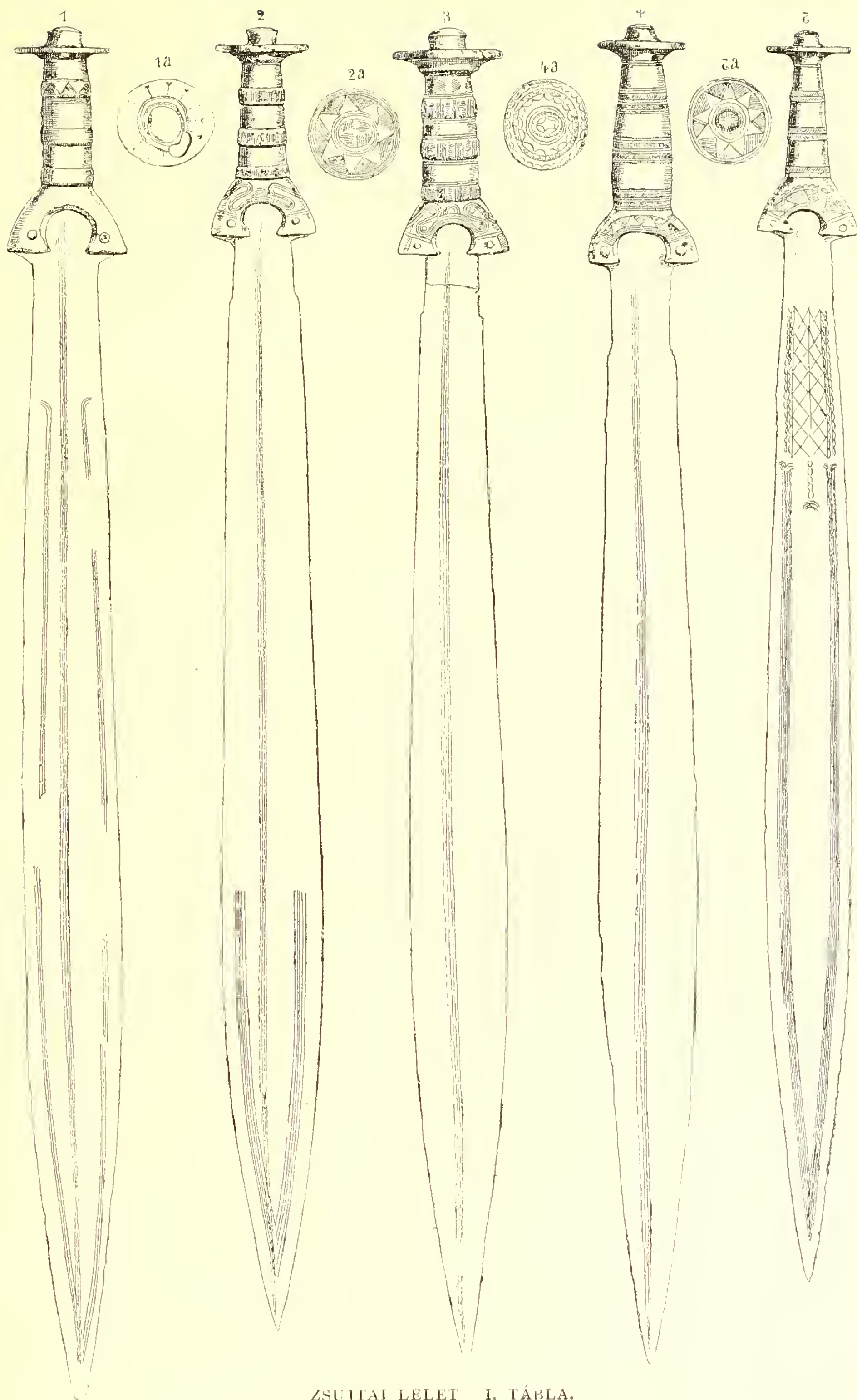
Az egész lelet két lándzsa kivételével birtokomba került, az egyes tárgyak részletes leírását következőkben adom:

I. tábla. Kardok.

1. sz. Hossza 687 mm., pengéje 576, markolatnyujtványa 30, középső tagja 64, végső tagja 17 mm. Liliomlevél idomú pengéjének legn. szélessége 47 mm., a markolat felé fokozatosan 31 mm.-re keskenyedik, hegyétől számított 498 mm. hosszúságban három párhuzamos vonal ékíti, itt azonban e vonalak az él felé kikanyarodnak s elenyésznek. A markolathoz a pengét két bronzszög erősíti, de sem a markolatnyujtványon sem a középtag két első bordáján nincs semmi ékítés, csupán a harmadik bordán látszanak némi háromszög alaku diszítések s a végső tag lapos gombjának külső lapján egyes pontozatok. A középtagon két erős öntési hiba látható. A lapos korong át van lyukasztva.

A 2. számu hossza 650 mm., pengéje 550, markolatnyujtványa 30, középső tagja 58, végső tagja 12 mm. Liliomlevélalakú pengéjének legnagyobb szélessége 50 mm., mely a markolatnyujtványtól 32 mm. távolra egy bevágással 27 mm.-re keskenyedik. A pengén, hegyétől markolata felé, mindkét oldalon ötszörös párhuzamos vonal huzódik, mely azonban 217 mm. hosszúság után megszünik; — alsó része két bronzszöggel van a markolathoz erősítve, melynek nyújtványa meander vonalakkal ékesített; középső tagján három egyenes vonalakkal ékített gyűrüpánt dudorodik ki; végső tagja lapos gombbal végződik, lapján hétágú csillagdiszítéssel.

3. sz. Hossza 665 mm., pengéje 560, markolatnyujtványa 25, középső tagja 65, végső tagja 25 mm. Liliomlevél alakú pengéjének legnagyobb szélessége (49 mm.) markolatánál 26 mm.-re keskenyedik, hegye felé öt párhuzamosan haladó vonalékítés még kivehető, a markolathoz két bronzszöggel van erősítve. A markolatnyujtványt meander-vonalak diszítik. A lefelé keskenyedő középtag három bordája erösen kidomborodó, függélyes és vízszintes vonalakkal ékitett.

ZSUJTAI LELET I. TÁBLA.

A végső tag lapos gombja a bütyöknél át van furva s külső lapját 14 águ csillag diszíti. — A kard markolatán felűl ketté van törve.

4. sz. Hossza 675 mm., pengéje 556, markolatnyujtványa 28, középső tagia 74, végső tagja 17 mm. Liliomlevél alakú pengéjének legnagyobb szélessége 48 mm. a markolatnyujtványtól 44 mm. távolra egy bevágással 30 mm.-re keskenyedik. A pengét — melyen ékités nincs — két bronzszög erősíti a markolathoz. Ennek nyujtványán háromszögékítés fut félkörben; lefelé vékonyodó középső tagján a három borda nem domborodik ki, hanem csupán vonaldíszekkel van jelölve; végső tagja lapos gomb, külső lapján félkörös diszítéssel. — A bütyök tövében lyuk van a lapos korongon.

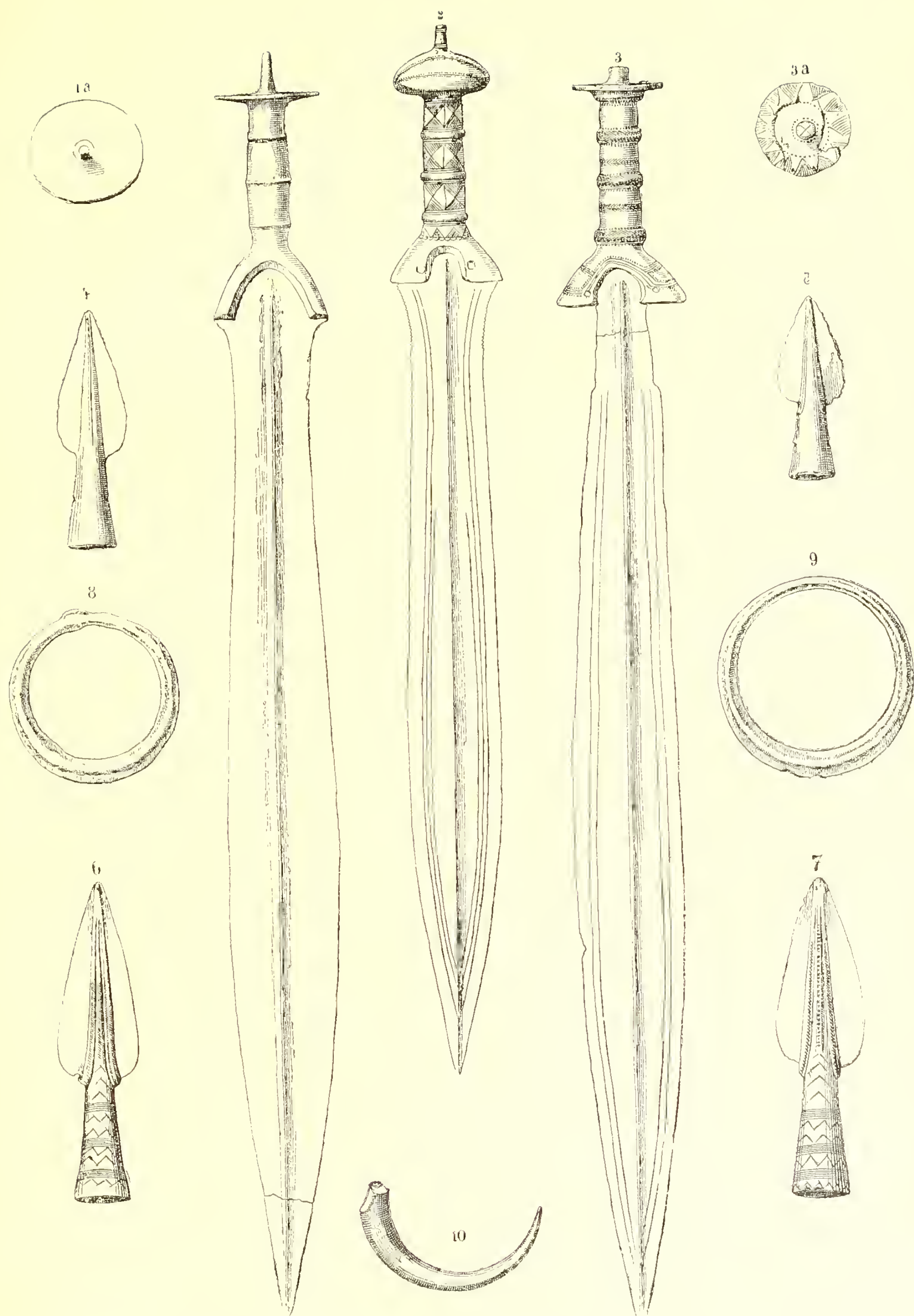
5. sz. Hossza 626 mm., pengéje 526, markolatnyujtványa 29, középtagja 60, végső tagja 11 mm. Liliomlevél alakú pengéjének legn. szél. 43 mm. fokozatosan keskenyedve 23 mm.-re. E penge a találtak között legdíszesebb. Hegyétől markolata felé 410 mm. hosszan hat párhuzamos vonal fut végig s végükön bokrétaszerűleg, 3—3 egy oldalra, kicsavarodnak; innen a markolat felé 65 mm. hosszúságban egymást keresztben metsző egyenes vonaldísz következik, két szélén kettős félkörös ékítéssel szegélyezve. A markolathoz a pengét itt is két dombszög erősíti, a markolatnyujtványon csillagos diszítés fut végig félkörös szegélylyel; a középtag a végső tag felé fokozatosan keskenyedik, rajta a három borda az alapból alig emelkedik ki. A végtag lapos gomb, rajta 9 ágú csillagdiszítés.

II. tábla. Kardok.

1. sz. Hossza 608 mm., ebből pengéjére 482, markolatnyujtványára 28, középtagjára 74, végső tagjára 24 mm. esik. Liliomlevél alakú pengéjének legn. szél. 53 mm., mely a markolattól 60 mm.-re, 37 mm.-re keskenyedik, de a markolat tövénél ismét 53 mm.-re szélesedik. E kard pengéstől, markolatostól egy darabból öntetett, rajta sehol semmi ékítés nincs, markolata keskeny középtagján három, alig kiemelkedő, dudorodás jelzi a bordákat. A szirony rajta feltünöen szép világoszöld, pengéje hegyéből 55 mm. le van törve.

2. sz. Hossza 500 mm., pengéje 377, markolatnyujtványa 28, középtagja 62, végső tagja 33. Liliomlevél alakú pengéjének legnagyobb szélessége (46 mm.) markolatától 40 mm. távolságra 34 mm.-re keskenyedik, de a markolat tövénél ismét 46 mm.-re szélesedik s e szélesedés alatt élét, gonddal bevágott, rovátkák ékitik. A penge mindkét oldalán hosszában három párhuzamos vonal fut végig s markolatához két háromszög erősíti. A markolatnyujtvány sima, de a középtagon a három borda közeit gondosan vésett mértani ábrák töltik ki. A végtag, a többiektől eltérőleg, mandulaalakú, rajta mindkét oldalon 3—3 vonalos pontos ékítés fut végig. A bütyök 11 mm. hosszú, 3—3 párhuzamos vonal diszíti.

3. sz. Hossza 600 mm., pengéje 490, markolatnyujtványa 28, középső tagja 68, végső tagja 14 mm. Pengéje liliomlevél alakú, legn. szél. (50 mm.) markolatánál hirtelen behajlással 23 mm.-re keskenyedik. E kardon úgy a pengén végig futó kettős vonal, mint a markolat összes vonalas és pontos ékítései, nagyon felületes kivitelűek s diszítések helyett csak szabálytalanul odavetett karczolatoknak tekinthetők. — A kard markolatán felűl ketté van törve.

ZSUJTAI LELET II. TÁBLA.

E részletes leírásból kitünik, hogy e kardok a Magyarországon talált bronzkardok azon gyakoribb fajához tartoznak, melyeknél a penge liliomlevél idoma, annak a markolatnyujtványban két szeggel erősítése, a nyujtványok egyenes metszése, a középtag rövidsége, tojásdad átmetszete, a rajta lévő három borda, a végtag lapos korongu záradéka a jellemzetes ismérvek. E kardok pengéje kivétel nélkül liliomlevél idomú, hosszúságuk 377—576 mm. közt váltakozik: közülök hat ékítést mutat, kettő nem; közülök hatnál a penge elvékonyulva megy a markolatnyujtványba s belől, mint a nyujtvány béllése, szélesedik ki, hogy a két szeggel felerősíthető legyen; de kettőnél a nyujtvány felé egy kanyarodással ismét kiszélesedik s így egyesül a markolattal. Jellemző, hogy e szélesedés millimeterre egyezik a penge legnagyobb szélességével. A markolat középtagján mind a nyolcz kardnál három kidomborodott borda, vagy az azt jelző bordaékítés látható. Hogy ez kivétel nélkül mért mindig három? könnyen megmagyarázható a bronzkardok rendeltetéséből. Ezek ugyanis nem vágásra, de szurásra alkalmazott fegyverek lévén, a markolat középtagján csupán a kéz négy újja foglalt helyet, a hüvelykkel a lapos korongra gyakoroltak nyomást, hogy pedig az újjak helyzete annál biztosabb legyen, a négy újj három közének kitöltésére alkalmazták a három bordát.

A végtag hétnél lapos korong, kisebb-nagyobb bütyökkel, csupán egynél, a legkisebbnél s legdiszesebbnél, mandulaalakú s ezért a ritkább fajokhoz sorozható. E leletnél is, valamint a magyarországi nagyobb bronzkard-leleteknél feltünő, hogy e nyolczkardot mind külömböző mintákban öntötték.

II. tábla. Lándzsák.

4. sz. Hossza 110 mm., még pedig szárnya 67, köpüje 43 mm., a gerincz erősen kidomborodó, ékítés rajta nincs.

5. sz. Hossza 84 mm., szárnya 50, köpüje 34 mm.; a gerinczen két sima borda fut végig, mely a csúcs felé elenyészik, rajta két lyuk öntési hibából ered.

6. sz. Hossza 150 mm.; ebből szárnyára 87, köpüjére 63 mm. esik; szárnyszélessége 40 mm A szárny széle egyszerü görbülettel kanyarodik ki, gerincze mellett két oldalt zsinórtagos diszítésű korongok futnak végig, melyek a csúcs felé a gerinczbe elenyésznek. Köpüjét utólag bekarczolt vonalas és fogas ékítés fedi, de ezt minden gond nélkül s oly eszközzel vésték rá, mely a bronzba nem mélyedt be kellőleg.

7. Az előbbihez hasonló s ha szárnya legnagyobb szélessége az előbbiét 4 mm.-rel nem haladná meg, hajlandók volnánk hinni, hogy egy mintában öntettek. Köpüje ékítése és kivitele is hasonló.

Mind a négy lándzsa a bronzlándzsák azon egyszerű fajához tartozik, melyeknél a szárnyak széle egyszerű görbülettel kanyarodik ki.

ZSUJTAI LELET. III. TÁBLA.

II. tábla. Karpereczek.

8—10. számok. A talált karpereczek száma nyolcz, ezek közül hét egész, egyet próbául eltörtek s ennek csupán fele jutott birtokomba. Hét zárt, egy — a törött — nyilt ; a zártak közűl hat valószinűleg egy mintában öntetett, alakjuk, nagyságuk, sulyuk ugyanaz, mindannyian köralakúak, külső kerületük 294 mm., belső átmérőjük 75 mm., négy élüek s ez élek csak legkeskenyebb részükön mennek át hengeridomba. A 7-dik zárt karperecz szintén köralakú, de amazoknál laposabb, kétélű vékony részén egy domborodás öntési hibából származik, külső kerülete 262 mm., belső átmérője 62 mm. A nyilt karperecztöredék, hengeridomú, köralakú, átmérője 73 mm. E karpereczek egyikén sincs semmi ékités s ez nagyban elüt a velök együtt talált kardok diszes és izletes voltától.

III. tábla. Végül volt a leletben *állatidomú rúdvég* (?) melyről Szendrei János a Pulszky-Albumban értekezett. Az ő czikkéből vettük át a rejtélyes tárgy jól sikerült fametszetét. *Csóma József.*

Bányászszobrok a daciai aranyvidékről. Már több ízben értekeztem arról a kiterjedt bányaüzemről, melyet a rómaiak rövid uralmuk daczára az egykori Dacia érczhegységében kifejtettek. Ők azonban, valamint a bejövetelüket megelőzőleg már aranykutatással foglalkozott őslakók, nemcsak a sziklák belsejében szövevényesen elágazó tellérek kincsét igyekeztek kizsákmányolni, hanem a diluvialis terraseok kavicspadjait s az aranyvidékről kiinduló folyók áradványi üledékeit is nagy ügyességgel és nem csekély technikai avatottsággal értékesíteni tudták, mint azt számos aranymosató munkálataik igazolják.

Ilyen aranymosásnak nyomait szemlélhetjük Körösbányától délre a karacsi kúpos hegy irányában szelid emelkedéssel a Vurvu Feregyó nevű tető lábához «La Ptyinkur» (szakadékos, üreges név alatt lenyuló fensíkon, hol a vízcsatornák és feldolgozott kavicshalmok egész rendszere tárul ki szemeink előtt. A különben nagy érdekkel biró helynek további részletezését most mellőzve, egyedül a Fontina Borkai (Borkai forrása) közelében elvezető mezei útról kivánok megemlékezni, mint a hol 1881-ben árokásás közben a Beovits György körösbányai kereskedő tulajdonát képező kert mellett, igen durván nagyolt szoborművek kerültek napfényre. Kevéssel ezután útam engem is arra vezetett s értesülve a sajátságos készítményekről, kisiettem a hely szinére, hogy ásatás által győződjem meg azok egykori rendeltetése, vagy körülményei felől. Fáradozásaim csupán nehány durva trachyt-hömpölyhöz juttatának s e negativ eredményből annyit mégis constatálhaték, hogy rendszeres épületnek hire hamva se volt e helyen s a köröskörül hullámzó aranymurva-halmok közepette valamely kegyeletes czél szolgálatában állhattak e primitiv kivitelű artefactumok.

Később a Beovits két szoborművéhez még egy harmadikat találva, azzal a kellemes tudattal folytatám körútamat, hogy e vidék őstörténelmének becses adalékát képezendik ide hátrább e gyarlón kidolgozott faragványok, sőt a rajtuk első tekintetre felötlő bányászati jelvények egyenesen a régi bányászoknak ez ideig ismeretlen öltözetét leszmek hivatva illustrálni.

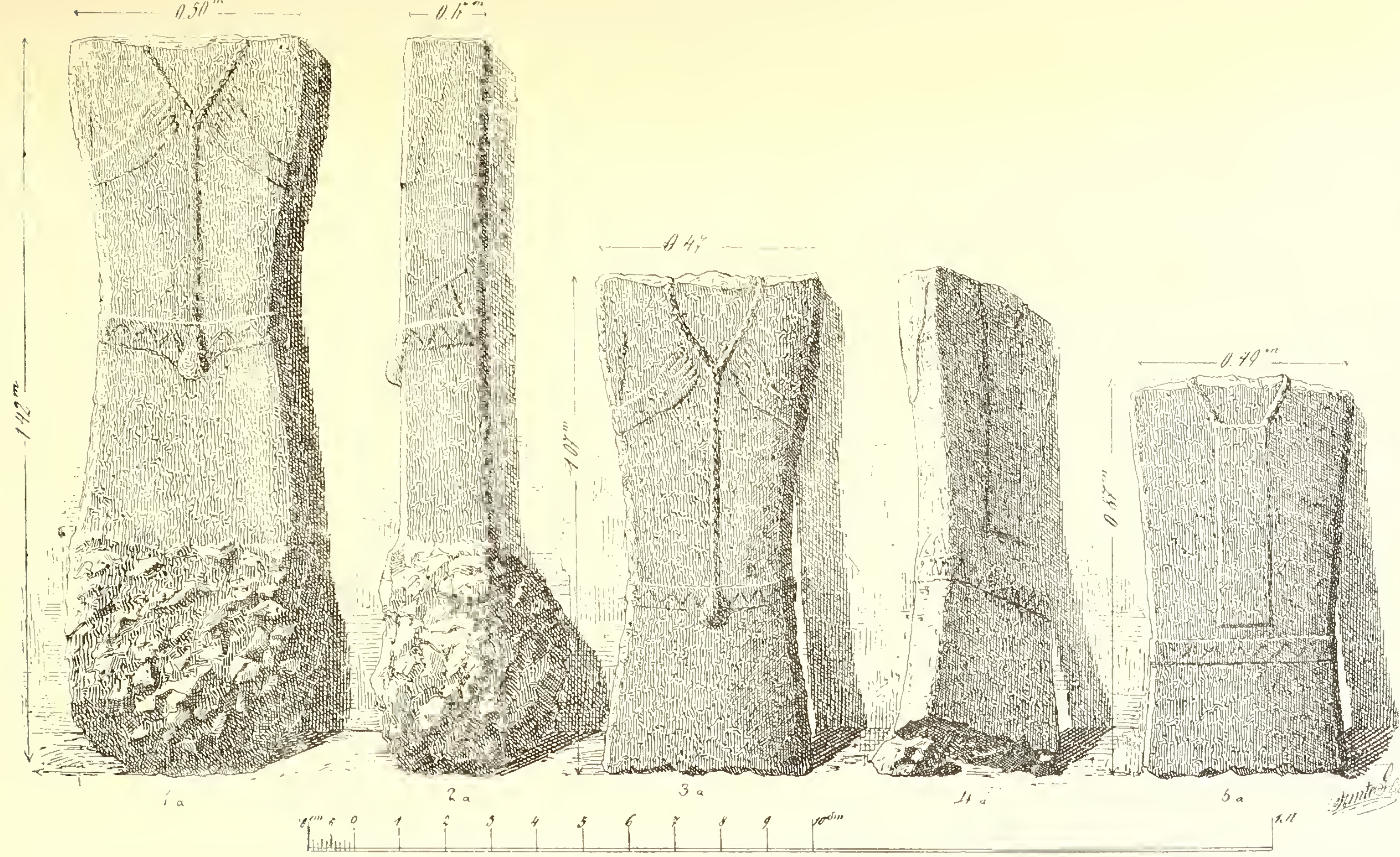
Rendes lakóhelyemre érkezve azonnal megindítottam érdekes felfedezésem lehető analogiái után a nyomozást.

Kutatásaim eredménye, hogy sehol eddig a régészeti ásatások ilynemű szobrokat idáig nem hoztak színre és az írók szintén nem emlékeznek hasonló leletekről. Az irodalmi publikatiokban csak a hallstadti sóbányákból találtam a mai bőrkötény rendeltetésével felruházható bőrlebbenyekre.

Hazai bányavidékünk, így különösen Verespatak, bár felette értékes tárgyakat szolgáltatának a római bányaipar emlékeiből s nevezetesen a mult századtól elkezdve több izben felmerült viaszos tábláival a bányászat magánjogi és technikai kérdéseit is sokképen megvilágíták, ilynemű tárgyakkal még sem öregbíték a régészeti tudományt soha.

Minden jel oda mutat tehát, hogy ez esetben pillérforma faragványokban unikumokat nyert a hunyadmegyei régészeti társulat múzeuma. A mellékelt táblán mindhármat bemutatjuk. Legelőször is az első alakon látható, durván formált, alsó rész tünik fel, mely kézzelfoghatólag arra utal bennünket, hogy e szobormű eredetileg nem volt talapra állítva, hanem oszlopként földbe ásva szerepelt. A más kettőnél (3. és 5. ábra) ez a bemélyített alapzat, miként a fő is, bizonyára erőszakkal lett utólagosan eltávolítva. Egyáltalán jellemző a római uralom szoborműveinél Daciában ez a főcsonkítás.

A formai szépség iránt fogékony rómaiaktól közvetlenül e durva faragványokat származtatni nem lehet. Mellékelt rajzunkon is jól kivehető, hogy a test plastikájának érzékítésében nem bírt jártassággal készítőjük. Eltekintve az alsó végtagok teljes hiányától, lapított torzok mindannyian s a karok, kéz, valamint az ujjak minden anatomiai szabályt kigúnyoló arányokban és méretekben vannak jelezve. A derék aránytalan méretei (egyiknél rövidebb, másiknál hosszabb), a gereblyefogak módjára szétterjesztett és egyenkint morphologiailag nem különböző, csupán helyzetük után felismerhető ujjak, mind arra utalnak, hogy valamelyik naturalista bennszülött kőfaragó adta ezekkel urai művészetének gyermeteg utánzatát. A részletek még inkább megerősítnek abban a feltevésünkben, hogy barbár kőfaragó vésőjének köszönhetjük e műveket. Míg az alkar csak 4 cm. széles, már a kéztő 9 cm.-re bővül. A vállöv és a felkar alighogy ki vannak nagyolva (2. és 4. ábra) a derekat egy kis behorpadás jelzi, csakhogy különböző arányokban,

DÁCIAI BÁNYÁSZ-SZOBROK A DÉVAI MUZEUMBAN.

mert például míg a legnagyobbnál a vállöv szélessége (50 cm.) alig különbözik a másodiktól (47 cm.) és a harmadiktól (49 cm.), addig az előbb említett derék szélessége 40 cm. s a két kisebbé 35 cm. Még legállandóbbak a vastagsági méretek s ezekkel a gyomortáji kihasasodást is jeleníteni igyekezett az egykori mester, miután a nyaknál 17 cm. mért (2. ábra) vastagság a deréknál 20 cm.-re bővül.

Eredetileg embernagyságban készült mindannyi, mert például a legnagyobb és legépebb (1. ábra) teljes magassága ez idő szerint 1·42 méter. Ebből a magasságból azonban csupán 1·07 méter esik a test magasságára s a többit az alapzat adja ki. A második szintén ilyen arányokkal birhatott eredetileg, mert lecsonkult alapzatán felűl épen 1·07 méter magasnak találtam. A harmadik (5. ábra) már eredetileg valamivel törpébb vala, mert ha feltételezzük is, hogy a mostani 87 cm nem képviseli a torzó valódi magasságát, mennyiben a talapzattal együtt észrevehetőleg jó darabot szakítottak el belőle, még nem érhette el amazok nagyságát.

A milyen kevés műbecset tulajdoníthatunk e leleteknek, épen olyan nagy érdekűvé teszik azokat a rajtuk kidomboruló ruházat-részletek. Ime kivétel nélkül mindeniken jól kivehetjük az általvető módjára a jobb és bal vál felett 1 cm. kidomboruló szalagot, melynek eredetije kétségen kívül bőranyagból készült s a gerinczoszlop felett 47 cm. hosszuságban, 12 cm. szélességben kivágott lemezt van hivatva emelni (4. és 3. ábra). Ebben a lemezben látom én az analog rendeltetésű, bár helyzeténél fogva másalakú bányászkötény helyettesét s ha tovább akarnók füzni a következtetések sorát, nem volna bajos egyúttal a bányászok technikájára, munka közben elfoglalt helyzetükre, szintén ujjmutatást olvasni ki, a bőrlemez ilyetén formájából és felillesztéséből. Mindennek tüzetesebb fejtegetését azonban korainak látom még s megkezdett tanulmányaim rendén több és biztosabb adatot remélek még idevonatkozólag. Az 1. és 3. rajz nyomán kisérjük el a nyak mellől eléhajló két lemezke folytatását. Ime a mell felett kiterjesztve odafektetett kéz táján a szijjak egyesülten közös folytatásukat találják a derekát körítő övnek a köldök táján kidomboruló csatjáig. Az egész készüléket az öv kivételével egyetlen bőrdarabból szabhatták ki s az öv egyik feladata a testhez simuló öltöny összetartásán kívül a mellső szijszár megfeszítése lehetett, míg a hátvédő bőrlemezt a vállszijak segélyével a bányász munkaközben tetszése és helyzete szerint jobbra-balra egyengetheté. Az öv átlag 3 cm. széles, 1 cm. vastagnak mutatkozik; de az első szobron 40 cm., a két kisebben 35 cm. peripheriával bírt. Mindháromnál zigzugos czifráda futja körül, sőt a 2-diknál ez a diszítés a mell felőli szijazaton is észrevehető. A csat alakjából itélve, fémből készült csatot utánzott.

A szobrok anyagára térve, azt mindeniknél kárpáti homokkő képezi s utólagos nyomozásom ez anyag bányahelyéhez is elvezetett. Egészen közel ide a *Vurvu Feregyon* fejtik a padosan elváló márgás homokkövet mai napig, csakhogy az eredetileg világos, szürke kőzet, a vastartalmú agyagtalajban annyi időn keresztül egy rozsdás kérgületet nyert. A megmunkálás vésővel eszközöltetett s a biztos véseteket Szinte Gábor rajztanár collegám szemlélhetővé tudta tenni.

Hogy e kezdetleges szobrok valóban bányászokat ábrázolnak, arra nézve csalhatatlan bizonyítékul szolgálnak a szobrok baloldalán övbe illesztett s a 2. és 4. alakon látható bányászkalapácsok. Római korbelinek, bár nem egyúttal *római kéz művének* tartom e szobrokat főleg azért, mivel az általam bejárt negyedkori fokterün számos korábbi időkben előfordult éremlelet egyenesen ide utal, ha a rendszeres csatornázási műveleteknek más római aranymosó telepekével egyező szerkezete magában nem bírna is elég bizonyító erővel. Korábbi időkből pedig már azért se származtathatom, mert épen a római aranykeresők által felforgatott murvarétegből s alig fél méter mélységből kerültek napfényre, holott a legionariusok uralmát megelőző korszak emlékeit s különösen ily mázsányi sulyú tárgyakat mélyebben kellene keresnünk.

Véleményem szerint csak annyi marad még eldöntetlenül, vajjon síremléket képeztek-e e faragványok vagy más czélra szolgáltak egykoron? E tekintetben végérvényes itéletre sem ásatásom, sem helyi szemlém fel nem jogosítanak. *Téglás Gábor.*

Régészeti Ásatásaim az Ó-budai u. n. Kapuczinusdombon.

Életemben mindig különös előszeretettel voltam a tudomány rejtélyes pontjai iránt, melyek, hacsak némileg megbizható alappal bírtak, érdeklődésemet mindig nagy mértékben tudták fölébreszteni.

Így volt ez *Fehéregyházzal* is, melyről Béla király névtelen jegyzője azt mondja, hogy azon helyen épült, a hol *Árpád sírja* létezett. Evvel a kérdéssel, mely az idők homályába és a harczok zavarába merülten, konokul daczolt eddig a kutatásnak minden ügyességével, és mely sok tekintetben, de különösen Budapest történetében mint irányadó alappont, elég fontossággal bír, hogy megoldásával foglalkozni mintegy közös kötelességnek tekintessék: evvel a kérdéssel a most lefolyt évben magam is különösebben foglalkoztam.

Működésemet e téren teljesen befejezettnek még nem mondhatom; az eddig elért eredményeknek azonban vannak olyan egyes részei, melyeket, mint a Kapuczinusdombon foganatosított ásatásaimat is, befejezetteknek tekinthetek. Hogy miért tekintem én ezen ásatásaimat befejezetteknek, annak okai a fővárosi régészeti bizottság elnökségének e

kérdésre vonatkozó akaratán sarkalnak. De befejezettnek tekintem a *Fehéregyház helyfekvése meghatározásának* kérdését is; ezt azonban csak azért, mert azt tényleg befejeztem, és mert ahhoz valamit hozzátennem vagy abból elvonnom alig lészen szüséges.

Ez utóbbira vonatkozó s külön megjelenő terjedelmesebb közleményem szintén sajtó alatt van.

Tavaly kora tavaszszal, épen virágvasárnapján indultam az előbb összegyüjtött adatok nyomán Fehéregyháza keresésére. Nyomozásaim alapjáúl csakis olyan okmányokat fogadtam el, a melyeknek hitelessége és megbizhatósága minden kétségen fölűl áll.

Az ó-budai prépostság és káptalan birtokát képezett Ó-Buda városának és határának sajátságos története ugyanis egynéhány okmányban oly híven és oly tisztán van megírva, és ezen történet fonalán Fehéregyháza oly kitünőleg szerepel, hogy a jelzett okmányokban pontosan leírt geometriai vonalak következetes egymásra vonatkoztatása által Fehéregyházának hajdani holfekvése iránt tájékozást szereznem sikerült.

Ó-Budát az ó-budai prépostság és káptalannak II. Endre király adta vissza 1212-ben, és erről ugyanezen évből két okmány van; mind a kettő a Fejérféle Codex Diplomaticus III. részének 1. kötetében a 118. és köv. lapokon van följegyezve; az egyik «Andreas II. R. H. Ecclesiæ Budensi per injuriam oblata restituit», a másik pedig «Diploma eiusdem argumenti» czímmel ellátva. Ezen két okmányban fordulnak elő Ó-Buda birtokviszonyai történetének első nyomai.

A fő alapokmányt képezi e tekintetben *I. Lajos királynak* 1355-ben kelt *határjáró levele*, melyben Ó-Buda határából és városából egy bizonyos részt kihasít és határjelekkel elkülönít, hogy édesanyjának, Erzsébet özvegykirálynénak nyugalmas tartózkodási helyet biztosítson.

Az ekképen az ó-budai egyház birtokában maradt határnak azt a részét azonban, a melyen Fehéregyháza is állott, másfélszázad után az ó-budaiak mint városi területet elbirtoklás útján maguknak arrogálták mi ellen a káptalan tiltakozott és Perényi Imre nádor előtt panaszt emelt. Ezen ügyet az ú. n. *nádori parancslevél* intézi el 1510-ben, mely parancslevél képezi I. Lajos király határjáró levelének első hiteles elismerését és Fehéregyháza helyének határozottabb leírását; mely parancslevél azonban az eddigi interpretatiók tévességénél fogva érthetetlennek, sőt I. Lajos metálisával ellenkezésben lenni látszott, Fehéregyházához pedig egy lépéssel sem vezetett közelebb.

A zavarok folyton növekedtek; nemcsak az ó-budaiak, hanem a «gercseiek» is az ó-budai egyház birtokának határain olyan igényeket támasztottak, a melyeknek megvizsgálására II. Lajos király 1524-ben Henczelffy István és Thuróczy Miklós itélőmesterek vezetése alatt az

ó-budai határ reambulatióját és a határvillongási ügynek végleges elintézését elrendelte. Ezen *reambulatio* tárgyában létrejött hiteles okirat — melyből világosan kimutatom, hogy az ó-budaiak 1524-ben is *ugyanazt* a területet vindikálták maguknak, mint 1510-ben — képezi úgy I. Lajos királynak, mint Perényi nándornak okmányaihoz a legkövetkezetesebb részletező kommentárt és oly világosságot vet főleg az I. Lajos király idejében kijelölt határvonalra s annak egyes pontjaira, különösen azokra, melyek egyenesen Fehéregyházára vonatkoznak, hogy ez utóbbinak fekvése helyét eltéveszteni nem lehet.

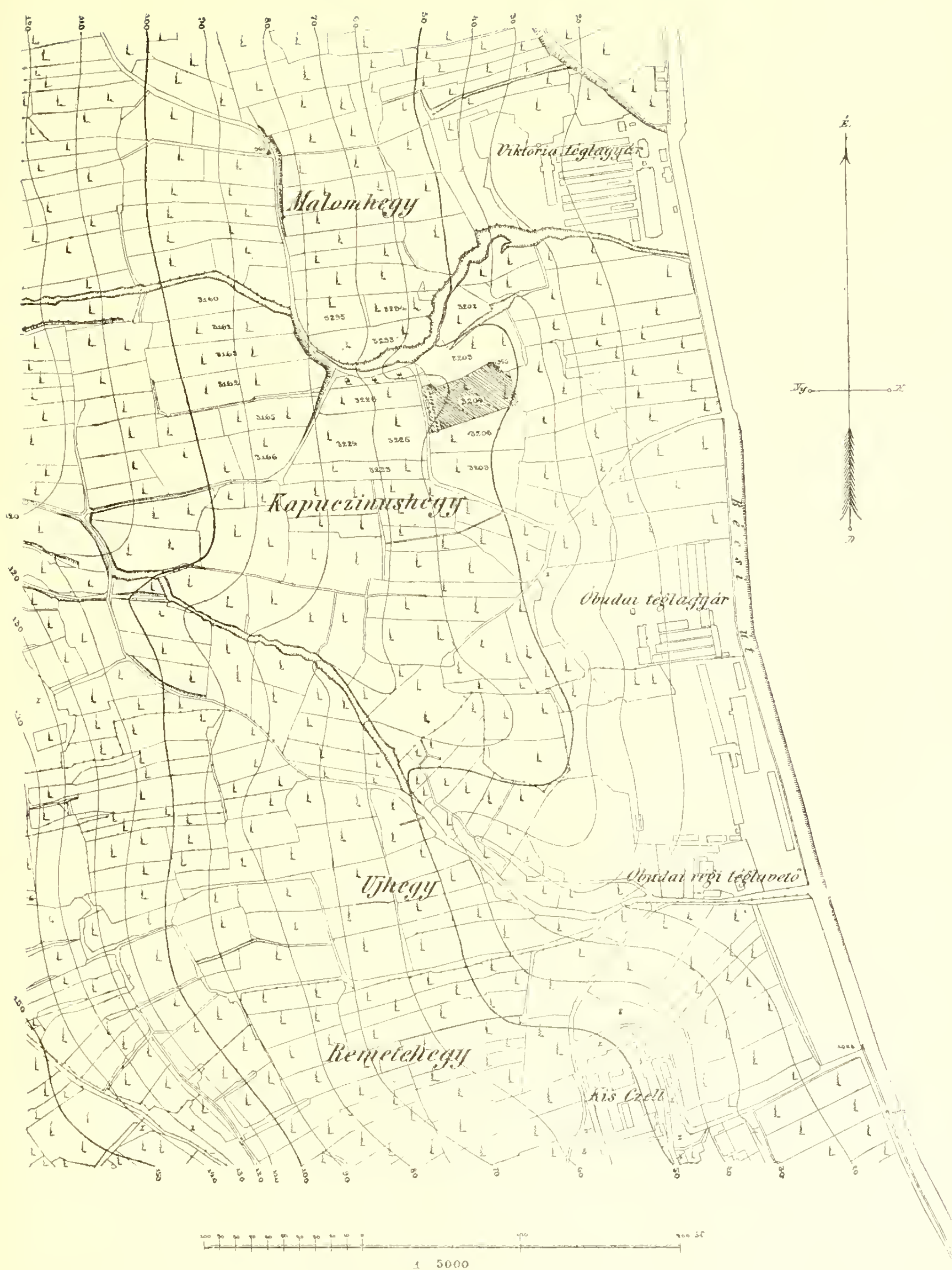
Mindezen kifogástalan hitelű okmányok kapcsában fölhasználtam még azon hasonló hitelességű levelet is, melyet Mátyás király 1479-ben IV. Sixtus pápához Fehéregyháza tárgyában írt, és melyben e kápolna fekvésére nézve szintén igen értékes adatok foglaltatnak.

Ezen fölsorolt okiratoknak elsőrendű minősége, de legfőképen hitelessége már abból is kitünik, hogy minden pontjukban, a hol csak érintkeznek és ugyanazon tárgyra kiterjednek, mindenütt a legszabatosabban összevágnak. Ezeket az okiratokat vettem egyetlen alapul; ezekre építettem Fehéregyház helyfekvése meghatározásának egész tervét és kivitelét. Más okmányokra csak tartózkodással, csak alsóbbrendű kérdések megvilágítása czéljából támaszkodtam — és így jutottam el a metális azon vonalához, melynek menetében kellett az okmányok egybehangzó bizonyítása szerint Fehéregyháza nyomait keresnem.

A vonal, melytől jobbra vagy balra kellett Fehéregyházat véleményeznem, elég rövid volt arra, hogy a helyszínén való keresés terhes és koczkáztatott föladatának magamat alávethettem. E vonalnak egyik oldalán azonkivül már kerültek elő több ízben különféle rom-maradványok, melyek azonban érdemes szakférfiak tanulmányainak képezvén már tárgyát, részemről tiszteletben tartandók voltak; így tehát egyelőre a mondott vonalnak csakis a másik felére szorítkoztam és ott indídottam meg a behatóbb helyszíni vizsgálatot, melynek eredménye minden várakozásom ellenére, meglepett — mert a vonalnak *ezen* az oldalán, arra, a mit tényleg észleltem, egyáltalán nem számítottam.

Első pillantásom ugyanis az itt emelkedő kies fekvésű dombra, a Kapuczinus-dombra esett. A tájéknak és az ásatások helyének áttekintésére szolgáljon az ide melléket «Remetehegyi regio» czímű pontos térrajz, mely a magassági vonalakat is föltünteti.

Ott azon a remetehegyi regióhoz tartozó lejtőn ugyanis egy domb emelkedik, a Kapaczinusdomb, mely keletről, délről és éjszakról akképen van levágva, hogy ezen három oldala mint a fal, oly meredek. Ezen Kapuczinusdomb fekvése valamivel távolabbi álláspontról, a Vörösvári-utcza felől tekintve oly plastikát tüntet föl, mely önkénytelenül

AZ Ó-BUDAI REMETEHEGYI RÉGIO TÉRKÉPE.

lebilincseli a figyelmet: a Kapuczinusdomb az ott emelkedő többi dombok és lejtők közt azt a benyomást teszi, mintha egy félholdszerű «hegyöböl»-nek közepén symmetrice elhelyezetten emelkednék valamivel a többiek fölé.

Midőn e dombra fölmentem és fölülről a domb környékén körültekintettem, először is a domb keleti lejtőjén látható terrasse-művelés gyönyörű mintája lepett meg, a minőhez hasonlót ezen, a Mátyáshegytől a Hármashatárhegyen túlig terjedő, hegyfokok egész hosszú vonalán sehol sem találhatni. Magán a domb tetején tartva szemlét, számos faragott kődarabra, különösen pedig egy és ugyanazon csigalépcsőhöz tartozott, szép faragású lépcsőkövekre akadtam, mely utóbbiaknak számát későbben 22-re tehettem, Lejebb a délre eső szomszéd szőlője alatt egy hatalmas kövekből épült és jól fentartott, 40 méter hosszú régi fal vonta magára különösebben figyelmemet. Ilyen falhoz való köveket itteni szőlőbirtokos nem szállít föl ilyen magasságra soha; már elsőre is valószínű, hogy e kövek itt valahol a dombon létezett romokból származhattak. Fent, a dombtetőnek közepén, végre egy különféle nagyságú kövekből, törmelékből, ragacsból, imbrex- és tégladarabokból álló jókora halom emelkedik (ugyanaz, a melyen az ottani csőszkunyhó s e mellett a 955. számú háromszögelési kőoszlop áll) és a melynek kimagaslása a hajdan itt létezett nagyobb építmények sírdombjának benyomását teszi.

Mit jelentsen mindez?

Fölvilágosítást és esetleg behatóbb tudomást kellett szereznem e hegyet illető egyéb fontos körülményekről is. Fölkerestem e végből mindenek előtt a Kapaczinusdomb tetején levő szőlőnek a gazdáját, kitől azután a helyszínén különféle más adatok birtokába jutottam. Megtudtam ugyanis, hogy ott a dombtetőn a föld alatt falak maradványai léteznek; hogy létezik továbbá egy rendkívül nagy faragott kő valahol a tőkék alatt, melyre a gazda még azon időből emlékszik, mikor ugyanezen szőlőbe mint napszámos járt munkára — de a helyet, hol a falak vagy a kő lehet, már csak úgy körülbelül tudta megmondani. Megtudtam ezenkívül, hogy a fent említett faragott kövek és a számos lépcsőkő tényleg a dombtetői szőlők talajából ásattak ki.

Dr. Wekerle László.

Aszári Kincs. Múlt évben az aszári határban szántás közben érdekes kincs került fölszínre, melyet Egger Dávid budapesti régiségkereskedő szerzett meg. Az ő előzékenységéből tehette közzé Hampel József még a múlt évben e kincs legfontosabb darabját, Atta gyalogos katonai elbocsájtási levelét.*

* Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában. Budapest, 1884. Kiadja a M. T. Akadémia.

Amaz okmány azonfölül, hogy magában véve igen érdekes emlék, az egész kincsre bir jelentőséggel, mert megadja a pontos időhatározást a lelet korára. Az okmány 148-ból lévén keltezve, az összes 14 darabnyi lelet valószínűleg a II. század első feléből származik.

Volt pedig a kincsben a jelzett két okmánytáblán kívül egy kis arany csüngő, ezüst láncz, hét ezüst karperecz, egy ezüst fibula, két kisebb és egy nagyobb serpenyő bronzból, mely utóbbiba a többi tárgy a diplomával együtt belé volt szorítva. Bizonyára már régi időben így rejtette el kincseit a tulajdonos, mert azt hitte, hogy így óvja meg legjobban drágaságait. Igaza volt, mert most, mikor a földmíves szántóvasa végighasította a földet, a nagy edény fala fogta föl az ekevas lökését és őrizte meg a benne lévő kényesebb ékszereket.

A lelt tárgyaknak az ide csatolt három táblán adjuk pontos ábráit és az ábrák sorrendje szerint itt következik a bővebb leírás.

I. tábla. 1a. Serpenyő bronzból. Széle kissé kihajló, alján (1*b.*) domború központi kördíszek az edény oldalán alúl és felső széle alatt vonaldíszek — mindezek esztergályon, a hogy római kori műveken szokás.

Füle lapos és korongidomban végződik, szélét domború vonaldísz ékíti, melynek fölülete rovátkolt, az edény fölakasztására szánt nyilást is gyürüforma tag kereteli be. Az edény füle öntve van s a rajta látható domború díszeket vésővel simították ki.

Ponczokkal bevert apró körök sűrűn egymás mellé csoportosítva ékítik három helyütt a fogantyú felső lapját és a középső lyuk mellett ponczczal verte be a gyáros nevét (1*d*) CARATVSV. A bélyeg idoma kördeď hajlású, a betük eleje tiszta és határozott, a harmadik, negyedik, ötödik kevésbbé domborodik ki, a végső három betünek pedig csak felső része emelkedik ki elég határozottan, alsó részét nem nyomták ki elég erősen. A végső V után betü nyoma nincs több és azért nincs okunk a gyáros nevének kelta végzésén (TVSV) kételkedni.

Az edény méretei következők. Átmérője a füle hossztengelye irányában 0·355, a fül hossza magában 0·162, a fül végső korongjának átmérője 0·076, az edény oldallagos magassága 0·12, alján átmérője 0·13. Az edény teljesen ép, csak a füle legszélén van sérülés, mely réginek látszik.

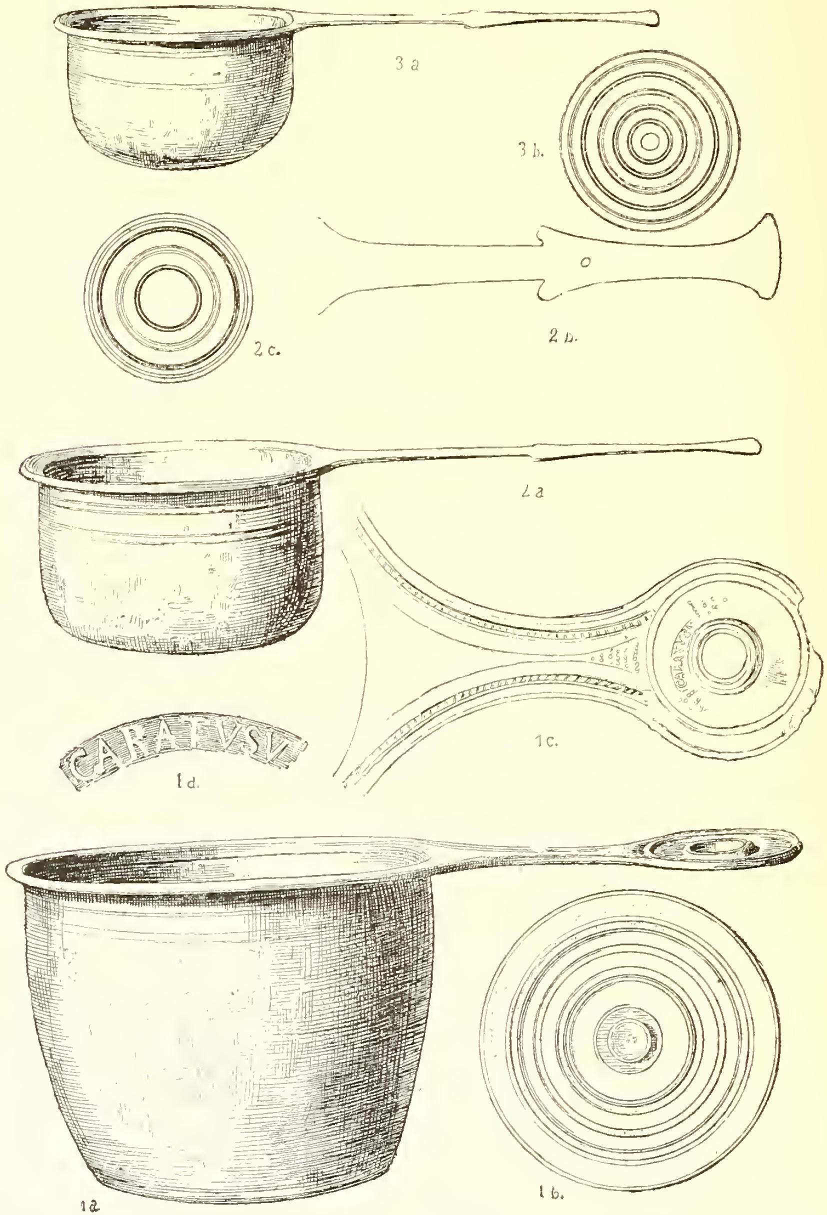
2a. Kisebb serpenyő bronzból. Füle az edénynyel egy tagból van kitrébelve, fölülete sima, csak kihajló széle alatt és alján (2*c.* ábra) vannak esztergályon bevésett párhuzamos vonalak. Füle közepe tájáig egyenletes szélességü, jobbról, balról kihajlik s úgy szintén szélesbül a vége felé (2*b.* ábra). Közepe táján a fül át van lyukasztva.

Az edény méretei. Átmérője a füle hossztengelye irányában 0·325; a fül hossza magában 0·188, a legnagyobb szélessége 0·038, az edény falának magassága oldalt 0·078.

Az edény jó állapotban maradt fönn, csak két helyütt vannak rajta apróbb törések.

3a. Az előbbinél is kisebb méretü csésze bronzból. Füle az edénynyel egy tagból készült, trébelt műnek látszik. Széle kihajló és füle tagozott, mint az

előbbi edény. Díszítése mindössze abból áll, hogy az edény oldalán és alján (3*b*. ábra) párhuzamos vonalokkal ékítvék. Ott, a hol az alján a körben futó vonalak két legkülsőbbikét bele verték, ott már régi időben megszakadt, füle

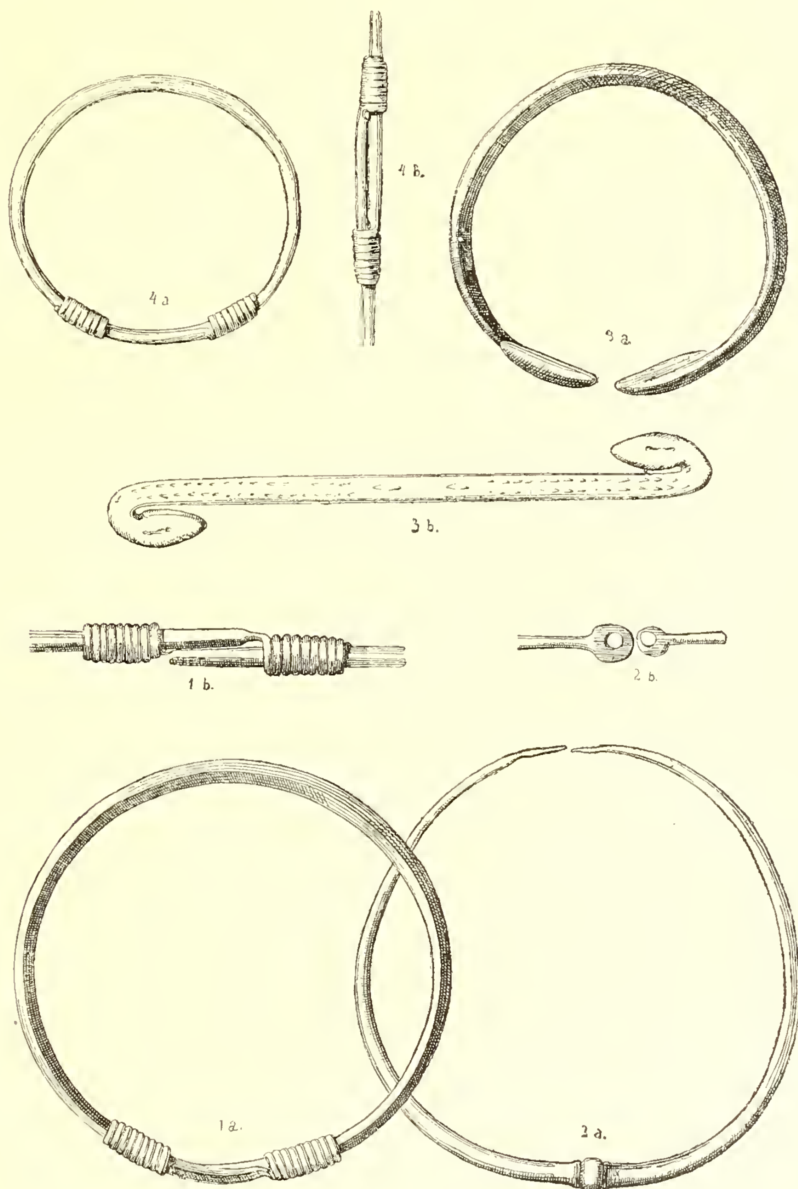

csonka; csonka részét rajzunkon (3*a*.) ferdén futó párhuzamos vonalzással jeleztük; a feltaláláskor a fül külön volt az edénytől, a mostani tulajdonos eredeti helyére reá forrasztatta.

Az edény nyilásának átmérője 0·12, magassága 0·066.

A *II. tábla* $^{2}/_{3}$ nagyságban adja a tárgyak ábráit.

1. A kincs legékesebb tárgyai közé tartozik egy pannoniai idomu ezüst fibula. Tűtartó lemezen két helyen áttört művű díszítéseket mutat, melyeknek

idomai legaprólékosabb pontossággal kidolgozvák, a fibula hátsó gerincztagja hosszában mindkét oldalt sűrűn egymás mellé rakott pontok sorakoznak és élénkítik a hosszú vonal egyformaságát.

A fibula nyakgyürüje korongidomra áll ki s oldalát keretbe foglalt kidom-

borodó hullámvonal ékíti, a vonal hajlásait szintén mélyített pontok kisérik. A gyürü táján két kampós nyujtvány áll ki, egyik fölfelé, másik lefelé, mindkettő csonkavégű.

A fibula fejtagja szokás szerint szélesbül és három kiálló korongba nyílik, melyben a tű rugója van beléerősítve, úgy hogy a szög végig megyen a korongokon s a hengerded rúgón, a szög feje csillagszerűen rovátkolt. A tű s a rúgó épségben van. A leletben elgörbítve találták és a mostani tulajdonos kiegyenesítette.

A fibula teljes hossza 0·192, a lemeznek fölül szélessége 0·037, a végén szélessége 0·017 ; a rúgó helyén szélessége 0·04. Súlya 316 gram.

2. Ezüst lánez áll két végső karikából, huszonnyolcz lánczta gból és a lánczra húzott apró ezüst hengerkéből.

A lánczsor duplán összerakott ezüst sodronyból áll ; idomait mutatja rajzunk. A végső karikák úgy vannak alkotva, hogy a sodrony két vége egymásfölé jár és hengerdeden öt hajlással a másik tag körül van csavarva. A lánczon csüngő disztag 1·5 cm széles ezüst lemezből van alkotva, melynek fölülete pont- és vonalmélyedésekkel van díszítve.

Közepett és két szélén dupla pontsor vonul végig és ezek elhelyezéséből domború hullámzatos dísz keletkezik. — A közbeeső két mezőben bevert díszek, melyek körökből állanak, a kör közepén mindig egy pont s a köröket egymással ferdén futó vonalak kötik össze.

Az egyik lánez súlya 70 gramm.

3. Ezüst csat karikája, tagozott végekkel, egyébiránt sima fölülettel. A karikára illő tüske s a szíjra való lemez hiányzik, a karika egyik végéről hiányzik a kampó, melyen a tüske tövén volt hengerded cső ült.

Súlya 12·13 gramm.

4. Csüngő dísz, halavány aranyból, fölül félhold idomú rovátkos kis füllel, a fül tövében három gömböcsdisz és azon kivül a félholdat még négy helyütt duplán álló szemcsék díszítik.

Súlya 1·99 gramm.

A *III. tábla* szintén fél nagyságban adja a tárgyak ábráit.

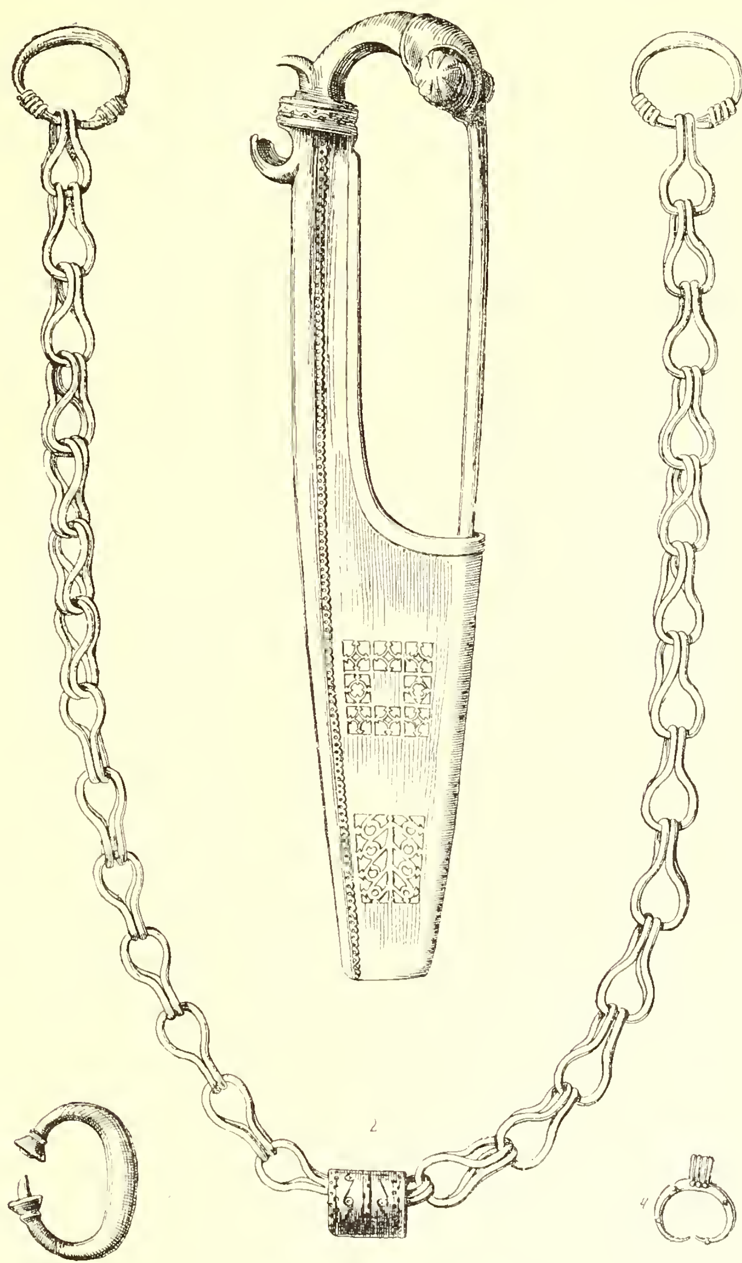
A leletben van hét ezüst karperecz, melyeknek négy változatát rajzban adom.

Az 1. és a 4. hasonló szerkezettel bir, zárása egyformán úgy történik, mint a láncz végső két karikájánál tapasztaltuk. Egyéb külömbség, a mely az 1. karpereczet jellemzi, az, hogy a sodra kiálló élekkel bír, s nem kerek az átmérője, az utóbbiaknál pedig a sodrony kerek. Az 1. (*a. b.*) karika súlya 52·86 gramm.

A 4. számú typus három példánya különböző nagyságú. Rajzunk (4. *a. b.*) a legkisebbet tünteti föl, súlya 14·9 gramm, a közép nagyságué 60·2 gramm, a legnagyobbé 65·2 gramm.

A nagy serpenyő mestere Caratusu kelta származású belföldi gyáros és így az edények mint hiteles belföldi gyártmányok tanuságot tesznek a pannoniai ipar mellett.

A II. táblán ábrázolt fibuláról ugyanaz áll, hogy pannoniai gyártmány. Kiegészítő részét képezi a belföldi pannoniai öltönynek,

mint ezt a pannoniai costüme képekről írt czikkek írója valószínűvé tette.*

* E czikket lásd Arch. Értesítő XIV. köt. — Azóta több ízben volt e folyóirat hasábjain a pannoniai fibuláról szó, melynek a pátkai fibulák legékesebb képviselői. Lásd Arch. Ért. XIV. 62. l. és VIII. tábla.

A mióta ott a belföldi öltözéki képek egész sorozata rajzban is közzé volt téve, fölmerültek többféle érdekes analogiák. Talán a legérdekesebbet őrzi a n. múzeum 1880 óta. Classikus vidékről, Dunaföldvár vidékéről került oda.

Ábráját itt adjuk. A dombormű kőfal oldalán pannoniai asszonyt ábrázol jellemző öltönyében; a vállán levő fibuláiban mindenki reá ismerhet az aszári fibula idomára. Az asszony kezében tálat tart s a tálban látunk disznófőt (sisciput), a rómaiak- és keltáknál egyaránt kedvelt ételt.

A többi ékszerek közül legjellemzőbb a kis félhold idomú csüngő dísz, a rómaiaknál és barbaroknál egyaránt kedvelt ékszeridom, mely még későbbi népvándorláskori leletekben is oly sűrüen előfordul.

Ép oly érdekes a láncz s a rajta lévő kis henger. Ezüst lánczaink e korból nincsenek elegendő számmal, hogy belföldi származását a szerkezet módjából megállapítsuk; azonban jelentékeny számmal őrzünk magyar múzeumainkban oly sajátszerű gyürüket, minők a láncz végein vannak, s minők a III. táblán látható karpereczek. Vannak ilyenek aranyból, ezüstből és bronzból a n. múzeumban és a kolozsvári múzeumban.

A kis hengerke díszítési módja egy keltakori jellemző mustrára emlékeztet, a ferdék által összekötött központi körökre; ez ugyanaz a motivum, a mely a gazdag fokorúi leletet is ékíti.

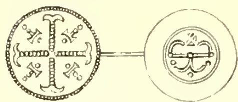
A kigyófejű karperecz sokkal közönségesebb antik forma, semhogy különösebb föltünést keltene. Érdekesebb a III. tábla 2. számú karperecze úgy általános, mint végtagjainak idoma miatt. Ez nem classicus idom, az analogiák inkább az éjszaki vidékekre vezetnek, a hol a korai vaskor idomai közé számítják, melyek egykorúak az aszári kincs korával. Ennyi, mi ez érdekes kis kincs első bemutatásánál szemünkbe ötlik. A ki majd belföldi kelta-romai műveltségünk történetét az első századokban Kr. u. meg fogja írni, kénytelen lesz az aszári kincsre, mint a kor jellemző maradványára visszatérni. *Hpl.*

ÁRPÁDKORI ÉREMLELET. Már néhány éve, hogy szlavon területen egy ritka gazdagságú, körülbelől 900 darabra rúgó, magyar éremlelet merült föl, többnyire a Rupp-féle II-ik Géza II—III. és Imre II., III., VI. szép és ritkább specieseket tartalmazva.

Szuk Lipót budapesti éremgyüjtő, ki a lelet körülményei iránt értesülve volt s a leletből 8—10 darabot meg is szerezhetett, az egész lelet megvétele érdekében többször írt Szlavoniába az állítólagos tulajdonosnak, de levelei mindannyiszor — hosszas bolyongás után — fölbontatlanúl érkeztek vissza.

1/8

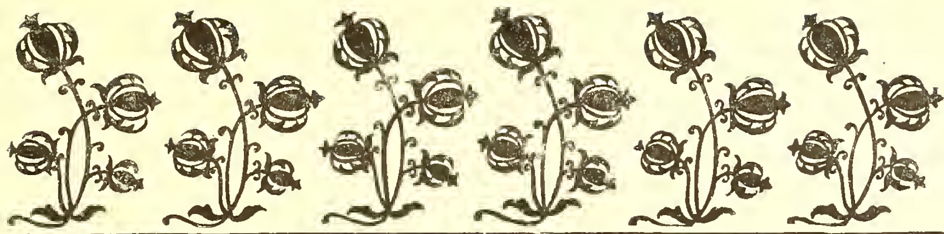
A ritka kincs, a mint *Szuk* gyanítja, azóta egy szlavoniai középtanoda gyüjteményébe került.

A *Szuk* birtokában levő néhány darab közt egy kiadatlan is előfordul (l. a mellékelt éremrajzot), ugyanazzal az előállítással, a mi Géza és Imre fent megjelölt éremfajait is jellemzi. Kívánatos volna, hogy a ritka lelet tulajdonosa ne rejtené el kincsét a tudomány elől, hanem alkalmat nyújtana arra, hogy a lelet leíratva, Árpádkori érmelésünk ismeretét gyarapítaná. *Ry.*

A Földtani Közlöny külön lenyomatául vettük *Lóczy Lajos* jelentését, az 1883-ik év nyarán a Maros és Fehér-Körös közötti hegyvidéken és az Arad-Hegyalján eszközölt földtani felvételről, melynek egy nevezetes pontját adjuk itt, hol szerző negyedkori képződményekben (Diluviumban) sejthető emberi nyomokról tesz említést. «A löszcsigákon kívül az uj-bodrogi kaluger-kolostor tulajdonát képező szőlőtelek éjszaki határárkában agyagkonkrecziókba burkolt nagy csontmaradványokra is találtam: egyebek közt egy cervus-nak alsó bal állkapocs-darabját három præmoláris-foggal. A csontok fris löszfalomlásból, löszcsigák társaságában kerültek napfényre. Az egyik szárcsontot beburkoló agykonkreczióhoz szorosan hozzátapadva találtam *egy tűzkő-szilánkot*, mely nem különbözik olyanoktól, minőkről bebizonyúlt, hogy a történelem előtti ember kezétől nyerték alakjukat. Minden következtetés kizárásával, sőt még kétségtelen fontosságot sem akarva tulajdonítani a leletnek, említem meg ezt.» *Ry.*

LEVELEZÉS.

I. Nyilt levél a Szerkesztőhöz. Dr. Török Auréltól, az anthropologiai múzeum igazgatójától Budapesten. Ama megtisztelő felszólítását, hogy a jelen évvel a szerkesztésébe átment «Archæologiai Értesítő»-nek anthropologiai rovatában általánosabb érdekű közleményekkel közreműködjem, örömmel vettem.

E közreműködésre annál szívesebben vállalkozom, mert hazánk lakosságának rendszeres és nagyobb szabású anthropologiai tanulmányozása, mely még mindig a jámbor óhaj állapotában leledzik, számos oly kérdést érint, a melyek csak a régészeti buvárlattal oldhatók meg.

Nemzetünk polyglott és polygen eredetű vegyülékből állván, nem is lehet vita tárgya, hogy e népvegyülék mai képének egyes vonásait csak a multnak s a régmultnak ismeretével deríthetjük fel. Mert valamint az egyes embernél, úgy az egész nemzetnél is a physikai életszakok egymásba folytonos átmenetet, illetőleg átalakulást mutatnak és arra a kérdésre, hogy voltaképen mik vagyunk most, melyek a történetünkre legbefolyásosabb physikai jellemvonásaink, csak akkor lészen lehetséges alapos feleletet adni, a mikor már kifürkésztük, hogy mik voltunk annak előtte, melyek voltak eredeti ősi fajvonásaink és melyek amaz új, amaz idegen vonások, a melyek történelmünk folyamában amazokhoz hozzátársultak és azokkal összevegyültek? Ime, mindeme kérdések csakis a hazai archæologiai buvárlat kalauzolása mellett oldhatók meg.

Ekként a reánk várakozó feladat oly szövevényes és oly sokoldalú, hogy itt egyfelől számosaknak a tudományos közreműködése és másfelől a nagy munkának részletezése okvetlenül szükségesnek mutatkozik. Felette nagy tévedés volna azt hinni, hogy e feladatból egy-egy kérdésnek egyoldalu előtérbe való állításával és ennek egyoldalu megfejtésével a dolgot egyszersmind nyélbe is lehetne ütni.

A dolognak egyenesen a bibéjét érinté, *Pulszky Ferencz*, mikor a hazai tudományosságnak eme «Παγκρατιαστής»-e akként nyilatkozott:

hogy ma már csak akadémiai jelentőségű ama, különben igen érdekes nyelvészeti vita: hogy vajon mi *finn-ugor*, vagy pedig *török-tatár* eredetűek vagyunk-e, azzal a ténynyel szemben, hogy ma már valódi *ariákká* változtunk át. A nyelvészeti kérdés egyoldalú eldöntése daczára — de fajunknak archæologiai és anthropologiai kifürkészése nélkül — vajmi kevés tanulságot meríthetnénk a feladat aktualis kérdéseire nézve. Nemzetfejlődésünk archæologiai, anthropologiai, ethnologiai és ethnographiai megállapítása nélkül, egyikünknek vagy másikunknak arczáról a *finn-ugor* vagy *török-tatár* eredetet körülbelől csak azon eredménynyel lehetne leolvasni, a mily eredménynyel járt volt a hires Mommsen, mikor a sváb eredetű, de elmagyarosodott derék tudósainknak, néhai *Mátray*nknak és *Érdi*nknek arczkifejezéseiben a valódi szittya typust vélte fölismerhetni.

A munka menete feladatunk megoldásához egészen más. Ma a nyelvészeti kérdésnek egyéb befolyást nem engedhetünk, mint hogy egyszerűen *ad notam* vesszük a finn-ugor és a török-tatárral való nyelvi rokonságot. Hogy melyikhez inkább? vagy talán melyikhez eredetileg kizárólag? azt egészen a nyelvészekre hagyjuk, e kérdésbe mi semmikép sem avatkozunk. De épen azért, mert a nyelvészeti kérdésbe semmikép sem avatkozunk, nem szabad az anthropologiai buvárlatban sem a nyelvészetet, mint alapot tekinteni s belőle kiindulólag «*post hoc ergo propter hoc*» igen kényelmes, de lényegileg mit sem érő okoskodással élni; a mint már többen így akarták fajunkat anthropologiailag elemezni, midőn mondák: ime ez is, meg ama koponyasajátság is Hunfalvyék finn-ugor elméletének a helyességét bizonyítja. Az ilyesféle okoskodás minden komoly tudományos alapot nélkülöz s legfölebb szórakoztató elmefuttatásnak mondható.

Ne áltassa senki sem magát, mert a feladat rendkívül bonyolult és nehéz. A munka számos tudósnak számos emberöltőn át való fáradozásait fogja igénybe venni. És a mint a dolog ma áll, még azzal sem kecsegtethetjük magunkat, hogy mikor és egyátalában valjon mennyiben lesz megoldható az egész kérdés! De ebben semmi elcsüggesztő nincs, mert a többi tudományok körében is számos oly kérdés van, a melyeknek megoldására az emberiség már évszázadok hosszú során át fáradozik s jóllehet egy-egy lépéssel mindinkább meg is közelíttetik a czél, ez ugyanoly arányban nagyobbszerűnek, de egyszersmind távolabbi nak is mutatkozik. Az eszmék világában soha abszolut, csak relativ és részletes megoldásról lehet szó.

Tehát mi is csak a részletes megoldás gondolatával foghatunk feladatunkhoz.

A legközelebbi kérdés, mely itt elénkbe áll, csak az lehet, hogy mi az első teendő lépés feladatunk megoldásához

Meggyőződésem szerint csak a következő két irányban lehet megindúlni. Egyfelől, lehetőleg minél teljesebb számmal megmenteni a tudomány számára minden régészeti leletet és embereklyét, a melyek hazánk történelmének közelmúlt és régmúlt idejéből fenmaradva akár a véletlen következtében akár saját kutatásaink (a tudományos ásatások) által kezeink közé kerülnek. Ilyen uton fajunk régibb élettörténetének ősi homályát fogjuk mindinkább földeríthetni. Másfelől kötelességünk hazánk mai lakosságát a lehető legnagyobb számarányban a rendszeres anthropologiai — tüzetesebben pedig a somatologiai és demographiai — vizsgálat alá vetni; amint ezt az észak-amerikai Egyesült-Államok kezdeményezésére a művelt európai államok már több mint egy évtized óta teszik, nálunk ez irányban még mi sem történt. Ez utóbbi irányban teendő kutatásokból ki fog derülni, hogy mely régibb és újabb typuskeveredések az előnyösebbek, vagy pedig esetleg, melyek a kevésbbé előnyösek, azaz a károsak; a nemzetek életében mind a kétféle keveredés versenyez egymással.

Úgy hiszem, hogy eme szükebb keretbe szorított legközelebbi feladatunknak a czélja úgy a tudomány, mint államéletünk gyakorlati szempontjából olyannyira fontos és előkelő rangú, miszerint érdemes, hogy e feladatra legjobb tudományos munkaerőink vállvetve közreműködjenek, hogy e feladat eszméjének a hazai nagy közönségben mennél nagyobb propagandát készítsünk és hogy végre maga a kormány pártfogását minél bővebben kiterjeszsze. Nemzetünk kulturális fejlődésének immár ama szakába lépett, a mikor a kormány egy ilyen ügy felkarolásával egyenesen csak kötelességet teljesít a nemzettel szemben, a melylyel ez viszont önmagának tartozik.

Helyesen mondja Kossuth, hogy ha a tudományba életet akarunk hozni, a tudományt az életbe kell kivinni. Napjainkban csakugyan így is tesznek a művelt nemzetek; a szobatudósságnak a kora örökre lejárt. A tudósok részint egymást, részint pedig a nagy közönséget keresik fel, hogy ekként a megoldandó kérdések érdekkörébe minél több elmét vonhassanak. Az eszmék rendszeresebb associálására társulatok alakulnak s e társulatok hétköznapi munkát feltüntető rendes üléseken kívül időnként bizonyos cyclusok szerint congressusokat tartanak, a melyek főleg a tudomány irányeszméinek hathatósabb s átalánosabb propagálását czélozzák.

Hazánk, — mely a tudományos haladás terén is egészen modern állammá alakúlt, s így bár nyelvre nem, de minden egyéb szellemi nyilvánulásaiban a kultura élén haladó indogerman népcsaládba teljesen beleolvadt, — a különböző tudományszakmák ápolására alakúlt társulatainak élénk munkálkodásával, nemcsak hogy lépést tart a művelt külfölddel, hanem a fajunkat jellemző tartózkodó vérmérséklettel a

nézeteltérések iránt, egyszersmind lehető simán ú. n. kulturharczok nélkül szerez érvényt a humanismus időnkbeli eszméinek.

Nemzetünk kebelében mindig támadtak férfiak, kik testestől lelkestől magyar jellemök mellett, mint az emberi társadalmat mozgató eszmék harczosai, a legmagasabb színvonalon állottak s bizonyára csakis szerencsétlen politikai constellatióinknak rovandó fel, ha küzdelmök nem adhatta azt a lendületet a nemzetnek, a melyet szerencsésebb külföldi bajtársaik adtak nemzetöknek. Mi, kik aránylag hasonlíthatlanul kedvezőbb állami életünk mellett a művészetek és tudományok oltárán dúsabban áldozhatunk, ezt voltaképen csak ama dicső elődök által ránk hagyott örökségből tehetjük. Politikai constellatióink javultával az ipar, művészet és tudomány terén nemcsak élénkült tettvágy, hanem egyszersmind maradandó értékü tettek is jellemzik a műveltség által megifjodott ősi ázsiai fajunkat. A kilencz év előtt fényesen sikerült nemzetközi, embertani, régészeti congressus, valamint a méltán világhírre érdemesült tavali ötvösmű-kiállítás Budapesten, ime ezek hirdetik és tanítják a nagy világ előtt, urbi et orbi, fajunk műveltségét. Az öröm pírja futotta el arczomat, mikor a mult évi boroszlói embertani congressuson az elnök megnyító beszédében a budapesti ötvösmű-kiállítást, valamennyi eddigi kiállítások remekének jellemzé és nagy veszteségnek jelenté azokra nézve, a kik ezt a fényes, ritka tudományos becsű kiállítást nem láthatták.

A nemzet a jelen évben is, a tavaszszal megnyíló országos kiállítással egy újabb tanujelét fogja adni műveltségének. Józan észszel ugyan azt senki sem várja tőlünk, hogy mi — még zsenge korú iparunkkal — a londoni, párisi, bécsi, philadelphiai világtárlatokkal fényben és gazdagságban versenyezzünk, de a mint az előkészületek jelei már előre mutatják, alapos kilátásunk lehet arra nézve, hogy fajunk életképességét egy eddigelé ismeretlen új oldaláról fogjuk a világ előtt bemutatni. És hogy egyéb tekintetben is egészen modern legyen ez a kiállítás, igen helyesen, egy a kiállítás alatt tartandó, régészeti congressus van tervben, a mint a párisi 1878. évi világtárlat alkalmával is tartatott ilyen congressus.

Én a t. cz. szerkesztő urnak megtisztelő felszólítására az «Archæologia Értesítő»-nek hasábjait eme congressusra vonatkozó többféle, a fentebb említett archæologiai és anthropologiai kérdést érintő, indítványra és egy anthropologiai kiállításnak a javaslatára és tervezetére szeretném legközelebb felhasználni, miért is ez eszmét már előre is becses pártfogásába ajánlom.

Hazafias üdvözlettel

Budapest, 1885. jan. 7.

Dr. Török Aurél.

II. A SZERKESZTŐ VÁLASZA dr. Török Aurél levelére. Köszönöm, hogy szíves volt soraink közé állani és hogy kész velünk együtt hazai szaktudományunk félszázados traditióit ápolni, melyeknek Jankovich Miklós és Fejérváry Gábor óta mindig voltak buzgó terjesztői, legnagyobb számmal azóta, mióta Rómer 1868-ban e folyóirat megalapításával tudományunk híveinek állandó központot teremtett.

Örvendek, hogy nézeteink az országos kiállítás folyamatában tartandó magyarhoni régészeti közgyűlés iránt megegyeznek. Az országos régészeti és embertani társulat lesz legközelebb hivatva e fontos kérdésben határozni és hiszem, hogy a többi régészeti társulatok az országban is melegen fogják az eszmét támogatni.

A congressus egy régészeti kiállítással lesz összekapcsolva, melynek érdekében buzgó szaktársunk Czobor Béla már hetek óta szép sikerrel utazza be az országot. Örömmel is jelenthetem, hogy a kiállítás minden tekintetben fényesnek igérkezik. Birjuk Czobor Béla igéretét, hogy folyóiratunk legközelebbi számában a kiállításra tett fontosabb gyüjteseiről beható tudósítást közöl.

Tehát rövid soraimból bizonyára örömmel tapasztalhatja tisztelt Igazgató úr, hogy talpraesett indítványainak egynémelyike már a megvalósulás stadiumába lépett. Örvendenék, ha a többit is, különösen egy anthropologiai szakkiállítás eszméjét, meg lehetne testesíteni. Teljes sikert kivánva hozzá, szíves üdvözlettel

Budapest, 1885 februárius 7. *Hampel József.*

III. HORVÁTH ANTAL levele a duna-szekcsői római falmaradványokról. Budapestről hazajövet Duna-Szekcsőt utbaejtettem és a romokot megtekintettem. A romok nagy kiterjedésüek, ámbár csak csekély részük van felfedezve; egy részük benyulik a Dunába. Azon faldarab, melybe a feliratos kő van belerakva, épen egy sarkot képez. E sarok egyik felől 220 cm., másik felől 225 cm. hosszúságban van kiásva; alapja is látszik, mely kisebb-nagyobb tört kődarabból áll, 30 cm. vastagságban melyen aztán a falazat 112 cm. magasan emelkedik. E falazat tégladarabokból, szabálytalan, tört kövekből és különféle nagyságú faragott kövekből van összeépítve, bele lévén illesztve, de oldalt fektetve a már előttünk ismert felíratos kő is. Alighanem úgy áll a dolog, hogy e helyen Sept. Severus castrumot épített, mely később, talán a barbárok keze által, elpusztulván, utóbb, egy más imperator alatt ismét fölépült E későbbi építmény maradványai lesznek a most felfedezett romok. Az építők igen tudatlan emberek lehettek, mert másként nem kevertek volna úgy össze különböző köveket, és nem rakták volna be oldalt fektetve azt a felíratos követ. Hogy ezen falmaradvány, melynek méreteit most közöltem, mily magas volt, nem tudom; felül látszik, hogy

még magasabbnak kellett lennie, mint a minő most. E maradványon kívül a közelben többfelé látszanak még falak nyomai, melyek egészen a Dunába nyúlnak be. E romok t. i. a szigeten, a Duna partján vannak. Felvilágosításúl megjegyzem, hogy régente a Duna állítólag sokkal jobban keletre folyt volt, úgy, hogy az, a mi most sziget, akkor még egészen Duna-Szekcsőhöz tartozott. A törmelék közül hamarjában hat bélyeges téglatöredéket szedtem össze, melyekből csak egyet tudtam elolvasni: COH YIIBR. E töredékek jelenleg a község házában őriztetnek. Alább közlöm e felíratos kő felíratát. A kő anyaga fehér mészkő; magassága 131, szélessége 62, vastagsága 44 centimeter. A felírat egy 6 cm. átmérőjü egyszerü faragott keretbe van foglalva, mely keret a kő jobb és bal szélétől 6—6 cmterre, felső szélétől 13·5, alsó szélétől pedig 7 cmterre kezdődik. A keret által bekerített térből a felírat 79 cmtert foglal el magasságban, a többi üres. A felírat a következő:

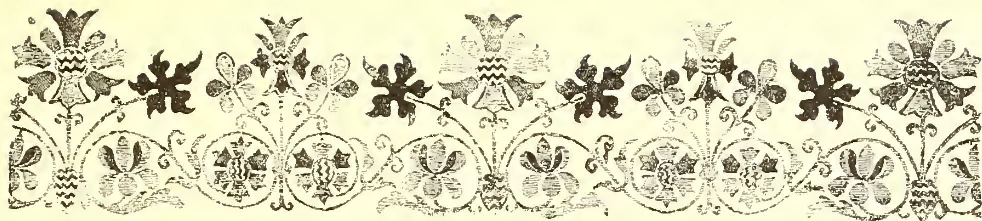
IMPCAES
LSEPTSE
VEROPIO
PERTINACI
AVGARAB
ADIABPAR
THICOMA
XIMOPP
TRIBPOT
VIIII IMP
XICOS II
PROCOS

Imp(eratori) Caes(ari)
L(ucio) Sept(imio) Se vero
pio | Pertinaci Aug(usto)
Arab(ico) Adiab(enico)
Par | thico ma | ximo
p(atri) p(atriae) trib(unicia)
pot(estate) | VIIII imp
(eratori) XI co(n)s(uli) II
proco(n)s(uli)
— 201-ben Kr. u. —

Az alispánnak jelentést tettem és kértem, hogy a romok bántatlanul maradása iránt intézkedjék. Véleményem szerint igen érdekes lenne ezen jókora kiterjedésü romokat kiásatni.

Pécs. *Horváth.*

IRODALOM.

A Keszthelyi Sirmezők, irta Dr. Lipp Vilmos, csornapremontrei rendű kanonok. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia archæologiai bizottsága, háromszáz hatvanhárom rajzzal. Budapest, 1884.

A boldogúlt csornai prépost nem is gyanította mily nagy szolgálatot tesz a magyar régészetnek, midőn a keszthelyi gymnasium igazgatóságát 1879 kezdetén Dr. Lipp Vilmosra bizta. Ez már Szombathelyen, mint a classica-philologia tanára, előszeretettel foglalkozott a régészettel, gyűjtögette a régi Sabária római emlékeit, közreműködött, hogy a vasmegyei régészeti társulat megalakuljon s mint a szombathelyi régészeti muzeum őre ezt oly ügyességgel és szerencsével igazgatta, hogy az most a magyar vidéki hasonló intézetek közt a legelső helyet foglalja el. Miután a közérdeklődést a muzeum iránt felköltötte, a közönség hozzá szokott, hogy a régiségeket, melyek e vidéken napfényre kerültek, a muzeumnak megküldje. Így történt, hogy ifjabb Reischl Venczel, keszthelyi lakos, több bronz régiséget küldött be, melyeket, midőn kertjének egy részét komlóültetés czéljából méternyi mélységre felforgatta, az ott felásott körülbelül 80 sírban talált. Lipp mindjárt megismerte, hogy népvándorlási régiségekkel van dolga s különösen két fülbevaló vonta magára szokatlan alakja által figyelmét. Midőn tehát Keszthelyre tétetett által, haladék nélkül hozzáfogott az ásatáshoz az említett kertben, mire a tulajdonos szivesen megadta az engedélyt, s csakhamar észrevette, hogy nagy sírmezőt fedezett fel. A lakosoktól megtudta azt is, hogy körülbelül félórányi távolságra az úgynevezett Dobogón, egy kopár halmon, hol a parasztok a törmeléket ásták, melylyel az utat javították, hasonló sírok fedeztettek fel. Idővel Keszthely körül még három őskori temető nyomába került, melyeknek felásatását szándékba vette.

Népvándorlási sírok nem ritkán fedeztettek fel hazánkban, köztök igen gazdagok is, melyekben mint pl. a bakodiban, kún-szent-ágotaiban, ozoraiban, szt.-endreiben stb. nagyobb mennyiségű arany és ezüst ékszerek

találtattak. Itt-ott, mint pl. Ordason és Szeged tájékán, út- vagy gátépítésnél is sírmezőkre akadtak, de ezeknek terjedelme soha sem volt tetemes. A régiségek, melyek ezen sírokban felásattak, analogiájukat találták a német és francziaországi frank sírleletekben. Ezekhez hasonlítanak a keszthelyi leletek is, melyeknek azonban több eltérő sajátsága van. Meglepő mindjárt az itteni sírmezők terjedelme. Lipp négy év alatt a városi sírmezőben összesen 1150 sírt ásott fel, a Dobogón 2088-at, az első páhoki temetőben 700-nál többet, úgy, hogy mondhatjuk, miként Keszthely és környéke a népvándorlási régiségekre nézve a legnagyobb s leggazdagabb lelhely egész Európában.

Előttünk fekszik a magyar Akadémia archæologiai bizottsága kiadásában Lipp Vilmosnak számos rajzzal felszerelt munkája, a keszthelyi sírmezőkről, melyben részletesen megismertet bennünket több évi munkásságának eredményével.

A sírok itt is, mint Német- és Francziaországban, sorokban rendezvék el, itt is úgy vannak irányozva, hogy a halott feje valamivel feljebb feküdjék, mint a lábak s kelet felé legyen irányozva. Itt is gazdagok és szegények egy sorban temettettek el, hol fakoporsókban, melyeknek egyébiránt fedele nem volt, hol egyszerűen a földben, de mindig durva szövettel betakarva. A csontvázak többnyire kinyujtott helyzetben találtatnak, a nők sokszor oldalt fekszenek, fejöket kezökre támasztva, vagy hanyatt az egyik vagy mind a két kezöket fejök alatt tartván, mint az alvó. Fejnélküli vázak is fordúltak elő s egyéb változatok, melyeket a tudós kutató szorgalmasan jegyez fel.

Három különböző emberfajt különböztet meg e sírmezőkön, egy igen magast, melynek koponya-alkata egészen arányos, a homlok széles és magas. Ezek voltak a főnemesek sírjai, a leggazdagabbak, nehány esetben a ló is velök temettetett el. A másik faj, mely a városi sírmezőn a többségé, a Dobogón pedig csaknem kizárólagos, inkább zömök termetű dolichocephal, prognath, a férfiak lábai kajlák, mi lovas nemzetre enged következtetni, ezek voltak a nemesek. A harmadik fajta a szolgákat foglalta magában, sírjaik a legszegényebbek, szolgához nem illik sem fegyver, sem ékszer.

Feltünő, hogy a férfisír aránytalanul kevesebb, mint a nőké, miből szerző azt következteti, hogy a férfiak többnyire hadi kalandjaikban vesztek el s máshol, mint otthon temettettek el. A csontváz mellékletei öv, kés, kova és aczél, tőr s csak egy esetben kard. A nőknél karperecz, melltű, üvegkláris, fülbevaló.

A férfisírokban talált ékszerek általános jellege sok analogiát talál a külföldi leletekben, de a női fülbevalók egy neme, mely itt igen gyakran fordúl elő, a körtealaku kosárkafüggő egyik sajátságát képezi a keszthelyi sírmezőknek. Németországban sohasem akadtak ilyenre, Fran-

cziaországban két példányt ismerek, mely azelőtt Filhon úr gyűjteményében volt, ellenben a majlandi kiállításnál lehetett hasonló függőket látni, melyeknél, mint a keszthelyieknél, a kosárka nem lógott szabadon a gyűrűn, hanem rézsutt sodronynyal hozzá volt fűzve. Ezen lombard fülbenfüggők azonban sokkal díszesebbek s kifejlettebb izlésről tanuskodtak, mint a keszthelyiek. Ámbár sehol máshol ily fülbevalók nem fordúlnak elő, szerző ezekben mégis keleti befolyást lát.

A négyfelé hasított foku nagy melltűk szintén a keszthelyi sírok sajátságai közé tartoznak. Ezeknek analogiáját eddig nem találtuk sehol. Feltünő továbbá, hogy a keszthelyi sírokban igen kevés fibula fordúl elő, a melltű helyettesíti őket, nagyobb részök késő római forma. A négy úgynevezett merovingi vagy frank fibula, mely itt találtatott, szintén sokkal egyszerűbb, mint azok, melyeket Scandináviában vagy Németországban látunk. Ehhez járúl még, hogy a római érmek, melyek a sírokban találtattak, Lipp tapasztalata szerint csak Gratianusig s II. Valentinianusig érnek, régiebbek különösen Constantinus idejéből, többször fordúlnak elő. Mind ebből azt következteti szerző, hogy azon népség, mely Keszthelyen s környékén lakott, már a hanyatló római birodalom korában, valószínűleg sátrakban ott tanyázott, mert épületeinek semmi nyomát sehol nem találta s ámbár tartózkodik határozott véleményt nyilvánítani, sőt világosan Szt. Jeromosra hivatkozik, kinek szava szerint az északkeleti provincziákat góth, szármát, quád, alán, hunn, vandal és markomann hadak pusztítják, rabolják, mégis különösen a vandalokat emeli ki, kiket Nagy Constantinus császár, miután a góthok által megverettek, Pannoniában telepített le.

Mi ezen nézet ellenében nagyobb súlyt fektetünk arra, hogy szerző tapasztalása szerint is azon nép, mely itt temetkezett, lovas nép volt mire vázaiknak kajla lábszárai mutatnak, a germánok pedig főleg gyalog nép voltak, dolichocephalok ugyan, de nem prognathok mint a keszthelyi sírmezők népe. Szerzővel együtt tehát azt tartjuk, miként arról hogy miféle nemzet vagy nép volt az, mely itt ütötte fel sátrait, ide temette holtjait, időelőtti dolog volna már most véleményt koczkáztatni Szerző azon véleményében azonban nem osztozhatunk, hogy az övdíszek s különösen a nagy fülbevalók a római városokban készültek volna római kézművesek által az ott körültök letelepedett barbárok számára. A munka oly annyira eltér a római hagyományoktól és oly annyira különböző diszítéseket mutat, hogy ezt inkább a bevándorlott nép ipartermékének kell tartanunk. Tudjuk egyébiránt, hogy az úgynevezett barbár népek sok tekintetben épen nem voltak müveletlenek s készitményeik oly helyütt is, hol római munkáról szó sem lehet, mint például Dániában s Svédországban, a legnagyobb rokonságban állnak a Magyarországban, sőt Keszthely körül is talált övdíszekkel és szijvégekkel.

Épen úgy, a mint Lipp Vilmos az első volt, ki nagyobb sírmezőt rendszeresen ásatott fel, nem mint kincskereső, hanem mint tudományos kutató, úgy munkája is az első, mely ily kutatások s rendszeres ásatások eredményét teszi közzé. Különös érdemének tartjuk, hogy szerző tartózkodott minden hypothezisektől s megelégedett a puszta tények szabatos leirásával. Eszébe sem jutott azon roppant anyagból, melyet felfedezett, új theoriákat alkotni.

A népvándorlási mozgalmak sok nyomot hagytak hazánkban, ezek még nincsenek elégségesen felkutatva, nehéz tehát már mostan itéletet hozni ezen igen nevezetes időszak egyes népeiről, melyek az avarok birodalmának megállapításáig egymást folyvást felváltották; jöttek, mentek, de hazánkban nem maradtak meg egy-két emberöltőn túl, ugyanazért lehetetlen volt eddig ezeknek fenmaradt nyomait bizonyos néppel azonosítani, annál is inkább, minthogy, a mint látszik, ezen népek egész Európában a czivilisatiónak ugyanazon fokán álltak s műiparok nagy rokonságot mutat Angolországtól s a Scandinávfélszigettől Olaszországig s az orosz pusztákig. Ugyanazért az angol angolszásznak nevezi azon emlékeket, melyek Francziaországban merovingiak, a németeknél frankok és alemannok, az olaszoknál longobardok. Ilyenek a keszthelyi sírleletek is, melyek egyébiránt közelebb állanak a római időhöz s civilisatióhoz, mint a németországiak vagy scandinávok.

«A *keszthelyi sírmezők*» minden tekintetben nyereségnek tekinthető munka, a magyar régészeti irodalomra nézve, reményljük, hogy szerzővel még többször fogunk talákozni e téren, hogy folytatni fogja kutatásait s hogy a szerencse ezentúl is követni fogja ásóját, kapáját s leletei sok oly pontot fel fognak még világosítani, melyet most még homály borít.

Pulszky Ferencz.

Trésor de l'Église métropolitaine d'Esztergom. Planches photographiques d'objets d'art. Decrites par le Dr. Abbé Béla Czobor et Alexandre Beszédes éditeur. — Az esztergomi főegyház kincstára. Közép és újabbkori egyházi műkincsek fényképei. Magyarázó szöveggel kisérte Dr. Czobor Béla stb. Esztergom, Beszédes Sándor fényképész, kiadó. 1881.

Az előttünk fekvő s hazánk legelső rangú műkincseit őrző primási kincstár kiválóbb darabjainak franczia és magyar leírásával foglalkozó munkában örvendetes bizonyítékát látom annak, a mire legalább részemről nagy súlyt fektetek, hogy szerző is műtörténelmi kutatásaink kiegészítő részét azon idegen nyelven írott dolgozatokban keresi, melyekben tevékenységünkről a külföldnek adunk számot.

Megtörtént, és már több ízben, az igaz, kivált német nyelven; azokkal azonban csak kiterjesztettük, de még nem általánosítottuk munkálataink hozzáférhetőségét. Szeretnék ez alkalommal egy rég

táplált kedvencz eszmének kifejezést adni, mely abban állana, hogy az «Archæologiai Értesítő» évente egy, általános érdekű czikkeinek kivonatát tartalmazó kötetet franczia nyelven szerkesztene. Óhajomat sokszor hallottam külföldi tudósok. által is hangoztatni.

Czobor úr munkájának beható birálatát szerfelett megnehezíti befejezetlen volta, mert az 1881-ben megindított vállalatból eddig csak két füzet szöveg jelent meg, s annyival sajnálatra méltóbb körülmény az, mivel ugyancsak az esztergomi kincsről szóló, a primás bőkezűsége által közzétett Dankó-féle díszmunkát könyvkereskedés útján kapni nem lehet s a közönség úgy itthon, mint külföldön Czobor munkáját használhatja majdnem egyedüli kútforrásúl.

A negyedrét nagyságú, összesen nyolcz darabot ismertető szöveg az esztergomi kincstár beható s szorgalmas tanulmányozásáról tanuskodik, szakavatott kézzel igyekszik mindazon téves nézeteket, föliratok hibás olvasását stb., melyek a műkincsekhez füződtek, kiküszöbölni s azokat egyszerű, világos, bárki által érthető módon tárgyalja.

Czobor úr érdeme tehát mindenekfölött a pontos és lelkiismeretes leírás, melylyel munkáját a tudomány mai szinvonalára emelvén, annak állandó értéket kölcsönöz, másrészt pedig a franczia szöveg, azaz internationalis jellege, habár nyelvezete itt-ott nem teljesen szabatos, helyenként erőltetett s ama könnyed stylistikai szépségeket nélkülözi, melyek a franczia publicátiókat oly élvezetes olvasmányokká teszik; szóval inkább franczia forditás, mint franczia conceptus.

Fentartván magunknak a munka teljes megjelenése után, amikorra valószínűleg a szerző előszava is elkészül, még egyszer e tárgyra visszatérni; ezúttal még csak Beszédes Sándor fényképeit akarom kiemelni, s szándékunkhoz képest Czobor úr munkáját, mint czéljának teljesen megfelelőt a közönség figyelmébe ajánlani. *Radisics Jenő.*

A Magyar Történeti Ötvösműkiállítás Lajstroma. Megnyittatott 1884. év február hó 17-én. Franklin-Társulat könyvnyomdája Budapesten.

Úgy a tudományos világ, mint a nagy közönség már régen elismerte, hogy a szakkiállítások erkölcsi haszon és tanulság szempontjából sokkal fölülmúlják az általános kiállításokat. Míg ez utóbbiak ezerféle látnivalója közt a szem alig tudja kiválasztani a tanulmányozandó tárgyat s az elme teljességgel képtelen egyebet nyerni fölületes összbenyomásnál; addig a retrospectiv szakkiállítások, ha észszerűen és helyesen rendezvék, még a laikusnak is módot nyújtanak, hogy hű és megbízható képét nyerje a művészet vagy ipar egy-egy ága kifejlődésének a századokon keresztül. A szakértőre nézve pedig az eredmény teljességgel megbecsülhetetlen. Együtt egymás mellett látni ezernyi

tárgyat, melyek legnagyobb részét eddig híréből sem ismerte, autopsia útján meggyőződni a leírásból ismert dolgok minőségéről, bizonyos korból, bizonyos mester kezéből származott tárgyak nagy sorozatát együtt látva, összehasonlításokat tenni s ez összehasonlításokból új következtetéseket vonni vagy rég megfejtetlen rejtélyeket földeríteni; minderre oly kitünő alkalmat nyújt egy szakkiállítás, minőnek gyakori visszatérése kivánatos úgy a szakkörökre, mint a tudományosságra nézve.

A könyvészeti kiállítás volt nálunk e nemben az első. Eredménye gyanánt följegyezhettük a Corvin-codexek első alaposabb megvizsgálását, a honunkban létező incunabulák majdnem teljes megismerését s néhány régi magyar nyomtatvány fölfedezését. Mindez különösen a bibliographiával foglalkozókat érdekelte. De a ki tovább is figyelemmel kisérte e kiállítás eredményét, constatálhatta, hogy azóta megszaporodott a bibliophil nyomtatványok, díszmunkák száma s könyvkötőink hova-tovább több megrendelést kapva értékesebb és solidabb bőr és félbőr franczia stylű kötésekre, a nyomtatási és könyvkötési ipar úgy anyagilag, mint művészetileg is föllendült.

Az ötvösműkiállítás rendezésének eszméje majdnem ugyanazon körben fogant meg, melyben a könyvészetié. Anyagi segédeszközei, melyekkel az esetleges deficit fedezendő vala, nem volt nagyobb amazénál, de a rendezők, bízva közönségünk jó akaratában s ízlésében, nem féltek a kiállítást költséges módon bár, de a tudomány modern követelményeinek teljesen megfelelő módon rendezni, úgy, hogy bátran állíthatjuk, hogy ehhez hasonlóan sikerült szakkiállítás nem sok volt még Európában.

Nem föladatunk e helyen a kiállításhoz vagy eredményeihez hozzászólni. Előttünk lajstroma fekszik s ez képezi jelen czikkünk tárgyát. Megjelenése — két hónappal a kiállítás bezárása után — mosolyt csalt ki sokakból s tág tért nyitott az «Eső után köpönyeg», «Post festa sacerdos»-féle elmés megjegyzések új alkalmazásának. Pedig — ha méltányosak akarunk lenni — constatálnunk kell, hogy e nagy lajstrom physikailag sem készülhetett el a kiállítás tartama alatt, mert hisz munkatársaira, a kik a kiállítás rendezői is voltak, reáhárúlt a kicsomagolás, átvétel, fölállítás, osztályozás egész gondja s a míg a kiállítás tartott, mindegyiknek bőven kijutott a közönség kalauzolásából, mi a laikusokra nézve bizonyára előnyösebb volt bármily kitünő lajstromnál. Praktikus oldaláról tekintve a dolgot, a lajstrom fölösleges is volt a kiállítás alatt. Nagyon kevesen vették volna maguknak a fáradságot egy 670 oldalra terjedő nagy és súlyos opust végigczipelni a termeken, s míg a laikus belezavarodott volna a nodus, morsus, tryptichon és herma-féle kifejezésekbe, a szakértő figyelmesen megnézve mindent, tudta, hogy e catalogue raisonné meg fog jelenni s netalán

hiányos informatióit bőven pótolhatja a lelkiismeretesen egybeállított munkából.

A díszesen kiállított munka czímlapján sem szerzők, sem szerkesztő nincs megnevezve. Szalay Imre, vallás- és közoktatásügyi m. k. min. osztálytanácsos bevezető soraiból megtudjuk, hogy Torma Károly, Pulszky Károly, Thallóczy Lajos és Radisics Jenő működtek közre öszszeállításánál s a kiállítás belső emberei tudomásával bírnak annak is, hogy a szerkesztés érdeme és felelőssége Pulszky Károlyt illeti meg. A kiállításnak körülbelől 7000 tárgyából 3394-et ír le a lajstrom, a mivel körülbelől ki volt merítve a tárgyaknak némi fontossággal bíró része. A nemzeti múzeum ötvösműveinek külön leírására nem volt szükség, mert azoknak úgyis meg van külön czédula-katalogusuk a régészeti osztályban. Másrészt pedig mindig kéz és rendelkezés alatt lévén, bármely kutató személyesen veheti azokat szemügyre. A többi — körülbelől 2000-nyi — tárgy ismertetése csak haszontalanul szaporítja vala a nyomtatási költségeket.

A kiállítás öt termében kiállított tárgyak fölsorolása mindig új szakaszt képez a könyvben s a lapszámozás mindig újra kezdődik, a mi különösnek tűnhetik föl könyvészeti szempontból, de igazolható. A szerkesztő ugyanis belátván, hogy az egész katalogus befejezése a kiállítás bezárása előtt physikailag lehetetlen, legalább egyes füzetek kibocsátása által akarta biztosítani a kétkedőket arról, hogy a lajstrom készül és meg fog jelenni. Így jelent meg két füzet, két termet tárgyalva, s hogy e füzetek az egyesített munkában fölhasználhatók legyenek, szükségszerűen így kellett összeállítani a mű hátralevő részét is. S így a munka egy borítékban öt részből és egy pótlékból áll, melyek elseje 108, másodika 180, harmadika 174, negyedike 120, ötödike 56 s pótléka XXXII lapból áll. Az első rész tárgyalja az antik, népvándorláskori és ősmagyar tárgyakat, a második az egyházi szereket a XI—XVIII. századig, a harmadik a góth és renaissance-kor, a negyedik a barock, rococo és czopf-korszakok világi ötvösműveit és fegyvereit, míg az utolsó, az ötödik részben tárgyalva van az az osztály, mely a kiállítás tulajdonképeni eklektikus részét képezte, a hol együtt láttuk a XVII. század kókuszserlegeit, a chinai jade-tárgyakat s a japáni cloisonnét, Szentpétery domborműveivel, modern hamisítványokkal s most is élő ékszerészek többé-kevésbbé sikerült műveivel. Ennek az osztálynak állapota és számaránya folyton változván, a lajstrom szerkesztői nem követhették e folytonos ingadozásában s tárgyai közül csak a készítésüknél vagy eredetüknél fogva érdekesebb tárgyakat sorolták föl.

Ha stylaris tekintetekből nézzük a lajstromot, úgy látjuk, hogy a szerkesztőnek egyetlen czél lebegett szeme előtt: a pontosság és a

legminutiosusabb részletesség. Úgy akarta, hogy e lajstromban mindenki utánanézhessen valamely őt érdeklő tárgynak s megtalálja annak oly tökéletes leírását, melyben még egy tizedmilliméternyi csorbulás vagy horpadás is megemlíttetik s tökéletesebb képét nyújtja egy felületes szemléletnél. A munkatársak ebbeli igyekezete azután néha nagyon messzire ragadta őket s e kimerítő részletesség a világosság rovására éretett el, a mely cseréjében bizony nincs köszönet. Egyik példája ez esetnek egy gyömbértartó leírása, mely következőleg hangzik.

«Ezüst, aranyos. Vert munka, mintázott festett zománczczal, türkiszekkel, gránátokkal, amethystekkel, dalmatinokkal, beryllekkel díszítve. Pereme vízszintes s egy sor foglalt gyémánttal ékes. Domború teste hat gerezdre oszlik. Az egyes gerezdek összeszögellésein lefelé kisebbedő türkiszek bordákat alkotnak. Ezek között a gerezdeken a feketével árnyékolt fehér és ékkövekkel megrakott áttört rózsa erősítvék, két kisebb közöttük türkisz alul, egy nagyobb ezek felett. A kisebb rózsák közepét egy, a nagyékét nyolcz ékkő czifrázza példázván a szirmokat, a himszálak fehér zománczos pontok, a széle pedig türkisz, Rövid srófos nyaka alatt ismét egy sor gránátot látunk. Fedelén hat zománczos amethysttel díszes rózsa váltakozik négy gránátból alkotott virággal stb. stb. . . .»

Az ilyen leírások bizonyára nem alkalmasak arra, hogy az ember képet alkosson magának a tárgyról. De örömmel constatáljuk, hogy az ehhez hasonlók csak gyéren fordulnak elő a lajstromban s a leírások legnagyobb része jól és világosan érthető, nagyon természetes; hogy egy-egy násfa, melyen tízféle ékkő, húszféle minőségű és színű zománcz fordul elő, nem írható le oly egyszerűen mint pl. ha azt írnók: «Bot, somfából. Egyenes.» De a katalogus nem is tart számot rá, hogy könnyed salon-olvasmány legyen, hanem igenis komoly, tanulmányozásra méltó, szakembereknek szánt munka.

E mellett kétségtelen, hogy a laikus is haszonnal lapozgathatja. Az iparosok pedig igen előnyös mintakönyvet nyertek benne, melynek száz meg száz egész és részletrajza nemcsak az ötvösöknek, de minden iparosnak bő anyagot szolgáltat úgy az utánformálásra, mint a különféle motivumok új átdolgozott alkalmazására. A bélyegek roppant sokasága, melyek hű facsimilékben láthatók, megbecsülhetetlen adatokkal szolgálnak s földeríttettek néhány nagyon fontos kérdést. E bélyegekből derítette ki pl. Hampel József Jamnitzer egy teljesen egyenrangú vetélytársának Petzoldtnak kétségtelen létezését s műveinek azonosságát.

Egy megjegyzésünk volna a pótlék három utolsó táblájához, melyeken körülbelül száz ötvösjegy látható «különböző tárgyakról» s melyeknek publicatiójával ilyeténmódon semmise éretett el. Nem tudjuk, mik azok a «különböző tárgyak», mely korból, honnan erednek s így sem a

bélyegekből a tárgyakra, sem viszont semmiféle következtetést nem vonhatunk. Az utolsó három tábla tehát tisztán graphikai értékű.

Az ötvösműkiállítás lajstroma ötödike a jelentékenyebb publicatióknak, melyek a kiállítás eredményekép tekintendők, u. m. a Ballagi által kiadott «Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve a XVI-ik századból», Szendrei «ötvösműkiállítási emlék»-e, Hampel «a nagy-szentmiklósi kincs» czímű munkája s Thallóczy dolgozata a Bocskay-koronáról. A lajstrom készítésének főérdeme Pulszky Károlyt illeti meg, ki újra bebizonyította, hogy okunk és jogunk van reá: sokat várni tőle a művészet-történeti tudományok terén. A rajzok, melyek díszére válnának fejlettebb művészetnek is, Kádár, Krieger, Ágotha stb. művei, kik még csak növendékek ugyan, de hivatva vannak az eddig oly sajnosan nélkülözött magyar illustratorok karát megalapítani. Örömmel constatáljuk végre, hogy a reproductiók kizárólag a hazai ipar művei s készítőjük Weinwurm fényképész ad oculos demonstrálja, hogy teljesen fölösleges ez egyszerű vegyészeti proceduráért is a külföldhöz fordúlni, mint teszik ezt fájdalom olyan intézetek és vállalatok is, melyek tüntetőleg használják czégükön a «magyar» «nemzeti» s több e féle nagyhangzású jelzőt.

Rahn Sz. A.

ORSZÁGOS MAGYAR IPARMŰVÉSZETI MUZEUM. Catalogue des reproductions galvanoplastiques du musée des arts-decoratifs hongrois decrites par E. Radisics de Kutas; exécutées par M. C. Herpka. Budapest. 8°,72 l.

A múlt évi ötvösműkiállítást az országos iparművészeti muzeum arra használta, hogy a legérdekesebb ötvösműveket lemintáztatta. E galvanoplastikus másolatok lajstromát veszszük most az intézet buzgó titkárja által készített díszes füzetben.

Összesen 130 különböző műtárgy szerepel a sorozatban, melyek közül hetven a nemzeti muzeum tulajdona, hat az iparművészeti muzeumé; a többi magánosoknál vagy vidéki muzeumokban van.

A kiválasztott tárgyak az ókortól a XVIII. századig érnek le és majdnem kizárólag magyar eredetűek. A csoportosításba az a hiba csúszott be, hogy a Kr. u. IV—VIII. századbeli népvándorláskori emlékek «Antiquité préhistorique» czímen szerepelnek.

Dicsérnünk kell a hazai ötvösművek gondos kiválasztását. Szerző legtöbbnyire olyanokat választott ki, melyeken helyi vagy mesterbélyeg van, vagy azok hiányában olyanokat, melyeknek műtörténeti becsük van. A leírás nem terjedelmes, de legtöbbször szabatos és egyes jellemző ismérvek fölemlítésére szorítkozik, a mi ily lajstromban teljesen elégséges.

A tárgyak könnyebb fölismerését előmozdítja a szöveg közé rakott 78 ábra, melyek nagyban emelik a füzet díszét. Sok rajz ezúttal először

jelent meg, a legtöbb azonban az «Archæologiai Értesítő»-ből és az ötvösműkiállítás lajstromából vétetett át, mit a tudományos pontosság iránti tekintetből föl kellett volna említeni.

Az ügyes eredeti rajzok jellemzésére átveszszük a lajstrom két horganyedzésű tollrajzát, a 106. és 107-ik számokat, melyeket Ágotha rajzolt fénykép után s az eredetiek szerint.

Mindkét tárgy Thomas Sthintől való, a ki a XVII. század elején dolgozott; egyik korsóján kiírta a nevét, a készítési évet (1603) és monogrammját összefont S. és T. betüket, más két korsóját monogrammja után állapíthatta meg Radisics, a ki a múlt évi ötvösműkiállításon először ismertette meg a hazai műtörténetet ez ügyes mesterrel.

A lajstromhoz függelékül hozzájárul a nagy-szent-miklósi lelet összes edényeinek lajstroma (131—152. szám), melyek ily teljességben most először másoltattak le. Rövid leírásukat szerző az «Archæologiai Értesítő» múlt évi folyamában megjelent rajzok kisebbített másolataival toldotta meg és e fejezet elején az «Arch. Ért.» alapján fölsorolja nagyjában a kincsről eddig megjelent irodalmat.

A többi tárgyaknál csak két franczia kútfőre hivatkozik, egyik Dejardin, másik olyan, mely még csak ezután fog megjelenni; — a magyar irodalomról szerző mélyen hallgat, talán azért, mert a francziák úgy sem értenék, avagy azért, mert kikeresése némi fáradsággal járt volna?

λ.

A Képzőművészet Remekei. Kiadja: Divald Károly. Szövegét irja Dr. Szendrei János. I—III. kötet. Harmadik éve, hogy a többszörösítő technika terén jó nevet szerzett eperjesi kiadó: Divald Károly, egyik fiatal tudósunkkal szövetkezve, egy nagyobb füzetes vállalatba fogott, melynek hivatása leendett a szobrászat és festészet mezején feltűnt nagy alkotásoknak jó rajzok és másolatokban való közlése és közérthető modorban tartott szöveg által a művészi iskolák, korok, ideák iránt érdeklődést kelteni a nagy közönségben, vagy jobban mondva: a szobrászat és festészet lényegét, fejlődésének egész körét, népszerű alakban s hangon megismertetni.

A vállalat sikert ért, mert a közönség, az a jó közönség, mely mohón kap az alkalmon, hogy ismereteit bővítse: olyan számban jelentkezett, hogy a vállalatnak immár a harmadik kötetre való füzetei folynak. Biztató jel ez, hogy a közönség szereti az efféle vállalatot, a könnyed formáját, a szórakoztató s mégis tudományos szövegét; igyekszik is pártolásával biztosítani a neki szánt vállalatokat, melyek hivatva vannak arra, hogy laikus szemeit gyönyörködtetve, tanuljon, okuljon, hogy a mindennapi élet ezernyi gondjában úgy is kifáradt lelke meg-

terheltetés nélkül emelkedhessék fel egy magasabb világba, hová nehézkes tudós könyvek segélyével jutni sem kedve, sem módja nincs.

A tudományok népszerűsítése! Ez volt az elv, mely szerzőt munkájában vezette. Dicséret illeti meg a törekvésért, azért a buzgalomért, melylyel a vállalatot vezeti, irányozza.

Mi is az a népszerűsítés?

A népszerűsítés nem más, mint művelt, de nem szakembereknek egy ismeretlen világban való kalauzolása, melyben járatlanok, melynek zegezúgát nem ismerik, hol minden lépten nyomon új, érthetetlen kérdésbe ütköznek, melynek lényegéről is csak homályos körvonalakban sejtenek valamit, de melyet megismerni akarnak. S a kalauzoló megvilágítja ezt az ismeretlen világot. Jellemzően, röviden magyaráz, a lényeges vonalakat emeli ki s elejti, mellőzi a mellékeseket, — a dolgok lényegét, lelkét, vérkeringését adja, nagy, merész, de igaz vonásokkal rajzol, úgy, hogy az olvasó gyorsan látja kibontakozni maga előtt az egész képet, melyből csak pár szaggatott vonást láthatott meg a maga szemével. A kalauzt aztán lépésről lépésre követni tudja, helyesen vezetett figyelme munkál, öntudatossá lesz s szinte maga szüri le a végeredményeket, melyek gondolkozásának tartalmat adnak, azt kibővítik, megtermékenyítik. Egy szóval világos és igaz képet ad egy kérdésről, szép alakban és könnyű nyelven, a nélkül, hogy az olvasó csak rajta érné is, minő apparatussal dolgozik az iró, minő labyrintokon vezeti keresztül-kasul, minő szövevények szálait bontogatja.

Nagy feladat, a mi kevés embernek sikerül. Fájdalom! Szerzőnek sem sikerült elérni czélját, megmagyarázni olvasóinak mi a művészet, mi a szép a művészetekben, micsoda összefüggés van az ember s művészetei közt, mik azok a korok és iskolák, mi az a sok minden, a miről beszél, melyekért lelkesül, a miket megszerezni is akar.

A közönség, mely a «képzőmüvészet remekeit» olvassa, bizony nem sokkal többet fog tudni, mint azelőtt.

Szerző teljesen elhibázza feladatát. Egy tekintet a műre, hogy rögtön észrevegyük az egész alkotás feneketlenségét. A képek, melyeket szerző magyaráz, minden rendszer nélkül, jó formán gondolomra vannak összeválogatva, mintha csak technikai szempontok lettek volna az irányadók. Egy görög szobor, egy Rafael, egy Van Dyck, egy franczia tájkép, ismét Rafael, Murillo, Rembrandt s így tovább. A szöveg is ilyen sorban.

Nos tehát mi akar ez lenni? Kinek ír szerző? ... A közönségnek? annak methodus kell s ez a szakgatottság kizár minden lehetőséget arra nézve, hogy szerzőnek valami methodusa, alapeszméje volna, a mi az egészen áthúzódnék. A közönség lapoz a könyvben, dobáltatik századból századba, egyik iskolából a másikba, a görögöktől Hollandba,

onnan Itáliába, mindenütt hall valamit, sok, nagyon sok száz dolgot ideákat, elveket, felfogásokat, stylusról, iskolákról hall beszélni, mindenféle anyagot tárgyalnak előtte egymásután rendszer nélkül s így az egészből természetes, hogy semmit ért meg. Olvasott s felejtett, mert nem volt semmi, a mi figyelmét megkösse, vezesse, emelje, tájékozottságát bővítse, a dolgok egészében elhelyezze.

Ha szerzőnek csak ez egy hibáját hoznók fel, máris eléggé jellemeznők a vállalat ferde irányát. De bármily hibás a forma, szerző, ha öntudatosan jár el, számot vet magával s feladatával; a szövegben nagyon sokat pótolhat még, a mit az egészszel rontott. Ha szövegét úgy irja meg, hogy a népszerűsítés elvének megfeleljen, vezessen, magyarázzon és oktasson, még mindig dicséretet érdemelne. De szerző nem fogta fel könyvének hivatását. Nem látjuk mi annak semmi nyomát. Nincs abban a könyvben semmi, a mi a nagy közönségnek szólna, annak igényei volnának számbavéve. Hacsak abban nem keressük azt, hogy szerző csengő-bongó stylban ir, lelkes nagy képekben beszél s barocc divatban feldiszített frázisaival tündököl. Csinosan kiválogatott kifejezések árjában fürdet meg egy-egy æsthetikai axiomát, megragad egy-egy ideát, felfújja, hogy minél hangosabban pukkanjon szét. Csupa szakgatottság a Szendrei könyve, mely nem szórakoztat, hanem zavar, nem vezérel, hanem tévútra vezet, ... hogy is ne, maga a szerző is örökké tétovázik, ellenmondásokban botorkál, tévelyeg az auktorok sokféle véleményében, a gyors munka sokféle veszedelmében.

Mert meglátszik minden során, hogy gyorsan, mintegy napról napra van a munka írva, átgondoltság, terv nélkül. Ma nem tudja már a szerző, mit írt tegnap s mit fog holnap írni? Ez alkalmasint attól függ, melyik képpel lesz készen a kiadó sajtója.

Hogy beigazoljam a mondottakat, idézni fogok a «képzőművészet remekei» szövegéből.

Az első füzetek egyikében ezt olvasom a «milói Venus» magyarázatának kapcsában: «A kőkorszak az emberiség társadalmi történetének első nagy epochalis időszaka. E kor meztelen, félvad emberének esetlen karczolataival kezdődik a művészetek ezer s ezer éves története is. *És* csodálatos, hogy minden korszak, a dolmenek építőinek, az egyptomi pyramisok művészeinek ép úgy, mint a Phidiasok korának egyaránt tetszett a maguk művészete.

Hogy aztán elvégre is mindannyi felett mért diadalmaskodott épen a görög szobrászat? azt hisszük, hamar megadhatjuk reá a feleletet; — mert szabad eszméket s művészi igazságokat fejezett ki. Ez volt ama varázs, melylyel szellemileg meghódította az ismert világot s később is, midőn a műizlés századok és századok folytán a legszámandóbb hanyatlásnak indult, ez volt ama erő, melynek hatalmával a föld mélyébe

temetett romjaiból újra kitört s Itáliában ifjú zöld babért körített a már-már haldokló géniusz homlokára.«

Micsoda szó és eszmezavar ez? Mi mindenről beszél itt szerző egy lélegzetre. Először is csodálkozik, hogy a kőkor embereinek tetszett a maguk művészete! Miféle elemi csodálkozás ez? Én valóban csak azon csodálkozom, hogy szerző el mer ilyet mondani. Micsoda tájékozottságot nyújthat szerző közönségének a művészetekről, arról a sok finom kérdésről, a mi a XIX. század végén a művészetek kritikájában felmerül, hogy beszélhet szerző alkotásokról, a görög szellemről, egy Rafael, Michel Angelo, Murillo, Rembrandt művészetéről, ha a legkezdetlegesebb fogalmakon fennakad s azon tűnődik, hogy a barbárnak a maga barbár művésze ép úgy tetszett, mint más kornak más emberek művészete? ha egy szóval a művészetek első alapelvét sem érti? Aztán dicséri a görög művészetet. Diadalmaskodott, mert szabad eszméket, művészi igazságokat fejezett ki. De mi az a szabad eszme, művészi igazság? Ezzel adós marad. Pedig a nagy közönség szeretné ám tudni, kivánná, hogy szerző meg is magyarázza azt, mert a szó semmi, abból semmit sem lehet érteni. S az idézet vége miféle hangzatos, semmit sem mondó frázis. Ki fog abból csak egy szót is megérteni? De mit ért maga a szerző. A már-már haldokló géniusz homlokára — mondja lelkesen. Miféle géniusz haldokolt akkor? Hisz a renaissance újjáébredése volt a classicus művészet formáinak, az antik világ újjászületése tudományban, irodalomban, művészetekben, az a haldokló géniusz pedig csak szerzőnek kisért, a ki nem tudja, hogy az antik géniusz már századok előtt meghalt, a hellen, római letünésével a historiában s a két kor közti nagy időt sok százados barbár világ szerepe tölti be új civilisatióval, a renaissance pedig valami olyan, a mi többet érdemel meg egy hangos kiáltásnál, nagy lére eresztett mondásnál. Ilyen formában csak növesztjük az olvasó tudatlanságát, zavarát, soha meg nem értethetjük vele a renaissance fogalmát, helyét a műtörténetben.

De nézzünk tovább «Satyrok és nymphák Rubenstől». E czím alatt «A művészt, mint embert is tekintetbe kell vennünk» — úgymond Guhl — «nem elég valamely mű méltatására meghatározni a művész modorát, stylusát s kijelölni helyét a műtörténeti eszmék fejlődési körében: e mű nem puszta tárgyilagosítás, hanem a művész szellemétől *is* nyer saját jellemvonásokat. Ismernünk kell tehát a művész jellemét, értelmét, nézeteit, viszonyban a gyakorlati élettel, hogy megitélhessük mit vett az iskolától, melyhez tartozott, mit a kortól, melyben élt és saját géniuszától. Különben is igaza van a tekintélynek, kit épen idéztünk, hogy a valóban művésznek alkotott egyéniséget nem oszthatni meg, nem mondhatjuk, hogy ez benne az emberé, ez a művészé. *Következik*, hogy az a valódi műtörténet, mely lehetőleg concret képet ad a művészetről.»

Szerzőnk Rubens képéről szólva egy elvet hangoztat, azt, hogy a művész egyéniségét is számba kell venni, hogy tárgyának feldolgozását megértsük. Miért mondja ezt szerző épen e helyen, épen Rubensnél? Hiszen ez olyan általános valami, olyan alapelv, a mi minden művészre s minden képre áll. Az olvasó, a ki szerzőre bízza magát, elhiszi, hogy ennek itt van a helye; de hogy miért, azzal nem tud beszámolni s csak zavara növekszik, a miből soha sem jut ki. De ha szerző épen itt akarta elmondani ez általános igazságot, legalább alkalmazta volna azt olyan formában, hogy az olvasó csakugyan épüljön. Nem, ő Guhl szövegéhez alkalmazkodik s következtet valamit, a mi Guhl félreértéséből ered. Beszél valami concret képről, a minek következni kell. Hogyan, mikép kell következni? az elmondottakból azt senki sem érti meg.

Ilyen szétszóródott, rendszertelen Szendrei egész könyve. Nincs meg semminek a maga helye, a maga sorrendje. A szegény olvasó a chaosban lábol, ha ugyan olvassa a szöveget, s elmondhatja magában «bizony, csak szép, a ki tanul» azt vélve, hogy ő a hibás, hogy azt a sok szép dolgot meg nem érti.

Nem is értheti. Nem így kell irni a nagy közönségnek. A nagy buzgalmú szerző, ki lázas sietséggel, izgatott munkálkodással írja könyvét, gondolatait fogamzásuk első perczében vetve papirra, s nincs türelme, ideje, hogy azok kiforrását megvárja, nem is írhat a nagy közönségnek hasznos munkát.

Elhibázott könyv Szendrei «A képzőművészet remekei» czímű munkája. Szép vállalat, a mely vonz képeivel, vonz formájával, vonz az újdonság ingerével, de nem az a munka, mely hivatását betölthetné.

Az olvasó lapoz benne, elidőzik képeinél, egy s mást megtanul a szövegből, adatokat, czímeket, jelszavakat, de a dolgok lényegéről nem szerezhet magának tudomást, mert a könyv irányt nem ád, nagy vonásai nincsenek; tanítani akar, de nem oktat: beszél sokat, de nem magyaráz meg semmit. *Réthy László.*

Jelentés a párisi Union Centrale des Arts décoratifs 1884. évi kiállításáról a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úrhoz. Írta *Radisics Jenő*, min. fogalmazó. Budapest, 1884. Fölmerűlhet a kérdés, vajjon egy jelentéssel, melyet hivatalnok intéz a ministerhez, való-e a nyilvánosság előtt foglalkozni? Rendes körülmények közt bizonyára nem. De az a körűlmény, hogy e jelentés nyomtatásban, díszes initiale-okkal és cul de lampe-okkal jelent meg, bizonyítja, hogy a munkát, ha nem is kerűl a könyvpiaczra, mégis a nyilvánosságnak szánták és így jogosult a kritika is.

Radisics jelentéséből örömmel győződünk meg, hogy írójában a magyar iparművészet ügye buzgó és lelkiismeretes harczost nyert, ki

észleletében túlmegy a viszonyok egyszerű constatálásán — mint ez hivatalos jelentésekben rendesen történni szokott — s következtetéseket, eszméket vonva le tapasztalásaiból, utat is mutat, melyen — szerinte — iparművészetünk előnyösen fejlődhetik tovább.

Mintaképe az Union centrale des Arts décoratifs, a min nem is csodálkozhatunk, mert hisz e társulat fényesen sikerült kiállításáról térve vissza, igen helyesen, az eredményből vont következtetést e művészi szövetkezet helyes szervezetére. E társulat mindez ideig igen csekély segédeszközökkel rendelkezve nagyon jelentékeny sikereket ért el. Szakkiállításai sorozatában az 1884-iki volt a nyolczadik, publicatiói az iparművészetek köréből számosak, muzeuma, daczára hogy nagyrészt ajándékozások útján szaporodott, vásárlásokra igen csekély alapja lévén, elég tökéletes áttekintését nyújtja a műipar némely szakmájának. Alakulófélben lévén nálunk is egy ehhez hasonló társulat e jelentés az actualitás jellegével is bír s bátorságot meríthetnek belőle azok, kik segédeszközeink csekélységét tartva szem előtt, aggodalommal néznek iparművészeti egyletünk jövendő működése elé.

Az Union mult évi kiállítása, mint a jelentésből értesülünk, a kő-, fa-, agyag- és üvegipar termékeit gyűjté egybe. Ó- és modern művek egyaránt helyet találtak benne s az anyagok legkezdetlegesebb alkalmazásától annak legművészibb feldolgozásáig minden együtt volt szemlélhető a Palais de l'Industrie termeiben. A különféle osztályok méltatásánál Radisics igen jelentékeny olvasottságról tesz tanubizonyságot s látszik, hogy útja előtt igyekezett a tanulmányozandó tárgyak egész irodalmával tisztába jönni a mi odakünn jelentékenyen megkönnyítette feladatát.

A jelentés legnagyobb része a keramikával foglalkozik, melynek egész technikáját a szerző alaposan látszik ismerni s művészi oldalához is igen talpraesett és helyes megjegyzéseket fűz. Kissé meggondolatlan nyilatkozat ugyan az olyan, midőn máz égetéséről szólva, melynek színét a khinaiak előre képesek meghatározni s tetszés szerint nuanceirozni, azt mondja, hogy az utazóknak nem mindig lehet hitelt adni, a mi annyival inkább nem áll, mert a khinai művészet legalaposabb ismerői azok, kik — fájdalom — alig írtak valamit, de a mit írtak, az föltétlenűl elhihető. Ha Satow, Aston stb. állítanak valamit a keleti művészetről, az többé nem vitatható. Mindenesetre nagyon megváltoznék Radisics véleménye e dologról, ha Hong-Kong vagy Canton utczáin százával látná fölhalmozva a sang-de-boeuf és céladon vázákat, melyeknek színe közt nincs egy hajszálnyi eltérés sem.

A jelentés szakszerű részének szerkesztésével, mint mondók, igazán elismerésre méltó dolgot cselekedett a szerző. A befejező szakaszra nézve lehetne néhány észrevételünk. Csak egyet hozunk fel. Így midőn azt

mondja a franczia iparra «nemzeti az ipar külső kifejezésében, nemzeti conceptiójában, csak az elvek szenvedtek módosítást, a mennyiben többek között keletázsiai források befolyását is veszszük észre. Ez ellentmondásnak látszik és mégsem az...» Pedig bizony az. Az a «többek között» a keletázsiai elemeken kívül még nagyon sok renaissance, antique, mór-arab elem. A franczia iparművészet jelleme az eklekticzismus. A franczia átalakít és feldolgoz, mint Radisics maga is mondja, s ez a két dolog nem ad még nemzeti jelleget a czikknek művészi szempontból. Nemzeti a magyar szűzhímzés, a japán lakk, az oláh katrincza és a khínai tál talán rosszabb, csúnyább, parasztibb tárgy a franczia dolgoknál, de nemzetibb.

Végül egy kérdés. Mért mondja a szerző «kezdjük a fiatal nemzedéken iskolák segélyével. Azért a fiatalon, mert a maival — higyje el Excellentiád — nehezen fogunk már czélt érni». Mért e skepticismus, miért legyenti meg a kortársakat s önmagát is velük együtt? Hisz ép a Radisics jelentése bizonyítja, hogy igenis a mai nemzedék is dolgozik, igyekszik és cselekedni akar. Kívánjuk is, hogy sikeresen haladjon a megkezdett úton. *Sz. A.*

Magyar Diszitő Styl. A nagyméltóságú magyar királyi vallas- és közoktatásügyi miniszterium segélyezése mellett, műiparosok, ipar- és polgári iskolák, tanító- és tanítónő-képezdék, valamint középtanodák használatára írta és rajzolta Huszka József rajztanár. Fára metszette Morelli Gusztáv. Budapest, 1885. Deutsch M.-féle művészeti intézet.

Hazánkban, mint mindenütt a hová az utolsó évtizedekben fejlődött iparművészetek tudománya eljutott, az egy sajátságos áramlatot idézett elő, mely a magyar nemzeti művészet multjának felkutatásában, sajátságainak megállapításában, vagy, hogy röviden szóljak, a magyar styl keresésében áll. Ezen, magában véve csak elismerést és dicséretet érdemlő, mozgalom második része volt a talált eredmény lehető gyors és átalános alkalmazásának vágya.

Ovakodni fogok ugyan ezen aktualis s nem mindig háladatos themába merülni, de álláspontomat szeretném tisztázni, midőn stylus öntudatos, hogy ne mondjam erőltetett, megteremtését egyszerűen tagadom. Megkisérlették azt már többször, legutóbb Oroszországban, hol az egyéb iparágak, így például a fa-architektura gazdagabb emlékanyaggal rendelkeznek, mint nálunk, de mindig eredmény nélkül.

Azt tartom, hogy régészeti kutatásaink egyik fő czélja a régi magyar műipar lehető sok emlékének összegyűjtése, csoportosítása s ismertetése, hogy belőle majdan a magyar műtörténelem fejlődését meg lehessen állapítani, de egyes részeit megragadni s abból már ma tudományt akarni csinálni nem szabad.

Az imént elmondottak szerint az anyaggyüjtésben vélem Huszka munkájának elvitázhatlan érdemét, feldolgozásában hibáját találni. A folió alakban 19 lap szövegből XXXIX fametszetű, színes kőnyomatú és egy photolithographiai táblából álló munka, miként czíme is mutatja, a «Magyar díszítő styllel» ismertet meg bennünket s részletesen előadja, kik és miféle intézetek használatára készült.

Szerző már ismeri a magyar stylt, abból indúl ki, s abban mérten válogat, tehát nem adatokat gyűjtött, hanem felállított thesiseit illustrálja.

Motivumai, én legalább csak azoknak nevezhetem, melyekre alább lesz alkalmam áttérni, azon hibában szenvednek, hogy miként vele együtt sokan, kik a magyar stylust keresik, bizonyos formákat néznek csak, azokat tartják speciális nemzeti díszítményeknek — miféle alapon azt nem tudom — s ezért rendesen a himzésekhez fordúlnak, hol azokat leggyakrabban találják. Mert bár szerző helyes szempontból indúl ki, mikor a nemzeti traditiók és ízlés legtovább érintetlenül fenmaradt emlékeit a nemzeti öltözék-részeken keresi, mindamellett, kivált ha a magyar díszítő stylt nem pedig annak csak egyes motivumait volt czélja közzétenni, tekintetbe kellett volna vennie a műipar minden ágát s az ornamentikát a maga egységében nézni és tanulmányozni.

Így nem találtam arra nézve nyomot, hogy szerző, akár a régi agyagművészséget a XVI. és XVII. századbeli szerfelett érdekes kályhafiókokat, a milyeneket az országos iparművészeti múzeum kiváló szép példányokban kapott Erdélyből, a velök kapcsolatos bábsütő-mintákat, az üvegeket, a könyvkötészetet avagy a mult évi ötvösmű-kiállítás páratlanúl teljes és gazdag anyagát feldolgozta volna; söt a mit annak idején nagyon sajnáltam, még az ország leggazdagabb szövet-gyűjteményét, mely az iparművészeti múzeumban őriztetik, sem tanulmányozta behatóan.

Ha már szerző a magyar nemzet alakító erejét és annak nyilatkozatait előszeretettel a himzésekben kereste, úgy miért mellőzte másrészt egészen a keresztöltésű himzéseket és a zsubrikolásokat? Nem tartja azokat magyar jellegüeknek, vagy csak nem illettek ezek theoriájának keretébe?

Tudjuk, hogy az első úttörő munkálatot a nemzeti múzeum «A magyar házi ipar díszítményei» czímű kiadványában Pulszky Károly végezte, mert a kereskedelmi miniszterium által kezdeményezett Műipari mintalapok, már kész magyar styl recipéket, gyakorlati útmutatásokat tartalmaznak, méltatásuk tehát nem ide tartozik. Pulszky Károly az idézett kiadvány előszavában szintén foglalkozik a díszítmények nemzeti jellegének kérdésével, de azt nagyon helyesen nyílt kérdés gyanánt tárgyalja s utalva egyrészt az egyes motivumok Európa

nyugoti területén észlelhető elterjedésére, másrészt a rokon vonásokra, és a feldolgozás technikájának fontosságára, fejlődésüknél nem dönt véglegesen — a mint nem is lehet — de legalább minden oldalról megvilágítja a kérdést, s úgy a himzés, mint a szövés minden fajaira vonatkozó példákkal hívja fel a kutatók figyelmét e tárgyra.

Huszka József úr, ki a sassanida perzsa kulturális befolyást, a pogány magyarok díszítő modora megteremtésében régen az uralmenti ázsiai ős hazában is látszik ismerni, a pogánykori leletekből, s a rendelkezésére álló anyagból a magyar díszítő styl fő sajátsága gyanánt a virág, első sorban pedig a rózsa gyakori használatát említi, azután jön a tulipán, a búzavirág stb., s fametszetű tábláin I-től XXI. lapig a rózsát különféle nézetekben és stylisálásban mutatja be. A ki valamely tételt felállít, annak kötelessége egyúttal azt be is bizonyítani. Így látunk 126 virágot, állítólag ugyanannyi rózsát, mint a magyar ornamentikának fő elemét. Én, ki a magyar stylust — merem mondani, sok más, stilussal foglalkozó egyénnel együtt még nem ismerem — a közlött gyűjteményből igen sok példányon nem vagyok képes a rózsa alakját felismerni, mint pl. a XIX. tábla 1. és 3. számú virágain, hol a structura oly elütő a rózsáétól, hogy csak úgy érthető ez elnevezés, ha meggondoljuk, hogy szerzőnek lehető sok adatot kellett felhoznia szavainak igazságát támogatandó.

Második fővonása lenne a magyar stylusnak többek között symmetrikus elrendezés, a díszítendő tér és anyag alakját és sajátságait, valamint az elérendő czélt szigorúan szemmel tartva. Azaz, egy olyan általános tétel, mely Sempertől kezdve minden műtörténelemben a helyes compositio criteriuma gyanánt említtetik. Többé-kevésbbé ehhez hasonló sajátságokat találunk a munka egyéb részeiben is felsorolva, melyeket azonban helyszűke miatt rendre nem taglalhatok. Csak azt akarom még megemlíteni, hogy a compositiot, illetőleg az előbbi tételt egészíti ki amaz, mely az összes rendelkezés alatti tereknek lerajzolásában áll. Végül fontos szerző véleményét a színek sajátságaira vonatkozólag ismerni. Azt találja ugyanis, hogy a leggyakrabban előforduló színösszeállítás a piros, arany vagy ezüst, piros, zöld, arany; piros, kék, zöld, sárga, vagy arany vagy a festett butorokon zöld, piros, sárga, fehér. Mi ebből a tanúlság? az, hogy hazánkban szintúgy mint máshol a kettős és hármas kiegészítő színek törvénye öntudatlanúl érvényesűlt.

Teljes elismerést érdemel ellenben Huszka úr fáradsága, melylyel a motivumok oly változatos s gazdag tömegét kutatta fel és azon művészi ízlés, mely a választásokban, így pl. festői szépségű hímzésekben nyilatkozik; kitünő gondolat volt ezen felűl az utolsó XLV. lapon ábrázolt, beható és komoly tanulmányt érdemlő fakapuzat rajzát munkájához csatolni.

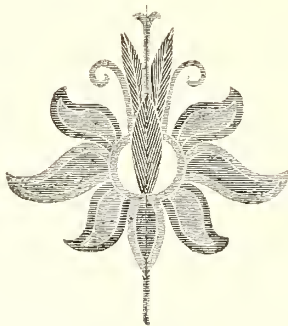
A fametszetek, melyeket Morelli Gusztáv az országos iparművészeti iskola tanára készített, szintén teljesen kielégítők, kivéve a 17-ik lapon látható székely edények csoportját, evvel sem technikai kivitelt, sem pedig színhatását illetve nem tudok megbarátkozni.

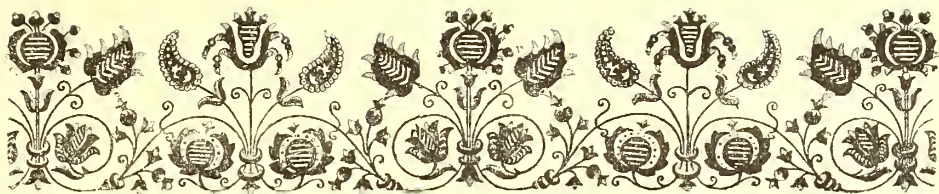
Nem teljesítettem volna lelkiismeretesen kiváló kötelességemet, ha a Deutsch-féle intézet e munka kiadása körül kifejtett törekvéseit említetlen hagynám. Persze a színnyomatok pontosabbak is lehetnének, de mindig örülök, ha látom, hogy hazánkban ily iparágaknak honosításán fáradoznak.

Végűl még egy szóm a szerzőhöz. Kissé szigorú s helyenként talán kemény bírálatom ne riaszsza el őt szép és dicséretre méltó utján tovább is lankadatlanúl haladni. Vigasztalja őt ama tudat, hogy csak valóban komoly munkákhoz alkalmaznak nagy mértéket.

Örömmel üdvözöljük tehát a következő füzetet. *Radisics Jenő.*

VIRCHOW RUDOLF a berlini «*Zeitschrift für Ethnologie*» 1884. évi utolsó füzetében Pulszky Ferencz «A rézkor Magyarországon» czímü munkáját ismerteti és a rézkor kérdésében nyilatkozik. «Az a felfogás — úgymond — hogy Európának egy, a kő- és bronz-kor közé eső különös «rézkorszaka» volt, Pulszky szerint Wilde-től származik (Dublin, 1861), majd Keller nyilatkozott ez értelemben, s annak adott kifejezést, hogy ha egy ilyen műveltségi korszak csakugyan létezett, akkor Magyarországnak abban jelentékeny része van. Pulszky már több alkalommal vitatta a kérdést s a Budapesten tartott nemzetközi congressuson tanulmányainak összefüggő képét is adta. Szerző a tárgyak előállítási módjából joggal következtethette, hogy a réz-kor szorosan a kő-korhoz csatlakozik, s úgy a bronz-, mint a vas-kor előtt járt; az is elfogadható, hogy a bronz-kor folyamán ilyen réztárgyak is készíttettek. Sajnos, hogy vegyészi analysisek nem történtek, melyek bizonyos támpontokat nyujtanának a réz és bronz tárgyak egymáshozi viszonyát illetőleg.» *Ry.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Az országos régészeti és embertani társulat január 20-án, *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt tartotta évi tisztujító ülését. A tisztikar s a választmány tagjaiúl a mult éviek választattak meg, csak a titkári állásnál történt személyváltozás, a mennyiben *Pulszky* Károly leköszönésével: *Hampel* József lőn egyhangulag megválasztva. Az ülésen egy felolvasás is tartatott Dr. *Wosinszky* Mórtól a Kurdon (Tolnamegyében) talált etrusk bronz edényekről, melyet legközelebb az «A. É.»-ben közzéteszünk. Aztán elnök felkérésére *Havas* Sándor röviden előadja a «fehéregyház» kutatásánál annyira fontos «finalis lapis» föltalálása czéljából folyó ásatások eredményét. Az ülésről bővebbet hivatalos rovatunkban. *ry.*

Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat. Egy Déváról kelt hosszabb jelentésből örömmel olvassuk, hogy a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat, a magyar kultura egyik őrszeme a déli Kárpátok felé, a mult év folyamán is sokoldalú munkásságot fejtett ki. A társulat havi felolvasó ülései régészeti, történeti és ethnologiai szakkérdéseken kívül, a megyére s Erdélyre vonatkozó más irányú tudományos kutatásokra is kiterjedtek. *Sólyom Fekete* Ferencz, *Mailand* Oszkár, *Szőcs* Sándor, *Kún* Róbert az oláh kérdés körében mutattak fel becses eredményeket; *Soós* Antal a dévai és vajdahunyadi régi czéh-viszonyokat tanulmányozta; *König* Pál a Mithras-cultusról irandó nagyobb műve kapcsán, a Várhelyen lelt Mithras emlékek körül fejtett ki tevékenységet. A fáradhatlan *Torma* Zsófia Hunyadmegye neolith telepeiről, az erdélyi medencze ilynemű többi emlékeire is kiterjeszkedve, sok ősrégészeti anyagot gyűjtött; *Téglás* Gábor pedig neolith és barlangtanulmányok mellett, a római és dák bányászat puhatolásával foglalkozott. Nyaranta Várhely romjain rendez a társulat ásatásokat, hol a Mithras-templom gazdag emlékein kívül egy Malagbel templomot, egy más Malagbel szentélyt ásatott fel, hol három más syriai isten nevét tartalmazó feliratos kő jött napfényre. Ezen kívül több új római telepet, római útirányt derített fel s a megye hegyvidékein a dák emlékeket is figyelemmel kisérte. Csekély anyagi erejéhez képest muzeumot is létesített a társulat s abban sok új téglabélyeget és feliratos emléket gyűjtött össze. Évkönyvet kettőt adott ki, a harmadik ez évben kerül sajtó alá. *T. G.*

A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése (XII-ik évfolyam. 1884) Dr. *Burány* Gergely titkár szerkesztésében, az egylet örvendetes gyarapodásának képét mutatja be. A társulat *Hidasy* Kornélban, a szombathelyi egyházmegye püspö-

kében, új elnökét tiszteli. Tagok száma: tiszteletbeli tagoké 12, az alapitóké 49, a pártolóké 556. Oly eredmény, mely az egylet virágzását biztosítja. A jelentésben három tanulmányt találunk; kettőt *Lipp* Vilmos tollából: Keszthely és vidéke multjából. — Két renaissance tárgy régiségtárunkban. A harmadik: A római építészet befolyása a keresztény templom-építészetre, *Burány* Gergelytől. *ry.*

Az orsz. heraldikai és genealogiai társulat ez évi első (jan. 29-iki) ülését Nagy Imre elnöklete alatt nagy közönség előtt tartotta meg. Felolvasókul Báró *Nyáry* Albert (A czímerjogról) és *Pósta* Béla (Néhány szó a magyar czímerkérdésről) voltak bejelentve. Az első felolvasás jövő ülésre halasztatván, az ülésnek csak egy felolvasása volt. A felolvasó figyelemreméltó megjegyzéseket tett a magyar állameczímer helytelen használata s a czimer-revisióra kiküldött bizottságok munkálataira vonatkozólag. Első kifogása az, hogy a pólyáknak vörös-fehér sorrendje mellett a fehér-vörös sorrendet csaknem oly nyomós okok támogatják s úgy véli, hogy ha mind a két gyakorlatot igazolják az emlékek, az állameczímer megalkotásánál mégis inkább a fehér-vörös szinrend lett volna az elfogadásra alkalmasabb, mert ez a heraldikai aesthetikának jobban megfelel; a vörös-fehér sorrend ugyanis azt eredményezi, hogy a mennyiben a czímer másik mezeje szintén vörös, a szinek felül úgyszólván összefolynak. Sokkal nyomósabb ennél a czímertartókra tett megjegyzése. A bizottságok czimertartókul két lebegő angyalt fogadtak el. Ez pedig felolvasó szerint helytelen, mert a bizottságok túlmentek feladatuk határán s megkötötték a stylizálás lehetőségét. A czimertartó angyalok helyzetét ugyanis az dönti el, hogy van a czimer és a korona feltüntetve. Talapra helyezett czimernél más, függő czimernél ismét másnak kell lenni az angyalok helyzetének. Egy, két vagy három legyen-e tehát a czimertartók száma, s minő állást foglaljanak: maradjon tisztán styl-kérdés. Felhivja a figyelmet arra is, hogy 1867 óta a magánosok által használt magyar czímereknél az osztrák czimertartó griffek jöttek divatba. Heraldikánkba csempészett idegen elem ez, a mit idejekorán ki kell irtani. A felolvasást érdekes vita követte, melyben báró Nyáry A., Pulszky F. és Csontossi J. vettek részt. *ry.*

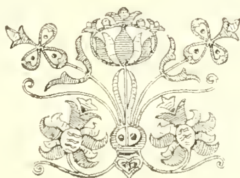
A mosonymegyei történelmi és régészeti egylet, magánosok és az egylet tulajdonából nagyérdekű népvándorláskori régiségeket küldött fel a nemzeti muzeum igazgatóságához, melyek a szent-péteri s nemesvölgyi stb. sirleletekből származnak. A tárgyak sirok szerint a legnagyobb gonddal csoportosítvák. Bronz és aranyozott csatok, szijvégek képezik a leletek legbecsesebb részét, köztük olyan példányokkal, melyek figyelmünket fokozott mértékben kötik le. Egyéb tárgyak: orsók, gombok, karpereczek, bronzgyürük, gyöngyök, vas-csatok-, kések-, nyilvégek. Rokon leletek ezek a Lipp-féle keszthelyi dolgokkal s hivatva vannak arra, hogy a népvándorláskori buvárlatoknak nagyobb lökést adjanak. A körülbelől 400-ra menő sorozat jelenleg a nemzeti muzeumban van, a hol a legérdekesebb tárgyakat lerajzoltatjuk, hogy azokat az Arch. Értesítőben közzétehessük. *ry.*

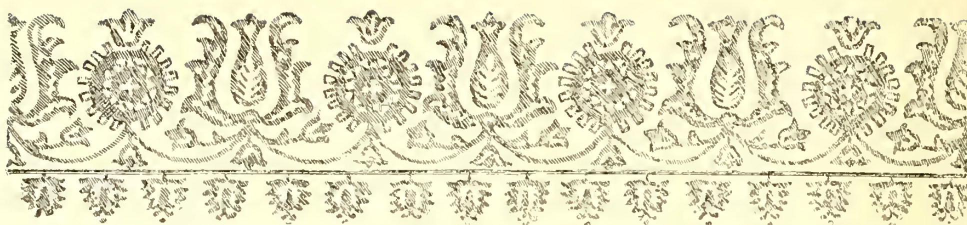
A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat Értesitőjének 1885. évi 1-ső füzete változatos tartalommal jelent meg. *Pontelly* István társ. titkár előszóval nyitja meg az új évfolyamot, melyben a társulat hatáskörét, feladatait fejtegeti, kiemelve azt, hogy a délmagyarországi őskori földművek kérdését a társulat egyik nagyobb feladatának ismeri. *Böhm* Lénárt Délmagyar-

ország művelődési állapotairól értekezik a római uralom alatt. Nagy forrásismerettel irott tanulmány, mely azonban több alapkérdésen úgyszólván csak átsiklik. Igy Dácia ethnografiai kérdései kevéssé foglalkoztatják s a miket mond, nem igen állják ki a kritikát. «Tüzetes epigraficus buvárlatok alapján bebizonyult — úgymond — hogy Dio Cassius a tiszta igazságot írta, midőn azt állitotta, hogy akkor (t. i. Traján idejében) a nagy római birodalomnak csaknem minden részéből új gyarmatosok özönlének Dáciába. Ahoz a fő illetéket mindenek előtt alsó Itália szolgáltatta; voltak azonban *némelyek* Dalmátia, Gallia, Brittania, Siria, Caria, Galátia és Paphlagóniából valók is». A colonisatió nemzetiségi viszonyai pedig az epigraficus emlékek tanúsága szerint épen a megforditott képet tűnteti szemünkbe, mert a colonisták főtömege ázsiai s a görög kelet népeiből való volt, melyben az itáliai elemnek másodrendű szerep jut. A füzet másik nagyobb közleménye *Karácsonyi* Jánostól való s a Csanád nemzetség délmagyarországi birtokviszonyaival foglalkozik. *rv.*

Emlékérem. Fülöp szász-coburg és góthai hg, ő fensége, a vacsi pusztán (Pestmegye) épittetett róm. cath. egyház felszentelése emlékére bronz érmeket veretett, melyekből egy példányt a m. n. muzeumnak is ajándékozott. Az ezüst-forint nagyságában vert érem előlapján felül ivet képezve e szavak állanak: IN · MEMORIAM CONSECRATIONIS, alatta a szász herczegi czimer és öt sorban: PER · EPISC: | AVXIL · NESZVEDA | VIC: VACIENSIS | DIE | IX · NOV · MDCCCLXXXIV. A hátlapon a vacsi új egyház képe látható, fölötte e legendával: ECCLESIA · SA: AVGVSTINI | IN · VACS. Alul a szelvényen: AED · MDCCCLXXXIV | PER | PR: PHIL: SAX: COB: GOTHAE. Az érem kiállitása bécsi műhelyre mutat. *rv.*

Magyar Történeti Életrajzok czimen Szilágyi Sándor inditványára és az ő vezetése alatt a magyar történeti társulat új irodalmi vállalatot inditott meg, melyből eddig két füzet jelent meg: Mária királyné életrajza teljesen, Zay Ferencz XVI századbeli magyar főúr életrajzából pedig négy iv van az előfizetők kezében, előbbi Márki Sándor, utóbbi Thallóczy Lajos tollából. A szerény életrajzi czim alatt élénken irt korrajzokat veszünk, melyeknek értékét a szöveg közé iktatott számos ábra emeli. Vannak ez ábrák közt arczképek, tájképek, fönmaradt, azon korbeli emlékek rajzai, costümeképek, czimerek, kézirat- és codexmásolatok, fekete és szines facsimilék, festett miniatürök után stb. oly számmal, hogy csodáljuk, hol teremti elé a serény szerkesztő a tömérdek műkészletet egy-egy kéthavi füzet számára. A rajzok közt sok olyan van, mely archæologiai szempontból is bir fontossággal és azért valamely későbbi füzetünkben külön beható ismertetést fogunk majd az Életrajzok műmellékleteiről adni, ezúttal csak elismerésünket kivántuk kifejezni az életrevaló vállalat érdemdús megteremtője iránt és a díszes új folyóiratot olvasóink figyelmébe és pártfogásába kivántuk ajánlani. *π.*

KÖNYVÉSZET.

1882—1884.

Carré de Busserolle, J. X. Les Tombeaux du cimetière de la Salle à Saint-Symphorien, près Tours, guide du visiteur; 16-o, 208 p. Tours, Semeur-Laplaine.

Clémencet. Notice sur les découvertes archéologiques faites à Seure (Côte-d'Or). 8-o, 11 p. et plan. Autun, imp. Dejussieu père et fils. (Extr. d. Mém. de la Soc. éduen. nouv. sér., t. 10.)

Compte-rendu de la commission impériale archéologique pour l'année 1880. Avec un atlas (4 Lichtdr. u. 2 lith. Taf. in gr. Fol.). Imp. 4-o, XXVI, 142 S. mit eingedr. Holzsch. u. 1 Chromolith. St.-Petersbourg. (Leipz., Voss.) M. 30.—

Curtius, Andr. Wilch. Der Stier des Dionysos. Inaugural-Dissertation gr. 8-o. 36 S. Jena, Deistung. M. —.80.

De Benedetti, Salomone. Interpretazione della Colonna della sala quadrata nelle catacombe di San-Gennaro, letta alla Reale Accademia d'archeologia, lettere e belle arti di Napoli nella tornata de 2 maggio 1882. Fol., p. 4 con 1 tav. Napoli F. Furchheim L. 2.—

Diepolder, J. N. Theologie und Kunst im Urchristenthum oder die ersten provisor. Blätter zu einer systematischen Geschichte der christl. Monumentaltheologie. Ein histor.-exeget. Versuch. Mit 5 Textillustr. u. aus 3 Beil. besteh. Anhang. gr. 8, VII, 83 S. Augsburg, Kranzfelder. M. 2.20.

Dumoutier, G. Etudes et découvertes d'archéologie. Les Stations de l'homme préhistorique sur les plateaux du Grand-Morin (Seine-et-Marne); Ateliers, camps, cités, habitations, monuments et sépultures des Briards primitifs. 8-o, 99 p. et 40 grav, dont 37 hors texte, d'après les dessins de l'auteur. Paris, Boban.

Exner, Sigm. Die Physiologie des Fligens und Schwebens in den bild. Künsten. Vortrag. geh. im Oesterr. Museum f. Kunst u. Industrie am 5. Jan. 1882. Mit 4 eingedr. Holzschn. gr. 8-o 37 S. Wien, Braumüller. M. 1.—.

Fabisch, P. De l'influence des Médicis sur les arts. 8-o 20 p. Lyon. imp. Pitrat aîné.

Forestié. E. Excursion de la Société archéologique de Tarn-et-Garonne à Villa-Franche et à Najac. 8-o 10 p. Montauban, imp. Forestié.

Galland, G. Die Renaissance in Holland in ihrer geschichtl. Hauptentwicklung dargestellt, Mit erläut. Zeichnungen (5 photolith. Taf.) gr. 8-o XII. 118 S. Berlin, C. Duncker. M. 4.—.

Gay, V. Glossaire archéologique du moyen âge et de la renaissance Fasc. 1. A—Bli. 4-o, à 2 col., p, 1 à 160, avec fig. descriptives. Paris, Soc. bibliogr. fr. 9.

Hardy, E. Schliemann und seine Entdeckungen auf der Baustelle des alten Troja. (Frankfurter zeitgemässe Broschüren. N. F. 3. Bd. 10. Hft.) 8-o, 28 S. Frankfurt a. M., Foesser Nachfolg. M. —.40.

Hasse, C. Die Venus von Milo. Eine Untersuchung auf dem Gebiete der Plastik und ein Versuch zur Wiederherstellung der Statue. Mit 4 Lichtdr. u. 4 lith. Taf. f-o, 13 S. Jena, Fischer. M. 7.—

Helbig, Wolfgang. Sopra alcuni bronzi trovati a Cuma ed a Capua. 8-o, p. 12 con 4 tav. Roma. (Dagli Annali dell'Istit. di Corrisp. Archeolog.)

Herder, Joh. Gfr. Denkmal Johann Winkelman's. Eine ungekrönte Preisschrift aus dem J. 1778. Nach der Kasseler Handschrift zum ersten Male herausg. u. m. litterarhistorischer Einleitung versehen von Alb. Duncker. gr. 8-o, XXXV, 61 S. Kassel, Kay. M. 2.50.

Köchritz auf Mondschütz, H. v. Ein Bronzefund in dem Wüsten Dorfe Kosten oder Kunzen zwischen Mond-

schütz und Kreidel. (Schlesien's Vorzeit, 50.)

Kuntze, J. E. Herme, Mumie und Statue in der antiken Welt. (Wissensch. Beil. der Leipziger Ztg., 59—62.)

Lübker, Frdr, Reallexicon des classisen Alterthums für Gimnasien 6 verb. Aufl., herausg. von M. Erler. Mit zahlreichen Abbild. 8-o, VIII, 1291 S. Leipzig. Teubner.

Menant, J. Remarques sur les portraits des rois assyro-chaldéens. 8-o, 16 p. avec 4 fig. Paris, imp. nationale. (Extr. d. Compt. rend de l'Acad. d. inscript. et belles-lettres, 4-e série, t. 9.)

Miller, K. Altgermanische Ringburgen und römische Niederlassungen nördlich v. Bodensee. (Schriften d Ver. f. Gesch. d. Bodensees. 11.)

Montault, de. Inventaire de la chapelle royale de Monza. (Bullet. monumental, 7.)

Nicaise, A. L'Archéologie devant l'histoire et l'art. 8-o, 16 p. Tours imp. Bousrez.

— La Sépulture de Champigny (Aube), première époque du fer ; le Cimetière mérovingien de l'Académie, commune de Saint-Quentin-Sur-Coole (Marne). 8 p. 29 p. et planche coloriée. Chalons-Sur-Marne, imp. Thouille.

Poggi, V. Inscription gallo latine de Monza, en Cisalpine. 8-o, 16 p. avec fig. Vienne, imp. Savigné. (Exr. du Bull. épigraph. de la Gaule, nov.—déc. 1881, janv.—févr. 1882.)

Remilly, Antiquités gauloises. l'Oppidum de Bibracte (souvenir du Morvan). 8-o, 24 p. Versailles, Lebon.

Scheffler, Lud. v. Ueber die Epochen der etruskischen Kunst. Kunsthistorische Abhandlung (Habilitationsschrift) gr. 8-o, 94 S. Jena, Delstung. M. 1.60.

Schoener, R. Der Palatin und seine Ausgrabungen. (Deutsche Bücherei, 12. Hft.) 8-o, 28 S. Breslau, Schottänder. M. 50.

Seyffert, Osk. Lexicon der classischen Alterthumskunde. Kulturgeschichte der Griechen u. Römer. Mythologie u. Religion, Litteratur, Kunst u. Alterhümer d. Saats- u. Privatlebens. Mit 343 (eingedr. Holzschn.) Abbildungen und ein (chromolith.) Plan der Ausgrabungen von Olympia. 8-o VIII. 732 S. Leipzig. Bibliogr. Institut. M.7.—.

Table méthodique des articles publiés dans la Revue de l'art chrétien depuis l'origine (janv. 1857) jusqu'au 31 déc. 1881, suivie de la table générale des dessins. 8-o, 58 p. Paris. Dumoulin u. Cie.

Weech. Eine fürstliche Hofhaltung am Ende des XVI. Jahrhunderts. (Zeitschr. f. Geschichte d. Oberrheins, XXXVI, 1. 2.)

Van Overloop, E. Les origines de l'art en Belgique. Les âges de la pierre. 8-o, XVI. — 183 p. et 6 pl. Bruxelles, Hayez. M. 5.—.

Wissowa, G. De Veneris simulacris romanis. Commentatio philologica et archæologica. 8-o, 53 S. Breslau, Koebner. M. 1.20.

Barré, L. N. La Chapelle de Sainte-Véronique et l'Hôtel des Vidames de Gerberoy à Beauvais, notice. 8-o, 12 p. Beauvais, imp. Pere.

Blaas, C. M. Urkundliche Beiträge zum Profan-bauwesen im Mittelalter. (Anzeig. f. Kunde d. Vorzeit, 6. 7.)

Bloch, Entwurf eines Grundrisses vom Herodianischen Tempel, nach talmud. quellen bearbeitet. Lith. mit hebr. Randtext. Imp. f-o Breslau, Preuss u. Jünger. M. 1.50.

Burckhardt-Biedermann, Th. Das römische-Theater zu Augusta Raurica. (Mitth. der histor. u. antiquar. Geselsch. zu Basel. N. F. II). gr. 4-o. 31 S. mit 4 Steintaf. u. 1 Lichtr. Basel. Bahnmaier. M. 4.—.

Essenwein, A Bauleute und Bauführungen im Mittelalter. (Anz. für Kunde d. Vorzeit, 8.)

Grimm, J. Der römische Brückenkopf in Kastel bei Mainz und die dortige Römerbrücke. Mit (lith.) Plänen u. Zeichn. (4 Taf.) 8-o, IV. 55. 8. Mainz v. Zabern. M. 4.—.

Letarouilly, P. et A. Simil. Le Vatican et la Basilique de Saint Pierre de Rome. 2 vol. f-o, 62 p. et 264 pl. grav., dont 21 en chromolith. executées sous la direction de M. M. Cl. Sauvageot et Pierre Chabat. Paris, Ve Morel u. Cie. (L'ouvrage complet fr. 500.—)

Milliet. E. Notice sive l'église de Brou. Suivie de la description du cadrau elliptique de Brou, par Thomas Riboud, et de la devise de Marguerite d'Autriche, par Philibert Le Duc. 32-o 54 p. Bourg. imp. Villefranche.

Mothes, Osc. Die Baukunst des Mittelalters in Italien von der ersten Entwicklung bis zu ihrer höchsten Blüthe. Mit ca. 200 (eingedr.) Holzschn. u. 6 Farbendr.—Faf. (in 4 Thln.) 1 Thl. 8-o, 160 S. Jena, Costenoble. M. 8.—.

Paukasek, Jos. Mittelalterliche Bauwerke in West-Steiermark. (Kirchenschmuk, 7 ff.)

Renaissance, deutsche in Oesterreich, aufgenommen und herausgeg. von Aug. Ortwein. 1 Abth. Steiermark. 1 Hft. f-o. 10 authograph. Tafeln mit 2 Blatt Text. Leipzig. Seemann. M. 2.40.

Rosenberg, Marc. Quellen zur Geschichte des Heidelberger Schlosses. Mit einer Einleitung: Das Heidelberger Schloss in seiner kunst- und kulturgeschichtl. Bedeutung von K. B. Stark. mit 8 photo- u. lithogr. Taf. 4-o, VIII, 264 S. m. eingedr. Ornamenten. Heidelberg, C. Winter. M. 40.

Schwarz, F. J. Die ehemalige Benediktiner-Abteikirche zum hl. Vitus in Ellwangen. Mit 22 artist. Blättern in Lichtdr. v. M. Rommel, 8 Holzschn. von A. Closs nach Aufnahmen und Zeichn. von J. Cades und einem Farbendr. von A. Gatternicht, nach der perspect. Zeichn. v. J. Cades entworfen von C. Kolb. 4-o, III. 56 S. Stuttgart, Bonz u. Co. M. 25.—.

Strack, Heinr. Central- und Kuppelkirchen der Renaissance in Italien. Aufgenommen und gezeichnet. Mit 30 Kupfertaf. (in gr. Fol.) f-o. IV. 26 S. mit eingedr. Holzschnitten. Berlin Ernst u. Korn. M. 50.—.

Conze. Ueber das Relief bei den Griechen. (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin, 26.)

Davidson, T. The Parthenon Frieze, and other Essays. 8-o, p. 332. London, Paul. 6 d.

Dütschke, H. Statuette eines römischen Kaisers auf Schloss Rheinstein. (Jahrbücher des Ver. von Alterthumsfreunden im Rheinlande, 72.)

Eitelberger, R. v. Die Polychromie in der Plastik. (Vom Fels zum Meer. III. 1.)

Overbeck, J. Noch einmal die kunstgeschichtliche Stellung der grossen Pergamenischen Reliefe und einiges Verwandte. (Augsb. Allg. Ztg. Hauptbl. 226.)

Hohenlohe-Waldenburg, F. K. Fürst zu, Sphragistische Aphorismen. 300 mittelalterl. Siegel systematisch classificirt und erläutert. 1 Lfg. Nr. 1—100. gr. 4. VI. 33 S. mit 9 Holzschnitt-Tafeln, Heilbronn, Schell. M. 3.—.

Missong, Alex. Die Münzen des Fürstenhauses Liechtenstein. (Numismat. Zeitschr., 14. 1.)

Newald, J. Thaler-Prägungen für Tirol und die oesterr. Vorlande während der Jahre 1595—1665. 8-o, 24 S. Wien, Frick M. 1.—.

Angelucci (Alessandro). Del materiale e degli strumenti per scrivere usati dagli antichi, e specialmente dai Romani 16-o, Pag. IV—192. Milano, tip. A. Guerra. L. 2.50.

Dürer's Albr. sämmtliche Kupferstiche. Mit Text von Wilh. Lübke. Nach den besten Originalen des kön. Kupferstichkabinets in München, durch unveränderl. Lichtdruck in Originalgrösse reproducirt von J. B. Obernetter. 1 Lfg. Fol. 11 Bl. m. 1 Bl. Text. Nürnberg. Soldan. M. 15.—.

Röviditések: M = Mark, fr. = frank; L = lira; sh. = shilling; d = penny.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

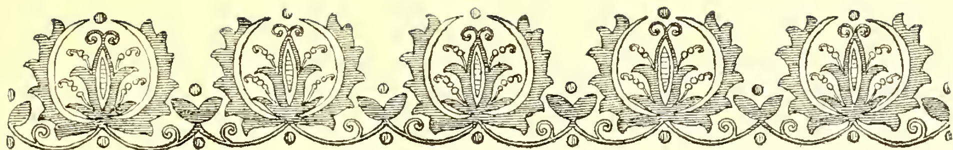
Munkatársainkat kérjük, hogy az Arch. Értesítőnek szánt dolgozataikat a rajzok vagy eredetiek kiséretében a szerkesztőhöz (n. muzeum) czímezni szíveskedjék. Az «Arch. Értesitő» minden egyes füzetének szerkesztési határideje hat héttel a füzet megjelenése előtt jár le, kérem tehát az aprilis 15-iki számba szánt közleményeket legkésőbben márczius 1-éig beküldeni. Az «Arch. Értesitő»-ben megjelenő közleményekért 2 frt. 50 kr. *tiszteletdíj* jár az irónak minden egyes nyomtatott oldalért; a rajzok térfogatáért irói díj nem jár; hivatalos közleményekért szintén nem jár irói dij.

Olvasóinkat kérjük, hogy a vidékükön előforduló érem- és régiségleletekről értesíteni szíveskedjenek, az ő szíves közreműködésükre számítottunk, mikor a jelen számmal a Levelezés rovatát megnyitottuk; különösen a vidéki társulatoknál működő szaktársainkba bízunk.

Kéziratokat küldtek az áprilisi és juniusi füzetek számára a következő szerzők: Dr. Henszlman Imre, Dr. Torma Károly, Kápolnai Pauer István, Némethy Lajos, Dr. Tergina Gyula, Dr. Réthy László, Dr. Wekerle László, Dr. Téglás Gábor, Lehóczky Tivadar, Dr. Goldziher Ignácz, Dr. Sötér Agost, Wosinszky Mór, Paur Iván.

Kéziratot igértek: Széll Farkas, B. Nyáry Jenő, Dr. Czobor Béla, Dr. Thallóczy Lajos, Dr. Lipp Vilmos, König tanár Déván, B. Fechtig Imre, Györök Leó, Erdy Kálmán, Marczali Henrik, Dr. Fejérpataky László, Deák Farkas, Darnay Kálmán, Radisics Jenő, Boncz Ödön, Dr. Kammerer Ernő, Könyöki József, Frölich Róbert.

Budapest, 1885. februárius 7-ikén. *A szerkesztő.*

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1884 MÁRCZIUS HÓ 18-ÁN TARTOTT RENDES ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKONYVE.

Jelen voltak gr. Zichy Jenő elnöklete alatt Forster Gyula, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Henszlmann Imre, Schulek Frigyes és Torma Károly.

1. Olvastatott a f. évi május hó 20-án tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. (34. sz.) Észrevétel nem történt.

2. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az aracsi templomrom megóvása iránt Torontál megyéhez menesztett rendeletének másolatát megküldi. (35. sz.) Tudomásul szolgál.

3. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az aquincumi castrum további kisajátítására 1000 frtot engedélyez. (36. sz.) Tudomásul szolgál.

4. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a homoród-szent-mártoni és gelenczei falfestmények másolatáért Huszka József tanárnak 400 frtot utalványoz. (37. sz.) Tudomásul szolgál.

7. Huszka József tanár a biharczfalvi és fülei ref. templomok falképeinek szines rajzát, valamint a besenyői templom falképeiről készített 9 darab rajzát küldi. (38. sz.) A nagymélt. Minister e küldeményt 200 frt utalványozásával jutalmazni kéretik.

6. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Henszlmann előadónak folyó évi julius 5-től augusztus 20-ig terjedő szabadságidőt engedélyez. (39. sz.) Tudomásul szolgál.

7. Budapest főváros tanácsa a bizottságot megkéri, hogy a történelmi nevezetességgel biró helyeknek emlékkővel leendő megjelölése czéljából Havas Sándor elnöklete alatt kiküldött bizottságba kebeléből tagokat küldjön ki. (40. sz.) Erre az amugy is a fővárosi régészeti bizottságban müködő: Arányi Lajos, Henszlmann Imre és Torma Károly jelöltetnek ki.

8. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a tiszazugi régészeti társulat részére ez évre 200 frtot engedélyez. (41. sz.) Tudomásul szolgál.

9. Szinte Gábor dévai rajztanár a sztrigy-szent-györgyi templom freskóinak megvizsgálására 150 frt utiköltséget. kér. (42. sz.) Az utiköltség utalványozása nem ajánltatik, hanem Szinte Gábornak irandó, hogy a bizottság, ha a tanár majd megvizsgálásának eredményét bemutatandja, ez becse szerint honoráltatni fog.

10. Baranya megye alispánja egy Eszéken kiásott és rajzban közölt harang évszámát meghatározni kéri. (43. sz.) A harang mult századi munkának ismertetett fel, különben a rajz Rómer Flóris b. tagnak, ki különben a magyarországi harangokkal foglalkozik véleményezés végett megküldendő.

11. Szumrák Pál b. tag a liptó-szent-miklósi templomnak kijavításáról szóló jelentést bemutatja. (44. sz.) Ezen jelentésből kitünvén, hogy a czélba vett javítások csupa technikaiak és az épület styljét nem illetők, a hitközség segélyérti folyamodványa a bizottság által nem pártoltathatik.

12. Vallás- és közokt. Minister Geduly titkárnak hat heti szabadságidőt engedélyez. (45. sz.) Tudomásul szolgál.

13. A tiszazugi régészeti társulat a műemlékek orsz. bizottságának a részére kieszközölt 200 frt segélyért köszönetét nyilvánitja. Tudomásul szolgál.

14. Gr. Khuen Antal másod-épitész a zsámbéki templomrom biztositása és fentartása iránti jelentését beterjeszti. (47. sz.) Ezen jelentések szerint a nevezetes rom, mely mintegy közepet tart a jáki és budavári paroch. templom közt, fentartása a legsürgősebb teendők között foglaltatván ; a javaslat a költségvetéssel együtt azon kéréssel terjesztendő fel, hogy a nagymélt. Minister úr a szükséges költséget a lehetőségig utalványozni kegyeskedjék.

15. Vallás- és közokt. Minister a művészeti és történelmi műemlékek fentartására alakitott cs. kir. bécsi központi bizottság 1883. évben Klagenfurtban tartott ülése jegyzőkönyvének egy példányát megküldi. (48. sz.) A jegyzőkönyv a bizottság levéltárában őrzendő.

16. Pósa József zeliczi plébános a zeliczi templom (Bars m.) falfestményei restauratióját kéri, egyuttal Storno Ferencznek egy ez iránti költségvetését küldi. Előadó megjegyzi, hogy Storno Ferencz k. t. megigérte, hogy legközelebbi tartózkodása alatt Körmöczön Zeliczre kirándul, a templomot felveendi és a nézete szerint még a XVI. századból származó igen nevezetes falképek vázlatát is megküldendi a bizottságnak. (49. sz.) E kijelentés nyomán Storno Ferencz k. t. küldeménye bevárandó.

17. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Torontál megyének jelentését megküldi, melyben ez kéri, hogy az aracsi templomrom fentartására szükséges költség a műemlékek budgetjéből fedeztessék. (50. sz.) Ezen ügyben a bizottság már nyilatkozott. (l. 1884. évi 14-ik számát) Ellennyilatkozata ujra fölterjesztendő.

18. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az ócsai ref. község kérvényét, melyben tűzvész által megrongált templomának helyreállítására segélyért esedezik, véleményezés végett megküldi. (51. sz.) A templom állapotának megvizsgálására Steindl Imre b. t. volt kiküldve (l. az 1879. 44-ik számot), jelentése beadására ujra sürgettetik.

19. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Dochnal Béla könyvkötőnek a bizottság részére általa teljesitett könyvkötő-munkákért 23 frt 80 krt utalványoz. (52. sz.) Tudomásul szolgál.

20. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a bizottságot értesíti, hogy Medgyaszay Lajos pankotai lakosnak az ottani apátság templomromjának Dr. Török Antal egyetemi tanár felügyelete alatt leendő felásatását megengedőnek találta. (53. sz.) Gr. Khuen Antal a rom megvizsgálására kiküldetvén, annak jelentése bevárandó.

21. Reissenberger Lajos, a brückenthali képtárnak őre, a nagyszebeni plébániai templom német nyelvű (magyarul az Akadémia monumentáiban megjelent) monographiájának egy példányát a bizottságnak megküldi. (54. sz.) Köszönő levél irandó.

22. Előadó bemutatja műemlékeink osztályozása ügyében tett kisérletét, megjegyezvén, hogy a munka az adatok hiányossága miatt csakis előleges vázlatnak tekintendő. (55. sz.) Mind a mellett a bizottság a munkát kinyomatandónak találja.

23. Előadó a bizottság négy helyiségét viaszszal beeresztetvén az illető szobatisztitó 8 frt 60 krról szóló számláját bemutatja és ezen összeg utalványozását kéri. (56. sz.) A számla felterjesztendő.

24. Előadó a hivatalos helyiségek fűtésére való költségnek, mely tavaly 120 frtot tett, utalványozását kéri. (57. sz.) A folyamodvány felterjesztendő.

25. Előadó bemutatja «Uti jegyzetek» czím alatt az «Archeologiai Értesítőben» megjelenendő értekezését, melyben az általa a f. é. augusztus havában a kassai székesegyházi templomban keresztülvitt ásatások eredményei vannak följegyezve. (58. sz.) Tudomásul szolgál.

26. Előadó bemutatja a nagyváradi 1881. és 1883-ban történt ásatások nyomán tett tanulmányát, melyet különnyomatban a jelenlévő tagok közt elosztott, egy példányt pedig a bizottság levéltárába beteend. Köszönettel fogadtatik.

27. Előadó kéri, hogy a f. évi ötvösmű-kiállitásról szóló díszmunkára a bizottság könyvtára számára előfizethessen. Az engedély megadatik.

Kelt Budapesten, 1884. évi október 18-án.

Gróf Zichy Jenő, m. p.
elnök.

Henszlmann Imre, m. p.
előadó.

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1884 DECZEMBER HÓ 18-ÁN TARTOTT RENDES ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak gr. Zichy Jenő elnöklete alatt: Arányi Lajos, Forster Gyula, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Henszlmann Imre, Steindl Imre, Thaly Kálman és Zsigmondy Gusztáv.

1. Olvastatott a f. évi október 18-án tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. (60. sz.) Észrevétel nem történt.

2. Hanzély János számvevőségi igazgató a bizottságot értesiti, hogy az 1883. évi pótleltárt helyesnek találta. (61. sz.)

3. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az ócsai ref. hitközség kérvényét, melyben régi templomának szakértő bizottság általi megvizsgáltatását kéri, azzal küldi meg, hogy a bizottság véleményét ez iránt mielőbb terjeszsze fel. (62. sz.) A megvizsgálásra Steindl b. t. volt kiküldve, el is járt kiküldetésében, de az ebből eredt rajzok elkészítése hosszabb időt kivánván, azokat be nem mutathatta.

4. Bagary József martyánczi plébános a martyánczi templom falfestményeinek restauratióját kéri. (63. sz.) Előadó tegye magát érintkezésbe Storno Ferencz k. t.-gal és kérjen attól felvilágosítást a tényállás, nevezetesen pedig a restaurationális költségek iránt.

5. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a hivatalos helyiségek fütésére 120 frtot utalványoz. (64. sz.) Tudomásul szolgál.

6. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a bibarczfalvi és fülei ref. templomok, valamint a besenyei templom falképeiről készített másolatokért Huszka József rajztanárnak 200 frtot utalványoz. (65. sz.) Tudomásul szolgál.

7. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Selmecz városa tanácsának kérelmét, melyben a Szt.-Erzsébet-templomból fenmaradt kápolna helyreállítását kéri (bemutatván egy erre czélzó tervezetet), véleményezés végett megküldi. (66. sz.) A terv véleményezés végett Szumrák Pál b. t.-nak kiadandó.

8. Rómer Flóris az Eszéken kiásott harangra vonatkozó jelentését megküldi. (67. sz.) E jelentés Baranya vármegye alispánjának megküldendő.

9. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a hivatalos helyiségnek viaszszal beeresztéséért előadónak az általa előlegezett költség fejében 8 frt 60 krt utalványoz. (68. sz.) Tudomásul szolgál.

10. Myskovszky Victor k. t. jelenti, hogy a felső-regmeczi templom stylszerü reformálása befejeztetett. (69. sz.) Tudomásul szolgál.

11. Geduly Ferencz b. titkár a bizottság könyvtárának folytatólagos leltárát a 205. számtól a 222. számig bezárólag bemutatja. (70. sz.) A leltár igazolás végett felküldendő.

12. Geduly Ferencz b. titkár inditványozza, hogy Richling Ferencz akad. kapus, bizottságunknak tett szolgálataiért, 1884. évre is 20 frttal megjutalmaztassék. (71. sz.) A bizottság által pártolt kérés felterjesztetik.

13. Előadó a bizottságnak 1884. évi munkálkodásáról szóló jelentést beterjeszti. (72. sz.) Ezen jelentés Havas Sándor b. t. erre tett megjegyzése felvételével és a mai ülésen előfordult nevezetesebb tárgyak pótlólag tett megemlítésével felterjesztendő.

14. Havas Sándor kijelenti, hogy indítványára a főváros a jövő évi ó-budai ásatásokra ismét 3000 frtot megszavazott, 2000-et a római, 1000-et a középkori emlékek feltakarására. Inditványozza továbbá, hogy a nagyméltóságu Ministertől a castrum folytatólagos kiásására 1000 frt utalvány kéressék. (73. sz.) A bizottság által magáévá tett kérés felterjesztendő.

15. Elnök megjegyzi, miszerint kivánatos volna, hogy az ország közönsége a jövő évi nagy kiállitás alkalmával az ó-budai emlékekről és azok feltakarásáról tudomást szerezhessen, valamint megismerkedhessen általánosan hazánk emlékeivel: mire Havas Sándor a bizottsággal tudatja, hogy a főváros az ó-budai

régiségek megismertetése végett a kiállitás számára nagy rajzokkal ellátandó monographia késziténére 2500 frtot adott. Továbbá előadó kijelenti, hogy a bizottság készletéből külön kiállitás fog rendeztetni egy catalogue rayonné kiséretében, ha csak erre a szükséges költség meg leend.

16. Thaly Kálmán beadja Könyöki József jelentését ez idei müködéséről, u. m. több vár és templom felvételéről, melyet jelenleg tisztára kidolgoz és mely által a még hátramaradt magyarországi nyugati határvárak megismerése befejezettnek tekinthető. Egyuttal Könyöki József kéri, hogy a bizottság gr. Eszterházy Tivadarnak, kinek segitségével képes volt terjedelmes munkáját befejezni, köszönetet szavazzon. (74. sz.) A nagyméltóságu Minister megkérendő, kegyeskedjék gr. Eszterházy Tivadarnak ebbeli köszönetét kifejezni.

Kelt Budapesten, 1884 deczember 18-án.

Gróf Zichy Jenő, m. p.
elnök.

Henszlmann Imre, m. p.
előadó.

JELENTÉS

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSÉRŐL 1884. ÉVBEN.

Olvastatott az 1884 deczember 18-án tartott rendes ülésben.

Bizottságunk könyv- és rajzbeli készlete ez idén is nevezetesen szaporodott, az utóbbi nagy, uj szekrény beszerzését tette szükségessé.

Könyöki József k. t. beküldte a fraknói, landzséri, kapoldi, lakompaki, német-keresztúri, dörfli, lékai, kőszegi, borostyánkői, szalónaki, rohonczi és monyorókereki *vár*, valamint a nagy-mártoni, merczi, kaboldi, szalónaki, óvári, sámfalvi és monyorókereki *templomok* rovatos leirását és rajzát, melyet Thaly Kálmán b. t. egyetértésével elkészített. (42 darab rajz.) E szerint hazánk nyugati határvárai nagy részben fel vannak véve; mert a mult évben Könyöki a dunáninneni várak rajzát közölte a bizottsággal.

Myskovszky Victor k. t. megküldte a sárospataki vár *donjonjának*, valamint a sárospataki és terebesi plébánia *templomnak* rovatos leirását és rajzait (40 táblán).

Huszka József, szepsi-szt-györgyi rajztanár, beküldte a biharczfalvi és fülei (mindkettő Erdélyben) ref. templom falképeinek szines rajzát, valamint a besenyői templom falképeiről készitett 9 drb rajzát.

A *hunyadmegyei* társulat beküldte jelentését az 1883-ik évben folytatott *várhelyi* ásatásai eredményéről; az ásatás költségeihez a nagymélt. Minister bizottságunk budgetéből hozzájárult. Itt legnevezetesebb a Mithras templom feltakarása. A jelentéshez rajzok nem voltak csatolva, ezek tehát utólag bevárandók.

A *tiszazugi* régészeti társulatot is segitette a nagymélt. Minister bizottságunk budgetjéből.

A keszthelyi sirhelyeknek, melyek ásatási költségeihez bizottságunk szintén járult, monographiáját Lipp Vilmos közölte a Magyar Tudományos Akadémia ez idei «Monumentáiban».

Torma Károly b. t. ez idén is folytatta ó-budai ásatásait: feltakarta teljesen a *nagyobb fürdőt és annak környékét* a mostani országutig és kiásatta a *vízvezeték harmincz pillérét* (a vízvezeték lejtmérésével Zsigmondy Gusztáv b. t. van megbizva). Itt Havas Sándor b. t. megjegyzi, hogy nem a Máriakövön túl álló pilléreket kellett volna körülásni, hanem az innen levőket, mert nem ezen kő a metalisokban emlitett «lapis ultimus», melyet — nézete szerint — a vízvezeték egyenesen folytatott vonalában magában Ó-Buda városban megtalált. Előadó véleménye szerint a Torma Károly által elrendezett kiásás az azok közti távolság és íveik tágfeszítése megismerése volt szükséges. Végre Torma Károly illő pontokon eszközölt ásatásokkal a *castrumnak* kiterjedését határozta meg. A fővárosnak szándéka az ó-budai római területen történt nagyszerü fölfedezéseket a tudományos közönségnek az 1885-iki orsz. kiállításon külön bemutatni. Bizottságunk budgetje a castrum kiásása költségeihez 1000 frttal járult. Az amphitheatrum még nincsen átadva a fővárosnak, mert a sok magán birtokon lévő parcellák, melyeken az amphitheatrum fekszik, kisajatitása még nincsen keresztülvive.

Dr. Wekerle László az «ecclesia albat» keresvén, egy Kis-Czelltől nem messze fekvő szőllőhegyen *római villának* maradványaira akadt, a további feltakarás az idén nem lesz folytatható. A romban nagy, római származásu, korsóalaku (prefericulum oinochœ) ezüst edény találtatott, mely a magyar nemzeti Muzeumnak adatott át.

A *Victoria téglagyár* telepén, a már 1877-ben feltakart templommaradvány éjszaki oldalán ujra mutatkozó alapzatok ötletéből Tholt Titus és az előadó vezetése alatt a főváros költségén ásatások történtek, melyeket azonban kellőleg befejezni nem lehetett, mert a téglagyár tulajdonosai e czélra csak igen rövid időt és körülvett területet engedtek; mind az által feltakarták a keresztfolyosó, a refectorium, a konyha és több apróbb helyiség maradványait, mi által kiderült, hogy itt valaha zárda állott. Valjon ez a clarissák zárdája volt-e, mit Németh Lajos, Czobor «Egyházmüvészeti Lapok»-jában állit, csak az egész környék régi állapota megismerése és ezen más szomszéd maradványoknak egymáshozi viszonya constatálása után lesz felderíthető, miután a templomban 1877-ben talált csontvázak meg nem vizsgáltattak s igy nem tudhatni, férfiaké vagy nőké voltak-e? Találtunk ásatás közben sok faragott követ, kivált boltgerinczeket, czimer-darabokat és egy jó míveletü sirkő alját, oroszlánt az ezen álló vitéz lábával. A telep tulajdonosai ezen részleteket a magyar nemzeti Muzeumnak felajánlották.

*Tholt Titus*nak a «fehér templom» situatiójára kijelölt helyét nem lehetett megvizsgálni; mert a szőllőhegy tulajdonosa által követelt szerfölötti kártalanítási ár nem volt megadható s igy kisajátításnak szüksége állván be, a per még függőben van.

A *budavári főtemplom* tatarozása *Schulek Frigyes* b. épitész vezetése alatt erélyesen foly, a templom éjszaki része, kivéve a Gara-kápolnáét, elkészült és jövő évben a nyugati homlokzat tatarozása leend a teendő. Örvendetes verseny állott be magánosok közt a festett ablakok beszerzésére.

Steindl Imre b. t. restaurálja a *máriafuldi* és *bártfai* templomot és a *kassai* székesegyházat.

Az utóbbiban a — bár harmadéve aláépítéssel megerősítettnek vélt — négyzettövek feltűnő görbölései tüzetesebben megvizsgáltattak, nemcsak ezekben, hanem a falakon is oly repedéseket vettek észre, melyek az igen hanyagul épített boltozatok rögtöni bedülésével fenyegettek. E vizsgálat maga után vonta az egész templomnak elzárását és egy erős téglafalnak és faállványnak építését, melyen több hétig éjjel-nappal valóban életveszélylyel dolgozni kellett. Az igy nyert tapasztalás következtében szükséges, hogy a templom egész belseje ujra felépíttessék. Steindl Imre az egész ujra építésre tervet készített, melyben a tövek czélszerübb elhelyezése és szaporítása ki van mutatva. Előadó pedig a templom elzárását felhasználta a netaláni alap felkeresésére s igy f. é. augusztus kezdetén a főoltár körül ásatást rendelt el. Az alapkövet nem találta ugyan, ilyen nem létezik ; hanem Frathde építészvezető a meglévő szentélyben egy régibb, kisebb templom szentélyének alapzatát takarta fel ; ez is csúcsíves stylü és a nyolczszög három oldalával záródik. Előadó a bizottság október 18-án tartott ülésében bemutatta ezen ásatásról szóló jelentését és a feltakart részek rajzát. Jelentése a f. é. «Archaeologiai Értesítő»-ben olvasható.

Schmidt Frigyes, építészeti főtanácsos és bizottságunk tagja, folytatja a pécsi székesegyház stylszerü restauratióját.

Könyöki József restaurálja, bizottságunk segítségével, a *pominóczi* templom homlokzatát.

A *körmöczi* plébániatemplom, bányák fölötti veszélyes állása miatt, lebontatván, a régi *vártemplomnak* helyreállítása szükséges lévén, Storno Ferencz k. t. ebbeli munka végett szerződést kötött Körmöcz városával. Restaurationalis terve bizottságunk által helyben hagyatván, Storno a tatarozást folytatja.

Storno a *zeléczi* (Bars megye) templomban nevezetes falfestményeket fedezett fel, melyek valamint különleges tárgyuk, ugy régiségük miatt (nálunk a XIV. századból származó falfestmények a ritkaságok közé számíthatók) őt bámulatra ragadták. Megigérte, hogy bizottságunknak a templom rajzát és nehány képrészlet vázlatát meg fogja küldeni. A zelézi plébániatemplom falképeinek restauratiója ügyében a bizottsághoz fordult.

A *zsámbéki* templomrom fentartása érdekében *gr. Khuen Antal* b. másod-építész beadta javaslatát. A bizottság megkérte a nagymélt. Ministert, kegyeskedjék ezen nevezetes emlék fentartása érdekében a szükséges költséget bölcs belátása szerint utalványozni.

Gr. Khuen Antal beadta az aracsi templomromról szóló jelentését is, melyből kitetszik, hogy ezen a zsámbéki rommal rokon emlék fentartása lehetetlen ; miért is a nagymélt. Minister Torontál megyét csak is arra hivhatta fel, hogy a minden községtől távol eső rom további pusztítását lehetőleg akadályozza.

Az 1881-ben megakasztott ásatásokat a nagyváradi várkaszárnyában Rómer Flóris b. t. felügyelete alatt folytatták és bevégezték (?) 1883-ban. *Előadó* Erlejbek Henrik igen pontos felvételek és leirások után a kettős, u. m. Szent László és Báthory püspök XIV. századi templomának alaptervét restaurálta ; ráismert mindkét terv kiterjedésére, alakjára, négy tornyára, Szent László sírjára és Tribunáljára, valamint Zsigmond király sírjára stb. Tanulmányát, mely Bunyitai

Vincze «A váradi püspökség története» czimü munka 3-ik kötetében (1884) és külön nyomatban is megjelent, bemutatta az illető rajzokkal együtt és az albizottságnak okt. 18-án tartott ülésében jelenlévő tagoknak szétosztotta.

Nagy horderejü indítványt tett *Steindl Imre* a bizottság márczius 20-án tartott ülésében: «hogy a magyar tud. Akadémia régészeti kiadványaikra eddig budgetünkből engedélyezett 5000 frt ezentul két szakértő építész által folytonos utazás és felvétel költségére fordíttassék, hogy ezen szakértő az emlékeket ne csak tőrténelmi, régészeti és műértéki, hanem fentartásukhoz szükséges restauratio tekintetében is vizsgálja, illetőleg tatarozási terveket és költségvetést is készítsen». E javaslatot a bizottság pártolólag felterjesztette.

Ugyan ezen ülés *előadójától* megkivánta, hogy a hazai emlékek osztályozását terjeszsze a bizottság elébe. Ily tervezetet előadó a legközelebbi október 18-án tartott ülésnek bemutatott azonban, azon megjegyzés kiséretében, hogy körülményeink hasonló munkálatoknak sehogy sem kedveznek, hogy eddig csak kiváló emlékeinket, a többinek pedig alig egy negyedét ismerjük s igy szó sem lehet csak némileg is teljes osztályozásról, minőt egyrészt a műtörténelem, de másrészt még inkább hazánk politikai és társadalmi fejlődésének felvilágosítása megkiván, ha erre nézve műemlékeink régi és jelen állapota ismeretét felhasználni akarjuk. Ezen álláspontot csak akkor érhetjük el, ha a Steindl Imre b. t. által javasolt felvételek több éven át folytatva lesznek. Jelen körülmények között legföljebb ismert kiválóbb emlékeink osztályozhatók, miért is előadó beterjesztett munkáját csakis hézagos kisérletnek tekinteni kéri. Daczára e kijelentésnek, a bizottság e munka kinyomatását elrendelte.

Hátra vannak a következő, a bizottság által bekivánt, jelentések: Mátyás király születési háza (Kolozsvártt) állapotairól; az ócsai ref. temploméról (Pest megye); a harinai ev. temploméról (Erdély); a berhidai r. k. temploméról (Veszprém megye); a szakadáti evang. temploméról (Erdély); a pusztaszeri templomroméról (Csanád megye); és a pankotai templomroméról (Arad megye).

Az ez idei utolsó decz. 18-án tartott ülésnek nevezetesebb tárgyai a következők:

Havas Sándor b. t. jelenti, hogy inditványára a főváros 3000 frtot 1885. évre is megszavazott az ó-budai ásatások folytatására.

Gr. Zichy Jenő a b. elnöke annak részvétét az 1885. évi budapesti orsz. kiállításon kivánatosnak tartja; mire Havas Sándor felhozza, hogy ennek számára a főváros régészeti monographiát készíttet és ezen czélra 2500 frtot szavazott meg. Előadó pedig említi, hogy a képzőművészeti pavillonban bizottságunknak nagyobb terem áll rendelkezésére, melyben készletének válogatott rajzait kiállíthatja.

Végre olvastatott Könyöki József k. t. hazánk nyugati határvárainak jelen évi felvétele érdekében történt munkálkodásáról szóló jelentése. Ezen felvétel tisztázásával be lesz fejezve Magyarország nyugati végvárainak megismertetése.

Kelt Budapesten, 1884, deczember.

Henszlmann Imre,

a műemlékek országos bizottságának előadója.

JEGYZŐKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1884 OKT. 28-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉRŐL.

Az országos régészeti és embertani társulat f. évi október hó 28-án kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia kis termében (I. emelet) ez évben ötödik a szünidők után első ülését tartotta meg Pulszky Ferencz elnöklete alatt, nagyszámu közönség jelenlétében.

Dr. Szendrei János az abaujmegyei (Csoma-féle) őskori kardokat mutatta be. Előadása végén inditványozta, hogy Csoma József urnak, ki szép és nagy őskori gyüjteményéből ezen érdekes leletet felküldötte a társulatnak bemutatás végett és szives volt azok lerajzoltatását és kiadását készséggel megengedni, köszönetet mondjon a társulat. Az elnök külön is köszönetét fejezi ki Csoma József urnak, s a társulat egyhangulag elhatározta, hogy neki köszönő levél küldessék.

Dr. Henszlmann Imre a kassai Szt-Erzsébet székesegyházban eszközölt ásatásokról értekezett. Értekezése a társulat közlönyében az «Archaeologiai Értesitő»-ben fog megjelenni. Némethy Lajos «Adatok Budapest régi topographiá»-jához czimü értekezését mutatta be. Kiemelte, hogy Budavárában a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága által felállitott emléktáblák egynémelyikén hiba van, s azokat a történeti adatok alapján egésziti ki s helyreigazitja. A felhozott helyreigazitásokat Dr. Arányi Lajos megköszönte.

P. Szathmáry Károly a régi magyar kályhák és kandallókról értekezett. A társulat ülésén előadott értekezések az «Archaeologiai Értesitő»-ben fognak megjelenni. Utánna a titkár a társulat pénztári állásáról adott jelentést. Ezzel az ülés véget ért.

Budapesten, 1884 október hó 30-án.

Pulszky Károly,
társ. titkár.

JEGYZŐKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1884. ÉVI NOVEMBER HAVI ÜLÉSÉRŐL.

Az orsz. régészeti és embertani társulat f. évi november hó 25-én kedden d. u. 5 órakor tartotta ez évben hatodik havi ülését a M. Tud. Akadémia kis termében, Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Kápolnay P. István alezredes a patkók feltalálása idejéről értekezett. Az érdekes értekezést az «Archaeologiai Értesitő» 1885. évi folyamában veszik t. olvasóink. A tárgysorozat második pontja: a nagy-szent-miklósi lelet ismertetése Hampel József által, az idő rövidsége miatt elmaradt. A lelet galvanoplasztikus másolatai, részben a m. nemzeti Muzeum gyüjteményéből, részben Herpka Károly iparművészeti tanár müintézetéből az ülés előtt ki voltak állitva, s a nagy közönség beható szemlélet alá vette a kiállitott sorozatot.

Pulszky Ferencz a magyar nemzeti Muzeum érem- és régiségtárából három legujabb szerzeményü leletet mutatott be. Ezek egyike a fekete-tóti (Bihar m.) őskori nagy bronz-lelet, melyet Sebes Ferencz ur, fekete-tóti birtokos, ajándékozott a Muzeumnak. A lelet áll: 2 bronz-tekercsből, 1 drb bronz kelt, 1 darab bronzkés, 3 drb karperecz, 3 drb sarló, 9 drb kisebb-nagyobb bronztekercs és sodronyból, 3 karika, 1 korong, 2 kerek gomb és 497 drb különféle diszitéssel ellátott és diszités nélküli bronz pitykéből. A másik két lelet közül az egyiket, a madarcsi népvándorláskori leletet, melyben aranyozott s vésett diszitésü bronz szijvégek, aranylemezek, csatok stb. fordultak elő, összesen 63 darab, részben a m. kir. fémbeváltó hivatal utján szereztük meg 123 frt 36 kr., részben egy helybeli régiségkereskedőtől vettük.

A másik még érdekesebb szintén népvándorláskori aranylelet Mező-Berény tájáról került a Muzeumba. A leletben volt 2 arany fülönfüggő, 1 kis arany fibula, 1 bronz karperecz, 1 arany karperecz, 1 arany csat, 1 arany lemez, 1 arany függődísz, 2 arany lemez, összesen 110 klgr. sulyban, melyeket egy korongon készült agyagedényben találtak. A szép lelet két részben került a Muzeumba; az egyik kisebb felét Piltz Ádám mező-berényi lakostól, a másikat Barts Lajos helybeli ékszerésztől vette intézetünk számára a magyar nemzeti Muzeum derék maecenasa Semsey Andor ur 300 frtért. Mindkét lelet rajzát és szakszerü leirását folyóiratunkban veszik majd t. olvasóink. — Ezzel az ülés véget ért.

Pulszky Károly,
társ. titkár.

JEGYZŐKÖNYV

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1884. ÉVI DECZEMBER HAVI DÍSZGYÜLÉSÉRŐL.

Az országos régészeti és embertani társulat elnökének Pulszky Ferencznek 50 éves irói jubileuma alkalmából 1884. év deczember 30-án emlékünnepet rendezett a M. Tud. Akadémia nagy termében d. u. 5 órakor a következő tárgysorozattal: 1. Emlék-album átadása. 2. Üdvözlő szónoklat Havas Sándor által. 3. Küldöttségek üdvözlése. 4. Zárbeszéd.

Az ülést, melyen válogatott és nagyszámu közönség jelent meg Br. Nyáry Jenő alelnök nyitotta meg, ki az ünnepély jelentőségét emelte ki, azután Dr. Lenhossék József, Dr. Fraknói Vilmos, Dr. Henszlmann Imre, P. Szathmáry Károly urakat kérte föl, hogy az ünnepeltet kérjék föl, a tiszteletére rendezett jubileumon való megjelenésre. A belépő elnököt zajos éljenzéssel fogadta a közönség, mire a régészeti és embertani társulat nevében Havas Sándor lépett elő és üdvözölte az ünnepeltet, beszédében felsorolva annak érdemeit. Szónoklata végén a társulat részéről átnyujtott Emlék-Albummal lepte meg, melyet az ünnepelt megköszönt. Utána a tud. és művészi társulatok küldöttségei üdvözölték; nevezetesen: a M. Tud. Akadémia nevében Hunfalvy Pál, a Kisfaludy-Társaság nevében Szász Károly, a Petőfi-Társaság nevében Jókai Mór, a magyar nemzeti

Muzeum nevében Frivaldszky János, a m. tört. társ. nevében Szilágyi Sándor, a m. heraldikai társaság nevében Nagy Imre, az orsz. képzőművészeti társulat, orsz. képzőművészeti tanács nevében Barabás Miklós ; a műemlékek orsz. bizottsága nevében Henszlmann Imre, az orsz. iparművészeti Muzeum nevében Ráth György; a hunyadmegyei régészeti társulat nevében Téglás Gábor.

Felolvastatott azon felül a magyar kir. tud. egyetem rector Magnificusának Dr. Bita Dezsőnek átirata, ki az ünnepeltet, mint a m. kir. tudományos egyetem disztudorát üdvözölte ; továbbá Budapest főváros polgármesterének üdvözlő átirata és számos vidéki társulat, muzeum üdvözlő sürgönye. Az üdvözlő küldöttségek minden szónokának külön-külön válaszolt az ünnepelt, s végül egy emelkedett hangu zárbeszédet tartott, mire az ünnepélyt Br. Nyáry Jenő elnök bezárta.

Budapesten, 1885. évi január 1-én.

Jegyzette : Dr. TERGINA GYULA.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885. ÉVI JANUÁR HÓ 12-ÉN TARTOTT RENDKIVÜLI VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt : Havas Sándor, Dr. Lenhossek József, Hampel József, Dr. Thallóczy Lajos, Dr. Kammerer Ernő, Pulszky Károly, Tergina Gyula. — Az elnök inditványára kijelöltettek a közelgő tisztujitásrá megválasztandó tisztviselők és 15 választmányi tag. A pénztárvizsgáló bizottság tagjaiul megválasztattak Br. Nyáry Jenő elnöklete alatt . Deák Farkas, Thallóczy Lajos, Hampel József és Tergina Gyula társ. segédtitkár.

Havas Sándor felhózta, nem volna-e czélszerübb, a Pulszky Ferencz 50 éves iröi jubileuma alkalmából begyült pénzösszeget, mely az érem előállitási költségeire ugy sem elég, egy Pulszky-alapitvány czimén társulatunk pénztárába letenni.

Az inditvány nem fogadtatott el, a választmány tehát fölkérte Br. Nyáry Jenő elnöklete alatt Ráth György, Fraknói Vilmos és Havas Sándor tagokat kiknek föladata az emlék érmet elkészittetni. — Ezzel az ülés véget ért.

Budapesten, 1885. évi január 19.

JEGYZŐKÖNYV.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885 JAN. 20-ÁN KEDDEN d. u. 5 ÓRAKOR A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIS TERMÉBEN ÉVI TISZTUJITÓ GYÜLÉST TARTOTT PULSZKY FERENCZ ELNÖKLETE ALATT.

1. Wosinszky Mór : Kurdon (Tolna megyében) talált etruszk bronzedényekről értekezett és azokat mutatta be. A lelet leirását és rajzait folyóiratunkban fogjuk közölni.

Azután a társulati választásokra került a sor, szavazatok beszedésére Havas Sándort és Br. Orbán Balázst kérte fel elnökünk ; a választások eredménye a következő :

Egyhangulag megválasztattak : tiszteletbeli elnök Ipolyi Arnold, elnök Pulszky Ferencz, másodelnök br. Nyáry Jenő, titkár Dr. Hampel József, pénztárnok Czanyuga József, ügyész Gaál Ernő. — Választmányi tagok : Dr. Fraknói Vilmos, gr. Hunyady László, hg. Odescalchy Arthur, br. Orbán Balázs, Szilágyi Sándor, Téglás Gábor, Havas Sándor, Majláth Béla, Ormós Zsigmond, br. Radvánszky Béla, gr. Sztáray Antal, Dr. Torma Károly, Dr. Réthy László, Zsilinszky Mihály. Zsigmondy Gusztáv kapott 15 szavazatot. Szakosztályi elnökök : I. szakosztály : Dr. Lénhossek József, Dr. Rómer F. Flóris. II. szakosztály : Hampel József. III. szakoszsály : br. Nyáry Albert. IV. szakosztály : Dr. Henszlmann Imre. Előadók : Dr. Szendrei János, Dr. Kammerer Ernő, Dr. Thallóczy Lajos, Dr. Czobor Béla.

Azon felül kaptak a választmányi tagságra Szemere Attila 1-et ; II. szakosztályi előadóságra Némethy Lajos 2 szavazatot.

Az ülés után a társ. segédtitkár felolvasta a segédtitkári és pénztárnoki jelentést. Az elnök felszólitására Havas Sándor legujabb ó-budai ásatásairól adott jelentést. Elnök bejelenti a társulatnak, hogy Budapest főváros tanácsa társulatunkba 100 frtos alapitványt tett. A főváros alapitványa nagy tetszéssel fogadtatott. — Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1885 január 20.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat
1884. évi pénztári számadásainak kivonata.

Bevétel.		*Kiadás.*	
1. Pénztármaradvány 1883. évről	1554.33	Igazgatási költségek	676.52
2. Alapitványi befizetés	100.—	Kiadványok	1453.14
3. Alapitványi kamatok	20.—	Póstabérek	32.93
4. Évdijak	825.—	Tőkésités	91.98
5. Értékpapirok kamatai	335.17	Kiküldetések	—.—
6. Rendkivüli bevételek	1.18	Rendkivüli kiadás	44.60
Összes bevétel	2835.68	Összes kiadás	2299.17
		Bevétel	2835.68
		Kiadás	2299.17
		Készpénz	579.91

Vagyon.

Értékpapirok	6600.—
Készpénz	579.91
Összeg	7179.91

Hogy ezen pénztári kivonat az 1884. évi általunk megvizsgált számadásokkal megegyez, bizonyitjuk.

Budapesten, 1885 január 19.

Dr. Thallóczy Lajos, a számvizsgáló bizottság jegyzője.

Báró Nyáry Jenő, másod elnök.

Hampel József, mint tanu.

A PÉNZTÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt közgyűlés!

Folyó 1885. évi január hó 12-én tartott választmányi ülés határozatából mi alulirottak küldettünk ki az 1884. évi pénztári kezelésnek s általában a társulat pénzügyi állapotának megvizsgálására.

Mi e tisztünket a társulati segédtitkár jelenlétében 1885. évi január hó 19-én teljesitettük; az egyes kiadási tételeket a mellékelt utalványokkal egybevetettük, nem különben a bevételek rovatait s a készpénz állapotát is megvizsgáltuk; szemle alá vettük a tűzmentes szekrényben biztos helyen őrzött értékpapirokat, s azt találtuk, hogy

a bevétel	2879	frt	08	kr.
a kiadás	2299	«	17	«
pénztármaradvány	579	frt	91	kr.

mihez hozzá adván a 6600 frt névértéket képviselő értékpapirokat, a társulat 7179 frt 91 kr. vagyonnal rendelkezik.

A pénztárvizsgálat alkalmával meggyőződtünk a kezelés pontosságáról, a bevételi és kiadási tételek igazolt bevételezéséről s a kimutatott pénztári állapot teljes megbizhatóságáról, valamint az értékpapirok rendes kezeléséről: minélfogva inditványoztuk, hogy a T. Elnökség Czanyuga József társulati pénztárnok urnak 1884 decz. 31-ig a szokásos fölmentvényt megadatni, a t. választmány pedig neki a pontos kezelésért elismerését kifejezni méltóztassék.

Budapest, 1885 január 19.

BÁRÓ NYÁRY JENŐ,
másod elnök.

HAMPEL JÓZSEF,
mint tanu.

Dr. THALLÓCZY LAJOS,
a számvizsgáló bizottság jegyzője.

Dr. TERGINA GYULA,
társ. segédtitkár.

TITKÁRI JELENTÉS 1884. ÉVRŐL.

Országos társulatunk ez évben fennállásának hatodik évét töltötte be. Működésünkben szorosan ragaszkodtunk az eddigi gyakorlathoz, kifejtettük azt a havi üléseinken tartott fölolvasásokon és társulati közlönyünkben az «Archaeologiai Értesitőben».

A jelen év társulatunk munkásságában két nevezetes mozzanatot mutat fel; értem első sorban a magyar történeti ötvösmü-kiállitást, melynek létesitése körül társulatunk titkára működött. A kiállitás nagyszámu és műbecscsel biró tárgyainak tanulmányozásából egyaránt okulhatott a tudós szakember és műiparos. A műkincsek legnagyobb része tudományosan lett feldolgozva, a kiválóbb és műbecscsel biró tárgyak lefényképeztettek vagy lerajzoltattak s igy a tudományra nézve értékesittettek.

Kizárólag az ötvösmű-kiállitásnak két ülést szenteltünk, a februáriusit és márcziusit, melyeken Pulszky Ferencz, Pulszky Károly, Dr. Thallóczy Lajos,

Dr. Czobor Béla és Radisics Jenő mutatták be ismertették meg a kiállitást a közönséggel.

Az év második nevezetes ténye, elnökünknek Pulszky Ferencznek 50 éves irói jubileuma alkalmából a deczember 30-án tartott díszgyülés, mely ünnepélyt a társulat megbizásából Báró Nyáry Jenő elnöklete alatt Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor, P. Szathmáry Károly rendezte. A jubileum fénypontját a Pulszky-Album képezte, melybe tisztelői, számszerint 28-an irtak kisebb-nagyobb értekezéseket a hazai archaeologia különböző ágaiból, s a tudományos és művészeti társulatok üdvözlései.

Üléseinken összesen (hét) husz szakelőadást hallgatott meg a nagy közönség, melyek következőképen csoportosithatók szakosztályaik szerint.

I. Az ősrégészeti és embertani szakosztály körébe tartozó előadások : jan. 22-iki ülésen Pulszky Ferencz őskori leleteket mutatott be az ország különböző vidékeiről.

Az ápril 22-iki ülésen Varázséji Gusztáv a váczi hétkápolnai leletet ismertette.

Az október 28-iki ülésen Dr. Szendrei János az uzsoki (Csoma-féle) őskori bronzkardokat mutatta be.

A november 25-iki ülésen Pulszky Ferencz néhány őskori leletet mutatott be (puszta-tóti – Bihar m. — mezőberényi).

II. Az (II.) antik emlék- és éremfonó szakosztály körébe tartozó előadások.

Az ápril 22-iki ülésen Pulszky Ferencz a sár-szent-miklósi római kocsikat mutatta be.

III. A (III.) magyar emlék-, érem-, czimer-, pecsét- és fegyvertani szakosztály körébe tartozó előadások :

A február 26-iki ülésen : Ezen ülésünket valamint a márczius 25-iki ülést is kizárólag az ötvösmű-kiállitásnak szenteltük, melyet Pulszky Ferencz, Pulszky Károly, Dr. Czobor Béla, Dr. Thallóczy Lajos és Radisits Jenő mutattak be és ismertettek meg a közönséggel.

Az okt. 28-iki ülésen Némethy Lajos : «Adatok Budapest régi topographiá»-jához czimen tartott föiolvasást. P. Szathmári Károly : «Régi magyar kályhák és kandallókról» értekezett.

A nov. 25-iki ülésen Kápolnay P. István a patkók feitalálása idejéről értekezett.

IV. Az egyházi régészeti szakosztály körébe tartozó előadások :

Az ápril 22-iki ülésen : Dr. Henszlmann Imre a nagyváradi régi székesegyházról értekezett.

Az október 28-iki ülésen Dr. Henszlmann Imre a kassai Szent-Erzsébet székesegyházban eszközölt ásatásokról tartott fölölvasást.

Muzeumokról értekeztek, kisebb leleteket mutattak be.

A január 22-iki ülésen Gr. Hunyady László a belgrádi szerb nemzeti muzeumot ismertette.

Pulszky Ferencz társulatunk különböző ülésein bemutatta a m. nemzeti muzeumba került ujabb leleteket.

Fájdalommal kell jelentenem, hogy társulatunk tagjai közül az 1884. évben két alapitó és három rendes tagot vesztettünk. Ezek : Gr. Lónyay Menyhért és Szalacsy Farkas (alapitók), Boleman Ede. Pompéry János, Schossberger Klára,

kik közül hárman a társulat alakitásában is résztvettek és üuzgólkodtak a hazai régészettudomány előrevitelében. Áldott legyen emlékök!

A társulat tagjainak létszáma 1884. év végén: Alapitó: 70; rendes: 352; összesen: 422. A mult évben összesen kilépett 2 tag; belépett 9.

Köszönettel tartozunk a m. nemzeti muzeum érem- és régiseg osztályának, mely társulatunkat az előző évek szokásához hiven folytonosan támogatta, rendelkezésünkre bocsájtva gazdag gyüjteményeit, ujabb leleteit, szerzeményeit, melyeken üléseinken bemutattunk és rajzait, melyeket társulatunk folyóiratában értékesitettünk.

Budapesten, 1885 január 20.

Tergina Gyula,
társ. segédtitkár.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat költségvetése az 1885. évre.

A társulat választmánya 1885. évi január hó 12-én tartott rendkivüli ülésén Br. Nyáry Jenő, Dr. Thallóczy Lajos, Czanyuga József, Dr. Pulszky Károly és Hampel József urakat megbizván a társulati költségvetési tervezet elkeszitésével az albizottság f. é. jan. 19-én tartott ülésében e megbizatásában eljárt és a következő tételekben állapitotta meg a társulat remélhető bevételeit és előrelátható kiadásait.

A társulat f. évi január 20-án tartott közgyülésén az előirányzatot egész terjedelmében elfogadta és jóváhagyta ugy, a mint itt következik:

Bevételek.

1. Alapitványi kamatokból	50.—
2. Rendes tagok 1885. évi évdijaiból várható	1200.—
3. Tagok hátralékos évdijaiból várható	1200.—
4. Értékpapirok kamatjai	340.—
5. Készpénzmaradvány 1884-ről	579.91
Összes várható bevétel	3369.91

Kiadások.

I. Személyi kiadások.	
1. Pénztárnok évi tiszteletdija 1885-re	200.—
2. Dijnok a titkári irodában 1885-re	150.—
3. Társulati szolga fizetése 1885-re	45.—
4. Segédkezés a társulat havi üléseinél 1885-re	40.—
II. Dologi kiadások.	
5. Társulati tartozás az Arch. Ért. 450 példányaért az 1885. évre	675.—
6. Társulati tartozás az Arch. Ért. 450 példányáért az 1885. évre	675.—
7. Az Arch. Ért. 1885. évi folyamának expeditiója, czimszalagok, keresztkötés, postabélyeg és föladás	200.—
8. Ásatások és kiküldetések	200.—
9. Előre nem látható kiadások	84.91
10. A társulati választmány által 1883-ban közzététetni határozott és azóta költséghiány miatt elmaradt «A bronzkor Magyarországban» czimü illusztrált mű közzétételére, ha a várt bevételek befolynak	900.—
Összes kiadások	3169.91

Budapesten 1885 január 25.

Hampel József.
társ. titkár

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

I. KÖZLEMÉNY.

A műemlékek országos bizottsága emlékeink osztályozását kivánta tőlem, mint előadójától.

Ismerjük ugyan hazánk kiváló templomait és alig hihető, hogy valamelyike figyelmünket kikerülte volna, de nem ismerjük kellőleg a várakat és a kisebb épitmények azon nagy zömét, melyet jobb vagy rosszabb karban a középkor ránk hagyott. És ezen ismeret mégis elkerülhetlenül szükséges úgy a művészeti és technikai csoportositáshoz, valamint hazánk hajdani culturalis fejlődésének részletezéséhez; — és hogy itt egyebet ne említsek, utalhatok az Alföldre és a Magyarország és Erdély közti hegyes vidékre.

Ily, alig kedvező körülmények közt a kimondott óhajnak egyelőre legfeljebb az első és néhány másodrendű emléknek templom szakosztályával vagyok képes némileg biztosabban megfelelhetni, mit a következőkben földrajzi rendben megteszek.

A Dunántúl valamint régiségére, úgy nagyságára és technikai szerkezetére nézve első helyen áll az ó-román stylű *pécsi székesegyház*. Bő monographiáját adja az Akadémia: «Magyarországi régészeti emlékek» (Monumenta Hungariæ archeologiæ) 1869-ben megjelent I. kötete. Az egyházat jelenleg Schmidt Frigyes nagyszerűen restaurálja. A monographia ezen előkelő emléknek épitését Calanusnak, az egyedüli pécsi érseknek tulajdonitja, ki azt 1187-től 1218-ig tartó püspöksége alatt emelte; utódja Bertalan pedig (1219—1262) a franczia Brancionok házából igen nevezetes typologiai jelentésű domborművekkel diszitette Ezek a franczia cluny-i iskolának szüleményei, az ott hátramaradt szerzetesek elavult plastikai styljében felfogvák ugyan, hanem mégis igen jelentékenyek a franczia XII-ik századbeli szobrászat fejlődése tekintetében. A monographia kifejti székesegyházunk származását a karinthiai gurki domból, melyhez a velenczei Szt. Márk és az elenyészett, 1000-ben megkezdett dijoni templom, valamint a sajátságes magyar négy tornyú basilika is járult. Itt két, még a legújabb irodalomban is makacson megtartott, nagy tévedésre kell figyelmeztetnem; az egyik értelmében székesegyházunkban még mindig római maradványokat keresnek és annak a mondottnál nagyobb régiséget tulajdonítanak, vagy Péter király építkezésének hirdetik, holott az emlékszerű épitkezés, kivéve egyedül Szent István nagy basilikáját, csakis III. Béla korában kezdődik; a második tévedés a tágas altemplom egyik bejáróját még mindig Péter király sirjának tartja, holott azt már Koller is egyszerű lejárónak mondja és Schmidt is helyesen ezen értelemben restaurálja. Kivéve igen csekély maradványokat, a pécsi templomban alig ismertünk falképeket; ilyenek jelentékeny töredékeit a folyamatban lévő restauratió fedezte fel, melyek azonban még nincsenek publikálva. A püspöki sirhelyek három jó arczképes sirkővel vannak födve és kitüntetésre méltó Szakmánynak renaissance stylű oltára. *Az egyház elsőrendű.*

Nem csak hazánkban, hanem mint az Alpeseken innen egyedüli *ó-keresztyén cubiculum* fölötte nevezetes ez, a székesegyház tőszomszédságában lévő földalatti építmény, mely a «Monumenták» II. kötetében van leirva. Kis kamra, mely fölött hajdan felső, kápolnaszerű épület állott, tele van typologiai falfestményekkel, minők a római, nápolyi és más városok melletti ó-keresztyén cœmeteriumokban, vulgo katakombákban fordulnak elő. Hosszabb idő alatt ismételt látogatásom alkalmával nagy sajnálatomra tapasztaltam, hogy a nyirkosság a képeket folyvást rongálja. Igyekeztek ugyan a kamra falainak megszabaditásával a nyirkosságot eltávolitani és mielőtt újra betemetnék, a nedv beszivárgását a boltozatra rakott kátránynyal megakadályozni ; de mindez a bajon nem segített. Nézetem szerint a további pusztulásnak csak úgy lehet elejét venni, ha a lehullni készülő festék-darabok, mint ez a pisai campo santoban történt, vaspántokkal helyükön megerősittetnek és az egész, csekély terjedelmü kamra, amerikai módon a földből kiemeltetve, szabad ég alatt helyeztetik el. Ezen módot a hasztalannak bebizonyult tatarozás foganatositása előtt is ismételve ajánlottam.

Baranya megye *egregyi* tornyának rajzát a bizottsággal közölte Lipp Vilmos. Maga az egyház nem létezik többé.

Mánfán (Baranya megyében) van ugyanis régi átmeneti korú templomka, harmadrendű ; azonban figyelemre méltó régi keresztelő kútja.

A *szombathelyi* (Vasmegye) *székesegyház*, mely csak a mult század végén épült fel, új építmény ugyan, hanem a soproni születésű Dorffmeister által remekül készitett kúpjaival nevezetes emlékeink közé sorolható. A képek photographiáit Lipp Vilmos küldte bizottságunknak.

1863-ban Rómer Flóris, Hencz és Bergh műépitészek társaságában régészeti célból beutazott több dunántúli vármegyét, mely utazásának eredményét a templomokban talált falképek tekintetében közzé tette a «Monumenták» III. kötetében. A szóban lévő templomok rövid leirását l. a «Magyarország ó-keresztyén-, román- és átmenet-stylű műremekei»-ben (Budapest, 1876-ig). Építészeti tekintetben, valamint kisebb mérveik, elrendezésük és szerkezetük eredetisége hiányában csakis harmad-, legfeljebb gyönge másodrendűeknek mondhatók a következő templomok az *árpási* (Győrmegye átmeneti korú), *dömölki* (Vasmegye átmeneti k.), *martiányi* (Vasmegye csúcsíves), a *pőcseli* (Zalamegye átmeneti), a *tótlaki* (Vasmegye román korú kerek alakú), a türgyei (Zalamegye átmeneti) ; a turnicsai (Zalamegye csúcsíves) ; a veleméri (Vasmegye csúcsíves). Azóta a pöcselit a reformátusok lebontották és a dömölki pajtának használtatik, a veleméri tető nélküli romot pedig bizottságunk inditványára tetővel látták el. Hanem e templomok nevezetesek falfestményeikről, ugyanis Aquila radkersburgi festész, ki a XIV. század vége felé a martiányi, turnicsai és velemérinek építésze is volt, az elsőben egyebek közt az apostolok sorát, a másodikban Szt. László legendáját, a harmadikban a három bölcs tisztelgését ábrázolta. *A festményeket jó másodrendűeknek mondhatjuk, harmadrendűnek* mondható a tótlaki templomnak XV. századi, Krisztus szenvedéseinek cyclusát ábrázoló falképe. Itt a meszelés egészen csakis a kúpban van lehámozva, a hengerfalnak csak kevés

helyén ; az utóbbin előforduló képek régibbek a kúp képeinél. *Harmadrendűek* a dömölki és pőcseli falképek, az utóbbiak közt a «divina lyturgia» igen ritka ábrázolása nevezetes.

Ide tartoznék a *czikádori templom* romja is (Tolnamegye) átmeneti *másodrendű*. A czikádori rom rajzát adta Myskovszky Victor az «Archæol. Közlem.» IX. köt. V. füzetében.

A *rába-szent-miklósi* T. (Győrmegye) nevezetes központi elrendezése miatt : a középső körhöz három félkör csatlakozik. Ezen, nálunk ritka, elrendezése okából *másodrendűnek* tartható. Leirta Ráth Károly az «Arch. Közlemények» VIII. kötet I. füzetében. Az árpási (Győrmegye) átmeneti korú templomkát leirta Römer Flóris a győri tört. és régész. füzetek II. és III. kötetében.

Negyedrendűnek kell mondanunk a következő templomokat vagy kápolnák maradványait, melyeket Storno Ferencz rajzban bizottságunkkal közölt, u. m. : a *kisfaludit*, *csobánczit*, *szigligetit*, *szent-istvánit*, *ábrahámit*, *hamuházit* és a *bácsi pusztáét*.

Ugyancsak Storno közölte velünk a *keszthelyi* templom rajzát (Zalamegye) ; *csúcsíves másodrendű* ; jellemzők ennek kivételesen hosszú támai és nyugati homlokzatának csinos rózsája. A keszthelyi templomot 1386-ban épitette Laczkffy Apor István.

A *tihanyi* újabb templom alatt még megmaradt az eredeti *altemplom*, igen primitiv pillléreivel. Ez lehet részlete I. András 1054-ben tett alapitványának s így nagy régisége miatt csaknem elsőrendűnek mondható.

A *felső-örsi* templomot (Zalamegye) átmeneti másodrendűnek mondhatjuk.

Veszprémben, a Storno által közlött *székesegyházban* fenmaradtak az eredeti csúcsíves épületnek nyomai, u. m. : a szentély, az altemplom, a kerítő- és toronyfalak, valamint a déli hosszfal támai. Eredetileg a csúcsíves templom hazánk *jó másodrendű* templomai közé tartozott. Nevezetesebb ennél a veszprémi, szintén Storno által velünk közlött, átmeneti stylű Anna kápolna, mely fölött, — mint ezt a szomszéd házak falain látható gerinczmaradványok tanusítják, — hajdan csúcsíves stylű felső kápolna állott, mindkettő püspöki kápolna volt. Az alsóban még elég ép falképen apostolok alakjai láthatók, ezek miatt a fenmaradt részlet *jó másodrendű*. Vannak Veszprémben még egy görög női-zárda alapzatának maradványai is.

Berhidán (Veszprémmegye) van egy faszék nélküli födözése miatt nevezetes csúcsíves templomka.

A *tüskevári* templomromot (Veszprémmegye csúcsíves) — *másodrendű* — leirta Ádám Iván az «Arch. Közlem.» XI. évfoly. VIII. kötetében. Ennek déli oldala még fennáll.

Van *Rátóthon* (Veszprémmegye) két átmenetkorú *zárdának maradványa*, ezeknek egyikét használják. A részletek elég csinosak, úgy, hogy másodrendűeknek tarthatni.

Zirczen (Veszprémmegye) a régi apáttemplomnak egyik tövét emlékül meghagyták. Ezen maradvány után itélve az egyház nevezetes nagysága és igen csinos volta miatt *elsőrendű* lehetett.

A *székesfehérvári királyi templom* négyszer ismételt ásatási eredmények után ismeretes. Ez mindenesetre hajdan *elsőrendű* volt, ma csak földalatti alapzata van meg. Leirtam azokat, valamint a «Fehérvári ásatások eredménye» czím alatt 1864-ben megjelent könyvben, úgy a későbbi ásatások eredményét a «Monumenták» V. kötetében és több rendbeli czikkekben. Van Fehérvárott egy csúcsíves *másodrendű kápolna.* A *budai kaput* újabb időben lebontották és helyére színházat építettek, azonban meg van a régi kapu rajza.

Pilis-Szent-Kereszten (Pestmegye) a hajdani *cistercita zárdának* nyomai meg vannak. A bizottság itt ásatást rendelt el, mely azonban nem kezdetett meg.

Úgyszintén a hajdani *dömösi zárdának* (Pestmegye) is vannak nyomai, melyek közül alkalmasint a káptalanház középoszlopának óriási kapitælje a nemzeti múzeumban látható.

A *zsámbéki* templom (Pestmegye) hajdan hazánk átmeneti stylű épületeinek egyik gyöngye s így *elsőrendű* volt. Bizottságunk ismételve foglalatoskodott ezen jelentékeny — rom, legalább mint olyannak fentartásával, legújabban gr. Khuen, másodépítész beadta jelentését, mely szerint a legszükségesebb tatarozásra 2027 frt kivántatik.

A *budavári főtemplom* restauratiója folyton foly Schulek Frigyes igazgatása alatt. Ez hazánk elsőrendű emlékei sorába tartozik, azonban a tatarozás alkalmával napvilágra jött építészeti hanyagság bebizonyította, hogy külföldi építészeink valamint itt, úgy Székesfehérvárott, Kassán és másutt keveset gondoltak épületeik tartósságával, miért is a szentélyt és a déli hosszfalat csaknem egészen újra kellett építeni. A főtemplom mellett fennmaradt a szintén korán, a XIII. század derekán emelt *domonkosok templomának* zömök tornya, több gerincz kezdete a szomszéd házak falain és a bástyán leszálló szentélytámok. Az u. n. *katonai őrségi templomot* (Garnisonskirche), mely ugyanis csúcsíves volt, leginkább a támak lebontásával elferdítették. Más budavári templomok alapzatát és részletét találták a Szent György téren és egy országház utczai ház falán. A várszinház is régi templom átalakításából eredt. A római maradványok ó-budai kiásatása folyton foly. Napvilágra jöttek az amphitheatrum, fürdők, vízvezeték pillérei, a castrumnak részlete stb. Az ó-budai hegyláncon több régi épület alapzata takartatott fel, u. m. pár év előtt hihetőleg a *clarissák temploma* és 1884-ben a zárdának lényeges része a Victória téglagyár területén. Kerestetik pedig a fehéregyház alapzata. 1847-ben kiásattam a *paulinusok* templomát és zárdarészét a «szép juhászné» tőszomszédságában találtam két apsist: a régi félkörűt és a későbbi csúcsívest, melylyel a szentélyt meghosszabbították. Ó-Buda fölött a Duna partján van *templomrom,* falain festmények láthatók. Ó-Buda és Esztergom közt van hat római hidfő nyoma, u. m. Ó-Buda, Dunakeszi, Vácz, Oroszi, Szob és Esztergom mellett. A még századunk előtt fennállott *esztergomi építészeti* emléket csakis Mathes «Veteris arcis strigoniensis — descriptio» czím alatt 1827-ben megjelent könyvéből ismerjük; mert ezek helyt csináltak a kanonokok kaszárnyaféle házainak; és csak a csinos renaissance stylű *Bakács kápolna* vitetett át a mostani székesegyházba. Elenyészett alapostól Szt. Adal-

bert *székesegyháza*, melynek «porta speciosa»-ja oly erős volt, hogy azt puskaporral kellett szétrepeszteni, és elenyészett más a várban fennállott templom és csakis a vár falvastagságában fekvő régi *román kápolna* maradt meg, melynek ábráját Mathes III. tábláján adja, és melyet újabb időben a primás tataroztatott és kifestetett, ezt régisége és szilárd alkotása miatt a maga nemében *elsőrendűnek* tarthatjuk.

A *győri székesegyház* rövid leirását, Storno rajzaival együtt, közöltem »Magyarország csúcsíves műemlékei» czímű, 1880-ban megjelent könyvemben. Kiterjedése megfelel rendeltetésének, hanem a régi épület egyenesen át van alakítva és eredeti csúcsíves boltozatának maradványát csakis a mai fölött, a padláson láthatni. Van e székesegyházban több püspöknek régi sírköve is. Déli oldalához van csatolva a *Hédervári-kápolna*, melyet Lippert építész stylszerűen restaurált. A püspöki palotában van két emeletes *püspöki kápolna*, melynek felső emeletét ugyanis Lippert stylszerűen restaurálta, mig az alsó emelet tatarozását még várja. A felső kápolnát *jó másodrendűnek* mondhatjuk. A residentiából földalatti folyosó a Dunaág partjához vezetett, jelenleg kijárása el van falazva. E folyosóban csinos részletek láthatók; *másodrendű*.

A *pannonhalmi* benczés főapát *elsőrendű* átmeneti stylű templomát Storno Ferencz által stylszerűen restauráltatta, kifestette és diszmunkában 1876-ban ki is adta. A régi épitményből fennmaradt a felső és az altemplom, egy az éjszaki mellékhajóhoz csatolt hosszú kápolna és a templom déli oldalán fekvő keresztfolyosó része, valamint fennmaradt több főapátnak alakos sírköve is. A főapátok sírhelye a déli mellékhajóban van. A templom nyugati része új. A hosszhajót a két mellékestől valóságos tövek választják el.

Jákön áll az átmeneti stylü magyar templomok elseje (Vasmegyében). Ezen 1256-ban elkészült egyház a külföld figyelmét is magára vonta, úgy, hogy német nyelven több leirása jelent meg. Külseje igen csinos plastikai művel van diszítve, különösen nyugati főkapuja, mely, ha nem régibb legalább egykorú a bécsi Szent István templom óriás kapujával. (l. Müller Pál: «Das Riesenthor d. St. Stephansdomes zu Wien.» Innsbruck 1883.) Steindl Imre b. t. e templomot szabatosan felmérte és lerajzolta. Ha valamely emlékünk, úgy ez megérdemli a stylszerű restauratiót, mert veszedelmes állapotban van, kivált keleti diszes része és belsejének déli tövei, mint újabbak egészen eltérnek az eredeti styltől. Jelenleg be van boltozva, hanem hajdan csak famenyezetre volt födve, mint ezt a padláson látható festett fries tanusitja. A templomhoz közel emelkedik egy régi *temető-kápolna* vagy carnarium, mely ugyanis megérdemli a tüzetes restauratiót.

Közel a magyar-stájer határhoz fekszik *Muraszombat* (Vasmegye), melynek egy *másodrendű* késő csúcsíves parochialis temploma van.

Nagyobb az előbbinél a *máriafalvi* (Vasmegye) ugyancsak késő csúcsíves templom; rajzát Storno küldte be a bizottságnak; szentegyházán az 1882. év olvasható. Részletei szabatosak, Steindl Imre restaurálja. *Jó másodrendű*. Nincsen tornya.

Az előbbinél kisebb, ugyancsak egy hajós, torony nélküli késő csúcsíves és erősitett templom, a *sámfalvi* (Vasmegye). Másodrendű. Könyöki közölte.

Kis átmeneti korú temető kápolna van *Német-Újváron*. *Harmadrendű*. Ennek és az előbbinek rajza is Storno küldeménye.

A *szalonaki* (Vasmegye) csúcsíves, *másodrendű* templom, egyhajós és torony nélküli. Rajzát közli Könyöki.

Horpácson (Sopronmegye) egy átmeneti korú templomnak némely részlete, nevezetesen főkapuzata fenmaradt, mely csinos voltában hasonló az egyszerű jákihoz, csakhogy az utóbbinak díszes ormát, melyen az apostolok szobrai láthatók, nélkülözi. Mint rom csakis *jó másodrendű*.

Sopron városát középkori építményekben gazdagnak mondhatni. (L. «Magyarország csúcsíves stylű emlékei» czímű, 1880-ban megjelent könyvemet.)

Első helyen áll *Szt. Mihály czímű parochialis temploma*, melyet Storno stylszerűen restaurált. Ez hazánk egyik leghosszabb egyháza, kereszthajója későbbi és feltűnőleg keskeny. Ezen épülettövek helyettes, egyszerű oszlopaival és egyéb részletével a franczia iskolára vall és a mellékhajó félköríves friese építkezését még a XIII. századba helyezi. Vannak falképei is, melyek közül a délnyugati kapu fölötti, a keresztről levételt ábrázoló, a legsikerültebb. A torony csarnokfalán lévő képek nagyon is megkárosultak. Pár csinos angyalszoborka tartja a koronapárkányzatot. E templomot hazánkban *elsőrendűnek* mondhatjuk.

Közel a templomban emelkedik egy régi átmeneti stylű *temető-kápolna*, melyet maga nemében *elsőrendűnek* mondhatunk. Igen nevezetes az ajtaja fölötti nyomott csinos mezőn látható symbolicus dombormű: két sárkány közti stylisált fa; belsejében régi falképek nyomai és karczolatok láthatók. Tetemesen megrongált állapota gyökeres tatarozást kiván, melyet Storno tervezett és költségét 6000 frtra tette. A restauratiót Sopron városa kötelességévé tehetni.

Nevezetes Sopronban a benczések kis temploma is, melyet ugyanis a franczia iskolának tulajdoníthatni és csekélyebb kiterjedése miatt csakis, hanem igen jó, *másodrendűnek mondhatni*. Valamint Szent Mihály templomának, úgy a benczésekének is van igen eredeti alakú tornya, az utóbbi pedig a templom kiterjedése arányában igen magas. E templomhoz csatlakozik egy *elsőrendű* káptalanház, melyet — fájdalom — lomtárnak használnak. Tatarozást különösen megérdemelnek.

Van Sopronban még egy *harmadrendű* templomka: *Szt.-Jánosé*, *a Szentléleké alig harmadrendű*. Középkori a *városház tömör tornya* is, sőt meglehet, hogy részben még a római korból származik, mit a vakolat fölötte tömör és ismételve felrakott rétege elhatározni nem enged. A tüzetes vizsgálat óhajtható.

Közel Sopronhoz fekszik *Bánfalva*, abban áll egy régi templomka, melynek falain igen érdekes festmények mutatkoznak. Óhajtandó, hogy ezeket a felülfekvő mészrétegtől egészen megszabaditsák.

A *kismartoni* (Sopronmegye) késő csúcsíves templom *jó másodrendű*, három hajós, két tornyú, egyik tornya azonban még a templom magasságáig sem emelkedik. Egyik oldalán Krisztust az olajfakertben ábrázoló jó dombormű látható. A templomot, déli oldalán, még a hajdani erődített város falai kerítik körül, valamint közelében még egy régi kocsi-átjáró, a mostani plébánia-házban, fenmaradt. Különös, hogy a főutczában lévő Mária szobor megvolt alsó részére IX. Lajos franczia király fejét rakták fel.

Elég díszes, hogy másodrendűnek mondhassuk, a Kismartonhoz közel fekvő Szent-György helységnek kis osztatlan hajós, csúcsíves templomkája, melynek rajzát, valamint a megelőzőkét is Storno bizottságunknak megküldte.

A Kis-Martonhoz közel fekvő *kis-höflányi* késő csúcsíves templom egy hajós, egy tornyú. *Másodrendű.* Storno küldeménye. Eredeti módú a csúcsíves, *jó II. rendű ruszti* templom is, de van abban Storno másolata után itélve néhány csinos XV. századbeli oltárszobor és ablakfestésnek maradványa. Szentélyében falképek nyomai látszanak.

Nagy-Martonnak van erődített csúcsíves temploma, ez *másodrendű*, a bizottsággal rajzát Könyöki közölte. Van itt csinos emlékoszlop, minőhöz három hasonlót Sopron vidékén láthatni.

Marczon (Sopronmegye) van más erősített vagyis erős fallal körülvett templomka, arányai, szabatossága és részletei csinossága miatt is *másodrendűnek* mondhatjuk. Rajzát Könyöki közölte.

Kaboldnak (Sopronmegye) is van körfallal erősített *harmadrendű* templomkája. Közölte Könyöki.

Mosony megyének legkiválóbb temploma a *lébényi*, elsőrendű, átmenetkori, építtetett 1207-ben s igy e korai keletkezése után a hasonnemű hazai zárdatemplomok mintájaként tekintendő. Belsejét Essenwein, a germán muzeum igazgatójának rajzai után restaurálták. Essenwein a külsőnek tatarozására készített tervet, hanem ennek kiviteléhez eddig még nem fogtak. E templom külföldön is gerjesztett figyelmet. A franczia iskolából való.

A Fertő partján fekvő *Gálos* helységben van egy *harmadrendű* régi parochialis templom, melynek keletkezését Storno még a román korba teszi, hanem az eredeti templom sok átalakításon ment keresztül. Storno megjegyzi, hogy több román stylű templom van a vidéken. (Auf dem Hajdbodn.)

Mosonymegye következő emlékei törzsiveit és rajzait Modrovich János küldte meg bizottságunknak.

A *német-járfalvi* csúcsíves jó *másodrendű* templomét.

A *rajkai* ugyancsak csúcsíves *jó másodrendű* templomét.

Az *oroszvári* átmenetkori *jó másodrendű* templomét.

Közös jellemzése e három templomnak a szentély fölött emelkedő torony, mely nyolczoldalú sisakjáig megtartja a zömök négyszög alakját, mit provincialismusnak nevezhetni.

Ugyancsak Modrovich küldte meg a Köpcsény melletti, az ország határán álló régi *toronyromnak rajzát.* Miután vannak, kik e tornyot római eredetűnek tartják, annak tüzetes megvizsgálása óhajtandó. Oroszvárról több római emlék rajzát is birjuk Modrovich szívességéből.

A csallóközi emlékeket leirta Ipolyi az akad. «Archæol. Közlemények» 1859-ben megjelent I. kötetében, még pedig 120 számmal, melynek nagy többsége középkori, kevesebb román- és átmenet-, hanem inkább csúcsíves kori.

Tudományunk 1859-ben még alig vert gyökeret hazánkban és az akadémia akkori pénzbeli viszonyai nem engedték meg a drágább illustratiók pompáját s igy, bár Ipolyi munkája sok tekintetben érdemteljes, az emlékek biztosabb osztályozására még sem használható.

Folyamodom tehát Könyökinek a bizottsághoz beküldött rajzaihoz, melyek közül husz csallóközi emléket ad, u. m. az alistali, a békei, a bősi, a duna-szerdahelyi, a szt.-erzsébeti, az egyház-gellyei, a gombai, a guteri, az illésházi, a kürthi, a n.-magyari, a szt-mihályi, a n.-pákai vagy pauchai, a prucki, a püspöki, a somorjai, a süli, a nagy-szarvai, a szeméti és a várkonyi templom vagy kápolna rajzát.

Ezen építmények legnagyobb része, csekély méretök és középszerű szerkezetük miatt csakis a *harmadik osztályba* helyezendő és többnyire késő csúcsíves stylűek. Nem kevés ismételt átalakításon mentek keresztül. Mind a mellett némi provincialismus észrevehető tornyaikon, melyek hasonlók a fentebb idézett három mosonymegyei templomokéihez, hanem másrészt rendesen állanak a templom nyugati oldalán. A kivételek a következők:

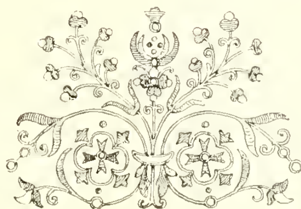
az *egyház-gellyei* régibb tekintetű, hozzá épitett szentélye csúcsíves ugyan, hanem hosszhajója ablakai még félkörrel zárvák. Különös, a Harznak gerntodi templomára emlékeztető, homlokzattal bir, melynek két tornya a középhajó felemelt falával van összekötve, van félkörben zárt hat ablaka és félköríves friese. Mindezekért és ódon tekintete miatt jó *másodrangúnak* tarthatni.

A *püspöki* templom nagyobb mérvű, valamint alapterve, úgy felrajza is egészen rendszeres késő csúcsíves, hosszháza három hajós, oszlopos; szentélye két osztályú, zárása a nyolczszög három oldalával történik, tornya a templom fölötti nyolczszögbe törik, ajtajai és gyámkövei egyszerűek ugyan, hanem jó faragásúak s igy ezen templomot is hazánkban a *jó másodrendűek* sorába állíthatjuk.

Hasonló az előbbihez a *csallóközi-somorjai* egyház is; csakhogy hosszházában az előbbinek oszlopai helyett nyolczoldalú pillérek eszközlik a hajók elválasztását. Van egyszerű, hanem csinos kő-szószéke is. Tornya nem törik nyolczszögben, hanem a rendes csallóközi mintát követi, midőn négy kőduczot helyez a nyolczszögű sisak aljára s igy eszközli az átmenetet. E templomot jó *másodrendűnek* ismerjük.

A másodrendűek közé sorozható a *várkonyi* egyház, mely csekélyebb mérvű a püspöki és somorjainál — hajója osztatlan, hanem vannak csinos részletei. Hajója nyilásai nem az eredetiek, félkörben zárt nagy ablakai jobb világítás okából későbben a falba törettek, mig a szentélyben megmaradtak keskeny csúcsívesek.

Dr. Henszlmann Imre
a műemlékek országos bizottságának
előadója.

AZ ORSZ. RÉGÉSZ. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ALAPSZABÁLYAI.

I. A társulat czime, székhelye, czélja, müködésének köre és pecsétje.

1. §. A társulat czime «Országos Régészeti és Embertani Társulat».
2. §. A társulat székhelye Budapest.
3. §. A társulat czélja első sorban az őstörténelemnek és kapcsolatban az embertannak művelése, kifejtése, s a hazai közönség körében megkedveltetése. E főczélját rendszeres ásatások eszközlése, nyilvános gyülések tartása, szakdolgozatok fölolvasása, azoknak kiadása, a hazai gyűjtők és szakkedvelők egyesitése, s a magyar birodalom különböző vidékeire e czélból teendő kirándulások által igyekszik megvalósitani.
4. §. A társulat munkakörébe tartozik még a római, a középkori s a magyar régészet is, melyeknek művelését főczéljával párhuzamosan inditja meg. Ehhez képest a társulat egyelőre következő szakosztályokból fog állani :
a) őstörténelmi és embertani,
b) antik emlék és éremtani,
c) magyar emlék-, érem-, czimer-, pecsèttani és fegyvertani,
d) egyházi régészeti osztályokból.
5. §. A társulat pecsétje köriratban «Országos Régészeti és Embertani Társulat», a pecsét belsejében az alapitási év 1878.

II. A tarsulat szervezete.

6. §. A társulat tagjai : *a)* alapitó, *b)* évdijas, és *c)* külföldi tiszteletbeli tagok.
a) Alapitó tag, ki az «Országos Régészeti és Embertani Társulat» czéljainak megvalósitására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5%-os megfelelő értékü papirban adományoz.
b) Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át a társulat pénztárába 5 o. é. forintot fizet.
c) Külföldi tiszteletbeli tagúl választathatik a régészet és embertan iránt kitünőleg érdemesűlt s annak általános szinvonalát művei által erőremozditott kültöldi tudós, kiknek megerősitésére a kir. kormány jóváhagyása szükséges.
7. §. A társulat tisztviselő kara áll :
a) az elnökből és másodelnökből,
b) a titkárból,
c) a pénztárnokból és
d) az ügyészből.
8. §. Társulati elnökké a régészet vagy embertan körül érdemeket szerzett férfiu választatik. Tisztében áll : a társulatot képviselni, az üléseken elnökölni, rendkivüli üléseket egybehivni, a másodelnökkel s a tisztikar tudomásával a választmány utólagos jóváhagyása mellett, sürgős esetekben intézkedni. Pénzt indokolt esetekben 50 forintig választmányi határozat nélkül is utalványozhat.
9. §. A másodelnök szükség esetében az elnököt helyettesiti, s a pénztárt ellenőrzi.
10. §. A társulat országos hirü férfiakat tiszteletbeli elnökökül megválaszthat.
11. §. A társulati titkár a társulat folyó ügyeit vezeti, a beérkezett küldeményekről jelentést tesz, a jegyzőkönyvet szerkeszti, s az esetleges könyvkiadásokra felügyel, gátoltatása esetében egyik osztályjegyző által helyettesittetik.
12. §. A pénztárnok a társulat anyagi ügyeit kezeli, annak vagyonára felügyel, s havonkint jelentést tesz, évenkint pedig mérleget készit, s az elnök és a titkár által aláirt utalványokat kifizeti. A pénztárt a 9. §. értelmében a másodelnök ellenőrzi. A mérleget s az évi számadás megvizsgálását a választmány kiküldött tagjai által eszközölteti.
13. §. A titkár s a pénztárnok a társulat vagyoni állapotához mért s választmányilag megállapitott tiszteletdijban részesülnek.
14. §. Az ügyész a társulat jogi képviselője.
15. §. A társulat minden tisztviselője a választmányi üléseken szavazattal bir ; egyenlő szavazatok esetében az elnöki szavazat dönt.

(Folytatás következik.)

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

A társulat pénztárába befolyt 1884 október hó 18-ától 1885 január 31-éig.

a) alapitványok: Bubics Zsigmond és hg. Montenuovo Alfred 100—100 frt.

b) alapitványi kamatok: Bubics Zsigmond 1883—1885-re 15 frt, Dr. Fraknói Vilmos 1884—1885-re 10 frt, b. Mednyánszky Dénes 1885-re 5 frt és hg. Montenuovo Alfréd 1884-re 5 frt.

c) évdijak 1879-re: Szalay József 5 frt. — *1880-ra:* Ádám Iván 5 frt. — *1883-ra:* Bikkesy Béla, Boleszny Antal, Himpfner Béla, Pazár Károly, Pintér Sándor, dr. Tergina Gyula és Töttösy Béla 5—5 frt. — *1884-re:* az aradi főreáliskola, Ballagi Aladár, Bikkesy Béla, Blümelhuber Ferencz, Killer Frigyes, Kratz Vilmos, Milecz János, Mozog István, Pintér Sándor, Pulszky Ferencz, dr. Szendrei János, Tallay Nándor, dr. Tergina Gyula, Thoma József és Zelenka Pál 5—5 frt. — *1885-re:* dr. Chyzer Kornél, Dobóczky Ignácz, Pálffy Sándor, Pulszky Ferencz, dr. Rómer Flóris, Sperlágh József, Szilágyi Sándor, Torma Zsófia, Kunváry Fülöp, Thoma József, Hampel-Pulszky Polyxena, Markusz Gyula, Csoma József, Aradi főreáliskola 5—5 frt. — *1886-ra:* Pulszky Ferencz, Thoma József 5—5 frt.

Azonkivül utánvétellel érkeztek január 31-ig.

Alapitványi kamatok 1884. évre: 5 frt; Gr. Batthyányi Ferenczné, Budapest; Gr. Bolza József, Sz.-Tisza-Kürth.

Évdijak 1879—1884. évre: 30 frt; Biharmegyei rég. egylet, Nagyvárad.

Évdijak 1880—1884. évre: 25 frt; Krivány János, Arad.

Évdijak 1881—1884. évre: 20 frt; Stieberth Lothár, Erd; K. Karsai Albert, Budapest; Busbach Péter, Budapest.

Évdijak 1882—1884. évre: 15 frt; Báró Bánffy György, Budapest.

Évdijak 1883—1884. évre: 10 frt; Bartók Géza, Budapest; b. Vécsey József, Budapest; Vizsolyi Ákos, Budapest; Zittrich György, Acsád; Zboray Bertalan; Ó-Buda; Dr. Velics Antal, Budapest; Thoma József, Budapest; Trecsányi Imre, H.-Szoboszló; P. Szathmáry Károly, Budapest; Szente Bálint, Hajdu-Böszörmény; Szentkláray Jenő, T.-Becse; Salamon Ferencz, Budapest; Storno Ferencz, Sopron; ifj. Storno Ferencz, Sopron; Somogymegyei tört. és rég. társulat, Kaposvár; Schulek Frigyes, Budapest; Pulszky Károly, Budapest; Pozsonymegyei rég. egylet, Pozsony; Myskovszky Victor, Kassa; Mattyasovszky Jakab, Budapest; Majláth Béla, Budapest; Kohn Sámuel, Budapest; Jurányi Lajos, Budapest; Jeszenszky Lajos, Budapest; Hampel József, Budapest; Dillesz Sándor, Verebély; Csontosi János, Budapest; Ballagi Aladár, Budapest; Bölönyi Sándor, Nagyvárad.

Évdijak 1884. évre: 5 frt; Vigyázó Sándor, Budapest; Wagner József, Nyitra; Weifert Hugó, Pancsova; Weisz Zsigmond Felcsuth; Vodicka Lajos, Budapest; Zeller Elemér, Vágsellye; Zsigmondy Gusztáv, Budapest; Zsolnay Juliska, Pécs; Varga Ignácz, Budapest; Vanke József, Tata; G. D. Teutsch, Nagy-Szeben; Tokaji Nagy L., Budapest; Tiszafüredi rég. egylet, Tiszafüred; Töttösy Béla, Letenye; Tárkányi Béla, Eger; Tariczky Endre, Tiszafüred; Téglás Gábor, Déva; Vári Szabó Antal, Budapest; Iványi József, L.-Szt.-Iván; gr. Sztáray Antalné, Nagy-Mihály; gr. Sztáray Antal, Nagy-Mihály; Szmrecsányi Pál, Eger; Sőtér Ágost, Magyar-Óvár; Schiller Antal, Ipolyságh; Villányi Szaniszló, Győr; Rostaházy Sándor, Tata; Dr. Pauler Gyula, Budapest; Pulszky Ferencz, Budapest; Paúr Iván, Sopron; Vécsey Józsefné, Ny.-Acsád; Nátafalussy Kornél, Rozsnyó; Niertyt Vilmos, Tata; br. Nyáry Albert, Budapest; Magasházi Károly, V.-Mikola; Modrovich János, Pozsony; Molnár Ferencz, Csokonya; Markusz Gyula, Budapest; Ref. lyceum könyvtára, Miskolcz; Kovács Albert; Csépa; Könyöki József, Pozsony; gr. Kuun Géza, Mar.-Német; Kammerer Ernő, Budapest; Kleiszl Károly, Devecser; Kiss Kálmán, Nagy-Kőrös; Kirchner Lajos, Budapest; Lehóczky Tivadar, Munkács; Lipp Vilmos, Keszthely; Lomniczy Endre, Budapest; Lenhossék József, Budapest; Hartken Miksa, Budapest; Hunfalvy Pál, Budapest; Hradeczky Antal, Budapest; Hampel Józsefné, Budapest; Forster Gyula, Budapest; Frivaldszky János, Budapest; b. Fechtig Imre, Budapest; Fekete Fidél, Tata; Fuchs Gusztáv, Budapest; Freisinger Lajos, Vácz; Egger Dávid, Budapest; Eötvös Mária, Budapest; Ebeuhöch Ferencz, Győr; Egger Gyula, Budapest; Déchi Mór, Budapest; Nagy Imre, Budapest; Nagy Imre, Budapest; Dosztal Gaudentius, Budapest; Drahotuszky F., Zsolna; Dókus Gyula, Sátoralja-Ujhely;

Deininger Imre, Magyar-Óvár; Csépló Péter, Nagy-Várad; Csoma József, Devecser; Barna Ferdinánd, Budapest; Benka Pál, Szarvas; Brach Ferencz, Léva; Butykay József, Miskolcz; Barcza Sándor, Csabrendek; gr. Batthyány F.-né Budapest; Aigner Lajos, Budapest; Aradi főreáltanoda, Arad; Wekerle László, Budapest; Kelemen László, Kurd; Budai Goldberger Imre, Budapest; Stépán Gábor, Málcza; gr. Bolza József, Sz.-Tisza-Kürth.

A társulat tagjai közül az 1884. évben meghaltak: Nagy István, Hollósy Károly, Huber Béla és Gröber Miklós; *kiléptek:* Schurina Károly, Széll Farkas (?) Szentgyörgyi Ottó, P. Peppé Albin, Csiky Kálmán, Dr. Hauszmann.

A következő tagok lakása előttünk ismeretlen: Fürich Dénes, Eder Géza, gr. Dessewffy Miklós, Cserhalmi József, Gond Ignácz (Angolország?), Sipos Imre, Pogány Károly, Diner József, Baráth Sándor és Fáy Elek.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, *a)* a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» czéljainak megvalósitására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5%-os megfelelő értékü papirban adományoz. *b)* Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. frtot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (M. Tudományos Akadémia), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (N. Muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdij fejében az *Archæologiai Értesitő* jár, számos képes táblával 20—24 nagy ívnyi diszes folyóirat. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS: Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, N. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

KÉRELEM: Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesiteni sziveskedjenek.

AZ UJONNAN BELÉPŐ TAGOKAT e folyóirat boritékán szoktuk megválasztatásukról értesiteni s a társulat folyóiratát, az Archaeologiai Értesitőt, czimökre azonnal megküldjük.

TAGDIJ: Kérjük azon tisztelt tagtársainkat, kik tagdijaikkal az előző évekről hátralékban vannak, hogy a hátralékos dijakat (évi 5 frt) a társulati pénztárnoknak (Czanyuga József, Budapest, N. Muzeum) mielőbb beküldeni sziveskedjenek, mert társulatunknak jelentékeny kára van, ha befizetéseikkel késnek. A befizetés legkényelmesebben postautalvány utján eszközölhető. A befolyt tagdijakat a társ. pénztárnok a folyóirat boritékán hivatalosan nyugtázza.

AZ «ARCH. ÉRTESITŐ» 1884-ik évi folyama a választmány határozatából utánvétellel küldetett meg a hátralékos tagoknak. A kik az utánvételt azért nem fogadták el, mert az Arch. Értesitőt egész kötetben kapták és nem füzetenként, azokat megnyugtatjuk azirånt, hogy ez idén öt füzetben fogják megkapni és pedig: a II. füzetet kapják április 15-én, a III-ikat junius 15-én, a IV-iket október 15-én és az V-iket deczember 15-én, mindenkor legalább négy íves tartalommal, számos ábrával.

TÁRSULATI ÜLÉSEK. Társulatunk üléseit a M. Tud. Akadémia palotájában (I. emelet, u. n. kis terem) tartja; az ülések nyilvánosak és a társulati tagok mindig hozhatnak vendégeket.

Az ülések sorrendje a folyó 1885-ik évben a következő: február 24-, márczius 31-, április 28-, esetleg május 26-, szeptember 29-, október 27-, november 24-, deczember 29-ikén; tehát mindig a hónap utolsó keddjén, este 5 órakor.

Budapest, 1885 február 6-án.

A társ. titkár.

E FOLYÓIRAT RÉGI FOLYAMÁNAK XIV. kötetét és az uj folyam I—IV. köteteit társulatunkba ujonnan belépő tagok folyton kaphatják; számukra minden egyes kötet ára 5 frt, idegeneknek 6 frt.

A diszitmények czimlapunkon, valamint a fejezetek elején és végén Huszka József «magyar styl» czimü munkájában közölt erdélyi minták szerint készültek.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

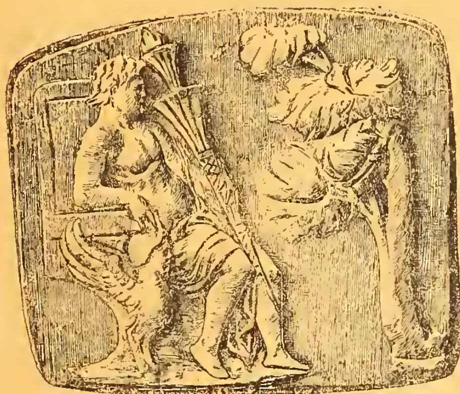
V. KÖTET. 2. SZÁM. UJ FOLYAM. 1885 ÁPRILIS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

DIONYSOS FÁKLYÁVAL; METSZETT KŐ MOJGRÁDRÓL A N. MUZEUMBAN.

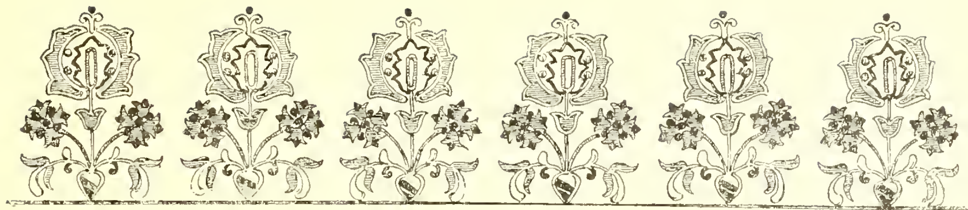
BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

TARTALOM.

Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ V. kötete öt füzetben, mindenkor 4—6 nagy ívnyi tartalommal, műmellékletekkel és számos a szöveg közé iktatott képpel febr. 15-ikén, április 15-ikén, junius 15-ikén, okt. 15-ikén és decz. 15-én jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdij fejében kapják. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvkereskedőhöz, a tagdijak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények és reclamatiók az «Arch. Értesitő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum) küldendők.

BUDAVÁRÁNAK RÉGI HELYRAJZA.[1]

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III. Midőn a középkorban valamely város fejlődött, a plebánia templomon kívül csakhamar valamely szerzetes rend is épített magának benne zárdát templommal, kiszemelvén magának oly helyet, mely még nem vala kellőleg benépesítve. Budavár a tatárjárás után gyors fejlődésnek indult, mert 1257-ben benne már két plebánia templom állott, melyeknek hívei a várnak közepét és éjszaki részét foglalták el. Déli részének ekkor még nem volt temploma, s aránylag legkevésbbé volt benépesítve. Ezen részt szemelték ki magoknak a XIII. században igen népszerü sz. Ferenczrendüek, kiknek IV. Béla nemcsak a megtelepedést engedte meg e helyen, hanem számukra templomot és zárdát is emelt, melyek, mint krónikásaik[2] mondják, 1269—70-ben épültek, s evang. sz. János tiszteletére voltak szentelve.

Evang. sz. János templomának, a mellette állott zárdával, nem ott volt a helye, hová az eddig tévesen helyeztetett, a mai várőrségi templom helyén, mit a IV. számu emléktábla is hirdet, hanem ott állott a hol mai nap a vári szinház áll.

Ezen állításomat a következőkkel bizonyítom.

[1] Az értekezés elejét lásd I. füzet 1—8. lapjain.

[2] P. Hannibal Franciscus Gonzaga. De origine Seraphicae Religionis Franciscanæ ejusque progressibus. Idézve P. Kósa Jenő által. Antiquarium Provinciæ S. Mariæ in Hung. Ordinis Minorum S. Francisci. Kézirat a Ferenczrendűek pozsonyi zárdájában.

A budai káptalan 1352. évben sz. Mihály napján kiadott eredeti és a káptalannak függő pecsétjével ellátott okmányában [1] Werner gróf budai bírónak palotája így iratik le: «Fekszik az evangelista sz. János egyháza mellett, két homlokzata van: *keletre a Duna felé*, és nyugotra». Ha ev. sz. János templomának tőszomszédja egyik homlokzatával a Duna felé nézett, okvetlen magának a templomnak is egyik részével, és pedig az egyházi szabály szerint, melyet akkor hűségesen megtartottak, a keletnek néző szentélyével kellett a Duna felé fordulva lennie, s nem állhatott ott, hol jelenleg a várőrségi templom áll, mert e helyen a Duna felé eső részről beszélni igen esetlen volna.

Werner kettős házából később Zápolya János, utóbb Verbőczi István háza lett, melyről Thurnschwamb János, a Fuggerek és Thurzók ügynöke Budán, így emlékezik meg: «Az öreg Verbőczi István Szerecsin János özvegyét vette el és Budán a vajda (Zápolya János) atyjának házában lakott, sz. János temploma mellett, a mely a sarutlan szerzetesek zárdájáé. A vajda atyjának házából az utcza felett fa folyosó vezetett át a sarutlan szerzetesekhez. És mivel Verbőczi István nagy pápista . . . volt, a sarutlan barátoknak naponta kellett házában misét mondaniok.» [2]

Ezen adat önmagában véve is igen érdekes, azonban mi reánk nézve kiváló fontossága van, mert a már többször hivatott Szerémi György emlékiratából tudjuk, hogy Szulejman basa, ki egy ideig Frater György házában lakott volt, átköltözött Verbőczi halála után ennek házába. [3] Számos tér- és látkép tünteti fel a basa házát az egykori Verbőczi-féle ház helyén a templom közvetlen szomszédságában. A sok közül csak nehányat idézek. Ilyen Juvigny, császári mérnöknek az ostromló seregben, nagy szorgalommal készített térképe, [4] melyen a basa

[1] Az orsz. levéltárban. Neo. Registr. Acta 604 cs. 1 sz. Melyben, értelmesen ez mondatik: «Prope Ecclesiam Sti Joannis evangeliste . . . medietatem ejusdem a parte danobiali seu orientali».

[2] Engel János Keresztély, Geschichte des Ungarischen Reichs. Halle. 1794. 4-o, I. 197.

[3] Monumenta Hungariæ Historica, I. 373. kk. ll.

[4] A 69. számmal jelölve: «Des Bassa sein Wohnung».

háza oda van jegyezve, hol jelenleg a cs. k. hadi parancsnokság van. A második térrajz szintén 1686-ból való, melyben a basa háza ugyanoda van rajzolva. E térkép a Hungarisch-Türkische Chronik-hoz van mellékelve.[1] A harmadik Fontana Döme, szintén cs. hadi mérnök jeles látképe ugyancsak 1686-ból.[2]

Ezen adatok is már elegendőleg meggyőzhetnek arról, hogy a sz. Ferenczrendűek evang. sz. Jánosról nevezett temploma csakis ott állhatott a hol jelenleg a vári szinház áll. Azonban álljon itt pro superabundantia még nehány adat.

Feltünő az, hogy a sz. Ferenczrendűek zárdája az 1494. és 95.[3] valamint az 1526. évi[4] királyi számadási könyvekben, sőt egyátalán a török idők előtti feljegyzésekben mindenütt «*ante castrum*» jelzővel bir.[5] Ez nem lehetett máskép, mint hogy a zárda ugyan Budavárában feküdt, de *a királyi várlakon kívül*. A mi szintén az általam kijelölt helyre mutat.

Végre hivatkozom ismét Meldeman nagy látképére, melyen a mai várszinház helyén kupos tornyú templom látszik, mely mellett tisztán olvasható: «S. Johannes Parfuser Closter».

Midőn a mai szinház, mely 1785 előtt karmeliták sz. Józsefről nevezett temploma volt, 1692-ben megkezdetett építtetni, elébb az ott talált mecsetnek romjai távolíttattak el.[6]

Tudvalevő dolog, hogy a törökök, ha valamely várost elfoglaltak, a keresztények templomait rendesen átalakították mecsetekké, tehát itt is valamely templomnak kellett állania. Az előzményekből mi már tudjuk, mely templom állott itt. Azonban mivel a töröknek ezen agendi ratiója az emléktáblákat készítő bizottság előtt is ismeretes volt, azért emléktábla által itt is valamely templom emlékét kellett megörökíteni. És valóban a X-ik számu tábla megörökíti itt «A B. Szűznek u. n. új vagy

[1] Curiose Continuation der Hungarisch-Türkischen Chronik. Nürnberg, 1686. A mellékelt térképen a 24. szám alatt: «Des Bassa oder Commendanten Wohn-Haus.»

[2] A 38. szám alatt: «Des Bassa Haus.»

[3] Engelnél, id. mű 88.

[4] Fraknói Vilmos. II. Lajos király számadási könyve. 125.

[5] Kósa Jenő id. h. 438 kk. ll. ugyan «in castro» kifejezést használt, de mivel a XVIII. században írt, mérvadó nem lehet.

[6] Wienerisches Diarium, 1725. évi 21. sz.

kisebb egyházá»-t, mely voltaképen önállólag soha sem létezett, mert ezen név a sz. Zsigmondról czímzett prépostsági templomot illette meg.

Egy kis figyelem mellett könnyü ezt tisztába hozni.

Windek krónikás és Zsigmond király tetteinek szemtanuja az 1424. évhez azt mondja, miszerint Zsigmond király Budán *az új kápolnában* fél-káptalant alapított.[1] Tehát nem épített templomot, hanem a már meglevő «Newe Capellen»-nek nevezett templomban alapította a káptalant.

Ezen «Newe Capellen»-nek védszentjét az okmányok egész sorozata mutatja be, melyek egyszersmind azt is igazolják, hogy abban vala megalapítva a sz. Zsigmondról nevezett prépostság és káptalan. A számos adatból a hosszadalmasság elkerülése czéljából csupán csak kettőt mutatok be. Ezek elseje beigazolja, hogy sz. Zsigmond temploma a *bold. Szűz új*, a másodika, hogy a *bold. Szűz kisebb* egyházának is neveztetett s mindkettő megmutatja, hogy a templom védszentjei a bold. Szűz és sz. Zsigmond voltak.

Lássuk az elsőt. Ezt II. Ulászló király 1514-ben adta ki Bánfi Miklós számára,[2] melyben mondatik: «A bold. *Szűz Máriának új, másként sz. Zsigmond* temploma a budai castrumon (királyi palotán) kívül.

A másikat egy évvel később, 1515-ben, Péter szentgyörgyi gróf, mint országbiró állította ki, melyben a *bold. Szűz kisebb temploma egyszersmind sz. Zsigmondénak* is mondatik.[3]

Ezekből ugyancsak tisztán kiviláglik, hogy itt két különféle templomról külön czímek alatt szó sem lehet, és mégis az V. számu tábla sz. Zsigmond templomának külön épületet jelel ki.

Sz. Zsigmond máskép a bold. szüznek új, vagy kisebb temploma majdnem szemben állott egyrészt a mai várszinház-

[1] In der selben Zeit stifft König Sigmund ein halbe Domerey in der stat zu Offen in der Judengass, *in der Newen Capellen* in Gotis ere». Chronicon. CXXI.

[2] «Ex opposito ecclesie bte Marie Virginis *nove*, aliter Sancti Sigismundi vocati ante Castrum Budense fundate.» Országos levéltár. Diplom. ltr. 22,562. sz.

[3] «Ecclesia beate Marie virginis *minor*, aliter Sancti Sigismundi vocata» Ugyanott Neo Regestr. Acta 605. cs. 30. sz.

zal, másrészt József főherczeg palotájával. Romjai 1767-ig fenmaradtak és Mária Terézia királynő parancsára hordattak szét, ki a prépostságot a királyi palota templomába kebelezte be.[1]

Sz. Zsigmond temploma Meldeman képén látható, alacsony csúcsíves stylü gulaalaku sok gumós tornyával és ezen felirattal: «*S. Sigmund*», mely bejegyzést a másoló, sajnos, kifelejtett.

Mielőtt távoznám a sz. Ferenczrendüek temploma és a tőle nem távol volt sz. Zsigmond prépostsági templom vidékéről, nem mulaszthatom, hogy ezen két templomnak egymáshoz volt közelségét bebizonyító nehány okmányi adatot be ne mutassak.

Egy 1481-ben kelt okmány[2] szerint a beginák zárdája a sz. Ferencziek templomának kapuja előtt állt. A zárdától délnek állott Eötvös Orzsolya háza az 1515. évi okmány[3] szerint, mely ház pedig szomszéd volt sz. Zsigmond templomával.

Ezek szerint két házsor tünik fel előttünk, az egyikben északról délnek Werbőczi háza, ev. sz. János temploma és a Ferencziek zárdája. Ezen sorral szemben a beginák zárdája, tőle délre Eötvös Orzsolya volt háza és mellette sz. Zsigmond temploma.

Érdekesnek látszik azon kérdésnek megoldása, miként történhetett, hogy a török kiüzetése után sz. Magdolna temploma tartatott a sz. Ferencz rendének templomául? Erre igen egyszerü a felelet, a török idő alatt, mint már kimutattuk, Budavárban a keresztényeknek csak egyetlen templomuk volt, sz. Magdolna temploma, ebben pedig a török idők alatt a sz. Ferenczrendüek, mint egyedüli lelkészei a katholikusoknak, végezték az isteni tiszteletet. Ennek következtében azon balvélemény jött

[1] Némethy. A vörös-csillagos keresztes-vitézek rendjének működése és érdemei Magyarországban a sz. Zsigmondról czímzett budai prépostság rövid történetével.

[2] (Monasterum. vagy Claustrum) «Religiosarum Dominarum Beginarum *prope fores Ecclesie* Beati Joannis Evangeliste ante castrum Budense». Országos levt. Monial. Vetero Bud. 14. cs. 33. sz.

[3] Eötvös Orzsola eladja «Domum suam in ipsa Civitate nostra Budensi prope Sanctum Sigismundum habitam et domui seu Cœnobio Religiosarum Dominarum Beginarum Tertii Ordinis Beati Francisci Confessoris observantiam regularem gerentium atque profitentium, ante Claustrum seu Monasterium Sancti Joannis Evangelistæ sito et adjacenti fere connexam». Orsz. levéltár. Monialium Vetero Budensium 14 cs. 23. sz.

létre, miszerint a mai várőrségi templom volt a török idők előtt is a Ferenczrendűek temploma.

A törökök kiüzetése után elsőkül a jézustársaságiak telepedtek meg a várban és a mai hadparancsnokság helyén kaptak helyet zárda és templom számára, a hol egy egész évig tartózkodtak. Megkapván a Nagyboldogasszony templomát, eddigi helyüket a karmelitáknak adták.[1] A Ferencziek, kik eleinte szintén a Nagyboldogasszony templomát óhajtották megnyerni, sőt egy évig tényleg használták is, azon véleményben, mint imént jeleztük, hogy a mai várőrség temploma vala egykor az övék, s mivel azt még más el nem foglalta, mindamellett, hogy belőle csupán csak a torony törzse állott még, ezt kérték magoknak és meg is nyerték.[2]

Evang. sz. János templomával és közvetlen környékével Budavárban a harmadik szilárd pontot is præcisiáltuk. Melynél azért időztünk valamivel tovább és foglalkoztunk behatóbban, mert a negyedik szilárd pont meghatározásánál az itt elmondottakra még szükségünk leend.

Kiváló terjedelemben van feltüntetve Buda várnak az egykori Ferencziek temploma körüli területe *Eckh György Mátyásnak* Budát 1686-ban ábrázoló dombormüvű fafaragványán, mely a nemzeti Muzeum régiségtárában őriztetik, s melynek mását mellékletül ide csatoltuk.

A kép méretei, 0.8 m. szélessége és 0.46 m. magassága. A vár nyugatról van tekintve, ettől délre a Sz.-Gellérthegy a bajorok ágyutelepeivel, északra a vizi vagy zsidó-város három mecsettel, sőt a felhévvizi fürdők és Gül-baba kürbéje is fel vannak tüntetve. A várnak déli részén, tehát a királyi palotán túl, berakott munkával látszik Pest igen csekély terjedelemben. A kép előterében a keresztények igen népes tábora van, melyben egyfelől a szemlét tartó lovagló tábornokok, másfelől a mulatozó legénység van feltüntetve. A feltünő ügyességgel ábrázolt személyek nagy többsége a hadi munkával foglalkozik.

[1] Az 1687. év május 2-án kiadott császári parancs hiteles mása Acta Jesuit. Bud. 16 cs. 25. sz.

[2] Némethy. Budavári főtemplom tört. id. mű 115. l.

BUDAVÁR OSTROMA 1686-BAN. DOMBORMÜVES FAFARAGVÁNY, KÉSZÍTETTE GEORG MATTHAEUS ECKH 1687-BEN.

Eredetije a magyar történeti arczképcsarnokban.

A kép felső jobb sarkában angyal repdes jobbjában kettős kereszttel, felette ezen mondattal: «Oriente hoc». A kép bal sarkában sárkány félholddal, melyben áll: «Occidit alter». Mindkét alaknál mondatszalag van. Az előbbinél levőben áll: «Vorstellung der Haubt Vestung und Ungarische Königliche Residenz Stadt Ofen samt deren Belägerung durch die Röm. Kaiserl. und anderer hochen Alyrten Waffen»· A másiknál levőben áll: «auch welcher gestalt selbige den 3 September Anno 1686 mit Gottes Hilff mit sturmender Hand Erobert vorden.»

A mondatszalagok között levő téren, a kép felső részében repülő két genius Buda és Pest alaprajzával bíró abroszot tart, melyben külön meg vannak jelölve az: «Obere Stadt, Untere oder Wasserstadt, Schloss, Thonau Flusz, Pest.» Mindkét angyalnak harsonája van, azokon lobogó, melyek egyikén a kétfejű sas, a másikán a pfalzi oroszlán szemlélhető. A kép alsó részén, a jobb sarokban török, a balban keresztény fegyverek és hadi jelvények vannak csoportosítva. Az ezek közötti tért hat medallion foglalja el, mindannyi ötágu koronás czimerpaizszsal bir, melyek feliratai, sajnos már elmosódtak. A czimerek elseje Dietrichsteiné, a második valamely apátságé, a harmadik a savoyai, a negyedik és ötödik előttem ismeretlen, a hatodik jelenleg üres. Bővebb nyomozás valamennyinek tulajdonosát felderithetné.

A dombormű lényeges részét maga Budavár képezi, melyben északról délnek a következő kiválóbb épületek szemlélhetők: Sz. Mária Magdolna temploma kettős tornyával, hasonló a már bemutatott Meldemann képen látható ezen templomnak ábrájához. A Domonkosrendüek zárdájából és templomából romok és a még mainap is meglevő csonkatorony látható. Az egész látképben dominál Nagyboldogasszony temploma hasábalaku tornyával, melyen merész csucsba emelkedő gulatető van. Tőle délnek mecset áll, nyulánk minarettel, sz. György vértanunak egykori temploma. Ezen részt, mely a főtemplomtól a fehérvári kapuig terjed, a művész, a valónak rovására, igen rövidnek vette, a mit az által pótolt, hogy a fehérvári kaputól a palotáig terjedő részt, szintén a valónak rovására, tulságos terjedelmes-

nek tüntette fel. És épen ezért adjuk ezen képét Budavárának, mert az ev. Sz. János temploma körüli terület, habár aránytalan nagynak van véve, azon mégsem szemlélhető több, mint az alacsony fali tornyon kivül, mely a vizi kapu közelében volt, két minaret, két mecset mellett, melyek egykor keresztény templomok valának, Evang. sz. János és sz. Zsigmond templomai. Sajnos, hogy e kép egymástól északdéli irányban távol tünteti fel e két mecsetet, holott azok Fontana és más hiteles rajzok után, kelet-nyugati irányban majdnem egyenes vonalban feküdtek. Végre a vár déli részén, a többnyire romokban fekvő királyi palota van feltüntetve.

A vár felett sürü füstfelhő terjed, mely közé az ostromlók ágyutelepeikből a golyók magas ívekben csapnak be. A munka felette nagy szorgalommal van keresztülvive, kivált az előtér alakjai ügyes kézre vallanak. Sajnos, hogy itt-ott az arányokban és a hüségben nem történt elég a valónak. A látkép élénkitésére jó hatással van a szinek helyenkénti alkalmazása.

A kép provenientiáját illetőleg, az 1874-ben jutott a nemz. Muzeum birtokába, előbb Budán a várban a városházán, a levéltárban őriztetett, Rómer Flóris Ferencz közbenjárásának köszönhető, hogy a főváros azt nagylelküleg a Muzeumnak adta át.

Készítője nevét a kép hátlapjára ragasztott papiron megörökitette. Ott e szavak állanak: «*Georg Matthaeus Eckh 1687*». E müvész kiléte után kutattam. Az egyetlen adatot, melynek birtokába jöhettem, *Erdey* Henrik urnak, fővárosi főlevéltárnoknak köszönhetem, ki közölte velem, miszerint a levéltárban fentartotta magát azon traditio, hogy Eckh György *rab* volt.

Midőn a faragvány a nemz. Muzeumba helyeztetett át; ismertetve is lőn az Archaeol. Értesitőben 1874. VIII. 58. azonban csak röviden és hiányosan.[1]

Némethy Lajos.

[1] A sz. János kapu (most Ferencz József kapu) mellett létezett várfali tornyot illetőleg Rómer Flóris Ferencz ur, «Adalék a budai várnak a török foglalás előtti helyszínneléséhez», több érdekes okmányt tett közzé. Budavár látképén Fontanától e tornyocska nem fordul elő.

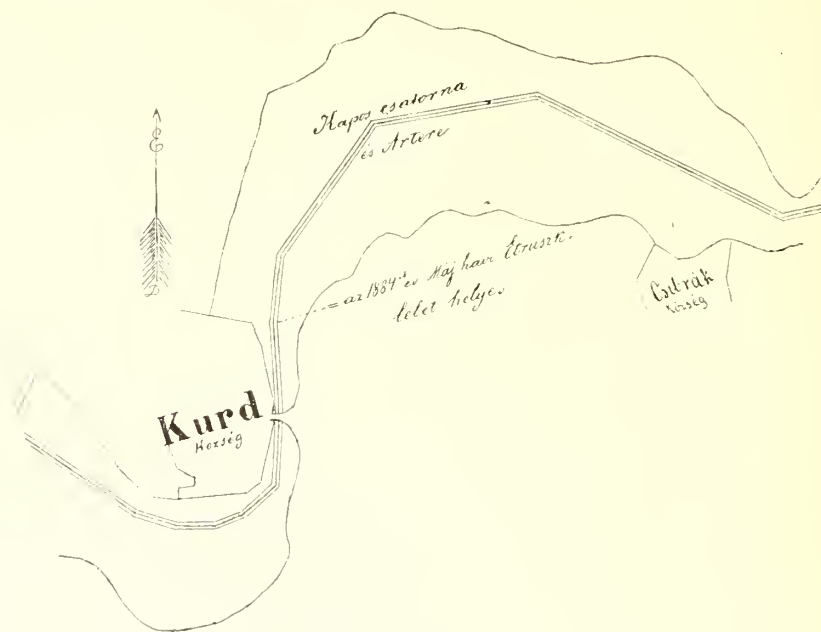
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

Etruszk Bronz Edények Kurdon. Oly leletet van szerencsém bemutatni, mely nemcsak nálunk Magyarországban első a maga nemében; de az Alpeseken innen is páratlan. E lelet áll 14 bronz csöbörből (cista) s az azokat tartalmazó nagy bronz kazánból. Mindeddig csak egyes cisták találtattak különböző helyeken, de ily tömeges számmal cistákat még nem találtak Közép-Európában.

Az érdekes lelet akkor került elő, midőn az 1884-ik év nyári hónapjaiban a Kapos folyó vize meglehetősen leapadt. A Kurd (Tolna m.) községbeli fürdőgyermekek a partban valami fénylő tárgyat vettek észre. (A lelhely térrajzát ide zárjuk.) Utána kaparva csakhamar látták, hogy az nagy tárgy s nem oly könnyen emelhetik ki helyéből. Tiltva lévén a csatornaszabályozási társulat birtokát képező partban ásás által kárt tenni, csak éjjel mentek vissza szüleikkel együtt a kincs kiemelésére, hol a nagy kazánban 8 cistát találtak, melyeket eladtak s ezek így csakhamar elkallódtak. Véletlenül jutott így gróf Apponyi Sándor úr is egy cistának birtokába. Látva ez érdekes edényt, első dolgom volt a helyszinére sietni s sikerült is a nagy kazánt, annak szétrepedt néhány darabját s a még meglévő cistákat összevásárolni. Elhivattam a gyermekeket, kikérdeztem őket a lelet körülményeire vonatkozólag s magam is kimentem a lelet helyére. Mily dús volt jutalma fáradságomnak, midőn jobban utána kutatva, még négy teljesen ép cistát sajátkezüleg húzhattam ki a tőzegből.

Az egész lelet a Kapos csatorna partjából került ki. A kazán oldalára borult helyzetben volt, úgy, hogy a rézsutosan fekvő kazán nyílása inkább a partnak befelé, feneke pedig a folyam medre felé szolgált. A kazán nem találtatott ép helyzetben, hanem a fölötte lévő föld súlya által laposra nyomva annyira, a mennyire egy cistának átmérője engedé s így volt egymás mellett oldalára borultan a nyolcz cista a

kazánban. A gyors munka kedvéért a lelapított kazánnak kiálló oldalát széttépték s úgy emelték ki abból a benne levő nyolcz cistát. Az általam kiszedett 4 darab már a kazánon kívül volt, valamivel beljebb a parton, szintén félig oldalra dűlt helyzetben. Besötétedett már, mire e négy darabot kiszedhettem s haza tértem. Természetes, hogy a nép kiváncsisága több oldalról meglesvén munkámat, utánam az éjjel a kincskeresők túrtak tovább ugyanazon helyen, s találtak is még két cistát. Az egész lelet fekvési helyzete elég felvilágosítást ad arra nézve, hogy miként került az ide s hogy szóródtak szét e cisták. A kazánban bőven elférhetett mind a 14 darab s bizonyára eredetileg benn is volt

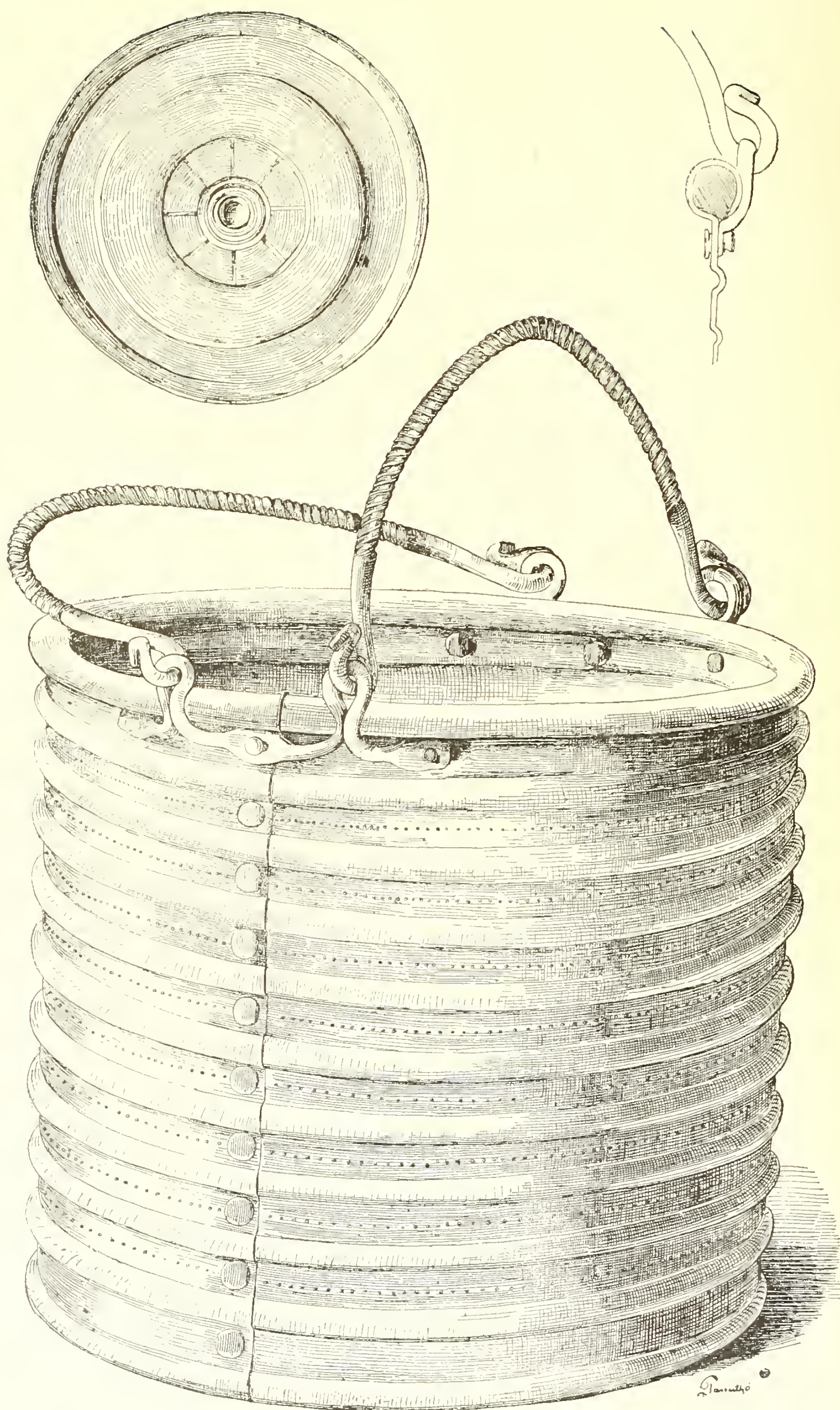

valamennyi abban. Az egész lelet valószínüleg hajózási szerencsétlenség következtében borult az ősi folyam medrébe. A kazán felborulása alkalmával esett ki hat darab cista a nyílás irányában a kazánnak tágas, nyitott részéből. A kazán súlya következtében oldalra borult s miután a benne maradt nyolcz cista nem töltötte ki annnak belső üregét, magától érthető, hogy az évszázadok óta fölötte képződött nehéz tőzeg-föld súlya lelapította a fekvő kazán oldalát annyira, a mennyire a kitöltetlen üreg azt engedé. Nyolcz láb magas, tőzeg-föld takarta az egész leletet. A tőzeg-földnek legnagyobb része a kazánnak a víz medrébe történt esése után képződött, mert a kazán alsó oldalától csak alig egy arasznyi mélységben homokos talaj, az ősi folyamnak medre következik. E tőzeg rétegen keresztűl vágták később a szabályzott csa-

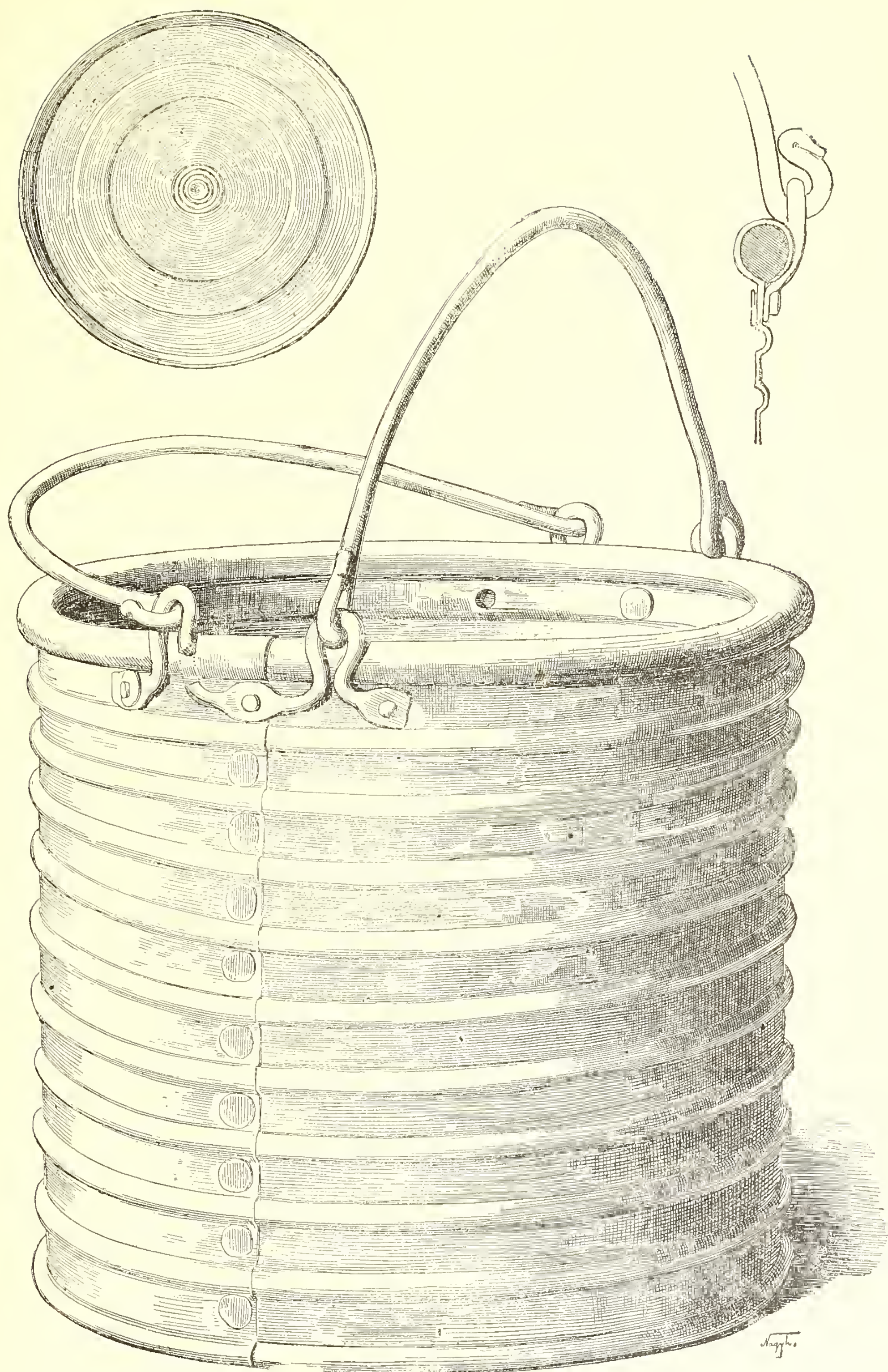
tornának medrét. Az edényeket közvetlenül érintő tőzegsár aranysárga volt. A négy cistából magam ürítettem ki a tőzegsarat s figyelmesen kutatva, ezekben sem találtam semmiféle tárgyat, mint nem volt a többiben sem; csak néhány levél-lenyomatot láttam az edényekből kiürített tőzegben.

Ezen «cista» nevezet alatt ismert hengeralakú csöbrök nagyságra nézve kétfélék; az eltérés csak abban áll, hogy a kisebbek a nagyobbakba beleférnek. Munkára nézve csak két példány tér el, melyek a többieknél durvább munkára mutatnak s ezeknél a fogantyú is nélkülözi a csavardíszítést. Patina a csöbörben nem képződött. Finom, barna lemezkéreg vonta be az edényeket több helyen, mely azonban karczolásra lemállik s aranysárga színt mutat. A cisták kéregmentes része általában halaványsárga, néhol zöldessárga, néhol rózsaszínben játszik s ezt tűzaranyozás nyomának véltem, de szakértői vizsgálat aranyozást nem talált azokon s e színváltozást a tűz befogadása idézte elő. Az edények némelyikén világoszöld színű patina, csöppek alakjában, látható s majdnem valamennyin nagyobb, sötét aczélkék foltok vannak, melyek valószínüleg a csöbrök felső részében lévő vastag vasabroncsok s a bronzakláknak víz által feloldott élegüléséből erednek. A nagyobb csöbrök magassága: 19, 19·5 és 26 cm.; szélessége: 22, 22.5 és 23 cm. Az edény külső oldala, fenekétől felső nyilásáig tizenegy, a kisebbeknél 4, a nagyobbaknál 8 milliméter magasságú abroncsszerű kidomborodással bír, melyek vízszintesen egymástól 1·3 cm. távolságban párhuzamosan haladnak;[1] csak két példány tesz kivételt, melyeken csak 10 abroncsdomborodás van. Ezen erősen kidomborodó abroncsok nem puszta dísz gyanánt alkalmaztattak, s az érczművesség nagy tökélyére s a mester számítására vallnak. E szabályos kidomborodás ugyanis tetemesen növeli az edényfalak ellentállási képességét behorpadások ellen; mint megannyi kisebb ívezetek jobban ellentállnak az oldalfalakra mért ütéseknek. A kidomborodásnak a sima edények fölötti gyakorlati előnyét ismerve, gyakran láthatjuk ez elmélet kivitelét napjaink gyári munkáin ép úgy, mint a kolompár czigányok s délmagyarországi szerbek vízcsöbrein. Az érczművesség nagy tökélyére vall azon körülmény is, hogy a csöbrök oldalfalai kivétel nélkül mind egy darab bronzlemezből készítvék, mely bronzlemezek nem öntés, nem kovácsolás, hanem préselés vagy hengerítés által állíttattak elő, mi által az abroncsok kidomborítása könnyű dolog volt s ép azon látható a préselés tiszta munkája. Az egy darabból álló, — párhuzamosan haladó kidomborodásokra préselt, jobban sárga mint vörös színű, — bronzlemezt henger-

[1] V. ö. «Das Grabfeld von Hallstadt» 1868. 98. l.

1. ETRUSZK CISTA KURDRÓL.

2. ETRUSZK CISTA KURDRÓL.

alakra hajtva, aklákkal erősítették meg, a nagyobbaknál 2, a kisebbeknél 1·5 cmnyire egymásra hajló érczlemez végeit. Az aklákat belűlről kifelé alkalmazták s az edény külső falán 1 vagy 1·2 cm. szélességre s oly símán kalapácsolták el, hogy néha alig lehet észrevenni, míg az edény első falán 2 egész 5 milliméternyire állanak ki az aklák. Az abroncsszerű kidomborodások között úgy alkalmazták az aklákat, hogy 11 abroncs között tíz akla tartja össze függőleges vonalban a bronzlemez egymásra fektetett végeit. A csöbör felső szélén, tehát az alulról számított utolsó domborodásba, egy cm. vastagságú vas abroncs van téve s azt burkolja be a bronzlemez szélét. Felhajlítottam az edények mindegyikének szélét s a nagyobb edényeknél mindenütt erős vasabroncsot találtam a burkolat alatt, a kisebbeknél pedig sehol sem. Mint említettem, a kisebb edények abroncsszerű kidomborodása a nagyobbaknak fél vastagságát sem képezi; ezeknél tehát az edény nyitott oldalán lévő domborodás nem burkolt érczsodrony, hanem vékony favesszőcskét, melyet megkövesült állapotban darabonként húzhattam ki.

Az edény feneke egy, szélein lefelé hajlított körlemezből áll s akként van mindegyiknél az edényhez erősítve, hogy a körlemeznek lefelé kanyarított szélére egyszerűen reáhajlították a hengeralakú edénynek legalsó abroncsszerű domborodását. A fenék tehát nem egész laposan fekszik, hanem körülbelől egy cmrrel magasabban a fenék peremétől. Az edények mindegyikének feneke diszített. (l. 1. és 2. tábla *b)* rajzát). A diszítés a külső oldalon 2·5 cm. szélességű kidomborított körszalagból áll, melyen belül három mélyített, concentrikus kör vonul a központnak mogyorónagyságú mélyedése körül. Ezen felül a nagyobb edények két példányán a fenékre négy keresztalakba vont átmérő vonalat karczoltak, mely az egész fenék körét a központ mélyedésétől nyolcz egyenlő távolságra fekvő sugárra osztja. Ilyen fenékdiszítés concentrikus körökkel csakis az eygenbilseni, luttumi, panstorfi és primentdorfi példányokon fordul elő.[1]

Az edény fülei 3—4 mm. vastagságú bronzsodronyokból állanak (1. és 2. tábla *c)* ábrák), melyek a csöbör két ellentett oldalán, a legfelső két abroncsdomborodás között, akként vannak három aklával az edényhez erősítve, hogy a középső akla az edényt összetartó többi aklák függélyes vonalába esik s az képezi a tizedik aklázást.

A vastag bronzsodrony három akla között két, az edény fölé emelkedő, ívezetet képez s ez ívezetekbe fűzetett a két szabályosan görbített fogantyú, mely igen czélszerűen két oldalt az edény szélén nyugszik s csak hordozásnál emeli fel azokat a kéz. Megjegyzendő, hogy az edényfülek aklázása mindig ellentéte az oldalfal aklázásának; ez utóbbinál belülről illesztettek az aklák kifelé; az edényfül hármas aklázása pedig kivülről történt befelé s azért a gömbölyű aklafejek a külső oldalon állanak ki s belül kalapácsoltattak le.

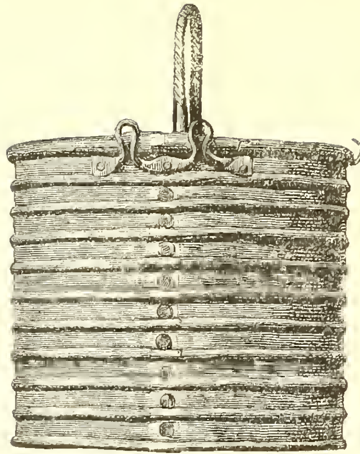
[1] V. ö. Congrès international d'antropologie et d'archéologie préhistorique à Stockholm,» Virchow «sur la ciste trouvée à Primentdorf». l. 526.

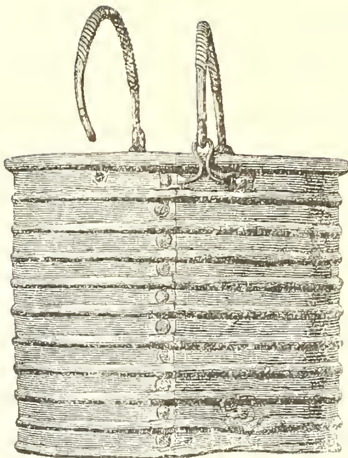
A fogantyu közepén vastagabb s mindkét végén vékonyabbra kovácsolt bronzsodronyból áll, mely a vastagabb középső részen — csak kettőnek kivételével — csavardiszítéssel bír. Minden csöbrön két ily fogantyú van. A diszítést csavarás által készítették. Némely fogantyú négyszögű sodronyból csavartatott, a gömbölyű sodronyokon pedig bevágásokat tettek a csavarás megkönnyítése végett. A fogantyú vége erősen van összekovácsolva; e kovácsolt vége a megerősített fülbe illesztették s akként görbítették le kétszeresen, hogy e fogantyúvégek kezdetleges madárfejhez hasonlítanak.

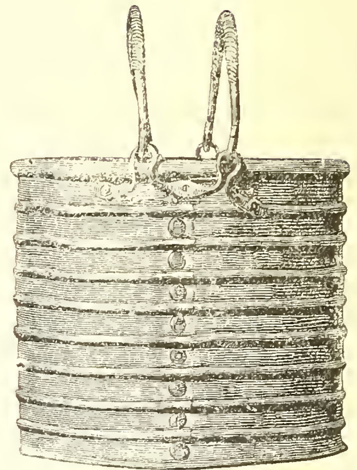
A cistákat tartalmazó nagy kazán (l. az 5. táblát) alakja felfordított csonka kúp, magassága 82 cm. A fenék átmérője 28 cm., nyílásának átmérője pedig 65 cm. Felső körszéle 208 cm. Fenekétől egyenletesen szélesbülve emelkedik az edény fala rézsutosan kifelé, míg felső pereme 4 cm. szélességben rézsutosan befelé hajlíttatott, melynek széle ismét alig fél-cmnyi emelkedést mutat. A szélek e csekély emelkedése azonban nincs egyenletesen elvágva, hanem csak letépve, a mi arra enged következtetni, hogy eredetileg valószínüleg cső alakra volt — ép úgy, mint a cistáknál — hajlítva, mely talán erős érczsodronyt takart s ez fejezte be a 4 cm. széles, befelé kanyarodó peremet. A Hallstadtban lelt hason nagyságú kazánok pereme szintén cső alakban végződik. Az edény oldalfala 6 trapéz-alakú lemezből áll és pedig felső részén 4 hosszában összeillesztett s alsó részén 2 keresztben alkalmazott lemezből. A négy trapezalakú lemez felső széle 52—55 cm., az alsó 37—38 cm. s magassága 56·5 cm. A keresztbe alkalmazott alsó lemez 78 cm. hosszú s 25·5 cm. magas. Az alsó keresztlemez egy milliméternél valamivel vastagabb, azonban szintén mindenütt egyenletes, míg a fölötte hosszában összeillesztett lemezek, az alsónak fele vastagságát sem teszik ki, de mégis vastagabbak a cista lemezeinél. A lemezek összeillesztése ép úgy történt, mint a cistáknál, t. i. a lemezeknek egymásra fektetett szélei aklákkal erősíttettek össze. A hosszában összeillesztett lemezek 2 cmnyire fektetvék egymásra, ezek pedig a vastagabb keresztben alkalmazott lemezeken már 2·5 egész 3 cmnyire szűkülnek.

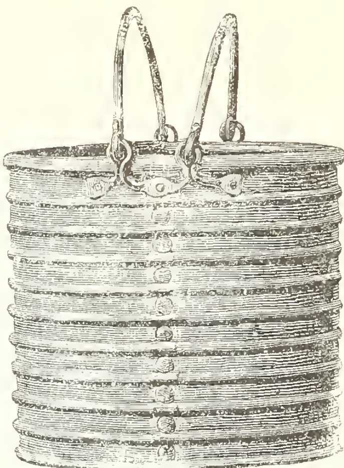
Az egymásra fektetett lemezek széleit belülről kifelé alkalmazott aklákkal erősítették össze, melyeket csak a külső oldalon kalapáltak gondosan laposra, míg belül az aklakfejek kiállanak. Két aklázásnál — lehet hogy már utólagosan — négyszögű kis lemezkét alkalmaztak erősítés végett a szegfejek s az edény oldalfala közé. Itt sem nagyobbak az aklafejek, mint az erősebb cistáknál. A fenék külön egy lemezből áll, mely 29 cm. átmérőjű csésze-alakra készült 5 cm. magas oldalfallal s ezt erősítették ismét aklázással a felfordított csonkakúp alakú kazán alsó, keskenyebb részére.

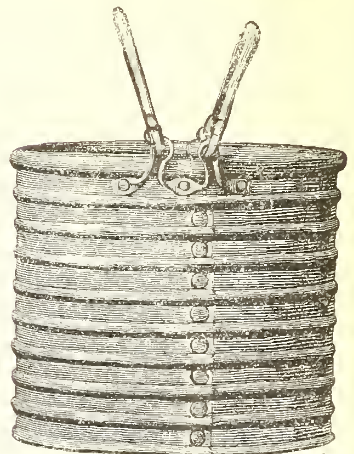
Három cista egymásfölé helyezve nem tölti ki a kazán egész magasságát. A kazán fenekén egymás mellett elfér három darab a

5

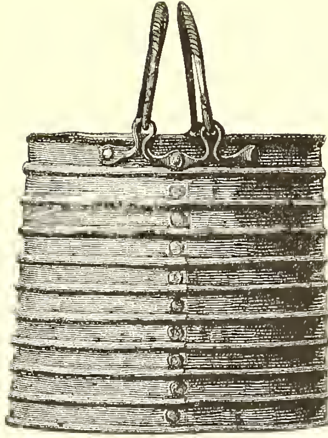

4

3

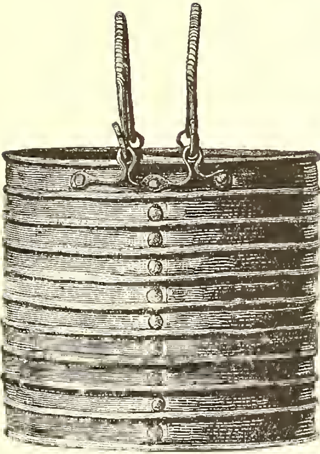

2

1

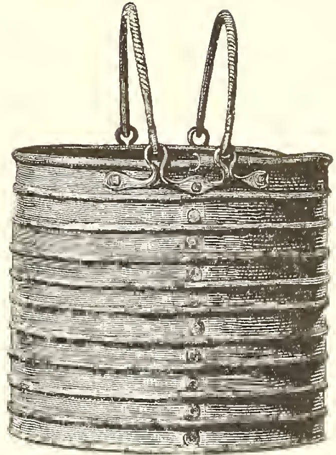
3. ETRUSZK CISTÁK KURDRÓL.

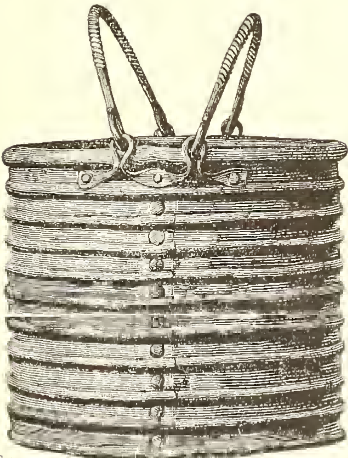
10

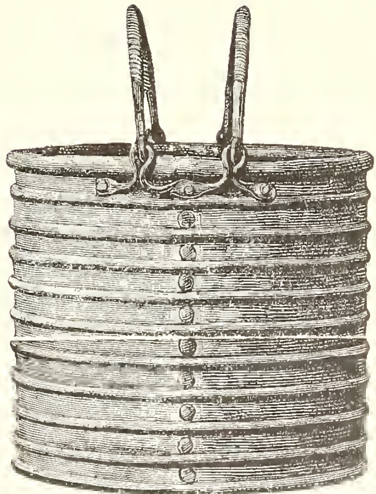
9

8

7

6

4. ETRUSZK CISTÁK KURDRÓL.

nagyobb cistákból; fölötte négy darab s a felső szélességben öt darab, tehát összesen a nagyobbakból 12 darab s 24 ha kettő-kettő illesztetett egymásba.

A mi a cisták használatát illeti, az nagyon különböző volt. A közép-etruriai cisták legnagyobbrészt, valamint a primentdorfi, ékszereket tartalmaztak s nem találtattak temető helyiségben. A fraorai, certosai, bolognai s a francziaországi példányokban hamvakat s égetett emberi csontokat találtak. Schweiczban a grauholz-i példány tumulusban volt s bronz-, arany- és vastárgyakat tartalmazott. Nocera mellett mint díszedényt mellékelték a sírhoz. Hallstadtban szintén mint díszedények tétettek a tetemek mellé s vagy ékszertárgyakat tartalmaztak, vagy csak üresen voltak. Némelyeken erős kormosodást, tűznyomot észleltek, mintha csak főzésnél használták volna azokat. A jelen lelet teljesen elüt a többitől, a mennyiben nem egyes példány, hanem 14 darab találtatott együtt és pedig az azokat tartalmazó kazánnal; nem voltak sírhoz mellékelve; sem hamvakat, sem ékszertárgyakat nem tartalmaztak. Használatra mutat ezeken is nemcsak a számtalan csorbulás, hanem némely utólagos munka is. Igy az egyik durvább készítményű példányról elvesztek a fülek s az azokba illesztett két fogantyú. Utólagosan készített tehát egy sokkal ügyetlenebb mester füleket és pedig nem erős bronzsodronyból, mint a többin látható, hanem vékony bronzlemezből, melyet talán egy más hasznavehetlen edényből vágott, úgy, hogy a tulajdonképeni ívalakban felnyuló fülek nincsenek erősen gömbölyüre kalapálva, hanem csak összehajlított lemezből készítve. Mindkét fogantyú szintén utólag készült és pedig egész más anyagból, t. i. vörös rézből, pusztán erős kovácsolás által, nem csavart munka, hanem sima s sokkal vastagabbak a többi fogantyúnál, úgy, hogy első pillanatra is szembeötlő az oly durva erős fogantyúknak oly gyenge, pusztán lemezből összehajlított fülekbe való alkalmazása. Hogy nem épen főzésre készültek az edények, mutatja már azon körülmény is, hogy az egymásra fektetett érczlemez és aklák kívülről oly gondosan vannak simára kalapálva, míg a belső részek lesimítására és kalapálására semmi gondot sem fordítottak, a mi azonban nem zárja ki, hogy egyéb háztartási czélokra szolgálhattak.

Eredetük: A régészek általános megegyezése az, hogy ez edények etruszk beviteli czikkek. Az etruszk nép készítményei virágzó kereskedelem útján elterjedtek egész Közép-Európában.

Az etruszk kereskedelem történetileg a VI. században Kr. sz. előtt állapítható meg; végső hanyatlásának indul, midőn 283-ban Kr. sz. előtt Róma megtöri az etruszk hatalmat.

Az etruszk művű cisták tehát legkésőbb két századdal Kr. sz. előtti időből valók, midőn Róma bírta már mindenfelé a kereskedelmet.

Helbig e cisták korát Kr. sz. előtti 5. századba helyezi s hellén typus utánzásának mondja. Előfordulnak Görögországban.

Etruszk munkára vall e cistákon az érczművesség magas technikája, a préselt érczlemezek, díszítések s főleg aklázási munka. Etruszk sírokban találtattak ily művű egyéb edények és cisták; több példányon etruszk bélyeg, irásjel, sőt egész felirat is található, mi kétséget kizárólag bizonyítja eredetöket. A jelen cista-leletnél, a fölötte képződött nyolcz láb magas tőzeg, úgy hiszem, fontos érvet szolgáltat magas kora mellett.

Végül összeállítottam itt az eddig ismert hasonló cisták lelhelyeit. Cista előfordult eddig[1] *Olaszországban* :

1. Este, paduai kerületben. A hallstadtiakhoz hasonló cisták emberi hamvakkal.

2. Marzabotton két példány ékszertárgyakkal.

3. Certosa, Bologna mellett, 1869-ben egy példány, emberi hamvakkal.

4. Villanován, Bologna mellett.

5. Fraora mellett a parmesani kerületben 1872-ben egy példány, emberi hamvakkal.

6. Orvietoban egy példány, etruszk sírban.

7. Monteveglio mellett 1817-ben sírokban, két példány szenesedett csontokkal.

8. Cumae, Nápoly mellett, 1 láb, 4 hüvelyk magas, 10 abroncsos példány.

9. Nocera mellett, sírban, egy 9 abroncsos példány. Tolentino. — Verrmo.

Schweizban :

10. Az insi lelet között került egy példány napfényre.

11. Grauholz, tumulusban, egy 26 cm. átmérőjű, 20 cm. magasságú, tiz abroncs és két mozgatható fogantyuval ellátott példány, felső szélén vassodronynyal. Teljesen hasonló a monceau-laurenti (côte-d'-or) primentdorfi, hallstadti és a mieinkhez.

12. Russikon, Zürich mellett, szintén találtatott néhány példány.

Francziaországban :

15. Monceau-Laurent (côte-d'-or). Egy 32 cm. magas, 34·5 cm. átmérőjű hat abroncscsal ellátott példány. Oldalfala két lemezből van 39 aklával összeillesztve.

14. Gemmeville (côte-d'-or) egy, az előbbinél egyszerűbb és kisebb, példány.

Tirolban :

15. Val di Cembra. 1828-ban Caslyr hegyen, kőhalmaz alatt találtak egy etruszk feliratos példányt.

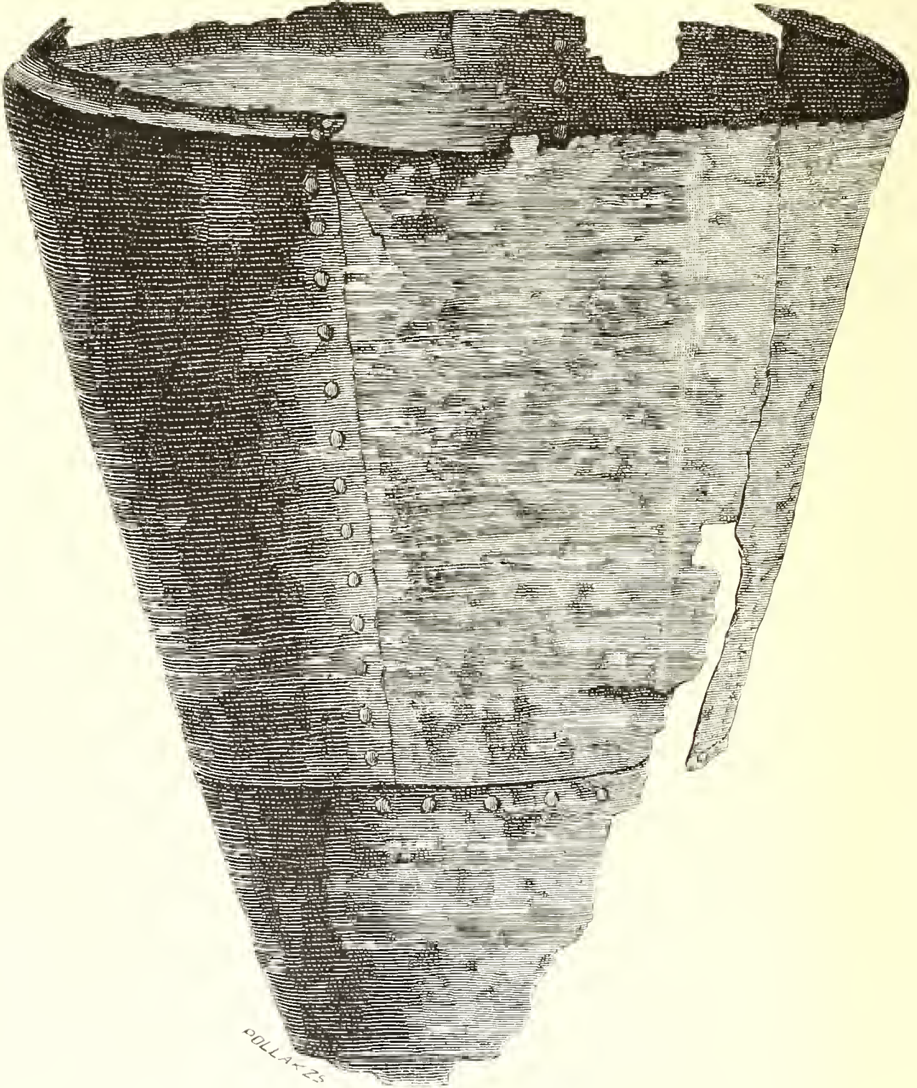
Erdélyben :

16. Bárdóczon szintén találtatott két bronz edény, melyek, habár nem hengeralakuak s nincsenek abroncsszerű kidomborodással ellátva, de az aklázási munka s a kettős fogantyunak megerősitése hasonlít a mieinkhez.

[1] V. ö. Genthe «Über den etruskischen Tauschhandel nach dem Norden» 121.

Ausztriában:

17. Hallstadtban egyes sírokban 6 darab találtatott, melyek közül 4 darab a mieinkkel teljesen azonos.

5. ETRUSZK KAZÁN KURDRÓL.

Hessen tartományban:

18. Mainz környékén találtatott egy 9 abroncscsal ellátott példány, melynél a fenék-megerősités ép úgy történt, mint a luttum-, hallstadt-, primentdorf- s a mi példányainknál.

Poroszországban:

19. Wald-Algesheim. Egy kis fogantyus, abroncsdomborodások és finom véséssel diszített példány, melynek feneke aklázással erősíttetett meg.

Hannoverben :

20. Luttun. Sírhalom alatt egy 9 abroncsdomborodással ellátott példány, melynél az aklázás és a fenék-megerősítési munka azonos a mieinkkel.

Posenben :

21. Primentdorf. Egy ékszereket tartalmazó, tizenegy abroncsdomborodással biró példány, mely még a legkisebb részletekben is ugyanaz a mieinkkel.

Mecklenburgban :

22. Panstorf. Egy példány, mely az előbbenitől csak annyiban tér el, hogy fogantyuin nincs meg a spiralis diszítés.

Hollandiában :

23. Nortbrabantban is találtatott egy abroncsdomborodással ellátott példány.

Belgiumban :

24. Eygenbilseni sirlelet. Egy a panstorfi és luttumihoz hasonló példány.

Sőt végre Irlandban is kerültek cisták napfényre, melyeken ugyanazon munka látható, mint a felsoroltakon.

Würtenberg :

Bellerineseben. Két példány közel fekvő abroncsokkal tumulusban.

Hundersingen : Két példány szélesebb körökben alkalmazott abroncsokkal tumulusban.

Kl. Aspergle : közel fekvő abroncsokkal, tumulusban.

Bajorország : Fridolfing : elszórt lelet töredékben.

Uffing : 3 példány, tőzeg között. *Wosinszky Mór.*

A NYÉKI SARCOPHAG. A «sarcophag» szó közleményem czímében korántsem jelenti azt, mintha «a potiori fit denominatio»-féle elv szerint a nyéki, nagy részben műbecscsel biró, archæologiai egész leletnek egy kőkoporsó képezné főtárgyát.

Mert az, úgy mint van, minden szobrászati diszítményt nélkülözve és a lehető legrövidebb fölirattal ellátva, nem felel meg ama, közönségesen a sarcophag fogalmához tapadó várakozásnak, mely ily emlékeken magas műbecscsel biró dombormüvű, többnyire mythologiai előállításokat szokott keresni.

De, ha a kőláda sima oldalai oly kevés érdekest mutatnak is, belseje, mint látni fogjuk, gazdag tudományos kincset őrzött meg födele alatt.

A sarcophag, aratás után, szántás közben fedeztetett fel[1] Nyék mezőváros határában, Sopronmegyében, «Beim weissen Weg» nevű tagon Wohlmuth János által, ki azt jelenleg udvarában felállítva, marhaitató vályunak használja.

Szemügyre vévén a nem igen ajánló külsejű és jelenleg igen is szerény rendeltetését — a marhaitatást — a kut mellett való felállításával is eláruló koporsót: a mérések 1 ölnyi, 2 lábnyi és 2 hüvelknyit

[1] 1871-ik évi junius 28-án.

mutattak a hosszú, 3 lábnyi és 6 hüvelknyit a keskeny oldalon, a belső világosságot értve. A halott fejének megfelelőleg, benn a koporsó ürében, a vállaktól elkezdve, a fej számára egy vánkosszerű domborulat látszik, két mélyedéssel ellátva, mi egyenesen arra mutat, hogy a koporsó úgynevezett «Bisomumnak», azaz két halottnak, tán férj és neje számára, volt tervezve és készítve, bár a koporsó felnyitásánál csakis egy halott csontváza találtatott; de maga a felirat is csak egynek eltakarítását említi és pedig nőnek, nő mellett szólván a koporsóban talált nagyon érdekes tárgyak is.

A hosszú oldalon, és pedig egészen a sarcophag felső szélén, közvetlenül a koporsó száját födő kőlap alatt, van bevésve a jócskán megrongált felirat, melyet így írván le:

IVL. SEV S STRATORC

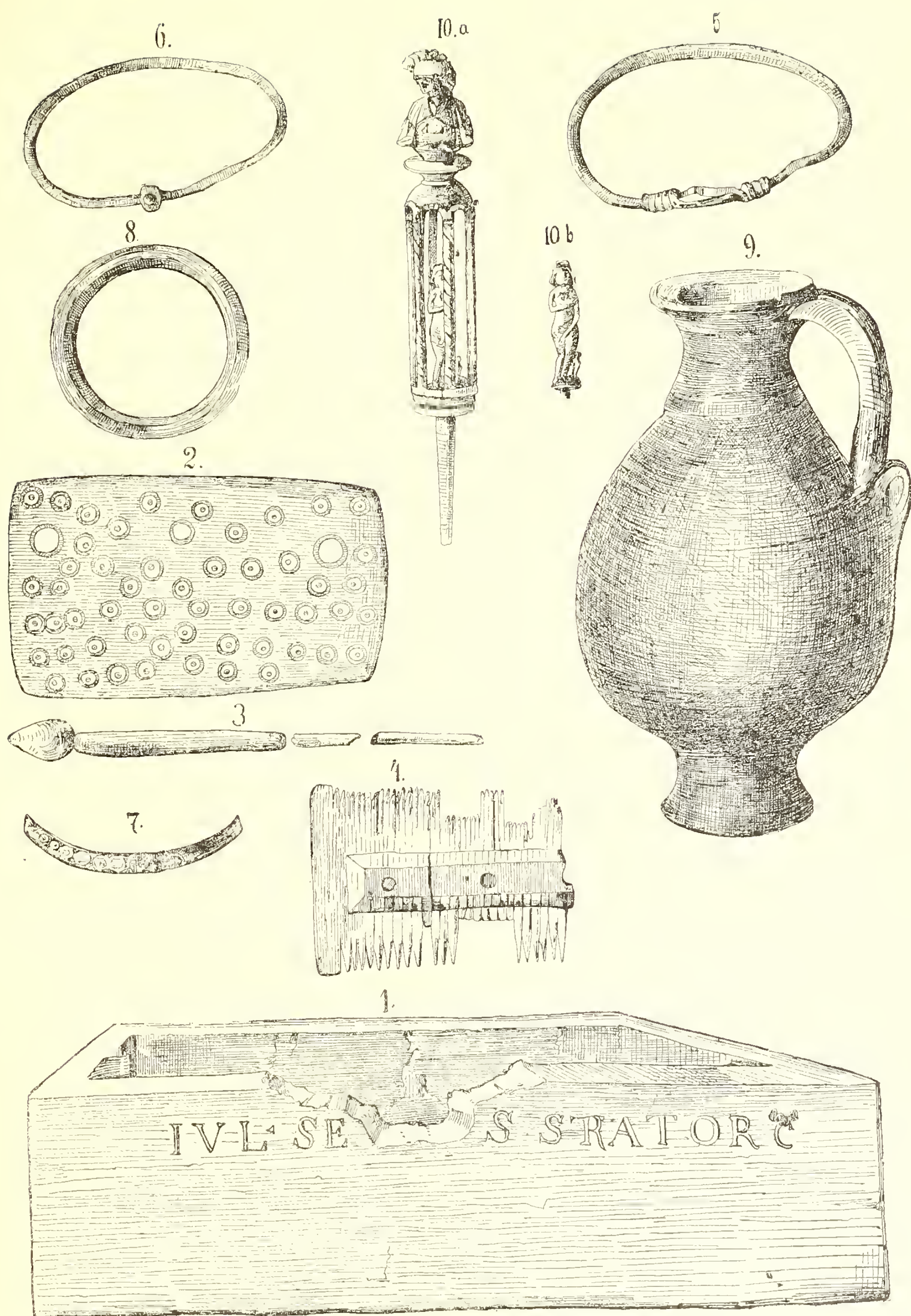
így olvashatni hiszek:

IVL. SEVERVS STRATORC(onjugi) hozzáértvén: «posuit», — Julius Severus Strator nejének, hozzáértve: emelte.[1] A törések, melyek a koporsó fölső szélén láthatók és részben a föliratot is megcsorbították, nagy erőszakra mutatnak, olyfélére, melylyel a koporsó száját födő kőlap feszítő szerszámmal helyéből emelve, maga a koporsó valami kincset szomjazó rabló által már az őskorban feltöretett, mire a példák száma légio.[2]

A közöltem síriratból látjuk, hogy az igazán a *stylus lapidaris* tömör rövidség szabályai szerint van fogalmazva olyannyira, hogy a gyászoló Julius Severus nejének még nevét sem adta át az utókornak; azt tarthatta ő is, hogy a mély, az igazi fájdalom néma; de ha ő az elvesztett kedves életepárját fukar volt duzzadó szóhalmaz-áradattal dicsérgetni: szeretetének sokat beszélő számos jelét adta sírba helyezett tárgyakkal.

Lássuk ezeket is sorban. A római nők tudvalevőleg nagy gondot fordítottak a fejékre. Hajazatuk fonásokban, fodrokban pompázott. A nyéki sír e divatczikkből két darabot mutat föl, melyek közűl az egyik kiváló érdekkel bír és szerintem nagy ritkaság. Áll pedig ez egy 5 hüvelyknyi hosszú és 3 hüvelyknyi magas elefántcsont lemezből, melynek fölülete ilyféle ⊙ diszítménynyel van behintve; azon kívül pedig három lyukkal van átfúrva, mely utóbbiak minden valószinűség szerint arra szolgáltak, hogy azokon át egy, csaknem kisújjnyi vastagságú, hajtű tűzessék, mely készülék a csontváz nyakszirtje alatt találtatván,

[1] L. 1-ső ábra.
[2] Nálunk a szegzárdi sarcophag és mások.

NYÉKI LELET.

némileg a fésűt helyettesítette. Szóval hajtartóul szolgált, hogy annak csomagai támpontot találva, fel ne bomolhassanak, vagy le ne omolhassanak mélyebbre a nyakba. A megerősítést eszközlő hajtű, egy tojásdad alakú gombbal a vastagabb vagyis fölső végén, szintén elefántcsontból faragva, de hegye törve, az egésznek kiegészítéseül és biztos magyarázatául csakugyan fel is találtatott, míg más kettőnek korhadéka nem tartatott érdemesnek a felszedésre (2., 3. ábra). Ezen folyóirat szaktudós olvasói előtt méltó figyelmet kelthet ezen elefántcsont körkörös pontot mutató lemez-diszítmény, mely elvitázhatlanul barbár motivumul ismeretes és római emléken alig igazolható, — melylyel tehát egy római sírban találkozhatni kétszerte érdekes jelenség. Geisberger József («Die Gräber von Hallstadt». Linz, 1848. VIII. táb. 1. 8.) bronzokon és cserépedényen találta azt; és, ha itthon maradunk, Lipp Vilmos barátom elvezet «A keszthelyi sírmezők»-re, (Budapest, 1884.) és a 8. sz. rajzban késmarkolatot (én hajtűzőnek tartom), a 274, 276, 315 és 316 számokkal pedig hajtűket ismertet meg velünk, melyek mezőben a körkörös pontokkal kérkedve díszelegnek. A mi magát a diszítményt illeti, azt én is, még pedig komoly férfiak nyomán járva, a nap jelképének tartani hajlandó volnék és a kelta népnek szeretném odaitélni. A nap mellett szólna az is, hogy a körkörös pont igen sokszor jön elő sugarakkal is környezve Lippnél (315. szám alatt). Az Ordód-Baboton és a kelta (Scarabantia) Sopron határában — itt jelesen az akasztófa dombon — általam vezetett régészeti ásatások a ⊙ czifrázatot az urnákon sürüen constatálták a vadkan csontjai társaságában, így ha kéziratos jegyzeteim napvilágot látnak, bővebb alkalmam leend a kelta származást érvényre emelhetnem, ismert dolog lévén, hogy ezen nép a nap cultusának hódolt és azt a vadkannal szoros kapcsolatba hozta. És így eléggé nem sajnálhatjuk, hogy a sarcophag felirata elhallgatja az eltakarított nő nevét, mely hihetőleg barbár hangzásaival a kelta származást bizonyíthatta volna.

A fésű hölgyünk pipereasztalán sem hiányozhatott és úrnőjét a sírba is kisérte. A készülék egyik oldalán vastagabb és ritkább, a másikon vékonyabb és sürűbb fogsort mutat és mindkét oldalon a fogsor félkörben van kivágva, fürészelve, mi által az elefántcsont lap a középen igen meggyengül, miért is igen elmésen van eleje véve a törésnek azáltal, hogy épen a legvékonyabb rész felé mindkét oldalon egy kis heveder van alkalmazva és bronz szeggel három helyen rászegezve; a fésűnek egy negyede letörve elveszett; a 4. ábra az egészet természeti nagyságban adja.

A mundus muliebris más tárgyai sem hiányoznak, értem a karpereczeket. Ez számra kettő, de nagyságra és a bekapcsolást nézve különböző, bronzból, a huzal az egyiken (5. ábra.) csomókra hajlítva,

a másikon (6. ábra) egyszerű kapocsra járó. Egy harmadiknak elfaogdható volna talán, hacsak más ékszerneműhöz nem tartozott, egy bronzlemezféle töredék (7. ábra). Ez — mi igen jellemző — a föntebb már ismertetett ⊙ diszítménynyel felületén, egész hosszában és egy sorban ellátva tán több elkallódott hasonló darabbal és a 2. ábra alatti csontlappal, egész kis garniturát képezhetett.

A karpereczek után fel kell említenem egy üvegből készített karikát, mely, mivel átmérője csekélyebb és mivel zárással nincs ellátva, tehát meg nem nyitható, a karpereczek közé nem is sorozható; miért is ezen mocskos fekete szinű, de némi aranyozás nyomait mutató tárgy a fejékekhez volna sorozható (8. ábra).

Áttérve az edényneműekre, a csontváz lába-fejéhez közel volt elhelyezve egy szűknyaku üvegedényke, mely illatszertartónak használva, a római sírokban oly gyakran jön elő; a mienk is apró darabokra törve, de a szivárvány váltakozó szinpompájában ragyogva, volt csak felszedhető; de nem reconstruálható.

Ritkaságával ezt fölülmulja egy kis agyagkorsó, világosbarna mázzal bevonva. A tudósok a mázos edényeket soká nem akarták elismerni valódi rómaiaknak, hanem inkább a középkor gyártmányaiul fogadták. Ma már classicai hitelök helyreállt. A nyéki alakja (9. ábra) tökéletesen megegyez az «Archæologiai Értesítő» IV. kötetének 182-ik lapján 52. szám alatt adott rajzzal. És mi örömmel közöljük olvasóinkkal, mint elvitázhatlan római sírban és római tárgyak közt előfordult próbaképes leletet.

Jövünk most már a nyéki lelet tulajdonképeni gyöngyéhez, azon tárgyhoz, melyhez hasonlót hazánkban csak igen keveset tudunk felmutatni. Ezen tárgy elefántcsontból faragott kis templomka, mely számra öt csavart oszlopon nyugvó kúptetőzettel végződik, a kúpon egy korong — discus — mely talapzatául szolgál egy ráhelyezett sisakos, vértes mellszobornak, melyben a harczosok istenét, Marst, szelid és ifjú arczvonásokkal előállítva, vajmi könnyű lesz felismernünk (10. ábra). A templomocska belsejében a szerelem istenasszonya, jobb kezét a mellére, balját czombjai fölé hajlítva, megfosztva minden meztől, de gazdag fejdíszes hajazattal, tehát a medicei műalaknak egészen megfelelő állásban előadva úgy, hogy jobb lába-fejétől fel a térdig egy delphin simul hozzá.

A Mars és Venus közt szőtt szerelmi viszonyra vonatkozik tehát e kis, alig néhány hüvelyknyi magas elefántcsontmű; a szerelemre tehát, mely a classicai kor fogalma szerint is a házasélet boldogságának alapeszméje volt.

Ezen kis műremek vajmi alkalmas nászajándék lehetett egykoron, mit most a kesergő férj nejének szívéhez közel tett le a nyéki sarco-

phagban, a kegyelet gyengéd figyelme utolsó jeléül. A nyéki Venus-templomka egyik sajátságához tartozik még bizonyos, igen szembetűnő maradványa a hajdani megaranyozásnak, mi az egésznek igen emelhette a máskép is nagy bevégzettségű faragott mű hatását. Egy alján mutatkozó nyújtvány azon következtetésre jogosít, hogy talapzatban volt megerősítve. E művet az egész lelettel együtt ajándékul bírván néhai Németh Vincze megyebeli sopronjárási szolgabirótól, a nemeskeblű férfiú liberalitását legillendőbben úgy hittem viszonozhatni, ha e szoborművet azzal a kéréssel ajánlom vissza, hogy azt a maga neve alatt küldené be a m. n. Muzeumnak;[1] mi meg is történt és jól történt, mert az intézet birtokában eddig még csak hozzáfogható elefántcsont szobrocska sem volt.

A sarcophag érmeket is rejtett sötét üregében, hogy szövétnekül szolgáljanak azon homályban, melylyel a hosszú századok borítják az ily és hasonló leleteket.

Megérintjük röviden ezeket is.

I. Egy nagyobb bronzérem, előlapján: IMP CAES NERVA TRAIANUS GERM(anicus) P(ontifex) M(aximus). A császár jobbra fordított babérkoszorús feje. Hátlapja: TR POT(estate) COS (consul) III. (tertium) P(ater) P(atriæ). Balra indult Victoria, bal kezében paizs, melyen SPQR, a mezőben S. C.

II. Egy kisebb bronzérem Maximianus császártól és

III. egy szintén kisebb bronzérem Licinius császártól (a ki közvetetlenül az első keresztény császár, azaz Nagy Constantinus előtt uralkodott), tehát Krisztus után 263 évből, mely évnél maga a nyéki lelet sem lehet régibb. *Paúr Iván.*

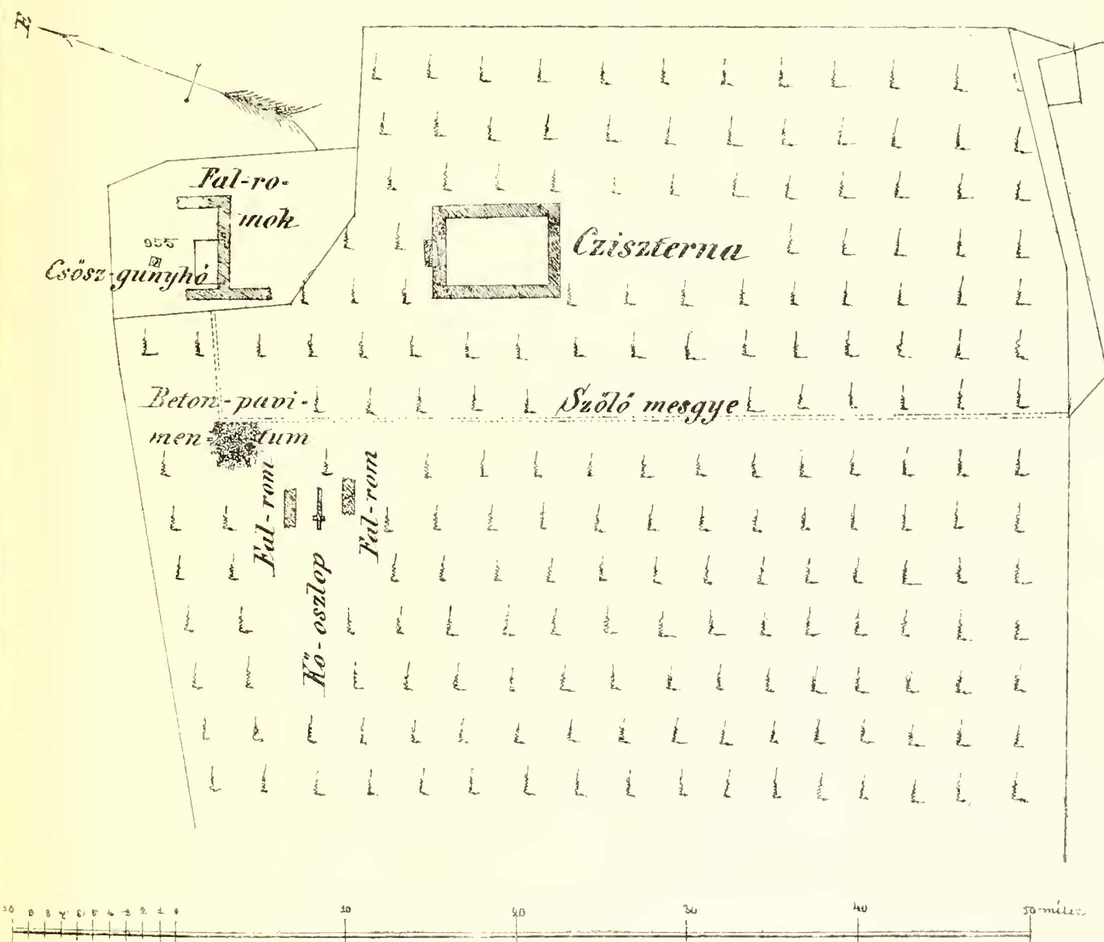
Régészeti Ásatásaim az ó-budai u. n. Kapuczinusdombon. (Befejező közlemény.)[2] Ebben a «remetehegyi regióban» az eddigi véletlen leletek, melyek a téglagyárak alapításakor az építkezések alkalmával fölszínre kerültek, még nem vezettek semminemű positiv eredményre az iránt, hogy ennek a regiónak hajdan minő szerepe volt Ó-Buda vagy talán még Aquincum történetében.

Elhatároztam tehát, hogy próbaásátások iránt megkeresem a fővárosi régészeti bizottságot s annak elnökét, Havas Sándor urat, ki is legnagyobb előzékenységgel helybenhagyta szándékomat. Ezen próbaásatásoknak czéljául egyelőre csak azt tűztem magam elé, hogy bizonyosságot szerezzek aziránt, vajjon a helyszínén szemlélt és megtudott

[1] Az ez iránt köztünk folyó levelezés kézirati gyüjteményemben.
[2] Az értekezés elejét lsd. Arch. Ért. V. k. I. f. 20—24 l.

régiségek középkoriak-e vagy rómaiak? A magyar nemzeti múzeum részéről Dr. Tergina Gyula segédőrt kértem magam mellé, kinek segédkezésével 1884. május 28-án az ásatásokat megkezdettem.

Ezen első napon három csoportban foglalkoztattam a munkásokat, kiket a szőlőnek különböző pontjain a jelzett falmaradványok és a nagy

ÁSATÁSI TERÜLET A KAPUCZINUSDOMBON.

emlékkő felfedezésére elhelyeztem. Eleinte csak azt a tapasztalatot tettem, hogy itt a Kapuczinusdomb tetején bárhol nyittattam meg a talajt, mindenütt már 1—2 arasznyi mélységben kisebb-nagyobb törmelékkövekre lehet akadni, helyenként a tűznek kétségtelen nyomaival, szén és hamu alakjában. Csak délután akadtunk rá az első falmaradványra, melynek folytatásával ezen a napon azonban már csak legszembetűnőbb maradványok megállapítására kellett szorítkoznunk. A következő

napon hozzá láttunk a falak föltakarásához, mely munka első sorban arra az eredményre vezetett, hogy egy 6 méter hosszú és 4 méter széles szobának mondható hajlék alsó részei feküdtek előttünk.

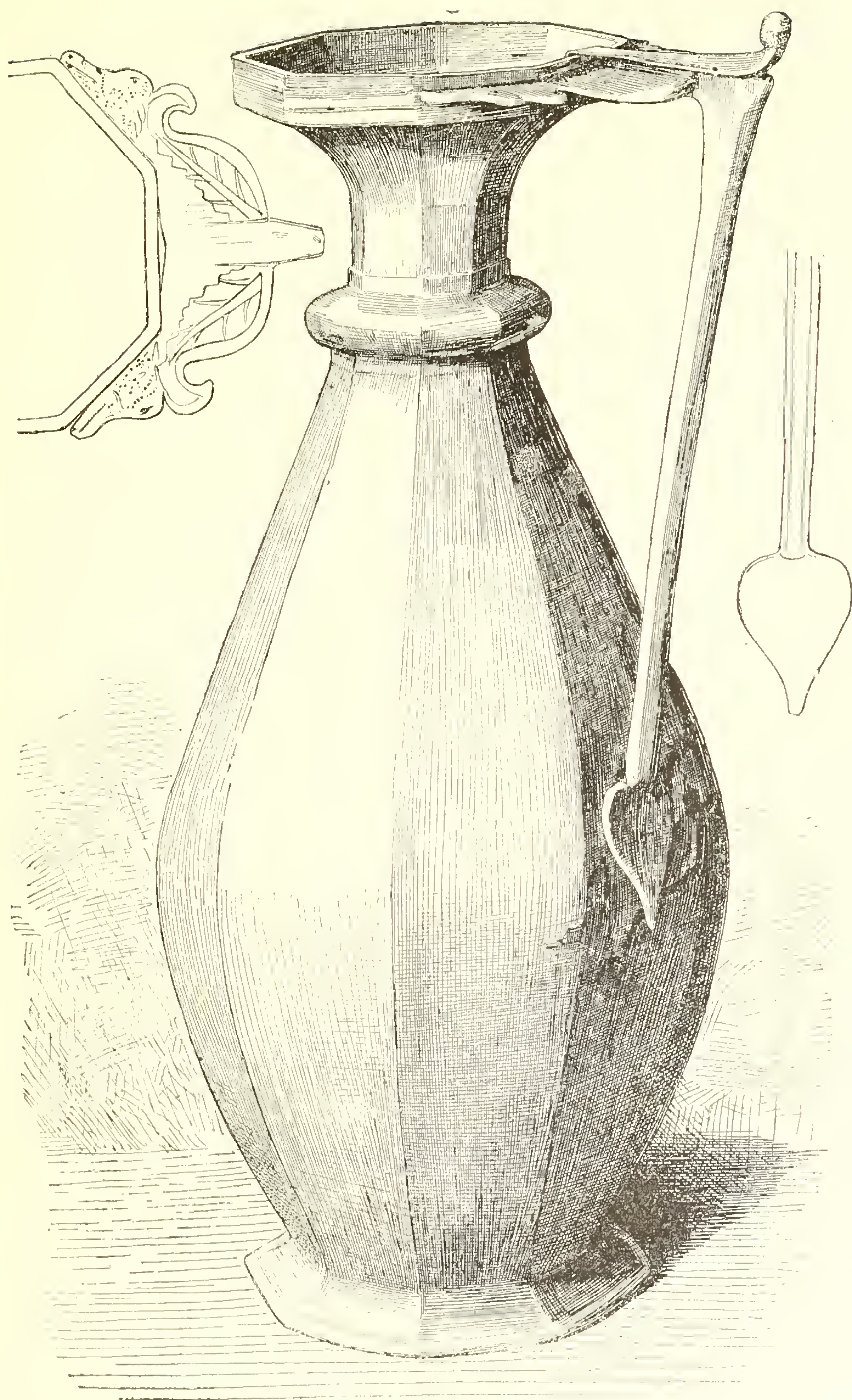
A falak magukra állanak, nem folytatódtak, nem voltak más épülettel összefügésben.

Az első, a mi figyelmünket különösen igénybe vette, a küszöbszerkezet volt. Állott pedig ez a küszöb három darab, hosszában egymásmellé helyezett kőből, úgy hogy a küszöb szélessége majdnem a hosszúságnak felelt meg és az egész küszöb egy olyan négyszöget képezett, melynek hosszabb oldalai 1·60, rövidebbjei pedig 1.40 m. hosszúak voltak. A hajlék belseje felé eső első kő egyúttal a legimpozánsabb, egy 15 centiméternyi szélesre és 3 cm. magasra kidomborodó széllel van ellátva és akképen van elhelyezve, hogy a kő két végén alkalmazott sarok-lyuk, a közepén pedig alkalmazott zár-lyuk tekintetbevételével az ajtónak szükségképen befelé kellett nyulnia. Ez utóbbi kő (mely a részletrajzok tábláján pontos méretei szerint van lerajzolva) első tekintetre azonnal rómainak bizonyul, a mi azonban ezen a tájon, az aquincumi «szabadbányaterületen» még mitsem bizonyít, és egy *talált* küszöbkőnek ismét küszöbkőül lett *fölhasználását* is jelentheti.

De szintily érdekes ezen hajlék falainak belső vakolata, valamint a pavimentum is.

A falak maguk átlag 75 cm. vastagok, s még meglévő maradványaik magassága a hajlék pavimentumától számítva 1·50 és 0·70 méter között váltakozik; a falak anyaga csupa kőtörmelék; agyagos, mészszel és kövecsekkel vegyített ragacs tartja össze rendetlen rétegekben a csak 1—2 helyütt a «spica» rendszerét föltüntető egészet. Mind ezekből ítélve a falak se magasak nem voltak, se pedig nehezebb alkotmányú mennyezettel vagy tetőzettel ellátva nem lehettek, mert ezeknek súlyát el nem bírták volna.

A mi azonban e falak belsejét illeti, ez egészen szokatlan arányban áll a többi részletekhez: a vakolat ugyanis a falakon 2—3½ cm., tehát föltünő vastag *czement*-rétegben s még a föltakarás alkalmával is ép, sértetlen karban, köröskörül az egész hajlékban megmaradt; a pallózat pedig 12—15 cm. vastag, törött márvány- és tégladarabokból álló, jól konservált, sima fölületű terrazzo-pavimentum, mely úgy volt építve, hogy a terrazzo-anyag egy körülbelül 40 cm. vastag, hüvösséget tartó kődarabokból alkotott rétegre lett ráöntve. Fölülete feketére van égetve, de vassal karczolva vörösbe megy át. Különben a föltakarásnál ezen pavimentumon mintegy 4—5 cm.-nyi vastagságban szeneskormos réteg volt, mely ezen épületnek tűz által történt elpusztulását bizonyítja, annál is inkább, mivel a tetejét képző faalkotmányt összetartó s a kormos alsó rétegben megtalált erős vasszegek — összesen

EZÜSTKORSÓ A KAPUCZINUSHEGYRŐL.

24 darab — szintén ezen fölfogás mellett szólanak; de ezen vasrészek megtalálása azon fentebbi nézet mellett is szól, hogy a falak fölött csak egyszerű s nem magasra emelkedő fatető lehetett. E pavimentum és a fal vakolata egymással a leggondosabban össze volt kötve czementtel úgy, hogy a fal és a pavimentum közt köröskörül egy 8—10 cm. széles, 45 foknyi esésű, szalagszerű hornyolás (Kehlung) látható, mely a föltakarásnál oly sértetlen és oly sima volt, hogy azt a benyomást tette, mintha csak 1—2 nappal azelőtt csinálták volna. E cisterna-romokról lehetőleg tiszta képet nyujt a részletrajzok tábláján előforduló átmetszet. A legsajátságosabb körülmény a *küszöbnek magassága*, a küszöb a hajlék pavimentumától 78 centiméter! Befelé levezető lépcsőnek pedig semmi nyoma.

Feljöttek mindjárt másnap Dr. Henszlmann és Dr. Torma tanárok, kik mindezeket, amiket itt e hajlékról mondottam, tűzetesen megvizsgálták.[1]

Összegezve, latolgatva mindazokat, amiket ez építményre nézve észleltünk, én részemről határozottan *cisternának* tartom, mely, a küszöb magasságát tartva szem előtt, mintegy 20 köbméter vizet vett föl magába. Hogy tényleg cisterna volt, igazolja a fölhozottakon kívül még az a körülmény is, hogy az a vízhiányban szenvedő magaslaton olyan alantabb ponton épült, mely ezen föltevést és azt is megerősíteni alkalmas, hogy fentebb ugyanazon a hegyen több apróbb forrás létezvén még ma is, ezeknek vizét ide lehetett vezetni. Itt csak futólag hozom föl, hogy a később fölfedezett főépítmény testének hajlékaiban a pavimentumok 2·80 méterrel feküsznek magasabban, mint a cisterna pavimentuma.

Ezen cisterna belsejében lévő föld és törmelék kiemelésénél május 29-én délelőtt, a cisterna északkeleti szögletében egy ezüst kancsóra akadtunk, mely szorosan a szögletbe volt állítva, elébe pedig egy tegula akkép volt alkalmazva, hogy azt eltakarta. Képzelhetni a meglepetést és örömet, mely mindnyájunkat elfogott.

A kancsónak idemellékelt tűzetesebb rajza pótolja a részleteknek bővebb leírását. Ezüstsulya a rajta s benne lévő csekély mocsokrakadékkal 985 gram; magassága 27 cm., öblének átmérője pedig 12·5 cm.

A kancsó kívülről gyönyörű patinával volt ellátva, mely a föl-

[1] Ez azon alkalommal volt, midőn nevezett urakat aziránt kértem meg, hogy az általam a Kapuczinus-dombnak e helyéről nékik mutatott, a Vörösvári-utcza és a Bécsi ország-út között fekvő szántóföldeken rézsut a Kapuczinus-domb északi alja felé átvonuló, és ekkor (május végén) a vetések halványabb színe által tisztán fölismerhető hosszú sárgás vonal létezéséről tudomást venni szíveskedjenek, hogy alkalom adtával ezen, Fehéregyháza helyfekvésének meghatározására nézve időközben fölöttébb fontos szerepre jutott sárga sávnak tényleges léteztére oly évszakokban is hitelesen hivatkozhassam, midőn annak vonalát a vetések elszínesedése nem jelezné.

takarás alkalmával, tehát friss állapotban s a nap fényének behatása alatt szép ibolyaszínben játszott. Belül a kancsó félig vizzel volt megtelve, mely az öblének közepén levő repedéseken szívárgott be a nedves talajból; a vízben pedig mintegy 5 cm.-nyi behullott föld képezte az üledéket. Különös figyelemmel voltunk e föld-üledék megvizsgálásánál arra, hogy nem-e talán hamuval van dolgunk.

Ugyanezen cisterna belsejében volt még sárgás-szürke színű égetett agyagöblönyke, melynek kehelyhez hasonló formája, különösen öblös teste és rövid nyelű talpa, a virágtartó pohárra emlékeztet, öble pedig vízszíntesen rovátkos. Ez minden kétségen felül római eredetű.

Nem kevésbbé félreismerhetetlen egy ugyanott lelt bronz-csésze, mely, tekintve a közepén látható, a viaszgyertyát tartó tövisnek áttört négyszöges lyukat és egész egyéb formáját, újabbkori gyertyatartócsészének bizonyul.

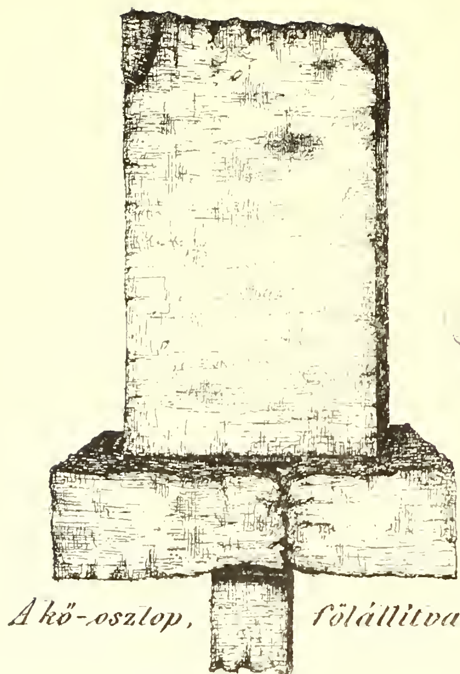
Találtunk még a cisternában, valamint a közelében vezetett próbaárkokban az addig leírt tárgyakon kívül: néhány kis biscuit téglát; 3—4 vastag falazatú, durva anyagból készült agyagedény töredékeit; a stucco-munkának szalagos diszítéssel ellátott több darabját; terra sigillata edények alsó részeit; terrazzo-törmeléket; tegulákat; egy 20 cm. átmérőjű oszlopnak 30 cm. magas darabját, és más jelentéktelenebb töredékeket.

Az ekközben a szőlő különböző pontjain folyt keresésnek csak másnap, azaz pénteken, május 30-án volt meg az az eredménye, hogy a szőlőtulajdonos által emlegetett nagy követ, vagyis amint ő nevezte, a «kőkeresztet» végre szintén megtaláltuk.

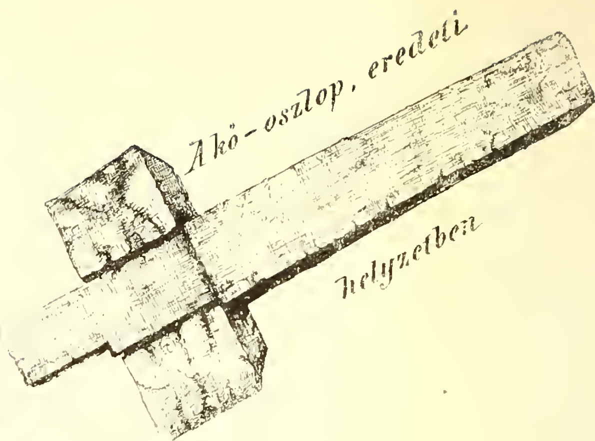
Kereszt *nem* volt, ezt mindenki, a ki a követ látja, első pillantásra kimondja.

De valódi rendeltetése iránt kétség támad, mert a kő fölső vége hiányzik; a mint a letörésnek kétségtelen jeleiből azonnal föl is ismerhetni. Faragása a lehető legdurvább, alakja durva négyszögtábla. Van e kőnek sajátságos részlete, alúl, a hol a földbe eresztve volt: egy vízszintes, mintegy 30 cm. vastag kőlap, mely közepén négyszögben át van vésve és a kőoszlop alsó csapjának befogadására azon czélból látszik szolgálni, hogy a földbe fölállított oszlop szilárd alapot nyerjen és a testének nagy terhe által természetesnek tekinthető süppedés ellen lehetőleg biztosítva legyen. De mivel ezen körülfogó kőlapon alul az oszlop csapja még jóval lenyúlik, nem valószinűtlen, hogy ezen lejebb nyúló csapot is valami megerősítő kő foghatta körül, de ezt már nem kereshettük, mert épen szőlővirágzás elején lévén, a tulajdonos a sok tőke elpusztítása ellen tiltakozni kezdett.

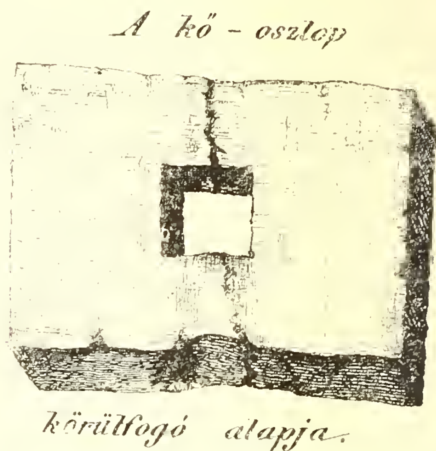
Amint a részletrajzok tábláján a kőoszlop eredeti helyzetben föltüntetett ábrája mutatja, azon fent leírt körülfogó kőlapnak fölső része

A kő-oszlop, fölállítva

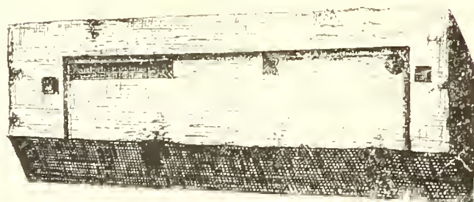

A kő-oszlop

körülfogó alapja.

A cziszterna

főküszöbköve.

A cziszterna átmetszete.

hiányzik; ezt ezelőtt vagy 20 évvel törték le és emelték ki, s azóta a szőlő mellett lévő csőszgunyhó előtt ülőke gyanánt szolgál.

Hogy a kőoszlop letört fölső vége ott van-e valahol a föltakart oszlop közelében a föld alatt? erre határozott feleletet nem adhatok, mert a tovább ásásban akadályozva voltam; de valószinűnek tartom, hogy azon, talán föliratos fölsőrész, még ott van.

Föltakaráskor e kőoszlopot körülbelül vízszintes irányban élére borítva találtuk, úgy, hogy fölső része északkeletnek, alsó része pedig a csappal és a körülfogó kőlappal délnyugatnak feküdt; két széles lapjai közül az, mely Kisczell felé néz, fölül, a hiányzó rész töréshelye alatt kétoldalt kezdődő mélyebb vésés nyomait tünteti föl. Fölemlítem itt még azt a körülményt, hogy ezen fekve talált kőoszlop *alatt* is ásattam. A kő körül talált épülettörmelék ugyanis olyan mennyiségben mutatkozott, hogy lejebb hatolva, valamely érdekes részletre reméltem akadni; de a törmelékek rétege nem ment mélyebbre, mint mily mélyen volt a kőoszlop alul fekvő része; hanem ezen rétegen alul egy új rétegre akadtunk, mely másféle törmelékkövekből állott. Ez a réteg pedig oly mélyre nyúlt lefelé, hogy 3 méternyi mélységben se szakadt még vége.

Ennél lejebb azonban már nem mehettünk, mert a kőoszlop, mely alatt és mellett történt a lef lé ásás, minden támogatás és megerősítés daczára lezuhanással kezdett fenyegetni, mire az ásott lyuknak betemettetése volt az egyetlen, amit tehettünk.

A lefelé ásás munkájánál mindnyájunknak föltünt az a körülmény, hogy minden csákányvágásnál elég határozott kongás hallatszott, mely reánk azt a benyomást tette, mintha a csákányütések egy lejebb fekvő nagyobb üregnek a létezését árulnák el.

Daczára, hogy maga a csákányos, a ki lent dolgozott, feszült kiváncsisággal, mondhatnám lázas nyugtalansággal remélte már minden pillauatban a meglepő eredményt: a munkát abba kellett hagyni, mert a fölötte fekvő kőoszlop csuszamlásának jelei mutatkozni kezdtek. Én a dolgot erőltetni nem akartam, mert amugy is csak «próbaásatás» lévén czélom és föladatom, egyrészt a netalán később eszközlendő behatóbb ásatások alkalmával kiderülhet, hogy a talajnak ez a sajátságos kongása voltaképen minek tulajdonítható; másrészt azonban a magam részéről elfogadhatónak tartottam azt a fölfogást, hogy ez a talajkongás talán magának a kőtörmelékes *rétegnek* egy sajátságos és mégis természetes okozata lehet.

E körülménynek külömben nagyobb fontosságot nem tulajdonítottam, és így ezennel csak azoknak a figyelmét kivánnám rája irányítani, akik valaha itt a Kapuczinus-dombon behatóbb szakszerű ásatások vezetésével lesznek elfoglalva.

Kiemelem ezen alkalommal még azt is, hogy az ásatás színhelyét

föltüntető rajz: oly geometriai pontossággal van készítve, hogy a gunyhó mellett északra fekvő 955. számú háromszögelési kőtől, mint kiindulási ponttól, mindenki bármikor megtalálhatja az általam föltakart, e rajzon föltüntetett és jelenleg ismét betemetve létező tárgyak bármelyikét.

További próbaásatásainknak május 31-én is volt eredménye, amennyiben nem messzire a fönt leírt kőoszloptól északkeleti irányban — az ásatások színhelye rajzán jelölt helyen — egy beton-pavimentumra akadtunk, melyből mintegy 4 négyszögmétert takartattunk föl, de falhoz nem érkeztünk; tovább pedig a fönt jelzett akadályok miatt ezen próbaásatás alkalmával nem terjeszkedtünk.

Ezen pavimentumnak a fölfedezése volt egyúttal a májusi ásatásaimnak utólsó fontos lelete, és Fehéregyháza szempontjából talán — így reméltem — a legfontosabb, mert tekintve, hogy e pavimentum egészen más anyagból való, mint az eddig talált többi pavimentumtörmelékek, helye pedig közelfekvő ahhoz a helyhez, melyen találtattak időnkint a már említett lépcsőkövek — összesen 22 darab, melyek ott a Kapuczinus-dombon különféle czélokra, de leginkább lépcsőkül használva; a szőlőben elhelyezve láthatók — melyek egytől-egyig ugyanazon csigalépcsőhöz tartoztak és a középkorból valók.

Tekintve, hogy e beton-pavimentum a Kapuczinus-domb kellő közepén és legmagasabb helyén (a cisterna terrazzójánál mintegy 3 méterrel magasabban) terül el, tehát olyan épületnek lehetett a padolatja, mely a dombtetőn symmetrikus fekvésénél fogva is a főépületet képezhette: még későbben is folytonos vizsgálódásaim tárgya volt. De — Fehéregyháza mellett nem bizonyított.

Kimentem a helyszínére azután is még sokszor, míg végre 1884. deczember elején a szőlő tulajdonosával saját felelősségemre újból megalkudtam és a próbaásatások folytatásához fogtam. Deczember 7-én délután akadtam rá a 955. számú háromszögelési kőoszlop közelében álló gunyhó alatt elnyuló falakra, melyek erős kövekből állván, több irányban elágaznak és az észak felé fekvő szomszéd szőlőbe is átnyulnak. Ezen falak átlag 70—75 centiméter vastagok; hosszuk és irányuk az ásatások színhelyét ábrázoló rajzban van pontosabban kifejezve. Két nap alatt ezen részletek föltakarását, fölmérését és betakarását befejeztem. Harmadik napon a gunyhó alatt talált alapfalak irányából következtetve, a szőlőben folytattam egy próbaárok segélyével a további nyomozást, különös tekintettel a május 31-én fölfedezett beton-pavimentumra. Ezen kísérletemnek végre az lett az eredménye, hogy azon hely közelében, a hol a nagy kőoszlop feküdt, és pedig ettől északra fekvőleg alig több mint 2 méternyire, egy kelet-nyugati irányban menő erős falat találtam, melynek vastagsága és anyaga a gunyhó alatti és melletti falakéval megegyez.

Ez a fal pedig azon falak egyike, melyek a beton-pavimentumos hajlékot környezték, a mire a csalhatatlan bizonyítékot abban leltem meg, hogy ez a betonburkolat a fallal tényleg egyesül s még ma is rajta tapad eredeti valóságában, úgy, a mint építették.

Téli időben, kedvezőtlen viszonyok közt ezt a falat nem tartottam czélszerűnek tovább fölbontatni, beérvén avval, a mit rajta szemléltem és tapasztaltam, s magamhoz vévén az északi (belső) részén a pavimentum fölött látható vakolatból egy darabot, azonnal ismét betakartattam.

Innen tovább dél felé folytatva az árkolást, a kőoszlopon túl szintén vagy 2 méternyi távolságban ismét egy másik falra akadtam, mely az előbbenivel párhuzamosan — kelet-nyugatnak — fekszik és hasonló anyagból hasonló vastagságot mutat.

Ezen fal közt a középen fekszik a részletrajzok tábláján látható kőoszlop; de nem deríthettem ki, vajjon ez a kőoszlop a két fal között úgy fekszik-e, hogy két külön épület közötti szűk szabad térre, vagy hogy egy, a két fal által képezett hajlék belsejébe esőnek vélelmezzem.

A gunyhó alatt föltakart falak .kiásása alkalmával találtam egy faragott kődarabot, mely első megtekintésre azt a benyomást teszi, mintha valamely szenteltvíz-tartónak képezné egy részét; mert a periméje tisztán kivehető, egészben pedig akképen van faragva, hogy a körülbelül 6 centiméter vastag kőedény kivül is, belül is a körívnek kétségtelen alakjára vall. De mivel nincsen kizárva az a föltevés sem, hogy ez a töredék valamely római ossariumnak fedelét vagy másféle római kőedénynek részét ne képezhette volna: arra, hogy e helyen hajdan keresztény egyház, illetőleg kápolna létezett volna, következtetési vagy bizonyítási anyagnak ez sem fogadható el, daczára annak, hogy a fent leírt templomi gyertyatartó csészéjében, valamint a középkorból való 22 darab csigalépcsőben némi támogatást nyerhetne.

A mit a Kapuczinus-dombon kerestem, azt nem találtam; amit pedig találtam, az nem elég arra, hogy a keresettnek nyomára vezessen.

De a negativ bizonyítékok arra a positiv eredményre vezetnek, hogy a remetehegyi promontoriumnak ezen a részén hajdan római nyaralók állottak.

Ezen nemkeresett eredmény külömben a hazai régészet legtekintélyesebb képviselőinek véleményével megegyezik, illetőleg ennek befolyása alatt érlelődött bennem, míg meggyőződésemmé vált. De nem szeretek szemet húnyni a valóság előtt, legkevésbbé pedig akkor, midőn szemmel látható és kézzel fogható leletek feküsznek előttem, melyek eredetük és rendeltetésük tűzetesebb földerítését követelik. Azért nem szeretném, ha csak úgy elsiklanánk a fölött a kérdés fölött: honnan való és hogyan kerülhetett ide az a 22 darab lépcső?

melyre a római korból való eredetet még nem mondta rá senki, és a melyek némelyikén előforduló bevésett betűk (három darabon V, hármon MV és kettőn A betű) a római kőfaragóknál még használatban nem volt mesterjelnél egyébnek nem tekinthető, mert ha egyszerű elhelyezési illetőleg számozási jelek volnának, akkor két és három lépcsőre nem ugyanazt a jelet alkalmazták volna. Föl kell továbbá derítenünk, hogy az a bronzpléhből való templomi gyertyatartó-csésze melyik korból való és hogyan elegyedhetett a fent leírt cisternában talált egyéb, kétségtelenül római lelettárgyak közé? De a mellékleten lerajzolt ezüstkancsóról tudhatni még apodiktikus bizonyossággal, hogy aquincumi vagy hogy óbudai-e? Végül pedig ott van ama kőoszlop is, melyről csak akkor lehetne megmondani, hogy római vagy keresztény jellegű emlék volt-e, ha annak letörött fölső részét megtalálnók s az föliratos volna.

Ezen ingadozó alapon a megállapodást czélhozvezetőnek nem tartom, hanem megelégszem avval a positiv eredménynyel, hogy Aquincum régészetileg ismert területét egy oly regióval bővítettem, mely, amint azóta kinyomoztam, több (tudtommal eddig négy) lejebb fekvő ponton is földalatti romokat rejt.

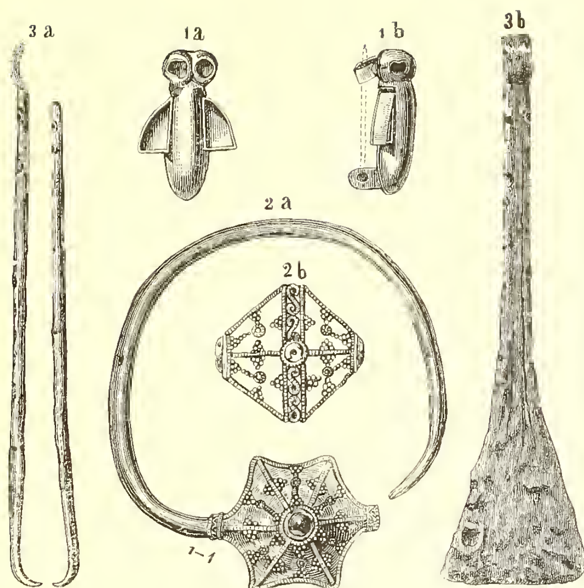
Ami pedig az előttem lebegő főczélt, Fehéregyház holfekvése helyének meghatározását illeti: ennek fent, a Kapuczinus-domb tetején való keresésétől, próbaásatásaim eredményeinek következtében egyelőre elállok, fentartván azonban most már magamnak: úgy e saját eredményeimre, mint a promontoriumról — Nagy Lajos király határjáró levele szerint — az esztergomi országútra levezető vonalnak a másik oldalán is eszközölt többszöri ásatások eredményeire vonatkozó *tényleges valóságnak* csakis megrendíthetetlen alapokon nyugvó *kiderítését.* Mert arról bizonyos vagyok, hogy: *Fehéregyházának a Kapuczinus- és a Malomhegy között a bécsi országútra lemenő vonal közvetlen közelében jobbra vagy balra kellett lennie.*

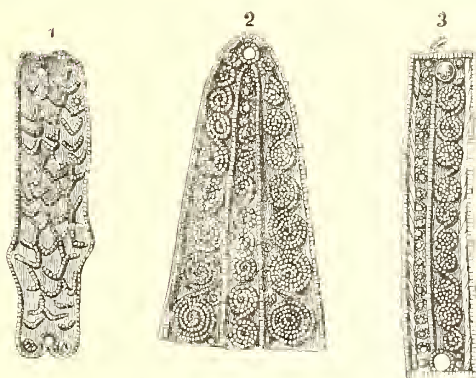
Dr. Wekerle László.

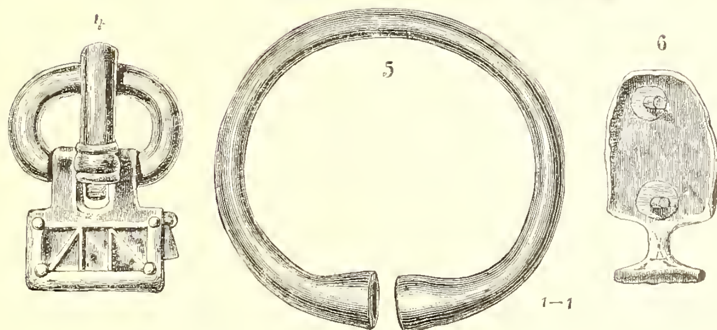
A Mezőberényi két Aranylelet. 1884-ben tavaszszal két arany sírlelet került a m. n. muzeum régiségtárába, mind a kettő Mezőberényből, az egyik a helység felső, a másik alsó végéről, az egyik egy női, a másik valószinűleg férfi sírból. Mind a kettő a népvándorlás idejéből.

A női sírban nem fordult elő egyéb tárgy, mint két fülbevaló, egy fibula aranyból s egy eltörött bronzcsiptető a szőr eltávolítására, a mint az ide mellékelt rajzban látható.

A két fülbevaló nagysága által tünik fel, az egyszerű vastag aranygyűrű végén egy dodekaeder alakú gomb van illesztve, mintha két hatlapú alacsony pyramis keskeny szalaggal volna egymáshoz illesztve. A pyramisok csúcsát gömbölyű almandin diszíti, filigran arany

KÉT MEZŐBERÉNYI ARANYLELET.

keretben, melyből arany szemcsékből formált hat sugár szökik ki csillag formában, kis filigrán kerékben végződvén. Minden lapon látunk még három kis háromszegű diszítményt mindig hét arany szemcséből. A keskeny szalagot, mely a két pyramist összeköti, filigrán aranysodrony diszítések jellemzik S alakban, minden lapon kettő. A munka választékos s szorgalmas.

A fibula legyet vagy méhet ábrázol, melynek szemét és szárnyát berakott almandin képezte, csakhogy a kő kiveszett rekeszéből, hasonló azon aranyméhekhez, melyek Hilderik frank király sírjában Tournayban találtattak. A fibula tövise elveszett ugyan, de a két nyujtvány fennmaradt, melyhez hozzá volt illesztve. Az analogiák szerint itélve ezen munka az V. század végéből való.

A csiptető egyszerű bronzlemezből készült, mely alsó végén kiszélesedik. Ilyen is gyakran fordul elő késő római sírokban.

A férfi sír, melynek tartalmát az ide mellékelt rajz mutatja, ugyanazon időből való lehet, mint a női sír. Az 1., 2. és 3. szám alatti aranylemezek valószinűleg egy tőrtoknak diszítményei, az 1. szám alatti alakjában és filigran diszítéseiben szabálytalan, a 2. és 3. szám alatti lemezek annál szorgalmasabban kidolgozott S alakú sodrony motivumokkal diszelegnek, a 4. sz. alatt látunk egy tömör aranycsattot, melynek hosszú négyszög vége öt rekeszbe foglalt almandinnal ékes. Ennek analogiája úgy hazánkban, mint külföldön a népvándorlási leletekben gyakran található.

Az 5. sz. alatt karperecz ábrázoltatik, mely a két vége felé vastagszik. Ez szintén népvándorlási leleteknél többször előforduló alak, de már római sírleleteknél is gyakran találtatik; a 6. sz. alatti övkapocs hátulról van rajzolva, hol meglátszik a két aranyszög, mely által a kapocs a szíjhoz volt illesztve, elölapja síma, analogiáját találjuk bronzban Lipp Vilmosnak a «Keszthelyi sírmezők» czímű munkájának 209-dik ábrájában. *Pulszky Ferencz.*

A Zágrábi Szenteltviztartó Hintője. Mihálovics József zágrábi biboros érsek ismeretes s a történeti ötvösműkiállítás alkalmával is fényesen bebizonyított nagylelkűségének köszöni az országos magyar iparművészeti muzeum, hogy galvanoplastikai gyűjteményét egy új, bizonyára hazánk egyik legérdekesebb műkincsének másolatával gazdagíthatta; a mennyiben az érsek, Szalay Imre osztálytanácsos szíves közbenjárására, székesegyházának remekét a Thuz Osváth czímerével ékes szenteltviztartót lemintázás czéljából felküldte. Felküldte egyuttal kiegészítő részét is, a hintőt, mely szépségénél fogva megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk vele, annyival inkább, mivel sem az ötvösműkiállításon nem volt, sem — tudtunkkal — eddig ismertetve még nem lett.

Már a pásztorbot és a szenteltvíztartónál [1] feltünt, hogy a goticus elemeket helylyel-közzel, főleg tagoló és összekötő párkányoknál, renaissance ízlésű ékítmények váltják fel; habár a tárgy maga, mint pl. a pásztorbot még egészen goticus szellemben van gondolva.

Ugyane sajátságok jellemzik a szentelőt is. Anyaga a legjobb minőségű 14 próbás ezüst, aranyozás nyomaival s minden részében vert munka. A diszítmények rajta hol domboruak, hol pedig, mint a szárat borítók, vésett művűek; ezenfelül még sodrony ékességeket is látunk alkalmazva. A mint a rajz is mutatja, egy bot forma, vékonyodó, négy gyűrű által tagolt szárból s öntöző kanna rózsájára emlékeztető fecskendőből, alsó végén pedig átfúrt s felakasztására alkalmas gyűrűt tartó gombból áll. Szára jelenleg két részt képez, melyeket egymáshoz szegek segélyével kapcsoltak össze. Valószinüleg hiányzik itt egy közbeeső tag.

Az említett négy gyűrű közül a legalsót egy szélesebb tagolt s egy keskenyebb síma párkány szegi be; a második valamivel keskenyebb s amattól csak kissé eltérő, a harmadikat középen tagolt gyűrű két felé osztja, míg végre a negyedik ismét az elsőnek felel meg.

Mind a négy gyűrűt s azt, mely a gombot diszíti, szívalakú levelekből alkotott renaissance ízlésű párta czifrázza, egy-egy az alsón, a másodikon s a legfelsőn és kettő a középsőn.

A levelek elrendezését illetőleg mindig két nagy levél között egy-egy kisebb levél hegye látszik, s amazokon a bordák egyesülve apró íveket képeznek.

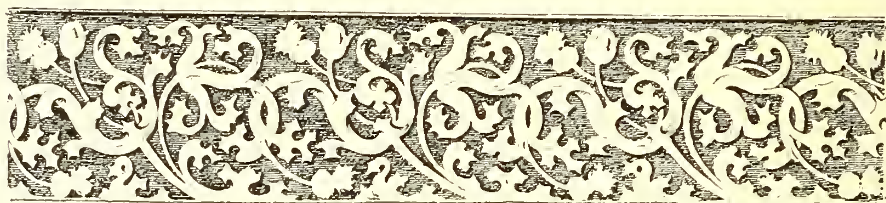
A gombon ezen levelek hegyükkel lefelé, a másodikon ellenkező irányban, a harmadikon mintegy közvetítőleg le- és felfelé s végre a negyediken ismét lefelé nyúlnak.

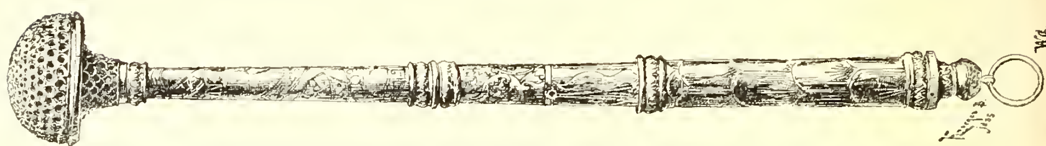
Az előbbi sorrendet követve, szorosabban szemügyre veszszük az egyes tagokat. A tulajdonképeni markolatot — ha ugyan annak nevezhetjük — öt sorban pikkelyek, jobban mondva pikkelyszerű levelek fedik.

Minden levél tövében sugarasan elrendezett vésett vonalak mintegy bordákat példáznak s apró elszórt vonalacskákkal a művész talán a levél szőrös voltára akart utalni. A második tagon egy eléggé ismeretes s középkori kelyheken gyakorta előforduló ékítményt szemlélünk: igen hegyes háromszögek, lángalakú nyelvekkel váltakozva vésett alapon. Ezeket tövüknél szintén apró, az előbb leírt vonalakhoz hasonlók diszítik. Ebbe részbe, mely a következőnél valamivel szélesebb s ma hüvelyét képezi, erősítet ék egyszer alul, másodszor pedig közepe táján két szeggel a szár még fennmaradó felét.

[1] L. ötvösműkiállítási lajstrom II. terem 82. és 84. szám.

Művészi szempontból tekintve az a csonka rész, mely a harmadik gyűrű alatt van, minden esetre a legszebb, mert az egymásba nyúló bogáncslevelek és virágok (lásd: czímlécz könnyed, kecses hajlásokkal ügyes mesterre vallanak, ki aligha nem e tárgyon magán munkaközben componálta s véste be biztos kézzel a diszítményt. Végre a legutolsó tagon többször megtört, fenn egymást keresztező mondatszalag a következő felirattal és évszámmal: «AQA. BENEDICTA. ASPERGES. ME. DOMINE. ISABOT. 1. 4. 9. 6. Minden szót pont választja el; az első szót kivéve a többi között még indák is vésvék.

Nem kevésbé érdekes a két darabból álló fecskendező maga, mely — miként az egész szentelő — ezüst pléhből van dolgozva. Gömbszeletalakú s csúcsa felett mindinkább kisebbedő bevert lyukakkal ékes. Ezeket csavart sodrony veszi körül, míg a fennmaradó alapra apró, rendetlenül elhelyezett gyöngyök forrasztvák.

A fecskendező alsó részét szintén sodronyból alkotott ívecskék sora borítja, pikkelyeket alkotva az által, hogy a következő sor ívszárainak találkozási pontja mindig az alatta levő ívnek közepére van helyezve.

Megtekintésénél önként felmerült azon kérdés, nem volt-e a szentelő valaha zománczolva s kivált az ép most említett sodronyékesség rekeszeivel látszott erre nagyon alkalmasnak. Annyival jogosultabbnak

gondolom e feltevést, mert az aranyozás hólyagos, egyenetlen volta egy korábbi — talán lekopott — czifraság nyomait takarhatta el.

Tényleg van is a most említett helyeken valami sötétszínű anyag, de hogy ez zománcz volt-e, vagy csak a forrasztásnál használt u. n. Streuloth fölöslege képezett-e hártyát, azt vegyelemzés nélkül megmondani bajos. Érdekes lenne megtudni, hogy volt-e a pásztorboton, melyet ily beható vizsgálat alá a kiállításon nem vehettünk, zománcz maradéka? Az ötvösműkiállítási lajstrom nem említi.

Sajnos! hogy a zágrábi székesegyház kincstárát alaposabban nem ismerjük s még azt sem tudjuk, van-e az eddig ismeretes pásztorboton és szenteltvíztartón kívül más, Thuz Osváth zágrábi érsek czímerével ellátott, műkincs; mert így csak ezen a két, illetve három darabon kereshetünk rokon vonásokat.

A pásztorboton szentelőnkhöz nem sok analogiát találunk. A renaissance diszítmények közül egyedül a levélkoszorú hasonló, de nem ugyanaz; a bogáncslevelek habár a bot oldalain is előfordulnak, mégis elütők. Sokkal szorosabb kapcsolat létezik a pásztorbot és a szenteltvíztartó között.

Behatóbb vizsgálat után fel fog ugyanis tünni, hogy a szenteltvíztartó füle valamivel durvább munkájú.[1]

A diszítések között is találunk különbségeket, mert például a fülön canthus-levél nem fordul elő, a szenteltvíztartón használt szívalakú levelekből álló pásta szintén más, mint a fül gyűrűin alkalmazott, de viszont mindenben összevág azokkal, melyek a szentelő gyűrűin vannak. A szentelőn és a fülön nagyobbak, durvábbak, kevesebb értelemmel készítvék.

Végre a vésések a fülön sem egyeznek meg jellemre nézve a czímereket körülövező koszorúkkal; másrészt azonban, ami igen fontos, a szentelő második tagján leírt diszítmények és a gyűrűket diszítő levelek egymásnak minden tekintetben megfelelnek; úgy, hogy a szenteltvíztartó füle, mint említettük, nem magával az edénynyel, hanem a szentelővel függ össze s aligha nem később, t. i. a szentelővel egyszerre készült.

Ha ezt az összefüggést elfogadjuk, a mint azt tagadni alig lehet, úgy szabad talán azt a következtetést vonnunk, hogy a szenteltvíztartó füle hozzá eredetileg nem tartozott.

Itt természetesen azon kérdés merülhet fel, hogy miért készült csak néhány évvel később egy új fül? Ezt legegyszerűbben olykép lesz lehetséges megoldani, ha felteszzük, hogy a szenteltvíztartónak annak idejében füle nem volt, a mire az is látszik utalni, hogy a fület tartó

[1] A szenteltvíztartó ezüstje 13 próbás, közötte és füle között az e czélra felkért szakértő nem volt hajlandó különbséget látni, nekünk úgy tetszett, mintha az utóbbi szintén 14 próbás lenne.

gyűrűk alatt alkalmazott rózsák nincsenek szerves kapcsolatban a felső szegély diszítményével, hanem arra egyszerüen reá vannak forrasztva, — munkája durvább, goticus jellege pedig mit se bizonyít állításunk ellen.

Lehetne talán a mondottak alapján még egyéb a szenteltvíztartót illető következtetéseket vonni, de ezt, szemben a rendelkezésünkre álló anyag korlátolt voltával és a kellő segédeszközök hiányában, nagyon koczkáztatott kisérletnek tartjuk. Reméljük azonban, hogy sikerülend — esetleg rövid idő mulva — új anyag birtokába jutni s akkor fogunk tapasztalatainkról ismét számot adni. Most még csak kötelességünket akarjuk teljesíteni, midőn a nagylelkű bibornok úrnak a szenteltvíztartó s a szentelő kegyes átengedéséért az országos magyar iparművészeti muzeum hálás köszönetét tolmácsoljuk. *Kutasi Radisics Jenő.*

Czéhserleg. A magyar nemzeti muzeum ötvösmunkákban gazdag gyűjteménye nem rég egy érdekes czéhserleggel szaporodott. Alakja nem igen vonzó, diszítménye is csak jellemző, kivitele sem emelkedik magas művészi színvonalra, de becsessé teszik a feliratok; az a rövid életrajz, születésének és két rendbeli átalakulásának emléke, melyet az, ki neki legutóljára adott divatos formát, vésett be.

Részletes leírását feleslegessé teszi az idezárt sikerült rajz, soraink tehát bemutatásán kívül inkább a feliratokból vonható következtetésekre fognak szorítkozni.

A fedeles serleg aranyozott ezüstből való, azaz síma alapja aranyozott, a domborúan trébelt diszítmény aranyozatlan. Talpa kerek, pereme felett virágos levélfüzérrel; felső csonka kúpalakú részén pedig felfelé nyuló nagyobb és lefelé nyuló kisebb levélpártával ékes. Szára tagolt díszedény, három stylisált gallyat ábrázoló füllel.

A serleg maga szintén virágosra kivert. Legalul levelek kosarat képeznek; homoru szűkebb tagján ismét levelek, felette virágokkal diszített gyűrű és legfelül két-két virág között három cartouche. Az egyikben, melyet chronologicus sorrendben haladva az elsőbbség illet meg: VON ANFANG NEV — GEMACHT. 1. 5. 8. 9.; a másodikban: AVFS — NEV RENOVIERT: 1636; a harmadikban: AVFS NEVGEMACHT VERGRÖSERT 1694. Ugyanitt két — a talpon és a fedőn is előforduló bélyeg . . . Végre felső szélén a következő, rendeltetését feltüntető, felirat: Zv Lob Vnd Ehren Den Tischlern Fein Bin Ich Zu Der Ladt Gemacht Hinein. A «ladt» szó itt a czéhládát jelenti.

Fedelén ismét cartoucheok és virágok, csakhogy itt a virágok közös tőből nőnek ki és a cartoucheokkal összefüggésben nincsenek. Ezekben a cartoucheokban fiait etető pelikán, ágon álló madár s egy tájkép templomos várral van bevésve.

CZÉHSERLEG A N. MUZEUMBAN.

A fedő tetején meztelen férfialak áll, jobbjában elgörbült lándzsát — hegye letörött — balkezével pedig lábára támasztott paizsot tart benne czirkalom és szögmérő. M. 0·37.

Első kérdésünk most, hogy a föntebbi felirásokat ismerjük: maradt-e nyoma XVI. századbeli alakjának? — nem; maradtak-e legalább részletek? — talán igen. Azoknak vélem ugyanis tarthatni szép három fülét és a fedőn álló alakot. Technikai szempontból tekintve is feltünő, hogy csak az imént említett tagok vannak öntve, míg a serleg minden egyéb része vert művű, pedig eddigi tapasztalatunk s számos analogia alapján jogosult abbeli feltevésünk, hogy legalább a szár gombja volt egykor, t. i. a XVI. században, öntött, mert serlegeken trébelt gombok a szárakon csak a XVII. század második felében jelentkeznek.

Az alak minden közvetítő gomb nélkül lapos, alul reszelt korongra ügyetlenül van forrasztva, s a fedéllel semmi szerves összefüggésben nem lévén, mutatja, hogy az valószinűleg a serleg régi fedelén szintén öntött gombon állhatott, s itt csakis alkalmazást nyert. Egyébként az alak testaránya a . . . . kezelése sőt a paizson előforduló vésetek is a XVI. század végét látszanak elárulni.

Bizonyítékunk reá ugyan nincs, de aligha tévedünk, ha továbbá azt állítjuk, hogy a legutolsó átalakításnál, a megnagyobbításnál, mely a felirásban is «aufs neu macht»-al jeleztetett, a serleget újra beolvasztották és anyagát felhasználva készítették jelen kiadását; eredeti alakjának reconstructiójára vonatkozó minden kisérlet tehát véleményünk szerint felesleges, annyival inkább, mert a serleg most erre legkisebb utmutatást sem ád. Talpa, annak tagozata minden ízében a legutolsó korszak szülötte; a tulipánvirág pórodáinak hálószerű mintájában pl. a rococco ornamentika előszeretettel használt motivuma jelentkezik; ezt látszik bizonyítani a serleg teste is, hol minden tag körvonala hajlott. Szóval egyedül a szár néhány része és az alak maradt meg eredeti alakjában.

Még csak néhány szót a bélyegekről

Az, hogy a bélyegek a legutolsó átalakítást feltüntető cartoucheban is előfordulnak, a mellett érvel, hogy 1694-ben ütettek be. A betűs valószinűleg a mester, a másik a város bélyege lesz,[1] s ha sikerülne az utóbbi bélyeg eredetét megállapítani, úgy önként értetik, hogy nemcsak a serleg volt tulajdonosa, az illető szabóczéh, de esetleg a mester nevére is reá lehetne akadni.

Reméljük, hogy úgy lesz. *Rj.*

[1] Ballagi Aladár, Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. «Archæologiai Értesítő», új folyam, III. k. III. R. 233. lap.

HAZAI ÉRMÉSZETÜNK S A BÉCSI DENÁROK. A XII. század végével, különösen pedig a XIII. századtól kezdve «denarii viennenses» (bécsi denárok) név alatt kisebb ezüst pénzek jöttek hazánkban forgalomba. Ezen érmecsek, nagyságukat véve alapul, háromfélék voltak ; u. m. : *szélesek*, melyeknek átmérője 20 mm., *aprók*, 11 mm. átmérővel és *középszerűek*, melyeknek átmérője a most adott két határpont közé esik. Minthogy jó ezüstből készültek s kiállításuk tetszetős volt, nálunk nagy kelendőségnek örvendettek és rendes forgalmi pénzeink mellett forgalomban voltak. Tanuskodnak erről az ily érmekből álló hazai leletek, és különösen minden egyes lelet rendkívüli gazdagsága, úgy az egyes typusok, mint darabszám tekintetében. Igy, hogy csak azon rövid időközt vegyem föl, mióta magam is az érmecsekkel foglalkozom, — körülbelől két évi időköz alatt két nagyobb lelet fordult elő, melyek közül a *balatonfüredi* leletben (napfényre került 1883. év augusztus havában) 2861 drb volt 182 különféle typussal és variatióval ; a legutóbb (1885. évi február hóban) egy helybeli éremkereskedő által a N. Muzeumba hozott éremlelet pedig (szintén dunántulról) 936 db. ily érmet 45 varianssal mutatott föl. Azonfölül több kisebb lelet is fordult elő az ország különböző vidékein, mint a *puszta-bánházai* és *giczi* leletek. Az ezt megelőzött évekből pedig elég lesz szintén csak egy-két nagyobb leletet említenem, minők : az *alsó-lendvai* (völgyi) lelet 1870. évből 400 drbbal, a csápori lelet 1879. évből 680 darabbal, a *szent-mihályi* lelet (leírását l. Arch. Ért. VI. kötet. 193—196. lapig) stb., és ha még ezekhez hozzáadjuk, hogy a M. N. Muzeum gyüjteménye, mely pedig csupa hazai leletekből lett kiválogatva s egybeállitva, csaknem 1500 darabot, mintegy 190 különféle fajjal bir, — azt hiszem elég adattal igazoltam e pénznem általános elterjedtségét hazánkban.

Irott történelmi kútforrásaink csak a XIV. században tesznek említést rólok. I. Károly 1342-iki végzeményében,[1] hogy emez érmek egy részét a forgalomból kiküszöbölje, más részét pedig a magyar pénzrendszerbe beleilleszsze, azt határozza, hogy 4 széles bécsi kispénz 3 magyar kispénz értékü legyen, az aprók és a középszerűek pedig irtassanak ki. Az aprók közül 14 drb egy Fejérváron keletben lévő garas értékű volt. Lajos alatt 6 széles kispénz egy garas, egy gira pedig 10, ritkábban 5, vagy 6 pénzértékben járt. Egy 1436-iki oklevél szerint a fekete bécsi kispénz fontja 6 pénzzel azaz 240 kispénzzel számíttatik, mely font jobbára *talentnek* neveztetett.

Dr. Arnold Luschin v. Ebengreuth volt az első, ki ezen érdekes éremcsoporttal behatóan foglalkozott. A nevezett tudós a «Numismatische Zeitschrift» czimű bécsi folyóiratban igen széles alapon, részletesen és kritikailag igyekezett megállapítani ezen kispénzeknek, melyeket ő «bécsi filléreknek» (Wiener Pfennige) nevez, korát, veretésük helyét, értékét, valamint azt is, hogy közülök melyek legyenek filléreknek, s melyek tán dénároknak tartandók. Szerinte ezek a XII. XIII. s részben a XIV. század érmészetének szüleményei, mert verési technikájok e századokra vall, s némely példányon e századokban élt uralkodók nevét vagy legalább nevének kezdőbetűit avagy rövidítéseit fedezte föl. Határozottan osztrák pénzeknek tartja őket, mint a melyek Ausztriában és szomszéd

[1] Corp. Jur. Hung. Tyrn. 1740. pag. 43.

tartományaiban verettek s támaszkodik e tekintetben arra, hogy ez érmecsek egyik-másik faja majd W I N (Vindobona), majd AVSTRIA köriratot, majd ismét Bécs vagy Felső-Ausztria pólyás czímerét viseli magán. Három főcsoportra osztja föl őket, a szerint, amint más-más kormányzati periodushoz tartozóknak véli;[1] és pedig *A* csoport Ottokártól I. Rudolfig, *B* csoport, I. Rudolf és utódai alatt egész Szép Frigyesig (1308), *C* csoport Szép Frigyestől IV. Rudolfig († 1365). Mindegyik főcsoportot ismét három alcsoportra osztja a szerint, amint előlapjuknak képveretei: I. *Természetrajzi alakok*, és pedig A) az állatvilágból, u. m.: emberek, négylábú állatok, madarak, halak, hüllők, rovarok; B) a növényvilágból, fák, gyógynövények, virágok; C) a földről, vagy az egész világegyetemből, ugymint: földi és égi testek. II. *Képzeleti alakok*, ide tartozván: 1. angyalok, 2. embertagú szörnyállatok, 3. négylábú szörnyállatok, 4. sárkányok, griffek stb. III. *Mesterséges alakok*, mint: 1. különféle eszközök, szerszámok; 2. fegyverek; 3. ruházati darabok; 4. építmények; 5. bélyegek; 6. különféle czifrázatok. — Megkülönböztet súly és nagyság szerint nagyobbakat, s ezek lennének a denárok, és kisebbeket vagy feleseket (Hälbling), melyek tehát a tulajdonképi filléreknek lennének tekintendők. Megjegyzendő azonban, hogy e két határpont közé még végtelen sorozata esik a kisebb-nagyobb filléreknek, melyeknek átlagos súlya a képzelhető legnagyobb változatosságban 0.39 és 0.73 gram között ingadozik, amint az a n. muzeumi gyüjteményben megejtett mérlegelésekből s az e czélra Luschin által nagy gonddal és részletességgel egybeállított táblákból[2] kitűnik.

Luschinnal együtt mindeddig azt hittük, hogy ez érmek kizárólagos osztrák érmek s mint ilyenekre különösebb figyelmet a legújabb időkig nem fordítottunk. Mintegy két év óta azonban, mióta magam is a bécsi fillérekkel foglalkozom, egy pár oly érmészeti adatra bukkantunk, melyek ezt az eddigi kizárólagos véleményt, ha egészben meg nem döntik is, de részben mindenesetre módosítani fogják.

Dr. Réthy László ugyanis már rég figyelmeztetett arra, hogy az Árpád-kori magyar érmecsek s némely bécsi fillér változatok között szoros rokonság észlelhető, s az időtől fogva magam is gondosan ügyeltem s minden egyes kezeim közé került ilynemű leletből igyekeztem több és több adatot gyűjteni, melyek eme rokonság mellett tanúskodjanak, s ha lehet, kulcsot szolgáltassanak annak megfejtésére. Midőn azonban itt a jelzett két éremcsoport közötti rokonságról szólok, ez alatt korántsem akarom érteni a puszta motivum-utánzásokat, mert hogy ebben a tekintetben úgy a nyugoti, mint a keleti államok érmészetéből az Árpád-házi királyok alatt a mi érmészetünk sokat kölcsönzött, az már rég bebizonyított, sőt Végh Ödön pályakoszorus munkájában igen részletesen és alaposan kifejtett tény.

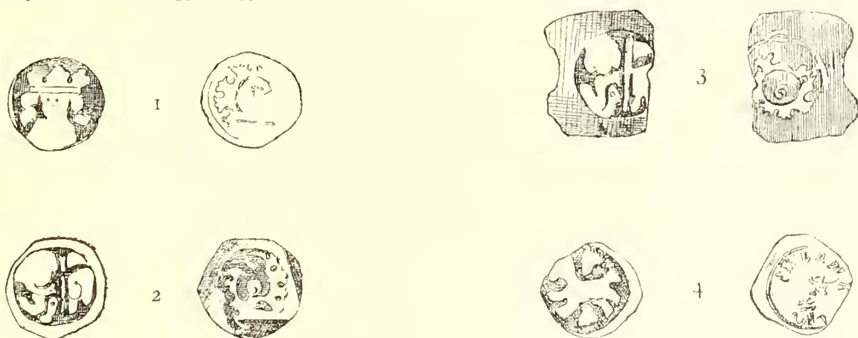
A motivumok egy vagy más szórványos találkozása minden időben előfordul. Az ily képveret-utánzások magyarázatául fölösen elegendő annak feltétele-

1 Wiener Numismatische Zeitschrift VI—VII. köt. 1874—75. 58 lap.
2 Wiener Numismatische Zeitschrift, VIII köt 1876. 77—118. lap

zése, hogy a külföldről importált éremvésők hozták magokkal ezeket és használták föl a mieink készítésénél is.

A jelen esetben azonban nem erről van szó. Nem motivum-kölcsönzést, sem képveret-utánzást, hanem oly határozott Árpád-kori magyar érmeket találtam és fogok ezúttal bemutatni, melyeken a bécsi filléreken előforduló képveretek nemcsak főbb vonalaikban vannak megtartva s ilyképen átvíve, hanem azokkal minden legapróbb részleteikben megegyeznek, s verési technikájok is olyannyira ugyanaz, mintha csak azok ugyanazzal a bélyegzővel verettek volna mint az analog bécsi fillér-példányok.

Az első példány előlapját *sima arczú koronás emberfő képezi két oldalt fürtökkel*, hátlapján pedig *hármas végü csipkés levelekből álló stylizált koszorú látható.* A koszorú közepén elvitázhatlan magyar éremjegyet találunk, ugyanazt, mely IV. Béla XIII. speciesének hátsó lapján is föllelhető. Ezen érem előlapjának képveretét ott látjuk a Dr. A. Luschin [1] által 16. szám alatt leírt bécsi fillérnek előlapján, hátsólapját azonban természetesen nem a magyar példányon előforduló koszorú képezi, bár e koszorú a bécsi fillérek más typusainak hátlapján, így különösen a Luschin által 97. szám alatt leírtén előfordul. [2] A magyar éremjegy azonban ezen a példányon rossz föntartása miatt ki nem vehető s így arra, bár nagyon valószinűnek látszik, hogy ugyanezen suite-be tartozik, nem reflectálhatunk. A második számú érem előlapja a *zászlós emberarczú «AgnusDei»-t mutatja ;* hátsó lapja ugyanaz mint az előbbié.

A harmadik számúnak képveretei mind az elő, mind pedig a hátsó lapon tökéletesen megegyeznek a második számúéval és csak a mi érmeinknél szokatlan s a bécsi filléreknél gyakran látható szegletes alakjával képez érdekes eltérést. Mind a három motiválás és az egész kivitel tekintetében a legapróbb részletekig megegyez a bécsi fillérekkel. Az elsőnek analogiáját már fölemlítettem, a második és harmadik számúakat pedig Luschin. 247. sz. a. irván le, azokat a bécsi denárok közé sorozza. És csakugyan a hasonlatosság oly tökéletes, hogy ha nem találnók rajta az Árpád-kori magyar éremjegyet, még csak kétség sem férhetne hozzá, hogy azok tán nem volnának valósággal bécsi fillérek, s a midőn mi azokat a magyar érmek közé soroljuk és ennek indokolására a mindhármon előforduló magyar éremjegyet hozzuk fel, magunknak is be kell látnunk,

1 Wiener Numismatische Zeitschrift.

2 A Luschin által leírt példány hátlapja más, az az érem azonban a M. N. Muzeumba van, melynek előlapja Luschin IV. sz. 97. s hátsólapja a most leírt koszorú.

hogy mi, bár sokkal biztosabb alapon állunk mint az, ki őket a rajtok előforduló képveretek és a kiállitás technikája alapján a bécsi fillérek közé sorozza, tekintettel arra, hogy néma (fölirat nélküli) érmekkel van dolgunk, a teljes bizonyosságot csak a 4. szám alatt bemutatott érem alapján vindicálhatjuk a magunk részére.

A 4. számú érem előlapját *egy fa mellett balra ugró kutya* képezi. Ez a képveret határozottan bécsi fillér typus, melyet a Luschinnál 57. szám alatt leírt bécsi fillér előlapján találunk. A bécsi filléreknek ez a faja a legközönségesebbek közé tartozik és minden leletben igen nagy számmal fordul elő. Hátsó lapja elmosódott úgy, hogy rajta semmiféle képveret határozottan ki nem vehető, köriratát azonban csaknem tökéletesen föntartottnak mondhatni. A pontkörbe zárt legenda t. i. a következő: (R)EX LAD(ISL)AI. Ez a körirat világos és minden kétséget kizár az érem hovatartozandósága tekintetében. Technikai előállitása megegyez a Kún László korabeli érmekével s így tekintettel köriratára nem is tartható az másnak, mint a most nevezett magyar király egy eddig ismeretlen speciesének.

Ezek az érmek semmikép nem illeszthetők bele a Luschin-féle bécsi fillérek közé s oly adatokat képeznek, melyek mögött, meglehet, hazánk érmészettörténetének tán egy egész, eddig ismeretlen kötete fekszik. Sokkal halványabb mécsesek és bizonytalanabb nyomok ezek, semhogy az egész kérdésre világot vethetnének, avagy hogy azokra theoriát épiteni lehetne. De másrészt sokkal nyomatékosabban lépnek föl, különösen a gyakorlati numismata szemeiben, semhogy őket egyszerűen ignorálni lehetne. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az egyszerű motivum-kölcsönzés s annak a föntemlitett, mindenesetre igen alapos és különösen logikus magyarázata a felsorolt esetek teljes megfejtésére elégtelen, hacsak nem akarjuk azokat erőszakosan és minden tiltakozásuk daczára e theoria keretébe gyömöszölni s erősen hiszem, hogy létrejöttök más okokra vezetendő vissza.

Tény, hogy ezek az érmecsek, nevezzük őket egyelőre bécsi filléreknek, hazánkban igen nagy forgalomban voltak, hogy az nálunk kedvelt pénznem volt. Igaz ugyan, hogy ez természetes már csak Austria és mindazon tartományok közelsége miatt is, melyekben e fillérek szintén forgalom tárgyai valának s az ezekkel folytatott kereskedés, valamint ez érmecsek jó ezüst vegyítéke és tetszetős előállitása stb. nagy elterjedtségének szintén igen közel fekvő magyarázatai. De hát épen mert közkedveltségben álló érmek voltak, nem természetes-e a föltevés, hogy királyaink talán az által akarták kiszorítani a forgalomból e külföldi pénzt, hogy ők maguk is ugyanolyan kiállitású érmeket verettek a hazai érmeldékben és hoztak forgalomba. Ez a politika elég észszerű és épen nem példátlan a történelemben.

S ha azt mondanók, hogy a bécsi vagy egyáltalán külföldi érmelőben vert és hozzánk a kereskedelmi forgalom útján bejutott bécsi fillérek hátlapjára, melyek tán a rendes évenkinti pénzbecseréléskor az uralkodó rendelkezése alá jutottak, az egész egyszerűen reá verette a saját nevét, vagy legalább a magyar érmelőhely bélyegét s ez által azt mintegy törvényesitette: ez az állításunk legalább is igen valószinű lenne.

Ha szorosan akarom megnevezni a most bemutatott érmeket, — Árpád-

kori magyar érmeknek bécsi fillér előlappal, vagy megfordítva, magyar hátlapú bécsi filléreknek kell azokat mondanom. És ki tudja, nem járok-e közel az igazsághoz? Valjon miért volna az lehetetlenség, hogy *egy a bécsi fillérekkel közös pénzverőhelyen* verettek Árpád-házi királyaink ily filléreket? Ha még hozzá tekintetbe veszszük, hogy a M. N. Muzeum tulajdonában V. István XVII. speciesének három oly példánya van, melyen a szokott magyar képveretek mind a két oldalon meg vannak tartva, s e mellett rajtok a semmi esetre sem magyar négyszögveretet látjuk s így technikai létrejövetelök tekintetében azon érmeldékre utalnak, a honnan a bécsi fillérek kerültek ki, a közös külföldi érmelőhely eszméje sem tartozand a lehetetlen föltevések sorába.

Nagyon természetes, hogy ily esetekben egyelőre határozottat mondani sem nem indokolt, sem nem tanácsos. Ez a kérdés sokkal tágabb téren mozog, semhogy azt ily egyoldalúlag, a tisztán numismatikai adatok alapján, megoldani lehetséges volna, de az a most bemutatott érmekből következtetve, már eddig is igen valószinű, hogy azon kis ezüst pénzek, melyek hazánkban az egyes leletekben előfordulnak, és melyeket mi eddig bécsi filléreknek, azaz osztrák pénzeknek tartottunk, ha nem is egészen, de legalább igen nagy részben Magyarország forgalmi érmei, hogy azoknak veretése körül a XIII. századtól kezdve, az Árpádházi uralkodók egy vagy más úton közrehatottak, s végre, hogy ez időben (XII—XIV. század) Magyarország beletartozott azon érmelési körbe, melyet vele együtt Austria és szomszéd tartományai, Friaul, Köln, Salzburg stb. képeztek. Hogy azonban mennyiben kelljen ez érmeket magyaroknak s mennyiben külföldieknek tartanunk, hogy minő módon folytak be a mi uralkodóink azoknak veretése tekintetében, valamint hogy az összefüggés mily szoros volt Magyarország ez időbeli érmészete és a most említett tartományok érmészete között, azt teljes határozottsággal kimutatni, a jövőben napfényre kerülendő ilynemű leleteknek, valamint szorgos levéltári s egyéb e nembe vágó kutatásoknak van föntartva. *Pósta Béla.*

LEVELEZÉS.

I. B. Fechtig Imre, a tiszazugi embertani és rég. magántársulat elnöke a szerkesztőhöz.

Bizonyára Ön legjobban érzi és látja hazai archæologiánk fogyatkozásait, tehát bizalommal fordulok Önhöz, midőn az Archæologiai Értesítő hasábjain hozzászólok a tárgyhoz.

Ha a külföldéhez viszonyítva hazai tudományunkat, el is kell ösmernünk, hogy ahhoz képest hátrább állunk, sajátos viszonyainkat tekintve mégis örömmel vallhatjuk meg magunknak, hogy e téren rövid idő alatt nagyon sok történt. Azonban még sok a teendőnk.

Hazai földmüvelésünk nem haladt odáig, hogy általa minden anthropologiai és archæologiai kincsünk tönkre ment volna. Az eke és ásó még nem járt mindenütt, s a hol járt, is nagyrészt csak felületesen. Még van idő, de nem sok. Közművelődésünk halad, az igények nagyobbak lesznek, a létérti küzdelem elkeseredett lesz, minden talpalatnyi földet felhasználunk, és akkor vége kincseink legnagyobb részének, mert vagy feldulatnak avatatlan kezek által, vagy elharácsolódnak lelketlen üzérek kezei között, vagy hozzáférhetetlenekké lesznek sok időre, talán örökre.

Mindenki látja még mai nap is azon vandalismust, melynek áldozatául esnek sokszor legbecsesebb anthropologiai és archæologiai kincseink, származzék ez bár tudatlanságból, hazafiatlanságból vagy nyerészkedési vágyból. Temérdek az, mit avatatlan kezek tettek tönkre, temérdek az, mi a külföldre vándorolt s temérdek az, mit lelketlen kufárok alattomosan elcsempésznek a tudomány elől. A régészetnek ezen ellenségeit kell kipusztítani s megmenteni a mi még megmenthető.

Törvények hozatala vajmi keveset használ aljas csempészek üzelmei ellen, e nép módot talál arra, hogy a törvényeket kijátszhassa. Nép-

szerűsítése a tudománynak, felvilágosodottság s a társulatok rendszeres együttműködése az, a mi segít.

Az «Archæologiai Értesítő» ez évi első számában örömmel olvastam Török Aurél levelét és az Ön válaszát reá. Az országos kiállitás alkalmát megragadva, egy anthropologiai és archæologiai kiállítás létesítése s azzal kapcsolatban egy congressus egybehívása oly szerencsés eszme, mely lendületet fog adni hazai régészeti tudományunk fejlesztésének, mint a hogy lendületet adott az 1876-iki anthr. és arch. congressus. Ezen létesítendő congressus azonban, bár most termékenyebb lesz, mint talán még 1876-ban s népszerűbb is lesz, mert hát az alkalom jobb, de nem lesz elegendő azon czél elérésére, mit hangoztatok, s csak szakadozott, lüktető hatást fog bizonyítani, nem folytonost. Úgy vélem: jó hatása úgy lenne, ha az rövidebb időközökben szabályosan megújulna s mindig kiállításokkal vagy nagyobbszerű ásatással volna egybekötve.

Az érdekeltek gyakori érintkezése alkalmul szolgál arra, hogy a czélba vett eljárás megvalósítható legyen. Szervezett egységet létrehozni az eljárásban országszerte, szakértői felügyelet alá helyezni az ország minden területét, vidéki társulatokat alkotni mindenütt, melyek egymást mint lánczszemek összefűzve, külön-külön területen működve, egy egészet képezzenek a központtal, egyformán érezzenek, egyforma szakértelemmel működjenek, — véleményem szerint ez lenne törekvésünk fő tárgya.

Vidéki társulataink a reájuk háramló nagy fontosságú feladatot kellő szakértelemmel és egyöntetűséggel magukra hagyatva nem képesek megoldani, a központ viszont reá van szorulva a vidék jóakaratú segédkezésére; a társulatok egymás közötti bizalmas összeköttetése pedig okvetlenül szükséges, hogy a közösen elérendő czél egyöntetű eljárás, ismeret és szakértelemmel mozdíttassék elő.

Nem tudom eléggé méltányolni szerkesztő úr azon törekvését, mely a congressusok eszméjének megvalósítását fogja maga után vonni, mert meggyőződésem, hogy csak ezen úton érhető el az anthropologiai és archæologiai tudományok népszerűsítése, az érdeklődők rendszeres együttműködése és a tudományos értékkel bíró kincsek megmentése.

Nemes törekvéséhez teljes sikert kivánva maradtam hazafias tisztelettel

Kétegyházán. *Fechtig Imre báró.*

II. Kleiszl Károly levele nagy-somlói őskori leletekről.

Nagy-Somló északkeleti részén legújabban folytattam ásatásaimat. Korábbi leleteimről az «Archæologiai Értesítő» III-ik új folyamában adtam legutóbb hírt.

A hegyderék táján kiemelkedő domborulat fensíkján a földmunkálatok alkalmával előfordult edénytöredékek s apróbb tárgyak kellőleg biztosítottak arról, hogy tűzetesebb kutatás bővebb eredményt szolgáltathat. Jelzett domb tetején, mintegy 160 négyszög méternyi területet, mely forgatás alá került, figyelmesen szemmel kisérve, az időnkint előfordult tárgyakat lehetőleg pontosan kikutattam.

Az alább felsorolt eredmények szerint valószinű, sőt bizonyosnak állítható, hogy nem ugyanazon egy kor- s egy időbeli tárgyakkal van dolgunk.

A legkorábbi őskorból mintegy 60—90 cmnyí mélységben két darab kicsiny öblös, vastag s durva falú, vöröses-szürke színű kis bögre alakú edény, két darab szép laposan pattogtatott kova szilánk és egy nagyobb, gömbölyded, szintén pattogtatott kovakővel több nagy kő közt, minden más tárgy s feltünőbb elhelyezés nélkül, találtatott az agyagtalajú földben. A közelében levő nagyobb idomtalan kövek a kiásott terület többi részeiben sehol sem találtattak oly nagy számban, mint a kis lelet közvetlen közelében.

A fentebbitől nem messze, de jóval közelebb a föld felszinétől, 50—60 négyszög méternyi területen, négy lapos kövön feketés-szürke föld s apróbb kormos köveket találtam. A lapos kövek, — világos következtetést vonva a fekete s szürke hamumaradványokkal bevont kövek felülete és a nagymennyiségű feketés-szürke hamu s föld vegyület után — tűzpadok voltak. Itt egyik kisebb tűzpadon feketés színű lapos tálidomu edényben egy ugyanoly anyagú s középnagyságú bögrét — telve előbb leírt hamuval s földdel — találtam, melynek fenekén feltünő sok apró elmeszesedett csont volt. A csontok hasonlók a középnagyságú emlősök bordacsontjaihoz; az égés jelét ezeken nem tapasztaltam, igen valószinű, hogy megégett részei elporlódva a bent levő földdel vegyültek.

A tűzpadok közől három egymás mellett, a többi nagyobb kövek a körül voltak; egy tűzpad pedig tőle valamivel távolabb, amely mellett legtöbb edénytöredék volt található. Sikerült egy tálidomu, két kis csésze idomu és egy középnagyságú bögrealakú edényt a fent nevezett két edényen kívül ép állapotban kiemelni. Az edények nagyobbrészt feketés színű s középvastagságú fallal birók, a töredékek közt, darabjaikból itélve, nagy edények is voltak fényes fekete graphitmázzal és csücskökkel, de találtam vastag barnás-szürke, rosszul égetett, durva anyagból álló edénytöredékeket is, melyeknek fenék-darabjai 2—4 cmeter vastagságúak. A kövek s fekete hamus föld közt volt egy tojásidomu s nagyságú serpentin kőből szép simán kicsiszolt golyó, közepén újjnyi nagyságú, simán kifúrt gömbölyü lyukkal, — két középnagyságú, szépen és simán kicsiszolt szabályos alakú s még most

is meglehetős élű serpentin kővéső, — ezektől nem nagy távolságban egy lapos, élére állított kő mellett egy 19 cmeter hosszú bronz lándzsacsúcs szép zöld patinával. E körül voltak még vékonyabb, de már csaknem tökéletesen elenyészett bronz lemezkék s kis sodrony karikák, melyek gyűrűnagyságuknál fogva lánczra engednek következtetni, annál is inkább, mert három egymásban maradt szemet lánczalakban sikerült megmentenem.

Magányosan találtatott még ez alkalommal egy 6—8 újjnyi vastag, vörösre égetett, durva peremű sikér edény, melynek alakját a föld tiszta eltakarítása után tudtam csak kivenni, a kiemelésnél ez teljesen szétomlott. Hogy ennek mi lehetett rendeltetése, nehéz megtudni.

Két kis bronzfibula töredék igen primitiv kivitelben, ezek mellett egy görbített végű, korongos fejű, hosszú bronztű, s igen apró élenyült felületű üvegtöredékek, melyek összeállítását apróra töredezett voltuk miatt minden fáradozásom daczára sem sikerült eszközölni.

Egy gúlaalakú, hat lapú égetett vörös agyagtárgy két keresztben fúrt lyukkal, ugyanily anyagú, alaktalan két egymás mellett fúrt lyukkal biró tárgygyal, melyek mindegyike valami súly gyanánt lett használva, — talán hálósulyok, — utóbbi a lyukak fölött erősen meg van vásva, — a belefűzött kötél vágása lehet. (?)

Az ásatás nevezett dombon még folyamatban van, az előkerülő tárgyakról részletes ismertetést szintén fogok közölni.

Dombán, 1885 februáriusban. *Kleiszl Károly.*

III. CZOBOR BÉLA LEVELE az 1885. évi budapesti általános kiállítás műrégészeti csoportjáról.

Az Arch. Értesítő t. olvasói mindenesetre értesülve vannak, hogy kiállításunknak lesz egy szakcsoportja, mely a különféle iparágak multjának, a művelődés történelemnek leszen szentelve. És igen helyesen. Az ipar modern vívmányainak bemutatása alkalmával — mint ez az országos kiállításon tervezve van — nem szabad megfeledkeznünk az iparágak törzsét tápláló gyökerekről sem, melyek a kultura ősi rétegeibe fogózva, mai napig a felfrissítő életerőt ömlesztik a fiatal hajtásokba.

Már a kiállítás előmunkálatainál merőben lehetetlennek bizonyult a művészeti csoportot bureaukratikus fölfogással, íróasztal mellől előkészíteni és még inkább azt ily úton kellő sikerrel megalkotni. Reá kellett valakinek szánnia magát, hogy nyakába véve az országot, ellátogasson a vidéki muzeumokba, a különféle vallásfelekezetek templomaiba, amateurjeink magán gyűjteményeibe, szóval mindenüvé, honnét e nemben valami érdekes remélhető. Az illető vállalkozónak magának kellett azután kiválasztani a különféle korú és műértékű tárgyakat, melyek a kiállítás keretébe beleillenek s egyúttal biztosítani a kiválasztott műrégiségek átengedését. Igen csalódnék a t. olvasó, ha azt hinné, hogy e munka csekély fáradsággal és akadályok nélkül járt. Már maga azon körülmény, hogy

az utazásnak téli időben kellett megtörténnie, nem ritkán 26 foknyi hidegben 7—8 órán át szánkón vagy szekeren, körülbelül fogalmat nyújthat a megtett felső-magyarországi és erdélyi útak fáradalmairól. Az akadályok közül e helyütt csak egyet említünk föl. A kiállításra kiszemelt műtárgyak tulajdonosai és kezelői legtöbb esetben már belefáradtak a sűrűn egymásután következett kiállításokba s a velük itt-ott fölmerült kellemetlenségekbe. Teljesen érteni és méltányolni tudjuk felfogásukat, okaikat. A műtárgyak tulajdonosai, ha amateurök, nem nagyon szeretnek hosszabb időre megválni féltve őrzött műkincseiktől ; ha ellenben csak hivatalos őrei a szóban lévő tárgyaknak, akkor még több — s megvalljuk — indokoltabb kifogást tehetnek a gyakori kiállítások ellen. Ha azonban megemlékezünk a nehézségekről, nem szabad elhallgatnunk missiónk előnyös voltát sem. Az első nagyszabású általános kiállítás föladata, mérvei és hazafias czélja által nagyobb vonzerőt gyakorol a résztvenni jelentkezőkre, mint a szűkkörű szakkiállítások, melyek horderejét nem mindenki képes megérteni. Meg azután a kiállitás országos bizottsága által biztosított kedvezmények sem megvetendő emeltyűk arra, hogy a régészeti csoportban kellő számú kiállítók vállalkozzanak. Nevezetesen a tűz- és betörésmentes fényes műcsarnok egy része jelöltetvén ki a csoport helyéül, a műkincseiket féltve őrző tulajdonosok teljesen nyugodtak lehetnek tárgyaik biztonsága iránt. Nehogy továbbá hazafias készségök, melylyel e csoport részére tárgyaikat átengedik, költséggel járjon, a végrehajtó bizottság maga ajánlkozott az összes szállítás- és biztositással járó kiadásokat fedezni, úgy, hogy a kiállítóknak nem kerül költségükbe a Budapestre és a visszaszállítás s ezen kívül tárgyaik bevallott becsértékének megfelelő biztositását is a bizottság sajátjából eszközli.

Mindezek előrebocsátása után ideje lesz pár szóval a régészeti csoport rendezésének alapeszméjéről és a rendelkezésünkre bocsátott térhez mért kiviteli módozatokról megemlékeznünk.

Kiállításunk általános országos jellege adta nekünk az eszmét, melyet csoportunkban realisálni elhatároztunk. És ezen eszme : *feltüntetni Magyarországot régészeti leleteiben és régészeti szakirodalmában.* Hadd lássa az ország minden lakója és a messze földről ez alkalommal hozzánk ellátogató idegen is, hogy azon földnek, melyet ma édes hazánknak vallunk, ősi rétegeiből minő leletek jönnek napfényre, mint emlékei az előttünk élt és kihalt különféle műveltségű népeknek ; továbbá hogy mint őriztük meg a saját őseinktől reánk maradt műtárgyakat, melyekhez emelkedett szellemök, nemes ízlésök és példás bőkezűségük emléke fűződik ; és végül, hogy mind ezen leleteket, reánk maradt műtárgyakat, kultur népekhez méltóan becsüljük-e, a művelődéstörténet részére feldolgoztuk-e és jelenlegi iparágainkban gyümölcsözővé tettük-e ?

Azt hiszszük, hogy a régészeti csoport tervezésének így contemplált eszméje helyesebb, mintha akár specialis keramikai vagy bronz, vagy épen emlékéremsorozat-kiállításra gondoltunk volna. Eltekintve ezen utóbbinak gyakorlati complikáltságától (és ez az oka, hogy csoportunkban érmek kiállitását vagy épen nem, vagy csak egyetlen kiállítótól fogadunk el), melyet az egyes darabok hasonlósága, sőt közös bélyegüknél fogva teljesen egyező volta szül : *partialis* jellege miatt bármelyik specialis anyagkészlet sem volna magában egyedül

helyesen beilleszthető az általános kiállítás keretébe, mely — habár anyagra nézve kisebb — de mindenesetre *általános* körű régészeti csoportot feltételez, sőt — merjük állítani — követel.

Mintán azonban kiállításunkban csoportunknak aránylag igen szűk tér jutott osztályrészül : le kellett mondanunk arról, hogy muzeumunkkal versenyező dús sorozatokat állítsunk össze. Meg azután — őszintén megvallva — nem is vagyunk barátai — legalább nagyszabású általános kiállításoknál nem — a szakadatlan suiteknek, mert ilyeneket inkább egyes specialis szakkiállításoknál lehet alkalmazni, mintsem országos kiállítással kapcsolatos valamely mellékcsoportban. A nagy közönség érdekeit is szemmel kell tartanunk. A publicum szeme úgyis eléggé bele fárad a hosszú sorozatban együtt látható gabona, mezőgazdasági gépek, öltönyők, állatok stb. megtekintésébe és a mikor szórakozni, elfáradt szelleme felüdülni szeretne, a műcsarnokban ismét muzeumi sorozatokkal fáraszszuk avagy épen elriaszszuk? Ez a mód legkevésbé sem volna alkalmas arra, hogy az országos kiállítás kedvező alkalmát megragadjuk a nagy közönség jóakaratának megnyerésére, melyre a régészet terén épen nagy szükségünk van.

Ha tehát nincs elégséges terünk és az alkalom sem kedvező arra, hogy a kiállítható tárgyak tömege által imponáljunk : legalább a rendezési mód szokatlansága, meglepő volta legyen képes megragadni és lekötni a nagy közönség figyelmét. Mi ezen utóbbira szándékozunk törekedni. Mindjárt megmondjuk, hogy miként?

Határozott szándékunk a különféle leleteket és műtárgyakat oly módon csoportosítva bemutatni, a mint azokat igen kevesen látták még. Mindenek előtt az őskori leleteket azon helyzetben mutatjuk be, a mint a föld rétegeiből napfényre jönnek. Igy például kezdeni fogjuk a barlangi leletekből a haligóczival. Ott lesz látható üveg alatt a barlangi medve- és embercsontok csoportja földbe rakva úgy, amint napfényre jön, sőt mellette lesz azon érdekes igen szép kovaszilánk késpenge is, melyet Badányi Mátyás az utóbbi időben lelt a nevezett barlangban. Szomszédságában egy bronzkori sírlelet lesz felállítva, szintén üveg alatt földrétegben, mintegy félig kikaparva a csontváz, rajta és mellette a vele temetni szokott bronztárgyakkal, házi eszközökkel. Hasonlóképp lesznek fölállítva az urnasírok is. Lesz érintetlen, félig kibontott és egészen kibontatlan állapotban egy-egy urna-sír, valamint az ősnépeket jellemző konyha hulladék halmából is egy tanulságos réteg. Ha a népnek ily leleteket lesz alkalma látni, a kalauzban odavetőleg nehány szóval egyuttal figyelmeztethető az emberi csontvázaknak megmentésére, mely anthropologiánk érdekében kivánatos ; nem különben inthető az urnák és egyéb cserép edények szét nem törésére, mert bennük az általuk sejtett arany és ezüst pénz helyett, az elégetett csontok maradványai kivehetők lesznek.

Be fogunk mutatni egy-két római sírt is, a bennök lelhető tárgyakkal, továbbá a keszthelyi temetőből az érdekesebb és gazdagabb leletek egyikét-másikát, valamint az ős magyar pogány leletekből is egyet, a vitézt lovával és összes fegyverzetével eltemetve.

Mindezen leletek fölött a kő-, bronz-, réz-, római és népvándorlási kor-

szakok jellemző házi eszközeiből és fegyvereiből nem fogunk elmulasztani több darabot bemutatni, melyek megválasztásánál tekintettel leszünk az újabb leletekre. Fölemlítendőnek véljük, hogy a Várhelyen lelt mithræum nagybecsű domborműveiből egész sorozatot fogunk kiállítani, mely tárgyakat a hunyadmegyei történeti és régészeti társulat engedett át csoportunk részére. Vele kapcsolatban láthatók lesznek a König Pál dévai reáltanár úr beható tanulmányához készült ásatási rajzok és reconstructionalis tervezetek. Nem kisebb föltűnést fognak kelteni a Téglás Gábor derék búvárunk által kiállítandó ősrégi dák bányászati eszközök és lámpák, melyeket kitartó kutatás útján szerzett és mentett meg az enyészettől.

A középkorra menve át, mindenek előtt egy XV. századi teljesen fölszerelt kápolnát óhajtunk csoportunkban kiállítani. A szárnyas oltárt Lőcséről Császka György püspök úr igérte kölcsönözni, felszerelését pedig hazánk különféle vidékeiről gyűjtjük össze. A bronz oltárgyertyatartóktól és lámpától kezdve le az oltárcsengetyűig, a szerelvények lehetőleg mind ugyanazon styl és korszak alkotásai lesznek. A kápolna falait régi gobelinek és keleti szőnyegek fogják takarni. Ugyanitt leszen helyes a középkori egyházi készletek fejlődése történetét bemutatni. Üvegszekrényekben jellemző példákban iparkodunk a kehely, ciborium, útmutató, gyertyatartók, tömjénezők, naviculák, pacificalék, aquamanilék, ereklyetartók, portatilék, oltárcsengettyűk stb. egyházi ötvösművek korszakonkénti fejlődését föltüntetni, melyhez az anyagot Pannonhalma, Győr, Pozsony, Érsekújvár, a Szepesség, az erdélyi egyházmegye stb. szolgáltatják. — Az ötvösművek mellett súlyt fogunk fektetni a templomi paramentumokra és műhimzésekre is. A pannonhalmi főapátság kincsei között őrizett «casula sancti Stephani» byssus előmintájától kezdve reméljük a kiállításra megnyerni Szeben és Brassó ág. vallású templomaiban levő középkori casulákat, dalmatikákat és pluviálékat, továbbá hasonlókat a kolozsvári piaristák templomából, a kassai dóm készleteiből, Győr és a Szepesség, valamint más egyházmegyék szerelvényeiből egészen le a Gyulafehérvárott őrzött Báthori András bibornok (1598) casulája pluviáléjáig. A gobelinek közül kiemeljük a győri székesegyházét, mely ritkítja párját, valamint a zirczi apátsági templomét, melyet szintén van reményünk ez alkalommal megkapni.

A XVI—XVII. század profán butorzatát és felszerelését — két magyar nemesi szobában csoportos kiállításban véljük legczélszerűbben szemlélhetővé tenni. Ott leszen a superlatos, mennyezetes ágy aranynyal és selyemmel himzett párnahajaival és lepedőszéleivel (pompás példányokat állít ki e nemben gróf Lázár Jenő Medgyesfalváról); a fölterített asztal ezüst evőeszközeivel, évszámokkal datált majolika tányéraival, zománczos üveg poharaival (közte Bártfa város czímerével 1500-ból, a kassai muzeumból; 1519 évszámmal pedig az egri egyházmegyei muzeumból), aranyozott ezüst billikomaival, födeles kancsóival és poharaival. Nem fog hiányozni a karos bronz gyertyatartó sem (gróf Lázár Jenőtől) benne viaszgyertyával és mellette a fiatalabb nemzedék előtt már ismeretlen koppantóval. Üvegszekrényben (1682-ből, Badányi Mátyás gyüjteményéből) a XVI—XVII. századi magyar könyves ház lesz bemutatva a legrégibb abc-és könyvtől (Szëll Farkas tulajdona) Káldi bibliájáig. A kelengyés ládában,

mely valaha Thököly leányának hozományát tartalmazta (kiállítója Alapi Salamon Tivadar), régi szabású selyem és brokát öltönyök, himzések, zsubrikák és csipkék lesznek láthatók. Egy üveges szekrényben a családi ékszerek, násfák, fülönfüggők, csatok, övek, nyakláncok, hajtűk, diadémok egyéb ezüst ötvösművek társaságában, fogalmat nyújtanak őseink ízléséről és gazdagságáról. Egyik sarokban ott lesz a rokka is, ősanyáinknak e kedvencz kézi gépe, melyről mint selyem folyt le a sok szép vászonhoz szükséges lenfonál. Nem fogunk megfeledkezni a régi háztartási eszközökről sem. Igy például a vasalók, ostyasütő vasak, rézedények egész sorozatát állítjuk a két magyar szobában össze. Ott lesz a legrégibb pozsonyi mérő (1551-ből, a pozsonyi városi muzeumból) is, melyet a gazdák fognak érdekkel szemlélni. A leveles ládában régi családi okmányok-, hozomány- és végrendeleti lajstromokból lesz egy csoport látható. Súlyt fektetünk a magyar gyártású majolika-edények suite-jére is, kivált pedig a datált példányokra, melyek az amateuröknek támpontokul fognak kinálkozni.

Mindkét magyar szoba falait szőnyegek, fegyverek és történeti érdekű régi costume-képek fogják borítani, míg a himzésekből lapozható üvegkeretekben fogunk dús készletet kiállítani, különösen gróf Lázár Jenő, a kassai és erdélyi muzeumok, a marosvásárhelyi, kolozsvári, deési, stb. ref. egyházak e nemű tárgyai közül.

A kiállítási helyiségek folyosójában tartunk fön helyet a fruska-gorai gör. keleti kolostorok mesés értékű egyházi paramentumainak, himzéseinek, ötvös- és egyéb készleteinek, melynek egybegyüjtését Plavšić úr vállalta magára.

Ime, körülbelől úgy futtában előadva mindaz, amit aránylag csekély területen, csoportunkban bemutatni szándékunk őskori leleteinkből és régi magyar egyházi és profán műtárgyaink közül.

A kiállítás másik feladata, feltüntetni hazánk régészeti irodalmát és e nemben tanusított tudományos működését, szintén igen szívünkön fekszik. Hazánk minden polgára immár megvárhatja, hogy kellő képet nyerjen a hazai régészettudomány fejlesztésére irányult működés felől, melyet az országos subventióval dotált műemléki és Magy. Tud. Akadémiai Arch. Bizottságok évtizedeken át produkáltak. Kiadványaikon kívül hivatalos felvételekből és rajzokból álló készleteik, a restaurationalis költségek és ezekkel szembe állítható tényleges eredmények fognak a kérdésre választ adni. Ugyanitt lesznek bemutatva a magyar nemzeti és iparművészeti muzeumok kiadványai, melyekhez — hogy a hazai műrégészeti szakirodalom minél teljesebb legyen — régészeink magán kiadványait és egyéb irodalmi vállalatait véljük csatolhatni. Igen kivánatos lenne, ha az orsz. régészeti- és embertani társulattal az élén a vidéki muzeumegyletek is kiadványaikon kívül könnyen áttekinthető statisztikai kimutatásokat küldenének be, csoportunk eme feladata sikeres megoldásának megkönnyítésére.

Végül pár szóval érintenem kell e csoport hivatalos kalauzát, lajstromát is, mely kiállításunk maradandó emlékeül lenne hivatva szolgálni a szakférfiaknak és a nagy közönségnek egyaránt. Ennek a létesítése fog legtöbb bajjal és nehézséggel járni. Egyrészről az illusztratiók készítése, másrészt a tárgyaknak idő parancsolta sürgős felállítása fogják megzsibbasztani e kalauz kellő időre való megjelenését. Meggyőződésünk lévén, hogy az anyagot semmi esetre sem szabad

föláldozni az alkalomnak és időnek: kalauzunk szerkesztésével igyekezni, de sietni nem fogunk. Egyelőre a csoportok és nevezetesebb műtárgyak fölé alkalmazandó feliratokkal elégítjük ki a nagy közönséget; míg a gondosan készült szakszerű lajstromot a műrégészet szakkedvelőinek, barátainak és művelőinek szánva készítjük el. Azt mindenesetre határozottan igérhetjük, hogy a kalauz jóval a tervezett orsz. régészeti congressus egyebegyűlése előtt készen lesz. Tehát a congressusban résztvevőknek alkalmuk és még mindig kellő idejük lesz az anyagnak előleges áttanulmányozására, hogy a kölcsönös eszmecsere alapján a tárgyalásra kitűzött kérdések eredményesen világíttassanak meg — a mi kiállításunk régészeti szakcsoportjának is a főczélja — hazai régiségtudományunk hasznára. Faxit Deus!

Budapesten, 1885 márczius 11. *Dr. Czobor Béla*,

az általános kiállítás régészeti csoportjának rendezője.

IV. REFLEXIÓK Dr. TÖRÖK AURÉL LEVELÉRE. Mióta Vámbéry könyve, a «magyarok eredetéről» megjelent: mindinkább előtérbe lép az a fölfogás, hogy a nemzetek eredetének s alakulásának megértéséhez a «nyelv» magában véve elégtelen. A kik e fölfogást hirdetik, azoknak igazuk is van.

A nyelv úgyszólván csak külső kerete a nemzetnek; ezen a kereten belül a zoologiai embert a maga fajával, faji typusának megalkotó tényezőivel, a psychologiai embert véralkatával, hajlamaival, gondolkozásával is tanulmányoznunk kell, hogy megértsük a nemzetet mindenestül.

A nyelv, mint külsö keret, különböző fajokat egyesíthet; ki is tudjuk mutatni az egyes nemzeteknél, hogy nyelveik a históriai századok s ezredek folyamán időről-időre hogy hullámzottak s szemünk láttára is hogy hullámzanak, hogy foglalnak tért vagy hogyan enyésznek. Természetes, hogy e hullámzásban a nemzet zoologiai complexumának is folyton változnia kell, az elemek összevegyülésével.

Folytonos, megállapodás nélkül való mozgás a nemzetek alakulása, soha be nem fejezett processus. E processusnak a múlt századokba veszett képét igyekszik a kutatás földeríteni; megmutatni azt, hogy keletkezett a nemzet, honnan s hogyan nyerte időnként faji megalakulásának tényezőit, végre: hogy alakult meg olyanná, a minőnek ma látjuk?

Nagy föladat, a mi nagy inventiót, széles látókört, az *eszközöknek legkülönbözőbb nemeit* föltételezi a búvárnál, ki a mai napnak a múltakból lenyúló ezernyi okát lépésről-lépésre kisérni akarja, hogy a legutolsó ponton erős marokkal fogja össze a szálakat, melyek egy nagy egységben futnak össze.

E kutatások egyik eszköze az u. n. anthropologia, mely az ember zoologiai viszonyaival foglalkozik. Par excellence anthropologiai vizsgálatokkal, ez idő szerint nálunk jóformán csak Dr. Török Aurél foglalkozik; búvárlatai már egy kis anthropologiai muzeumot is hoztak létre s törekvéseiről azon élénk érdeklődésnél fogva, melyet fajunk kérdései támasztanak: a hirlapok is gyakran tudomást vesznek, fájdalom, a lapjainknál megszokott fölületes, sokszor annyira naiv alakban, hogy a nagy közönségben csak hamis fogalmat ébresztenek az

anthropologiáról, bennünket pedig, a kik, ha nem is vagyunk «szakemberek», de ismerjük az anthropologia föladatát s eszközeit : mosolyra gerjesztenek.

Annak idején például, mikor Dr. Török Aurél tanár III. Béla koponyáját tanulmány czéljából átvette, azt írta egy-két jóhiszemű újság, hogy : «Török Aurél reméli, hogy a koponyamérés eredményéből (értsd III. Béla koponyájának méréséből) *megállapithatja* a magyar typust. 1883. nov. 17-én ismét ezt olvastam a lapokban : «Dr. Török Aurél, a budapesti egyetemen az anthropologia nyilvános rendes tanára, levelet intézett Havranek székesfehérvári polgármesterhez, melyben kéri, hogy a bazilika kiásása alkalmával fölszinre jött Árpád-korbeli koponyákat használat végett küldené meg, ez által nagy szolgálatot tenne a tudománynak, mert a *magyar nemzet eredetét és faját takaró homály lehullana*».

A nagy közönség, mely hitelt ad minden nyomtatott szónak, hitelt ad az efféle absurdumoknak is s valami olyan csodatudománynak nézi az anthropologiát, mint a XVII-dik század embere nézte az alchymiát, olyan bűvészetet gyanít abban rejtőzni, mely egy krajczárt ezer forintra tud fölváltani.

Soká vártam, hogy a mester maga lépjen elő kerek programmal s az új tudománynak (melynek Magyarországon nagyobb lendületet ő adott) czélját körvonalozza, eszközeivel beszámoljon. Szerfölött örültem tehát, midőn az Arch. Ért. múlt füzetében a professor levelét láttam, melynek formája, hangja a programm benyomását tette rám.

«Hogy voltaképen mik vagyunk most s melyek történetünkre legbefolyásosabb physikai jellemvonásaink, csak akkor leszen lehetséges alapos feleletet adni, mikor már kifürkésztük, hogy mik voltunk annak előtte, melyek voltak eredeti ősi fajvonásaink, s melyek amaz új, idegen vonások, melyek történelmünk folyamán amazokhoz hozzájárultak és azokkal összevegyültek ?» Ezt mondja többek közt Dr. Török Aurél tanár, s hogy meglássuk mindezt, szükségesnek tartja az embereknyéket, a maga szempontjából első sorban *a koponya- és csontmaradványokat* megmenteni, melyek régi sírokból előkerülnek.

Dr. Török tanár tehát úgy véli, hogy ilyen eszközökkel meg fogjuk tudni : mik voltunk, mik vagyunk ? — hangjából azt is kiolvasom, hogy az általa inaugurált módszer határozottabb képet fog adni multunkról, mint akár a nyelvészet, akár egyéb iorrások.

Laikus létemre e módszerhez az anthropologia tudományos nyelvén szólni nem tudok ; meg fog bocsátani tehát a professor, ha «tudomány» helyett csak »logicá»-val élek, midőn néhány kétségemnek adok kifejezést.

Constatálva van ezer s ezer számítással, hogy a faji typus ismertető jeleinek meghatározásánál az osteologiai és craniologiai mérések eredményeit nem lehetett elhelyezni. Nincs népe a világnak, melynek körében a mérések egész skáláját meg ne találták volna, ugy hogy a római, angol, indiai, berber, szerecsen, amerikai, maláj stb. koponyák méreteiből egy «meg nem határozott helyen» előkerült koponya hovátartozását eldönteni lehetetlen.

Ez eredményekből az következik, hogy a mai race-ok megalakulásának kora előtt, tehát őszezredek homályában, az emberiség bölcsőhelyén egymás mellett már megvoltak a különbségek, melyeket a szétágazó népek magukkal hordottak s összevegyítettek, ugy hogy, ha magunkat abba az időbe képzeljük

bele, mikor csak két-három egymástól megkülönböztethető race volt: a koponya-indexek különbségeit már mindenikben a priori föl kell tennünk.

Évezredeken keresztül, lassan folyt szét az emberiség, s a természet soknemű hatása alatt s a szomszédos népek assimilálódása következtében folyton több s több race-ra bontódott szét, a mely processusban a faji typust fokozatosan finomabb, specialisabb jelek alkották meg, melyek a fajok szétágazásával a végletekig aprózódtak.

Ennek illusztrálásául hasonlattal élek. A zoologia a gerinczesek osztályát különbözteti meg egyéb osztályoktól. Ez osztály a zoologiai élet egy régi stádiumán egység volt; az egység később a főjellemvonás keretein belül megoszlott, belőle a halak, hüllők, madarak, emlősök osztálya vált ki, folyton specialisabb jellemvonásokkal, melyekből ismét fokozatosan finomabb jellegű variánsok keletkeztek.

Az emberiség körén belül is, a typusok újabb s újabb árnyalatait a fővonásoknak alárendelt mindinkább specialis tényezők alkotják: csontrendszer, hajzat, bőr és szemek színe, az arcz metszete stb.

De mikor azt látjuk, hogy a koponya a fajkeletkezés legrégibb stádiumán megszünt jellemző ismérv lenni, annyira, hogy a fehér, vörös, fekete emberfaj jellegének meghatározásánál sem lehet már alkalmazni: mittévők legyünk a craniummal az egyes race-csoportokon belül s tovább mikor a *szin* is elveszti már döntő érvényét s újabb finomabb caracteristiconokat kell keresnünk a faji árnyalat jellemzésére: miben állhatnak segítségünkre a koponya-indexek?

Végre mit olvashatunk le a koponyaformákról ott, hol a különbségek már nem az arcz színében s a vonások arányában, hanem a nyelvekben, a nemzetek szellemének szinezetében nyilatkoznak, mint kis földrészünk népeinél, melyek az Uraltól az atlanti oceánig néhány rokon faj-variatió, összekuszált, ezerszeresen combinált eredményei?

Igenis, mit akar a craniologia magyarázni, olyan fogalommal szemben mint a *nemzet*, mely nyelvében, gondolkozásában az embert alkotó összes tényezők végeredménye lévén: benne a legfinomabb zoologiai jelek is összeolvadnak?

A craniologia kutatásait bármily magas korba vigye is vissza, a nemzetet méretekkel a históriai idő egy pontján sem nevezheti meg. Az iráníság, altájiság, keltaság, szlávság stb. előtte olyan fogalmak, melyek már egy teljesen összekuszált nagy emberfaj, vagy szomszédos emberfajok igen késő fejleményei, azért craniologiai és osteologiai alapon iráníságról, keltaságról, ugorságról, törökségről beszélni képtelenség; az a tudománynak nevezett valami pedig, a mi mégis minden áron érvényesíteni akarja magát efféle kérdésekben is, valóban nem nevezhető egyébnek álomhüvelyezésnél.

Mert ha a craniologiának nincsenek egységei (nemzetek), mit ad össze? Össze nem adott, vagyis nem létező summát pedig hogy bonthat föl részletekre?

Rossz hasonlat, de éppen tollam alá jő, mikor Török Aurél programmjával foglalkozom, ki a koponyaformák- és csontokból a magyar nemzetet akarja magyarázni s elhitetni velünk, hogy adatai bírnak olyan súlylyal, melyek a magyarság ugor vagy török eredetét is eldönthetik!

Igazán különös pretenzió olyan tudomány részéről, mely a flandriait a

hottentottától sem tudja megkülönböztetni, a mely valóban diadalát ülné akkor, ha egy szép napon azt az «újságot» hirdethetné, hogy *Budapesten magyar és német elemek assimilálódása volt megállapitható.*

Hogy gondolhat Dr. Török arra, hogy craniologiai eszközökkel a kazár és a bolgár kérdéshez, a bessenyők, kúnok, jászok, a Magyarországon szerte magyarrá lett szlávok, olaszok, németek beolvadásához hozzászóljon s felderítse a legrégibb kor *homályát* (!) s biráskodjék abban a harczban, melyet a finnisták s a turkológok egymással folytatnak?

Nem craniologiának való föladat az; semmiféle eszköze sincs neki ahhoz, hogy a múlt szövevényes útjain, a nemzetalakulás ezeréves processusát, a tényezők összetódulását, gomolygását, kiválását, egymásra hatását kimutassa, hogy kövesse annak a nagy folyamnak a hömpölygését, melynek hullámai a partok, a kiálló sziklák, homokzátonyok formátiói szerint osonnak, tódultak össze, törtetnek elő, folynak szét s egyesülnek kisebb folyókkal, melyek összes anyagát átveszik s magukba temetik? A magyar nemzet alakulása pedig ilyen. *Viszonylag kicsi területen, az Uráltól a Dunáig érő földségeken folyt az le, ezredek óta keveredött, zoologiailag annyira rokon* (ugor, török, szláv, germán) *népek* körén belül, hogy a craniolog, nem hogy bontogatni tudná a kérdés szálait, de még csak illusztrátiókkal sem szolgálhat ahhoz, a mit a kutatás egyéb eszközeivel lehető világosan látunk már ma is.

A *Török methodusa* olyan valami, mintha őszszel egy tölgyerdőbe mennénk ki, mikor a fák levelei már lehullottak; kosarakra szednők az elszáradt leveleket s válogatni kezdenők, méregetnők, osztályoznók, hogy megmagyarázzuk a tölgyerdőt. Micsoda képet adna ez a «tanulmány» ahoz képest, midőn teljes díszében, virágaival, gyümölcseivel, faunája és flórájával együtt tanulmányozhatjuk azt?

A magyar nemzetet pedig igy is tanulmányozhatjuk, mindig *a legkiválóbb eszközökkel:* a nyelvészet, a históriai följegyzések, hagyományok anyagából, — a területből, az égaljból, a nemzet intézményeiből, gondolkozásából, mindazon élő népek vizsgálatából, melyek körülveszik, — míg följutunk a legmesszebb őskorba, keletkezésének forrásáig.

Az a tudomány, a mit craniologiának neveznek: ne avassa magát hozzáférhetlen kérdésekbe. Maradjon meg annak a mi, vagyis maradjon a természettudományok egyik szerényebb eszközének, mely kisebb szabású feladatok megoldására alkalmas, de ne akarjon az emberről való tudásunk legfontosabb eszközének látszani, a mely «mik voltunk? mik vagyunk» ?-féle kérdéseket vet fölszínre.

Dr. Török Aurél jelszavai hivőkre találhatnak, én azonban meg vagyok győződve, hogy a cranilogia, koponyák és embereklyék segélyével, e kérdésekre *soha,* még csak *megközelíthető* feleletet sem lesz képes adni!

Budapest, 1885 márczius elején. *Dr. Réthy László.*

V. Fleischman Jenő éremleletről tesz jelentést.

Mióta Esztergomból, az árpádkorszakbeli királyaink érmeinek ama gazdag lelhelyéről eltávoztam, a magy. numismatika tanulmányozásával felhagytam ugyan; de azon jelentékeny lelet, mely a mult hetekben

Balaton-Füred községében fölszínre került, újra fölélénkíté bennem a régi érdeklődést.

Helybeli szatócsunk vagy egy hét előtt néhány érmecset mutatott föl előttem, melyeket — mint mondá — a szomszéd Balaton-Füred községben találtak. Ezen érmecseket határozottan árpádkorszakbelieknek ismervén fel, nem mulaszthattam el a lelet helyszinén annak mibenlétét hitelesen megtudni, a talált érmeket együttesen átvizsgálni, a széthordatástól megóvni, a szaktanulmányozásnak biztosítani, — fájdalom — hogy mindez csak részben sikerült. A helyszínén hallottam, miként került elé a harangláb előtt a szekéruton, épen a kerékvágásban egy durva mívű mázatlan 5—7 itczés cserépedényben elásott sok apró érem, melyek súlya $1^1/_2$—2 kilóra tehető. Sajnos, hogy mindezekből együttesen én már csak mintegy 400 darabot láthaték, mint a leletnek azon csekélyebb részét, melyet a helybeli adóvégrehajtó hivatalból lefoglalt. mikor már a legnagyobb részt, egyesek marékszámra szétkapkodták, Egybevetve ama csekélyebb részt a már előbb az egyesek kezei közt látott példányokkal, csakhamar meg kellett győződnöm, hogy ha majd a lefoglalt rész a múzeumba kerül, a támpontúl szolgáló egyes példányok hiányában abból alig lehetséges az egész leletnek numismatikai érdemét megitélni s miután hihető, hogy azon egyes mérvadó példányok, melyek a keletből egyesek kezébe kerültek, s melyek általam alább szorgosan följegyezvék, aligha jutnak el a múzeumba: bátorkodom Tekintetes Uraságodnak további tájékozásúl a lelet jellegének főbb vonásait, amint eddigi utánjárásom szerint megállapítható, a következőkben feltüntetni, — megjegyezvén, hogy az előfordult példányoknál rövidség okáért Rupp érmészeti tábláinak megfelelő számaira hivatkozom.

Az érmek mind egyenlő nagyságúak, csupán a Slavonia részére vert, «Moneta Regis pro Slavonia» fölíratuak valamivel nagyobbak melyek azonban részint a tisztább ezüstvegyülék, részint szebb veretök által szembetünve, annyira elszélyedtek, hogy ama lefoglalt 400 darab között egy sem vala található. Többnyire egyoldali veretüek, fölírat nélkül, de mívök határozottan árpádkorszakbeli bélyegre vall, másik oldaluk sima, vagy igen elmosódott veretü. Kevés számmal fordulnak elő frisatikusok is, továbbá cseh példányok a cseh oroszlán és morva sassal. Egyiken a koronás királyfő körül O t t o k a r felíratot olvastam, hátlapján oroszlánnal. Néhány példányt láttam, mely két szemközti olyforma koronásfőt tüntet elé, mint Rupp Tab. IX. 230. sz. elölapján. A két fő között függélyesen W / I / D fölírás áll, talán WIennensis Denarius?

Egyes királyainktól a következőket jegyezhetem fel:

IV. Bélától. Rupp Tab. VII. 172. sz. Ducis p sclavonia fölírattal. Ezen «Dux» itt akár IV. Béla, akkár ennek szintén Béla nevű fia † 1269., ki Kunigundát Beatrix, Ottokár nővérének leányát bírta nőül. Rupp Tab. VII. 178. sz. (mon. R. p hong.) és Tab. VII. 195. sz. (láttam 3 példányt); továbbá Rupp 196 sz.

V. Istvántól. Rupp Tab. VIII. 205. sz. több példányban, 208. és 209. sz. és a szlavon veretüek közül 226. sz. R — S siglával, többszörös példányban.

IV. László. Rupp Tab. IX. 255 sz.; ennek előlapja sima. Hátlapján az emelkedő sas, csillag és hold alatt. Továbbá: R. 257. és 260. sz.

Előfordúl még egy, úgy látszik, egészen új válfaj:

Előlap: a koronás király képe lóherfonadékkal ilyformán: kétoldalt körülvéve. Hátlapja: jobbra fordult szárnyas sárkány, mint R. 234. sz.-nak hátlapján.

III. Endre. R. Tab. X. 272. és 285. sz.

Ezek után meglehetős biztossággal következtethetni, hogy ezen mintegy 40 éves veretési időközre kiterjedő érmecsek Kun-László idejében, közel 600 év előtt kerültek oda, honnan azokat napjainkban a mult hetekben uralkodó erős szelek, lehordván a rajtuk fekvő, — már csak alig neháný centimeternyi vastag — földtakarót újra fölszínre jutni segítették.

Való ugyan, hogy III. Endrének tulajdonított, az említettem két faj is közöttök találtatott; de oly feltünően csekély arányban, hogy több fajra, vagy e kettőnél több példányra figyelmes kutatás és vizsgálat után sem akadhattam, úgy, hogy hajlandó volnék azon következtetésre, miszerint tekintve az elsőnek Kun László pénzeihez hasonló verését, a másikon a húsvéti báránynak már IV. Béla fölíratos pénzein előforduló alakját: ezen két faj is előbbi királyaink pénzei közé volna sorolandó

Másrészt a 40 éves veretési hosszú időköz arra látszik mutatni, hogy emez érmecsek elrejtésök előtt már nem voltak tényleges forgalomban, hanem tán valamely ötvösnek beolvasztásra szánt készletét képezék; így azonban akár későbbi időkben, vagy épen III. Endre uralkodása alatt is kerülhettek a föld alá; a midőn III. Endrének ezen két fajú pénze, mint még tényleg forgalomban lévők, esetleg keveredhettek a többi forgalmonkívüliek közé.

Mily sokféle föltevésre, tapogatódzásra nyílik ott alkalom, hol nincs bíztos vezérfonál a tömkelegből kibontakozni! És ez 10 eset közül 9-szer történik, a midőn a lelet szétzüllik, mielőtt gyakorlottabb szem azt szorgosan áthatotta volna. Így lesz ez továbbra is a fönnálló gyakorlat, sőt fönlévő törvényeink mellett. Balaton-Füred járásbirósági székhely; másnap az érmek föllelése után közhirré tétetett, hogy kiki

a nála lévő régi pénzeket a községházához vigye, mert azok az államéi. Én harmad napra fordultam meg a községben, de még akkor senki egy darabkát sem vitt oda; annyit azonban hallottam: «Majd meglátom, ki kényszeríthet engem arra, inkább szétszórom, szedje össze az állam, ha neki tetszik». Egészen más eredménye volna, ha a találó vagy beszolgáltatónak a talált pénz egész súlyértékét, sőt ezen felül még valami csekélyet adnák meg. De hát ez pium desiderium!

Aszófő. *Fleischmann Jenő.*

VI. DUDÁS GYULA a zentai «Kishalom»-ról. Zentától délnyugati irányban, a Tisza folyó és az u. n. oromparti magaslatok közt előterülő tágas síkon több apró s a folytonos szántás következtében meglehetősen lapos halom észlelhető, a melyek között az u. n. «Kishalom» (a hasonnevű dülőben) a városhoz legközelebb, körülbelől egy kilométernyi távolra fekszik. A halom régebbi és jelenlegi tulajdonosai egyaránt tapasztalták, hogy szántás alkalmával az ekevas nem egy darab edényt, csontot s más egyéb anyagot hoz felszinre, mely körülmény azonban nem gátolta az itteni közvéleményt abban, hogy e halmot továbbra is ne a savoyai Eugen herczeg által 1697-ben vívott nagy csatában elesett és és eltemetett hősök sirhalmául tekintse. Részemről rég meg voltam győződve e nézet alaptalanságáról, s éppen azért várva vártam az alkalmat, midőn a kérdéses halmon próbaásatást eszközölhetek. Vágyam a közelmúlt napokban végre teljesült.

Minthogy a halom keleti oldalát a dülőút szeli át, ásatásomat e részen nem kezdhettem, s így kutatásom egyelőre az északi részre irányult. Aránylag rövid idő alatt nem kevesebb, mint nyolcz sirt nyitottak fel ásóink, melyekben kisebb-nagyobb méretű emberi csontvázakra akadtunk. E csontvázak meglehetősen jó dispositióban, ép tagokkal nyugodtak, még pedig egymáshoz igen közel. A holttestek közelsége s azon körülmény, hogy a sírokban szokásos őskori emlékekre, mint pl. edények-, fegyverek- és ékszerekre nem akadtunk, továbbá, hogy a halom az 1697. évi nagy csata alkalmából itt történt táborozás vonalán belől esik: első pillanatra valóban azon gondolatot keltik, hogy e hantok a csatában elesettek hamvait fedik. Azonban a csontok törékenysége s a holttetemek mérete és fekvése az ellenkezőről győznek meg.

A zentai «Kishalom» kétségkívül egyike a Tisza-Duna közén található ama számtalan halmoknak, melyek e vidék történet előtti, vagy legalább is hajdankori lakosai által temetkezési helyek gyanánt emeltettek, s így néma jelei azon ősi kornak, melyről írott emlékek felvilágosítást nem nyujtanak. Hogy e halom őskori emlék, mutatja nemcsak a csontvázak színe, törékenységi foka és a koponyák jellege, hanem azon körülmény is, hogy az eltemetett egyének között gyermekek és felnőttek vegyesen fordulnak elő. De e mellett bizonyít végre az is, — és ez igen fontos — hogy a halottak kétségkívül ülő helyzetben lettek eltemetve. Az ilyeneknél a koponya a felső lábszárakra esve találtatott. A sírokban tapasztásnak jeleit csak itt-ott lehetett észrevenni, eszközök- és a szokásos agyagedényekre pedig ásóink nem akadtak, s így egyelőre még távol állunk attól, hogy a halom korát, vagy a temetkezés közelebbi faji jellegét csak hozzávetőleg is meghatározhassuk.

A további kutatás levén hivatva a zentai «Kishalom» régészeti és anthropologiai tekintetben érdekes és fontos leleteit napfényre hozni s kellőleg méltatni. Midőn e rövidre szabott ismertetésemet befejezném, csupán azon ohajomnak kivánok kifejezést adni, vajha felderülne végre e vidék és a Bács-Bodrogh vármegye területén létező számtalan régészeti emlék szakszerű és tüzetes megvizsgálásának hajnala.

Zenta, 1885 márczius havában. *Dudás Gyula.*

IRODALOM.

EGY NÉPSZERŰTLEN KÖNYV. Dr. Szendrei János válasza Dr. Réthy László birálatára.*

Vannak emberek, kik titáni megvetéssel néznek s világfájdalmas, keserű gúnymosolylyal fogadnak minden megjelenő könyvet ; s szóljon az bármiről, lerántják menthetetlenül. Most reám került a sor. Hogyne, könyvet mertem írni, — mikor ők egyáltalán nem írnak könyvet.

Réthy László meglepi a világot, és ő, a ki eddig nagy tudósnak tartotta magát az oláh, ruman, bulgár kérdésben, a ki finn-ugor nyelvészettel és numismatikával foglalkozott mindvégig, — most mint műtörténelmi tekintély áll elő.

Várakozással olvasom birálatát és őszinte sajnálkozással teszem le. Sajnálom Réthyt, hogy ő, a ki a saját tudománya terén oly méltó elismerésnek örvend, egy előtte alapjában, részeiben és egészében teljesen ismeretlen tudomány terére lép s ott fennhangon tart kritikát.

Én nem veszem azt tőle rossz néven, hogy a műtörténethez nem ért, — hiszen, mint ő szokta mondani, ezermesterek nem lehetünk. De azt mégis megvárhatnók tőle, hogy tisztelettel álljon meg az idegen tudományok határszélén.

Különösen sajnálom Réthyt, hogy vállalkozott kritikáját megírni, holott könyvemet, mint azt ki fogom mutatni, el sem olvasta, hanem forgatta annak képeit és két helyen, még pedig az I. kötet 9. és 34-ik lapján bele nézett annak szövegébe; és így birálata nélkülözi még a lelkiismeretességet is.

Bámulatos az a logikátlanság, amit Réthy a többek közt mindjárt birálata elején véghez visz.

A vállalat, ugymond, sikert ért, mert a közönség szereti könnyed formáját «a szórakoztató s mégis tudományos szöveget». A következő pontban azután azt kérdezi : «Mi az a népszerűsítés ?» — és miután egy nagyképű német tudóshoz méltó pedanteriával fogalmazott definitióban megalkotja a tudományok népszerűsítésére vonatkozó nézetét : következtetéseiben kimondja, hogy az én munkám ennek nem felel meg, tehát kitűzött czélját nem érte el, — nem népszerű.

* Megjelent az «Arch. Ért.» ez idei február 15-iki számában 49—53. ll.

Engedje meg nekem Réthy, hogy ennek ellenében én is felállíthassak egy sokkal alaposabb, s a mi fő, kurtább definitiót : Az az író népszerű, a kinek a könyvét veszik s a kit olvasnak.

«A képzőművészet remekei» három kötetre volt tervezve, a közönség formális közkivánatára azonban egy negyedik kötettel kellett azt megtoldanom. A magyar kiadásból két kiadás teljesen elfogyott, a harmadik sajtó alatt van.

Német nyelven Lipcsén át, és lengyel nyelven Lembergen át, fordított kiadást ért s egy londoni czég épen a napokban kötötte meg a szerződést kiadómmal a mű angol nyelvű kiadására.

Tekintve azt, hogy egy kiadás kétezer példányból áll, a teljes mű pedig négy kötet, csak az eddig tényleg megjelenteket számítva, művem 32 ezer kötetben forog a közönség kezén. Ennek 384 ezer füzetében 480 ezer ív magyarázó szöveg foglaltatik, mely közel 100 művész 240 különböző műremekének 1 millió 920 ezer képét kiséri. Hogy tehát egy mű, mely négy nyelven jelenik meg, három kiadást ért s 32 ezer kötetben forog a közönség között, népszerű-e vagy nem : annak elbirálását — beláthatja, — nem bizhatom Réthyre. Ott már a közönség ítélt.

Mindezekre azonban Réthy hitetlenűl mosolyog, — szerinte, ha veszik a könyvemet, a képekért veszik ; a szöveget vele együtt senki nem olvassa. — Erre is szolgálok egy positiv adattal. Divald 1881-ben e vállalatot «A művészet remekei» czím alatt már egyszer megindította minden szöveg nélkül. Egyetlen füzet sem kelt el belőle. Akkor szólított föl engemet a szövegírásra. A megboldogult «Művészet Remekeit» Réthy ma is megnézheti nálam.

Mindezek után nem marad egyéb hátra, mint hogy teljes jóakaratommal s szívemből azt kivánjam Réthynek, hogy az ő szavaival is éljek, miszerint minden, jövőben valószinűleg irandó könyve hasonló sikerrel «pukkanjon szét», mint «A képzőművészet remekei».

Talán Réthy is fogja tudni, hogy a M. Tud. Akademia még 1861-ben, tehát közel egy negyedszázaddal ezelőtt a hölgyek alapítványából pályadíjat tüzött ki a festészet egyetemes történetére, s hogy sem akkor, sem azóta a műre pályázó nem akadt, s hogy az én munkám volt az első, mely magyar nyelven s ily terjedelemben műtörténelmet tárgyalt, s hogy e helyet mai napig is megtartotta.

Nem tartjuk a képzőművészet remekeit sem tökéletes, sem teljes műnek, sem új dolognak a világon ; az a dolog természeténél fogva egyik sem lehet. De mert első e nemű hazai vállalat s mert föntebb vázolt elterjedésénél fogva és a műtörténelmi ismeretek terjesztésének szempontjából határozottan tényező, s mert mindezt egyetlen vállalkozó áldozatkészsége s egy másik, szintén magán ember, munkája produkálta, anélkül, hogy csak egyetlen ember, vagy tudományos intézet, például a képzőművészeti társulat, vagy a M. Tud. Akademia akár erkölcsi tekintélyével, akár egyetlen fillérjével is támogatta volna őket : nem kérünk sem dicséretet, sem e tények elismerését ; — de a teljes, sőt félrevezetésre szánt mellőzést és támadást is vissza kell utasítanunk.

Biráló ezután rendszeremet, vagy rendszertelenségemet támadja meg. Hogy nincs időrendes rendszerem, mint az úgynevezett «rendszeres műtörténeteknek»

szokott lenni, hogy össze vannak keverve benne classicus szobrok s a legkülönbözőbb korú és fajú képek.

De hát előre bocsátott programmjában vállalatunknak igértünk-e mi rendszeres műtörténetet? Nem azt mondja-e munkám czímlapja, hogy összeválogatva lesznek benne a szobrászat és festészet különböző remekei? Kinek jutna eszébe egy irodalomban, a hol annak előbb még semmi kisérlete nem volt, — egy közönséggel megkedveltetendő a műtörténelmi eszméket — rendszeres tankönyvvel lépni fel? Hiszen épen az okozta az 1861-ki akadémiai pályázat eredménytelenségét is mindvégig, hogy rendszeres műtörténetet kivánt.

Réthy azt mondja, hogy methodus kell a mi közönségünknek. No nekem nagyobb a tapasztalatom, én meg azt mondom, hogy a nagy közönségnek egyáltalán nem kell methodus. A definitiókat hallgatja, hallgatja egy darabig, azután elszalad előle. Ha Réthy ismerné a műtörténelmi irodalmat, e birálatát egyáltalán nem írta volna meg. Én, mielőtt könyvem rendszerére nézve határoztam, áttanulmányoztam az irodalmat, s azt találtam, hogy csak az ilyen gyűjteményes munkák, melyek nagy változatosságukkal folyton ébren tartják az érdeklődést, s a melyek a mellett, hogy száraz iskolai leszármaztató rendszerük nincsen, itt-ott a történet, mythologia, monda és költészet közbeszövése mellett a művészet és műtörténelmi eszméket s a nagy művészek életrajzát is kellemesen előadják; csak az ilyen munkák értek el nagyobb irodalmi sikert nemcsak Német-, de Angol- s Franczia-, sőt Olaszországban is. Ott van például a németek két, mondhatni az egész világon elterjedt nagy publicatiója: «Italiens Kunstschätze» és «Deutschlands Kunstschätze» Woltmanntól, mind a kettő Payne metszeteivel, ugyanazon terjedelemben és tökéletesen azon rendszer szerint írva, mint az én munkám. Ott van Lübke és Lützow hires nagy munkája «Denkmäler der Kunst». Ilyenek az összes galeria-kiadványok. Ilyenek a Henry Laurent, Le musée Royal etc., H. Thresham The british Gallery of Pictures etc. London művek stb. Munkámban tehát készakarva van tehát kerülve a tudományos rendszer; azonban a 4-ik kötet végén terjedelmes név- és tárgymutatót vesz az olvasó, melyben minden képet, minden művész nevét s a műiskolát melyhez tartozik, azonnal megtalálhatni.

Mint láthatja tehát Réthy, az én rendszeremnek van alapja, de az ő kritikája a világba van írva.

Egyik helyen azt mondja szövegemről, hogy meglátszik rajta a felületes munka, a lázas sietség, — másutt meg, hogy — «gyorsan, mintegy napról-napra van írva átgondoltság nélkül». Igen, napról-napra van írva. És képzeli azt Réthy, hogy mikor valaki négy éven keresztül éjjel-nappal műtörténetet ír, ne gondolja meg, hogy mit ír, s hogy ő, aki hallott róla beszélni, és látta azt a könyvet, amit az a másik ember négy évig írt, ő jobban értsen ahhoz a dologhoz? Erre azt mondja Réthy: «sok ember van, aki mindig tanul s tömérdeket olvas, s még sem tud semmit»; — de megengedi, hogy viszont azt állíthassam erre, hogy olyan ember még több van, aki nem tanul, nem olvas semmit, de nem is tud semmit.

Egy helyen azután nagy merészen előáll biráló azzal, hogy én nem magyarázom meg, mi a művészi igazság s mi a renaissance. Miután mind a két

tárgynak könyvemben egész fejezetek vannak szentelve, sőt ez utóbbira nézve Symonds hírneves munkájából is terjedelmes idézetben adom a renaissance meghatározását, — világos, hogy Réthy könyvemet nem olvasta keresztűl, — a miért is szövegemre vonatkozó légből kapott állításai még csak komoly figyelembe sem vehetők, — s nem is foglalkoznám velük tovább, ha egy komikus körülmény nem tenné azt reám és tárgyamra nézve felette hálássá.

Mint ugyanis föntebb említém, Réthy két helyen nézett be könyvembe, és szerencsétlenségére éppen két olyan helyre, a hol én annak rendje és módja szerint más íróból idézetet közlök. Réthy nagy vakon neki esik ezeknek s birálatában bemutatva őket, mint «A képzőművészet remekeiből» való szemelvényeket, rettenesen leokoskodja először azt a nagy írót (találja ki, kicsoda, ha olyan járatos a műtörténeti irodalomban), akit ő is mindenek fölött tisztel és nevét nyakra-főre hangoztatja, ámbár, amint látszik, műveit nem olvasta; másodszor egy másik hiba esik meg rajta. Guhl idézeténél reám fogja, hogy abból a következtetést én vontam le, hogy e szerint én félremagyarázom Guhlt és így én egy értelmetlen ember vagyok. A dolog azonban úgy áll — s ez teszi a dolgot komikussá — hogy azt a következtetést is még maga Guhl vonja le és mondja el, — én pedig egy szót sem szólok. Ott van világosan az egész kikezdés következtetésével együtt végig nagy idézőjelek közzé zárva és Guhl neve fölötte ritkított betűvel (I. k. 34. l.).

Szegény Guhl, a művészek leveleinek halhatatlan érdemű közlője így kapott ki helyettem.

A dolognak komoly eredménye azonban az, hogy, miután föntebb kimutattam azt, hogy biráló könyvemet nem olvasta el egészen, hanem abba csak két helyen tekintett bele; e két helyen pedig ismét nem az én szövegemet, hanem idegen citatumot olvasott: Réthy az általam irott «Képzőművészet remekeiből» mitsem olvasván, oly könyvet birált meg, melyből egyáltalán semmit sem olvasott.

Azonban, mindezektől eltekintve, ha az érintett idézetek az én könyvemből lettek volna is véve: sem számbavehetőnek, sem elég komolynak nem fogok soha sem tekinthetni olyan briálatot, melynek minden alapja, egy 4 kötetes mű elítélésében, két kiragadott mondatból áll. Fogadást ajánlhatnék reá, hogy a világ bármely híres írójából kiragadva két mondatot — nem tekintve annak összefüggését az előzmények- és következményekkel — bebizonyíthatom, hogy az a világ legértelmetlenebb embere. Itt van például mindjárt Réthynek a «magyar styl»-ről szóló czikkéből éppen a magyar styl definitiója: «Hogyhát mi az a magyar styl. Erre csak azzal válaszolhatunk, hogy amit ma nem látunk, látni fogjuk már holnap, s amit mi nem láthatunk meg, meglátják akik utánunk jönnek. Idő kérdése csak, mert az az út, mely biztosan czélra vezet, meg van nyitva.» No hála istennek, most már tudjuk mi az! — Kérni akart biráló «A képzőművészet remekei»-ből, hogy milyen nagyokat «pukkannak» az én bombasztjaim, frázisaim. Azzal a mutatványnyal ugyan szerencsétlenűl járt; hanem hát mutatok én egyet:

«Szép idő lesz az, midőn olyan leend a műtörténet, mint a természettudományok. Olyan lesz az emberről való tudományunk akkor, mint az őserdő,

melynek fáit ezer s ezer kuszó növény övezi, folyja körül, ágak ágakba fonódnak s a lombkárpitokat hosszú virággirlandok kötik össze; a fészkekben hangos madárcsaládok hirdetik az élet *közösségét* s az egész kép fölött *egy* nap ragyog, minden élet kútfeje, központja.»

És ez a fönti citátum nem más, mint Réthy László műve, ugyancsak a magyar stylről szóló czikkének végén «vágja ki vele a rezet», mint ő szokta mondani. Nos, hát melyik «pukkanik nagyobbat»?

Ennek a komikumnak is van azonban egy komoly eredménye. Azt bizonyítja ez, hogy mihelyt művészetről van szó, a biráló pedans vérmérséklete i-megenyhűl, ő is föllelkesedik a maga módja szerint és keresi a szép szavakat. És ez helyesen van így. De ha ezt érzi magában, akkor tisztelje másokban is. Általánosságokban ne ítéljen el, ne tartsa hibának, hogyha engemet szépért lelkesűlni s a művészetről meleg hangon írni lát.

Végűl csak egy-két megjegyzést. Azt mondja biráló könyvem «nem ad irányt, mert nincsenek *nagy vonásai*»! Nem értem, mi az a nagy vonás egy könyvnél? Hogy mi az a nagyképűség, azt tudom.

Biráló, befejező szavaiban, egy véletlen szójátékkal saját czikkének is bírálatát adja. Ugyanis így végzi: «beszél sokat, de nem magyaráz meg semmit. Réthy László»!

Mindezek folytán, azt hiszem, két dolgot egész határozottsággal constatálhatok. Először, hogy Réthyt ezúttal végképpen cserbe hagyta a logikája, s másodszor, hogy a műtörténethez alaposan nem ért absolute semmit. A ki pedig nem tud arabusul, — no hát az ne beszéljen arabusul.

Dr. Szendrei János.

A BIRÁLÓ VÉGSZAVA. Dr. Szendrei ellenbírálatára válaszom röviden ez. Hogy mit tart dr. Szendrei rólam és működésemről? — ez az ő könyve megítélésére nem tartozik; hogy gúnymosolylyal fogadok rossz könyveket? — az írójuk baja s nem az enyém. Egyéb a dolog érdemére vonatkozó állításai pedig feleselések s a dolgok nem értéséből eredő ferdeségek. Hogy ő nem érti, mi az a «nagy vonás» egy könyvnél? az természetes, mert nem egyéb az, mint a *dolgok lényege.* Ha azt állítom, hogy a nagy közönség szereti az «efféle» munkák könnyed nyelvét, ebből ő logikátlanságomat akarja kisütni s a saját maga dagályos és zavart styljére akar hímet varrni. Ha megrovom, hogy Guhlnak helyes citátumát mért használja épen Rubensnél: ezért Guhlt állítja velem szembe, holott ő a hibás s hibáját tetézi azzal, hogy az idézetet saját értelmetlenségével toldotta meg. Könyvéből, igaz, csak egy-két pontot idéztem, de inkább köszönje meg ezt, semmint fölhányja; idézhettem volna huszszor annyit, de az az egy-két pont is demonstrálja, hogy dr. Szendrei könyvében nincsen világosság, nincs helyes itélet s nincsen rend; — mit keressek egyebet hát még benne?

Beszél még arról, hogy nincs szükség methodusra; pedig ugy mondhatta volna helyesebben s őszintébben, hogy neki nincs methodusa. Aztán a tudományok határai nevében tiltakozik az ellen, hogy én régész, ethnograf vagy isten tudja mi létemre őt bírálni merészkedem! Legyen nyugodt, azok a *határok* csak

bizonyos elmékben vannak meg s inkább restelje, hogy én, a ki nem tudok «arabusul» : — őt, a «szakembert» a legprimitivebb dolgokon fogtam meg.*

Réthy László.

A XIII. IKERLÉGIÓ TÖRTÉNETE. A kecskeméti ref. főiskola jog- és államtudományi karának 1883—84. évről kiadott évkönyve, *Beliczay Jónás* tanulmányát is hozta, a tizenharmadik ikerlégió történetéről Augustustól Auréliánusig. Nevezett légió oly fontos szerepet játszott Pannónia és Dácia történetében, hogy szerző, a légióra vonatkozó adatok összeállításával, a legjobb munkát végezte. *ry.*

A TÁTRA-MUZEUM Felkán, eddigi működéséről ad jelentést egy, a múlt év végén megjelent nagyobb füzetben. A muzeum, gazdag természetrajzi gyűjteményeken kívül: érmekkel, régiségekkel, képekkel, nyomtatványokkal, ethnografiai tárgyakkal rendelkezik. A muzeumnak a mi szempontunkból legérdekesebb kincsei azok a *bronzkardok*, melyek 1883 október havában kerültek napfényre Felka határában, s melyeknek egy példányát a Tátra-Muzeum a M. N. Muzeum érem- és régiségtárának ajándékozta. A leletről *Spöttl J.* a bécsi anthropologiai társulat közleményeiben bővebben írt ; közleménye külön lenyomatban két kard rajzával is megjelent. *ry.*

A «VIESTNIK», A HORVÁT RÉGÉSZETI TÁRSULAT közlönye, f. év január havi számával hetedik évfolyamába lépett. Az előttünk fekvő füzetben *Ljubics* Japydiáról s az Otocsacz közelében tett ősrégészeti ásatásokról és Mitrovica római régiségeiről ír ; *Vuletics-Vukasovics* Spalató táján fölmerült középkori olasz s nehány herczegovinai cyrillicus szláv föliratot közöl. A füzetet több kisebb közlemény s négy (meglehetősen kezdetleges) rajz-lap egészíti ki. A «Viestnik» évenként négyszer, két-két íves füzetekben jelenik meg. *ry.*

REISEN IN LYKIEN UND KARIEN, ausgeführt im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht unter dienstlicher Förderung durch S. M. Raddampfer «Taurus» ; Commandant Fürst Wrede ; beschrieben von Otto Benndorf und George Niemann. Mit einer Karte von Heinr. Kiepert, 49 Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text. — Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. 1884. — Ivrét, 158 l. Ára 90 frt. (?)

Benndorf terve szerint engedélyezte az osztrák vallás- és közokt.-ügyi miniszterium azon utazást, melyről az már régebben (Arch. epigr. Mitth. aus Oesterr. VI. 151—252. l. és külön lenyomatban) tett jelentést. A remek kiállítású ívrét-kötet, melylyel e sorokban foglalkozunk, amaz utazás eredményeit részletezi és szépen sikerült rajzokban az olvasó szeme elébe tünteti. Ezért nemcsak Benndorfot illeti az elismerés, hanem utazó-társait is. *Niemann György* építész, dr. *Luschan Felix* természetbúvár és orvos és *Burger* udv. fényképész együttes működése mozdí-

* Ezzel befejezzük a polémiát. *Szerkesztő.*

totta elő a vállalat sikerét, valamint azon körülmény is, hogy az út részben a «Taurus» hadihajón tétetett, könnyebbítette az amúgy is fáradsággal járó vállalatot.

Kisázsiának kikutatásában e században már több nevezetes utazó fáradott és így Benndorf nem egészen ismeretlen utakon és nyomokon kivánt járni, hanem azt tüzetesen megvizsgálni, a mint Fellow, Schönborn, Fexier, Spratt, Forbes, Newton, Daniell, Ross és mások már ismételve, de részben nagyon hiányosan, sőt csak egynéhány rövid szóval ismertettek; különösen pedig a Schönborn által leírt *Gjölbasi*-ban létező domborművekkel díszített épület újból való felkeresése és a domborművek megszerzése a bécsi császári gyüjtemények számára volt Benndorfnak szándéka és feladata.

E mellett azonban Kisázsia ismeretlen vidékeinek egy részét bejárni és az útról lehető pontos térképet késziteni is szándékozott Benndorf.

1881. márczius 26-án indult el a «Taurus» Triestből Konstantinápolyba, és innen ápril 3-án Smyrnába. E helyen roppant zavar és ijedelem fogadta az utazókat, melyet az épen ekkor történt chiosi földrengés okozott. A hajó parancsnoka azonnal a sziget segedelmére sietett és itt egynéhány napig tartózkodott, mely idő alatt az összes utazók a szerencsétlen chiosiakért mindent megtettek, a mit az idő rövidsége engedett.

Chios után Halikarnassost, Kost és Knidost látogatták meg az utazók és mind a három ponton részben feliratokat, részben domborműveket szereztek meg. Knidos környékén pedig, a Triopion előfokon, hiába keresték Apollo híres templomát; ennek még helyét sem tudták kijelölni a hegyfoknak tengerfelőli részén; Benndorf azt véli, hogy földrengés okozhatta a szentély tökéletes eltűnését.

Ugyancsak Knidos körül járván, találtak az utazók egy török családot; a nő a kis gunyhó előtt szövéssel volt elfoglalva és mind a szövőszék, mind a munka maga, melyet a nő azon végzett, felette érdekes. A szövőszék fennálló, tehát olyan, minőt a homerosi korban használtak, mint a ἱστός, a melyen különösen színes, tarka szövetet szoktak készíteni. Hogy Kisázsiában jelenleg ilyenféle szövőszék van használatban, arról sem Blümner (I. 120. kk. ll.), sem Helbig (Hom. Epos 150. kk. ll.) nem tesz említést; az első, szokás szerint, egyptomi rajzot közöl, az utóbbi pedig egyáltalában semmifélét. Pedig ama Benndorf, illetőleg Karabacek által leírt, Niemann által lerajzolt szövőszék épen azért felette érdekes, mert a szövés vetéllő és tű segítsége nélkül történik és csak tarka, hímzett szövetek készíthetők rajta.

Utjukat folytatva Loryma kikötőjében állapodtak meg az utazók. Mivel csak egy utazó, Ross, látogatta volt meg e helyet, két napig

maradtak azok ott és bejárták kutatva, méregetve és rajzolva a környékét is.

Ezután Rhodos szigetén is megfordultak az utazók, de csak igen rövid időre, mely alatt nehány domborművet sikerült nekik szerezniök.

Ápril 16-án Rhodosból a régi Aperlai (jelenleg Kekova) felé vette a hajó útját. Nemcsak e városnak számos és szép fekvésű romjai kedvéért keresték fel e helyet, hanem ama domborművekkel díszített síremlék miatt, melyet Schönborn 1841-ben fedezett volt fel. Hosszú és fáradságos út után meg tudták végre találni ezen emléket, mely elragadó szép vidéken volt emelve. A lenyugvó nap végső sugarai fényében még felismerhette Benndorf a domborműveken ábrázolt tárgyat, t. i. Odysseus bosszúját a kérőkön. E domborművek feltalálásával úgy látszik befejezte Benndorf feladatának egyik igen fontos részét. Rajzokat azonban nem közöl ezen ó-görög műről, mert az egész a bécsi császári gyüjtemények számára megszereztetett és külön munkában fog közzététetni.

Kekovából a «Taurus» elvitte az utazókat Makriba, a régi Telmessosba. Itt vége szakadt a tengeri utazásnak és ezentúl Lykia belsejét járták be lóháton. Maga Makri nem sok érdekes régi emlékkel bír, a legfontosabbak az a sok síremlék, mely kissé távolabb a tengerparttól a síkságon hever; alakra nézve ezek külömbözők, majd szabadon állók, csúcsívesek, sziklába vájt sírok; rajzuk a XIV. tábla áttekintésében adja, a részleteket pedig, melyek műtörténeti tekintetben felette érdekesek, a XV—XVII. táblák tüntetik fel.

Az utazók legközelebbi czélja a régi Pinara romjai voltak. Két napi út után érkeztek meg Minarába, mely a régi helység nevét viseli, de attól egy kissé távol esik, és ama völgy aljában fekszik, melynek felső részén Pinara állott. A völgyből emelkedő elszigetelt két csúcsú hegynek tetején épült a fellegvár, körülötte a város maga. Két színházon kívül a sírok képezik Pinarának is legérdekesebb emlékeit. A sziklafalakban, melyek az akropolis alatt láthatók, számtalan sír van sorban egymás mellett és egymás felett darázsfészek módjára a sziklába vésve és pedig oly magasságban, hogy hozzájuk férni jelenleg lehetetlen. A XVIII. tábla elég világosan tünteti fel e nevezetes sziklafalat.

Ezen egyszerű sírokon kívül sok más, későbbi eredetű, szebb készítményű síremlék van Pinarában, különböző alakban, vízszintesen kiugró ereszszel vagy csúcsíves ormózattal, de közös bennük az, hogy még a részletekben is faépítmények utánzatainak tűnnek fel. Különösen kiemelendő az, melynek rajza és alaprajra az 52. és 53. lapon látható; ennek előcsarnoka van, melynek falai belől rajzokkal vannak díszítve.

Pinarából május 1-én déli irányba, Sydima felé indultak az utazók és négy órai út után e város romjaihoz értek. A Kragos hegységen

feküdt az, a mint a romok bizonyítják, de igen csekély fontosságu helység volt a Kr. előtti időben; annál ismertebb a császárok alatt mint gyógyhely. E vidéken a Kragoson Strabo szerint még egy Kragos nevezetű helyiség volt, melynek romjait sehol sem lehet találni és azért már Leake, de Benndorf is «Kragos»-t Sidyma régi nevének tartja, a mellett azon körülmény is bizonyít, hogy sidymai érmek nem léteznek. Mommsen erre (a 157. l.) azt jegyzi meg, hogy ha Sidyma Claudius alatt lett várossá, akkor többé pénzeit nem verethette Kragos névre, és hogy Kragos az akropolis neve, Sidyma pedig az alsó városé. Érdekes még az is, hogy Sidymához északra van egy hegytorok, melyet Benndorf, — és úgy látszik helyesen, — a Strabónál említett Χίμαιρα Φάραγξ-szal azonosít, úgy hogy a chimæra mythyst itt a Kragoson kell lokalizálni, nem pedig kelet felé a sólymok földjén.

Sidyma emlékei csekélyek. Az akropolison úgy szólván semmit sem találtak, az alsó városban úgy látszik fából voltak a házak készítve, kőépület aránylag kevés volt, de ezek között két nevezetes; az egyik a stoa, melynek epistylján Claudius császár neve olvasható, a másik egy sebasteion, mely ugyan ezen uralkodó alatt épült, egy kis római prostylos alakjában. Hogy Sidyma környékén is számos sziklasír létezik, mint Pinara körül, ezt csak röviden említjük.

Sidymából a Xanthos völgyébe, a hasonló nevű városba rándultak ki az utazók. E város emlékei régebbi utazók kutatásai alapján eléggé ismeretesek, különösen a Harpyák és a Nereidák emlékei; többet a mi utazóink sem akartak felkutatni. A XXIII—XXVII. táblán láthatók az említett emlékek.

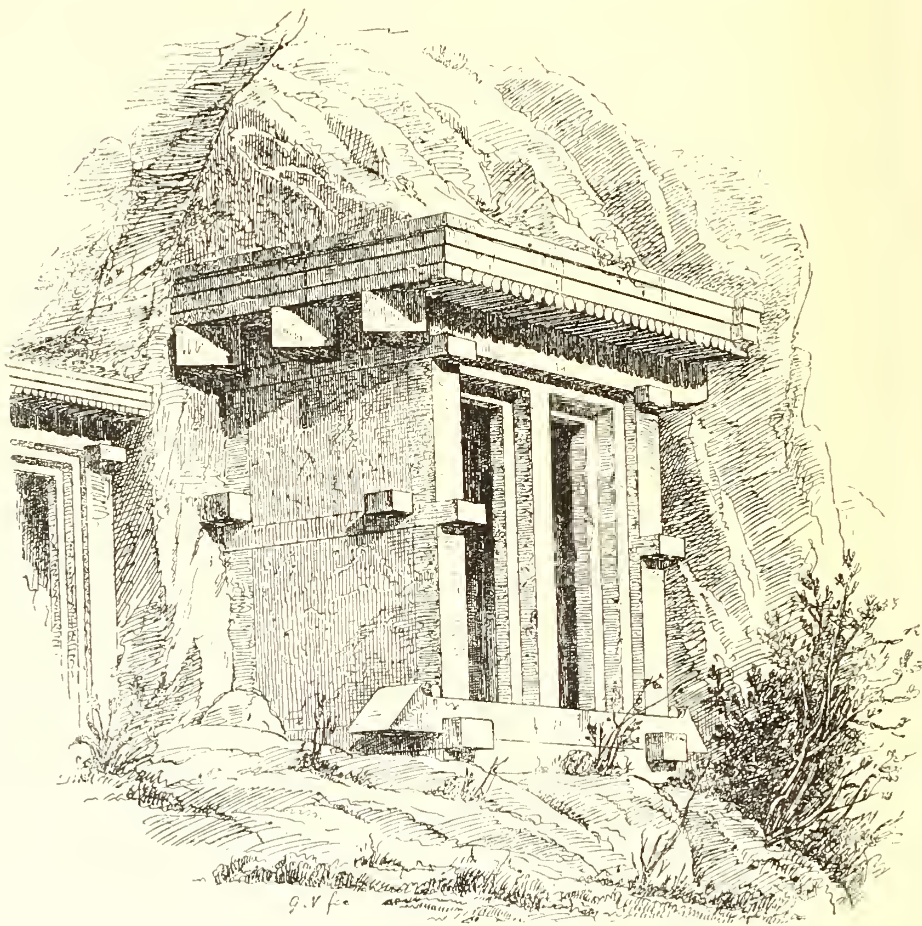
Patara (Arsinoe) romjainál, melyek a Xanthos torkolata közelében vannak, nem sokáig időztek az utazók, habár a római korból temérdek emlék maradt itt fenn. Valamint a régebbi utazóknak, úgy ezeknek sem sikerült Apollo híres szentélyét feltalálni, mely egyszersmind jósda is volt. Egy cisternához hasonló üreget a domb tetején tartott Beaufort a jósló-helynek, mások meg helyesebben cistnernának nézik azt. Hat tábla (XXXI—XXXVI.) adja a patarai néhány órai tartózkodás eredményét.

Hasonlóképen csak rövid ideig maradtak az utazók a Letoonban, az ennek közelében lévő tengerparti vár romjai között, melynek neve az ó-korban Pydnai volt. A Letoon, mint néhány régi író említi, Leto tiszteletének volt szentelve, ligettel és templommal bírt és ezenkívül színházzal, melynek jelentékeny romjai még fennállanak; ez valószínűleg a császárok idejében épült és nevezetesek rajta a keleti bejárat felett lévő képszéken látható álarczok.

Pydnait elhagyva, visszatértek az utazók Xanthosba és innen még két kisebb kirándulást tettek; ez elsőnek iránya *Kalamaki-Sidek*, *Säret*, *Phellos*, *Kasch*, *Kandyba* és *Basyrgan-Jaila* volt, kelet felé, a másik

éjszak felé a Xanthos folyó völgyében *Tlosig*. Ezután visszatértek Makriba és innen *Kadyanda* romjai felé vették útjokat. Ezen kirándulások alkalmával, habár igen érdekesen vannak leírva, nevezetesebb mozzanat nem fordult elő, a tájak, valamint az egyes, nagyobbrészt ismeretes ókori emlékek fényképei a legfontosabb eredményök archæologiai tekintetben.

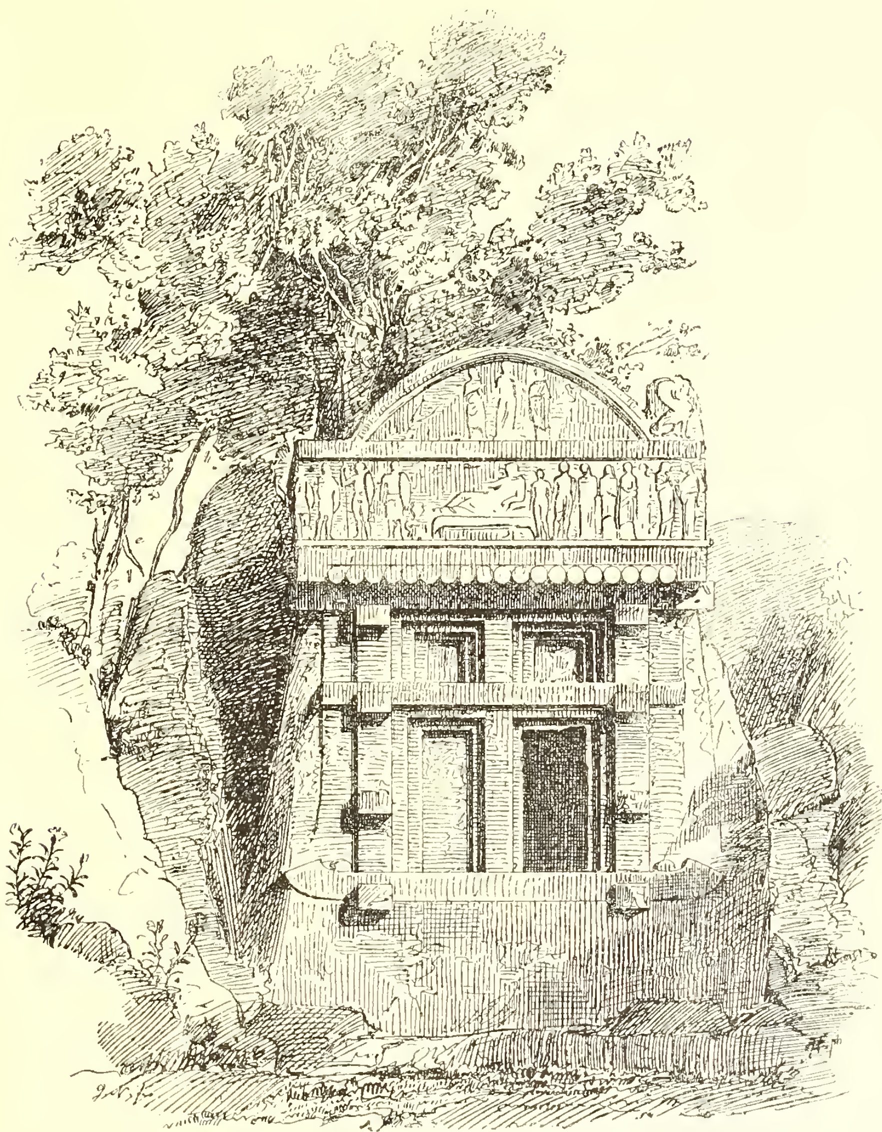
Végtére pedig déli Karia eddig ismeretlen részeit járták be.

LYKIAI SZIKLASÍR.

Üzümlüből, mely Kadianda közelében van, éjszak felé Dennek-Kjöi-ig, innen délnyugati irányban Gürlekig nyomultak elő. Innen az Indus folyó — jelenleg Dalaman Csáj — völgyének keleti meredek lejtőjén éjszak felé hatoltak az Eszkere Boghar szoros irányában, mely őket nyugat fele az Akcsáj völgyében levezette. Ebből ugyanezen irányt követve, újból egy hágón a Gjök és Uruklu hegyek között áthaladva, Mughlába értek. Az útnak ezen része földrajzi tekintetben igen fontos, és erre

nézve nemcsak annak leírása a szövegben, hanem kartografiai feljegyzése is mutatja annak eredményét.

LYKIAI SZIKLASÍR.

E többfelé tett utak természetesen sok időt vettek igénybe, úgy hogy csak június 14-én érkeztek Mughlába. Innen még Stratonikeiába és Laginába mentek; ez utóbbi helyen hét napot töltöttek az ottani Hekate templom megvizsgálásával, továbbá két napi út után Aidinbe érték és innen vasúton Smyrnába.

Az útleirásba Benndorf egy hosszabb értekezést szőtt bele, mely a lykiai sirokkal külön foglalkozik és ezeknek keletkezéséről, valamint

osztályozásáról szól. (95—113. l.) Igen fontosnak tartjuk ezen nem kis jelentőségű részletét a munkának és ezért annak tartalmát is rövid kivonatban közöljük.

Az első osztályát a síroknak sziklasíroknak (Felsgräber) nevezi; ezekhez nem a művészileg ékesített sirokat számítja, hanem csak az egyszerű sziklába vájt odút; ez utóbbi a sziklasír legrégibb alakja. Ebből keletkezik átmenetek nélkül az architektonikus sír «Architekturgrab», mely faépítménynek utánzata. Niemann rajza (97. l.) megmagyarázza és bizonyítja ezen állítást. Azt beismeri Benndorf, hogy az archit. sisnál vannak részletek, melyeket a fa-technikából nem lehet származtatni, de ezek daczára kétségbe nem vonható, hogy faépítmény utánzásából erednek. Az ilyen sírok két, három és négy oldaluak, a szerint, a mint két vagy több oldala ki van dolgozva. A mostani lykiai magtárak, melyek egyike rajzban is be van mutatva (100 l.) a fő vonásokban fentartották a régi sziklasírok főalkatrészeit.

A második csoporthoz számítja Benndorf a sarkophagokat, melyek állnak lépcsőzetes alépítményből, alsó szűk kamarából, hyposorionból, a nagy kőkoporsóból és végre a tetőből. Habár az ilyen sarkophagok legnagyobb része görög-római időből való, mégis találhatók olyanok is, melyeken egyrészt a görög-római befolyás nem észlelhető. Az ezeken annyira feltünő csúcsíves ormózatot Benndorf abból származtatja, hogy mint keleten általában, úgy különösen Lykiában is a házak lapos tetejére lugasforma sátrat raknak ágakból, melynek alakja vagy ívhez vagy csúcsívhez hasonlít. Ezen sátrat utánozták Lykia régi lakosai a sarkophagokon, természetesen az eredeti alakon változtatva.

A harmadik csoportba tartoznak a «pillérsírok», melyek között a legfontosabb a Harpyiák emléke. Eredetükről határozott nézete nincsen Benndorfnak.

A negyedik csoport mindazon sírokat foglalja magába, melyeken a hellen befolyás látható, akár csak az egyes részletekben, akár az egész constructióban. Magától értetik, hogy ezek keletkezésük idejére nézve a legkésőbbiek.

Az egész művet, melyről e sorokban szólottunk, Benndorf írta, csak néhány kis részlet való Niemanntól, mely körülmény azonban az egyöntetűséget meg nem zavarja. Egészben véve nemcsak Benndorfnak világos, vonzó, néhol költőies irályát kell dicsérettel kiemelnünk, hanem azon komolyságot és tapintatot is, mely az egészen végig tapasztalható. Voltak bizonyosan ezen utazásnak is más érdekes, említésre méltó mozzanatai, melyeket talán más író olvasói gyönyörködtetésére közzé tett volna; Benndorf épen ebben nagyon óvakodó és leírásában csak igen ritkán tér el azon tárgytól, mely feladatát képezte.

A műnek külső kiállítása, a papir, nyomatás, rajzok és képek tekintetében, olyan, hogy akármely hasonló kiállítású művel kiállja a versenyt. *Fröhlich Róbert.*

NUMISMATISCHE ZEITSCHRIFT. Szerkeszti a bécsi numismatikai társulat «szerkesztő bizottsága», Bécs. XVI. évfolyam, 1884 2-ik félév, julius—deczember. 227—264 ll., 3 fénynyomatú táblával és 11 fametszettel.

F. Imhoof Blumer kezdi meg a gazdag czikksorozatot a klagenfurti és egyéb muzeumok ó-görög érmeiről szóló czikkével; *Pecz* a cyprosi érmészetbe vágó közleményt ad; *M. Bahrfeldt* a római köztársaság béllelt pénzeiről értekezik; *A. Markl* II. Claudius Gothius néhány érmét tárgyalja, mely germaniai győzelmekre vonatkozik, ugyanannak a kutatónak egy hosszabb értekezése II. Claudius császár összes eddig ismert érmeinek áttekintését adja az érmelő műhelyek sora szerint; *A. Luschin von Ebengreuth* befejezi egy hosszabb tanulmányát a bécsi fillérekről Ottokar király korából; *A. Mayer* a Rantzau családnak általa korábban közölt érmeihez pótlékot ad; *Bahrfeldt* Luckau városának (Niederlausitzban) érmészetét közli; *Gebert* a Burgmichling-féle érmelésről közöl történeti adalékot; *Trachsel* új áttekintést nyújt a montforti grófok által kiadott különböző pénznemekről. Az irodalmi rovatban néhány érmészeti mű ismertetését és az érmészeti folyóiratok tartalomjegyzékét kapjuk.

Végül a bécsi numismatikus társaság 1884-dik évről szóló évi jelentését veszszük. *p.*

JAHRBUCH DER KÖNIGLICH PREUSSISCHEN KUNSTSAMMLUNGEN. Szerkeszti R. Dohme. 1885. 1. füzet XXXII és 68 l., nagy 8. r. A porosz királyi muzeum VI. évkönyvének első negyedéves füzete megjelent. A gazdag tartalmú és pompás kiállítású folyóiratot hivatalos közlemények nyitják meg a királyi muzeumok, a képtárak, az iparművészeti muzeum 1884-dik évi gyarapodásáról, valamint a művészeti czélokra szánt állami javadalomról.

A «tanulmányok és kutatások» közt legelőször *E. Curtius* Richard Lepsiusnak a múlt évben meghalt hires egyptologusnak életrajzát és jellemzését adja és közli a nagyérdemű tudós sikerült arczképét (fényvésetben); *Bode* és *Tschudi* Dal Pozzo birtokában lévő két képről értekeznek, melynek egyike Vittore Pisanótól származik, a czikket egy rézkarcz és négy horganyedzés kiséri; *Seidlitz* a múlt évben megkezdett tanulmányát fejezi be a németországi nyomtatott és fametszetekkel diszített imádságos könyvekről a XV. és XVI. századból, négy horganyedzésű rajzzal; *R. Vischer* Bernhard Strigel festőművészről értekezik; *Julius Lessing* a rügenwaldi ezüstoltárt tárgyalja, horganyedzésű képpel; a füzetet *W. Bode* tanulmánya fejezi be Montanneznek a berlini muzeum számára megszerzett festett fafaragású szobráról, mely a szenvedő istenanya mellképét ábrázolja; a rövid de igen érdekes czikkhez a szobormű rézkarcza van mellékelve. *L.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Az országos régészeti és embertani társulat februáriusi ülésén első fölolvasó gróf *Hunyady László* volt, érdekesen tárgyalva a bosnyák nemesség viszonyait «ethnographiai» szempontból; utána dr. *Boncz Ödön* értekezett a «magyar viselet eredetéről». Nagy forrástanulmánynyal, mit Herodotig s a déloroszországi skythákra vonatkozó emlékekig visz föl: a bő magyar ruha-viseletnek a skyth-persa kulturkörbe való tartozását ecseteli. A fölolvasó ez alkalommal csak általános vonásokkal jelezte ugyan tanulmányait, melyeket a kosztümtan körében éveken át folytat: fölolvasását mégis szivesen fogadta a társulat; szerző pedig igéretet tett, hogy tanulmányait részletesen földolgozva, Értesitőnkben fogja közölni. Az első fölolvasáshoz Thallóczy Lajos, az utóbbihoz pedig Pulszky Károly tettek méltányló megjegyzéseket.

Ezután a választmány tartott ülést, melynek jegyzőkönyvét a hivatalos rovatban adjuk. *Ry.*

Régiségtári kalauz. A régiségtár örvendetes újabb gyarapodása és azon kedvező körülmény, hogy a régiségtári kalauz negyedik kiadásának 1900 példánya 15 hónap alatt elkelt, szükségessé tették a kalauz újabb javított kiadását.

Az új kiadás megfelel a folyó 1885-ik évi február és márczius havában véghez vitt rendezésnek. E rendezés következtében már most az első terem teljesen a hazai kő- és bronzkor emlékeit foglalja magában; a második szobában az őskori réz- és aranytárgyak, valamint némely vaskori leletek és a népvándorlási korból származó kincsek gazdag sorozatai állittattak föl. A III., IV. és V. teremben csak az újabb növedék beosztása tett szükségessé némi változásokat. Sokkal jelentékenyebb változást tapasztalnak majd a látogatók a VI. és VII. teremben. Itt hiányzanak mindazon történeti képek és egyéb emlékek, melyek az ujonnan fölállitott történeti arczképcsarnok megalapitására szükségesek voltak; a régi butorok, az üveg- és agyagmivességi emlékek pedig átadattak az országos iparművészeti muzeumnak. Midőn a nemzeti muzeum ily értékes emléksorozatokról lemondott, gazdagságából nemzeti közműveltségünk igényelt újabb társintézetek keletkezését és üdvös fejlődését kivánta előmozditani.

Ez emlékcsoportok eltávolitása után a túltömöttségben szenvedő két utolsó termet czélirányosabban lehetett elrendezni. A VI. terem tárgysorozatai már

most közvetlenűl csatlakoznak az előbbi termekben tartott sorrendhez. Itt találjuk már most a réz-, sárgaréz-, ón- és vasműveket, itt együtt vannak az órák és kancsók, némely érdekesebb márványművek és a modern kegyeleti emlékek érdekes sora.

A VII. terem gyűjteményei kiegészítik az újkori emlékek sorozatait, az ék- és evőszerek, a szelenczék és bélyegzők, a régi pénzek, emlékérmek és kegyérmek válogatott sorait díszesebb fölállításban szemlélik most látogatóink.

Végül itt vannak temetkezési és harczi zászlók régibb és újabb időből, legtöbb honvédelmi harczunk dicső maradványai.

A kalauz helyi használatra készült, rövidségét pótolja itt-ott a tárgyak mellé rakott útbaigazító fölvilágosítás. Szakembereknek és laikusoknak, kik behatóbban érdeklődnek a kiállított tárgyak iránt, a hivatalos órákban hétköznap (kilencztől egy óráig) szobájukban dolgozó tisztviselők készségesen megadják a kivánt fölvilágosítást.

A kalauz második, Dr. Rómer-féle kiadása a jelen füzet által nem vált fölöslegessé, mert úgy történeti bevezetésénél fogva, valamint egyes emlékcsoportok behatóbb tárgyalása miatt állandóbb szakirodalmi becscsel bír.

A kalauz új kiadása ismét képes kalauzzá változott által. A látogatók e módosítást bizonyára szívesen veszik, mert húsz nagyobb képet és néhány képes táblát kapnak benne, melyen érdekes emléksorozatok vannak összeállítva. A rajzokon kívül a nagyobb nyolczadrét és az ízléses nyomdai kiállítás is emelik az új kiadás külső díszét. Ez új kiadás ára 30 kr. o. é. *d.*

A nemzeti muzeumi érem- és régiségosztály újabban nagyérdekű éremsorozatokkal gyarapodott, melyek numismatikánk kitünő munkása *Dobóczky Ignácz*-nak sok évi gyűjtését képezték. Az érmek között egész sora van olyan vereteknek, melyeket akármely európai muzeum megírigyelhetne tőlünk. Ott van például Vitéz Mihály havaselvi vajda tallérnagyságú aranypénze (egyetlen példány), Básta György-féle érmek suiteje, koronázási s egyéb ritkább fajú magyar emlékérmek, Ujlaky Miklós bosnyák király két forgalmi pénze, a Rákóczy-féle rézpénzekhez tartozó kiadatlan *denárius*, II. József «Ein Hungrisch» felíratú rézpénzének (az utolsó magyar denárnak) próbaverete, melynek másik ismert példánya a herczeg Montenuovo-féle gyűjteményben van meg majnai Frankfurtban; továbbá Árpád-kori és vegyesházi királyaink éremsorozatai, több kiadatlan speciessel, Hunyady János érmeinek nagyszabású speciális gyűjteménye, bolgár és szerb forgalmi érmek mintaszerű választéka. E hírünk kapcsában megemlítjük, hogy Dobóczky Ignácz gazdag havaselvi és moldvai éremgyüjteményéről (mely a speciesek és variánsok bősége tekintetében e nemben első helyen áll s a bukaresti román akadémia gyüjteményét is felülmúlja) a Nemzeti Muzeum régiségtára pontos lajstromot készített, mi annak idején a Corpus Nummorum Hungariæ egyik kötetében, a tartományi pénzek leírásánál alapúl fog szolgálni. Ry.

Halálozás. Megilletődve vettük a gyászhírt, hogy *Missong Th.* bécsi cs. kir. közjegyző, a római érmészet nagyhírű művelője, február hó 25-én elhúnyt. A numismatika sokat veszített e férfiúban, ki ernyedetlen szorgalommal, nagy tudományos készültséggel folytatta speciális kutatásait, melyeknek fénypontját Probus császár érmészete képezte. Az 1883-ik év őszén rendezett nemzetközi

numismatikai congressus idején, a bécsi pénzverőház nagytermében rendezett kiállítás alkalmából láttuk Missong páratlan Probus suitejeit, melyeket 13 ezerre (!) menő variánsok közül választott ki, s állított közszemlére. Örömmel üdvözöltük akkor az eredményt, melynek folytatását s betetőzését most a halál akadályozta meg. Missong a magyar érmészet szempontjából is nagy veszteség; a Wiener Numismatische Monatshefte czímű Egger-féle vállalatban ő írta meg az osztrák s magyar rézpénz-veretek fejlődését, annyi anyaggal, hogy e kérdéshez kívüle senki sem szólhatott volna hivatottabban.

Kívüle egy másik halottja is van numismatikánknak. *Weifert György* buzgó hazai gyűjtőnk (Pancsova), ki a római érmelésen kívül a délszláv érmészet köréből is szerencsésen gyarapította gyüjteményeit s kinek a «Belgrád ostromaira vonatkozó emlékérmek» monografiáját csak a minap közölte a zágrábi Vjestnik: Meránban mint alig 30 éves férfiú halt el. Áldás emlékükre! *Ry.*

Középkori temető az Alföldön. Csanádmegyei Magyar-Bánhegyesről értesítik az aradi «Alföldet», hogy az ottani határban levő terjedelmes tó szélén egy alig észrevehető emelkedésű domb oldalán temetőre bukkantak, melyből eddigelé nagyon sok csont került elő. Csak emberi koponyát 80-nál többet szedtek ki ép állapotban. A csontvázak, nagyságaik után itélve, férfiak-, nők- és gyermekektől származnak; itt tehát nem csatatér, de rendes temetőhelyről van szó. Ásás közben több apró ezüstpénz is került napfényre *Zsigmond* királyunk korából. A halmon régi épületnyomok látszanak, s az eke lépten-nyomon régi alakú téglákat fordít ki a barázdákból. *Ry.*

A moszkvai történéti muzeum. Az ifjabb Mortillet nemrég megfordulván Moszkvában, a L'homme czímű párisi anthropologiai folyóiratban az uj muzeumról ad jelentést.

Moszkvában nem sokára egy igen szép archæologiai és anthropologiai muzeum nyilik meg. Az új «Orosz történeti muzeum», a Kreml közelében, ama téren van, a hol Pojárszki és Minine szobrai állanak. A muzeum palotája orosz stylben épült s magában véve is egy valóságos építészeti muzeum, különösen a főlépcső tűnik ki, mely falfestményekkel, szobrokkal és mozaikokkal van diszitve. Minden termet oly korbeli motivumok diszitenek, a mely korból valók a benne fölállitott tárgyak. A kőkorbeli tárgyak termének ajtófélfáit s falait olyan rajzokkal ékítették, melyek neolith korbeli telepen talált edényekről ismeretesek. Ellenben a bronzkori teremben a svastika s más oly fajta ékítmények tünnek szemünkbe, melyek az oroszországi bronztárgyakon gyakoriak.

Az archæologiai gyűjtemény jóformán rendezve van, s a tíz első teremnek orosz cathalogusa 1883. végén már meg is jelent. Az I. teremben orosz-ázsiai tárgyakat helyeztek el, s összehasonlítás kedvéért olyanokat is, melyek Ázsiának más részeiben találtattak. Látunk ott szibériai pattogtatott s csiszolt kőeszközöket s egy elég csinos japáni kősorozatot. A II. teremben Oroszország európai részében talált kőkorszakbeli tárgyakat látunk. Igen kevés paleolith, de annál több neolith korbeli tárgy van képviselve. A III. teremben a bronz tárgyak vannak kiállítva. Érdekes sorozatok mutatják be európai Oroszország némely tartományának leleteit, azon kivül Finnlandot, a Kaukázust, Turkesztánt látjuk itt képviselve. Fájdalom, nagy zavar uralkodik e teremben, a kiállított tárgyak nem

tartoznak mind a bronzkorhoz. Oly fegyverek és ékítmények közé, melyek a kobáni első vaskorhoz tartoznak, sokkal későbbről eredő tárgyak is vegyülnek. A IV. teremben a bronzkor végéről, azaz a hallstadti vaskor elejéről való tárgyakat kellene lelnünk. Úgy hittem, hogy itt látom a kobáni régiségeket s azon tárgyakat, melyek a kaukazusi temetőkben találtattak. E helyett ide helyezték a közép- s déli-oroszországi kurgán-leleteket, melyeknek nagy része aránylag késő korból származik.

Az V. terem, mely a vaskornak van szentelve, tíz durván faragott férfi- s női kőszoborral van ékítve, melyeket *Kammennája-Baba* (kő-báb) név alatt ismerünk. Ezen kívül Oroszország minden részéből különféle tárgy van össze-vissza halmozva, melyek főleg kurgánokból származnak.

A VI. terem a kertschi katakombák falfestményeinek másolatával van diszítve. A terem közepén Kúl-Óba sírjának, azaz tumulusának kisebbített mintája áll. E tumulust 1831-ben bontották föl.

Az A. teremben a keresztény archæologia van képviselve a X. századig. Domborművek s szobrok, sarcophagok s az aquarellek hosszú sora, melyek a byzanci ötvösművészet remekeit tárják elénk s végre a szent Zsófia templom mozaikjainak rajzai láthatók. Ezeken, a IX. században készült érdekes mozaikokon a rendes kereszttel váltakozva a svastika fordul elő.

A B. teremben igen fontos gyűjtemény áll előttünk a görög gyarmatokról, melyek a Feketetenger partjain voltak ; u. m. Olbia, Cherson tartományban, Panticapæa Krimben. Ékes görög kő- st erracotta szobrocskák, szép művű ékszerek, festett edények és dombormíves ólomlapok egy érdekes sorozatát szemlélhetjük itt. A következő termek leginkább a Chersonesus s a kaukázusi tájak régiségeinek s a X. és XI. századbeli tárgyaknak szentelvék.

Az anthropologiai gyűjtemény, mely legnagyobbrészt azon sorozatokból áll, melyeket Anatol Petrovics Bogdanoff úr az egyetem számára állított össze, még a lomtárban vannak addig is, míg a fölállításukra szánt termek elkészülnek. E fontos muzeum igazgatásával Ouvaroff Alexis S. úr bízatott meg. Segédje Sizoff S. Vladimir, a muzeum anthropologiai részét Anoucsin és Gondatti vezetik. Jóllehet, a praehistoricus és historicus tárgyak osztályozása nincs szigorúan keresztülvíve az új moszkvai muzeumban : egyike lesz az a legérdekesebb és tanulságosabb muzeumoknak. *p. p.*

Corpus Nummorum Hungariae. Az akademia archæologiai bizottsága még 1883-ban elhatározta volt, hogy a mennyiben Rupp magyar érmészeti munkája az újabb tudományos szempontok s a fölgyülemlett anyaghoz képest elavult s mint ilyen irányadónak többé nem tekinthető: egy nagy mű írassék, mely Ruppon kívül az összes nyomtatott anyagot, a Magyar Nemzeti Muzeumnak gondosan szerkesztett leletlajstromait, a bel- és külföldi gyűjtemények összes magyar érmeinek leírását ölelje föl, végre kritikai történetét adja a magyar pénzverés és pénzforgalomnak.

A bizottság a nagy munka szerkesztését Dobóczky Ignácz és Hampel

Józsefre, az anyag összegyűjtését pedig Czobor Béla, Réthy László és Tergina Gyula nemzeti muzeumi tisztviselőkre bízta.

A szerkesztőség megbízatásához képest sietett az anyag lehető teljes összegyűjtése iránt intézkedni s mindenek előtt Réthy Lászlónak szerzett módokat, hogy az *Árpád-kor* numismatikai kincseinek földolgozását minél szélesebb alapon eszközölhesse. Első teendők közé tartozott, hogy a hires herczeg *Montenuovo*-féle gyűjtemény, mely csaknem huszezer darab magyar érmet is foglal magában, átkutattassék s leírassék. Réthy ennek eszközlése czéljából majnai *Frankfurtba* utazott, hol a gyűjtemény Hesz Adolf éremkereskedő birtokában van. A nagy anyag pontos földolgozása csaknem fél évet vett igénybe, de az eredmény bőségesen jutalmazta e fáradságot, mert a Corpus e munkálattal akkora új anyag birtokába jutott, a mennyivel csupán csak a Nemzeti Muzeum gyűjteménye járulhat a vállalathoz. Montenuovo gyűjteményében ez alkalommal az ismert specieseknek ezerre menő variatióin kívül 35—40-re tehető kiadatlan speciest ismertünk meg, ezek között számos olyant, melyek éremverésünk chronologiai rendjére nézve becses adatokkal gyarapítják tudásunkat.

Réthy megbízásából visszatérve a bécsi császári cabinet Árpád- és vegyeskori érmeit írta össze s egy I. Lajos korabeli zárai denárra talált, mely egy a Montenuovo-féle kiadatlanok közt lévő, Szent-László képével diszített zárai rézpénzzel s két S. MARCUS fölíratú ezüst denárral együtt adriai melléki pénzforgalmunk érdekes emléke.

Egy évre rá a Corpus szerkesztősége újabb megbízással látta el Réthyt; Bécsbe küldte föl, hogy a numismatikai congressuson képviselje a Nemzeti Muzeumot s a Delhaes által a congressus tartamára összeállított magyar éremsorozatokat átnézve, anyagát bővítse.

A Corpus küldöttje aztán Erdélybe utazott s ott a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyszebeni, gyulafehérvári és brassói nyilvános és magángyűjteményeket tanulmányozta, növesztve mindenütt anyaggyűjteményét, mely ezzel együtt már négyszer akkorára nőtt, mint a Rupp könyvében földolgozott Árpád- s vegyeskori összes anyag. Réthy erdélyi kutatásai után Bukarestet látogatta meg, tájékozást szerzendő a román akademia numismatikai kincseinek mibenléte felől.

Az örvendetes eredménynyel megindult munkálat múlt év nyarán újból folytattatott. A szerkesztőség Éjszak-Németországot s Kopenhágát jelölte ki megbizottjának tanulmányai gyarapítására. Réthy László a megbízatás értelmében Prága, Drezda, Lipcse, Weimar, Gotha gyűjteményeit tanulmányozta, majd a berlini királyi muzeumban dolgozott s egy magános birtokába került vossbergi (pomerániai) nagyobb Árpádkori leletet írt le. Végre Stettinből Kopenhágába hajózott, hogy a dán királyi muzeum magyar érmeivel ismerkedjék meg. A vossbergi lelet

s a kopenhágai muzeum kincseiből nyert eredményeink a legfontosabbak közé sorozhatók. A vossbergi s egy Kopenhágában őrzött bornholmi leletből világos képét látjuk a magyar pénz forgalmának, illetve az éjszak-német s magyar kereskedelmi összeköttetéseknek az Árpád-kor, különösen Szent István, Szent László uralkodása korában; azt is tanuljuk belőlök, hogy a magyar pénz a balti tenger melléki vend területeken a legkeresettebb forgalmi eszköz szerepét játszotta, úgy, hogy még a bornholmi leletben is találkozunk barbár kézre valló hamisítványokkal, minők Berlin táján fölmerült leletekben többször előfordulnak.

A Corpus ügye ma ott áll, hogy a fölgyülemlett Árpád-kori s részben vegyeskori anyag rendezve van s kiegészítését várja, mi a folyó év föladata lesz, midőn is még néhány hazai gyűjtemény (Keszthely, Pannonhalma, Zágráb) lesz földolgozva, több külföldi muzeumból pedig az adatok beszerezve, úgy, hogy az 1886. év folyamán az Árpád-kori anyag, mint a munka első része, az arch. bizottság elé terjeszthető, az éremlapok rajzoltatása pedig már megkezdhető lesz.

Hogy a gyűjtött anyag mennyiségére nézve átnézetet nyujtsunk — ez alkalommal csupán az Árpád-korra szorítkozva — számokban fejezzük azt ki.

Rupp művében 201 Árpád-kori species volt leírva, a C. N. H. már 268 éremfajt fog tárgyalni, tehát 67-el többet mint az; a kiadatlan, vagy még Ruppnál ismeretlen fajokból a Nemzeti Muzeum gyűjteményei 36-ot mutathatnak fel.

Az ismert specieseken belül Rupp és a Corpus anyaga közt a különbségek számokban ilyen képet adnak; például álljanak itt a Corpusra nézve legkedvezőbb fajok:

Szent-István …	Rupp:	26;	C.	N.	H.	149	bélyegváltozat.
I. Endre I spec. …	«	42;	«	«	«	156	«
I. Béla dux. …	«	27;	«	«	«	193	«
I. Béla rex. …	«	18;	«	«	«	53	«
Kálmán IX spec. …	«	2;	«	«	«	81	«
« XI « …	«	12;	«	«	«	61	«
« XII « …	«	20;	«	«	«	241	«
II. Béla I « …	«	11;	«	«	«	169	«
« VI « …	«	5;	«	«	«	133	«
« XI « …	«	23;	«	«	«	116	«
IV. Béla nagyobb rézpénze	«	34;	«	«	«	267	«

Az elősorolt variatiókban rendkívül gazdag specieseket a kevésbé szaporákkal együtt adva össze, kitűnik, hogy a C. N. H. körülbelől hatszor annyi anyaggal fog előállhatni, mint Ruppnak a negyvenes évek elején megjelent alapmunkája. *Ry.*

A berlini régészeti társulat Winckelmann ünnepélyén (1884 decz. 2-án) *Curtius* (elnök) a társulat halottjairól, Müllenhoffról, Lepsiusról, Draysenről, Ampthillről stb.-ről megemlékezve: a classicai archæologia múlt évi eredményeinek adta átnézetét. A lyciai fennsikot egy osztrák expeditio kutatta át Benndorf vezetése alatt; Pergamonban az oltárterrasse kutatása előre haladt s több nagy vonással járul a fellegvár képének megértéséhez; Athénben kezdetét vette az Akropolis antik alapjának felbontása, mely alkalomból több rendbeli emlék s a Pisistratidák korába tartozó államokmány került napfényre; a mykonosi muzeum a kykladok műiskolájára vonatkozó újabb adatokkal gazdagította a görög világ ismeretét; Klazomenäben az ó-ión agyagfestészet legrégibb emlékei bukkantak föl. Assos romjai újból átkutattattak s az eredmények közlése elé méltó érdeklődéssel tekinthetünk; görög tudósok által Olympiában rendezett utószemle, a Palästra utolsó negyedrészét is föltárta. A múlt év legkiválóbb eredménye mégis Tiryus várának fölásatása Schliemann által, a minek segélyével most egy homér-korbeli uralkodó várának élő képét nyertük, s a mivel a görög regék historiai tartalma újabb igazolást nyert. Az Epidauros melletti Asklepision átkutatása érdekes föliratokat, épületrészleteket és szobortöredékeket eredményezett. Az oromszobrászatra vonatkozó tudásunk az akropolisi, epidaurusi és lunii ásatások újabb eredményeivel gyarapodott (legfontosabbak ezek között az akropolisi festett póroszkőreliefek Herakles-előállításokkal). A leletekkel lépést tartott azok földolgozása is; a pergamumi gigantomachia egyik fődarabja építészeti keretének megfelelő magasságába állíttatott föl, az olympiai keleti oromzat 21 óriás alakjának nagysága teljes biztossággal meg volt állapítható, úgy hogy az eredeti méretek ma úgyszólván már szemmel láthatók. *Ry.*

Mommsen a római *limes* értelméről s a germán-rhäti határ-kérdés mai állásáról értekezett. A keresztmetszésnél — a mi a római földmérésnek alapját képezi — a cardo a mérett terület szem-vonalát, a limest pedig annak metsző keresztvonala képezi. Miután e vonalak a szántóföld-tagokat határolták, azok képezték az utakat is. Miközben a cardo elnevezést a via váltotta föl, a limes a kereszutat, vagy a mellékútakat jelentette. Ez a szónak a köztársaság idejében való használata. A limes «határ» értelemben először Vellejusnál fordul elő. Ilyen értelemben jelzi az később a keresztutat, mely egyik határállomást a másikkal kapcsolja össze. Ilyen megerősített keresztút többek közt a britanniai Hadrian-féle vallum. A felső-germániai limes elől alkalmazott árkolatokkal ellátott földsáncz, melyekbe őrtornyok és körülbelül ötven kastellum van építve. A rhäti limes egyszerű kövezett sáncz castellumok nélkül. Első alakjában a a szláv-korba tartozik s 70—80 német mértföldet tesz ki, a miből két harmadrész felső-germániai részre esik. Alkalmazása nem erődítményi czélokra szolgált, a mennyiben a tartomány hadi ereje (30 ezer, a II-ik században pedig még ennél is kevesebb, csak 20 ezerből állott) alig volt elég a castellumok megszállására: szolgált tehát egyébre s pedig korlátúl rakblók és csempészekkel szemben. *Ry.*

Duna-Almás határában *Matók Béla* budapesti ügyvéd, ásatásokat eszközölve, temetkező helyekre talált. Az ásatás első napja mintegy 30 darab kisebb-nagyobb urnát, csontokkal telt edényeket, kisebb bögréket eredményezett; az agyagedények között egy nagyobb is volt, melybe hat kisebb edény volt elhe-

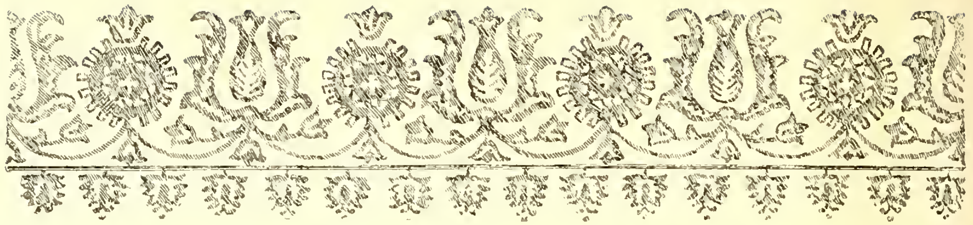
lyezve. Az ásatások folytattatnak, a lelt tárgyak pedig, mint halljuk, a hódmezővásárhelyi főgymnázium muzeumában lesznek elhelyezve. *Ry.*

Török Aurél márczius hóban rendezett alföldi ásatásairól több rendbeli részletet közöltek a lapok. *Szegeden* és vidékén több napig tartó ásatásáról a szegedi lapok adnak bővebb tudósítást, Kovács János pedig «a röszkei ásatások» czím alatt a Szegedi Hiradó márczius 22-diki számában több hasábra terjedő tárczát közölt. Pallavicini Sándor őrgróf, *Pusztaszer* birtokosa, engedélyt adott Török Aurélnak, hogy a pusztaszeri régi romok és sírtelepek fölásatását eszközölje. Török ez alkalommal próbaásatásokat végzett, s több fölbolygatott sírra s ezek egyikében egy ezüst pecsétnyomóra talált, mely a XIII—XIV. századból való. E mellett több koponya és csontváz is fölszínre került, melyeknek különböző typusa és föntartásuknak különfélesége arra vall, hogy más-más történeti korbeli emberektől erednek. (?) Aztán a *pankotai* Árpád-kori templomromot vizsgálta meg, melyet 1565-ben dultak föl, s melynek romjai fölé később erődítményt emeltek. Ez erődítmény földrétegei a templom körüli kriptákat annyira megvédték a romlástól, hogy az ásatások biztos eredményre fognak vezetni. *Ry.*

A mosonmegyei történelmi és régészeti egylet f. é. februárius 13-ikán tartotta közgyűlését. Az évi jelentésből, mely ez alkalommal megjelent, örömmel látjuk az egylet gyarapodását. Van az egyletnek jelenleg öt örökös alapítója és három alapítója és 76 rendes tagja. A tagdíjakból 257 frt 25 kr. jövedelme volt az egyletnek. — Muzeumnak érdekes ásatások által vetették meg az alapját. A régiségek legérdekesebb része népvándorlási temetőkből ered, s ezek jelenleg lerajzolás végett a n. muzeumnál vannak. Értesítőnk legközelebbi számában megkezdjük Dr. Sötér Ágost elnök ásatási jelentésének közlését. A társulat egyéb régiségeiről és könyveiről kimutatást közöl az egyleti elnök és a vagyoni állapotról Dr. Nagy Kristóf pénztárnok ad jelentést, mely szerint a társulat vagyona 662 frt 20 kr. Vivat, floreat, crescat. *α.*

A kurdi etruszk bronzkazán vegyelemzése. Loczka József muzeumi vegyész úr szíves volt azon bronzvedret vegyelemezni, melyről Wosinszky Mór úr jelen füzetünk 84. lapján értekezett. Rajzát lásd a 84. lapon. «Nevezett öntvény következő alkatrészeket tartalmaz: ólom, ezüst, réz, bismuth, ón, nickel, vas és a horganyból nyomokat látszik tartalmazni. Arany, antimon, arzen, phosphor és kénre, valamint cobaltra vizsgáltam, de negativ eredménynyel. A friss törés érdes és hamu-szürke. Fajsúlya két kísérlet középértéke szerint: 9·175. Százalékos összeállítás: Ólom = 13·95. Ezüst = 0·11. Réz = 81·46. Bismuth = 0·12. Ón = 4·57. Nickel és vas = 0·05. Összesen 100·26.»

Budapest, 1885. évi márczius hó 25-én. *Loczka József,*
muzeumi vegyész.

KÖNYVÉSZET.

1882—1884.

Mommsen, Th., res gestæ divi Augusti ex monumento Ancyrano. Berlin, Weidmann. v. p. 71. 12 M.

Schröder, P., neue Palmyrenische Inschriften. I. Der bilingue Palmyrenische Zolltarif. Sitzungsberichte der Akademie der Wiss. zu Berlin. XXI. p. 417—444 m. Taf. II.

Dumont, A., sur deux inscriptions grecques de Salonique (Γ. Κουσώνιος Τιτιανός .... et οἱ συνήθεις τοῦ Ἡρακλέους ...) Sitzung der Acad. des Inscr. vom 6. Juni. Revue critique N. 25 p. 500.

Choisy, A., études épigraphiques sur l'architecture grecque. Paris. Librairie de la Société de publications périodiques. 4. VIII, 243 p. avec fig. et planches.

Dittenberger, W., Sylloge inscriptionum græcarum. Leipzig, 1883, Hirzel. 16 M.

Hilprecht, H., Freibrief Nebukadnezars I, Königs v. Babylonien, c. 1130 v. Chr., zum ersten Mal veröffentlicht, umschrieben u. übers. Diss Leipzig, 1883 (Fock). 4. IX, 15 S. 3 M.

Röhl, H., Bericht über die griechische Epigraphik für 1878—1882. Bursian-Müllers Jahresbericht XI. Jahrg. 36. Bd. Heft 1 p. 1—96. v. 1883.

Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften, herausg. von H. Collitz. 3. Heft. Die boetischen Inschriften, v. R. Meister. Göttingen, Vandenhœck u. Ruprecht. g. 8. S. 145—309. v. p. 73. 5 M. (1—3 : 9 M. 50 Pf.).

Desjardins, E. un diplôme militaire inédit (envoi de M. Maspero). Extrait des comptes rendus de l'Académie des Inscr. Paris. 8. 11 p. et carte.

Epigraphie du département du Pas-de-Calais. Publié par la Commission dép. des Monuments historiques. Tome I, livr. 1. Paris, Lechevalier. 4. 112. p. 10 M.

Henzen, W., Basis der iunctores viarum im Atrium Vestæ. Sitzung des arch. Instituts zu Rom. Berliner philol. Wochenschrift, IV, 14, p. 448.

Mommsen, Th., Bericht über die Sammlung der lateinischen Inschriften. Sitzungsberichte d. Acad. d. Wiss. zu Berlin, XVI, p. 243—254.

Ohlenschlager, die Inschrift des Wittislinger Fundes. Mit Taf. Sitzungsberichte der bayr. Academie d. Wiss. 1884, 1. Heft.

Touflet du Mesnil, épigraphie de la Gaule sceltane. Marcellus. Paris, Lechevalier. 8. 170 p.

Chassant L. A., Dictionnaire des abréviations latines et françaises usitées dans les inscriptions lapidaires et métalliques, les manuscrits et les chartes du moyen âge. 5 édition. Paris, Martin. 16. LII, 173 p.

Baumeister, A., Denkmäler des klassischen Alterthums zur Erläuterung d. Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst u. Sitte. Lexikalisch bearb. von B. Arnold, H. Blümmer, W. Deecke etc. und dem Herausg. A. Baumeister. Mit etwa 1400 Abbildungen, Karten und Farbendr. In ca. 40 Lief. München, Oldenbourg. 1. und 2. Lief. 4. VIII, 96 S. à 1 M.

Bilderatlas, kulturhistorischer, I. Alterthum, bearb. von Th. Schreiber. 100 Taf. mit Erklär. Text. in ca. 10 Lief. Fol. 10 Holzschnittaf. Leipzig, Seemann. 1 M.

Geffroy, A., L'école française de Rome, ses premiers travaux, antiquité classique, moyen âge. Paris, Thorin. 8, 108 p.

Götzinger, E., Reallexicon der deutschen Alterthümer. 2 vollständig umgearbeitete, verm. u. illustr. Aufl. Leipzig, Urban. 1 Heft. 8. 64 S. à 60 Pf.

Kinzler, A., Die biblischen Alterthümer. Herausg. v. dem Calwer Verlagsverein. Mit 33 Abbildungen. 6., theilweise umgearb. Aufl. Calw. Vereinsbuchh. 8. XII, 584 S. 2 M.

Langl, J., Bilder zur Geschichte für Gymnasien etc. Wien 1883, Hölzel. 4 Lief. à 18 u. 22 M.

Pigorini, L., Il Museo nazionale preistorico ed etnografico di Roma; Relazione a S. E. il ministro. Roma, Ministro della Pubbl. Istr. gr. 8. 22 p. con 1 tav.

Stroganoff, S., Rapport sur l'activité de la Commission impériale archéologique pour l'année 1881. Comptes rendus de la Commision pour 1881. p. I—XXI.

Bohn, R., Wandtafel des Tempelbezirks von Olympia. Kassel, Fischer. v. p. 96. 16 M.

Maspero, G., Guide du visiteur au musée de Boulaq. (Paris, Vieweg.) 18. 438 avec plan et illustrations.

Rangabé, Über die Wasserleitung d. Eupalmos auf Samos. Sitzung der Berliner arch. Ges. vom 1. April. Berliner philol. Wochenschrift. IV, 18, p. 576.

Steffen, Karten von Mykenai. 2 Blatt. Berlin, D. Reimer. v. p. 98. 12 Mark.

Warsberg, A. v., Homerische Landschaften. Erster Band. I. Das Reich d. Sarpedon. 2. Rhodos. 3. Im Aegäer Meer. Mit zahlreichen Abbildungen. Wien, Graeser. 8. XII, 271 S. 8 M.

Boisière, G., L'Algérie romaine, 2 vols. Paris, 1883, Hachette. 7 M.

Cavallari, S., A. Holm e C. Cavallari, Topographia archeologica di Siracusa, eseguita per ordine del Ministero della pubblica instruzione. I. Palermo, tip. dello «Statuto» fol. 417 p. con 3 tav. ed un atlas di XV tav. 80 M.

Lenhossék, J. v., Die Ausgrabungen zu Szeged-Oethalom in Ungarn, namentlich die in den dort. ur-magyar., altröm. u. kelt. Gräbern aufgefundenen Skelette, etc. Mit 8 phototyp. Taf. u. 1 lith. Situationsplane in Farbendr.; ferner 3 zinkogr. Taf. und 2 zinkogr., sowie 8 xylogr. Fig. im Texte. Budapest (Kilián). 4. XI, 251 S.

Koch, Jul., Seckau u. Umgegend, eine archäologisch-historische Skizze. Wien, 1883. Pr. der Oberrealschule im VII. Bez. 8. 11 S. u. 2 Abb.

Reber, F., Album der Ruinen Roms in 42 Ansichten u. Plänen (in Tondr.) nebst 1 chromolith. Stadtplane vom J. 1877. Mit Einleitung u. Tafelerklärung. Leipzig, 1883, Weigel. In Leinwand-Mappe. gr. 4. 36 S. 30 M.

Sedlmayer, H. St., Die Ausgrabungen auf dem Forum romanum. Ein Vortrag. Wien, Konegen, gr. 8. 22 S. mit 1 Grundriss. 60 Pf.

Wells, Clara, The amphitheatres of ancient Rome. Boston 1883, Cupples u. Co. 4. 80 p. with photographs. cl. 12 M. 50 Pf.

Kuhnert, E., De cura statuarum. Berlin, Calvary v. p. 106. 2 M. 50 Pf.

Becker, W. A., Gallus. 3 Bde. Berlin, 1882, Calvary. 18 M.

Chauvelays, J. de la, L'art militaire chez les Romains. Paris, Plon. v. p. 108. 6 M.

Fontaine, L., L'armée romaine. Paris, Cerf. v. p. 107. 1 M.

Fröhlich, Fr., Einige Erweiterungen meiner Programmarbeit von 1882 über die Gardetruppe der römischen Republik. Aarau. Pr. 4. 12 p.

— Die Mode im alten Rom. Vortrag, geh. am 27. Nov. 1883 zu Aarau. Basel, Schwabe. 8. 35 S. 1 M.

Jung, J., Leben u. Sitten der Römer in der Kaiserzeit. II. Leipzig, 1883, Freytag. 1 M.

Marquardt, J., Handbuch der römischen Alterthümer. 2 Theile. Leipzig, Hirzel. 10 M.

Schuenemamn, O., De cohortibus Romanorum auxiliaris. Paris, II. Halle. (Berlin, Meyer u. Müller.) gr. 8, 58 S. v. p. 109. 1 M. 60 Pf.

Ollivier-Beauregard, En Orient; l'Antiquité du fer en Egypte. Paris, Maisonneuve et Cie. 8. 30 p.

Baux, A., et L. Gouin, Essai sur les nurages et les bronzes de Sardaigne. Paris, 8. 24 p. avec figures.

Benndorf, O., Griechische u. sicilische Vasenbilder. Berlin, 1869—83, Guttentag. 164 M.

Dieulafoy, M., L'art antique de la Perse. I. Paris, libr. d'architecture v. p. 111.

Du Sommerard, E., Catalogue et description des objets d'art de l'antiquité, du moyen âge et de la renaissance exposés au musée des Thermes et de l'hôtel de Cluny. Paris, à l'hôtel de Cluny. 8. XXXIV, 702 p.

Ebers, G., Der geschnitzte Holzsarg der Hatbastru im ägyptolog. Apparat der Universität zu Leipzig. Mit 2 lith. u. 3 Lichtdr.-Taf. (Aus den Abhandl. d. k. sächs. Gesellsch. d. Wiss.) Leipzig. Hirzel, Lex. — 8. 62 S. 6 M.

Fischer, Heinr., Bemerkungen zu Blümners Laokoonstudien, Ht 2, «über den fruchtbarsten Moment». Greifswald. Pr. d. G. 4. 24 S.

Furtwängler, A., Sammlung Sabouroff. 6 Lief. Fol. (10 Taf. in Heliogr., Lith., u. Chromolith. mit 16 Bl. Text.) Berlin, Asher u. Co. In Mappe v. p. 112. à 25 M.

— Der Goldfund von Vettersfelde. Berlin, G. Reimer. v. p. 115. 3 M.

Genick, A., Griechische Keramik. Berlin, 1883. Wasmuth. 80 M.

Germain, L., le camée antique de la bibliothèque de Nancy. (Extrait du Bulletin monumental.) Tours, imp. Bousrez. 8, 11 p. et planche.

Heuzey, L., Catalogue des figurines du Louvre. Paris, Hachette, v. p. 112. 60 M.

Kabbadias, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λιτε-γνίας. Athen (Wilberg). 8. 338. p. mit Tafeln. 5 M. 25 Pf.

Lami, St., Dictionnaire des sculpteurs de l'antiquité jusqu'au VI siècle de notre ère. Paris, Perrin. 12. VIII, 149 p.

Lange, S., Den antiken Malerkunsts Levninger. Mit Anhang: Om den historiske Fortolkning af Alexanderslaget. Nordisk Tidskrift, VI 3 p. 177—234.

Lindenschmit, L., Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit 4 Bd. 2 Heft. Mainz, v. Zabern. gr. 4. 8 S. mit Steintaf. u. 1 Chromolith. 4 M. (I—IV, 2 u. Beilage-Heft: 125 M. 60 Pf.).

Ménard, R., Histoire des arts décoratifs. 1., 2. et 3 séries. 3 vol. 1. série, orfévrerie, 88 p.; 2. série: la décoration en Egypte, 91 p.; 3. série: la décoration au XVIII, siècle, le style Louis XV, 89 p. Paris, Rouam. à 75 Pf.

Milchhöfer, A., Anfänge der Kunst. Leipzig, Brockhaus, v. p. 43. 7 M.

Mitchell, Lucy, History of ancient sculpture. New-York, Trübner. v. p. 113. 63 M.

Perrot et Chipiez, Histoire de l'art. I. Egypte. II. Chaldée. Paris, Hachette. v. p. 114. à 30 M.

Pottier, E., Quam ob causam Græci in sepulcris figlina sigilla deposuerint. Paris, Thorin. v. p. 106.

— Étude sur les lécythes blancs attiques. Paris, Thorin. v. p. 114. 6 M.

— De la place que doit occuper l'archéologie dans l'enseignement de l'art. Leçon d'ouverture à l'Ecole des beaux-arts. Paris, imp. Schiller. 8. 25 p.

Schrader, Ed., Über den Einfluss babylonischer u. assyrischer Kunst auf die älteste kleinasiatische Kunst. Sitzung der Berliner arch. Ges. vom 1. April. Berliner philol. Wochenschrift. IV, 18. p. 573—575.

Róviditések: M = Mark; fr = frank; L = Lira; sh. = shilling; d = penny.

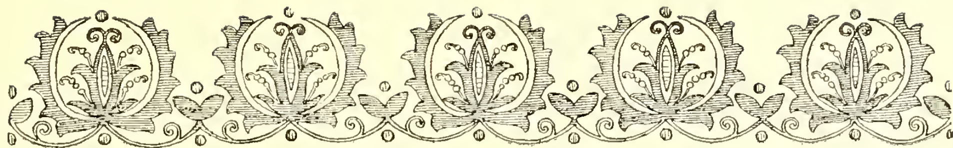
SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

Köszönjük vidéki tagtársainknak a buzgalmat, melylyel folyóiratunk érdekét fölkarolják. Kérjük őket, támogassanak bennünket továbbra is és adjanak hírt előforduló leletekről és veszedelemben forgó régiségekről. — Hogyha közleményeik nem jelenhetnek meg oly gyorsan, mint az ügy érdekében kivánatos volna, annak oka, hogy tér dolgában szűken vagyunk. Háromszor húsz ív is megtelnék munkatársaink kézirataival.

Kéziratot kaptunk a következő munkatársaktól: Dr. Lipp Vilmos, dr. Szentkláray Jenő, dr. Tergina Gyula, Havas Sándor, Némethy Lajos, dr. Sőtér Ágost, Darnay Kálmán, ifj. Kubinyi Miklós, Dudás Gyula, Lehóczky Tivadar, Barutinszky J., König Pál, Téglás Gábor, id. Mogyoróssy János, dr. Goldziher Ignácz, Paúr Iván.

Kéziratot ígértek: Dr. Czobor Béla, dr. Fröhlich Róbert, Horváth Antal, Bubics Zsigmond, dr. Rómer F. Ferencz, Kleiszl Károly, dr. Krsnjavi, Kutasi Radisich Jenő, dr. Marczali Henrik, dr. Thallóczy Lajos, Huszka József, dr. Török Aurél, dr. Réthy László, Könyöky József, Halavács Gyula, B. Nyáry Jenő, B. Fechtig Imre, Érdy Kálmán, dr. Fejérpataky László, Deák Farkas, dr. Boncz Ödön, dr. Kammerer Ernő.

Budapest, 1885 márczius 31-én. *A szerkesztő.*

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

JEGYZŐKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885. ÉVI FEBRUÁR 24-ÉN TARTOTT NYILVÁNOS ÜLÉSÉRŐL.

Pulszky Ferencz elnöksége alatt jelen volt a titkár, tiz választmányi tag és száznál több más hallgató.

1. Gr. Hunyady László értekezést olvasott a bosnyák nemesi családokról,

2. melyre Thallóczy Lajos és elnök néhány kibővítő észrevételt tettek ; ezután

3. Dr. Boncz Ödön a magyar costume eredetét tárgyazó tanulmányt adott elő és előadását számos rajz bemutatásával kisérte. Az előadás folyóiratunkban közzé fog tétetni.

4. Pulszky K. néhány megjegyzést tett az előadásra és néhány adattal pótolta

5. A választmánynak titkár jelenti, hogy az «Arch. Ért.» 1884. évi folyam, valamint az Új folyam I. füzete 417 társulati tagoknak szétküldetett, az előbbi kötet a hátrálékosoknak utánvétellel, az utánvételes példányokból egészben 110 példány visszajött, részben mert az illetők nem fogadták el, részben mert nem voltak megtalálhatók vagy meghaltak.

6. Új tagnak titkár Dr. Czobor Béla úr ajánlatára, bejelenti főt. Berzár Lajos szt.-benedekrendü áldozárt, a szt.-benedekrendü szerzet muzeumi őrét ; megválasztatik.

7. A választmány titkár indítványára elhatározza, hogy az orsz. kiállítás régészeti osztályával kapcsolatosan a jelen évi augusztus havában közgyűlést tart, melyre az összes magyarországi régészeket meghívja s erről az országos kiállítás igazgatósága értesítendő. Egyúttal a közgyűlési előmunkálatokkal megbizatik egy végrehajtó bizottság, melynek tagja a társ. elnök és titkár, valamint Dr. Czobor Béla, Dr. Réthy László és Dr. Kammerer Ernő.

8. Dr. Téglás Gábor Déváról a római bányászatról addig tett kutatásairól tanulmányt küld be és kutatásai folytatására a társulattól támogatást kér. A választmány a beküldött szakdolgozatot véleményadásra kiadja Torma Károly választmányi tagnak.

Titkár a társulat kiállítási közgyűlése alkalmából előlegesen fölmerülő költségekre, különösen pedig a közgyűlési tárgyalás közzétételére az «Archaeologiai Értesítő»-ben esetleg négyszáz forintig menő költség megszavazását kéri ; megszavaztatik.

10. Ezután még fölolvastatván a pénztárnok havi jelentése, (melyet a társulat hirdetményei közt találnak olvasóink) elnök a választmányi ülést bezárja.

Bndapest, 1885. évi febr. 25-én.

Hampel József,
titkár.

JEGYZŐKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885. ÉVI MÁRCZIUS 31-IÉN TARTOTT NYILVÁNOS ÜLÉSÉRŐL.

Elnök Pulszky Ferencz. Titkár Hampel József, a választmányi tagokból jelen voltak : Havas Sándor, Dr. Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Dr. Lenhossék József, gr. Hunyady László, Majláth Béla, Dr. Torma Károly, Czanyuga József, Dr. Réthy László és Zsigmondy Gusztáv urak és ötvennél több más hallgató.

1. Első előadó Havas Sándor hosszabb polemikus előadásban az ó-budai «fehéregyház» kérdésében elfoglalt álláspontját Tholt Titus és Némethy Lajos ellen védi. Szerinte a mai remetehegyi Kiss-Czell táján volt fehéregyház. Újabban meggyőződött ezen nézet helyességéről, midőn az idei télen a római vizvezetés folytatását a város felé keresvén, azt megtalálta és hite szerint megtalálta az «utolsó pillért» is, mely Nagy Lajos határjáró oklevelében s ennek alapján «fehéregyháza» kérdésében fontos fordulópont.

Fejtegetéseinek eredményeit egy ó-budai helyrajzi mappán és az utóbbi ásatásairól fölvett képen szemlélhetővé tette.

2. Torma Károly néhány megjegyzéssel kisérte Havas előadását.

3. Herman Ottó mint vendég, a magyar halászatban található ősmaradványokról hosszabb tanulmányt írt, melyből ezúttal csak néhány érdekesebb részletet bocsájtott közre. Előadását az ülés alatt közszemlére állított gazdag halászati gyüjteményéből és a nemzeti muzeum régiségtárából vett érdekes példákkal és szemléleti magyarázatokkal élénkítette. A nagyérdekü előadást a a jelenlévők éljenzéssel fogadták ; egész terjedelemben meg fog jelenni.

4. A választmány erre társulati tagoknak megválasztotta a következő urakat : Dudás Gyula Zentán, ajánlja titkár; Keviczky Lajos közjegyző Nagy-Tapolcsánban, aj. titkár; Seffer Ákos köz- és váltó-ügyvéd Sopronyban, aj. Paúr Iván kir. tanácsos ; Nagy Iván, ajánlja Dr. Tergina Gyula.

5. A régészek országos közgyűlését illetőleg az orsz. kiállítás elnöke értesíti a társulatot, hogy a közgyűlés megtartására a zene-pavillon nagy termét átengedi,· egyúttal kéri a közgyülés időpontjának pontos megállapítását.

A választmány a közgyűlés megtartását f. évi augusztns 10—13-ik napjaira

határozta; a közgyűlési programm megállapítása az utolsó űlésben kiküldött végrehajtó bizottság föladata.

6. Téglás Gábornak «A római bányászatról Erdélyben» czimü dolgozatáról Torma Károly vál. tag kedvező véleményt adván, Téglás Gábornak kutatásai folytatására a választmány száz frtnyi összeget szavazott meg. Egyúttal Torma Károlynak a véleményadásért köszönetet mondott.

7. Titkár jelentést adván a hátrálékok behajtása körül eddig teljesített lépéseiről, fölhatalmazást kér arra, hogy azon hátrálékos tagok neveit, kik harmadszori felszólítás után sem fizetik le 1884-ik és korábbi évek hátrálékait, közzétehesse. A fölhatalmazás megadatik és kimondatik, hogy ha ez az út sem vezet czélhoz, a társulati ügyész bizandó meg a tartozások behajtásával.

8. A társulati pénztárnok jelentése február és márcziusról örvendetes tudomásul vétetik.

Mire elnök az űlést bezárja. Utolsó űlés a szűnidők előtt ápr. 28-án, az űlésen értekezni fog Fröhlich Róbert a régi Pannonia hely- és néprajzi viszonyairól.

Budapest, 1885 április 1-én.

Hampel József
társ. titkár.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

II. KÖZLEMÉNY.

A «Magyarország csúcsíves stylü műemlékei» czimü könyvemben leírtam Pozsony városának emlékeit (77—192. lap). Számos illustratióit készítette Könyöki József.

Első helyen áll nagy *káptalani temploma*, melyet Pozsonyban *domnak* neveznek. Roppant erőd-toronynyal ellátott nyugati homlokzata, valamint az éjszaki mellékhajó ide csatlakozó hosszfala és annak nagy kapuzata még a XIII. század műve, míg a szentélyt a XV-ikben újra építették. Az egyház csarnoktemplom és hazánk leghosszabb templomainak egyike. Vannak bensejében és közfalaiban számos sírkövek, némelyikét, p. Schonbergét, igen jó, másokat sikerült későbbi plastikai műnek mondhatni. Ezen *elsőrendü* templomot legújabb időben restaurálták, azonban nem oly kegyelettel, minőt az épület megérdemel. Ugyanis a déli kapuzaton változtattak és Donner Raphael remek oltára helyett, melyet a templomból kiutasítottak, igen kicsinyes, sovány főoltárt állítottak fel. Volt e templomnak díszes, magas szentségháza, melynek azonban még csak kovácsolt vasból készített csinos ajtaja maradt fenn. Általában itt több díszes kovácsolt vasrácsozat fordul elő. A szentély zárkövein látható czimerpajzsok az alapítókéi, melyek közt Mátyás király czimere kitünik.

E templomhoz több kápolna csatlakozik, melyek közül a XV-ik század második felében a déli oldalhoz épített *Anna kápolna*, mint *jó másodrendü* figyelmet érdemel. Itt Knauz Nándor nézete szerint négy primás van eltemetve.

A díszes kapu, mely a templomból e kápolnába vezet és melynek mezején a szt.-háromság elég jó domborműben van ábrázolva, eredetileg, mielőtt a kápolna létezett, még a XIV. században készített nagy templom kapuja volt.

Elsőrendűnek nem mondhatjuk ugyan a pozsonyi ferenczesek zárdatemplomát, mert ennek hosszházát egészen átalakították, de mindenesetre csinos a faltöveivel franczia iskolára mutató *elsőrendü* szentélye és a délkeleti sarkán fenmaradt *régi tornya.* A templom 1297-ben szenteltetett fel, hanem tornya a XIV. század műve. Három emelettel emelkedik a templom fölébe, melynek két felseje maga is hatoldalu lévén, a hatoldalu sisakot hordja. Az arányok karcsuságukban elegánsak és tetszősek. E torony, mint hazánk egyik legdíszesebbje, gyökeres restauratiót érdemel.

A ferencziek templomának éjszaki oldalához csatlakozik hazánk egyik legdíszesebb, leggazdagabb *elsőrendü kápolnája,* mely Szt. János evangelistának van szentelve. Ez kettős, az alsó egyszerü zord alkotásu, annál pompásabb a felső, mely a XV. század minden remeklését mutatja. Van három osztálya, melyhez a szentélyzárás a nyolczszögnek öt oldalával csatlakozik. 𝔄'+𝔇' emelkedése, mihez még az alsó cryptának részét kell adni ; annál karcsúbbnak mutatkozik, minél keskenyebb ehhez aránylag a csak osztatlan hajó szélessége.

Hajdan a *clarissák,* ma a pozsonyi Akadémia *temploma* késő csúcsíves stylü ; hosszháza osztatlan és különös átmenet nélkül összefoly a szentélylyel ; *másodrendünek* mondhatjuk ; hanem különös figyelmet érdemel e kápolnaszerü egyház délnyugati sarkán emelkedő ötszögü torony, melynek nem csekély része, alsó aláfalazást nélkülözve, mintegy a levegőben lebeg. Emeletei újabb sisakjáig csinosak, de főképen figyelemre méltók a három királyok tisztelgését elkülönített alakokban ábrázoló szoborkái, melyek hazánk e nembeli legislegjobbjai közé számítandók. Ezeket és a torony merész szerkezetét tekintve, *tornyukat elsőrendünek* mondhatjuk.

Szt-Mihály utczában van Szt.-Katalin, két osztályból és szentélyzárásból álló kis kápolnája, melyet csekély mérvei miatt csakis harmadrendünek mondhatunk ; az épületke szabatosan kidolgozott részletekkel bir.

A pozsonyi várban egyes, a falakban megmaradt régi csúcsíves részleteken kivül, épen maradt meg nagy figyelemre méltó kapuja. Megmaradt továbbá a pozsonyi városháznak főhomlokzata régi pitvarával és toronyaljával, valamint nevezetesek azon termek részletei is, melyek jelenleg a muzeum helyiségeit képezik. Érdekes végre a városház előtt álló egyszerü renaissance stylü emlékszerü kút jól sikerült szobrászati műveivel.

Szt.-György városának késő csúcsíves parochiális temploma, szabálytalanul hozzáépített kápolnáival csakis *másodrendünek* mondható s így is e helyet inkább a szt.-györgyi bazini grófok síremlékeinek köszöni, melyek között *remeknek* mondhatni az 1467-ben vörös márványban faragott szt.-györgyi és bazini gróf sírkövét. Csinos Serédi Gáspárnak sírköve és Mordax és nejének sírtáblája is.

Az előbbinél sokkal szabályosabb az ugyancsak késő csúcsíves, hármas hajós, hosszu szentélyü, egy tornyu *parochiális templom Bazinban,* melyet a *jó másodrendüek* közé sorozhatunk. A templomot az Illésházyak, Pálffyak és bazini

grófok temetkezési helyének tekinthetni ; kiknek testét azonban 1772-ben az akkori plébános ónkoporsóikból kihányatta és az ónkoporsókat eladta.

Modornak *parochiális templomát* csakis *harmadrendünek* tekinthetjük. Egész hossza tesz ugyan 6 𝔚' -t hanem durva pillérci oly közel állanak hosszfalához, hogy alig lehet szó mellékhajóról ; másrészt e pillérek nem felelnek meg mindenütt a támaknak.

Hazánk — eltekintve későbbi pótlásaitól — egyik legszabályosabb alkotásu temploma a *nagy-szombati káptalani egyház*, melyet Nagy Lajos építtetett. Két tornyu, három hajós, hosszu szentélyü, mely öt oldallal van zárva. Nyolczszögü egyszerü pillérei hosszhajójának zord tekintetet adnak ; mert gerinczhordói csakis a magasban gyámköveken emelkednek. A hosszház ablakait később négyszög, modern alakban kitörték, eredetiek csak a szentélyben maradtak meg. Itt van több primás és Pálffynak, a győri hősnek, sírtáblája, valamennyi egymáshoz hasonló, a barokot megközelítő renaissance stylü. A templomot egyszerü szabályossága miatt hazánkban *elsőrendünek* mondhatjuk.

A nagyszombati késő csúcsíves stylü, *clarissák templomkáját*, mely jelenleg a katona-rokkantaknak isteni tiszteletre szolgál, csinos részlettel bírván, a *jó másodrendüek* közé sorozhatni.

Ugyanoda sorozható, jelenleg a nagy-szombati ispotályhoz csatolt *Szt.-Ilona templomkája*, melynek nyugati kapuja fölött három csinos fülkéje van, egyikében a szentnek aránylag jó szoborkája fenmaradt.

Nagy-Szombat egyik háza udvarán régi, egyszerü, hanem zömök, keresztbolttal ellátott két kamrát mutatnak, melyek egyikében — a hagyomány szerint — Nagy Lajos király meghalt. A nagyszombati emlékek rajzait Könyöki készitette ; a szt.-györgyi, bazini és modoriakét Steindl és Könyöki.

Alsó-Dióson (Pozsony megye) fenmaradt egy *másodrendü* késő csúcsíves templom, úgyszintén a *másodrendü csesztei* (Pozsony m.) templom, továbbá a *detrekői* vár melletti késő csúcsíves templom (Pozsony m.), melyet csekély mérve miatt *harmadrendünek* tarthatunk. A templomnak csak romja jutott ránk.

Ép állapotban jutott ránk az *istvánfalvi* templom (Pozsony m.), szabályos elrendezése miatt e késő csúcsíves stylü egyházat a *másodrendüek* sorába tehetjük.

Szt.-Katalin (Pozsony megye) hajdani temploma ma csak romot mutat, *harmadrendü.*

A megelőzött öt templom törzsívét Werdenstetter rajzaival együtt Jedlicska Pál közlötte a bizottsággal.

Ezeknél nagyobb figyelmet érdemel a *deákmonostori* (Pozsony m.) építmény, melyet Ipolyi 1860 : «A deákmonostori XIII. századi román bazilika» czim alatt tüzetesen leírt. Az épület kétemeletes ; alsó emelete isteni tiszteletnek, felsejének két oldalhajója alkalmasint azon szerzeteseknek szolgált lakásul, kik e helyen mezőgazdaságot űztek. Ily «grangiának» nevezett épület hazánkban fölötte ritka s ezért ezt, valamint régisége és szabatos alkotása miatt is *jó másodrendünek* mondhatjuk. Vannak itt falfestmények nyomai is. A pannonhalmi főapát a templomkát legújabban restaurálta, illetőleg kibővítette.

A *jakabfalvai* (Pozsony m.) kis csúcsíves templomnak nincsen tornya,

hosszhajója osztatlan, áll 3 osztályból, a szentély egyből, a csillagboltot a hajóban a belső támak hordják. *Másodrendü.*

A nyitrai *székesegyház* valamint történelmi, ugy műtörteneti, hanem alig műértéki tekintetben *elsőrendünek* mondható. Ugyanis roppant félkörü apsisa durva oltárkövével és félkörü papi székével, mint e templomnak legrégibb része, talán már a magyarok bejövetele előtti. Ehez csatlakozik nyugat felé XIV-ik századi fülkés hajó vagy kápolna, ehhez ismét kupalaku hajó és előcsarnok. Mindezek éjszaki oldalán fekszik a jelenleg annak használt késő csúcsíves stylü székesegyház. Alaprajzát adta Steindl Imre.

Közel Nyitrához fekszik *Darázs* helység, melynek *másodrendü* templomkája még a román korból származik, ez nálunk ritkán előforduló nyugati keresztkarzattal van ellátva. Adja Steindl Imre.

Szakolcza városának (Nyitra megye) parochiális temploma szabályos *jó másodrendü* csúcsíves egyház, háromhajós, egy tornyu, mellette fekszik két temetői kápolna, egyike *kör*-alaku, másika *nyolczoldalu.* Közli Storno Ferencz.

A *bajmóczi* templom (Nyitra m.) csúcsíves. Van tömör tornya, 4 osztályu egyetlen hajója, szentélye, különös módon, elypsisen szerkesztett nyolczszög négy oldalával záródik. Templomunk ferenczrendi, *másodrendü.* Rajzát adta Steindl Imre.

A *divéki* (Nyitra m.) plébánia-templom — ugy tetszik — eredetileg román stylü volt, hanem későbben többszöri átalakításon ment keresztül· *Másodrendü.* Felmérte és rajzát közli. Drahotuszky Ferencz.

A *koósi* templomnak néhány csúcsíves részletét közli Drahotuszky.

A *szádoki* vagy czizeki templom (Nyitra m.) átmenetkoru, *harmadrendü.* Rajzát közli Drahotuszky Ferencz.

A *lancsári* (Nyitra megye) dombon fekvő erőd-templomot közlötte Werdenstetter rajzával Jedlicska Pál. Csúcsíves, kereszthajóval ellátott *másodrendü* templom.

A *galgóczi* (Nyitra m.) késő csúcsíves, hanem *jó másodrendü* parochiális templomnak rajzát közlötte Steindl és Könyöki Károly. Egy hajós, igen erős négyszögü tornyos, részletei csinosan vannak faragva.

A *pöstényi* fürdőben (Nyitra m.) van egy késő csúcsíves kápolna, hosszhajója elveszett és megmaradt szentélyét, melyben csinos gyámkövek láthatók, szénaraktárnak használják. Leírta rajzok nélkül Könyöki József.

Privigyén (Nyitra megye) Könyöki két templomot említ az Arch. Közl. VIII. köt. közlött utazásában.

A *baáni* (Trencsén megye) késő csúcsíves, *harmadrendü* templom-távlati képét és néhány részletét közlötte Drahotuszky. Tornyának felső része faszerkezetü.

Halusiczon (Trencsén m.) van egy tető nélküli templomrom, félkörü apsissal, *harmadrendü.* Közli Könyöki.

Alsó-beszterczei (Trencsén m.) templom rajzát közli Drahotuszky.

A *pominóczi* (Trencsén m.) hasonló a nyitramegyei darázsihoz, van félkörü apsisa és keresztkarzata. *Másodrendü,* közli Könyöki és Drahotuszky.

Dr. Henszlmann Imre.

AZ ORSZ. RÉGÉSZ. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ALAPSZABÁLYAI.

(Folytatás.)

III. A szakosztályok szervezete.

16. §. A társulat minden tagja szabad választása szerint a 4. §-ban körülírt osztályokba soroztatik.

17. §. A mint 12 tag bizonyos szakosztályba jelentkezik, a szakosztály megalakul, elnököt s jegyzőt három évre választ.

18. §. Az osztályelnök s a jegyző a választmány tagjai.

19. §. Az osztályjegyzők a saját szakukba vágó közleményekről és küldött tárgyakról jelentést tesznek s a társulat vidéki kirándulásainál természetes kiküldöttekként szerepelnek.

IV. Társulati választmány.

20. §. A választmany a tisztikaron, az osztályelnökökön s jegyzőkön kivül 40 tagból áll. Julius és augusztus hónapokat kivéve, rendes havi ülést tart.

21. §. A választmány az elnökök vezetése alatt a társulat mindennemü anyagi és szellemi ügyeit igazgatja.

22. §. A választmány két rendbeli tagokból alakíttatik. Felerészben a közgyülés által állandólag, felerészben három évi tartamra választatik. Mindkét rendü választmányi tagok egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel birnak.

23. §. A választmányi tagok a havi üléseken felolvasásokat tarthatnak, jelentéseket tehetnek, a társulat mindenemü ügyeiben inditványozó és szavazati joggal birnak; az ülésekben résztvesznek, s egyes megbiztatásokat teljesítenek.

V. Társulati ügyrend.

24. §. A társulat körében minden választás titkos szavazással történik.

25. §. Elnököt, másodelnököt általános szótöbbséggel három évre a közgyülés választ.

26. §. A választmány mindkét rendbeli s a 22. §-ban meghatározott tagjait a közgyülés választja. A minden harmadik évre kilépő választmányi tagokra uj szavazat történik, a kik ujra megválaszthatók.

27. §. A társulat minden tisztviselőjét a választmány három évre választja az összes tagok sorából. A választó ülés egy hóval előbb hirlapilag közzéteendő.

28. §. A társulat minden hóban, a juliusi és augusztusi szünidőt kivéve, székhelyén rendes választmányi ülést tart. Ez ülések nyilvánosak, szavazati joggal azonban csak a választmányi tagok birnak.

E szakülések mellett a társulat népszerü felolvasásokat rendez. Rendes választmányi ülés tartására az elnökön kivül legalább 4, tisztviselő-választó gyülésre legalább 15 tag jelenléte szükséges.

29. §. A havi ülések tárgyát felolvasások, folyó ügyek előterjesztése, egyes leletek vagy régiségek és jelentések bemutatása, ismertetése, a pénztári számadás stb. képezik. A népszerü felolvasásoknál egyes fontosabb s a nagy közönséget is érdeklő leletek és régiségek mutattatnak be.

30. §. Az üléseken kivül a társulat évenként közgyülést tart, melyen a tagok egyaránt szavazatra képesek. Közgyülés megtartására legalább 20 tag jelenléte szükséges, ennyi számu tagnak meg nem jelenése esetén uj közgyülés hirdetendő, mely tekintet nélkül a megjelentek számára határoz.

31. §. A társulat évenként ásatással s régészeti kutatásokkal egybekapcsolt kirándulásokat rendez.

32. §. A kozgyülés tárgyát képezi a társulati elnökség megválasztása, az alapszabályok megváltoztatására czélzó inditványok tárgyalása, mi a közgyülés kihirdetésekor külön tudtul adandó, kimutatás a pénztár évi állapotáról, tudományos értekezések felolvasása stb. A közgyülés programmját az elnök s a titkár állapitják meg.

VI. A társulat kiadványai.

33. §. A társulat hivatalos közlönye egyelőre az «Archaeologiai Értesitő», később pedig pénzerejéhez mérve folyóiratot s eredeti munkákat is kiad.

VII. A társulat vagyona s jövedelme.

34. §. A társulat vagyonát képezik az alapítványok, a tagdijak, egyesek ajándékai és hagyományok. Az alapítványtőkét elkölteni nem szabad.

35. §. A társulat az ásatások által birtokába került vagy a neki ajándékozott tárgyakat a magyar nemzeti muzeum régiségtárában téteményezi le, a többes példányokból azonban a vidéki muzeumokat is részesítendi.

VIII. A társulat feloszlása.

36. §. A társulat feloszlik, ha az e czélra egy hóval előbb kihirdetett közgyűlésnek ²/₃-da a feloszlást elhatározza.

37. §. A társulat összes vagyona feloszlása esetében a magyar nemzeti muzeumra száll.

38. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által, a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul fölfüggesztetik s a fölfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végre fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni feloszlatás terhe alatt köteleztetik.

46852 szám.

Látta a magyar királyi belügyminister.

Budapesten, 1878. évi november hó 15-én

a minister helyet

P. H.

B. Kemény

államtitkár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

A társulat pénztárába befolyt 1885. február hó 1-től 1885. márczius 31-ig.

a) alapitványok: Br. Orbán Balázs, Gr. Széchenyi Béla 100—100 frt.
b) alapitványi kamatok: 1881—1884. évre, Gr. Apponyi Antal 20 frt. — 1883—1885. évre, Gr. Széchenyi Béla 15 frt, 1885. évre, Br. Nyáry Jenő.
c) évdijak 1881-re. Dervarits Kálmán, Szobissek József, Tarkőy János, Tatár Béla 5—5 frt. — *1882-re.* Gr. Keglevich István, Szumrák Pál, Szemere Attila 5—5 frt. — *1883-ra.* Abaffy Sándor, Gr. Keglevich István, Dervarits Kálmán, Kápolnay Pauer István. Löwy Sámuel, Szobissek József, Szemere Attila, Szumrák Pál, Dr. Torma Károly 5—5 frt. — *1884-re.* Abaffy Sándor, Boleszny Antal, György Aladár, Kápolnay Pauer István, Gr. Keglevich István, Lemberger Miksa, Löwy Sámuel, Szobissek József, Szumrák Pál, Dr. Torma Károly, Hofmann Jakab 5—5 frt. — *1885-re.* Czanyuga József, Killer Frigyes, Milecz János, Paúr Iván, Seffer Ákos, Szumrák Pál, Keviczky Lajos, Dr. Ballagi Aladár, Dr. Beliczay Jónás, Blümelhuber Ferencz, Fekete Fidél, Grämsperger József, Hopf János, Iványi Ede, Dr. Kelemen László, Ledniczky Hyppolit, Majláth Béla, Pazár Károly, Dr. Reinitz Adolf, Szentiványi Zoltán 5—5 frt. — *1886-ra.* Fekete Fidél, Varga Ferencz 5—5 frt.

Azon kivül utánvétellel érkeztek 1885 febr. 1-től márcz. 31-ig.

Évdijak: 1879—1884. évre: 30 frt. Emich Gusztáv. *1880—1884. évre:* 25 frt. Reményi Károly. *1882—1884. érve:* 15 frt. Halavács Gyula, Torma Miklós. *1883—1884. évre:* 10 frt. Melchárd Gyula, Perczel Dezső, Frölich Róbert, Fábry Nándor, Elek Salamon, Bokor József, Buzinkay Gyula, Jedlicska Pál, Eördögh Gyula, Baly Albert. *1884. évre:* 5 frt. Hajdu-Szoboszlói olvasó-egylet, Rudnay Béla, Zsilinszky Mihály, Palini Inkey László.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885 január hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradv. 1884-ről	579 frt 91 kr.	Igazgatási költségek frt 350·76	
Alapitványok befizetése:		Tőkésités ... ... « 288·80	
Bubics Zsigmond 100 frt		Kiadás: ...	350 frt 76 kr.
Hg. Montenuovo Alfréd 100 «			
Br. Orbán Balázs 100 «	300 « — «		
Alapitványi kamatok ...	35 « — «		
Évdijak	125 « — «		
Értékpapirok kamatjai ...	29 « 71 «	Készpénz: ...	718 frt 86 kr.
Összesen: ...	1069 frt 62 kr.	Összesen: ...	1069 frt 62 kr.

Vagyon:

Értékpapirok ...	6700 frt — kr.
Készpénz ...	718 « 86 »
Összesen: ...	7418 frt 86 kr.

Budapest, 1885 január hó 31.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885 február hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány január hóról ...	718 frt 89 kr.	Igazgatási költségek frt 79·67	
		Póstabérek ... ... « 2·01	
Alapitványi kamatok ...	35 « — «	Kiadás: ...	81 frt 68 kr.
Rendes évdijak ...	1210 « — «	Készpénz: ...	1891 » 34 «
Rendkivüli bevétel ...	9 « 16 «		
Összesen: ...	1973 frt 02 kr.	Összesen: ...	1973 frt 02 kr.

Vagyon:

Értékpapirok ...	6900 frt — kr.
Készpénz ...	1891 « 34 «
Összesen: ...	8791 frt 34 kr.

Budapest, 1885 február hó 28-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885 márczius hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány február hóról	1891 frt 34 kr.	Apró nyomtatványok	frt 13·50
Alapitvány befizetés (Gr. Széchenyi Béla)	100 « — «	Irodai költségek	« 24·05
Alapitványi kamatok	15 « — «	Tőkésités	« 95·99
Rendes évdijak	90 « — «	Kiadás:	133 frt 54 kr.
		Készpénz:	1962 « 80 «
Összesen	2096 frt 34 kr.	Összesen:	2096 frt 34 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7000 frt — kr.
Készpénz	1962 « 80 «
Összesen:	8962 frt 80 kr.

Budapest, 1885 márczius 31.

Czanyuga József,
pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, *a)* a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» czéljainak megvalósitására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5%-os megfelelő értékü papirban adományoz. *b)* Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. frtot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (M. Tudományos Akadémia), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (N. Muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdij fejében az *Archæologiai Értesitő* jár, számos képes táblával 20—24 nagy ívnyi diszes folyóirat. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS: Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, N. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

KÉRELEM: Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesiteni sziveskedjenek.

AZ UJONNAN MEGVÁLASZTOTT TAGOKAT a hivatalos részben a jegyzőkönyvi kivonatban szoktuk megválasztatásukról értesiteni. Az ujonnan belépő tagok számára a folyóirat hivatalos részének XXIV. és XXXI—XXXII. lapjain közzétettük az alapszabályokat, mi által jogaikról és kötelességeikről értesülnek. Csak kivánatra küldjük meg külön az alapszabályokat.

TAGDIJ: A választmány határozatából azon hátralékos tagok, kik többszörös kérelmünk daczára sem feleltek meg a társulat iránti tartozásuknak és eddig *egy tagdijukat* sem fizették le, ezennel felszólittatnak, hogy f. é. május 1-je előtt tegyenek eleget kötelezettségüknek, külömben folyóiratunk legközelebbi számában közzéteszszük teljes névsorukat.

AZ «ARCH. ÉRTESITŐ» 1885-ik évi folyama öt füzetben fog t. tagjainknak megküldetni, az 1. füzet február 15-én (már megjelent), 2. füzet április 15-én (a jelen füzet), a 3. füzet junius 15-én, a 4. füzet október 15-én, az 5. füzet deczember 15-én, mindenkor 4—6 íves tartalommal.

TÁRSULATI ÜLÉSEK. Társulatunk üléseit a M. Tud. Akadémia palotájában (I. emelet, u. n. kis terem) tartja; az ülések nyilvánosak és a társulati tagok mindig hozhatnak vendégeket.

Az ülések sorrendje a folyó 1885-ik évben a következő: február 24-, márczius 31-, április 28-, esetleg május 26-, szeptember 29-, október 27-, november 24-, deczember 29-ikén; tehát mindig a hónap utolsó keddjén, este 5 órakor.

E FOLYÓIRAT KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1884-ik évi IV. kötet, az 1883-ik évi III. kötetet és az 1882-ik évi kötetből a 2. füzetet; számukra minden egyes kötet ára 5 frt, idegeneknek 6 frt.

Budapest, 1885 április 10-én.

A társ. titkár.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

V. KÖTET. 3. SZÁM. UJ FOLYAM. 1885 JUNIUS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

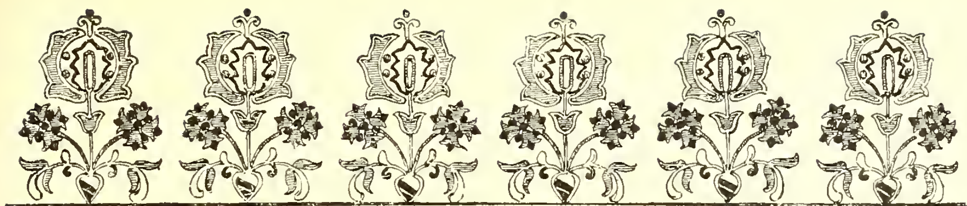
RÓMAI GLADIATOR; BRONZSZOBROCSKA A N. MUZEUMBAN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

TARTALOM.

ŐSI ELEMEK A MAGYAR NÉPIES HALÁSZ-ESZKÖZÖKBEN.

Nem először és nem utóljára történik az, hogy valaki valamely tárgyat megragadva, bizonyos irányban elindul, bizonyos módszert alkalmaz s egy bizonyos pontig érve, sokszor egy véletlenre bukkan, a mely az eredeti iránynak egy elváló ágát képezi, vagyis új irányt jelöl.

Egy ily véletlen az, hogy én, aki az élő világ vizsgálatával foglalkozom, — most a letünt korszakok búvárai előtt állok meg, hogy számot adjak némely ősrégészeti és ethnologiai elemekről, úgy, a mint azok a magyar népies halászat eszközeiben nyilatkoznak.

A véletlen rövid története im ez. Irodalmi kutatásaim során kiválóan érdeklődtem egy — fájdalom — nem kellőképen méltatott magyar természetbúvár szétszórt irodalmi hagyatéka iránt s némely töredéket iparkodtam érvényesíteni is. Ez a nem kellőképen méltatott természetbúvár Petényi Salamon János, a Magyar Tudós Társaság tagja, ki a magyar Nemzeti Muzeum természetrajzi osztálya körül nagy érdemeket szerzett, 30 éven át lankadatlan buzgalommal és ritka lelkesedéssel gyüjtött és jegyezgetett s mondhatni kétszeresen halt meg, t. i. megölte a betegség, — elfeledte a világ. Hátrahagyott iratai elkallódtak, részben elpusztultak, részben lappanganak; nekem pedig meggyőződésem, hogy Petényi irodalmi hagyatéka még ma is nagy tudományos becscsel bír, annak fölkutatása, rendezése és kiadása a magyar tudományosság érdeke, sőt becsület ügye.

Ezt a szomorú történetet ezuttal nem részletezem; eléggé jellemzi az, hogy egy szép napon báró Nyáry Jenő t. barátom körülbelül így szólított meg: «Úgy tapasztalom, hogy te Petényit *megbecsülöd;* a Kubinyi Ferencz hagyatékával, sok mindenféle iratok közt van Petényitől egy iratcsomó a magyar halakra vovatkozó jegyzetekkel, ha akarod, odaadom neked». Szükségtelen mondanom, hogy kaptam rajta; de azt már szükséges megmondanom, hogy azok a jegyzetek szerfelett becsesek már azért is, mert azokra a kutatásokra vannak alapítva, a melyeket Petényi Heckel Jakabbal, a legkitünőbb bécsi ichthyologussal, együttesen végzett s a melyeknek csak kis része jutott be Heckel kiváló művébe, mely 1858-ban a következő czím alatt jelent meg: «Die Süsswasser-Fische der österreichischen Monarchie stb.»

Azonnal eltökéltem magamat arra, hogy azokat a jegyzeteket rendezem és kiadom; annyival is inkább, mert a népies elnevezések nyelvi szempontból is értékesekké tették azokat. A rendezés során némely elnevezések iránt kétségeim támadtak s hogy azokat földerítsem, lerándultam a Balatonhoz s kutattam a halakat, a melyeknek azok a bizonyos elnevezések tulajdoníttattak. Siófokon kutatás közben szememet szúrták a halászati eszközök, a melyek az ott halászó csongrádi és szentesi halászemberek kezén voltak s felötlöttek azok a különbségek is, a melyek ezek között és a typikus balatoni halászok eszközei közt mutatkoztak.

Ez volt a véletlen, a mely eredeti irányomtól elágazott s a melynek eredménye egy rendszeres eszközgyűjtemény, mely magában foglalja mindazt, a mit én typikus magyarnak s ethnologiai tekintetben fontosnak tartottam. A mennyiben e gyűjteményben őstörténelmi analogiák is mutatkoznak, ezek hoztak erre a helyre, hogy azokat bemutassam; de egyszersmind föl is kérjem az ősrégészet szakembereit, hogy elnézéssel legyenek, ha előadásom mélység tekintetében nem ütné meg a kellő mértéket, mert hiszen töretlen úton járok, összehasonlításokra kevés időm jutott, s igen jól érzem, hogy előadásom erőssége egyedül a jóhiszeműség.

Tudtom szerint tény az, hogy az ethnologiai és præhistorikus elemekre való vonatkozással az egyes népek halászati eszközei, még pedig összehasonlító alapon, kutatás tárgyát nem képezték s így tudományosan feldolgozva sincsenek; noha ki lehet mondani, hogy azok teljes figyelmet érdemelnek.

Előre bocsátom még azt is, hogy az eszközök összehordásával egyazon időben a magyar történelem irott és nyomtatott forrásaiban is puhatoltam, s hogy a két sorozatból némely következtetés önként folyt.

A történelmi rész legfontosabb tanúsága minden bizonynyal az, hogy a magyarság már a legrégibb időben is föltűnően fejlett halászattal bírt. Béla király névtelen jegyzője a IX. századra vonatkozólag azt mondja, hogy a ruthének vezérei azzal biztatták a honfoglaló magyarságot Pannonia megvételére, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak egybe, a melyek hallal bővelkednek; Ibn Dasta azt mondja, hogy a magyarság téli időben a folyókat keresi föl s ott halászattal foglalkozik s én fölteszem azt, hogy az a muzsikaszóval, nagy zajjal járó kivonulás, mely némely vidéken a téli halászat idejében még ma is dívik, ennek az ősi költözésnek maradványa.

Sokkal nyomósabb bizonyítékokat szolgáltatnak irott okirataink. A legrégibb ezek között a XI. századból való s az 1019. évre esik. Ekkor alapította Szt.-István király a zalai egyházat s adományozta ennek a «Fehér» nevü halastavat, Pogrot helységnél, hozzá 50 halászt és több vizafogót (captura usonum), továbbá Boka helységnél, a drávai szigeten, egy vizafogót 12 halászszal. Az 1036. és 37. évben ugyancsak Szent-István a bakonybéli monostornak Madocsa kikötőjében halászatot adományoz: »quæ vulgo *Thana* dicitur»; ez a «Thana» nyílván a mai *tanya*, mely halásznyelven nem kunyhót, hanem a vizen a meghalászott pontot jelenti. Ugyanekkor adományozza a Tisza mellett lévő «Nándor» tavat akként, hogy ott a halászat csak minden hetedik évben űzhető.

Világos dolog, hogy itt fejlett halászattal állunk szemben, mert a vizafogó egy czölöpökből megalkotott tévesztő vejsze volt; számos adat bizonyítja, hogy a piscinák legtöbbnyire mes-

terséges halastavak voltak; sőt az a körülmény, hogy a halászat gyakorlása minden hetedik évben engedtetik meg, rendes turnusra vall. Mindezek fejlett halászatra vallanak.

Számtalan reánk maradt irott okmány bizonyítja, hogy az Árpádok és a «vegyes» házakból származó királyok idejében a magyar halászat virágzott s annak fő súlya a rendszeres tógazdaságra volt fektetve. Ezek a tavak vízvezető árokkal és zsilippel voltak fölszerelve; sőt akadtak olyanok is, a melyeknek közepén kis sziget volt, a melyről a nagy halat nyíllal lövöldözték. Hogy a tógazdaság milyen arányokat öltött, ezt legjobban bizonyítja Kálmán király határozata, mely szerint a fölöslegesek eltörlendők: «Decrevimus piscinas Monasteriis et Ecclesiis datas necessario quotidiano Fratrum usui relinquere, superfluas vero aufferre». És hogy milyen fontosság tulajdoníttatott a halászatnak, ezt legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy II. Geyza király 1148-ban azokra, a kik a halászati tilalom ellen vétenek, büntetésül az egyházi átkot rendelte el.

A halászatnak e virágzása a mohácsi vészszel letünt s hogy ez idő tájban mennyire fejlett volt, ezt legjobban bizonyítja Nádasdy Tamás nádor levelezése, a melyet kedves élte párjával folytatott. E levelekből, minden kétséget kizárva, bizonyos, hogy Nádasdy Tamás Vasmegyében, Lékán, mesterséges tóban pisztrángot tenyésztett, s hogy az ilyen tavak berendezésére külön mesterek voltak. Igy 1549 decz. 10-dike alatt Lékáról azt írja feleségének, hogy a tó művét a mester vezetése alatt jó haladásban találta; ott maradását így okolván meg: «mert az *rekkenek* felállatásán, ki az tónak főmunkája mast vagyunk». Ezek a *rekkenek* nem mások, mint a gereblyeszerü készülék, a mely a halak elillanását megakadályozza. Hogy itt valóságos pisztrángos tóról és tenyésztésről van szó, bizonyítja Nádasdy Tamásné levele, a melyben ugyancsak Lékáról szeretett urának 1560-ban a következőket írja: «Tennap napestig halásztunk, de úgy halászhattunk, hogy Ferencz uram (Senynyei) jöve ide és az ü kocsiján mentünk kü. Negyedfélszáz pisztrángot vetettünk az tóba és ötöt (355). Az *apró halnak* is gondját viselem, az mit belevetettünk szép elevenek; voltak

öregek is, egyik az én araszommal kettő és négy újj. Az pisztrángnak egy egeraljának az mértékét Kdnek küldtem ez levélbe kötve. Én nagyobbat nem láttam».

Szem előtt tartva már most azt, hogy a halászat tagadhatatlanul az emberiség ősfoglalkozásai közé tartozik, hogy annak eszközei a víz tulajdonságaihoz s a hal életmódjához vannak szükségképen alkalmazva, hogy a hal és a víz nem változtatta meg természetét, hogy tehát a halászeszköz berendezése szerint lényegben állandó, hozzátéve még azt is, hogy az ősfoglalkozások körül minden nép szivósan ragaszkodik az öröklött eszközökhöz, ezen a soron kereshetjük népies halászatunkban az őstörténelmi kapcsolatokat még a mai korban is.

Viszont szem előtt tartva azt, hogy a vizek különbsége, szövetkezve a hozzájok kötött más-más természetű halakkal, az eszközök sokféleségét hozzák létre. A sebesen tova siető hegyipatak s a benne élő virgoncz, óvatos nemes hal más eljárást követelt eszközben és fogásban, mint lassú folyam mély vizével, lassú, sokszor tunya halával; ismét más eljárást követelt a tó, a mocsár álló vize, iszapos fenekével, nád üstökeivel és zsombikjaival. Természetes az, hogy úgy, a mint az egyes néptörzsek ilyen vagy amolyan vízmelléken tanyáztak, ahoz képest fejlődtek a halászeszközök is és természetes az is, hogy úgy, a mint a népcsaládok útra keltek, magukkal vitték eszközeiket is s iparkodtak oly vízmellék felé, a mely eszközeiknek megfelelt. Végre természetes az is, hogy az elhagyott helyen eszközök képében is nyomokat hagytak. Én azt hiszem, hogy ez a sorozat arra való, hogy az ethnografia utján keressük föl távol eső tartózkodási pontok egymás között való összefüggését s az ebből folyó tanulságot.

Legyen tehát most megengedve, hogy ez értekezés keretébe bevehető ethnografiai elemet letárgyalhassam s utóbb átmehessek a præhistorikus jellegű sorozatokra.

Ismeretes az a harcz, a melyet finnistáink a török eredet ellen folytatnak; tudjuk, hogy az egyik iskolának három a vezére: Budenz, Hunfalvy és Szarvas Gábor, a másik iskoláé Vámbéry Armin. Finnistáink szerint a magyarságnak halászó

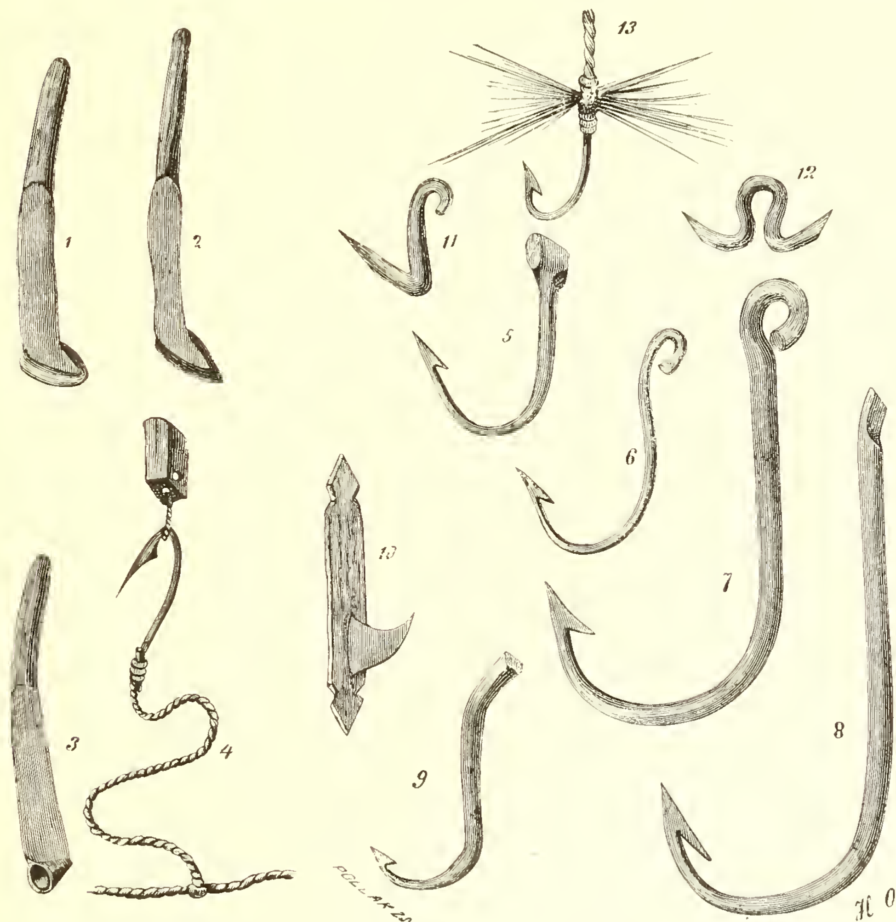
törzsből kellene erednie; Vámbéry szerint hódító törzsből, lovas vándoroktól; de Vámbéry szóbelileg velem szemközt megengedte azt, hogy a lovas, uralkodó, honalapító magyarsággal bejöhettek affiliált halászó népek is. Mindenek előtt megjegyezem azt, hogy a hódító, honfoglaló magyarság ivadékait, habár elvegyülve is, vagy bármiképen, nem kereshetjük máshol, mint ott, a hol a magyarság még ma is tömören együtt lakik t. i. az Alföld úgynevezett szívében s a Balaton tájain. Ezeken az ősieknek mondható magyar telepeken a kétség kívül ősfoglalkozást képező halászatot és eszközeit szemügyre véve oly dolgokra akadunk, a melyek szerintem rendkívüli ethnografiai becscsel bírnak nemcsak, hanem a melyektől bizonyos bizonyító erőt eltagadni nem lehet. Ezek az eszközök igen határozottan a Volga folyóra s a Kaspi tengerre vágnak vissza.

Legnevezetesebb ezek között az úgynevezett *kuttyogató*, *buttyogató* vagy *futtyogató*, mely jelesen Szeged (1. ábra) és Csongrád (2. ábra) halászainál divatos. Ez egy egészben véve késalakú 28—32 cm. hosszúságú, a késes végén talpas fácska, melyhez még egy derék, jól megsúlyozott kettős horog tartozik. Ezt az eszközt tisztán a harcsa fogására használják, a következő módon: nyári áradáskor éjjel csónakra száll a halász, a két horogra eleven békát vagy keszeget tűz s beereszti a mélységbe; ekkor előveszi a kuttyogatót s talpas végével sajátságos módon belevagdos a vízbe, a mi a locscsanáson kívül «*kutty*»-szerű hangot is ád, mely a béka hangjára emlékeztet; ez a hang odacsalja a harcsát a horoghoz, a hal bekapja a békát vagy keszeget s természetesen rajta vesztett. Ez minden esetre oly finom megfigyelésen alapuló fogásmód, a melynek kieszelése becsületére válnék bármely biologusnak is.

És most következik a meglepő. A Berlinben tartott nemzetközi halászati kiállítás hivatalos jelentésében, az Oroszországot illető részben (1880. III. pag. 82), ott találjuk a harcsának a kuttyogatóval való fogását, még pedig Astrachánon alól a Volgán. A Volga kuttyogatója (3. ábra) csak annyiban tér el a Tiszáétól, hogy a talpa ki van vájva, holott Szeged kuttyogatója lópataszerű, a csongrádi síma, szarulemezből való, talpas.

Ámde az a vájás haladott alakban azért nálunk is található, még pedig a komáromi halászoknál, kik egy kis bádog pohárral kuttyogatják a Duna vizét; a történelmi hagyomány pedig azt mondja, hogy a komáromi halász népséget *Ketel* vezér a *Kuma* vize mellől hozta magyar földre.

A második szerszám a vizahorog (4. ábra), mely arról

nevezetes, hogy arra semminemű csalit (Köder) nem tűznek s csak a hal kiváncsiságára számítanak. Az úszva tartott horog vagyis inkább annak úszó fája oda csábítja a vizát vagy tokot s ez szimatol, vajjon nem valami ehető dolog-e? Már most minden halnak az a természete, hogy mindazt, a miben csalódott, farkával vágja meg, így tesz a viza vagy tok az úszó fával is; de legtöbbször a horogba vágja a farkát; innen szár-

mazik az is, hogy a legtöbb viza farkánál fogva kerül a szárazra. A berlini hivatalos jelentés tanúsága szerint szakasztott ilyen módon fogják a nagy tokhalakat a Volga torkolatánál s a Kaszpi-tenger északi részében.

A harmadik eszköz az *Olt* mentén dívó *rokkolyaháló*, mely egészben hasonlít a Duna, Tisza, Sió mentén dívó *vető* vagy *pendelhálóhoz*, de lényegesen eltér azáltal, hogy összehúzó inai nincsenek s így a hal nem a háló egészébe, hanem a szélein levő zacskókban fogódzik meg.

Szakasztott ezt a hálót vetegetik a Kaszpi-tenger hullámaiba, jelesen a déli részeken, a tatárok és a persák.

Ezek után egy másik sorozatra térek át, mely ősrégészeti természetű is.

A magyar kovácsok által készített horgok legtöbbje a hajlás és szakáll, vagy szaka (Widerhacken) szerint egyezik a fejlettebb bronz vagy rézkorszakbeli horgokkal s itt megjegyezem, hogy azok között a bronz és réz horgok között, a melyeket a magyar Nemzeti Muzeum gyüjteményéből s az idevágó irodalom rajzaiból ismerek, a két modern, ángol alak: a Limerick és Kirby-féle hajlás már fölismerhető.

Egy remek bronz horog, melyet *Lipp Vilmos* Balatonfenéken talált, határozottan «Limerick» hajlású; holott az a pompás réz horog, mely Ó-Budáról került a Muzeumba, határozottan «Kirby».

Ez az utóbbi nem lapiczkás, hanem füles s határozottan alaktársa annak az olt-melléki horognak (7. ábra), melyet Ágostonfalván szereztem; a jellemző az inkább behajló fogóvég, ellentétben az inkább kihajlóval, melyet a balatonfenéki bronzhorgon és a Füléről származó székely, füles pisztránghorgon (6. ábra) tapasztalhatunk. Ez utóbbinak alaktársa a Felső-Rákosról származó fejes horog (5. ábra), holott a szegedi nagy harcsahorog (8. ábra) mint Kirby-hajlású az ó-budai rézhoroggal egyezik.

A Tihanyból való önhorog (9. ábra) alig üti meg a roszszabb bronzhorgok mértékét.

Egyáltalában a horgok összehasonlító tanúlmányozása, úgy

amint ezt a magyar népies halászat recens formái lehetővé teszik, rendkívül érdekes és tanulságos, mert úgy szólván a «paradicsomi» ősiségtől a legújabb fejlett alakig terjed.

A magyar czigány-horog nem egyszer az erős vadrózsatüske (10. ábra), melyet a furfangos halász egy eleven küszhal (Alburnus) hasa alá kötöget; a csuka bekapja a kis halat s a rózsatüskén nem egyszer rajtaveszt. A leghatározottabb ősi alakok a Mezőség tavai körül dívó csuka-horgok (11, 12. á.), melyek jelesen a svájczi czölöpépítmények alakjaival egyezők; ezek rézdrótból sodrott patonyára (Vorfach) vannak erősítve, a patonyát keresztül fűzik az élő halacskán, úgy, hogy a horog a végbél nyilásnál fekszik. Ez a sorozat képezi az egyik végletet.

A másik véglet a székely pisztránghorog, kakastollból vagy lószőrből készült *mesterséges légygyel*, mely a legfejlettebb halászat mai igényének megfelel, daczára annak, hogy az a székely pisztrángos vizek mentén valódi népies, ősi szerszám (13. ábra).

A teljesen fölszerelt *fenékhorog*, nemcsak a horgok ősi alakja miatt, hanem a lekövelésére való kövei miatt is igen nevezetes szerszám; jelesen a tisza- és körösmenti, tehát a magyarság őstelepeiről való.

Egy ily horog része a *karó*, a partfelőli részen a *palló-* vagy *mederkő* — nagyobb-, minden 10 horog után pedig egy-egy *böncső*, kisebb kő, — a végén a *végkő*.

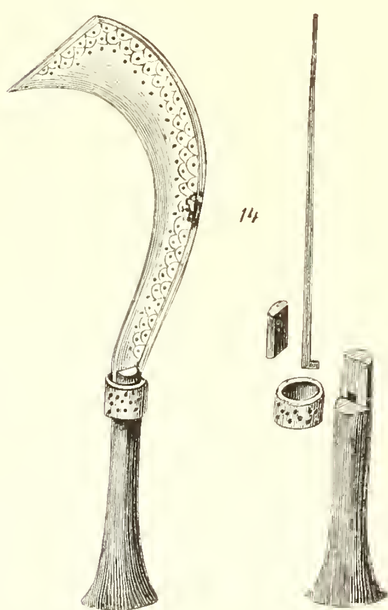
Ezek a «kövek» löszből vagy tégláből valók, lyukasztottak vagy árkosak s egyeznek bizonyos kövekkel, a melyek a præhisztorikus telepekről valók s részben különböző magyarázatban részesülnek.

Ezeket alább, a hálókövekkel együttesen fogom tárgyalni; most lássuk a vágó és szúró eszközök némely alakját.

Első helyen áll a központi magyar telepeken — Szeged, Tápé, Algyő, Szentes stb. — dívó nádvágó (14. ábra), mely alak szerint határozottan ázsiai, a mennyiben a *Xantus János* által Siamban szerzett alakkal egyezik, megerősítés szerint pedig rendkívül érdekes s bizonyos bronzkori sarlókra nézve igen fontos.

A pengének nincsen nyujtványa, melyet szegszerűen a nyélbe lehetne ütni, hanem szélesen végződik és egy makkszerü pupocskát visel, a mint ezt a 14. ábrán a szétszedett szerkezet mutatja; a makk egy megfelelő vésett lyukba szorosan beillik s ekkor a penge a nyélhez illeszkedik, mire a karikát ráhuzzák s az éket beverik. Akként vagyok meggyőződve, hogy azok a bronzsarlók, a melyek ily makkot viselnek, szintén így voltak a nyélhez erősítve.

A szigony vidékszerint igen nagy eltéréseket mutat s az egyes alakok sajátos volta sokszerü befolyásról tanuskodik.

Az igazi *magyar szigony* kétágú, szakája körömszerü, lapban ellentétes állású, a megerősítés köpüs. Ilyen szigonyok kerültek a magyarság szívéből: *Tápéről*, *Kőrös-Tarcsáról* és *Csongrádról* (15. ábra). E szigony tartozéka az öreg *vágó horog* (16. ábra), mely arra szolgált, hogy a megszigonyozott nagy halat has felől is megvágja, teháta kihuzást biztosítsa.

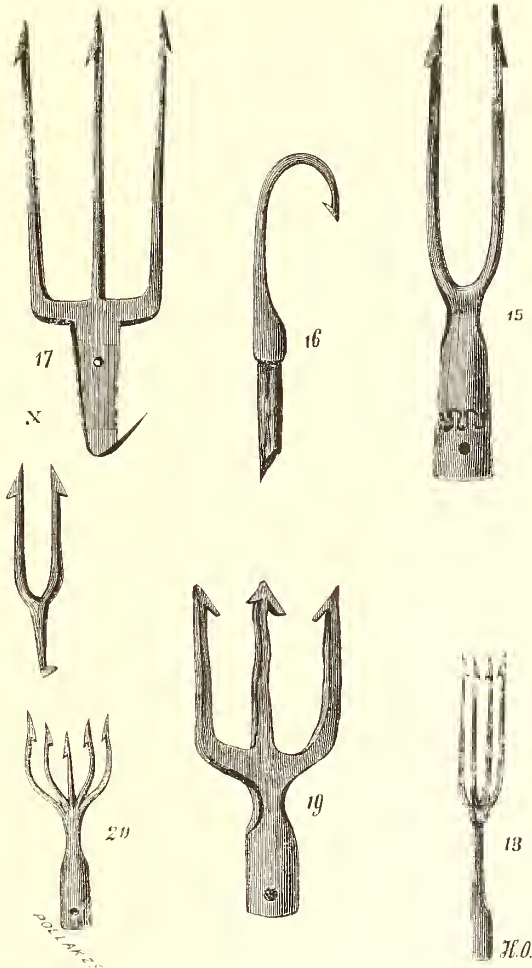
Mondhatni klasszikus alakjuknál fogva érdekesek azok az óriási szigonyok, a melyek Keszthelyről kerültek, jelesen a megerősítés módja jellemző. Mindenek előtt X. alatt látható egy kihalászott vasszigony, melynek kőkérge régi voltáról tanuskodik; ez nem köpüs, hanem makkos és úgy találjuk, hogy a Keszthelyről való korunkbeli szigonyok (17. ábra) szintén ilyenek, holott a tihanyi és a Kenesséről való már köpüs.

Szembenálló ágú szigony (18. ábra), csupán *Pinnyéden*, Győr mellett, akadt s ez emlékeztet arra a szigonyra, melyet *Xantus János* Sziamból hozott.

A *Vágról* való nagy *galóczaszigony* (19. ábra) legközelebb áll azokhoz, a melyek a Svájcz czölöpépítményeiből kerültek.

Az *Olt*-mellékről való kerítőszigony ágainak idomított (stylizált) volta (20. ábra) támaszkodva arra a kétségtelenül rómaira, mely az Erdélyi Muzeumban őriztetik, római befolyásra vall; ez utóbbi Mojgrádról került, találta Torma Károly.

Ősrégészeti szempontból igen érdekesek azok a kezdetleges,

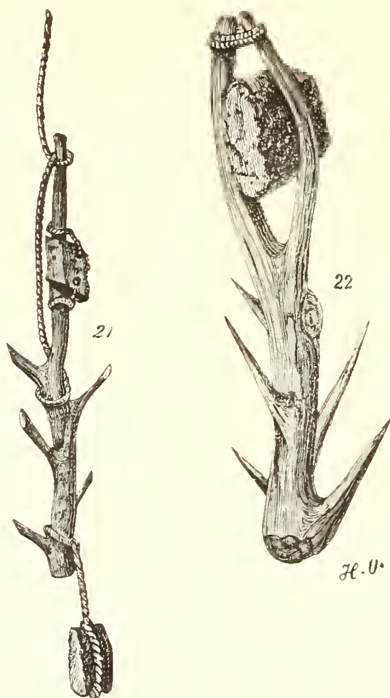
de ma is dívó eszközök, a melyek arra valók, hogy az elszabadúlt fenékhorgot fölkeressék.

Az egyik a Szegedről való «*katka*» (21. ábra), a másik a Komáromból való «*fentő*» (22. ábra); ezek ikertestvérei azoknak a pereszlenfáknak, a melyek a svájczi czölöpépítményeknak

ből kerültek napvilágra s a melyeknek rendeltetését sokáig nem tudták, míg végre az *Arve* folyó halászainál reá akadtak a ma is használatos horogkeresőre, mely a magyarázatot megadta.

Tagadhatatlan azonban az, hogy a gyüjteménynek érdek szerint első helyen állanak a *hálókövek*, *keczecsontok* s a *halzsírszedő kanalak*.

Kiválóan érdekes a Csongrádról való *pallókő* (23. ábra), a *Petrahóról* való *farkő* (24. ábra), a *Kőrös-Tarcsáról* való *gyalom* vagy *hálókövek* (25. és 26. ábra), a *Tihanyból* való kopott *hálókő* (27. ábra). Álljon még itt két *böncső* Szegedről (28. és 29-dik ábra). Egyáltalában az egész sorozat valóban arra való, hogy kopott példányaival még az óvatos régészt is megtéveszsze. Már pedig ezeket a köveket sajátkezüleg oldottam le a magyarság mai hálóiról.

A fenékhorgok felszerelésénél a lőszből faragott palló, meder és böncső kövek nagy szerepet játszanak s vannak alak és fúrás szerint olyanok is, a melyek megfelelnek a némely ősrégészek által «kelta baltáknak» magyarázott alakoknak, a mint ezt Pulszky Ferencz a gyüjtemény láttára rögtön fölismerte.

A *keczecsontok,* — 30. ábra leoldva, 31. ábra, egy darab ínra kötésre készen — világot vetnek azokra a csontokra, a melyek az ősrégészeti gyüjteményekben gyakran láthatók s rendszerint «*korcsolyá*nak» magyaráztatnak.

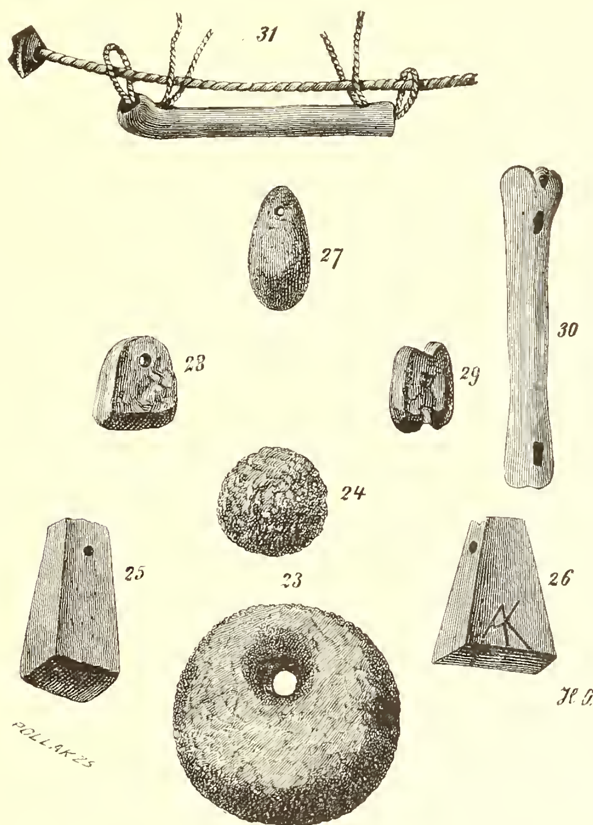
Annyi bizonyos, hogy csontkorcsolyák léteztek, léteznek ma is, és *Szeged*, *Zenta, Doroszló* s más helyek szegénységének gyerekei vígan csuszkálnak rajta.

Ezek a korcsolyák rendszerint fúrást nem mutatnak; a gyerek épen csak reá áll s lába eléggé megtapad rajta; elő-

veszi a gamót vagy kusztorát, úgy fogja, mint a vesszőparipát, nekitámasztja a jégnek s hajtja magát nagysebesen.

A hol ilyen csontkorcsolya fúrva van, *keresztbe fúrják*, mert így esik legjobban a kötés.

A *keczecsontok* ellenben *mindkét végükön*, a csont tengelye irányában vannak kifúrva s ennek megvan a maga oka is,

tudniillik az, hogy az a madzag, a melylyel a csontot a *kecze* inához kötik, így nem érheti a földet, tehát *nem kopik el.*

Ki lehet tehát mondani, hogy a laposra csiszolt, *fúratlan*, vagy *keresztbe kifúrt* ősrégi csontok, korcsolyák; a *tengely irányában kifúrottak*, ellenben eredetileg hálónehezékek voltak.

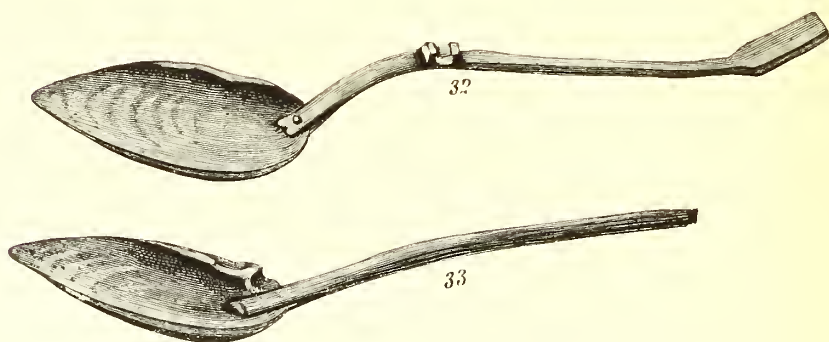
Természetesen nincsen kizárva az sem, hogy nem egy keczecsont is a præhistorikus gyerekek lábára került s megfordítva, a korcsolyacsont a keczére, vagy egyáltalában csonttal

súlyozott hálóra; de a fúrásra, illetőleg megerősítési módra való tekintetből bizonyos az, hogy a szárcsontokból nemcsak korcsolya, hanem hálónehezék is került.

A *Körös-Tarcsán* ma is élő *halzsírszedő kanál* nem kevésbbé érdekes (32. és 33, ábra).

A tulajdonképeni kanalat rendszerint egy nagyratermett *Anadonta* jobboldali *kagylóféle* szolgáltatja; a nyelét egy arra való, a végén behasított ág. — A szerszám — céljára való tekintettel — valóban kitünő, mert éles szélével jól szedi a vékony halzsírréteget; ellenben a záros része egyszersmind ellenző is, mely nem engedi a leszedett halzsír átömlését.

Régibb időben, a halászat virágzóbb korában, a rátartó-

sabb halász lyukasztotta a kagylót s nyelét keresztszeggel erősítette meg.

E szerszám láttára önkénytelenül eszünkbe ötlenek azok a lyukasztott ösrégészeti kagylók, a melyeknek biztos magyarázata még hiányzik: vajjon nem kanalak lehettek ezek is?

Ezek a népies magyar halászati tárgyak érdekesebbjei.

Ethnologiai tekintetben, s ha szabad magamat így kifejezni — nemzeti érdekből is — én igen fontos és hálás földadatot látnék abban, hogy a Volga-menti és Kaszpi-tenger-melléki népies halászati eszközök rendszeresen fölkutassanak; szerintem igen sok és igen értékes analógia jutalmazná a fáradozót. Ha módom volna, inkább ma, mint holnap indulnék el azokra a tájakra.

Viszont az őstörténelemre való tekintetből sem vitatható el a halászati eszközök rendszeres, összehasonlító tanulmányozásának fontossága, jelesen azokon a tájakon, melyek a modern világ forgalmától, átalakító hatásától messze esnek. Úgy vagyok meggyőződve, hogy nem egy kétes ásatag eszközre nézve megadnák a kellő felvilágosítást, a mint talán megadja az az aránylag csekély anyag is, a melyet igen rövid idő alatt összehordtam s a melynek összerzésénél inkább ösztönöm mint a szakismeret vezetett.

Herman Ottó.

VÁZLATOK A MAGYAR VISELET TÖRTÉNETÉBŐL.

I. KÖZLEMÉNY.

Egykorú képes emlék, mely hírt mondhatna nekünk a magyarság viseletéről akár az őshazában, akár csak a honfoglalás idejéből s az azt követő századból is, reánk nem maradt. Liudprandnál olvassuk, hogy Henrik császár a magyarok fölött nyert győzelmét merseburgi palotája falára festette, s e kép a csalódásig hű volt.*

Ezen és számos más emlék elpusztult, s vele minden bizonyosság az ősmagyar viseletre vonatkozólag. Gyér s legtöbbször ellenséges indulatu feljegyzésekből kell képet alkotnunk egy oly nép viseletéről, mely népről, mielőtt az mint rettegett hódító feltünnék, mesénél alig tudunk egyebet.

Nemzeti viselet, mely önmagából s minden külbefolyás nélkül fejlődve, kizárólag valamely népé lett volna, nem létezett soha, s nem volt ilyen bizonynyal az ősmagyar viselet sem. Családja volt, melyhez tartozott, s melyen belül egyedisége fejlődhetett. Hogy tehát az ősmagyar viseletre némi következtetést vonhassunk, oly szegények levén a közvetlen forrásokban amúgy is:

* Liudprandi Antapodosis Lib. II. 31 (Pertz: Monum. Germ. Hist. Scr. III.): «ad Meresburg rex in superiori cenaculo domus per ζογραφεῖαν, zographian, id est picturam, notare precepit, adeo, ut rem veram potius quam veri similem videas.»

vizsgáljuk meg előbb azon népek culturáját, viseletét, melyhez kétségtelenül a magyar is tartozott.[1]

1. Előzmények. Ókor. Az ókori classicus népek hazája felett, az Atlanti tengertől messze Ázsia keletéig elterülő földön lakott «barbár» népek legtöbbje régtől fogva, századokkal a keresztény æra előtt, már közös cultura alatt állott, és közös viselettel bírt, melynek eredete Ázsiára vezet vissza.[2]

Skytha szokások és *skytha viselet*, — igy nevezik ezt Herodottól kezdve az ókori írók. Ha e viseletet, azok nyomán, amint azt az ókori görög írók reánk hagyták, amint azt festészeti, szobrászati és ötvösműemlékekből, déloroszországi skytha sírok által rejtve volt kincsekből megérthetjük, mindazon európai barbár

1. ÁBRA. SKYTHA ALAKOK A TSCHERFOMLYKI (NIKOPOLISI) EZÜSTKORSÓRÓL.

népek viseletével, melyeket századokkal utóbb a római világhatalom fegyvere és culturája megismerni csak képes volt, egybehasonlítjuk: nem vonhatjuk kétségbe, hogy e hosszú korszakon át egész Észak-Európában s Ázsia nagy részében, legalább fővonásaira nézve, azonos viselet uralkodott. A skytha népek voltak Ázsia első culturnépei, régi perzsa mythos a tűznek felta-

[1] Miként a művészetben ezen korszakra nézve skytha, mixhellen és északi barbár régiókat szokás megkülönböztetni (L. Hampel József: «A nagyszentmiklósi aranykincs», Arch. Ért. 1884. 125. lap), úgy ezen osztályozást a művelődési áramlatok hű kifejezőjére, a viseletre nézve is felállíthatjuk. Eltérést mégis két irányban kell felismernünk. Egyrészt a skytha viselet uralmát nyugat felé sokkal messzebbre kell elfogadnunk, mint azt a skytha művészetre nézve elismerni szokták, másrészt, miként látni fogjuk, már igen korán egy más viselet tűnik fel, a méd-perzsa, mely utóbb a skytha viselet némely elemeivel a mai keleti viseletet hozta létre.

[2] Előre kell bocsátanom, hogy csak a férfiviseletről szólok ezuttal, mint amely szervezettebb fejlődéssel bír, s a melynek sokkal nagyobb jelentőséget is tulajdonítok.

lását és a fémek első használatát is a skytha és finn népeknek tulajdonítja.

Az európai barbár népek viseletét a Cæsarok korában nem nevezik ugyan már skytha viseletnek, de, miként arra bővebben visszatérnünk alkalmunk lesz, azon nagy korkülömbség daczára, mely e viseletekről fenmaradt emlékeket egymástól elválasztja, a skytha viselet fővonásait Európában is feltalálhatjuk.

Lássuk tehát előbb ezen szorosabban vett skytha viseletet, mely, az írott emlékeket tekintve, az európai barbár népek reánk maradt viseleténél mintegy öt századdal idősebb.

Képét elég megbízhatóan őrizték meg számunkra, vert dombormüben, azon remek ötvösmunkák, melyek e század második fele óta a déloroszországi skytha sírhalmokból (kurgan) napfényre hozattak. Régi vázákon, a pontusmelléki görög müipar készítményein, szintén találunk alakokat, melyek, kellő kritikával, felvilágosítást nyújthatnak.

2. ÁBRA. SKYTHA ÍJÁSZ
egy Koulobában (Kerts mellett) talált electrumedényről.

Legjellemzőbb, mert legáltalánosabb ruha-darabja e viseletnek a nadrág (ἀναξαρίς). Haladás ez a classicus népek viseletével szemben, mely a lábak e czélszerü ruházatát nem ismerte, miként a karok kellő ótalmára szükséges ruházatot is, az enyhébb éghajlat alatt, csak igen késön vette fel.

E nadrág, bőségre és alakra hasonló mai pantalonunkhoz, derékban szíjjal erősíttetett meg. Olykor kettőt is vettek egymás fölé (3. ábra), s ilyenkor a felső csak térdig ért. Alul a nadrágot rövid, bő-szárú csizmába tűrték, melyet bokában szíjjal vagy szalaggal kötöttek le. Délibb részeken csizma helyett topánt is viseltek, mely a lábfőn, mai füzős czipőink módjára, két-három helyt összefogatván, szalaggal erősíttetett meg, a nadrág pedig ebbe köttetett bele. Olykor szabadon is függött alá, mint a magyar paraszt gatyája.

A derekat és karokat nem a körülzárt és nyakán átbujtatott

chiton vagy tunica födte, mint a klasszikus népeknél, hanem elől nyitott, újjas, szűkebb, ágyékig vagy valamivel ezen alul eső kabát (σχιστός χειριδωτός, σισύρα), melynek két szárnya elől egymásra hajtatván, derékban övvel szoríttatott le. Ez a skytha viseletnek még a nadrágnál is jobban jellemző része, s ez különbözteti meg a hozzá hasonló barbár viseletektől leginkább. A szíjövön csüngtek a skytha elválhatlan társai: a puzdra és tegez, meg az ivócsésze.[1]

E kabát felé olykor egy könnyebb, szellősebb gunya[2] jött. Észak felé kevésbbé hordhatták mint inkább délen s a görög érintkezési vonalon. Hasonlít a görög chitonhoz s alkalmasint

3. ÁBRA. SKYTHA ALAKOK A TSCHERTOMLYKI EZÜSTKORSÓRÓL.

eredete is erre vezet vissza. Rövid újju, bő, félczombig, vagy még azon alul érő ruha volt ez, derékon ránczosan felkötve.

[1] Ilyen aranycsésze a monda szerint egykor az égből esett le, s ilyent hagyott Heracles is fiára Skythesre, a mely eset óta a skythák máig is csészét hordnak övükön, mondja Herodot (IV. 5. és 10.)

[2] E szó régi forrásainkban, a skytha vagy barbár viselet leírásánál elő nem fordul, s ezen öltözet-rész leginkább chitonnak neveztetik. Eredetileg nem jelentett könnyü ránczos ruhát, s csak a középkori latinság használta azt ilyen értelemben. Megkülömböztetésül én is így használom e szót, jóllehet nálunk az ma általánosan pórias ruházatot jelent. Eredetére nézve skytha, vagy inkább északi barbár szónak tartom, régi görög grammaticusok többféle értelmet tulajdonítnak neki, s úgy látszik, soha nem szorítkozott e szó egy határozott ruhadarab megjelölésére. Abban megegyeznek a régi meghatározások, hogy állati bőrökből készült pórias, régi öltönyt jelent. Általánosan elterjedt szó ez az ókor csaknem összes barbár népeinél, ahol csak a skytha vagy még inkább az északi barbár viselet volt használatos. Salamon Ferencz, a magyar haditörténetről írt becses értekezésében (Századok, 1876. 770 l.) legvalószí-

A fejre sajátságos alakú süveget vettek fel (κυρβασία). A fejtetőt fedő része tompa kúp alakú volt, melynek csücske, ha a süveg könnyebb anyagból készült, kissé előre vagy hátrafelé konyúlt. Elől e süveg a homlokot körítette s gyakran szalaggal is leköttetett, hátul azonban hosszabbra nyúlt, úgy hogy körül a nyakszirtet befödte. Olykor a fülek irányábau és hátul külön-külön nyulványok értek le hosszan, előbbiek néha oldalt felcsavarva avagy a fejtetőn ismét összekötve viseltettek.

Köpenyt a skytha viseletről maradt ábrázolatok nem mutatnak. Ahol ilyet látunk, az a rövid görögös gallér, s inkább a kisázsiai viselet sajátsága, melyre még visszatérünk. De nem is igen igényelte ezt a skytha viselet. Czélszerü, szükebb formái, vastagabb szövetekből, bőrből és prémekből álló anyaga elégséges ótalmat adott s nélkülözhetővé tehette a kissé kényelmetlen köpenyt. Ilyen volt viseletük télen-nyáron egyaránt, Hippokrates szerint váltó-ruhákat nem ismertek. Északon kétségtelenül általános ruházat volt a köpeny. Herodot egy északi skytha népet melanchlänoknak nevez, (IV. 107.), fekete szőr vagy gyapjú-köpenye után.

Anyagra és kiállításra a skytha viselet rendkivül gazdag és változatos volt. A nadrág és a felső gunya úgy látszik, leggyakrabban vászonból készült * s talán a süveg is. Az alsó kabát legtöbbször bőrből vagy irhából készült, melynek kikészítésében a skythák rendkivül jártasak lehettek. Ez bírhatta Herodotot azon mese koholására, hogy a skythák emberbőrből cser-

nűbben avar eredetünek, Vámbéry (A magyarok eredete, 228. lap) szláv szónak tartja. Részemről általánosan elterjedt régi szónak tartom, mely mindkét népnek s bizonynyal sok másnak is nyelvébe átment. A prémes ruha fogalom északra utal. Megvolt e szó a régi britteknél és galloknál is — Varro «guanacum»-ra latinosítja — (némi módosulással meg van ma is), a görögbe talán a népvándorlást követő időkben került, az olaszba pedig talán a venetek útján.

* E vászon kenderből való volt, s oly finom akár lenből csinálták volna, mondja Herodot (IV. 14.) Egy sokkal későbbi, Kr. u. a II. században élt római iró, Justinus, tagadja a vászon ismeretét, de csak egy tekintetet kell vetnünk azon könnyü ránczokra, melyekkel egyes ruharészek feltüntetvék, hogy a vászon használatáról meggyőződjünk. Legbiztosabb bizonyíték azonban az, hogy a már említett kurgánokban gazdag hímzésű vászon és selyemszövet maradványokat találtak. (Lásd: Compte Rendu de la Commission imp. archéologique (1878—79).

zett ruhákban járnak (IV. 64.) A kabát szélét elől a mellen és a nyak körül értékes prémekkel szegélyezték s északfelé ilyen prémekből készült ruhákat is viseltek. A budinok s talán a gelonok is hód- és vidrabőrrel szegélyezték ruháikat (Herod. IV. 109.) Posztó vagy nemezruhákat is viselhettek, több népről említtetik, hogy nyájai finomabb vagy durvább gyapjút adnak. (Strabo. XI. 2.)

E ruhákat eltörülhetlen színekkel festették meg s némely nép mint ezen iparban különösen ügyes, említtetik. A Kaukázusban, írja Herodot (I. 203.) bizonyos fának leveleit szétmorzsolván, vízzel elegyítik s evvel ruháikra képeket festenek, melyek kimoshatlanok, akár csak be volnának szőve. Szokás volt, kivált délfelé, a ruhákat gazdagon kihímezni. Találtak is ujabban ilyen maradványokat. A legsajátszerűbb skytha ruhadíszítés volt azonban az islóg, vagyis különféle aranylemez, pityke, melylyel, — leginkább sávosan, — ruháikat feldíszítették. Alakra kisebb-nagyobb, kerek, csillag és félhold alakú lemezek (utóbbiak leginkább a perzsa viseletben terjedtek el), olykor kivert emberi vagy állati főt, sőt egész alakokat is mutatnak. Könnyen űzhették e fényüzést. Hazájukban, kezdve a mesés Indián, melyben az aranygyüjtő hangyák tenyésztek, egész a mai Erdély táján tanyázott, aranyban gazdag agathirsekig, bővében volt e nemes ércz. Ezzel díszítették a böróvet és a süveget is. Ezt irja névszerint Herodot a massagétákról (I. 215). Végre megemlítjük még, hogy a skytha haját dúsan és hosszan viselte, arczát bajusz és szakáll keríti s ha ez utóbbi néha hiányzik is, a bajusz el nem maradhatott.

Az északi *barbárok viseletéről* keveset tudunk. Legbiztosabb az, hogy főkép állati bőrökkel ruházkodtak.

Számos észak felé lakott népről tudjuk ennek használatát; így a melanchlænokról, budinokról (Herod. I. 202. IV. 107., 109.), Európában a ligurokról (Diod. Siculus V. 2). A Rajna mentén lakott germán törzsek vadállatok bőreit (prémjeit), minden csín nélkül viselték, míg a partoktól távolabb esők válogatottabban. Ezek azt díszesebben tarkázták vadállatok bőreivel, melyeket a felső Oceán s az ismeretlen tenger hozott létre, írja Tacitus (Germ. XVII.) Ismerték ugyan a lenruhát is, sőt bíborral is diszitették, de csak az asszonyok hordták. A peucinok

vagy bastarnok viselete is ehhez hasonló volt. Az Araxes torkolatánál lakott népek rendes öltözete fókabőrből állott (Herod. I. 203.), a messze északon pedig a fennek fölött lakó helessiakról, és oxionokról éppen ezen bőrruházatuk miatt, azon mese járta, hogy arczukra nézve ugyan emberek, de vadállati testtel bírnak. Hasonló monda járta a neurokról, kik minden évben egyszer pár napra farkassá váltak. De ép e népről azt is följegyezték, hogy skytha szokásokkal bír. Hasonlóan a melanchlænokról, budinokról is. Ugyis kellett lenni, hogy ezen északi barbár népek ruházata szabására nézve a skytha viselettel jobbára egyezett s ettől inkább csak az anyagban különbözött. Talán még a köpeny (χλαὶνα, sagum) volt sokkal elterjedtebb és nagyobb is. Maga a sagum, kelta saic, szó is eredetileg állati bőrt jelent.

Már a régiek még a skytha viseletnek is, különösen a nadrágnak, keletkeztét a zordabb éghajlat követelményeként tüntették fel. Igen helyesen; de még inkább áll ez az északi barbárok hazájáról. Nincs okunk tehát kételkedni azon, hogy — bár feljegyezve róluk nincsen — e népek is viseltek nadrágot.

Nem leomló és ránczos, hanem szoros és az egyes tagokat feltüntető volt a germánok ruhája, irja Tacitus, (Germ. cap. 17.) s az északi barbár népek ruházatának alakját is ennél jobban alig jellemezhetjük.

Ezzel szemben délen, a Pontus-melléki városokban, Kisázsiában a skytha viselet szintén módosult s ezen változott alakját *déli skytha, kisázsiai vagy mixhellen* viseletnek nevezhetnők. Legelterjedtebb, bár ujabb keletü neve a phrygiai viselet. Az amazonokat és skythákat gyakran, Párist, bosporusi és ázsiai fejedelmeket, a Mithras-tiszteletre vonatkozó alakokat ilyen ruhába látjuk öltöztetve.

Ha már a kurganokban talált emlékeket is a skytha viselet kutatásánál némi kritikával kell használnunk, annál inkább van erre szükségünk a most jelzett alakokra nézve, melyek görög vázákon, oltárokon, sírköveken és ékszereken találtatnak.

A művész olykor nem is élt e népek közt, vagy legalább nem azok közvetlen környezetében, s így alakjainak ruházatát sokszor saját képzelete szerint görög módra egészítette ki. Ezt kell tartanunk különösen azon amazon-alakításokról, hol más ruházatot nem látunk, mint a rövid görög chitont, vagy a félvállról függő «exomist», minőt a spártai leányok viseltek. Hasonlókép̈ a rövid kerek gallérban, melyet kivált amazonokon láthatunk, a görög chlamist ismerhetjük fel.

Mindamellett a görög befolyás tényleg is megvolt e viseletben, s ez okozta az eltérést a szorosabban vett skytha viselettől.* Míg ez utóbbi a melegebb, vastagabb anyagból készült elől egymásra hajtott kabátot kedvelte leginkább, a kisázsiai ennek csak formáját tartotta meg. Meg van itt is a hosszu újjas alsó kabát és a nadrág, — néha tricot-szerüen szűk, de könnyü szellős szövetből, miként azt az enyhe égalj kivánta, — s ez, a testet teljesen eltakaró jelleg főleg az, mely a skytha népekkel közös, ellentétben a klasszikus népekkel. A lydiaiaknál

4. ÉS 5. ÁBRA. PHRYGIAI ALAKOK GÖRÖG EDÉNYEKEN.

s csaknem az összes barbároknál, ugymond Herodot (I. 10.), még a férfira nézve is nagy szégyen volt, ha mezítlenül láttatott. Régebben, úgy látszik, a skytha viselet melegebb jellegét is fentartották. Erre mutat e ruházat neve, a «bassaræ,» mi a thrák nyelvben (bassarim) állati bőröket jelent. Párducz- és oroszlánbőrbe burkolóztak a Homér hősei s még Xerxes hadában a lyciaiak kecskebőrt vetettek vállukra. A tulajdonképi jellemző öltöny azonban a skytháknál gyérebben viselt, ujjatlan vagy

* Viszont a görög viselet sem maradt a kisázsiaitól teljesen idegen. A Pontusmelléki görög telepek azt teljesen felvették s magában az anyaországban is nem egy nyomára találhatunk.

rövid ujjú felső gunya. Leggyakrabban finom vászonból, byssusból készült s derékban övvel kissé felkötve, könnyed ránczokban omlott le. Csak ha diszes himzésü e ruha, akkor találjuk azt nehezebb kelméből rancz nélkül.

Gyakran, kivált ha nem harczias ruházatban vannak, beérték pusztán a felső gunyával, ilyenkor azonban annak hosszu ujjai vannak. Ez volt a mindennapi viselet s a legelterjedtebb is.

A skytha föveg annyiban módosult, hogy hátul levő nyulványa meleg levén, feltüretett, miként az Attalus király által a III. században Kr. e. Athénben felállított győzelmi emlék némely alakján láthatjuk. Legtöbbször e nyulványt egészen elhagyták, miáltal a süveg kerek lett: az u. n. phrygiai süveg. Olykor ellenkezőleg a fülek irányában és hátul hosszan lefüggő részei voltak, melyek ha bőrből készültek, védelmül is szolgálhattak. Ha könnyü szövetből készült a süveg, körül a homlokon szalaggal kötötték le.

A diszítés a lehető legváltozatosabb és gazdagabb. Sáfránnal és csillogó bíborral ékitik ruhájukat, irja róluk Virgilius. Az alsó ruha, vagyis a nadrág és az ujjas, legtöbbször islóggal volt gazdagon meghányva, melyet mint skytha eredetü szokást már fentebb említettünk. Nemcsak díszül, de kivált ha nagyobb érczlemezekből, sürün rakatott, védelmül is szolgálhatott. Ez volt a pánczél legkezdetlegesebb s igen hajlékony neme, melyet harczi viseletben csaknem mindig láthatunk. Egyébként ismerték és nagy tökélyre vitték a sodrony- és pikkelypánczélt is, s a klaszszikus népek tőlük tanulták el.

Még díszesebb volt a felső gunya. Biborsávak, koczkás és legváltozatosabb mänander-mustrák, himzett diszitmények ékitették. A nadrág és ujjas is sokszor ehhez hasonló diszt kapott, egyszóval, amit keleti pompa és képzelem kitalálhat, e ruházatról el nem maradhatott.

Az *európai barbár népek viselete* inkább ez utóbbihoz, mint a szorosabban vett skytha viselethez csatlakozott. Különösen áll ez a gall népekről, melyek a kisázsiaiakkal amúgy is rokonok voltak. Egyébként, egyes törzsektől eltekintve, korántsem volt oly gazdag e viselet, mint a kisázsiai, sőt legtöbbször nem is

olyan teljes. Leginkább abban hasonlítanak egymáshoz, hogy főruhájuk nem az elől nyitott skytha kabát, hanem a római tunicához hasonló ujjas felső gunya s a lábakra nem csizmát hanem czipőt, sarut húztak. Viselték azonban, bár nem önállóan de általánosan, a skytha kabátot is, a csizma pedig a skytháknál sem volt kizárólagos használatú.

Régi irók a Cæsarok korában nemzeti vagy együttes nevet nem tudnak e viseletre, egyszerüen nadrágosoknak (barbari braccati) hivják őket.[1]

Kétségtelenül ez a legjellemzőbb elnevezése is e viseletnek s talán az egy germánokat kivéve, csaknem minden európai

5. ÁBRA. GERMÁN NÉPEK VISELETE AZ ANTONIN-OSZLOPON.

nép viselhette e nadrágot. Neve a rómaiaknál «braccæ», «brages», (kelta: «breac», mai franczia «braies», angol «breeches»).

A germán nép alsóbb néposztálya talán azért nem hordta, mert általában mint vad, csaknem teljesen ruhátlan nép jellemeztetik. «Nudi aut sagulo leves« mondja róluk Tacitus (Germ. c. VI.)[2]

[1] Még leginkább említik a gall viseletet. Ép ezért franczia és angol írók szeretik e viseletet gallnak nevezni, utóbbiak azért, mert Julius Cæsar, Strabo és Pomponis Mela szerint a brittek szokásaikban nem sokat különböznek a galloktól és ezekéhez hasonló fegyverekkel harczolnak. (J. R. Planché: A cyclopædia of costume. London 1879. I, 13. s köv.) Ezt átalános elnevezésül már csak azért sem fogadhatjuk el, mert a gallok maguk sem viselték mind ezen ruházatot, hanem csak egy vidéken s egyébként is ezen általánosan elterjedt viselet eredete Ázsiára, a skytha viseletre vezet vissza.

[2] Hasonlóképp még Severus korában (193 Kr. u.) a caledonok és maeaták mint ruhátlanok említtetnek.

De a gazdagok hordtak ruhát, nem leomlót, mint némely keleti nép, hanem szűket és az egyes tagokat feltüntetőt. (Germ. c. XVII.).

E leírásnál világosan a nadrágos skytha viseletre kell gondolnunk, s hogy a germán nép egy részénél el volt terjedve, abból is következtethetjük, hogy Suetonius szerint (Cæsar 58.) Caesar, gall ruhába (tehát nadrágosba) öltözve, az eburonok táborán felismeretlenűl átszökhetett. [1]

«Braccarii» néven nevezték az ó-kori írók Hispania egyik, talán kelta eredetű népét, a *gallaeciaiakat*, a *gallok* pedig «sagati, braccati, comati» néven különböztetnek meg.

A *brittek* szintén viseltek nadrágot. A dublini ir akademia muzeumában nehány régi ir ruha-maradványt őriznek, köztük egy pár koczkás nadrágrészt, melynek biztos kora ugyan meg nem határozható, de alakjában a legrégibb szigetlakó kelták ruhájával azonosnak tartatik.[2]

A British muzeum nehány XVII. századbeli codexének miniaturjein még e nadrággal találkozunk, bár csak a szegény nép viseletekép.[2]

A *belgák*, *aquitanok* gall törzsek lévén, bizonynyal szintén e ruházatot hordták,[3] a *cimbereknél*, *celtibereknél és lusitanoknál* ugyan nem nevezi meg a ruhadarabot siciliai Diodorus, de az egész leírás, melyet róluk ad, következtetnünk engedi.

A *geták* is viseltek nadrágot,[4] a *dákokat* is így látjuk a Traján-oszlopon, a *thrákok* s innen keletre csaknem minden barbár nép pedig már teljesen skytha módon öltözött.

Már említettük, hogy e népek ruházata abban is közelebb áll a kisázsiaihoz, miszerint a skytha alsó kabátot önállóan nem igen viselték, hanem inkább csak a felső gunyát. De ezen utóbbinak rövid ujjai alól az alsó kabát hosszu ujjai gyakran láthatók. Hogy szabásra is teljesen megfelelt az a skytha kabátnak, a belgákról jegyeztetett fel, kik «elől nyitott kabátot» viseltek, mely csak az ágyékig ért.[5]

[1] Az mit Weiss Herman fölhoz (Kostümkunde, II. 618.), hogy Adeloald longobard király (616—626) lett volna az első, ki népénél nadrágot viselt, s Paulus Diaconus szerint ezen nép csak a VIII. század táján tanulta el ezen ruhát a rómaiaktól, aligha vonatkozhatott a skytha nadrágra, hanem inkább azon szűk, tricotszerű öltözetre, mely kisázsiai előképek utána byzantinak nevezett viseletnél tűnik fel az V. században először, s a középkoron át Európaszerte elterjedt.

Különös, hogy az Antoninus-oszlopon, mely a markomannok feletti győzelmeket örökítette meg, a germán népek gyakran ugyan igen silányul vannak felruházva, — de ha felső testük fedetlen is, nadrágot mindig viselnek.

[2] Planché: Cyclop. of Costume. I. 56. [3] U. o. I. 507.

[4] Cæsar: De bello gallico I. «Braccata turba Getarum» irja róluk Ovidius (Tristia IV. 6. 47.) és «pellibus et laxis arcent mala frigora braccis» (V. 7. 49.).

[5] Strabo IV. 4. «ἀντὶ δὲ χιτώνων σχιστοὺς χειριδωτοὺς φέρουσι μέχρι αἰδοίων καὶ γλουτῶν.»

A köpeny (sagum, keltában saic, mai francziában saie) elterjedtebb használatu, mint a skytháknál, alakra rendszerint hosszu; anyaga posztó, nemez, állati prém, vagy legalább ez utóbbival van szegélyezve, mint azt a római győzelmi jelvényeken gyakran láthatjuk. Rendszerint a jobb vállon, néha elől a mellen is csattal, fibulával fogatott egybe. Kinek erre nem telt, tövissel tűzte össze, irja Tacitus a germánokról (Germ. cap. XVII.).

A süvegviselés sem átalános, sőt azt megkülönböztető rangi viseletnek tartották. Dio Cassius szerint (LXVIII. 9.), Decebalus, hogy kérelme hathatósabb legyen, Trajanushoz a süvegesek legelőkelőbbjeiből (τῶν πιλοφόρων τοὺς ἀρίστους) küldött követeket s nem az üstökösök közül. (τῶν κομητῶν). A lábakra nem húztak csizmát, hanem mindig csak czipőt. Római neve «gallicus» (honnan a franczia «galoches»), ha nem is eredetét, de legnagyobb elterjedését bizonyítja e népnél. Bőrből, sokszor cserzetlenből, készült, alul pedig vastagabb talpa volt, melybe talán szögek voltak verve. A bokát és lábujjakat is befödte s a lábfő ormán szíjjal vagy szalaggal erősíttetett meg. Ebbe köttetett legtöbbször a nadrág is. A brittek nyers tehénbőrből, melynek szőre kifelé volt fordítva, készítették czipőiket, melyek mai tótjaink bocskorához igen hasonlítottak.

6. ÁBRA. DÁK ALAKOK A TRAJÁN OSZLOPRÓL.

A XIV. század elején még ehhez hasonló czipőket említ Froissart az íreknél és skótoknál.*

* Planché, I. 458.

Ahogy e népeket legyőzőik, a rómaiak, diadalemlékeiken feltüntetik, alig sejtjük, mennyi gondot forditottak azok legnagyobb részben ruházatuk anyagára és alakjára.

Még legszegényesebbek, mint már említettük, a germánok voltak, nagyobbára állati bőrrel ruházkodtak, a lenruhákat inkább az asszonyok hordták. Annál díszesebb volt a gallok ruhája. Díszében igen hasonlított a kis-ázsiaiak viseletéhez. Ugy mint ezek, koczkás és csikos, különféle színű mintával ellátott gyapjúszöveteket viseltek.[1] Vajon az islóg használata, miként a skytha és kisázsiai viseletnél, szokásos volt-e náluk is, ki nem mutathatjuk.[2] E koczkás, sávos divat talán a britteknél is elterjedt volt, a skót felvidékiek ruházatában a régi gall breacan feile-t szokták látni. Varro szerint náluk a sagum egyszerű volt, kék vagy fekete, a gunya és nadrág főszíne pedig veres. A belgáknak is, kik, miként már láttuk, jellemvonásaikban a skythákhoz rendkívül hasonlítanak, egyszerű, nyiltszívűségük mellett szemükre veti Strabo (IV. 4.), hetvenkedésöket és pompaszeretetöket. Festett és aranynyal himzett ruhákban járnak, mondja róluk.

Sajátságos barbár szokás volt a testfestés is.

Már Herodot is megemlítette ezt némely északibb skytha népről így a budinokról s másokról, Tacitus pedig (Germ. cap. 43.) a suébek felett északra lakott hegyi népről, a hariakról mondja ezt. A brittanok, írja Cæsar (De bello gallico cap. V. 14), testüket kékre festik, hogy annál rettentőbbeknek nézzenek ki a harczban.

Ezt tudjuk délibb népekről is, így a dákokról,[3] kiknél a különféle festés az egyes osztályokat egymástól megkülönböztette.

Az északi caledonoknál meg épen a tätoválás volt szokásos: állati s egyéb alakokat hasítottak a bőrbe s azokat kék színüre páczolták.

A hajviselet, miként azt az emlékeken látjuk, az európai barbár népeknél általában dús és hosszú; a hajlenyírás büntetéskép tekintetett. Miként a skythák, úgy e népek is legtöbbször körszakállat és bajuszt hordtak. Ez utóbbit mindannyian.

A suebek, s talán az æstiek is, hosszú hajukat fejükön kontyszerű csomóba kötötték. Amit Tacitus némely germán törzsről, így a chattokról is ír, hogy az ifjak fogadalomkép hajukat és szakállukat mind-

[1] Diodorus Sic. V. 30. — Kelta neve e disznek breach, brycan, breacan volt; — breac a keltában a. m. csikos, sávos, pettyes. (L. Planché II. 14.)

[2] Weiss H. azt tartja: igen. (Costümkunde, II. 620. lap.)

[3] Plin. N. H. XXII. 2. VII 50.

addig hosszúra növesztik, míg ellenséget nem öltek (cap. 31.), csak úgy érthető, hogy elhanyagoltan addig gondot nem fordítanak rá, s mint mondja homlokukat csak a vér és zsákmány felett leplezik le.

A dákok és germánok bajuszt és szakállt viseltek, a gallok és brittek szakállukat beretválták,[1] s csak bajuszukat nevelték nagyra. Különösen kedvelt volt a galloknál úgy mint a germánoknál a szőke haj, utóbbiak fajuknál fogva is nagyobbára szőke vagy rőt hajúak voltak. De ezen ékesség elnyerésére nem hiányoztak a pipereszerek sem. A gallok mészvízben áztatták hajukat, miáltal sörényszerüen merev lett, a germánok pedig sajátszerű szappannal kenték be, mi annak aranyfényt adott.

Nem terjeszkedhetünk ki bővebben az ékszerek alakjára és viselési módjára s csak röviden jelezzük azon összefüggést, mely e tekintetben is a skytha és európai barbár népek culturája közt létezik.

A skytha fényüzést és pompát a déloroszországi kurgánokból feltárt kincsek mutatják legjobban. Arany s ezüst edények hevertek ott nagy számmal, aranynyal volt kiverve minden: a kard markolata, a puzdra tokja, a sisak és süveg felülete. A nyakban és karokon arany abroncsok és lánczok voltak, a hónaljakat is elől, a mell két oldalán, jeles mívü arany tárcsák fedték. Arany islóggal volt meghányva a ruházat is.

Az ékszerek közül, mint különösen jellemzőt és a klasszikus viselettől idegent kivált a nyakpereczeket (torques) és lánczokat emelem ki. A képes emlékek ritkán mutatják, de irott forrásokból tudjuk, hogy ennek viselete épúgy Európaszerte, mint a skytháknál elterjedt volt[2] s valószinüleg innen is eredt. Kinek aranyra nem telt, vassal is beérte.

Egy másik sajátságos vonás a csillag- s különösen a félhold-diszítés, minőt felmaradt aranypitykéken és lánczokon találtak nagy számmal, de önálló diszkép is. A Traján- és Antonin-oszlop barbárjainak lószerszámján is láthatunk ilyet. Mint önálló disztárgyakat is találtak ilyen félholdakat Irországban és a kelta Európa minden részében.[3]

1 Cæsar: De bello gallico, V. 14.

2 Tacitus, Germ. 15.

3 Planché (II. 16. s köv. k.) ezeket druida vallásos jelvényeknek tekinti, s hogy a félholdnak és csillagnak keleten is a legrégibb idők ota symbolicus jelentősége volt, az kétségtelen. A régi skytha irásmódban az isten fogalmat csillaggal fejezték ki.

Végül még a csengetyű-díszt emelem ki. Nyugaton, úgy látszik, nem terjedt el, hazánktól keletre és északra azonban, vagyis az egykori skytha és ural-altáji területen, mindenütt találják emlékeit.[1]

Az imént vázolt barbár viseletek kiterjedését s egymásközti kapcsolatát röviden elmondottuk. Még csak azt jegyezhetjük meg, hogy, miként már a görögöknél láttuk, a rómaiak is igen korán felvették ezen barbár viselet egyes elemeit, bár olykor módositva. Legkorábban a nadrágot, rövidebb formában, és a sagumot.[2] Fegyvereken s némely ékszerfélén, diszítési tárgyon szintén láthatjuk e befolyást. Traján oszlopán az egyik hadvezérnek lován, a szügyelőn és farszíjon skytha függődiszeket láthatunk, köztük egy nagyobb félholdat is. Az Antonin-oszlopon még több példa van erre.

Viszont azonban a római viselet az, mely az európai barbár viseletet lassankint Európa nyugati részéről kiszorítja. S ezt visszaesésnek tekinthetjük a viselet történetében, mert az elől nyitott skytha kabátot ismét a tökéletlenebb tunika váltja föl több mint egy évezred tartamára. E változás nyugaton veszi kezdetét. Galliában, Brittaniában meghóditásuk után csakhamar római viselet honosult meg s a brittek még Julius Agricola alatt kezdték letenni korábbi ruhájukat s a római viseletet fogadták el. (Tacitus: Agricola XXI.) A nadrágot is elhagyták s e helyett csak térdig érő tunicát és sagumot hordtak. A germánok is lassankint római módra kezdtek ruházkodni.

Egyes vidékek még sokáig megőrizték eredeti viseletüket,

[1] Sokkal fontosabb e tárgy, hogysem azt néhány sorral csak megközelítőleg is jellemezni lehetne. Nem is volt czélom az, s a skytha viselet leirásánál csak röviden kivántam megemlíteni azon ékszerféléket, melyekre később, az ősmagyar viselet kérdésénél hivatkozni szándékozom.

Utalok egyébiránt e tárgyra nézve a szentpétervári cs. régészeti bizottság kiadványaira, minők a Compte Rendu-k 1859 óta, a «Recueil d'antiquités de la Scythie, 1866,» az «Antiquités du Bosphore Cimmèrien (fővárosi könyvtárainkban nem található), — továbbá fontos anyagot szolgáltatnak még: J. R. Aspelin: Antiquités du Nord Finno-Ougrien; — Bæhr: Die Gräber der Liven; Ch. de Linas: Les origines de l'orfévrerie cloisonnée, Paris 1878. és mások.

[2] Strabo irja, hogy a belgák gyapjuból készült sagum-aikkal nemcsak Rómát, de egész Italiát elárasztják.

legalább egyes részeiben. A hegylakó skótok tarka ruházatában sokan a régi breacen feile-t látják, a hátszegvidéki oláhság ruházatában pedig a régi dák viseletet. A velenczei dogek süvege talán történelmileg fejlődött a «phrygiai» süvegből, melyet a venetek Balti tenger melletti őshazájukból hoztak magukkal;[1] még a gondolások mai viseletét is innen származtatják.

Ezek csak szórványos emlékek, a mult homályos hagyományai; a skytha viselet Európa nyugatán a keresztény kor első századaiban megszünt általános vagy éppen előkelő viselet lenni, s lassankint teljesen letűnt.

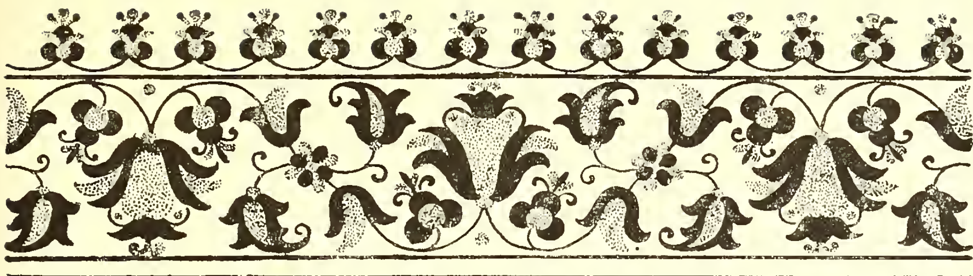
A római uralom idejéből hazánkban, a hajdani Pannonia területén, feltalált oltárok, sírkövek szintén arról győznek meg, hogy e tájakon a III.—IV. században az emlitett ősrégi barbár viselet már kissé módosult, de nem római befolyás alatt, sőt részben a rómaiak maguk is felvették azt, hanem a módositó áramlat Ázsiából indult ki. S igy ezen időtájt, az által hogy Nyugat-Európa a skytha-viselettől elszakadt, a kelet pedig azt szervesen tovább fejlesztette, egy új határvonal támadt, melyet körülbelül a balti tenger és Adria közt húzhatunk[2] s mely legujabb időkig a keletet a nyugattól elválasztotta. Hű képét ezen viseletnek a fenmaradt gyarló s töredékes emlékekből alig alkothatjuk meg magunknak,[3] mégis úgy látszik, hogy e korban a barbár viselet hazánk földjén is kezd már egy uj viseletté átalakulni s ez a *méd-persa viselet.*

Dr. Boncz Ödön.

[1] Igy véli Planché II. 22. Nem lehetetlen, de az is kétségtelen, hogy Velencze igen korai időktől kezdve élénk tengeri kereskedelemmel birván, ezen gyakori érintkezés folytán viselete az egész középkoron át mindig keleti jelleggel birt, épúgy mint a XVI. században ezen okból a németalföldi kereskedő városok viselete is.

[2] Lásd jeles tudósunk, Rómer Flóris akad. székfoglaló értekezését a magyar jelmezről (M. T. Akad. Értesitő. VI. évf. 141. lap.)

[3] Lásd: Desjardius-Rómer: Monuments épigraphiques du Musée Nat. Hongrois. Bpest 1873.

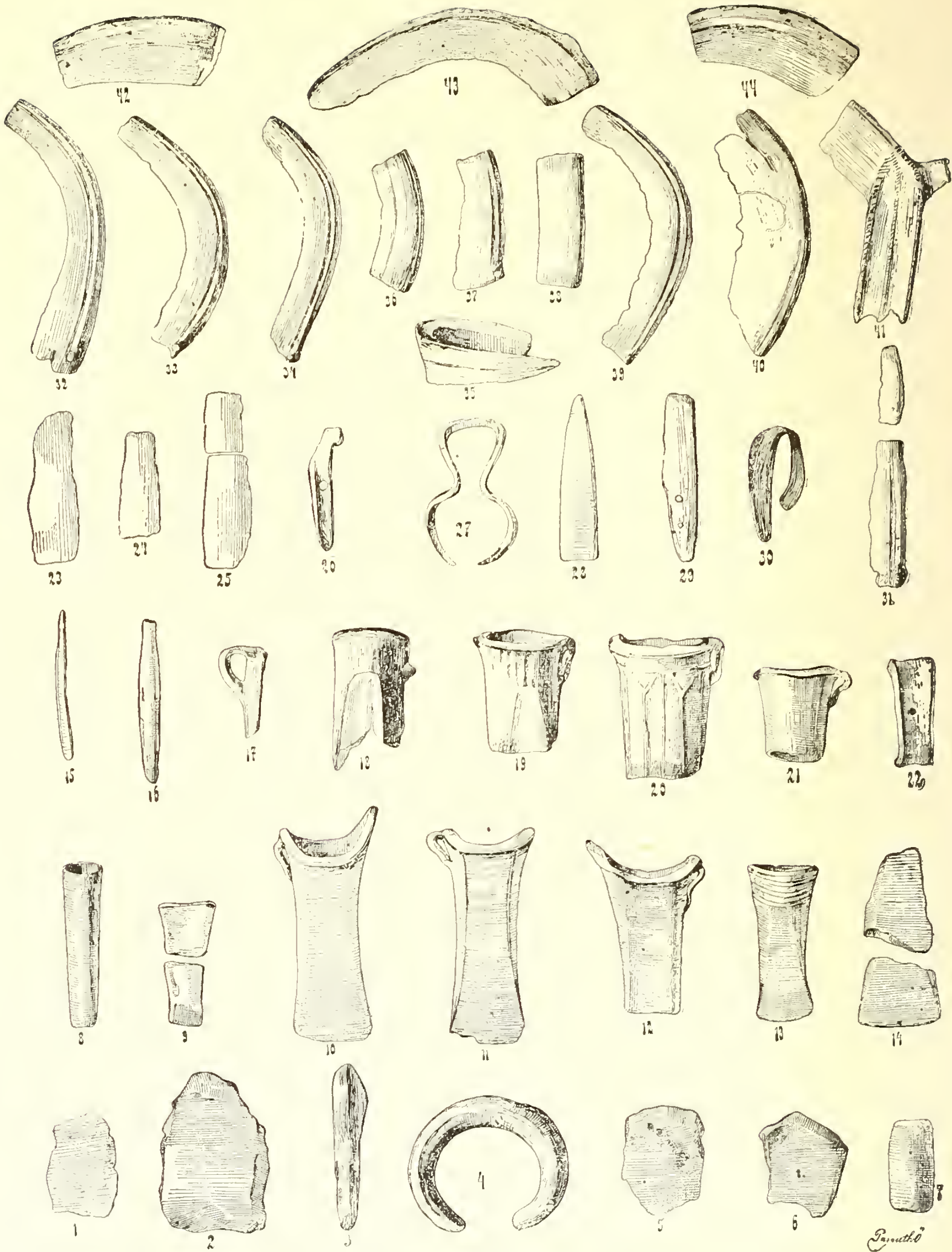

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

Lázárpataki Bronzlelet. Beregvármegye északkeleti szélén, a Galiczia felől határt képező *Beszkid* nevű hegység egyik nyúlványa alatt a világtól teljesen elrejtett szűk völgyben fekszik *Lázárpatak* nevű igénytelen ruthén falucska; tőle csekély távolban áll *Felső-Vereczke* népesebb helység, melyből észak felé nyilik a lázárpataki völgy, míg F.-Vereczkén át vezet a tágasabb völgy az 1211 méter magas Mencselen át kelet, illetőleg Volócz felé, honnan ismét a regényes s egész Szolyváig terjedő okai és vicsai völgy huzódik dél felé; e völgyön át vonul a munkács-sztryi vasútvonal, melyet most épitenek.

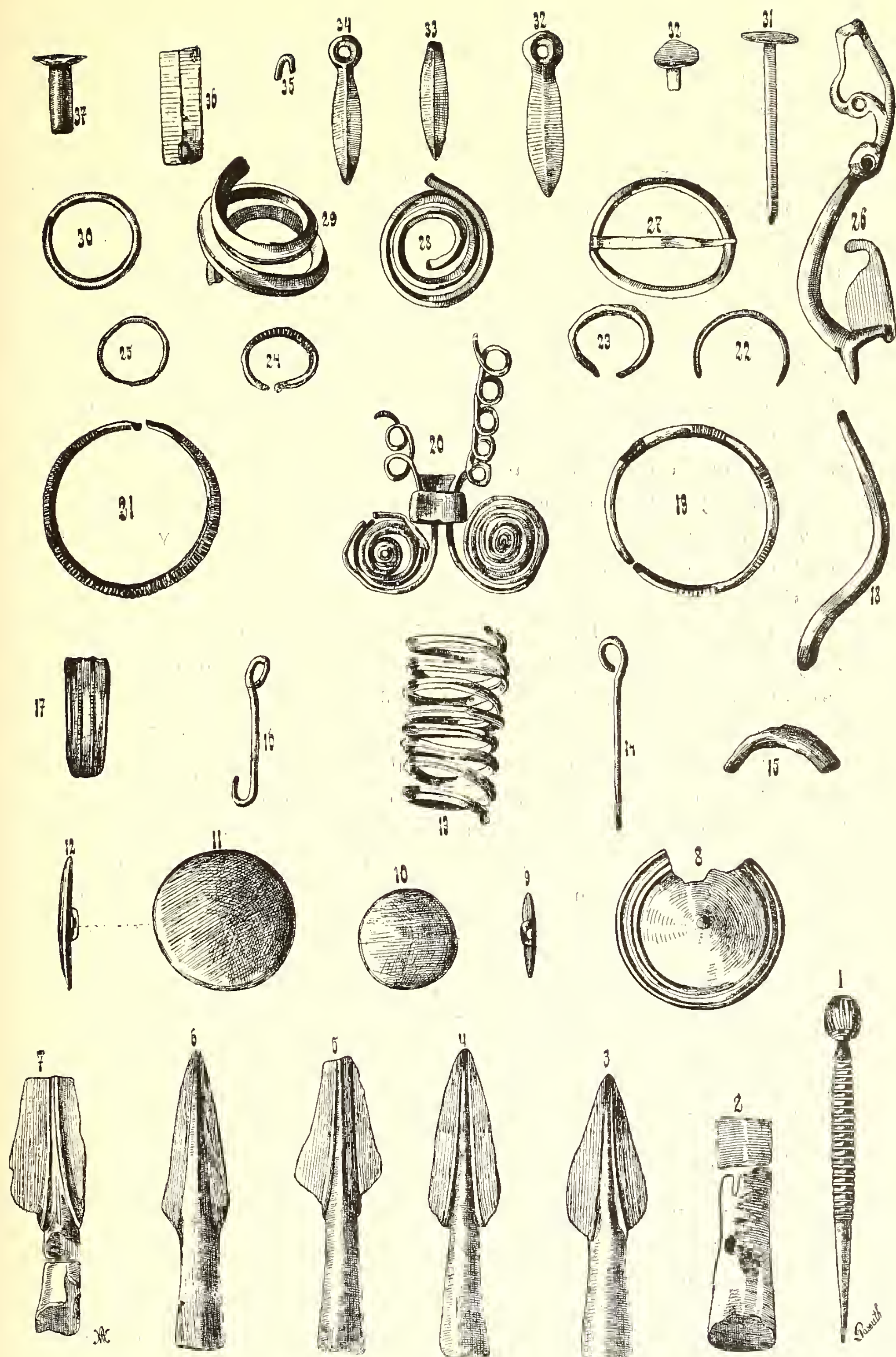
Lázárpatak fölött keletről emelkedik a *Medvesa* nevü kopár hegy, mely a község legelőjeül szolgál; a múlt év tavaszán itt a hegy közepe táján nagy esővizvájta árok közelében, az esőzéstől meglágyult földfelület, mely kárpáti homokkő talajon terül el s mely az itt honos palakő elmállásából képződött, helyenként lecsúszván, egy helyt a marhát őrző pásztorfiuk *bronzleletre* akadtak s a fölszedett, itt teljesen ismeretlen és szokatlan különféle zöldes tárgyakat tarisznyájokba rakva, a helységbe vivék, hol azokat a lakosok elkapkodták, nagyobb részöket azonnal összetördelték, reszelgették, a sodronytekercseket szétbontották, egyes tömöttebb tárgyakat, mint karpereczeket, tokos vésőt a tűzben megizzasztották s általában más értéktelen és használhatlan tárgyakat elvesztegették, fűnek fának elajándékozták, elosztogatták . . .

Én néhány hét múlva értesülvén a leletről, nem késtem junius hó kilenczedikén felrándulni a Munkácstól mintegy nyolcz mértföldnyire fekvő *Verhovinába* s Vereczkéről *Lázárpatakra*, hol a lelet valóságáról csakhamar fájdalmasan meggyőződtem, úgy arról is, hogy a teljesen tudatlan ruthén nép a lelet legnagyobb részét csakugyan elrontotta,

LÁZÁRPATAKI BRONZLELET. I. TÁBLA.

elvesztegette, mennyiben idegenek, így az e tájon megfordult képviselőválasztási kortesek is egyes darabokat elhordottak s e szerint a lelet nagy részben elkallódott. A szomszéd felső-vereczkei görög-kath. pap-

LÁZÁRPATAKI BRONZLELET. II. TÁBLA.

nál hét ép darabot találtam, füllel ellátott tokos vésőket, karpereczeket és apró lándsákat, melyekből nekem három darabot ajándékozott, míg a többit a szigeti ref. főiskolának küldé. Majd szorgos utánjárásomban sikerült jó pénzért a lakosoktól is néhány ép és töredékes darabot megszereznem, melyeket a pad lomjai közül ügygyel-bajjal előkerestünk; két fényesre csiszolt terjedelmes füles gomb már ott díszlett egy pásztornak a tarisznyáján, míg mások a tekercsek sodronyából már pipaszurkálókat, gyürüket rögtönöztek, melyeket mind megfizettem s átvettem, hogy a leletből legalább valamit megmenthessek.

Majd a lelet szinhelyére a *Medvesa*-hegyre kimentem, hol a pásztorok az érdekes helyet megmutatták: itt a meredélyes lejtőt már több méternyi terjedelemben — bár felületesen — átkapálva, átturva találtam, mert, mint értesültem, többen azután pénzt kutattak itt, de sem arra, sem más tárgyra nem akadtak.

Csakugyan itt a rögök közt én sem cserepekre, sem égvényre, vagy egyéb jellemző melléknyomokra nem akadtam s így föltehető, hogy a most véletlenül napfényre került érdekes bronztárgyak egy az őskorban erre átutaztában elhunyt vagy megölt *lovas* egyén fölszereléséhez tartoztak, ki keletről nyugat felé az itteni hegyek lejtőin haladt; e táj akkor, évszázadok előtt kétségtelenül rengeteg erdőséget képezett, míg most kopár, letarolt ormokból áll. S hogy a közlekedési út egykor csakugyan e hegyhátakon s völgyeken vitt keresztűl, azt Beregvármegye Monographiája czímü munkámban (I. köt. 77—78. lapon) kimutattam, támaszkodva a már előbb e tájon történt hasonló bronzleletekre, milyenek a Lázárpataktól alig egy mértföldnyire feljebb fekvő *Kanova* helység határában szintén ily hegylejtőn s lentebb a pudpolóczi szorosnál, majd a Latorcza-völgyben Szolyván, Szuszkón, Egereskén s két év előtt *Podheringnél* előfordultak, mely leletek fokozatosan feltüntetik az őskori vándorút pályáját.

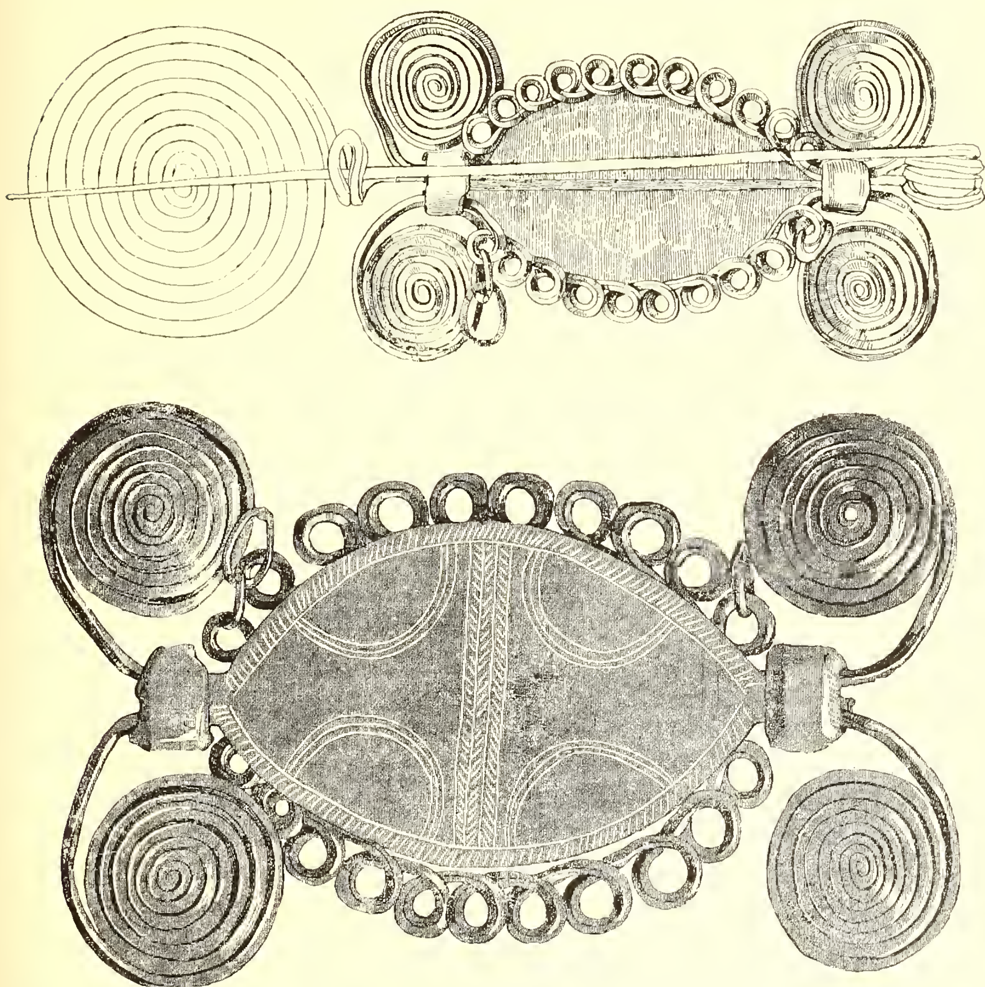
A lázárpataki bronzlelet tehát nemcsak új útjelzőül szolgál, de egyszersmind biztos adatul arra nézve, hogy e kor emberei már akkor *vaseszközöket* is használtak, mert egy lakostól egyéb csonka bronztárgyakkal együtt egy *vaszabola*-részletet is szereztem; más vastárgyak azonban, a lakosok s pásztorok állítása szerint nem találtattak; lehet azonban, hogy ezek figyelmöket elkerülték.

Valószínű, hogy a lelt tárgyak a *vándorkorból* származnak, mit annálinkább vélek, mert mint értesültem, egy vékony bronz karperecz állat- (kigyó?) fejekben végződött, mi e korra mutatna.

Az itt egy csomóban talált különféle szerszámok, fegyverek és ékszerek a sok megcsonkúlt tárgy és a kisebb-nagyobb alaktalan és karika idomú rögök (I. 1—7, II. 15) arra vallanak, hogy itt összegyűjtött anyagkészletekkel, öntőműhely maradványaival van dolgunk,

Sajnos, hogy a helyszinén tett vizsgálódásaim közben beállott akadályok miatt a tüzetes ásatás máskorra maradt.

E miatt tehát itt most csak azt jegyzem meg, hogy mint az ide mellékelt ábrák is igazolják, véleményem szerint azon egyén, kinek fölszerelését a lelt tárgyak egy része egykor képezte, sisakot (?), sodronyos tekercses karvédőt (II. tábla 15) és paizsot viselt. A korong (II. 8) s egy erős korongos tekercs (II. 28), melyből a találók egy 84 cm. hosszú nyársat rögtönöztek, erre mutatnak.

BRONZFIBULA A N. MUZEUMBAN, EREDETI IDOMÁBAN ÉS KIEGÉSZÍTVE.

A vitéz több hajitó lándsával el volt látva (II. 2—7), ezek 13—16 cm. hosszúak. Valósziuűleg tőrje is volt (I. 36).

A szerszámok közt jelentékeny számmal vannak a tokos vésők, fülesek (I. 10—13, 17—21) és fül nélküliek (I. 8, 9, 13), sok volt a sarló is (I. 31—44), melyek közt egyenesek és görbék, tövükön gombbal a nyélbe való erősítésre vagy markolatba való lemezzel (I. 41), késekből is vannak töredékek (I. 22, 26, 28, 29). Fűrészlemezekből is maradtak csonka darabok (I. 23—25) valamint hegyes szer-

számok (I. 15, 16). Mi rendeltetése lehetett a dupla hegyű horgos hajlású sodronynak (I. 27), azt nem lehetett még megállapitani.

Az ékszerek sorából szembetűnő egy nagy tű, gömbös fejű és feje alatt hornyolatos díszszel (II. 1), más két csonka tűnek korongos a feje (II. 31, 32). Kisebb-nagyobb karikák is vannak, rovátkosak és simák (II. 19, 21, 22, 23, 24, 25, 30), továbbá sima fölületű korongok, alul megerősítésükre szolgáló füllel (II. 11, 12). nádlevél idomú csüngő lemezek, végükön karikával a megerősítésre (II. 32—34).

Végűl a legjellemzőbb ékszer a fibulatöredék (II. 20), mely a magyarországi tekercses fibulák sorába tartozik és hazai leleteink közt csak a n. muzeumban őrzött egy teljesebb példányban birja analogiáját, melynek rajzát ide igtatjuk.

Vannak még töredékek, melyeknek eredeti rendeltetését már nem lehet biztosan megmondani, ilyenek a pipaszurkálókká átidomított sodronyok (II. 14, 17), lemezek (II. 17 és 30) az egyik füllel az alján, és egy csövecske egyik végén karimás széllel (II. 37).

Az egyszerű karikás csat (II. 27) talán nem ebből a leletből való, a csatok ezen idomai jóval a bronzkor letűnése után szoktak előfordúlni.

Mindezen tárgyak idomai és díszítései nagyobbára ismeretesek bronzregiónkban, s minthogy az ország határszélén, alig egy mértföldnyire Galicziától találtattak, s így föltehető, hogy nem hazánkban készültek, itt méltán azon kérdés vethető föl: vajjon meddig terjedett azon ismeretlen népnek, mely ily bronzeszközöket használt, hazája, települési területe? Vagy ha a messze keletről vándorolt a lengyel és magyar északkeleti határhegyeken át hazánk mostani belsejébe: melyik távoli keleti vidékről hozta magával bronzeszközeit? hol készülhettek azok? honnan eredt sajátszerü jellegük, idomuk? ... Mind oly kérdés, mely még megfejtésre vár s mely csak a távoli országok leleteivel történendő egyetemes összehasonlítás alapján lesz talán egykor biztosan meghatározható; addig kötelességünk buzgón összegyüjteni a kérdés megoldására szolgáló adatokat.

Munkács, 1884. junius 22-kén. *Lehóczky Tivadar.*

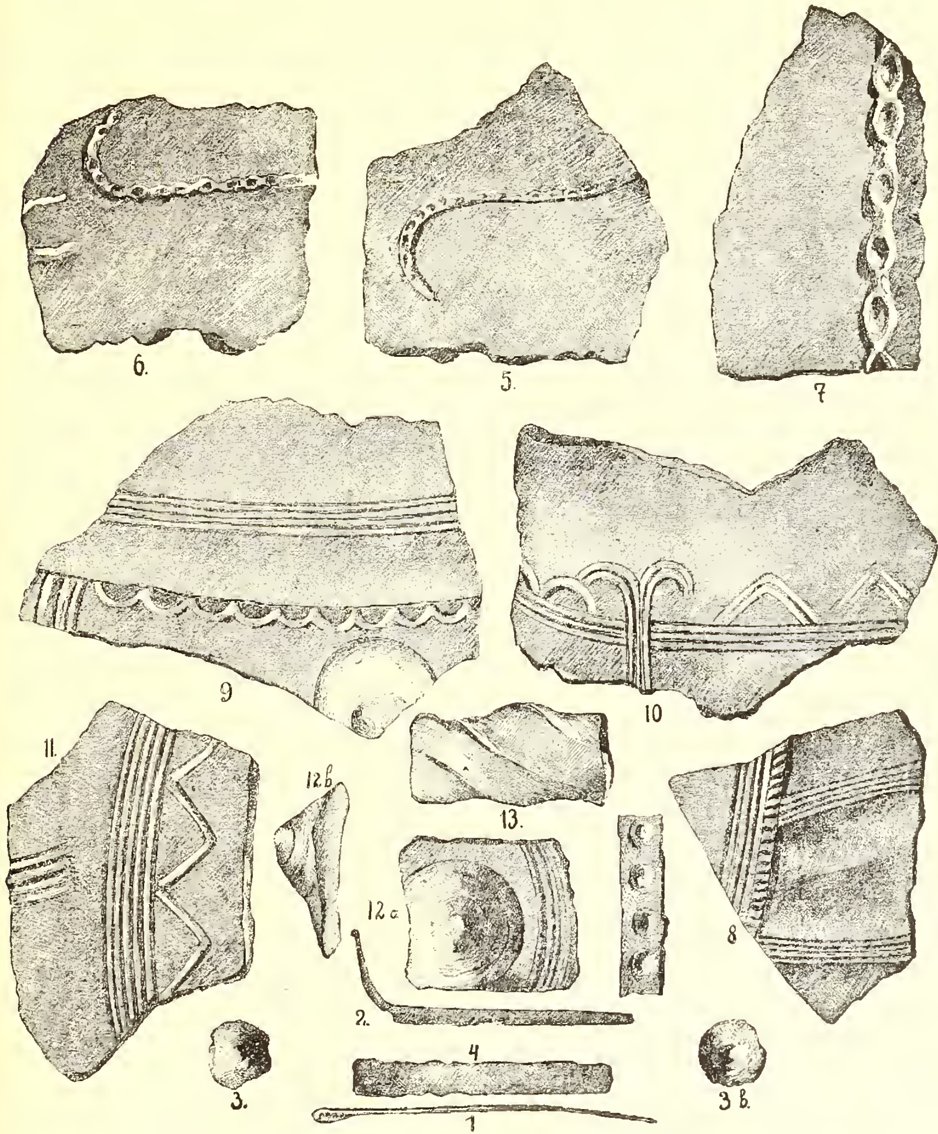
OROSZLÁNKŐVÁRI LELET. Az elmúlt nyáron Trencsénmegyében időzve, kirándulási helyül a regényes fekvésű *Oroszlánkővárát* választám.

A kirándulás dúsan jatalmazá fáradságomat; mert eltekintve a kíváló élvezettől, melyet már a vár szemlélete s a felséges kilátás nyujtott, útközben egészen véletlenül egy őskori leletre is bukkantam.

Ezt megismertetni e sorok feladata. Mielőtt azonban a lelet leírásához fognék, legyen szabad kirándulásom tulajdoni czéljáról — a várról — néhány szóval megemlékeznem.

Az illavai vasuti állomástól egy fél óra alatt ér az utas a Vág folyó túlsó (jobb) oldalán fekvő *Pruszka* nevű mezővárosba, hasonnevű, jelenleg az aulendorfi gróf Königsegg család tulajdonát képező uradalom székhelyére. Innen döczögős mezei úton folyton fölfelé s éjszaknak haladva, körülbelül egy mért-

földnyi távolságra, közel a morvaországi határszélhez, lombkoszorúzott dombokból falként kiemelkedő magas kopár mészkősziklán épűlt *Oroszlánkővára*. Az orbovai *Jakussithok* egykori büszke sziklafészke, melyhez annyi történelmi emlék s nem egy regényes monda fűződik, * ma már teljesen romban hever;

OROSZLÁNKŐVÁRI RÉGISÉGEK. IFJ. KUBINYI MIKLÓS RAJZAI UTÁN.

azonban még ily düledező állapotban is, regényes fekvésénél fogva, kíváló mértékben vonja magára az utazó figyelmét. Távolról szemlélve a várszikla azt a

* V. ö. Hormayr és Mednyánszky «Taschenbuch f. d. vat. Geschichte.» 1824-ki évf. 176-ik lap.

benyomást teszi, mintha az egész egy óriási rom volna; holott ezen oldalról már csak egy düledező hatalmas bástya koronázza a ketté vált sziklatetőt.

Közvetlenűl a várhegy tövében s a meredek völgymélyedés két oldalán egy kis falu viskói terjednek, neve *Podhragy* (Váralja), melyből kiérve, az út meredeken kanyarodik a vársziklát kerítő gyepes domb oldalán s a szikla tövében fölfelé.

Czélom csak a várrom megtekintése lévén, archæologiai kutatásokra nem is gondoltam, ha a jelzett úton kissé feljebb haladva, az útszélen elszórt sajátságos edény-töredékek — az őstelepek eme legmegbízhatóbb tanui — nem vonják magokra figyelmemet. Két vezetőm, kit a faluból vittem magammal, némi csodálkozással vette, hogy a cserépdarabok szemléletén szinte feledem a várromot, s még inkább, midőn az egyiket rögtön visszaküldtem a faluba ásó és kapáért.

Mialatt ez visszatért, a romokat tekintém meg. Csak néhány perczig tart az út, mely a vársziklával párhuzamosan vezet fölfelé egy nyeregre, honnan a vár éjszakkeleti oldala csaknem teljesen áttekinthető. A várépületek zöme tulajdonképen a szikla ezen oldalán épült. Minthogy azonban a rom, kivéve rendkívül regényes fekvését, nem sok tért enged a vizsgálódásnak, csakhamar ismét visszatértem ama helyre, hol a cserepeket találtam, s hol emberem, még egy társát is magával hozva, ásó és kapával már várt reám.

Negyed magammal rögtön hozzá fogtam a munkához. Már az első kapavágás után, alig 8—10 cm. mélységben, nagyszámmal jöttek napfényre az érdekes díszítésű cserépdarabok, fájdalom, mind annyira össze-vissza vegyítve s apróra törve, hogy azokból utólagosan csak egy edényt sem sikerült teljesen összeállítanom.

Hogy a cserepek csakis *használatra* szánt edényekből erednek, az iránt pillanatig sem lehetett kétségem; mert a cserepekkel vegyesen annyi állatcsont és faszén került felszínre, hogy alig egy órai ásatás után, akár egy szekérre valót gyűjtöttem belőlök.

Az ásatás a mészkő törmelékkel vegyes fekete porhanyós televény földben igen könnyen ment, miből azt kellett következtetnem, hogy a talaj már egyszer bolygatva volt. Mikor? s ki által? — e tekintetben a falu lakói nem tudtak felvilágosítással szolgálni. Tekintve a várdomb felette meredek voltát, alig képzelhető, hogy az az őslakóknak akár csak ideiglenes települ szolgálhatott volna. Sokkal valószínübb, hogy a nagymennyiségű cseréptörmelék és konyhahulladék a vársziklát szük vonalban ma is környező sík terasse-ról, földcsuszamlás következtében, vagy pedig a várba vezető, ma is látható régi út építése alkalmával került mostani helyére.

A kiásott edénytöredékeken kívül, melyeknek részletes ismertetését alább adom, körülbelől 18—20 cm. mélységben, négy apró, részben teljesen ép bronztárgy is került a felszínre, és pedig:

1. Egy 75 mm. hosszú, legvastagabb részén 2 mm. átmérőjű bronz sodronyból készült *varrótű*, melynek füle a sodrony visszahajtott felső részének a sodronyhoz való formasztása által van előállítva. (1. sz. ábr.)

2. Egy 60 mm. hosszú, ív alakban csaknem derékszög alatt felhajló 20 mm. magas, fölül kis gombba végződő kampóval ellátott lapos *szög*. Igen hasonló a jelenleg is gyakran használt függöny-zsinór tartókhoz. (2. sz. ábr.)

3. Egy 15 mm. átmérőjű, lapos félgömb alakú, kissé töredezett szélű *füles gomb* vagy pityke (3. sz. *a)* és *b)* ábr.) és végül

4. Egy 60 mm. hosszú, 5 mm. széles, töredezett szélű bronzlemez. — Valamennyinek szironya igen szép halványzöldeskék színű.

A kiásott cserepek általában korongon készült edényekből származnak, s úgy az anyagot mint a díszítést tekintve két főcsoportba oszthatók.

Az első csoportot képezik a durvább művű, érdes törésű csak igen kevés quarcztartalmú homokkal vegyített gyúrmából készült, kívülről halvány téglaszínű, belülről szürke, — a körív hajlása után ítélve — óriási edényekből származó cserepek. Ezeknek egyetlen díszítése, az öbölhajlás felett 16 mm.-re plastikailag kiemelkedő hosszúra nyújtott fekvő *S* betűhöz hasonló pálcza, melynek felső részébe egyenlő távolságban 3—4 mm.-nyi hosszúdad köralakú mélyedések vájvák ; miáltal a láncz alakja igen találóan van utánozva.[1] A nyilván különböző, de egymáshoz hasonló edényekből származó ily díszítéssel ellátott cserepeket összehasonlítva, úgy látszik, hogy a lánczdíszítés az edény mind a két (vagy talán mind a négy) oldalán akként volt alkalmazva, hogy az egymással felfordítva szembeállított *S* közé esett az edény füle. (L. az 5. és 6. sz. ábrát.) A cserépfalak vastagsága átlag 10 mm.

A második csoporthoz tartozó többi edénytöredékek, ugyanazon díszítési motivumok mellett a gyúrma készítésmódja és az égetés tekintetében a legnagyobb változatosságot mutatják.

Az agyag gyúrmája általában sokkal finomabb mint az első csoportnál s nagyobbára kevés csillámtartalmú homok, vagy mészkő kavicscsal[2] vegyített. A cserépfalak vastagsága 2—10 mm. között váltakozik. Törésük hol fekete-piros, hol fekete-hamúszín, hol pedig fekete-szürkéssárga színt mutat. — A finomabb cserepek gyúrmája teljesen homokment ; törésük egyenletesen fekete.

Az edénytöredékek gondosan simított külső része az ezen csoportbeli cserepeknél általában graphittal van fényesítve. A díszítést illetőleg a vastagabb falú, nagyobb edényekből származó cserepeken, az első csoportnál ismertetett *lánczdiszitésen* kívül, mely utóbbinak kivitele itt sokkal gondosabb (7. sz. ábra), a szintén plastikailag kiemelkedő *zsinórdiszitéssel* találkozunk. Ez a domborúan kiemelkedő pálcza-díszbe ferdén, vagy tekercs módra alkalmazott bevágások által igen csinosan van előállítva (8. sz. ábra) s rendszerint az elválasztó vonalat képezi az edény nyaka és öbölhajlása között. Míg felsőrészét öt-hat sorban körűlfutó, olykor csipkézettel (czik-czak, vagy csúcsív alakú kettős vonalakkal) szegélyezett párhuzamos sávok díszesítik, addig alsó részétől az öbölhajlás felé hol derékszög alatt, hol ferdén, hat-hét finom párhuzamos vonallal szegélyzett 40—50 mm. széles kestős borda fut le (8. sz. ábra). Az öbölhajlást ezen kívül

[1] Ehhez hasonló diszítésű edénytöredéket ismertet *Schliemann* «Ilios»-ában a 317-ik lapon ; továbbá *b. Nyáry Jenő* «Az aggteleki barlang» czímű művében (115. l. 224. ábra és 118. l. 238. ábra). — V. ö. *F. Heger* értekezését : «Das Urnenfeld v. Libochowan». — Mittheil. d. Antrop. Ges. in Wien. Új f. XIII. k. 180. és kk. l.

[2] Ezen kavics némely cserép belső (graphit mázzal be nem vont) részén az égetés alkalmával mészszé vált, s később a víz által feloldatván, kihullott. Ekkép magyarázom az e fajta cserepeken látható likacsokat.

kör-körökből, sőt kerekded mélyedésekből kiemelkedő, paizsdudorhoz hasonló csücskök ékesítik (9., 10., 11. és 12. ábra).

Ezenkívül igen gyakori az egyszerű borda-díszítés, mely rendszerint függőlegesen, olykor ferdén lefutva az öbölhajlást, sőt az edényfüleket is díszesíti. Egy cserepen az edény felsőrészét (peremét) látjuk ily ferdén átfutó hullám- vagy csavarszerű mély bordákkal ékesítve (13. ábra).

A füllel ellátott cserépdarabokat két csoportba osztottam. Az első csoportot képezik az edény nyakán alkalmazott rövid körhajlású fülek, a milyeneket a közönséges használatra szolgáló tejes csuprokon ma is látunk. Ezek a legsűrűbben fordúlnak elő. A másik csoportba soroztam az edény öbölhajlásából kinövő lapos félköralakú kissé lehajló tömör füleket.

Megemlítést érdemel még egy egyenközű prismához hasonló, alsó és felső részén súgár alakban eloszló bordákkal díszített, 20 mm.-re kiemelkedő fül vagy csücsök. Ehhez hasonló a leletben több elő nem fordúlt.

A cseréptörmelékkel kiásott nagymennyiségű csontok (szárcsontok, álkapczák, bordák, agyarak, fogak) nagyobbára a vaddisznóból valók. Ritkábbak a kecske- és szarvasmarhából származó csontok és fogak. Lófogat csak egyet találtam.

Mindezek után azt hiszem, hogy *Oroszlánkővárát* innentúl bízvást hazánk *bronzkori* lelhelyei közé sorozhatjuk. A lelet, melyet a fentebbiekben ismertetni volt szerencsém, magában véve igen csekély ugyan ; de jellemző voltánál fogva mindamellett némi figyelmet érdemel. Vajha akadna trencsénmegyei szaktársaink között, ki az általam megkezdett kutatást rendszeresen folytatná !

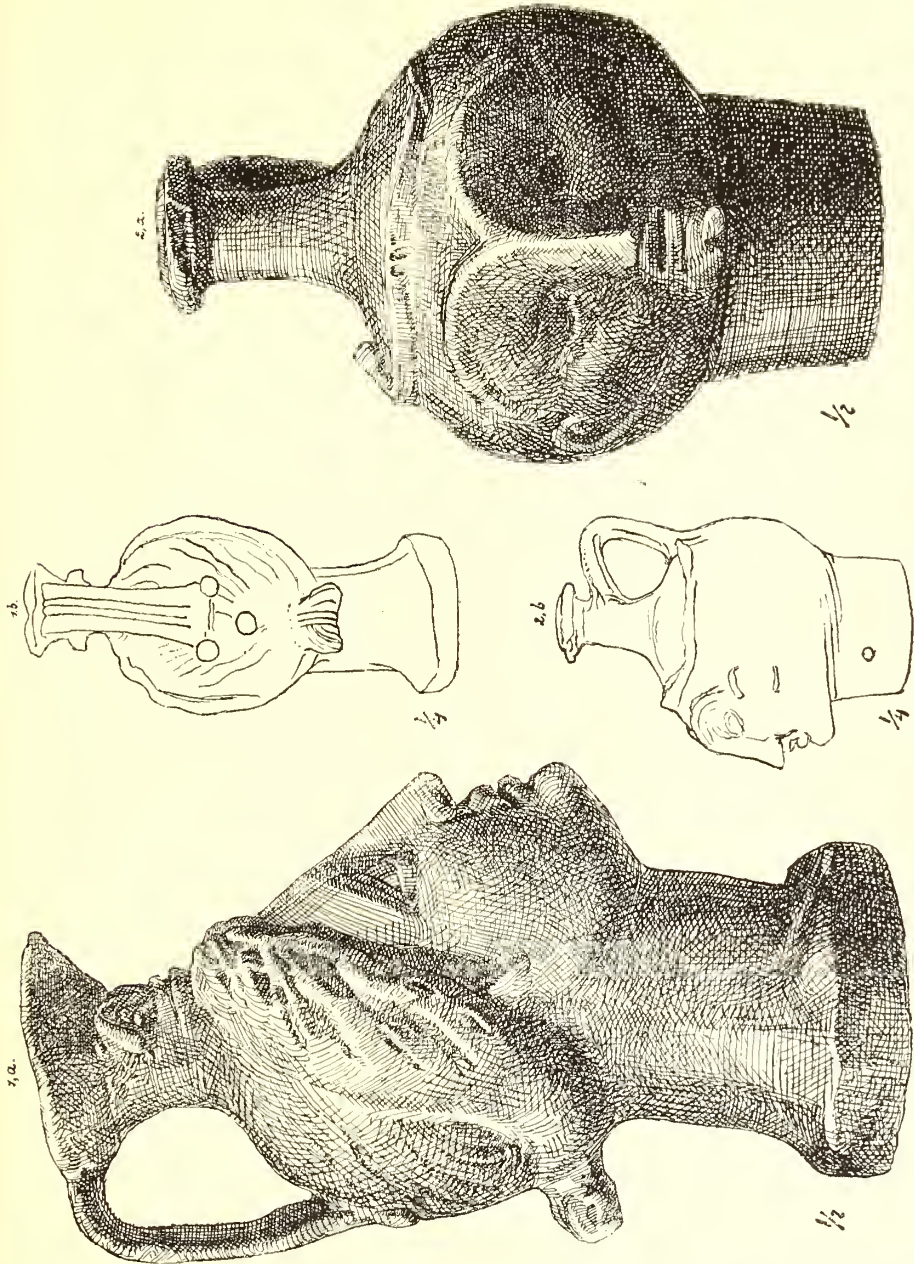
Végül — a nélkül, hogy a lelettel összefüggésbe kívánnám hozni — meg kell említenem, hogy részint ásatás közben, részint a várdomb felszínén számos kisebb-nagyobb törötthegyű stalagtit-csapot találtam. Hogy a hely közelében csepegőkő-barlang volna, arról az odavaló lakosok nem bírnak tudomással ; hanem azért jól ismerik a követ, melyet nyelvükön «Sztrelá»-nak (nyíl, istennyila, mennykő) neveznek. — Magoktól itt bizonyára nem termettek e kövek, s mert nyilván oda hozattak, rendeltetésöknek is kellett lenni, a mely nem lehetett más, mint az, hogy a harczban vagy a vadászatok alkalmával nyílhegyűl használtassanak ; hacsak nem akarjuk feltenni, hogy — hasonlóan mint sok más ősnépeknél a tűzkövek — bűvereklyéül (amulette) szolgáltak.*

Ifj. Kubinyi Miklós.

Győrvidéki Leletek. A benczések győri gymnasiumában még Rómer Flóris ottani tanárkodása korában igen érdekes muzeumot alapított, melyet későbben ez intézet buzgó őre, Méry Etele fáradhatlan szorgalommal gazdagított. A boldogúlt különösen a győri vasút építése korában az arrabonai temetők kutatása körül szerzett nagy érdemeket s az ezen időben gyűjtött tárgyak fontossága a győri muzeumot a leg-

* *Dr. Rómer Flóristól* hallottam, hogy ama babona, mely szerint a tűzkő a villámcsapás ellen óvszerűl szolgál, hazánk némely vidékén ma is fenn áll. — Ugyanezt állítja Olaszország némely tartományának lakosairól. *Helbig:* «Die Italiker in der Poebene» 94. l. 3. sz. jegyz.

nevezetesebb vidéki muzeumok sorába emelte. Győrött e közintézeten kívül még Kálóczy Lajos buzgó szaktársunknak van érdekes régiség-

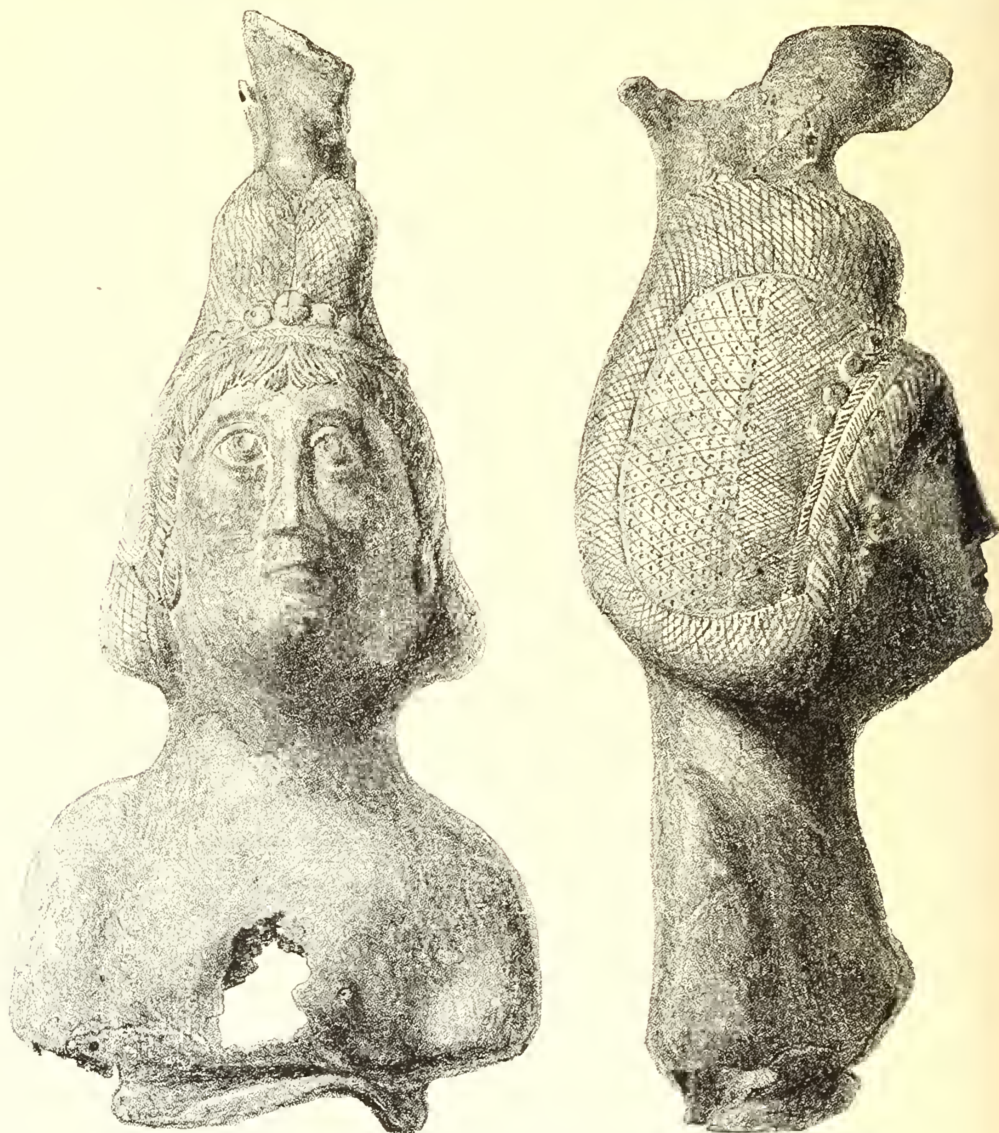
FIGURÁLIS AGYAGKORSÓK A GYŐRI MUZEUMBAN. I. TÁBLA.

gyűjteménye. Mindkét gyűjtemény java-részét még a régészeti társulat 1881. évi áprilisi ülésén láthatták a társulat tagjai.*

* Lásd ez ülésről szóló jelentést Arch. Értesítő. Uj füzet. II. kötet 5. lapján.

Néhányat ezekből győri szaktársaink engedelmével még akkor rajzoltattunk le és most, midőn az országos kiállítás régészeti osztályában ismét láthatók lesznek, alkalomszerűnek véljük a rajzok közzétételét.

A legérdekesebb ezek közt három korsó, melynek közös sajátsága,

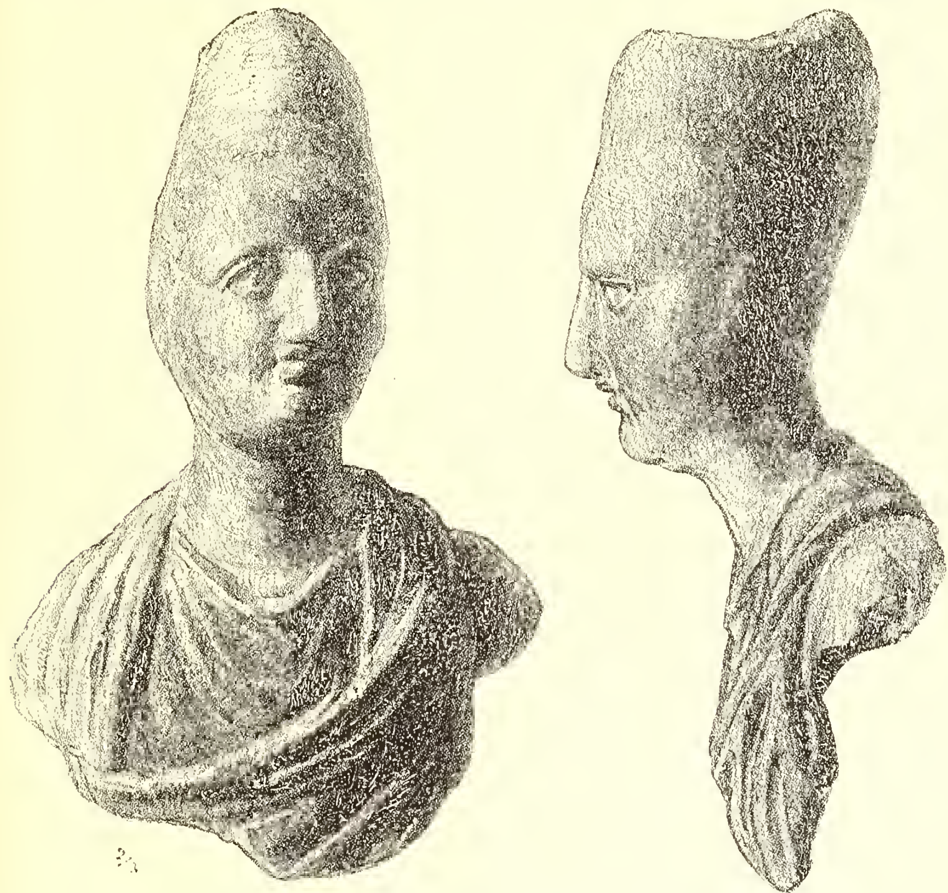

FIGURÁLIS BRONZKORSÓ KÁLÓCZY LAJOS GYŰJTEMÉNYÉBEN. II. TÁBLA.

hogy a korsó hasát emberi fej képezi. Kettő vörösre égetett agyagból készült (I. tábla), s ezek a győri muzeuméi, a harmadik bronzból való (II. ábra), s ez Kálóczy Lajos régiség-gyűjteményét ékíti. Legszebb és valószinűleg legrégibb köztük a női fej (I. 1.), mely jó művészeti traditiók szerint készűlt, melyek az ily figurális korsókat Görögor-

szágból átszármazott minták szerint az imperium korában forgalomba hozták.

Mintegy ellentéte a másik győri agyagkorsó (I. 2.), melyet barbár kéz antik minta után, de nem antik szellemben készített. Az orr, szemöldök, szem, száj, fül és áll csak hozzávetőleg jelezvék, már a fej idomával nem törődött az agyagos és a nyak jelzésére a korsó hengerded talapzatát elégségesnek tartotta. Azonban minden tökéletlensége mellett

RÓMAI NŐ MELLKÉPE AGYAGBÓL A GYŐRI MUZEUMBAN. III. TÁBLA.

ez az «arczképes» edény még mindig tökéletesebb alkotvány, mint a minőket Németországban az északi tenger melléki vidékeken és beljebb barbár sírokban találnak és melyek «Gesichtsurnen» neve alatt ismer a szakirodalom. Ott az orr, szem, száj és fülek legtöbbször még vázlatosabban jelenkeznek és gyakran csak a régész tapasztalt szeme birja az inkább symbolikus mint szerves részeket képzelme és tapasztalása segítségével helyesen fölismerni.

Németországban a rómaiság határán kívül, alighanem helyesen a barbár műképesség teremtő erejének első önálló kisérleteit látják az

arczképes urnákban. Nálunk s a fönforgó esetben, a győri edény csak naiv utánzási kisérletnek látszik s ezt annál biztosabban tehetjük föl, mert az edény szájnyilásának és fülének idomítása lényegében összevág egyéb római edények idomaival s az anyag technikai kezelése is római kezelésre és befolyásra vall.

A harmadik figurális korsó még jóval érdekesebb mint az előbbi kettő. A Kálóczy úr korsója szépségre nézve messze hátra áll az egyik győri muzeumi társa mögött és anatomiája csak valamivel jobb mint a második szám alatt bemutatott barbár műalkotásé. Főérdekét nem is szépsége, de fejdíszének hű föltüntetése képezi, melyre a müvész több képességgel bírt és több gondot fordított, mint az arcz, nyak és mell alakítására.

A haj ugyanis a harmadik századbeli érmekből ismert női arczképek hajdivata szerint van elrendezve, a két konty ugyanis szegélyezvén arczát és feje oldalait, hátul összeér, és a fej legtetején két erős csomóban van föltüzve. Hogy azután ebben a mesterséges elrendezésben megmaradjon a hajzat, félig hálószerű, félig gyöngyökkel kivarrott kelméből készült fejkötő alá szorították. Idők folyamán a fejkötőt keményebb anyagból készítették és sisak formájára rakták föl (galea); e divatra az olvasók az Arch. Ért. egyik korábbi kötetében találnak példát.

A jelen esetben a háló hét díszes gombostűvel volt föltűzve, melynek gombját egyenként híven utánozza a bronzkorsó müvésze.

A korsó meglehetős rossz állapotban maradt fön, fölül-alúl csonka, munkája is középszerű, de készítője az aprólékos korhű divatosság figyelembe vétele által kortörténeti érdeket adott müvének.

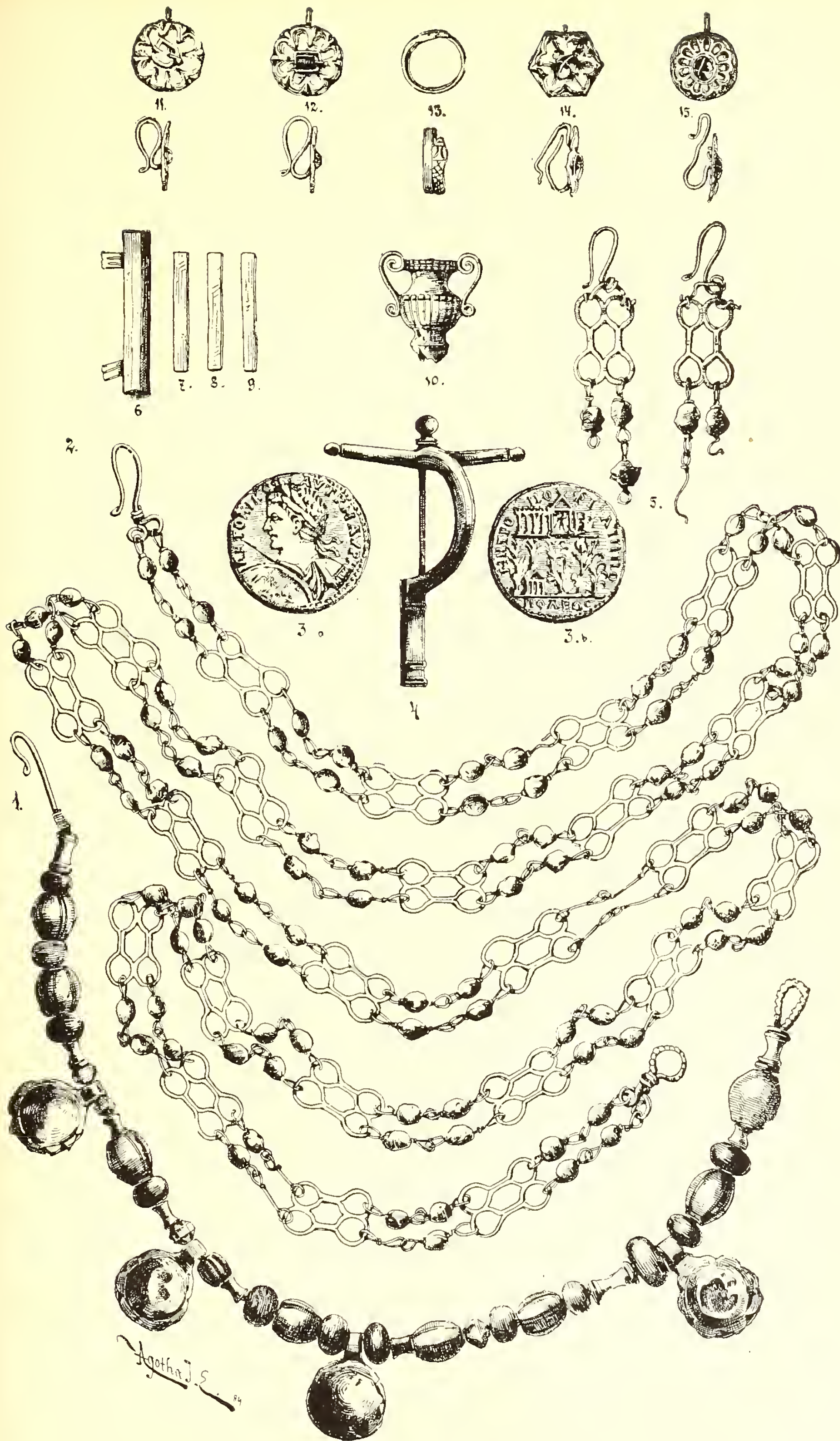
Szintén hasonló érdekkel bír egy szürke agyagból készült igénytelen mellkép (III.) a győri muzeumból.

Az arcz alighanem egyéni arczkép kiván lenni, nem pedig convenczionalis mű s erre az arcz vonásain kívül a haj divatos elrendezése is utal. A második század hatvanas és hetvenes éveiben uralkodó császárnék hozták divatba a haj ilyetén elrendezését.

A szobrocska ugyancsak fölületesen van mintázva, de azért könynyen érthető, miként volt e tisztes hölgy haja köröskörül magasra felfésülve azután kontyba csavarva és a kontyok végei a haj toronyszerű falai mögé bujtatva.

Merészség volna e fölületesen dolgozott szobrocskában római császárné arczképét találgatni, bár nincs kizárva, hogy valamely hű arrabonai alattvaló laresei között kivánta bírni a dicső Antoniusok vala-

* Arch. Ért. XIV. köt. XXVI. tábla.

RÓMAI SÍRLELET BOLGÁRORSZÁGBÓL.

mely női tagját; de valószinűbb, hogy itt valamely gazdag vidéki polgárasszony képe van előttünk, a ki a birodalmi főváros divatját követte.

Hpl.

Egy Római Sirlelet Bolgárországból. Egy pozsárováczi aranyműves 1884 tavaszán ajánlott a magy. Nemzeti Muzeumnak egy arany sírleletet, mely állitása szerint Bolgárországban ásatott föl. Korát a sírban talált érem határozza meg, melynek előlapján (3a) Caracalla császár koszorús, paizsos mellképét látjuk a következő fölirattal:

AVTKMAVPHA ANTONINOC

a hátlapon (3b) Philippopolis városának főtemploma van ábrázolva, négy oszlopos előcsarnokkal, a nyílt ajtón át látszik Jupiter szobra. A templomliget (Temenos), közepén oszlop emelkedik, melyen szobor áll, a bemenetnél egy kisebb négy oszlopos épület. A felirat MHTPOHO ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΟC Philippopolis anyavárosé, s ezen érem nem fordul elő Mionnet munkájában s eddigelé egyetlen példány.

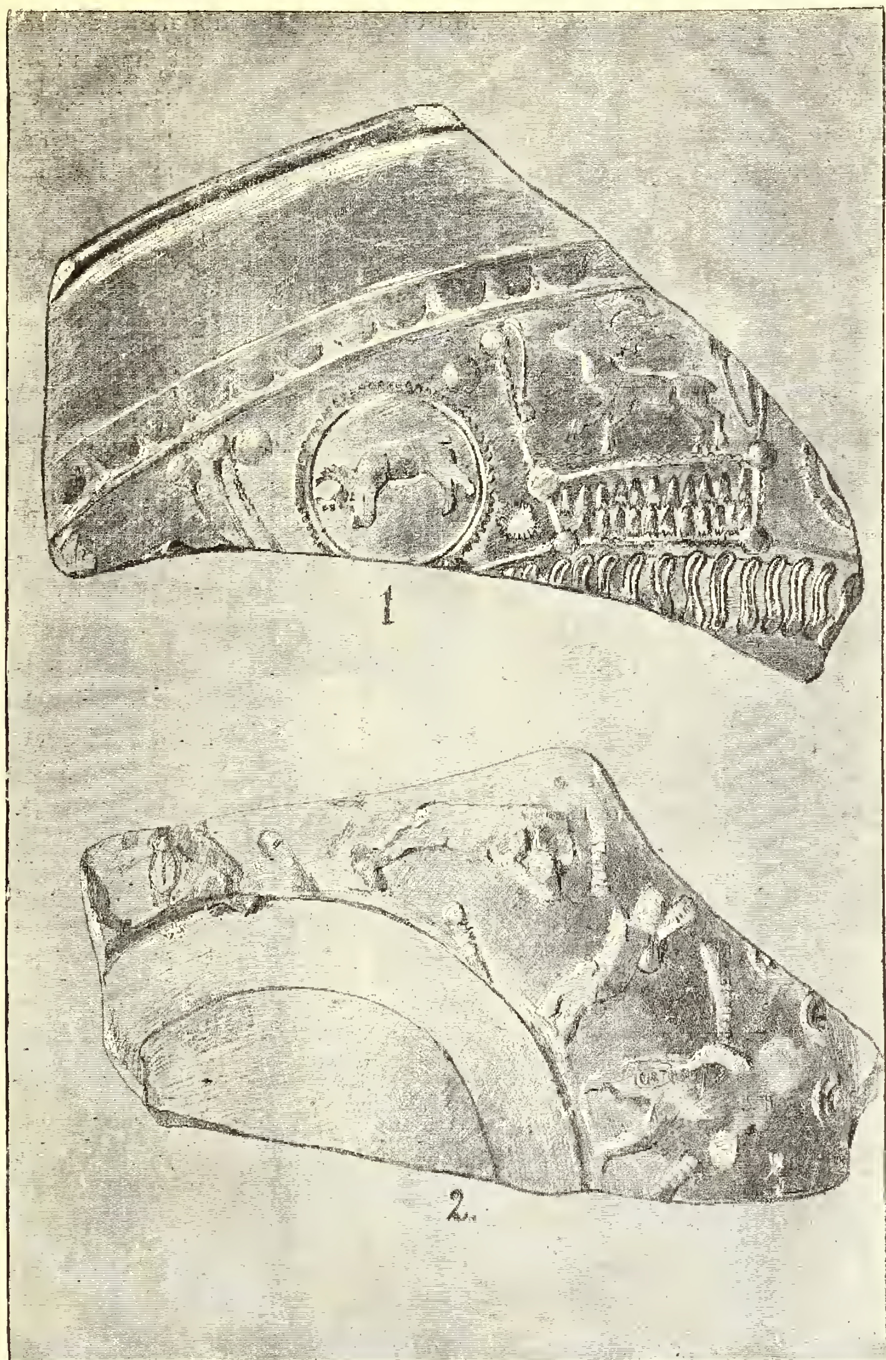
A sírban, a mint látszik, egy korosabb nő és egy leány volt eltemetve, erre mutat a hosszú arany láncz 2. sz. a., mely fölváltva huszonnégy kettős nyolczas alakú, lapos aranytagból és ötven pár fehér pasztagyöngyből áll. Mindegyik ezek közül arany sodronyra van fűzve, mely fölül és alul kis gyűrűt formál s ezáltal a nagyobb tagokhoz lánczolódik. A láncz két végén megvan egyrészről a gyűrű, másrészről a kampó. E lánczhoz tartozik két fülbevaló 5. sz. a., hasonló kettős nyolczas alakú lapos taggal, melyről két-két arany sodronyra fűzött fehér pasztagyöngy lógott le. Ezek közül azonban három elveszett.

A nő ruházatához tartozik még egy egyszerű aranyozott bronzfibula 4. szám alatt, minő a római későbbi császári időben gyakran fordul elő.

A leány ékszere egy rövidebb nyakláncz 1. sz. a., arany lemezből vert négy bullával s fölváltva nagyobb és kisebb arany s fekete és fehér pasztagyöngygyel. Az egyik ujján aranygyűrű volt 13. sz. alatt, mely kígyófejben végződött. Négy fülbevaló találtatott mellette a 11. s 12. sz. alatti páros, virágalakú, közepén zöld üvegpasztával, mely az egyik példányról elveszett, a 14. és 15. számú fülbevaló ellenben különbözik egymástól, mindegyik virágot mutat ugyan zöld pasztával közepén, de alakjuk nem felel meg egymásnak. Nem éppen ritka eset, hogy sírokban nagyobbszámú ékszer találtatik azon kívül, mely a meghaltnak diszítéséhez tartozik, így itt is látunk még 10. sz. alatt egy kis díszedényt arany lemezből kiverve, s fejér anyaggal megtelve, mely neki consistentiát ád, a 6., 7., 8. és 9-dik szám alatt pedig arany rudacskákat, melyekről nehéz volna meghatározni, mire szolgáltak.

Pulszky Ferencz.

Mosonymegyei Ásatások. Első közlemény. Mosonymegye érdekes történelmi multtal biró területéről számtalan lelet került már egyesek bir-

tokába, mely leletek megyénk határszéli fekvésénél fogva — sajnos — nagyrészt külföldre vándoroltak és így a hazára nézve elvesztek; ezen

körülmény a megye intelligentiáját arra indítá, hogy egyletünket megalakítva, szakszerű és folytonos kutatások útján a megye monographiájának kiegészítése és a leleteknek Mosonymegye tulajdonaként az utókor részére leendő megóvása eszközöltessék; tette pedig ezt hazafui kötelességből és azon meggyőződésben, hogy megyénk területe az ily czélu tevékenységére még dús eredményt igér, mely meggyőződés alaposságát eléggé igazolják az egylet rövid idejű működése alatt már is felfedezett lelhelyek, melyek kiaknázását azonban a kezdet nehézségeivel küzdő egylet, csekély anyagi erejénél fogva, csakis évek során át leend képes eszközölni.

A tér szűke és tulajdonképeni feladatunk nem engedik leirni azon számos helyet, melyet egyletünk biztos nyomok alapján olyanoknak tart, hol az ásatás sikert igér és azért csakis azon lelhelyekre szorítkozom, melyeken ásatás történt, és az onnét nyert leletek régiségtárunkba elhelyezvék; ezek a következők:

I. Pusztasomorjai laktelep.

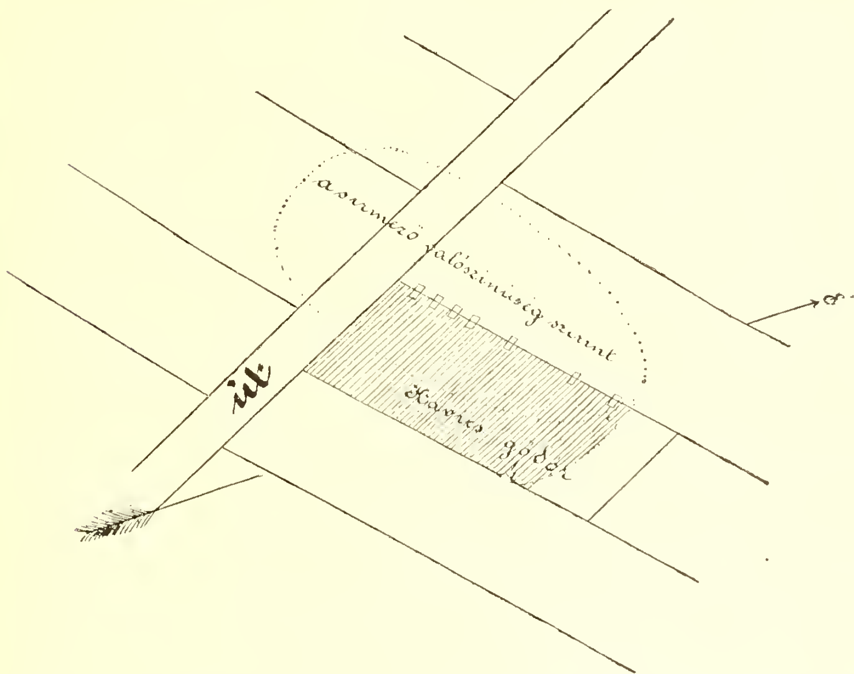
A falu melletti felső düllő szántása alkalmával az eke évek óta köveket és cserépdarabokat vetvén fel, ezen területet Istvánffy Ede történetbúvár és egyletünk tagja társaságában megszemlélve, számos, az ekevas által felszínre hozott és a római vízvezetékek és koporsókhoz is használt felálló karimáju cserépdarabot találtunk. Egy keresztmetszetet szegetvén, É. N.-ról D. K.-nek vonuló kőfal talapzatára akadtunk, melyet 6 öl hosszúságban mindkét oldalt kitakarva (az itt bemutatott) terra sigillata díszedény-darabot leltük, melyen emberi alak medvével viaskodik. Több tárgyat ezen próbaásáskor nem találtunk, azonban e helyütt már több római érem is találtatván, meggyőződésünk szerint e hely római laktelep maradványait rejti és azért az ásatás folytattatni fog.

II. Körtélyesi sírtelep.

Azon hírre, hogy a körtélyesi határ egyik dombján évek előtt egy kő válu ásatott ki, melyre szántásközben bukkantak, és ezen válu jelenleg is Horvát-Járfalu községében egy pórgazdánál itatóváluként szolgál, ennek megtekintésére rándultam és constatáltam, hogy az egy kő sarcophag, melyen felirat ugyan nincsen, de a fej alatti emelkedettség kétségtelenné teszi rendeltetési czélját. Erre a lelhelyre rándulva, próbaásatást tartattam, és egy éjszakról-délnek vonuló kőfalra akadtam; ennek közelében nyugat felé 150 cm. mélységben, egymástól két m. távolságban három É. É. N.-ról — D. D. K.-nek fekvő sírra akadtam melyekben azonban a lábszár és karcsontok kivételével a többi csont teljesen el volt korhadva és semmiféle más tárgy sem volt fölfedezhető, további két méter távolságban egy hossznégyszögű, két oldalán fel-

álló karimáju, nagy cserép téglákból — melyek vastagsága három cm. — összeállított gyermeksírra találtam, — két, hosszában fektetett cserép képezte a koporsó fenekét, a hosszoldalon két-két, elején és végén egy-egy felállított cseréplap képezte az oldalakat, négy-négy csúcsba állított cseréppel az egész befödve találtatott. A tetőzet egyik cseréplapja valószinűleg szántás közben letiportatván, az ekként beomlott földet szorgosan átkutattam, de sem csontra, sem más tárgyra nem akadtam, csak a földben elvonuló sárgás erek jelezték, hogy a teljesen elkorhadt gyermekcsontok maradványait képezték.

A cseréplapok régiségtárunkban elhelyeztetvén, tekintve, hogy a

rómaiak Castrum Gerulatája ezen — Köpcsény, Oroszvár, Körtélyes és Járfalu közötti területen állott — a közeli dombtetőkkel együtt, mihelyt az egylet anyagi ereje engedi, e helyütt nagyobb mérvű ásatások fognak tartatni.

III. Szentpéteri sírmező.

A Mosonymegye részére évek előtt nyitott szentpéteri kavicsbánya kiaknázása alkalmával hir szerint sok csontváz, bögre és bronztárgy találtatván, sikerűlt ezen tárgyakból egy bögrét és (II. tábla 1. sz.) griffet ábrázoló övdíszt az egylet részére megszerezni, melyek igen régi korra vallván, — habár akkor még egyletünk nem létezett, — saját gyűjteményem szaporítása céljából kutattam, hogy azon kavicsbányákban történt közelebbi évekbeni munkálkodások alatt nem fordultak-e

elő újabban is leletek s miután a községben ilyennek nyomára nem akadtam, személyesen megvizsgáltam a kavicsbányát és a még ki nem aknázott részen két méterig mélyített árkot huzattam, de csak ősföldre találva az ásatást beszüntettem. Ezután a kavics elhordás által keletkezett két magas partnak külső — az idő által egy szinűre festett — meredek oldalain a külső földréteget lenyesetve, az éjszaki partoldalban öt helyen, a sárga agyaggal vegyített kavics és lősztalajban, egymástól két méter távolságban, a felszintől lefelé 140—156 cm. mélységig terjedő egy méter szélességű öt négyszög tünt elő, fekete humussal vegyítve. Ezek mindegyike sírnak bizonyult.

Mind az öt sírt kiásattam, — sajnos — mint laikus, tapasztalatlanságom folytán, hiányosan, mert szabályos méreteket nem eszközöltem és akkor még a tárgyak szokott helyét sem ismertem; ezek közül is bizonyára nem mind került birtokomba.

A sírok és csontvázak É. É. N.-ról D. D. K.-nak és pedig az utóbbiak majd jobbra, majd balra fordult koponyával, hanyatt feküdtek; a karok fekvése rendetlen, a bögrék mind a fej felett találtattak, ezekben az étkek maradványai és baromficsontok, — az alsó lábszárakon keresztbefektetett marhakonczcsont.

Az egyes sírokban talált tárgyak a következők valának:

1-ső sír. Férfi csontváz, vas dárdavég, három pár aranyozott bronzcsatt, bronz szíjvég, vas karikadarab, háromélü nyílvég.

2-ik sír. Női csontváz, rendkivül erős medenczecsont, orsógomb, csontnyelű vaskés, (I. tábla 2. sz.) a fejnél bögre.

3-ik sír. Férfi csontváz, vas fegyver, vas dárdavég, háromélű nyílvég, a lábszáron marhakonczcsont, a lábvégnél baromficsont.

4-ik sír. Férfi csontváz, hosszú alacsony koponyával, két vas dárdavég, vaskarika, vas szíjcsatt, a fejnél bögre.

5-ik sír. Férfi csontváz, két vas dárdavég, háromélü nyílvég.

Az egylet megalakulta után Deininger Imre és Iványffy Ede egyleti tagokkal a sírmező kiterjedésének constatálása czéljából kirándulván, a beállott esős időszak alatt föllágyult nedves föld alapszinébeni különbségek is könnyebben észlelhetők lévén, minden ásás nélkül újra két sírkereszt metszetére találtunk a partoldalban, mely sírokat már e czélra beszerzett és igen alkalmas bányászeszközeinkkel sajátkezűleg kifejtve, következő eredményre jutottunk:

6-ik sír. Női csontváz, jobb térd mellett orsógomb, vaskarika, egy vascsatt két része; 6 cm. hosszú, 1·2 cm. magas, 1·1 cm. széles, tehát hossznégyszögű, csontból készült késnyél, oldalain 11, 13, 15 körívből alkotott, egymásba font, szalagalakú faragással, a jobb fülhelyen egy tojásdad alakú huzalról lelógó, kékre zománczozott, cseréppel ellátott bronz függő; a csontváz baloldalán 3·1 cm. átmérővel biró ólomkarika, mely azonban csak négy darabban került elő.

7-ik sír. Igen erős férfi csontváz, elkorhadt háromélű nyílvéggel, a hosszú, lapos koponya az egylet régiségtárában van elhelyezve a lábszárcsontokkal együtt; az alsó állkapocs fogai a felső fogsortól (21 cm. mélységben) elválva találtattak; az alsó állkapocs kétségtelenül a temetéskor reá zuhant hant által nyomatott le ennyire. A koponyától balra 16 cm. magas, legnagyobb öblönyénél 27 m. körületü bögre, melynek környilása a lehajló pereménél 25 cm. átmérőjű.

A szomszéd földön megkisértett ásatás- és a kavicsgödör megújításakor működött munkások bemondása alapján biztosnak vehető, hogy a síroknak még háromnegyedét a szomszédos föld és az úton túl a kavicsbányára dülő két föld

fedi; mit az e helyütt észlelhető, habár igen csekély, emelkedés is bizonyít, miért is itt az ásatás folytattatni fog.

IV. Lébényi sírmező.

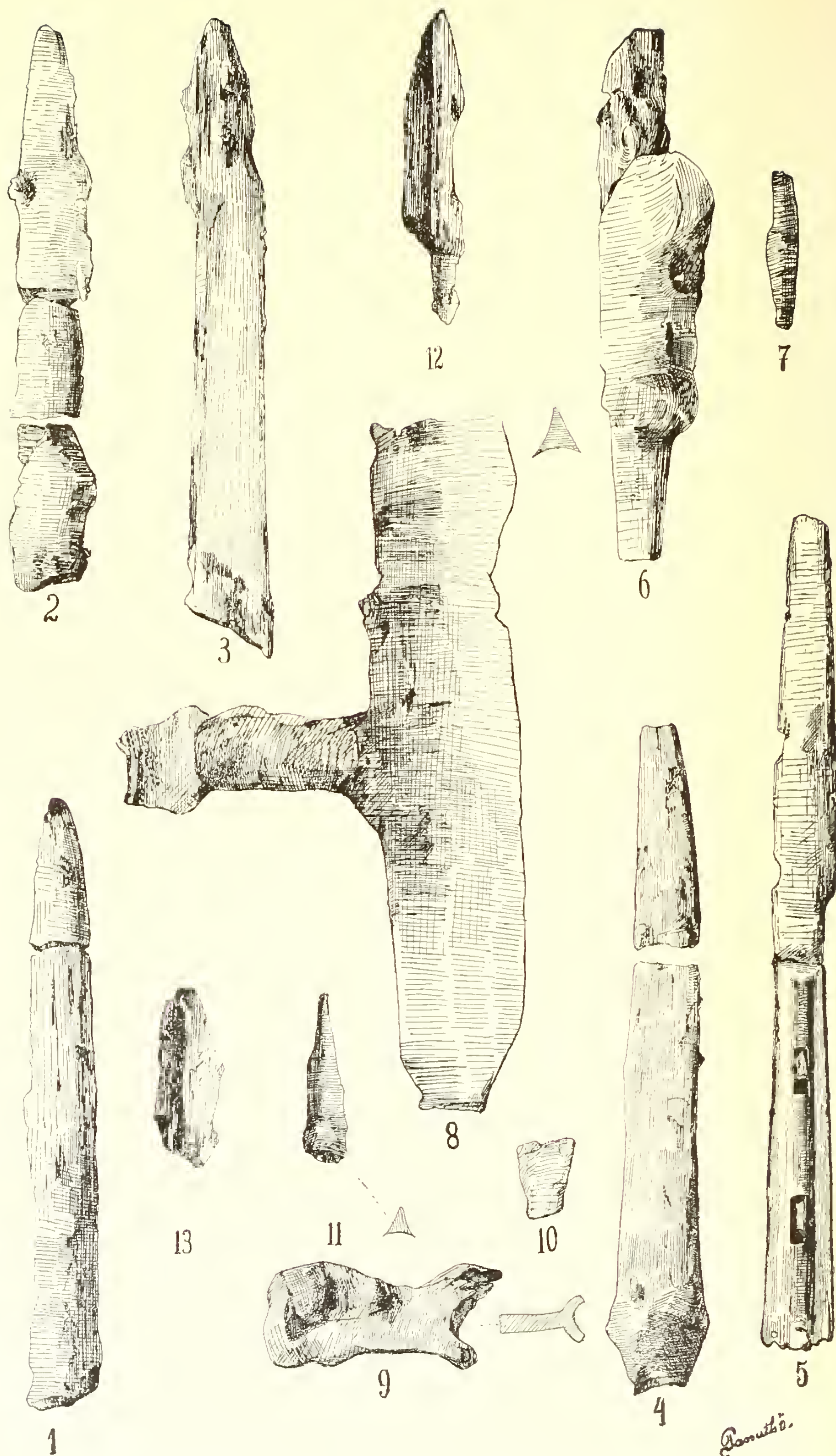
Ezen sírmező felfedezésére azon hír vezetett, hogy Hajós Mihály háza építésénél, mélyen a földben csontokkal telt, sajátságos alakú bögrére akadt, melyben sok hamu is volt. Ezen hirre Deininger Imre tagtárssal Lébénybe rándulva, nevezettet házánál felkerestük, és udvara mögött csekély magassággal biró dombhátat találtunk, mely délnyugatról éjszakkeletnek vonul. Ezen dombhát nevezett Hajós Mihály nyugati szomszédja Győri Mihály háza végében veszi kezdetét és úgy ezen, mint a mögötte fekvő és a Mecséri-utczába néző házsor udvarai között terül el, úgy, hogy — Hajós Mihály háza ezen soron utolsó lévén — ezen házsoron túl délkeletnek szelid lejtőt képez; az éjszak-nyugati oldalon azonban ezen dombot a házak és a jelenlegi temető messze követvén, a domb egy része már leásatott és így az illető Mecséri-utczabeli házak udvarait és kertjeit egytől egész négy méter magasságig terjedő meredek fallal környezi. A dombhát különben végig szántóföldnek használtatik és bevetve találtatott.

Leletek után kérdezősködve, minthogy a talált bögre már összezuzatott, feltalálható nem volt; de Győri Mihály birtokában volt még egy bronzgyűrű és valószinűleg nyakperecznek három darabja, melyeket az egylet részére megvettünk és itt bemutatunk; még karperecz is volt Győri birtokában, de ezt gyermekei játszásközben elveszíték.

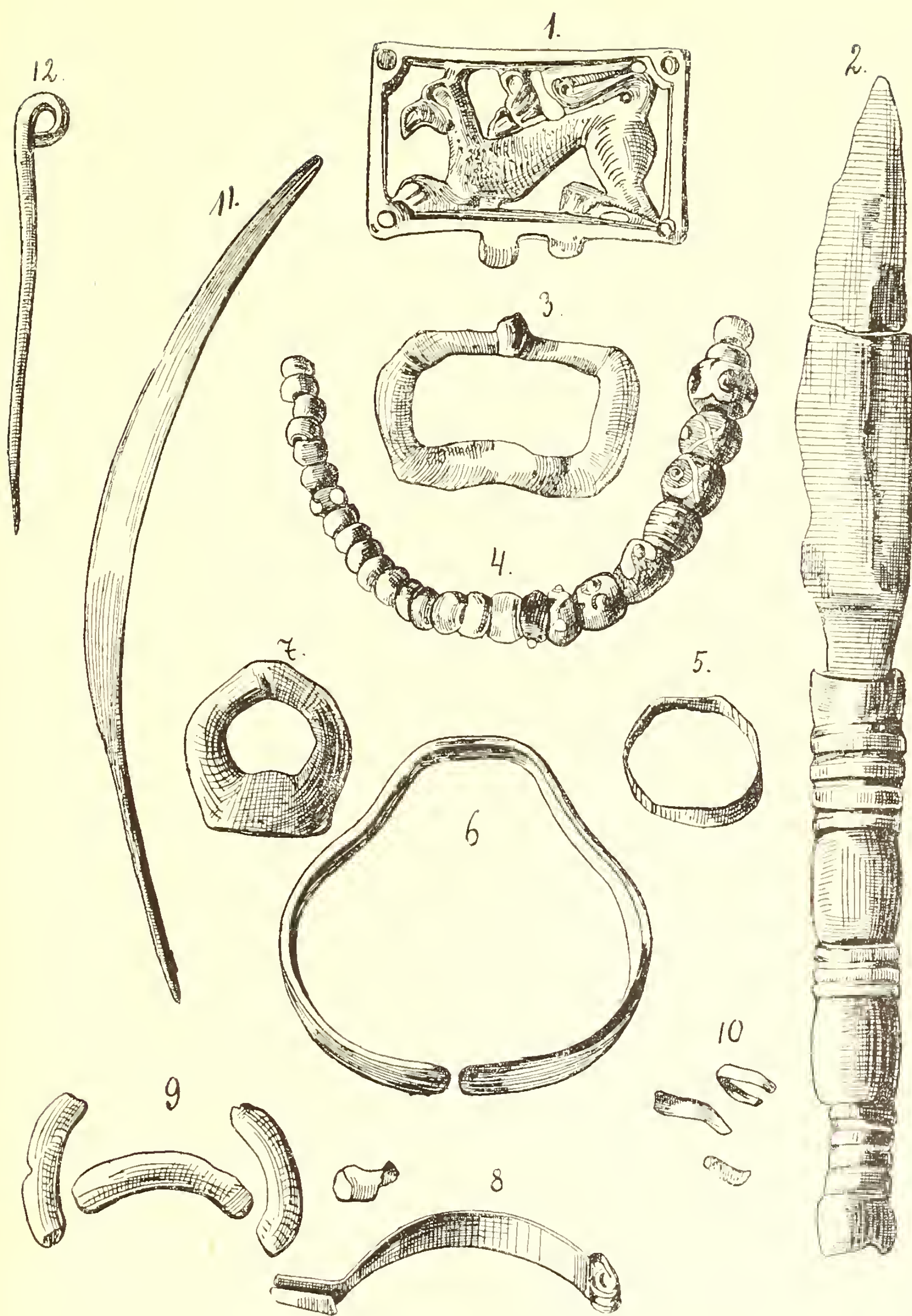
Az egész dombhát bevetve lévén, csupán Hajós Mihály háza végéaen, a dombhát délkeleti lejtőjén lévő luczernásban, tehettünk egy árok kiemelése által próbaásást, de siker nélkül, mert kevert földre nem akadván, úgy látszik, hogy a temetkezés a dombhát magasabb részén történt. Figyelmünket már most a föntebb leírt túlsó házsor beltelkeit határoló meredek partra irányoztuk és az egyes házak lakóit kikérdezve, értesültünk, hogy partomlások esetében többször akadtak koponyatöredékekre, miért is a partot vevén szemügyre, egy helyen kevert földre akadtunk; azonban csakis rendetlen alaku gödröt fedeztünk föl, melyben hamu, faszén, cserépdarabok és háziállat-csontokat (sertés és baromfi) találtunk.

Egy másik ház partját megvizsgálva, hol a tulajdonos múlt évben állítólag egy koponyát talált, a jelzett helyen alig felismerhető földkeverék nyomán a partba beásva gerinczcsontra akadtunk. Ezen, 172 cm. mélységben fekvő, É. N.-ról D. K.-nek eltemetett csontváz felsö része a medencze csonttal együtt hiányzott, — ezen

1-ső sír leletei a következők: a gyenge csontokból is következtethetőleg női váz balkarján nyitott bronz karperecz, melynek végei felül egymásra érnek, a karika középen, tehát a kar alsó felén kengyelszerűen meghajolt, rajta pedig a karika szélén kör alaku bevésett, igen egyszerű ékités látható. Balkezének

SZENTPÉTERI LELET 1882. ÉVBŐL. SÖTÉR ÁGOST GYÜJTEMÉNYÉBEN.

SÍRLELET A LÉBÉNYI SÍRMEZŐRŐL.

mutató újján igen primitiv, vékony karikagyűrű, minden ékítés nélkül. Jobbkezének valamelyik újján, a mi meghatározható nem volt, szintén volt egy hasonló bronzgyűrű, mely azonban csak három lemezkében volt kivehető. Dereka alatt, a medencze körül, rovátkos gomb találtatott bronzból 2·2 cm. átmérővel, közepén lyukkal, melyben vasrozsda nyomai találtattak. Balkezén alól, a nélkül, hogy ezzel érintkezett volna, vastőr feküdt, 8·2 cm. hosszú, diszített csontnyéllel, a tőr pengéje csak mintegy 8 cm. hosszú lehetett; vastagságra és szélességre már alig lehet következtetni. Ezen tőr hegyével a kéz újjai felé irányítva feküdt. A tőr és a test között találtatott két darab bronztárgy; az egyik 8·6 cm. hosszú és 0·9 cm. széles penge, 4·5 cm. hosszú szegalakú nyújtványnyal; a másik 6·6 cm. hosszú szeg, melynek egyik vége és a másik tárgynak szegalakú nyújtványa úgy van laposra köszörülve, hogy a kettőnek ily módon keletkezett lapjai teljesen egymásra illenek és azért összetartozandóságuk alig szenved kételyt. A nagyobbik tárgy kétélű és elég éles, pengéje lapja felé meghajtott lévén, a római «strigilis»-hez hasonló és talán hasonló czélra is szolgált. A nyélnek nyomaira már nem lehetett akadni, valószinűleg fából lehetett és így a bronz által nem conserváltatott úgy, mint a vastőr rozsdája által, mely a fatoknak legalább nyomait tartotta fenn a vastőrnél. Közvetlen a tőr nyele mellett találtatott 27 darab sárga, zöld, barna és több szinűre ékített gyöngy, melyek átmérője is 6—12 mm. közt váltakozik. Miután feltételezni lehetett, hogy ezen gyöngyök fűzve kerültek a sírba, a föntemlített gyöngyök közül két, erősen egymáshoz tapadt, gyöngy üregét kitöltő anyag Deininger Imre tagtárs által górcsői vizsgálat alá vétetvén, kiderült, hogy a fonalat mészréteg vevén körül, a szerves eredetü fonál eltűnt; ezen incrustatio nemcsak a fonál vastagságát tüntette fel, de minden kételyt kizárólag lehetett a rostok lenyomatából constatálni, hogy a fonál lenrostokból való volt.

2-ik sír. Az előbbitől mintegy 60 méter távolságban. 140 cm. mélységben. Ebben is hiányzott már a koponya, — a csontvázból itélve igen nagy és erős férfi sírja volt. Csakis egy bronz fibula találtatott, melynek tűje nem került elő. A csontváz fekvésiránya a fönti első síréhez hasonló.

Nézetünk szerint ezen barbárkorú temető roppant kiterjedésű és azért itt rendszeres ásatás fog eszközöltetni. *Dr. Sötér Ágost.*

AZ Ó-BUDAI HAJDANI «FEHÉREGYHÁZ» KERESÉSÉRE IRÁNYZOTT LEGUJABB FŐVÁROSI ÁSATÁSOK EREDMÉNYE.* I. Közlemény. 1882-ik évi november hó 14-én mondottam ki e helyütt azon véleményemet, hogy Fehéregyház, mely Anonymus szerint Árpád sírját fedi, ama kis magaslat táján állott, melyen a múlt század közepén a Trinitariusoknak adományozott és «Kis-Czell»-nek nevezett klastrom és szentegyház épült, most pedig az ezekből alakított katonai kórház nagyobb szabású épületeivel uralg az alatta elterülő lapályon, a régészet és történelem eme classicus földjén.

Alapítottam e véleményemet főleg I. (Nagy) Lajos király 1355-ik évi, az ó-budai egyházzal kötött csereszerződésére, melyben az ugyanez alkalommal megejtett, elég részletesnek mondható határjárás foglaltatik. Ez okmányban az Alba Ecclesia négyszer fordúl elő.

Alapítottam továbbá e véleményemet Perényi Imre nádornak 1510-ben az ó-budaiakhoz intézett parancsára, mely ugyanezen, 1412-ben Zsigmond király részéről ujra kiadott, illetőleg megerősített határjárásra hivatkozik, és tüzetesebben jelöli meg a helyet, hol Fehéregyháza állott.

Az ezen két fő okmány nyomán biztosan megalakítható keretbe beillesztettem azután mindazon kútforrások tartalmát, melyek az Árpád sírját keresők közzétett irataiban idéztetnek.

Nehogy pedig a két fő okmány hitelessége iránt bárkinek is kétsége támadjon, fölmutattam a régészeti és embertani társulat fentidézett gyülésén Nagy Lajos király 1355-iki oklevelének 1468-ból való eredeti transumptumát, melyet Ráth József apát és pozsonyi kanonok elhúnyt barátom, nekem a pozsonyi káptalan levéltárából megküldeni szíves volt. Perényi nádor parancsát illetőleg elég

* Elmondatott az orsz. Rég. és Embert. Társ. f. 1885. évi márcziusi ülésén.

vala Knauz Nándor *Budai káptalan regestáira* hivatkoznom, ki azt 1863-ban a a *Magyar történelmi tár*ban tette közzé.

És hogy minden ember, ki e kérdés iránt érdeklődik, magát az ügyállás körűl kellőkép tájékozhassa, az okmányok tartalmát eredeti és magyar szövegben teljesen közöltem.

Ugyanezen véleményemet azonban, mely szerint t. i. Fehéregyházát az ó-budai «Kis-Czell» táján kell keresnünk, még korábban, t. i. 1882-ik évi október hó 2-án, a fővárosi régész. szakbizottmány előtt mondottam el, és *ennek következtében* és ez után jelent meg Tolth Titus és József urak részéről a napi lapokban több rendbeli velem polemizáló közlemény, mely Fehéregyházát az én véleményemtől eltérőleg az esztergomi út mellé ugyan, de Kis-Czelltől jó negyed órányi távolságra, az úgynevezett Radl- vagy kerekmalom közelébe, ama nagy forrás fölé helyezi, mely most is egy malomkerék hajtására elegendő vizet szolgáltat.

Ekképen történt, hogy az *Archæologiai közlemények* 1882-ik évi füzetében, de külön lenyomatban is megjelent «Fehéregyház és Árpád sírja» czímű értekezésemben már a velem ellentétben álló véleményekre is reflectálhattam, és Tolth uraknak a Radl-malom mellett érvelő véleményét már ekkor elfogadhatlannak jelentém ki.

Mivel pedig Tolth Titus úrnak a Radl-malom mellett a napi sajtóban felhozottakra már megfeleltem, s kimutattam azt, hogy ha I. Lajos király említett okmányának hitelt adunk, és annak nyomán indulunk, akkor Fehéregyházát a Radl-malom közvetlen közelében egyáltalában nem kereshetjük, hanem sokkal lejebb délnek, t. i. Kis-Czell tájára kell mennünk : nem tartottam szükségesnek, hogy Tolth Titusz úrnak, az *Archæologiai Értesitő* 1882-ik évi folyamában közvetlenűl az én czikkem után megjelent terjedelmes fejtegetéseire újból válaszoljak s újra elmondjam azt, mit már egyszer elmondottam, és mit Tolth Titus úr nem czáfolt meg, s nem is fog megczáfolhatni soha.

Nem hozott ki nyugalmamból az *Arch. Értesitő* 1883-ik évfolyama I. füzetében Némethy Lajos úrtól megjelent czikk sem, mely azzal végződik, hogy «a szerző Tolth helymeghatározásával — tehét a Radl-malom kitüzésével — egyetért».

Ámde annak, hogy most említett két antagonistám fejtegetéseit válasz nélkül hagytam, az ismétléstől való tartózkodáson kívül más oka is volt.

Minden tudományos fejtegetésnek fő kelléke, először, hogy elfogulatlan legyen, másodszor, hogy szorosan a kérdésnél maradjon, és ha egy-egy állítmány birálatába bocsátkozik, azt vagy az ellenfél részéről fölhozott bizonyítékok megdöntésével, vagy pedig újak fölhozásával érvényesítse ; igen természetes, hogy az ellenvélemény támogatására, illetőleg igazolására is ugyanezen eljárás szükséges. E kellékek Tolth és Némethy uraknál nincsenek meg.

Tolth Titus úr e kérdésnél annyiban nem elfogulatlan, a mennyiben a föltevést, hogy Árpád sírja, illetőleg Fehéregyháza a kerekmalom fölött gazdagon bugyogó forrásnál van, még gyermekkorában hallotta édes atyjától és e föltevés hovatovább nála szinte meggyőződéssé fejlődött.

Az eszmét, melylyel fölnőttünk és mely ennélfogva fölfogásunkban mély gyökeret vert, igen bajos onnan eltávolítani. A gyermekkori emlék, s az érzület követeli a maga jogát, s nem enged, vagy csak nehezen enged a későbbi capacitációnak.

A gyermekkori benyomás eme hatalmának vélem tulajdoníthatni azt, hogy midőn Tolth Titus úr az én értekezésemben Nagy Lajos király metalisát és Perényi nádor parancsát — *melyek tartalmáról mindeddig sejtelme sem volt* — elolvasta, nemhogy beismerte volna, hogy ezek után nem lehet többé Fehéregyházát a Radl-malom közelében keresni, hanem tovább küzdött véleménye mellett, egyúttal pedig neki állott a két okmánynak, kénye-kedve szerint toldotta és magyarázgatta az egyik vagy másik tételt, elhallgatta, vagy nem figyelt a következőre, ki akarta forgatni mindkettőt, különösen a nádori parancsot, minden jelentőségéből és a mit mindkettőből elfogadott, azt a maga véleményének támogatására erőszakolta.

E taktikát Tolth Titus úr mint ügyvéd igen helyesen, bár bizonyára így sem sikerrel alkalmazhatta volna valamely perben. Lehetőleg összezavarni az ellenfél állítmányainak egész rendszerét, merő tagadásba venni mindent, mit az

ellenfél állít, ráfogni olyast mit ez nem mondott, és állítani merészen, mit bebizonyítani nem képes: az ügyvédi replica emez ügyességeiben tündöklik Tolth Titus úr értekezése, melylyel az én előadásomat commentálni szíves volt. De szakszerű tudományos birálatnak ezt nem fogja elfogadhatni senki.

A dialecticának bizonyára netovábbja, midőn Tolth úr *ugyanazon* okmányokból vett idézetekkel, melyeket Ruppnál talált (ekkor másokat még nem ismert), és a melyekkel Rupp a Fehéregyházat a *békásmegyeri határban* lévő *Schwanfelder-tónál* vélte megállapíthatni, Fehéregyházat a Radl-malomhoz ellenkező irányban egy mértföldnyi távolságra akarja helyezni!

Ily eljárással igenis el lehet érni azt, mit Tolth úr minden körülmények közt elért, hogy a kérdés iránt érdeklődő közönségnél véleményem helyessége iránt kételyt támasztott. A legtöbb ember nem ér rá, hogy sokáig latolgassa, kinek van igaza, kinek nincs? egyelőre be kell érnie a ténynyel, hogy az én véleményem Tolth úrnak egy hosszú ellenvetésre szolgáltatott okot. Minél hosszabb az ellenvetés, minél több részletet és ellentétes állítmányokat halmoz össze replikájában, annál több oka van a kérdést figyelemmel kísérő közönségnek felfüggeszteni ítéletét, mindaddig, míg az tisztába nem hozatik. És annál terhesebbé válnék reám nézve a tisztázás föladata, ha Tolth úr eljárását követve, tévedéseit, elhagyásait és önkényes következtetéseit pontról-pontra kimutatni akarnám.

Ezt én azonban tenni nem fogom. Meg akarom kimélni a közönséget a meddő discussiók unalmától, meg magamat a hálátlan munkától. Minden feleselés helyett rá mutatok a Fehéregyháza keresésére irányzott s általam személyesen vezetett legújabbi ásatások eredményére, melyet ez alkalommal ismertetni lesz szerencsém.

Előbb azonban még Némethy Lajos úrnak az *Archæologiai Értesítő* 1883-ik évfolyama I. füzetében «*Még egy szó Fehéregyház és Árpád sírja érdekében*» fölírat alatt megjelent czikkére kell nehány megjegyzést tennem.

A mennyiben Némethy Lajos úr e czikkében elődé és mestere Tolth Titus úr nézetéhez csatlakozik, azzal mit e vélemény tarthatlanságára nézve elmondottam, egy füst alatt megfeleltem volna neki is.

Némethy úr azonban egy hosszabb és történelmi tekintetben érdekes czikkben oly czélból értekezik Fehéregyházról, hogy ez által, mint ő mondja, »a Fehéregyház helyének fölkutatását előmozdítsa». Nekem tehát, ki épen ezt tűztem ki czélomúl, és ez újabbi kutatás terén első valék, érdekemben állott megtudni, vajjon mivel járult Némethy úr e czél előmozdításához?

Sajnálattal constatálom, hogy épen semmivel! Ő tulajdonkép Fehéregyház keresésével nem is foglalkozik, hisz ezt már megtette egy évvel előbb Tolth Titus úr, a ki oly hatalmas dialecticával demonstrálta, hogy a Fehéregyház ott állott a Radl-malommal szemközt. (?) Ehhez Némethy úrnak nincs több szava — a mester már nyilatkozott — ő ennek véleményét föltétlenül magáénak vallja.

A helyett tehát, hogy a Kis-Czell és a Radl-malom mellett és ellen fölhozottakat egészen szigorú és tárgyilagos bírálat alá vette volna, N. úr beérte azzal, hogy minden indokolás nélkül Tolth úr véleményéhez állott; értekezésében pedig hosszabban kiterjeszkedik a Fehéregyház alapítása idejének meghatározására, és ezen egyháznak a mohácsi vész utáni viszontagságaira, a mire pedig e kérdésnél: «hol állott a Fehéregyház?» szükség nem volt. Az egyház alapítási kora meg volt már Némethy úr előtt elég tüzetesen határozva, ezt bővebben bizonyítani nem kellett. Abból pedig, hogy a törökök betörése után mi minden érte a Fehéregyházat, mikor pusztult el? stb. bármily érdekesek a Némethy úr részéről fölhozott adatok, ezekből mégis a hely meghatározása dolgában nem tudunk meg épen semmit.

Van mégis Némethy úr ezen dolgozatának Fehéregyház hollétét tárgyazó csekély részében némi önálló törekvés is, és ez birt reá, hogy az eleinte elhatározott passivitásból kilépjek. Ő ugyanis elvetve, vagy ignorálva az 1355-ik évi határjárás tételeit, melyekről mondottuk, hogy az 1510 nádori parancscsal együtt Fehéregyház keresésére az *egyedüli* biztos támpontot szolgáltatják — a Minoriták, a Fehéregyház, a Péter és Pál apostolok székesegyháza helyét — az értekezés szövegébe és a füzet czímlapjára is nyomatott kis látképből akarja kimagyarázni. Ez a történelmi és régészeti bizonyításnak minden esetre egy új, eddig senki részéről meg nem kísérlett módja. E kis látképen, ha N. úr szemeivel nézi, az

olvasó föltalál mindent, a mit csak akar. Az itt ábrázolt előtéri és távolabbi romokon és egyéb épületeken nincs ugyan se szám, se más jelvény, miről meg lehetne ismerni, hogy melyik mi volt? De Némethy ur mindezt jól ismeri, ő azt mondja, hogy az előtéri romok a minorita klastrom és szentegyház maradványai — ezzel szemközt állott, úgymond, Fehéregyháza, a Radl-malomnál; és a Victoria téglagyár-telepen kiásott templom alapfalai *nem is lehetnek* (!) mások, mint a clarissák itteni székházának romjai. Ezek ugyan a kis képen már nem *látszanak, és e részben N. úr úgy tett velünk, mint a berlini guckkästner a potsdami nyárspolgárral.* Ezt azzal csalogatta mutatványos ládája megtekintésére, hogy a többi szép látvány között Hannibal seregének az Alpokon, vagy mint ő mondá a Pyrenaeken átkelését is meg fogja neki mutatni. «Hát hol van Hannibal serege? nem látom sehol!» kérdé a polgártárs, miután betekintve a kis camera obscurába, nem látott semmit. — «Hja persze hogy nem látja, mert a sereg már átvonúlt, s most a hegység túlsó oldalán ereszkedik lefelé.» — «De én a hegyeket sem látom», nyugtalankodék tovább a potsdami. «Nem ám — volt a furfangos válasz — mert ezek igen magasra nyúlnak és nagy ködbe vannak burkolva!»

Igy járunk mi is N. úr állításaival. Ezeket csak képzelnünk lehet, mert bebizonyítva nem látjuk. A bizonyítást ő merőben fölöslegesnek véli, követeli, hogy higyjünk el mindent, mert ő mondja. A mi keveset pedig az 1355-ki okmányból egyes tételenként kiszaggatva idéz, ezt is az említett látképből képzeményileg alkotott situatio megállapítására erőszakolja.

Hogy az olvasónak fogalma legyen N. úr bizonyítási módjáról, idézem és jegyzeteimmel kísérem a czikknek a minoriták klastromára vonatkozó részét. (*Arch. Értesítő* 1883. I. füzet 171. lap.) Az én észrevételeim zárjel alatt foglaltatnak, és cursiv betükkel vannak nyomtatva.

«... a képünkön látható romok, a filatori árok — Kántorfoka patak — Dunába ömlése fölött állottak.» *(Sem a patakot, sem annak Dunába ömlését nem látjuk.)* «a mely árkon át a képünkön szinte *(tehát majdnem)* látható kőhíd vezetett.» *(ez nem kőhíd, hanem a telepet övezte kőfal kapuja.)* «itt pedig nézetem szerint az 1301-ben jámbor alamizsnából assisi sz. Ferencz tiszteletére épült ferenczrendiek temploma és zárdája állott. 48») *Ezen 48 szám alatti jegyzetben az áll: «Dilich másképp Scháfernél.» Az olvasó tehát e jegyzetnél fogva azt kénytelen hinni, hogy Dilich mondja e romokat, a minoriták hajdani telepének, pedig Dilichnek ezt mondani esze ágában sem volt, ezt csak N. úr képzeli, és képzeletét Dilichre hivatkozással akarja igazolni. Avagy ha szerző ezt nem akarta, miért nem tette a 48. sz. jegyzetet közvetlenűl a «képünkön látható romok» után?* «mely zárda udvarának kapuja, a bold. Szűz Fehéregyháza felé nézett *(fél mértföldnyi távolságra!)* Igy Nagy Lajosnak 1355 évbeli okmánya (!) Es valóban az ezen okmányban előforduló határkijelölés idevágó szavai ezt kétségtelenné teszik, melyek így szólának.... per murum dirutum a = római vízvezeték omladékai mellett — cujus lapides usque ad finalem lapidem = *az utolsó kőig, mely akkor sem lehetett más mint a mai utolsó kő* (!) sunt pro metis signati, et inde, per quandum metam terream — földből készűlt határ mellett, tehát közvetlen (sic) az utolsó kőnél volt a határjelző is, ad murum fratrum minorum, a zárda udvarához, melynek tekintve a helyszinét *(ezt a képen ismét nem látjuk)* éjszakkeleti irányban kellett (?) elterűlni s a templomhoz vagy dél vagy éjszak felől csatlakozni — cuius porta respicit versus Ecclesiam Albam B. Virginis... annak nyugatra kellett irányúlnia, a mely oldalon volt az országút is, (!) mely a murus dirutus mellett most is létezik. *(a szent-endrei országút, melyről itt szó van:* a) *a római vízvezeték pilléreitől nem nyugatra, hanem keletre esik;* b) *Nagy Lajos korában nem erre vitt, mert különben a metalis megemlítette volna — de a városi levéltárban létező térképek szerint Szent-Endrére az út a Duna mellett ment még e század első felében is).* A Mária-kő vonala még a 40-es években, a Filatura-gyár által volt elzárva, l. Lipszky 1810-ki térképét. «A képünkön szemlélhető romokkal nyugaton egyenes irányban szemközt áll a Radl-féle malom, mely mellett *kellett* (!) a Fehéregyháznak is állania. *(A Radlmalmot ismét nem látjuk, no de sebaj, tudjuk, hogy ez az ominosus malom, N. úr e romjaitól csakugyan nyugatra esik, de hogy miért kellett Fehéregyháznak is itt állani, azt nem vagyunk képesek belátni.)*

Emez utóbbi expositióra, melyben N. úr egész okoskodása culminál, még több megjegyzésem is van, mely már nem fért a szövegbe zárt jelek közé. Egyszer Némethy Lajos úrral külömben is végeznem kell, és most végzek vele egyszer mindenkorra. *Havas Sándor.*

A LEGRÉGIBB MAGYAR CZÍMERRŐL. Magyarország czímerének kérdése Ivánfi Edének már másfél évtized óta megjelent «a magyar birodalom, vagy Magyarország s részeinek czímerei» czímű pályadíjas értekezése óta nem igen haladt. Ivánfi egész módszeresen tárgyalja egymásután a magyar czímer alkotó részeit: a kettős keresztet, a négy folyót, a koronás három halmot s Sz. István koronát. Elég bőven, s kellő ítélettel megkülönböztetve a népetymologia és hagyomány szentesített tévedéseit a tiszta történeti igazságtól, igyekszik kimutatni e jelek első előfordulását és jelentőségét.

Ivánfi egészen helyesen vezeti vissza a négy folyónak eredetét a czímertanban annyiszor előforduló szalagokra vagy pólyákra, melyeknek a nép etymologiája adott megkülömböztető, geographiai jelentést. Inkább azon nézet felé hajlik, hogy a négy szalag, mint a czímer jobb oldala, annak legrégibb alkotó része és magának Magyarországnak czímere, nem valamely uralkodó családé. Ellentétbe lép Podhradczkyval, ki szerint a négy szalag csak az Anjouk által jutott volna be hazánk czímerébe.

Azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy külföldi, de teljesen megbízható forrás alapján egészen eldönthetjük e kérdést.

Forrásunk Villani János Flórencz nagyhírű történetirója, ki mint az olasz nyelvű történetirás atyja első sorban hazája historiographusai közt foglal el kiváló rangot, de kinek műve az általános történet szempontjából is a legbecsesebbekhez tartozik. Italia, mint a kereskedés és műveltség központja és az egyházi uralom székhelye, a legélénkebb összeköttetésben állott az egész keresztény világgal s így Magyarországgal. Az Anjouk törekvése a magyar trón birtokába jutni és annak eredménye, még közelebbé hozta egymáshoz a két nemzetet. Épen az Anjouk e praetenziója szolgáltatja Villani e reánk nézve oly érdekes sorainak tárgyát.

«Ez időben (Kr. u. 1295.) Károly nápolyi király Francziaországból visszajövet átment Firenze városán, a hova már előbb elérkezett eléje menve fia Martell Károly, Magyarország királya. Őt kétszáz aranysarkantyús vitézből álló társaság kísérte: francziák, provence-iak és nápolyiak. Mind egyforma öltözetben, skarlátban és sötétzöldben, egyforma, aranynyal és ezüsttel kivert nyeregben, czímerükben az arany liliommal, melyet a vörös és ezüstszín szegély, *azaz Magyarország czímere* vett körül. Ez a leggazdagabb és legnemesebb társaságnak látszott, mely valaha kísért fiatal királyt. És Firenzében tartózkodott husz napnál tovább, várva

atyját, Károly királyt és testvéreit, és a firenzeiek igen nagy tiszteletet tanusitottak iránta, ő pedig sok szeretetet mutatott a városiak iránt, a miért igen megkedvelték.*

Martell Károlyról van szó, Róbert Károly atyjáról, ki 1295-ben mint a magyar korona prætendense, és az egyház által elismert király járt Flórenczben. A krónikairónak az aránylag hosszú tartózkodás alatt elég módjában állott látni az ifju fejedelmet és délczeg kíséretét. Feljegyzése már ezért is hiteles, még hitelesebbé teszi, hogy épen czímerről és színekről van szó, azaz oly tárgyról, melyben középkori író sokkal kevésbbé van kitéve tévedésnek, mint bármi másban. Az, hogy prætendensről van szó, nem valódi királyról, bármi különösnek hangzik is, inkább megerősíti a hitelességet, mintsem hogy azt megdöntené. Ki ne tudná, hogy a trónkövetelők, mai napig, épen az ily külsőségek betűszerint való teljesítése által akarják pótolni a hatalom lényegét. A leirásnak más pontjai is, érdekesek, különösen az, melyben aranysarkantyús vitézekről szól, de reánk nézve természetesen annak van elsőrangú jelentősége, melyben a vörös és ezüst színt mondja Magyarország czimerének *(arme)*.

E két szín annál szembetünőbben mutatkozik Magyarországénak, mert az arany liliomot, azaz az Anjouk czímerét veszi körül. Az ezüst és vörös szín nem más, mint a magyar czímer jobb felében mai napig is váltakozó négy fehér és négy vörös szalag. Ezzel tehát végkép, és épen Anjou által van eldöntve, hogy a magyar czímer e része nem e dynastia által jutott reánk, hanem régibb, nemzeti eredetű. Az a körülmény, hogy a királyi kíséret skarlátba és sötétzöldbe van öltözve, arra engedne következtetni, hogy már az utóbbi szín is be volt véve Magyarország czímerébe. De tartsuk magunkat tisztán ez adat kétségbe nem vonható eredményéhez: hogy 1295-ben a vörös és ezüst volt Magyarország elismert czímere és színe. *Dr. Marczali Henrik.*

A SZENT LÁSZLÓ LEGENDA SZÉKELYFÖLDI FALKÉPEKBEN.

Magyar díszítő motivumokat gyűjtve, bejártam a régi Székelyföld nagy részét és Orbán Balázs ismert «Székelyföld leirása» által kalauzolva, középkori építészetünk sok eredeti, habár csak falusi emlékét kerestem föl oly szempontból, hogy a régi ekklézsiák templomi ruháin, festett mennyezetein és edényein magyar díszítő motivumokat keressek. Igy aztán a nevezetesebb régi templomokat mind meglátogattam és a hol csak a közelmúltban történt ujítás reményemet rögtön szét nem oszlatta: falfestmények után is kutattam a penészes, avult mészrétegek alatt. E kutatásaimat meglepő siker követte, mert magyar díszítő motivumot ugyan nem, de történeti és legendai tárgyu régi falfestményt, vagy legalább a régi festésnek nyomait számtalan helyen és meglepően nagy tömegben fedeztem

* Croniche di Giovanni Villani. VIII. k. 13. f. 175. l.

fel, olyannyira, hogy kimondhatom, miszerint a legszegényebb falusi templomocska is ki volt festve bibliai és történeti tárgyu freskókkal.

E század elején és a mult század végén történt átalakításoknál azonban a régi festmények sok helyen mint haszontalan és ügyetlen mázolások, mire sem méltatva, leverettek. A sok közűl csak a 70-es években történt javítását említem fel a nagyajtai góth stylü, jelenben unitárius templomnak, mint a vandalizmus legkésőbbi szinterét, hol is a tudatlanság alighanem a XV. században festett számos falképet pusztított el. A jobb karban levő templomoknál csak felette kis helyen engedtetvén meg a mész lekaparása, csakis a festés lételét voltam képes megállapítani, a nélkül, hogy a képek tárgyára, festési modorukra, állapotukra és idejükre nézve valami bizonyosat, vagy legalább a valót megközelítőt mondhatnék. Ilyenek a csíkdelnei és menasági róm. kath., a maksai ev. ref. és a prázsmári lutheránus templomok, hol még százados mészréteg födi műkincseiket.

E templomokon kívül is mindamellett hat székelyföldi templomot kapartam meg, napfényre hozván falfestményeiket, melyek a Jézus életéből vett jelenetek mellett első sorban és majdnem kizárólag nemzeti szenteinket tárgyazzák. Szent István, szt. László, szt. Margit, szt. Kálmán alakjai szokottabbak, de kivált a *szt. László legenda egyetlen egy templomból sem hiányzik, mindig a templomhajó éjszaki falának felső képsorát alkotván.* Szt. Imre és szt. Erzsébet inkább csak a szárnyas oltárokon található, mint pl. a csíksomlyói plébánia-templomban és a csík-csatószegi róm. kath. templom régi szárnyas oltárán.

Erdélynek szt. László volt védszentje, a mi érthetővé teszi gyakori ábrázolását. Azonban sajátságos egyöntetüség vonúl át a szt. László legenda jeleneteinek megválasztásán, mert László király sok csudás tettei közűl mindenütt csak a cserhalmi ütközetet s annak egy epizódját találjuk előadva, midőn t. i. szt. László az ütközet után egy magyar leányt megszabadít az őt vivő kún rablótól. Úgy látszik különben, a leánymentés a szt. László legenda ábrázolásánál egész Magyarországon elmaradhatlan epizód.[1]

A cserhalmi vagy kerlési ütközetet így adja elő Márk krónikája[2] Szabó Károly fordításában:

«Ezután a pogány kúnok a Meszes kapuja felső része felől áttörvén a palánkokon, berontának Magyarországba és az egész Nyir tartományát Bihar városáig kegyetlenül kirabolván, s véghetetlen sok férfit, nőt és egyéb állatot hurczolván magokkal, a Lápos és Szamos folyókon hirtelen átkelve visszahuzódnak vala. Salamon király és Gejcsa herczeg tehát öcscsével Lászlóval sereget gyüjtvén, a Meszes kapun átvonula, nagy hamarsággal Doboka városába sietének, mielőtt a kunok a hegyeken átkelhettek, s csaknem egy egész hétig ott várakozának a pogányok jövetelére.

. . . . S a pogányok a magyarok ellen vonulván, meglátták rettentő hadaikat, s rögtön jelentést tőnek vezérüknek Ozulnak. Ki a kunok seregét egybegyüjtvén, sietséggel egy igen magas hegy tetejére voná magát, azt gondolván, hogy ez neki nagy oltalmára lesz; mert igen nehéz azon hegyre fölmenni, melyet a lakosok Kerlésnek hivnak. Mert Salamon király katonái mind egyaránt patyolat-zászlót hordnak vala. A pogányok pedig már a hegy tetején

1 Lásd Rómer Flóris: Régi falképek Magyarországon. Pest. 1877.

2 Márk krónikája a magyarok viselt dolgairól Ford. Szabó Károly. Emich Gusztáv kiadása. Pest. MDCCCLXVII.

voltak fölállítva, kik közül az erősebb és bátrabb ijászok a meredek hegy középéig alá szállának, hogy a magyarokat a hegy megmászásától vissza riaszszák. Azért is sürün omló nyilaik sebes záporával kezdének a király és herczegek hadainak csapatai ellen dühöngeni. Azonban némely derék magyar vitézek rájuk rohanának ezekre az ijászokra és közőlök minéltöbbet leölének azon hegy oldalában, s igy kevesen mászhatának föl nagy bajjal társaikhoz, lovaikat kézijaikkal verve kényszergetvén. Salamon király pedig elszánt lelkesedésének vakmerőségétől elragadtatva, a legnehezebb hágón csaknem mászva nyomula föl csapatával a pogányokhoz, kik rá sürü nyilzáport ontnak vala. Gejcsa herczeg pedig, minthogy mindig óvatos vala, a menedékesebb hágón nyomula föl, nyilazva rohana föl a kunokra; kinek testvére László a legerősebb pogányok közől négyet öle meg a legelső rohamban, s az ötödiktől nyillal nehéz sebet kapa. Ugyanezt azután azonhelyt megölé, s később Isten irgalmából azon sebből hamar meggyógyula. A pogányok tehát a magyarok által a legkegyetlenebb öldökléssel szorongattatva, nyomorultan futnak vala, s a magyarok minél sebesebben űzvén őket, éles és szomjas kardjaikat a kunok vérével itaták. A kunok ujdon beretvált fejeiket ugyanis kardjaikkal, mint a nyers tököt ugy apriták. Láta aztán szt. László herczeg egy pogányt, ki lóháton visz vala egy szép magyar leányt. Szt. László herczeg tehát azt állitja vala, hogy a váradi püspök leánya, s jóllehet súlyosan meg vala sebesülve, mégis sebes nyargalvást üzé lovával, melyet Szögnek hí vala. S midőn sehogy annyira be nem érhette, hogy leszúrhassa, minthogy sem az ő lova sebesebben nem fut, sem amazé kissé el nem marad vala, hanem mintegy könyöknyi távolság vala a láncsa hegye és a kun háta közt, szt. László herczeg oztán kiálta a leánynak és mondá : Szép hugom ! fogd övén a kunt, s vesd magad a földre ; mit az meg is tőn. S a mint Szt. László herczeg távolról a földön heverőre szegezte láncsáját s meg akarta ölni, a leány igen kéré, hogy ne ölje meg. Miért is ebből látható, hogy nincs hűség az asszonyokban; mivel alighanem buja szerelemből akarta azt megszabaditani. A szt. herczeg azonban sokáig küzdvén vele, s inát elmetszvén, megölé. De ez a leány nem a püspök leánya volt.»

A krónikás eme szavai által előadott ütközet és a leánynak szt. László által történt megmentése képezi tátgyát a Székelyföld szt. Lászlót ábrázoló templomi falképeinek. E falképek között legteljesebb a gelenczei (Háromszékmegye) róm. kath. templomé; melynek keret által meg nem szakított folytatólagos előadását a következő jelenetekre oszthatjuk : A királyi kihallgatás (audientia), a király megáldatása és fogadalma, a magyar sereg felvonulása, az ütközet, a király lóháton űzi a leányrabló kúnt, a birkozás és a kún lenyakazása. E jelenetek közűl a hom.-szt.-mártoni (Udvarhelym.) jelenleg unitárius templom éjszaki falának felső képsorából a XV. század végén vagy a XVI. század elején reaépített késógóth hálóbolt-ív gyámkövei és ívei között megmegmaradt : a kihallgatás, a magyarok felvonulása s a csata kezdete, a harczból egy rész, hol azonban szt. László nem látszik ; a menekülő leányrabló hátrafelé nyilazva, a kún lefejezése, s még egy jelenet, melyből három fegyvertelen férfialak látszik csak. Itt alighanem a legyőzött kúnok hódolása, vagy talán a halottak eltemetése volt előadva, mert egy alak derékban úgy hajlik meg, mintha vinne valamit (holttestet ?).

A bessenyői (Háromszékm.) jelenben ev. ref. templom éjszaki falának felső képsorából, bár nagyon megrongált állapotban van, kivehető még : a magyarok felvonulása, az ütközet, a király által üldözött rabló futása és a birkozás ; míg ugyane templom déli falának és diadalívének, valószínűleg az északi fal bemeszelése után a XVI. századból származó kisebb, szent Lászlót tárgyazó falképén csak a kún űzése, a birkozás és a kún lenyakazása van meg. A fülei (Udvar-

helym., Erdővidék) jelenben ev. ref. templom éjszaki falának felső képsora : a felvonulás ; ütközet, a királyra nyilazó rabló kúnnak a szent király által történt megtámadtatása, a birkozás, lenyakazás van meg. Azonfelül még egy jelenet, mely a székely falfestményeken máshol hiányzik, t. i. a királynak a leány ölében való pihenése. Ez utolsó jelenet — hiányzik bár a többi összes székely falfestményeken — szokásos ábrázolás, mert megvan a zsegrai templom szt. László képcsoportozatában is *

Még egy székely templomban, Biborczfalván (Udvarhelym. Erdővidék) maradtak részletek a szt. László legenda ábrázolásából. A később rakott boltív és a bolt hordására emelt támoszlop ugyan nagy részét elpusztította, de azért az

1. ÁBRA.

éjszaki falon a felső sorban a felvonulás, az ütközet és a kúnüzés még jól kivehető. Alatta hasonlóan emberi alakok rajzai látszanak, nevezetesen egy erdőben fák és fű között ülő leányé és egy szent királyé. Nem vélek csalódni, ha a felső sor folytatását látom e kerettel két jelenetre osztott festés-maradványban. A leány ölében vagy a kún, vagy a király nyugodhatott, legalább az elsőt engedi hinnem a turnicsai hasonló jelenet, melyre a berek és a leány meghajlott, mintegy az ölében nyugvó fejet simogató alakja nagyon emlékeztet.

A felsorolt falképek közül a gelenczei, a hom.-szt.-mártoni s a bessenyői templomhajó éjszaki falának felső képsora, ha nem egy kéz, de legalább egy

* Lásd rajzait : Rómer Flóris : «Régi falképek Magyarországon. Budapest. 1877.» 35. lapján.

iskola műveinek látszanak, s aligha régebbiek a XV. századnál, miért is együttes tárgyalásukat könnyen eszközölhetem.

A bibarczfalvi, talán még románkori templomocska éjszaki falának képei sem tehetők ugyan régebbi korba, de keretekkel jelenetezett előállításuk sokban elüt az előbb nevezett három templom képeitől.

A fülei képsor festésének idejét pedig már alighanem a XVI. század elejére kell tennünk a sisakok, a király vaskesztyűje, s a túlságos görbe kardok (a törökökkel való érintkezés következménye), meg az utolsó jelenete miatt, hol a király a leány ölében nyugszik, mert ez a jelenet csak a XVI. századi zsegrai képsorban jön elő.

2. ÁBRA.

A krónikás előadásában a leányrabló kún üzése még szt. László vezéri korában történik, mig képeinken szt. László mindenütt királyul szerepel. A királykihallgatásnál alighanem a leánya megmentéseért könyörgő nagyváradi püspököt akarta a festő, a király előtt térdeplő alakban, előadni.

A hom.-szt.-mártoni képen (lásd 1. ábra) egyszerű trónon bő újjú, galléros, derékon átkötött királyi palástban ül szt. László, kezében a bárddal s oldalán a szokásos tőrrel, háta mögött pedig vár és torony, meg egy öklét mutató alak. A tróndiszítésül félköríves friest ismerhetünk fel. Különben e templomban a szt. László legenda alatt előadott szt. Margit legendát is félkörívű fries választja el a felső képsortól. Jellemző a király ülése lábait egymásra rakván. Ugy Gelenczén, mint Hom.-szt.-Mártonban ballábát jobb térdére húzva ül szt. László. Hogy festőnk csakugyan a királyt akarta ezzel az ülési móddal jellemezni, az

látszik mindkét helyen a László-legenda alatt lévő képsorozatból, hol szintén csak a királyok ülnek ilyen helyzetben. A képes krónikában is mindenütt keresztbe teszi lábait a trónon ülő király.

A kihallgatást és a vitézek felvonulását Gelenczén (lásd a mellékleten 4-ik ábra) a király megáldatása és fogadalma köti össze. Az a bajusztalan, hosszú hajú, papisipkás, mustrás szövetű bő palástos alak inkább pap, mint nő; annyival inkább, mivel kezét áldólag emeli a királyra. A lovon ülő király visszafordúlva kezét mintegy esküre emeli, úgy látszik a leány megszabadítását fogadja. Ez a jelenet csakis itt van meg, és máshol sem a Székelyföldön, sem a többi általam ismert magyarországi freskókban nem található. A kihallgatás és ez a jelenet azt látszik igazolni, hogy az egész «borzasztó ütközet» a leány megmentéseért folyt, a mire szt. László fogadalmat is tett; ellentétben a krónikás szavaival, ki a leánymentést csak mellékes epizódul adja elő. A cserhalmi országos érdekű ütközetet így öltözteti festőnk romantikus mezbe.

A vasba öltözött paizsos kopjás vitézek Gelenczén, Szt.-Mártonban és Bessenyőn lóháton vonulnak a kunok ellen. Fejükön hegyesedő nyitott és zárt vassisak, nyakukon vassodronying, mely lent a felső sárga vagy piros felöltőn alul még kilátszik, térdigérő piros szoknya vagy jobban mondva gatya, mely a sodronying alól lóg ki, fekete vagy vasszinű szűk nadrág és hegyes sodronyból készült czipő egészíti ki a magyarok öltözetét. A paizsok diszített szegélyűek, a lószerszámok fehér petytyekkel és bojtokkal ékesítettek, s a nyergek, a tornanyergek mintájára felül összehajlók, bár nem annyira mint a XIV. században. A magyarok felszerelése teljesen azonos a szt. István vitézeinek felszerelésével a Márk krónikájában, csakhogy a nagy, félhenger-alakú paizsokon nincs kivágás a kopja számára.

A szembe szálló kúnok öltözete szűk újjú bőrkabát (sárga v. vörös szinű), mely mindegy derekukra van csavarva. Lábszaraikon testhez álló fekete harisnya van, * mely hegyes csúcsban végződve a lábfejeket is födi. A kúnok fején Gelenczén közönségesen felhajtott szélű kucsma van, s nyakuk teljesen szabad. Hom.-Szt.-Mártonban pedig (2. ábra) a magyarokéval egyenlő sisak, Bessenyőn azonban, valamint a gelenczei leányrabló vezér fején is, a magyarokéinál hegyesebb, turbánszerűen becsavart sisak van. A sisakos kúnok nyakán és karjain sodronying. A leányrabló kún felső sárga kabátja Bessenyőn és Hom.-Szt.-Mártonban keleti szabású, lelógó bő ujjal. A magyarok nagytaréjú hosszúnyakú sarkantyuival szemben a kúnok teljesen sarkantyútlanok. A kúnok baloldalukon felette görbe kardot és egy megvasalt, háromszögalakú hosszukás fekete tarsolyt hordanak, míg jobbjukon a sárgás szinű puzdra s a kézíjj befogadására szolgáló fekete bőrtok látható, derékövről lógva le. A harczban a magyarok inkább egyenes kardjaikat és buzogányukat használják; a kúnok ellenben csak kézíjjaikkal küzdenek. Mindkétfél kengyelvasai profilben háromszög-alakot mutatnak. A lószerszámok a kúnoknál is fehér pitykékkel és bojtokkal ékítvék és fekete vagy vörös szinűek. Mind a három fent nevezett templom képein sajátos vonás a lovak

* Kivétel csak a hom.-szt.-mártoni leányrabló, kinek lábszárán és lábfején is sodronyszövetet látunk.

3. ÁBRA. HOM.-SZT-MÁRTONI JELENET.

4. ÁBRA. GELENCZEI KÉPSOR.

1885.

1M. 2M 3 Meter

5. ÁBRA. FÜLEI KÉPSOR.

rövid lába, valamint Hom.-szt.-Mártonban (l. mellékleten 3. ábra) még az, hogy a rablott leány a lóhátán még majdnem csecsemő, mig a későbbi jelenetekben kifejlett leányzó. Az ütközet alakjainak elrendezése mindhárom templom képeiben teljesen azonos. Középett a király, egy üstökön megragadott kúnt nyakazva, előtte és mögötte egy-egy vértezett harczos karddal és dárdával szúr le egy-egy kúnt, mig a lovak lábai alatt elesett kúnok vérzenek.

A fülei kép (lsd. a mellékleten 5. ábra) teljesen azonos berendezést mutat a leirt három falképpel, csakhogy hiányzik a hom.-szt.-mártoni és gelenczei audientia meg a király megáldatása, mert a vakolat leveretése következtében csak a vitézek felvonulásával kezdődik. A magyarok ruházata és fegyverzete is egyező az előbbiekkel, csak a czombot védő sodronyszoknya hiányzik és a dárda kard, meg buzogány mellett még kézíjjuk is van. A nyakat és vállat védő sodronying felett pedig a XVI. század gömbölyű tarajas sisakját látjuk a föntebb

6. ÁBRA.

leirtak hegyesedő alakja helyett. A szentfényű király itt is, mint az összes székely freskókban, három ágú nyitott koronát hord, csakhogy itt a korona alatt nem látjuk a sisakot és nyakvédő sodronyinget, mi helyett leomló sárga hajat és kétfelé fésült szakált látunk. A fehér ménen vágtató király fegyverei itt is paizs, dárda és tőr, azonban az összes székely falfestményekben csak itt van a király kezén vaskesztyű Fülében valamennyi lovas lába rövid a nagy derék és fejhez viszonyítva, a mi kivált a király alakján szembeszökő. Itt a leányrabló kún ruházata egyetlen sárga szinű, mustrás, térdigérő kabát, felhajtott szélű hegyes kucsmája mellett pedig darutoll ékeskedik. A fülei templom éjszaki falának fölülete szerfölött hepa-hupás, s így alighanem ezen girbe-görbe fölület akadályozta festőnket a lovak ügyesebb megrajzolásában.

A birkózási jelenet elrendezése teljesen azonos a többi templomokéval. A birkózók karuknál fogva összefogódzanak és a király ballábával a kún jobbjára lépve igyekszik őt elrántani, mig a leány szt. László bárdjával elmetszi a kún bal inát. A leány itt lábfejig érő bő köntöse fölött rövid testhez álló felső ujjast

hord, a mi a fején lévő pártával együtt Gelenczén és Hom.-Szt.-Mártonban hiányzik. A kún lefejezése is teljesen azonos a gelenczeivel és hom.-szt.-mártonival. A király a földre gyürt kún üstökét tartja, a leány pedig a kún görbe kardját magasra emelve sujtani készül. Feltűnő itt a király tőrének handzsár-alakja, mivel a fent leírt három templomi képen e tőr inkább egyenes kés-alakú. A fülei utolsó jelenetben a király magas fű között, fa tövében, leszurt lándzsája mellé támasztott paizsa mellett, fejét a leány ölébe hajtva nyugszik. Az ülő leány két kezét a király szentfényes fejére teszi, melyről a korona hiányzik. Szűz ölébe hajtott főn, festőnk szerint, a korona kényelmetlen dísz. Ezen utolsó jelenet a diadalívnél végződik. A templomhajó teljes hossza 7·82 meter, s mintegy két méternyi területről régebben leveretvén a vakolat, a kép kezdete hiányzik, azonban ismerve a többi székely hasontárgyú képeket, bizton állíthatjuk, hogy itt is megvolt a királyi kihallgatás jelenete.

A bibarczfalvi templom képei keretek által jelenetezett. (6 ábra.) Az első jelenetben három ló előrésze, a tőrről könnyen felismerhető király lába, háttéri harczosok feje, és egy gyalog ijász látható. A keretén túl a második jelzetből dárdát feszítő lovasok és futva rohanó gyalog íjjászok látszanak, jobb oldalukon vivén a derékövükről lelógó puzdrát. E gyajogíjjászok teljesen új elem a székely freskókban, mert eddig még sehol sem láttuk őket, de tudtommal egyéb hazai freskóinkon sem jönnek elő. Jellemző, hogy a puzdrát lovas és gyalog kivétel nélkül övéről lelógva jobboldalán viseli és soha hátán, mint némely jelenkori festményeken látható. A lovasok és gyalogok ruházata teljesen egyező a gelenczei és bessenyői magyarok ruházatával, csak a czombot védő sodronyingrészlet hiányzik. Itt a lovak lába inkább hosszú mint rövid, a mi alighanem a templom törpeségéből magyarázható, mivel nem volt szükséges a följebb eső tagok nagyobbra rajzolásával, a távlati csalódás utján előidézni akarni a helyes arányt. A később rakott boltívtartó pillér a templomhajó éjszaki fala közepét foglalván el, képünkből épen az ütközetet semmisítette meg. A megmaradt részt pedig a vakoló kalapácsa tette felismerhetetlenné. A kúnok közül nehánynak a feje és némi lóláb vehető ki csak. A következő jelenetből (7 ábra) még felismerhető a király szürke lova, s a kún hátának szegzett dárdája, a többi rész azonban a felismerhetetlenségig megrongált. A két első jelenet alatt még más két jelenetet kapartam ki a vastag mész- és vakolatréteg alul. Meghajtott dohánylevél-alakú fák-, egy ülő női alak s egy szentfényes királyi fő az eléggé kivehető alakok. Nagyon hihető, hogy, mint már fennebb megjegyeztem, itt is a szt. László legenda folytatása volt.

Meg kell még emlékeznem a bessenyői templom diadalívének és déli fala egy részének szt. Lászlót tárgyazó képéről, hogy az összes eddig ismert székely freskókon nyomozzam tárgyunkat.

Itt csak három jelenet van: a kún-üzés, a birkózás és lenyakazás. Képünk minden bizonynyal az éjszaki fal bemeszelése után festetett. Az alakok elrendezése nagyon hasonló a leirtakéhoz, csak az öltözetek különböznek némileg. Zöld mezőben fakó lovon vágtat szt. László a visszafelé nyilazó rabló után, dárdáját előre szegezvén. A király meggyszin, utána repülő köpönyeget és ugyanily szinű alsó felöltőt visel, melyen bőr, pikkelyes vért van. Lábszárát pedig sodrony-

szövet védi. Fején csak háromágú nyitott korona van, látni engedvén leomló vörös haját, s két hegyben végződö vörös szakállát. Paizsa teknő-alakú, nagy, kívül fehér, belül piros. A nyereg majdnem modernnek mondható, alul világos zöld lótakaróval. Szembeszökők a király vállait és derekát védő, levéllel csipkézett szélű vaspereczek. A kún ruházata egyetlen, balhóna alatt gombolt, piros felöltő, mely testhez álló bár, számtalan ránczot vet. A kún fején fehér pitykékkel

7. ÁBRA.

diszített csúcsos fekete süveg, alul felhajtott fehér széllel. A kún arcza villogó szemű négert mutat, leomló hosszú hajjal, szakáll és bajusz nélkül. A leány ruházata világoszöld szinű ujjatlan angyalpalást, hosszú karjait azonban vörös, szűk ujjak fedik. A birkózási jelenetben eddig nem észlelt epizod, hogy a király lova fához van kötve míg, a kúné hátul elvágtatni látszik. Gelencsén mindakét ló fához van kötve.

Az elősorolt falfestmények mindenike, a most leirt utolsó kivételével, közös technikát mutat. Nedves vakolatra az ecsettel rajzolt körrajzot még úgy

nedvesen töltötte ki a festő, az alapszinekkel azonban a teljesen sötét contour vonalokat s a fehér szint később enyves festékkel rakta fel. Sárga (ocker), vörös, fekete (kékes) és fehér festékkel rendelkezett csak a festő az összes előbb leirt székely falképeknél. Kivételt csak a legutóbb leirt bessenyői három jelenet képez, hol már a világos zöld is szerepel. E kép különben teljesen elüt technikájára nézve a többiektől, mert úgy látszik az egész enyves festékkel vagy talán olajfestékkel festetett, pár millimeter vastag gipsz-alapra, s nem vakolatra mint a többi öszzes székely freskók. Annyi tény, hogy a sima fal fölületére előbb a sötét kékes-szürke alapot huzta a festő, mely most a háttért képezi, és azután festette ez alapra vastag festékkel az alakokat. A festék érdessége néhol egész franczia modort mutat.

Sepsi-Szent-György 1885 áprilisban. *Huszka József.*

MAGYAR ARANYAK EGY RAJNAVIDÉKI LELETBEN. Az 1882-ik év október havában, a rajnavidéki Bretzenheim község táján egy agyagedényben nagy aranyérem leletre találtak, mely nem kevesebb mint 1005 darabból állt, mindannyi a florenusok őskorából, a XIV. századból.

A leletet Mainz városa szerezte meg, Paul Joseph pedig ismertetését tette közzé a «Zeitschrift des Vereines zur Erforschung der rheinischen Geschichte und Alterthümer zu Mainz» 1883. évi folyamában.

A nagy leletnek majdnem felét flórenczi aranyak képezik (451 db), a többi velenczei zechino, franczia, német, cseh tartományi és városi arany s a mi bennünket különösen érdekel: 46 darab Karalu rex és 141 db. Ludovici rex feliratú florenus.

Paul Joseph, ki a leletről kimerítő tanulmányt írt, az utóbb nevezett aranyakra nézve olyanforma véleménynek ad kifejezést, melyre mulhatlanúl felelnünk kell; arról van tudniillik szó, vajjon a Károly és Lajos-féle anjou-liliomos aranyak, a magyar veretű forintok, vagy pedig bajor Lajos és IV. Károly német királyok érmei közé sorozandók-e?

Paul Joseph következőkben összegezi a szóban forgó kérdést. — «A . . . számok alatt leirt forintokat rendesen Magyarországnak tulajdonítják. Én helytelennek találom ezt, s a nevezett érmeket bajor Lajos és IV. Károlynak tulajdonítom. Nézzünk csak körül, mit tartottak eddig e forintokról, s mily okokkal érvel Dannenberg? Igaza van Dannenbergnek, midőn Le Blanc és Schweitzer véleményét elveti, a kik a Lajos-féle aranyakat VI. vagy VII. Lajos franczia királynak (1108—1180) illetőleg Anjou Lajos lengyel királynak (1370—1382) tulajdonítják; igaza van abban is, hogy a Károly és Lajos nevével vert aranyak előállitásuk szoros rokonságánál fogva, egymástól el nem választhatók, hanem két egymásután következő fejedelem korába teendők. Egymásután uralkodó Károlya és Lajosa pedig csak Magyar- és Németországnak volt. Ott I. Róbert Károly (1308—1342) és I. Lajos (1342—1382); itt pedig bajor Lajos (1314—1347) és IV-ik Károly (1347—1378.)

Dannenberg azt mondja, hogy ő Mader nézetéhez hajlandó csatlakozni, miután a nevezett aranyak körirata végén látható kis korona I. Lajos magyar király másnemű aranyain is előfordul; különben is a két király viszonya Olaszországhoz megmagyarázza azt, mért vették a flórenczi aranyakat mintául, így veretve a maguk aranyforintjait is.

Én Dannenberg okait el nem fogadhatom — úgymond P. Joseph — először is azért nem, mert a körirat koronácskája sokféle florenuson előfordul, így Venczel lützelburgi hg. és cseh király (1353—1383) II. Gottfried loozi gróf (1361 - 1363), III. Engelbert kölni érsek (1363—1369), I. János lotharingiai hg. (1346—1390) Róbert, Bar grófja (1352—1411) aranyain; másodszor azért nem, mert az aranyéremverés nem dynasticus, hanem kereskedelmi érdekekkel függött össze s a kultura és a kereskedelmi forgalom előrehaladottságának eredménye volt.»

Mielőtt a leletről s P. Joseph tanulmányáról tudomást vehettünk volna, érmészetünk buzgó művelője, a gráczi Luschin v. Ebengreuth, a bécsi numismatikai közlönyben (1883) már védelmére kelt magyar aranyforintjainknak, felsorolva legjobb érveit, melyekkel ez aranyak magyarságát bizonyítja.

A Róbert Károly alatti magyar aranyverés okleveles bizonyítékain kivűl többek közt azt hangsúlyozza Luschin, hogy úgy a Károly mint a Lajos-féle aranyakon mindig *királyi* s nem *császári* czímet találunk, pedig úgy bajor Lajos mint IV. Károly német királyok, a középkorban oly fényes császári czímet is hosszú időn át viselték, a minek aranyaikon is nyomának kellene lenni.

Luschin bármily jól védelmezi is állását, a kérdést nem helyezi teljes világításba; a mi dolgunk immár, hogy azt lebonyolítsuk.

Minden hosszabb magyarázat nélkűl, mert a dolog szerfelett egyszerű: csak legrégibb aranyaink sorozatára utalunk. Egy tekintet e veretekre, a leghelyesebb mederbe tereli a kérdést.

A Karolu rex feliratú, liliomos és a florenczi szent János képét mutató aranyak nyitják meg aranyaink sorozatát. Utánzatok ezek, az európaszerte kedvelt florenczi minták után s Robert Károlytól származnak kétségtelenül; I. Lajos követi atyját s liliomos aranyain ott látjuk az idegen védszentet, ugyanazon előállításban; rokon, csaknem egy kéz művének látszó veretek.

Lajos idejében azonban, az aranyforint verés mindinkább nemzeties formát ölt. Lajos aranyainak II-ik specziesén, az aversen a *liliom* helyett, már az egyesített *anjou-magyar czímerpajzs* jő elő, de a reversen még *szent János* alakja látható. Ez a revers az előbbi veretek reverséhez annyira rokon, hogy szinte azt képzeljük, hogy új averssel a régi revers-bélyegek kombináltattak, a mire a köriratok betű-karaktere is

következtetni enged, amennyiben a II-ik speczies averskörirata új ízlésnek hódol, míg a revers (S. Johannes B.) régiesebb stylt árúl el.

Lajos érmelése aztán egy lépéssel tovább megy. Aranyainak III-ik faja szent János helyett, már a magyar nemzeti védszentet *Szent-Lászlót* ábrázolja, a mivel florénusaink teljesen magyar typusú aranyakká lesznek, levetve magukról az utánzás külső jeleit, de súlyban megtartva továbbra is az eredeti elvet, melyet későbbi éremverésünk is követ.

E formabeli *átmenetben* találom a legnyomósabb érvet, a Karolu rex-ek és Ludovici rex-ek magyarságát illetőleg. Ez átmenet, a mi Lajos II-ik specziesén fordul meg, evidenssé teszi a dolgot.

Nézzünk végig az emlitett aranyokon, nézzük typusaik kapcsolódását s fokozatos fejlődését, míg a magyar aranyforint végső alakját nyeri (Lajos III. sp.), mely aztán Hunyady Mátyásig érvényben marad: világosan látjuk azokból, hogy a Károlyok a *régiebbek*, a Lajosok az *ujabbak*, tehát csakis Róbert Károly és I. Lajosnak írhatók s nem bajor Lajos és IV. Károlynak, a kik megfordított sorrendben követik egymást az uralkodásban.

Ez az a pont, a mivel a Luschin tárgyalását ki akartam egészíteni, aláirva mindazt, amit e kérdésben nagy szakismerettel kifejtett.

Van azonban egy Károly névvel vert florenusunk (a nemzeti muzeum éremgyűjteményében is egy példánynyal képviselve), melyet csakugyan nem tarthatok magyarnak. Az a Károly-féle forint az, melyen a S. Iohannes B. után siglaképen egy egyfejű sas van verve.

E sasos Károly-arany, különösen a körírat betűjellegénél fogva — a mire analógiát Róbert Károly egyetlen éremfaján sem találunk — arról győz meg, hogy Róbert Károly aranyai közé nem sorozható, de nyilván IV. Károly német király pénze s mint ilyet bízvást átengedhetünk a német numismatikának.

Dr. Réthy László.

LEVELEZÉS.

I. Id. Mogyoróssy János a mezőberényi (Békésm.) rég. ásatásokról. 1881-ik évi julius hó 20-án a békésmegyei régészeti és mivelődés történelmi társulat ásatást tétetett Mező-Berény város határában, melyre okul szolgált azon esemény, hogy az említett várost ostromló árvíz gátlása alkalmával mentő gátak emelésére a laposkerti Trücsök nevü kunhalmot megbontották és annak földjét gátemelésre hordatták, mely munka közben több régi tárgy jutott felszinre. Hirére annak az egylet szakértő ásatást rendelt el. Göndöcs Benedek apát egyleti elnök és Haan Lajos alelnök, Zsilinszky Mihály főtitkár és idősb Mogyoróssy János muzeumi igazgató és más tagok mint küldöttek a helyszinére kimentek és ásatást tétettek nemcsak ott, hanem a szélmalom melletti vályogvető gödröknél is, minek eredményei az itt fölsorolt régiségek.*

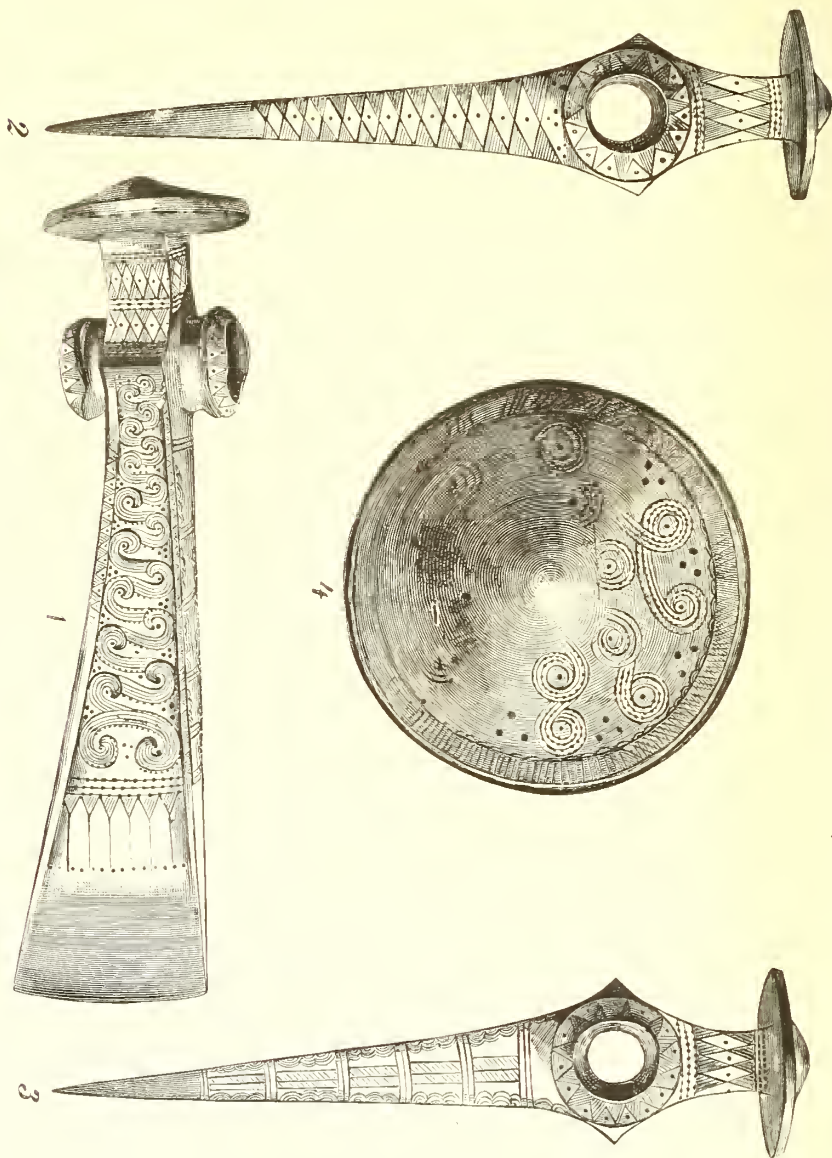
I. Agyagtárgyakban: a) egy kis kerek gömb, középen átlyukasztott égetett agyag hálósülyesztő kecze = turbolya; *b)* három darab különböző nagyságu hálósülyesztő agyag részletei; *c)* egy darab egyfülű szabadkézből készült agyagbögre, bő hasoldalán különböző karczolattal; *d)* egy zömök, belől fehér, kívül fekete színű szélke, magából kinövő — átlyukasztott — kis füllel; oldalán nyakát körző, oldalát pedig egyik fülétől a másikig körítő négy-négy vonal ékesíti, magassága 15 cm., szájátmérete pedig hasonlón 15 cm. korongon készült agyagmű; *e)* egy agyag füles csupor, hasoldalrészén két horpadt oldalvonal alatt mélyedett aljáig bekarczolt díszvonalakkal; *f)* négy darab barnássárga egyfülű kis bögre; *g)* egy sárgamázos füles bögre; *h)* egy fekete igen kicsi *bögre*, fele magasságát képező nyaka alatt kezdődő hasdomborral; *i)* több apró agyagbögrék, egyben hamu találtatott; *k)* egy vörösmázas és fehérpettyes kis *agyagbögre.*

II. Kőtárgyak: a) egy 15 cm. hosszú és 8 cm. széles megcsorbított élű kőfejsze; *b)* egy szürkeszínű kőbalta, hossza 8 cm., szélessége vagy magassága a

* Lásd még «A békésvármegyei rég. és mívelődéstört. társulat Évkönyve» 1880/81., szerkeszti Zsilinszky Mihály társ. főtitkár. VII. kötet. Békés-Gyulán 1881. 191 l.

lyuk iránt 4 cm. ; *c)* egy lapos kő, egyik része szegletes, másik része kerek, mely részében két lyuk van, szine szürke, magassága 7, vastagsága 3 cm. szüken, népnyelvén : «Kecze Farkalló» = sülyesztő.

III. Bronztárgyak : a) egy darab fibula, zöldszínű nagy és ép mű, rózsája

MEZŐBERÉNYI BRONZCSÁKÁNY A BÉKÉSGYULAI MUZEUMBAN.

átmérete 12 cm., — némelyek szerint kézfejvédő, négyszögű, csigába kigyódzó végén tekercsben végződik, melynek körmértéke hosszban 11 cméter, — hasonló a N. Muzeum XL. tábla, 11. sz. alattihoz ; *b)* egy darab — lapos külrésze közepén dombosvonalú — karvéd több darabjai ; *c)* egy darab gombafejű tű, — hasonló az 1873-ik évi muzeumi képes kalauz 91. sz. ábrához — hossza 7 cm.

hegyrésze hiányzik ; *d)* bronzdárda hegye, közepe és köpüje töredéke ; *e)* három darab bronzsodrony — illetve itt a *b)* betű alatt megemlitett lapos karvédfélének részletei ; *f)* kisebb-nagyobb bronzcsüngők ; *g)* nyolcz darab hasonló bronz dísz-csüngők, kisebb-nagyobb mintájúak ; *h)* egy bronz-sarló ; *i)* húsz darab körkerek lószerszám díszlet, előrésze közepén a gömböt két dudor körvonal köríti be, hátrésze lapos felfüggesztésre szolgáló füle magából nyúlik ki ; *k)* egy kerekfejű 20½ cm. hosszú bronz *csákány*, melynek minden részein kitünő czikornyás folyondárok metszetei avatott kéz munkájáról tanuskodnak a csákány 15 cm.-re nyúló baltája élén egyik oldala felől két függővonás van, csak közepe a többinél hosszabban lenyúlik (hű rajzát itt adjuk) ; *l)* végre féldomború bronzsodronyból készült egészen ép karvéd, két végén csigatekercsbe végződik.

IV. Csonttárgy : a) egészen ép emberkoponya, állkapocs nélkül, találtatott a fentemlített mezőberényi lelet alkalmával az előbb leirt tárgyakkal együtt.

Békés-Gyulán, 1885., februárius havában.

Id. Mogyoróssy János,
a békésmegyei muzeum igazgatója.

II. PAÚR IVÁN A HÖVEJI ŐSHALMOKRÓL. Az úgynevezett tumulusok — nálunk dr. Érdy János által kúnhalmoknak elnevezett, de, úgy látszik az irodalomban el nem fogadott — néven ismert ősdombok Sopronmegyében mint temetkezési emlékek eddigelé még nem igen igazolták a hozzájuk kötött várakozást.

A Szolgagyőr mellett mutatkozó ily halom (ma Bagolyles) semmiféle leletet nem eredményezett átalakításánál történt felásatása alkalmával; Fertő-Szent-Miklós mezőváros kipusztult nagyterjedelmű erdeje helyén — most legelőn — számos ily őshalom emelkedik. Ezek közül négy, mint nagyság és szabályos kialakulás által leginkább feltünő, személyes közbejövetelemmel rendszeresen átvizsgáltatva, szintén üresnek találtatott; az omine et nomine Nagyerdőben különösen Iván határában, a tagadhatatlanul emberi kéz működését bizonyító, két szabályos külsejű — úgynevezett Szarvasdomb — minden ráforditott munka daczára csak a reményben való csalatkozásomra vezetett. Ságh is mutatott egy jócskán magas és terjedelmes halmot a kastély melletti réten, melyet évek előtt gróf Széchenyi Ödön őrködésem alatt lehordatott, de vele a gróf kis gyűjteménye mit se nyert, vállalkozó jóakarata azonban sokat veszített, úgy hogy a másik halom kikerülte a bonczolást.

Mindezek tehát lehetnek tán strázsadombok, sátoralapzatok, törvénykezési vagy vallási gyakorlásnak szánt alkotmányok, mert mint sírok nem fogadtathatnak el. Mindazáltal a tapasztalt meddőség is tanulságos, mert hát ősrégi emlékek ezek, melyekkel egy régen letünt népfaj, mely e megyét hajdan lakta, bizonyosan valamely nevezetes eseményt akart megörökíteni; de melyet, mint az idők hullámaiban

eltemetettet, mi jámborok ma már értelmezni nem tudunk, szembe állva néma tanukkal, melyeket azonban, mint topographiai sajátságokat, még jövőben is becsben tartanunk illik.[1]

Legújabban *Hövej* lépett előtérbe és pedig a csornai prælatura tagosított birtokán az úgynevezett Nyároserdő éjszakkeleti csúcsán, a nép által jégverem-sürünek elbérmált helyen négy nagy — hordott földből a világ négy tája szerint — felhányt halommal, melyek régen megfigyelve, de át nem vizsgálva, mint mindannyi nagy kérdőjelek állottak ez ideig a sürüben az arra tévedt vándor előtt.

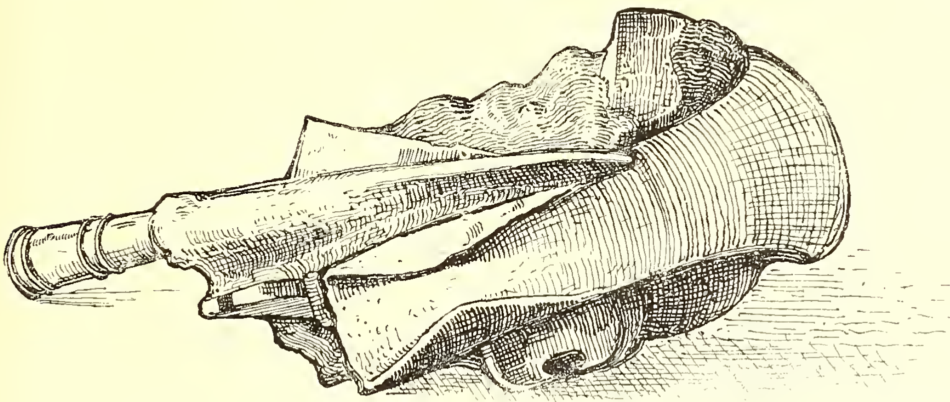
A tudomány két lelkes barátja: Seffer Ákos ügyvéd és Vavrecskay János gyógyszerész urak Kapuvárott a fennálló kérdőjelekre feleletet kivánván nyerni, gondoskodtak a szükséges technikai munkaerőről és a rendszeres ásatások vezetésével engem bíztak meg, ki, miután az ismert mæcenas, az áldott emlékű ft. Simon Vincze, premontrei csornai prépost úrtól az engedelmet szeretetreméltó kifejezésekkel, halálos ágyából kisérve kinyertem: múlt évi ápril hó 24-én megkezdettem működésemet, még pedig nem is minden remény nélkül, mert megállapított tényül bizonyult be, hogy vagy tíz év előtt az egyik halom nemcsak több mint száz szekérre való földet adott egy, az itt folyó Repcze árja elleni védgáthoz, hanem fölös számmal való bronztárgyakat is. Sajnos! ezen halom romjai egy legújabb kori négylábúnak csontszárán és két cseréptöredéken kívül mit sem szolgáltatott át a tudomány számára és így az említettem földúlás által örökre veszendőbe ment.

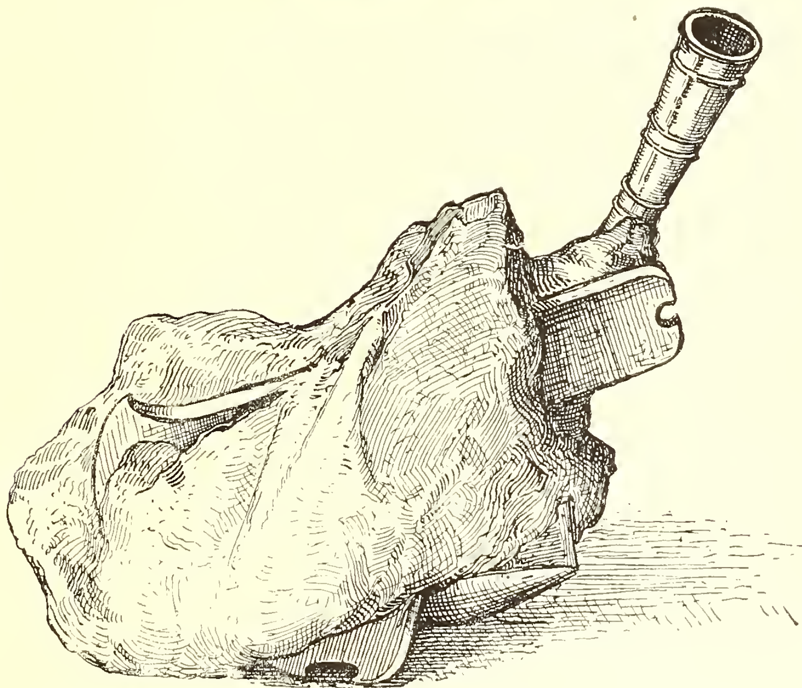
Kielégítőbb, még pedig nagyban kielégítőbb volt az előbbivel rézsut szemben álló másik halom, mely két méternyi széles átmetszettel lett föltárva. Gyéren bár, de csakhamar mutatkoztak cserépedénytöredékek, melyek oly biztos vezetői az archæolognak, és csakugyan mélyebbre hatolva, eleven zöld színü rézporra, tehát tökéletesen elmállott bronz nyomaira, sőt néhány meghatározhatlan lemezkékre és rendetlen alakú gumócskákra is akadt az ásó és a remény fokozódott, míg végre a halom kúpja alatt, tehát az alkotmány teljes közepén egy méternyi mélységben az annyira várt emberi csontváz tünt elő fejjel nyugatnak, lábbal keletnek elhelyezve; de annyira korhadt állapotban, hogy a koponyának csakis fölső része volt megmenthető,[2] de a vállalkozók, a munkások és az eddig a pattogó tüzet körül ülő falu örege, apraja nagy örömére a csontváz kezefején zöldellő egy mogyoró nagy-

[1] Csekély tehetségem szerint azon leszek, hogy minden ily és hasonló földhányások a megye területén összeirassanak.

[2] E fragmentumot dr. Török Aurél úr volt szives tőlem az anthropologiai múzeum számára elfogadni.

ságú, félüres golyókból összeillesztett bronz karpereczczel földíszítve (II. táb. 1. áb. *a. b.*). További ásás-vésés között számtalan zöld rozsdából való concretiók, vagy egyes tenyérnyi nagyságú zöld foltok a föld-

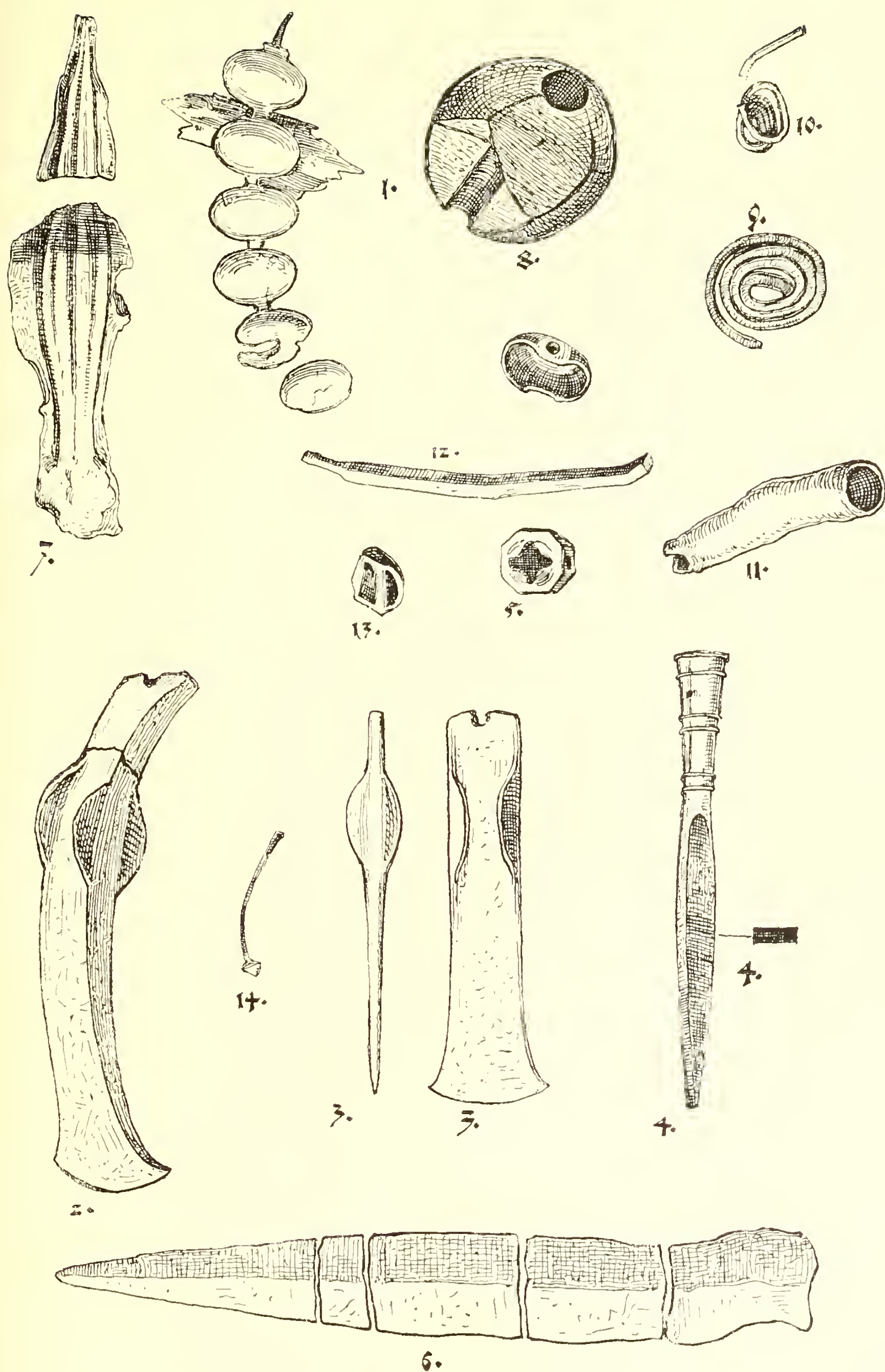
HŐVEJI BRONZLELET. I. TÁBLA.

ben mutatkoztak, mint az idők éles fogának hatása, mely lassan megsemmisítette évezreden át — ki tudná megmondani minő szép — alakjait a bronzoknak, porrá darálván magát az anyagot is.

A másik napon folytatott ásatás ugyanazon halomban egy második csontvázat eredményezett, de az előbbinél vagy 40 cmnyivel magasabban és az elsőtől inkább a halom keleti részén, de ellenkezőleg keltezve, még pedig igen becses bronzok kiséretében. Ugyanis a csontváz bal vállánál emeltetett ki egy egész halmaza az összetapadt bronzfegyvereknek és szerszámoknak; köztük egy füles véső (palstab), úgy tudom, az első, mely megyénkben napfényre került, egy dárdacsúcs és több, a szétbontás előtt meg nem határozható, tárgy. A csontváz végkép megsemmisült, úgy hogy annak csak nyomai voltak kivehetők a földhöz ragadt — pergament hártyához hasonló és szintén oly színü — lemezekben. Ezen bronzhalmazat (I. tábla), mint ilyen, fölötte érdekes a tudomány szempontjából is, mert arról tanuskodik, hogy a kegyelet-, vallás- és fogadalmi ajándékokat rendesen, tehát nemcsak akkor, ha a hely szüke pl. az urnákba való beszorítása úgy kivánta, össze-vissza hajtva, néha összetörve cumulative rakták a sírokba vagy az áldozóhelyre.

Ezen bronztömb egyelőre szerény gyűjteményemben felállíttatván, csakhamar felmerült a kérdés: vajjon az továbbra is a maga állapotában hagyassék-e? azt mutatandó, hogy a sírajándékokat így törve, hajlítva és rakásra rakva volt szokás a tetem mellé helyezni; vagy engedve a menthető tudvágynak, alkotó részeire bontassék fel. Rajzban egyszer meg lévén mentve az egésznek alakja, a szétszedés magától ajánlkozott és sikerrel lett foganatba véve, mert több — alig sejtett — darabok kerültek napfényre, mint azokat az I. tábla egyenként adja és itt következnek:

Füles véső (palstab), úgy tudom, az első a megye területén, görbére hajtva, sőt a fok és fülek között erőszakosan széttörve, 21 cm. hosszú, éle 5 cm., 5 mm. széles, tehát a nagyobb példányokhoz számítható (II. táb. 2. ábr.). Ennél egy kisebb példány egészen ép állapotban, 16 cm. hosszú, éle 3 cm., 5 mm. széles (II. táb. 3. ábr.). Dárdavég, nem lándzsa, mert nincs sem bordája, sem szárnya, hanem négyélű szúrója; köpüje két végén és a közepén párosával pálczataggal ékítve, az egésznek hossza 20 cm., a köpü szájának átmérője 1 cm. 5 mm., egészen ép állapotban (II. táb. 4. ábr. *a. b.*). Két gomb, de mivel csutkája nincs, hanem háta egészen sima, inkább keresztszíj áteresztőnek tartható, belől üres, fölül négy herelevél alakú nyilással, oldalán négy helyen egymásnak megfelelő irányban hosszas négyszögekkel áttörve, alakja inkább kerek, mint négyszögű, mint azt a rajz nem egészen hiven feltünteti, átmérője 3 cm. (I. táb. 5. ábr.). Gyilokpenge, mint látszik, szándékkal öt darabra törve, hegye ép, markolata hijával, a gerincz gyengén kialakulva, kételü pengéje 32 cm. hosszú, 4 cm. széles (I. táb. 6. ábr.), a pengén három egyenközü dárda fut végig, úgy látszik, nagy erőfeszítéssel, talán izzó állapotba hozva, kétszer meggörbítve, a hegye

KÖVEJI BRONZLELET II. TÁBLA.

és a penge közbenső része hiányzik, — fölülete nem patinás, hanem gyönyörü világoszöld földelegyes malachit — Erdiges Malachit — lerakodványnyal bevonva; a nagyobb töredék 11 cm. hosszú, 5 mm. széles. Több darabra széttörött, átfúrt golyó, anyaga jócskán porhanyó mészkő, mely savval sustorgólag felpezseg és valószínűleg buzogánygombnak szolgált, habár porhanyósága e czélra nem ajánlkozik; találtatott a csontváz térde tájékán, átmérője 5 cm. 4 mm. (I. táb. 8. ábr.). A tetem melle és válla között találtatott azon sodronyos korong alakú tekercs, mely egyedül maga mutat barna-zöld szironyt (I. táb. 9. ábr.) 3 cm. 4 mm. átmérővel; de az I. táb. 10. ábr. alatti tekercs összezúzva a tömbből lett kifejtve. Elhajlított bronzcső töredéket látunk az I. táb. 11. ábr. alatt, mely 8 cm. hosszú és belső ürében 2 cm., 3 mm. átmérővel bír, fala 2 mm. vastag, alkalmazása kérdéses. Az I. táb. 12. ábr. egy négyélű bronz sodronytöredék, hihetőleg egy tekercses kézvéd része, 17 cm. hosszú, 1 cm. 5 mm. széles. I. táb. 13. ábra egy belül gerezdes válaszfalakat mutató gomb és I. táb. 14. ábr. egy gombban végződő spiralis végtagja.

Egyébiránt, mint számtalan más, úgy a höveji lelet sem bizonyult merőben szűz bronzleletnek: egy féltenyérnyi tárgy bár csaknem földdé válva, mégis vasnak ismertetett fel. Maguk a bronzok sem bírnak patinával, hanem világoszöld porral födvék, úgy hogy kézbe alig vehetők, mert fognak, mint a festék; bizonyos tehát, hogy az ásatás mentő munka is volt, mert, mint fölebb említve van, sok tárgy máris izzéporrá válva megsemmisült, mivel a különben is mindig vizenyős talaj, a Rába és Répcze áradásának kitéve, a fémnek csak romlását okozza, úgy hogy minden három évre csak egy áradást feltéve, határozottan lehet állítani, hogy negyven év múlva minden, a mi most napfényre került, megsemmisült volna, mint annyi más máris megsemmisült.

Agyagedény ép állapotban nem került elő, a cseréptöredékekről pedig általában véve kisebb edényekre kell következtetni, melyek épen nem mondhatók durváknak, mert vékony falúak és fínomabb agyagból korongra készültek, belül feketére, a külső felületen vörhenyegesre égetve.

Végre egy látszólag nagyon is alárendelt észlelést kell említeni, mert nagyon kivánatos, hogy rendszeres ásatásoknál erre is kiterjesztessék a figyelem, mi, hogy történt-e eddig: én legalább nem tudom. A höveji tetemek mellett diónagyságú sárga csillámkő darabok találtattak fölös számmal és két darabban a legfínomabb krétából faragott pogácsák, ezek alakra egészen hasonlók a bábsütők kis tésztácskáihoz. Hol veszi magát Rábaközben a csillámkő és a kréta? De hogy szaktársaimnak vidékemről mindjárt analogiákkal is szolgáljak: a soproni kelta temető sírjaiban marokszám jött napfényre a piros-fehér jáspiskő

töredék, mely nem fordul elő sem itt, sem a Lajtha-hegységben; ellenben egész sziklafalakat mutat maga a soproni határ a csillámkőből, de melyből egy morzsányit sem lehet találni a határbeli ős sírokban; de találni a Rábaközben nemcsak a höveji ősdombokban, hanem az ordódbaboti szintén kelta temető sírjaiban, — az utóbbiakban még azon kívül májszínű számtalan jáspis darabokat. Tehát felváltva azt, a mi ritka.

Sopron, 1885. február. *Paúr Iván.*

III. Dr. Lipp Vilmos levele keszthelyvidéki ásatásairól. Minthogy régészeti kutatásaim, már a mennyire azokat hivatásszerű kötelességeim megengedték, azóta, hogy a keszthelyi és dobogói sírmezőket kiaknáztam és az itt nyert anyagot feldolgoztam, egy perczig sem szüneteltek, talán szívesen fogadják az Arch. Értesitő olvasói és munkatársai, ha az azóta teljesített munkálataimról egyelőre csak rövid áttekintést nyújtok, a részletes ismertetést, melynek elengedhetetlen követelménye a hű és pontos rajzok melléklése, későbbre tartván fenn magamnak.

1883. márcz. 13-án befejeztem, a Dobogóval már előbb végezvén, a keszthely-városi sírmezőn az ásatást, következett az iróasztal melletti munka, de azt akárhányszor szakítottam félbe, mert a hol itt, hol ott feltünedezett jelenségek többször napokig tartó és nem egyszer teljesen sikertelen kutatásokra hivtak, melyeket mindig személyesen kellett elintéznem. Így, hogy csak egyet említsek, végig kutattam a Kis-Balaton szigeteit nehány forró nyári napon át, mert csak ilyenkor és télen közelíthetők meg száraz lábbal. Erre az a körülmény bírt rá, mert kaptam innen egy nagy, latin föliratos határkövet III. Endre árpádházi királyunk idejéből. A «Várszigeten» egy négyszegű erődítmény állott valaha földsánczczal és mély árokkal körülvéve, kapuja nyugatnak volt. Az alapfalak még mindenütt meglátszanak, a mély árok is három oldalról még meg van. A különben kisded erősség belsejét és körületét egészen átfürkésztem, de két sírnál egyebet nem találtam. A nagyon elporladt csontvázak mellett apró késpengék voltak. A «Pogányszigetre» sem gyalog, sem csolnakon nem lehetett menni, próbaárkokat húzattam még vagy négy más szigeten, de minden eredmény nélkül. Miután a szunyogok milliói kegyetlenül megviseltek mind engem, mind négy munkásomat, e háládatlan területről visszavonultam, a nélkül azonban, hogy a «Pogánysziget» egy későbbi átkutatásáról végleg lemondottam volna, mert itt a múlt évtizedben valamikor két nagy bronzkengyelt ástak ki, melyet ma a nagykanizsai főgymnasium múzeumában őriznek. A «Vársziget» a tatár- vagy törökjárás idejekor alighanem csak ideiglenes menhelyül szolgált.

Közben háromszor is künn voltam Alsó-Páhokon és kerestem a sírmezőt, mert azt bizonyosan tudtam, hogy ott kell egynek lenni,

később azután a legnagyobb bosszúságomra azt kellett tapasztalnom, hogy a második kísérleti ásatásnál, ha csak egy lépéssel megyek tovább nyugotnak, belementem volna a sírmezőbe. Hogyan találtam meg végre is, azt «a keszthelyi sirmezőről» czímű dolgozatom erre vonatkozó jegyzetében körülményesen adtam elő. Ugyancsak 1883 október havában engedélyt kaptam Festetics Tasziló gróf úrtól, hogy a fenéki pusztáján lévő Mogensiana területét kikutathatom. November 26-án Fenéken és Páhokon egyszerre indítottam meg a munkát, mert előbb gyakorlott munkásaimat, a két sírásómat, nem kaphattam meg, az egyik itt, a másik ott igazgatta a napszámosaimat, én pedig naponkint 8 kilóméternyi útat hol délnek, hol nyugatnak tettem meg, hogy a munkát figyelemmel kisérhessem. Fenéken voltaképen a római temetőt kerestem három hétig — hiába, találtam helyette egy népvándorláskori sírmezőt, de abba akkor nem kaptam bele, miért, miért nem, azt a fenéki sirmezőnek kéziratban már teljesen meglevő ismertetésemben bőven indokoltam. Páhokon azonban 1884. január 20-ig egyvégben folyt a munka, a mikor is a bérbe vett földdel végeztem és abban 276 sirt ásattam föl igen szép eredménynyel. A szomszédos földek jobbról, balról, a melyekbe a sirok sorjai befutottak, őszivel levén bevetve, a további munkával aratás utánig kellett várnom. — Julius 14-étől itt folytattam az ásatást október 11-ig bezárólag, felbontottam ekkor 460 sírt. Miután sikerült még egy darab földet kiárendálnom, november 10-étől 24-ig ugyanott még 99 sírt, tehát eddig a páhoki sírmezőn összesen 835 sírt ásattam föl. Hanem eddigelé a sírmezőnek csak nyugati és keleti határát értem el, meddig terjed az dél és éjszak felé, azt még nem tudom, hanem már is kiszemeltem a bérbe veendő földeket, hol az idén az aratás után tovább fogok menni. Erről a sírmezőről kimerítő értesítést csak a télen fogok írni

Történt azonban a múlt év őszén itt Keszthelyen is egy ásatás, a gróf t. i. a kastélya előtti dombot, melyen a XV. században a gót stilu plébániatemplom állott, hordatta el, mely a Balaton látképét a kastély elől elzárta. E dombról már többször emlékeztem meg, és most, mikor leásták, Keszthely legrégibb katholikus temetőjét bontották szét, mely, mint azelőtt rendesen, a templom körűl volt. Régiségét a sirokban szórványosan talált pénzek bizonyítják, melyek Nagy Lajos korától a mult század elejéig terjedő időszakból valók. A sírokból sok érdekes magyar ereklye került napfényre, kivált a mi a női hajtűket és vaskos ezüst pecsétgyűrűket, továbbá a pitykéket és gombokat illeti, de még a zsínór és szövetmaradványok a régibb magyar ipar szempontjából sem megvetendők. E tárgyak legnagyobb és legszebb részét a birtokos gróf úrnak szolgáltatták be, nekem belőlük csak az utószüret jutott. A nagyfejű filigrán tűk aranyozott ezüst vagy bronzból, melyekről lemezkék befoglalt üveglapocskákkal lógnak le, kiválóan csinosak.

F. é. január 8-án a fenéki sírmezőhöz is foghattam, de sajnos, az ásatást már február 11-én tőlem nem függő okokból voltam kénytelen abbanhagyni. Fölásattam ebben az időközben 300 sírt, nem nagy, de meglepő fontos eredménynyel mind tárgyi, mind tudományos szempontból. Annál rosszabbúl esett, hogy ezirânti tapasztalataimat nem egészíthettem ki. Azonban nem mondok le a reményről, hogy ezt talán később valamikor mégis keresztül vihetem. Addig is e háromszáz sír körüli észleleteimet tettem le papírra, mert meg vagyok győződve arról, hogy töredékes voltuknál fogva is használható adalékokat nyújtanak a népvándorlás-kor kulturális viszonyaihoz.

Hátra van még, hogy a nálam jegyzékbe vett újabb lelőhelyekről szóljak. Kehidán, Zalamegyében, árokmetszés alkalmával egy szép füles szekerczét, palstabot, találtak. Veszprémmegyéből egy oly adat birtokába jutottam, melynek segélyével képes leendek a hajdani Cimbriana, a Balaton éjszakkeleti végvárának helyét biztosan meghatározni. A zánkai hypocaustum szintén megvizsgáltatásra vár. Inkén, Somogymegyében, egy kétségbevonhatlan őskori temető létezik. Végül, és ez rám nézve most a legfontosabb, megemlítem még, hogy az innen másfél órányira eső Lesencze-Tomajon, az ismert őskori és római lelőhelyen, legújabban a kosárkás függő lépett fel. Ebből láthatod kedves barátom, hogy egyhamar a régészeti munkából nem fogyok ki.

Keszthely, 1885. márczius 10-ikén. *Dr. Lipp Vilmos.*

IV. Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ LEVELE A TÖRÖK-BECSEI RÓMAI ÉREMLELETRŐL. — Jó magyar híveim, kik ritka ragaszkodással viseltetnek hozzám, soha sem mulasztják el, hogy azon régi tárgyakat melyeket ős múltú vidékünkön alkalmilag találnak, nekem bemutassák és azok eredete felől egyetmást ne kérdezzenek tőlem. Sokszor csapatosan keresnek fel a kíváncsiak, s nagy érdeklődéssel hallgatják, midőn leleteikről, melyeket rendszerint nekem ajándékoznak, soha nem hallott csodás dolgokat beszélek el nekik. Van is az én derék magyar népemben annyi archæologiai érzék és respectus a régiségek iránt, hogy e tekintetben méltán műveltebnek mondhatók. Egyáltaljában a leggyérebben előforduló esetek közzé tartozik, ha régi tárgyak itt veszendőbe mennek és rendeltetésöktől elvonatnak. Maga a nép helyembe hozza a régiségeket, és ha valami nagyon szépet és becseset találnak, első kérésök, hogy Budapestre a nemzeti múzeumba küldjem fel azt.

Természetesen szívesörömest teljesitem hazafias kívánságukat; bár a temesvári régiségi múzeumnak is eléggé gazdag és változatos collectiót juttattam innen, a borjasi őstelepről. Jutna talán még több is; de nálunk, mint másutt is, találkoznak gavallér egyének, kik a paraszttól csak azért vásárolják össze pénzen a régi tárgyakat, hogy azokkal salonjaikat ékesítsék és bizonyos divatszerű amateurséget fitogtassanak a világ előtt. Ignotos fallit, notis est derisui! De azért mégis szigorúan kellene arra őrködni, hogy a nemzet és tudomány

közkincseivel ilyes visszaélések ne történjenek. Az Altisza termékeny, sík vidékének drága talaja rendkívül gazdag præhistoricumokban. E vidéknek ez specificus jellege, a mint azt annak idején a tiszavidéki őstelepekről írt egyik munkámban bővebben kifejtettem. Római és görög érmek szintén gyakran fordúlnak elő, csakhogy eddigelé mindig elszórtan, egyes darabonként a Tiszapartok különböző helyein, vagy pedig a szántóföldeken és réteken találtattak. A pannoniai pénz mindenesetre gyakori lehetett nálunk, ezen Pannoniával ugyszólván határos, közeli és szomszéd barbár földön, melyet az aldunamelléki római kalmár kénytelen volt felkeresni dús gabonaterményei és zamatos takarmánya végett. Azonban római telephelyre települt élet és műveltség nyomaira, vagy római háztartásra, egyes vagy tömeges állandóbb lakhelyekre még nem akadtunk ezen egész tájkörben sehol. Római coloniák emléke sehol sem létezik itt az Altisza balparti vidékén! Sőt római érmeket sem lehetett eddigelé tömegesebben együtt találni.

Rendkívüli örömet szerzett tehát nekem az első tömeges római éremlelet, melyet e napokban Török-Becsén az úgynevezett Beregben, a borjasi Tiszaátvágás kiszélesbítésével foglalkozó híveimnek ásója napfényre hozott. A Tisza régi medrétől nehány száz lépésnyire, az ó és új Tisza balparti oldalán, mintegy másfél méternyi mélységben egy öblös cserépurnára akadtak, mely színig volt tele római érmekkel. Ime küldök tíz darabot a lelet korának jellemzésére. Leirásukat is idezárom; többnyire jó föntartásuak, néha, midőn a körirat egyes betüit nem lehetett tisztán látni, de biztosan lehetett a köriratot kiegészíteni a kopott betű fölé pontot raktam.

1. CONSTANS NOBCAES Constans gyöngyfüzéres feje jobbra. R.) GLORIA EXERCITVS két katona áll egymással szemközt, egyik kezében lándzsát tart, másik kezét paizsra fekteti, közepett katonai hadijel, rajta rövid zászló. A szelvényben CONS. Kis bronz. 333—337 közt. Cohen, VI. kötet. 266. lap, — szám. (?)

2. CONSTANS PFAVG Constans gyöngyfüzéres mellképe jobbra. R.) VICTORIAE DDAVGGQNN két Victoria egyikben koszorút, másikban pálmaágat tartva, egymásfelé lép. Két darab. 1. A szelvényben R (szőlőfürt?) C; 2. a másik példányon a Victoriák közt a mezőben csillag és A (?). Cohen, VI. kötet, 270. lap. 160. szám. Az érmecsek valószinüleg 337-ben készültek, mikor még öt fejedelem létezett: Constantinus II, Constantius, Constans, Delmatius és Hannibalianus.

3. DN CONSTANS Constans gyöngyfüzéres feje jobbra. R.) VOT | XX | MVLT | XXX koszorúban. A szelvény betűi nem olvashatók határozottan. Kis bronz. Cohen, VI. kötet, 271. l. 167. szám.

4. DN CONSTANTIVS PFAVG II. Constantius feje jobbra, a mezőben M (?). R.) FEL TEMP REPARATIO Katona heves mozdulattal balra lép és lándzsával leszúr előtte menekülni készülő ellenséget, kinek lova elesett, ő maga a ló sörényébe kapaszkodik és visszafordul. A szelvényben TSIS. (?), a mezőben I. Középbronz. Cohen, VI. k., 313. l. 225. sz.

5. CONSTANTIVS PFAVG II. Constantius gyöngyfüzéres mellképe paludamentumban és pénczélban jobbra. R.) VICTORIAE DD AVGGONN két Victoria egymással szemközt áll, koszorú és pálmaág kezükben. Három darab. A szelvényben 1. SMTSB (?); 2. koszorú SIS, mezőben HR; 3. SMTS. Kis bronz. Cohen, VI. k. 320. l. 272. sz.

6. DN CONSTANTIVS PFAVG II. Constantius gyöngyszallagos mellképe jobbra. R.) VOT | XX | VOT | XXX | koszorúban. Kis bronz. Két példány. A szelvényben 1. SMANTI; 2. SMAN ? ? Cohen, VI. kötet, 321. lap, 279. szám.

Pár lépésnyire a római érmek lelhelyétől egy másik munkás csoport *történelem előtti tárgyakra* bukkant. Præhistorikus sír lehetett az, melynek tárgyai azonban leginkább durva készítményű diszítés nélküli agyagedények, immár teljesen szétmállott állapotban voltak. Csak egyetlen tárgy került ki a leletből teljes épségben: *egy őskori vadkecskének házi használatra kikészített és immár megkövesült agancsa* (?), melyet szintén szerencsés vagyok múzeumunk történelem előtti gazdag gyűjteményének gyarapítására tisztelettel beküldeni. A talaj, melyben e kecskeszarú találtatott, sokkal mélyebben fekszik a római lelet talajánál, és a szarú petrificatiója bizonyítja, hogy a Tisza sok századon keresztül rajta hömpölygeté el iszapos hullámait.

Végül szívből gratulálok és sok szerencsét kívánok az Arch. Érlesítő szerkesztésének elvállalásához. Váljék az Arch. Értesítő t. uraságod kezei közt a régiségtudomány oly népszerű közlönyévé, a milyen Rómer szerkesztése idejében volt! Hazafias üdvözlettel

Török-Becsén (Torontálm.), 1885, febr. 24. *Dr. Szentkláray Jenő.*

V. Dr. TÖRÖK AURÉL VÁLASZA Dr. RÉTHY LÁSZLÓ REFLEXIÓIRA.*

Előre bocsátván, hogy én egy komoly tudományos közlönyben, hazánk egyedüli szakmabeli folyóiratában, úgymint «az országos régészeti s embertani társulat közlönyében», csakis tudományos alapon mozgó támadást — és pedig bármily kemény kritikát — várok és tételezek fel, a mely esetben én az érdemleges és tüzetes válasz megadásával egy pillanatig sem haboznám, a Réthy úr úgynevezett «Reflexiói» pedig minden tudományos alapot nélkülöznek s az általam fölvetett szakkérdést csakis *laikus* szempontból és csupán csak a «laikus» logikájával érintik, a mint maga Réthy úr is nyiltan bevallja, én tehát az efféle *nem tudományos* kritikára egy komoly tudományos lapban válaszolni nem tarthatom hivatásszerűnek. Én Réthy úr kedvéért nem szállhatok le amaz alantos niveaura, hogy vele próbát álljak olyan dolgok rektifikálására, a melyeket én említett nyílt levelemben egy szóval sem mondottam, s a melyeket ő jónak látott a napilapokból a Reflexióiba belevonni s azoknak felelősségét mintegy a nyakamba sózni. Ha Réthy úr az általam mondottakat meg akarja támadni, habár csak laikus

* L. 122. l.

szempontból is, legalább tartsa magát a tudományos irodalomban követelt azon kötelességhez: hogy szavaimat, vagy az általam mondottak értelmét megbizható forrásból idézze és kritizálja; mert hogy mit írnak a napilapok reporterei, abból egy tudományos szaklap számára írt kritikában kiindulni nem szabad. Réthy úr pedig egyenesen így vezeti be úgynevezett kritikáját s így már előre nevetségessé akarja tenni a hazánkban általam képviselt tudományos szakmát. Réthy úr a helyett, hogy az említett nyílt levelemben mondottak tartalmát összefüggésben tételről-tételre kritika alá venné, kiszakítja az egyes mondatoknak egy-egy részét, ezeket tetszése szerint összecsoportosítja azért, hogy általánosabb értelemben tartott megjegyzéseivel gúny tárgyává tegyen. Ám teljék kedve benne, ha hiszi, hogy ezzel a hazai tudományosságnak szolgálatot tehet, vagy ha ilyen laikus logikával írt kritikákkal a saját tudományos reputáczióját megalapíthatja. A személyeskedő és minden tudományos előkészültséget nélkülöző megtámadtatásoknak a legbiztosabb ellenszere: az ignorálás. Én tehát teljesen ignorálom Réthy úr Reflexióinak mindazon részét, a miben ő fáradságos működésemet gúnyos czélzásai tárgyává teszi — s ezzel vége volna az egész polemiának; de nem ignorálhatom Réthy úr ama merészségét, a melylyel ő magát a szaktárgyamat, az anthropológiát, gúny tárgyává teszi — egy tudományos közlönyben, a melyben én is hivatásszerűleg óhajtottam közreműködni. Réthy urnak, legalább nekem úgy tűnik föl az ő Reflexióiból, hogy sejtelme sincsen az anthropológiai búvárlat mibenlétéről, a melyet ő oly könnyelműen gúnyol: ama búvárlatról, a melynek az egész művelt világban oly előkelő fontosságot tulajdonítanak, s a melyet hazánkban is már a művelt közönség felkarolt. Réthy úr laikus vagdalkozásai nem engem érnek, nem ama nyílt levelemben fajunk anthropológiai búvárlatáról mondottak érvényét támadják meg; hanem igenis megtámadják a hazai tudományosságot, mindenek előtt pedig az Archæologiai Értesítő tudományos reputáczióját. Hisz' fordítsuk csak le szóról-szóra vagy német, vagy franczia nyelvre, mindazt, a mit Réthy úr a Reflexióiban az anthropológiáról és a craniológiáról mond, s a külföld el fogja ítélni — nem Réthy urat (őt számba sem veszi) — hanem el fogja ítélni magát a hazai tudományosságot.* — Íme azt fájlalom én, hogy ama lapban, a melyben szerencsém lehetne szaktudományomat képviselni, e szaktudományt éretlen gúny tárgyává teheti egy laikus. Ezt az irányt határozottan és mielőbb desavouálni kell. mielőtt a külföld róla tudomást szerezhet.

Maradtam megkülönböztetett tisztelettel

Budapest, 1885 május 5-én. *Dr. Török Aurél.*

* Nem hiszem. *Szerkesztő.*

VI. A REFLEXIÓK ÍRÓJÁTÓL. Dr. Török Aurél úr kapva azon, hogy reflexióimban *magamat* a koponyatanban «laikus»-nak vallottam: szóba sem akar velem állani, mivel ő tudós. A *tekintélynek* ez a hánytorgatása kényelmes és olcsó s a XIX-ik század végén épenséggel komikus dolog. Azt hiszi Török úr, hogy ez felelet reflexióimra, a laikus *érveire?* — hogy a koponyatan tudománya dispensálhatja őt s az ő külföldi tekintélyeit a *logica* alól?

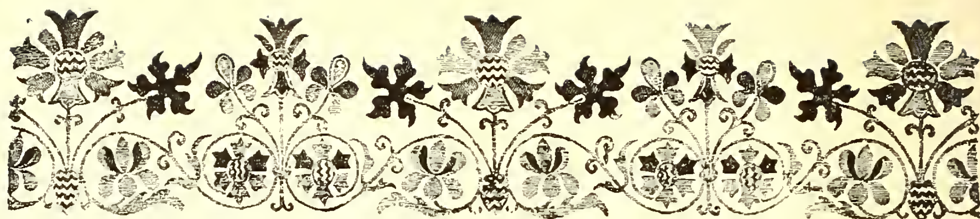
Csak egy a tudomány: a logica, csak ez előtt hajtok fejet, jöjjön bár magamnál kisebb embertől, vagy nagyobb tudóstól mint akár dr. Török Aurél úr! *Dr. Réthy László.*

VIII. HORVÁTH ANTAL levele régi épületmaradványok dolgában, melyek f. é. május havában Pécsett a királyutczában szinre kerültek.

«A kérdéses romok a kölcsönös segélyző-egylet telkén találtattak; én nem tartom azokat római, hanem török maradványoknak. Alapásás alkalmával, mintegy ölnyi mélységre több egymást keresztező falra akadtak, melyekről a föld eltakaríttatván, egy több kisebb-nagyobb helyiségből álló fürdő rajza tünt ki. A helyiségek a fürdő alsóbb részéből valók, azon helyiségekéből, a hol tüzeltek, és egészen kormosak; a falak felsőbb része már régen elbontatott, de egyes helyeken mégis lehetett látni, hogy az elválasztó padlat durva homokkőtáblákból állott, mely felül vastagabb vakolatréteggel volt bevonva. A nagyobb helyiségeknél a fütő helyiségekben pillérek voltak rakva, melyek a padlatot tartani segítették. A falak anyaga nyers kő volt, a nyilások egyik helyiségből a másikba félívvel voltak boltozva, apró téglával. Valószínűleg izzasztó fürdő volt az egész, mert a padlat gyengesége mellett fel nem tehető, hogy fölötte a szobákban nagyobb vízmennyiség állhatott volna. Néhány száz lépésre e fürdőtől moschea állott, melynek maradványai még most is láthatók. A felküldött gabonát a fütő helyiség egy fülkéjében találták. Találtak még egy vaslakatot is, melyet a segélyző-egylet igazgatója még e napokban fog a muzeumnak küldeni. Én a polgármestert megkértem, hogy a városi mérnöki hivatallal rajzoltassa le a romot; ha a rajz érdekel, fölküldöm. (Köszönettel veszszük. Szerk.) A romokat még a múlt héten elbontották.

Pécs, 1885 május 20-ikán. *Ifj. Horváth Antal.*

IRODALOM.

A Művészetek története a legrégibb időktől napjainkig, irta Pasteiner Gyula. Franklin-Társulat. Budapest. 1885. XIII. 763 lap. 352 ábra. Orvendünk, hogy a Franklin-Társulat sietett a közóhajnak megfelelni, midőn évről évre rohamosan gyarapodó műkedvelő közönségünk részére kézikönyvet szerkesztetett a művészetek történetéről. Irója megválasztásában szerencsés volt. Dr. Pasteiner Gyula évek óta zajtalan szorgalmas munkása a műtörténelemnek nemcsak az irodalomban, de az egyetemen is. Hogy ezzel a munkájával valami önállót nem teremtett, az a dolog természetéből következik. Fölfogás és anyagra nézve egyaránt minták állottak rendelkezésére: Lübke, Woltmann s egyéb az «irodalmi utmutató»-ban fölszámlált német, franczia kézikönyvek, de ezek mellett művének egyes speciális kérdéseinél önálló szakmunkákat is használt.

Szerző miután bevezetésében a szép fogalmáról s a művészetek legkezdetlegesebb nyomairól értekezett, műve első részeül az *építés* történetét tárgyalja az ókor keleti népein elkezdve le egészen századunkig. A második rész a *szobrászat*, a harmadik pedig a *képírás* történetét fejtegeti. Mindenütt a mai kutatás szinvonalán áll, még a részletekre is kiterjeszkedve, mindenütt ugyanaz a lelkiismeretesség, szorgalom, ugyanazon anyagbőség, ugyanama nyugodt, egyszerű, s csak néha homályos,* előadási modor jellemzi az egész könyvet. De midőn megadjuk szerzőnek az őt teljes mértékben megillető elismerést, — egész szárazon ki kell mondanunk, hogy könyve ránk a chablon hatását tette.

Hogyis ne! mikor szerző a művészet *fejlődésé*ben hisz, mikor az

* Például, ezek után: «Miként a görög nemzet hérosai az Istenektől származtak, úgy egészen természetes, hogy a legrégibb szobrok, az isteni tisztelet tárgyai szintén az égből hullottak alá» és ismét: «Mikor a szoborhullás ideje multával a görög nép saját maga volt kénytelen az Istenek bálványait készíteni, akkor következett a feltalálások kora» — kénytelenek vagyunk a t szerző úrra ráfogni, hogy ő bizonyos kinyilatkoztatásszerű szoborhullásban hisz! Csak nem tán?

olyan népek művészetét, kik elég szerencsétlenek voltak nem az alatt a mosolygó görög vagy olasz égalj alatt születni, ócsárolja: úgy hat ránk, mintha Comte, Darwin, Buckle, Taine rá nézve hiába születtek volna s mintha az éghajlatnak s az egész környezetnek hatását az ember összes tevékenységére most hallaná először. Hisz ha fejlődés dolga a művészet, akkor már maga a római műtevékenység is a görögéhez képest visszaesés, hanyatlás. Hogy értsük meg, ha elfogadjuk, hogy az emberiség folyton tökélyesbül föl egészen a Madách viziójáig — a byzánczi, a román a csúcsíves stylt s nyomban rá egy teljes pogányságot, a renaissance-t? Inkább illik ez a fejlődésben való hit a negyvenes évek liberális politikusaihoz, a kik azon keseregnek, hogy korunk meg nem érti őket, s hogy «gyáván» egyenkint föladva az általuk «kivívott» elveket, a «retrográd» haladás útjára tértünk.

Nincsen fejlődés, a mint hazugság minden «örökérvényű» elv, morál, hit: hanem mindaz relativ, speciális úgy, ahogy az valamely korban, valamely nép környezetéhez, vérmérsékletéhez képest előállott. Azt hiszi a t. szerző, hogy a görög nép egy pár földrajzi fokkal fölebb vagy csupán beljebb a tengertől ugyanazokat a remekeket alkotta volna? vagy az arabok «minden józanságot nélkülöző» művészete, a hogy azt Lübke csúfolja, azért olyan, mert távol esett ezen úgynevezett művészi fejlődés keretétől?

A mai pozitiv gondolkozásmódhoz képest a műtörténelemről való fogalmaink is mások lesznek mint a Pasteineréi. Könyvünkben legelőször is fölöslegesnek tartanók külön tárgyalni az építés, külön a szobrászat, külön ismét a festészet történetét, hiszen mind a három egy korban egy népnél ugyanazon egy világnézlet produktuma, akár építés, akár ecset vagy véső hozta létre. Műtörténetünk sorba venné mindazon népeket, melyeknek története, egyénisége fontos szerepet játszik az emberiség múltjában. Elkezdené nem ott, a hol a szerző a kőkorban, olyan népeknél, a kiknek múltja sem térre, sem időre nem localizálható s így ránk nézve érdektelenek: hanem kezdené a hindun az egyptomin s folytatná az ókor nyugatázsiai népein, kiknek környezetét s egyéniségét, a műemlékeken kívül vallásuk, poézisük s konkrét históriájuk alapján tisztán reconstruálhatjuk. Mindezeknél műtörténészünk csupán arra szorítkoznék, hogy e népek egyéniségét építményeiken, ornamentikájukon s egyéb emlékeiken kimutassa, mert hogy előállításukra az eszközöket kik, hol és miként találták föl — a mire a t. szerző oly nagy súlyt fektet — az pusztán a mesterség dolga, nem a művészeté. Azután rátérhetne a görög, római s így tovább minden kor művészetére s az egyes korokban az egyes népeknél a művészetek előállását s produktumait nem *birálgatná*, hanem csupán *magyarázná*. A környezet s az egyéniségből egyaránt megfejtené a görög művésze-

tet a tökély magaslatán, mint az æsthetikai létra alantabb fokán lévő arab, ó-keresztény, byzanczi stb. stylust.

Ez a külömbség a *pozitiv* s a *chablonszerü* műtörténelem közt. Az magyaráz, megfejt; ez itél: magasztal vagy gáncsoskodik. Ez előtt a szép *relativ*, annyiféle a hány a nép, az égalj, a föld, a víz; amaz előtt egy *absolut* mystikus szép fogalma lebeg, de a mely mindig inkább önszemének korlátoltságát, sokszor vakságát dokumentálja. Miért akarja egy nyugati ember ugyanazt keresni, ugyanazt applikálni a Kelet művészetére, melynek az utolsó göröngytől föl a magas égboltig egész világa más? Iparkodjék megérteni, miért más hát ott a művészet is, s ne tegye magát nevetségessé azzal, hogy a maga zöld pápaszemén keresztül zöldnek látja azt, a mi tulajdonkép fehér.

Ezekhez képest aztán az a 763 lap, a melyen Pasteiner olyan lelkiismeretes szorgalommal tárgyalja a művészetek történetét, vékonyka kötetre olvadna le: — egészen egy igazi *kézikönyvvé*. Mert így mi szükség van annak a tömérdek görög szobrásznak a nevére, műveire, életrajzára, az összes festőiskolákra, a tanítványok legiójára, ama sok apró külömbségekre, szóval arra az egész *mai kutatás szinvonalára*, mely szerzőnek annyira szivén fekszik. Ha tudjuk a görög művészet egyes fázisait: a kezdetet, a fénykort s a bukást, untig elég ezen egyes korszakok legkiválóbb képviselőinek műveit, még csak nem is életrajzát ismernünk, hiszen a tanítványok sokkal kisebb erővel s kevésbbé prægnánsul fejezik ki koruk világnézletét.

Hátra van még e könyvnek a szöveg közé nyomott ábráiról is szólanunk, melyeknél szerző épen oly lelkiismeretességgel járt el, mint a szövegben; azokat is a legjobb s legújabb munkákból vette át. Hanem az ábrák előállítási módja kevésbbé mondható sikerültnek, kézikönyvnél pedig egyenesen kárhoztatandó. Azt hiszi a t. szerző, hogy Raphaelnek, Lionardo da Vincinek, Rubensnek stb., stb. közlött képeiből ugyanazt fogja látni az olvasó, a miket ő elragadtatással mond el róluk? Biztosítom, hogy az olvasó sokkal kevesebb élvezetet fog találni bennük, mint a franczia, német, sőt még a magyar illustrált lapok képeiben. Ha szerző azzal fog védekezni, hogy közönségünknek nincsen érzéke képeihez, ebben közel fog járni az igazsághoz, de a magunk részéről hozzá kell tennünk, hogy képei rosszak. Épületek, szobrok előállításánál megelégedhetünk a legegyszerübb reproductióval, mert így is eléggé szólnak a fantáziához. A festmények többet követelnek. A színeket, a fény és árny versenyét mind erőteljesen ki kell tüntetni a reproductióban, sőt a méretek szokásos arányain is változtatni kell, a hol a compositió tökélyeit akarjuk szemlélhetővé tenni. Azt hiszem, erre nézve a rézmetszet volna a legtökéletesebb, mely a legalkalmasabb egy festmény hatásainak tolmácsolására.

Reméljük, hogy az általunk contemplált pozitiv műtörténelem mihamarább meg fog valósulni, addig is őszintén üdvözöljük Pasteiner urat úttörő munkájáért. *Tagányi Károly.*

PULSZKY-ALBUM. Az országos régészeti és embertani társulat nagy érdemü elnöke, Pulszky Ferencz ötven éves írói jubileumára 1884 decz. 30-án ünnepélyt rendezett, mely az ünnepelt nevéhez és érdemeihez méltóan sikerült. Említett társulat az ünnep alkalmával egy díszalbumot nyujtott át az ünnepeltnek, melynek czíme a következő: Pulszky Ferencznek ötven éves írói jubiliumára 1834—1884. az országos régészeti és embertani társulat megbizásából: Br. Nyáry Jenő, Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor. Budapest 1884. Második lapján az ajánlat: Az országos régészeti és embertani társulat elnökének tisztelői. A 21¼ negyedrétű ívre terjedő albumban 29 hazai tárgyú régészeti és történeti értekezés van; legelől találjuk az ünnepeltnek s nagybátyjának Fejérvárynak Doby J. által készitett rézkarczú képeit, az értekezések egy részét hét tábla 1 térkép és 11 ábra illusztrálja. *Jubiláris és emlékkönyvek tudományos értékének elbirálásánál rendesen más mértékkel kell mérnünk, ha csak a kegyelet ellen nem akarnánk véteni, mely azokat létrehozta, s azért ez alkalommal is nem annyira a könyv birálatát végezzük, mint inkább a régészeti érdekű közleményekből böngészünk egyet mást.* — A könyv legelején Pulszky Ferencz életrajzi vázlatát találjuk *P. Szathmáry Károlytól* s egy «Levél Fejérváry Gáborról» czimű visszaemlékezést *Henszlmann Imrétől*, ezután *Gönczöl Benedek* békésmegyei muzeum és régész. művelődéstörténeti egyletet ismerteti. Utánna *Lehóczky Tivadar* Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa megyék őskorának kutatója a nagycsongovai bronzleletet írja le, melyet még 1882-ben találtak az említett helység határában, egy domb lejtőjén kapálás közben.

A lelet elkallódott s Lehóczky külömböző rézművesektől szerezte azt meg. A bronztárgyak nagy része törött s csonka állapotban van, épen kevés tárgy maradt; mindössze 14 késpenge, 3 lándzsacsúcs, 8 véső, 3 vastag karika, 5 sarló, azonfelül kardok, karpereczek, kések, tőrök, tokos vésőknek, sarló, lándzsa s egyéb tárgyaknak töredékeit s 31 db bronz rögöt lehetett megszerezni. A lelet, úgy látszik, egy öntőműhely maradványa volt. Összesen 147 tárgy, mely szép világos zöld patinával van bevonva, került Lehóczky birtokába, a megszerzett tárgyak azonban aligha képezik az egész leletet, mert a rögökből már gyertyatartókat is öntöttek.

Téglás Gábor a godinesti Hunyadm. neolith-kori barlangtelepet írja le. A barlang két kapuzattal bir, a balfelőli egy rövid odú, telve a vihar elől oda menekülő pásztorok tűzhelymaradványaival, ebből a főüregbe jutni, melynek nyílása a víz kifolyási útjául szolgál; ebből fölfelé egy oldalág hajlik. Téglás két éven át kutatta a barlangot, s ásatásokat is eszközölt abban, melyeknek eredménye nagyszámú præhistorikus cserép, melyek hamu- és szénréteg közűl kerültek napfényre. — A cserepek jobbára jól iszapolt agyagból készültek, kívül-belül graphit és szénmázat, agyagtápaszt, rötheli festést mutatnak s különféle vonalékítéssel vannak ellátva, melyeket rajzban mellékel.

Br. Fechtig Imre az anthropologia és ősrégészettan kölcsönhatására és összefüggésére utal, *Majláth Béla* «az őskorszak laköi a felső Vágvölgyben» czímen egy néprajzi tanulmányt közöl, *Kápolnay P. István* a kőkorszakban használt kardokról ír, *Barna Ferdinánd* «amerikai régiségek» czimén Powell S. W.-nek az éjszak-amerikai Smithsonian-Institution igazgatójának tanulmányát ismerteti.

Finály Henrik egy pár érdekes bronztárgyat ir le az erdélyi muzeumból. *Havas Sándor* néhány adat «Pannonia és Ó-Buda multjához» czímű három és fél ívnyi terjedelmes értekezésben az előző kutatók — Rómer Flóris, Pulszky Ferencz, Hampel József, Fröhlich Róbert — tanulmányainak felhasználásával, a felszínre került leletek és feliratok segítségével s a régi írók adatainak szorgalmas tanulmányozásával képet nyujt Pannonia legrégibb multjáról és művelődési viszonyairól.

Deák Farkas a magyarói római castrumból felásott téglát ír le, melyen

egy bekarczolt alak látható s a hely régészeti becsére hívja föl a régészek figyelmét.

Dr. Ortvay Tivadar a hazai római kőemlékeket írja le, s azokat művészeti, jelmeztani, symbolikus, nyelvészeti, történeti, hadügyi, közigazgatási és vallási jelentőségük szerint osztályozza.

Torma Károly az ó-budai római vízvezetéknek utolsó pillérje (finalis lapis) helyfekvésének kérdéséhez szól, melynek meghatározása azért fontos, mert ennek segítségével lehet (?) a sokat keresett Alba-Ecclesia helyét megállapítani, melyet Havas Sándor Kis-Czell, Tholt Titus pedig az u. n. Radl-malom táján keresnek, legutóbb pedig a tudományos kérdésnek egy újabb fáradhatlan kutatója akadt dr. Wekerle Lászlóban. Torma ez irányú kutatásait az egykori római város legéjszakibb végén kezdte meg, s ásatásai nyomán valószínűnek tartja, hogy a finalis lapis valahol az óbudai kaszárnya táján állhatott, a víz innét vezettetett a legio II. adj. territoriumán (a mai hajógyári szigeten) létezett balneumhoz s a város más részeibe. — A «Maria am Stein» vízvezetési pillért semmikép sem tekinthetjük Nagy Lajos határjáró oklevele finalis lapisának, hanem ezt lejebb, a hajógyári sziget dereka tájával egy irányban kell keresnünk; innen kiindulva kereshetjük azután a metalisban említett minorita-kolostort, mely az ő nézete szerint a mai ref. templom helyén állott.

König Pál egy Várhelyen talált Mithrareliefet ír le, melyen ő hétszer látja a Krisztust symbolizáló kereszt-monogrammot.

Ortvay értekezésében is van említés téve ilyen keresztény kőemlékekről. Ilyen a pécsi — elveszett — téglás sarcophag, melynek keresztény voltát hét festett Krisztus-monogramm bizonyítá, Varsányi nyomán felhozza, hogy a szombathelyi római temetőben csaknem minden római kövön megvolt a Krisztus-monogramm; ó keresztény sírokra bukkantak Tétényben is, és a bácsi várban előkerült római kő is valamely dunántuli keresztény emléknek a töredéke.

Apróbb közlemények a *Lipp Vilmosé*, melyben az az alsópáhoki sírmezőt írja le, melyet 1883 nov. 16-tól 1884 január 30-ig ásatott fel a m. n. muzeum számára s annak költségén s az eredmény volt: 2 arany-, 144 ezüst-, 272 bronz-, 120 vas-, 6 csont- és 4 agyag-régiség. A későbbi 1884 junius 19-től szept. 20-ig tartó ásatások alkalmával 470 sírt bontott fel.

Dr. Wekerle László «Árpád sírja» czímű czikkében azon erős hitének ad kifejezést, hogy Fehéregyháza s Árpád sírjának keresése olyan tudományos kérdés, mely rövid időn, talán egy-két év alatt már, gyökeresen megoldható, ha egy emberre bízva, a kellő komoly munkaerő ráfordításával fognak annak megoldásához.

Általános érdekű a *Kőváry László* czikke Erdély építészeti emlékeiről s *Könyöki Józsefé* a középkori várakról; *Miskovszky Viktor* egy sárosmegyei románkori műemlék czímén a cselfalvai Románstylű templomot írja le. Történeti érdekű Florenczi András váradi püspök végrendelete 1426-ból, melyet *dr. Fraknói Vilmos* közöl, és *Némethy Lajos* leírása az 1686-ban Budavárában élve elfogott török főtisztekről, melyet egy birtokában lévő olasz könyv nyomán ismertet.

Dr. Arányi Lajos a kőhalmi polgárvárat írja le; *P. Szathmáry Károly* «a régi magyar tűzhely» czímű felszólalásának — melynek mellékletében két kandalló rajzát is adja — az a czélja, hogy azon tűzhelyek, melyeknél őseink melegedtek, a mai nemzedéket is felmelegítsék annyira, hogy az emlékszerű műveket kegyeletesen megőrizzék és közre juttassák, hogy hazai művészeink és iparosaink számára követendő mintaképekül szolgálhassanak.

Szilágyi Sándor az ötvösség történetéhez a VII. században Khurmesser Gergely kassai születésű ötvösről ír, ki vándorlásai közben Francziaországba jutott, Lyonban megtelepedett s itt Guise herczegnek, később Párisban IV-dik Henrik franczia királynak lett udvari ékszerésze. Műveit nem ismerjük, de levelein fönmaradt aláírásából, melyben *magyarnak vallotta magát* — Peter Khurmesser ungarischer geburt von Kassa Goldschmidt zu Lyon — s ismeretes bélyegéből talán ezeket is sikerül majd föltalálni.

Dr. Ballagi Aladárnak «A János-köröm» czímü adaléka a régi amulettek történetéhez, mely elnevezés a magyar hozomány- és egyéb vagyonjegyzékekben is előfordul, a tárgy lényegét fejtegeti, s a János-köröm név alatt s hozzánk hihetőleg külföldről származott amulette eredetét kutatja. A külföldön ezüstbe

foglalt hiuz-körmöt hordoztak nyakba vetve varázsszer gyanánt főleg a görcsök ellen, mint ez egy 1550. évi állattani munkában is olvasható, nálunk pedig Gáti István említi, hogy a hiúz körmét ezüstbe foglalva nyakban hordozva nehéz nyavalyatörés ellen való orvosságnak tartják. Kemény Jánosnál a hiúz Jahusznak is neveztetik, miből az említett elnevezés és annak alakulása világosan megfejthető, melyet palæographiai okok s a népetymologia, mely Jahuszból Jánost alakított, is támogatnak.

Dr. Szendrei János régi magyar stylusban néhány tárgyat ír le s azok jól sikerült fametszeteit is adja Csoma József úr régiséggyűjteményéből.

Az album két utolsó czikke «kitünő férfiak emlékérmekben» *Tergina Gyulától*, melyben 70 kiváló magyar írónak, tudósnak, művésznek emlékérmét adja, s alul megjegyzi, hogy a Pulszky jubiláris érme az aláírók csekély számban való jelentkezése miatt a kiszabott időre el nem készülhetett, a szükséges aláírások megtörténtével — mihez remény van — az ő érme is elkészül; végül *Horváth Ignácz* Pulszky Ferencz bibliographiáját adja, a mennyire azt összeállítani lehetett.

A könyv kiállítása díszes, mint ezt már első hazai nyomdánktól, a Franklin-Társulattól, megszoktuk, és előfizetési árához mérten — 3 frt — olcsó. Könyvkereskedői ára 5 frt. *Dr. Tergina Gyula.*

LUDWIG REISSENBERGER. DIE EVANGELISCHE KIRCHE A. B. IN HERMANNSTADT. Nagyszeben 1884. negyedrét, 80 l. négy kőnyomatú és egy réznyomatú táblával és 23 fametszettel a szövegben.

E dolgozat magyar fordítását már ismerjük, 1883-ban adta ki a M. Tud. Akadémia archæologiai bizottsága megtoldva más szerző nem odatartozó művével.*

Szerző már most megszabaditotta dolgozatát ez akaratlan dualismustól, részben átdolgozta s az arch. bizottságtól neki átengedett rajzokon kivül, kiegészítette néhány nélkülözhetlen látképpel, nevezetesen a templom külsejéről fölvett rajzokkal, melyek, nem tudni mi okból a magyar kiadásban hiányzottak.

A mű beosztása a régi maradt. Az első részben a templom építése történetét tárgyalja. Góthikus izlésű átépítése a XIV-ben indult meg s azóta másfél századnál tovább építettek rajta. R. három korszakot bír megkülömböztetni. Az építészek közül biztosan egyet sem lehet megnevezni. Csak valószinünek mondja a szerző, hogy az 1494-ik évi «magister Henricus murator», nagyszebeni városi építész közreműködött a templomnál is.

Ellenben biztosan állítható, hogy ugyanazon időtájt «magister Bernardus lapicida» és később 1509-ben «magister Nicolaus lapicida» mint kőfaragók dolgoztak a templomnál.

A második részben adja a szerző a templom építészeti leírását. Nézetünk szerint az egész templom legérdekesebb emléke rozenaui János nagy tempera-festménye 1445-ből a chorus éjszaki falán. Mását és leirását

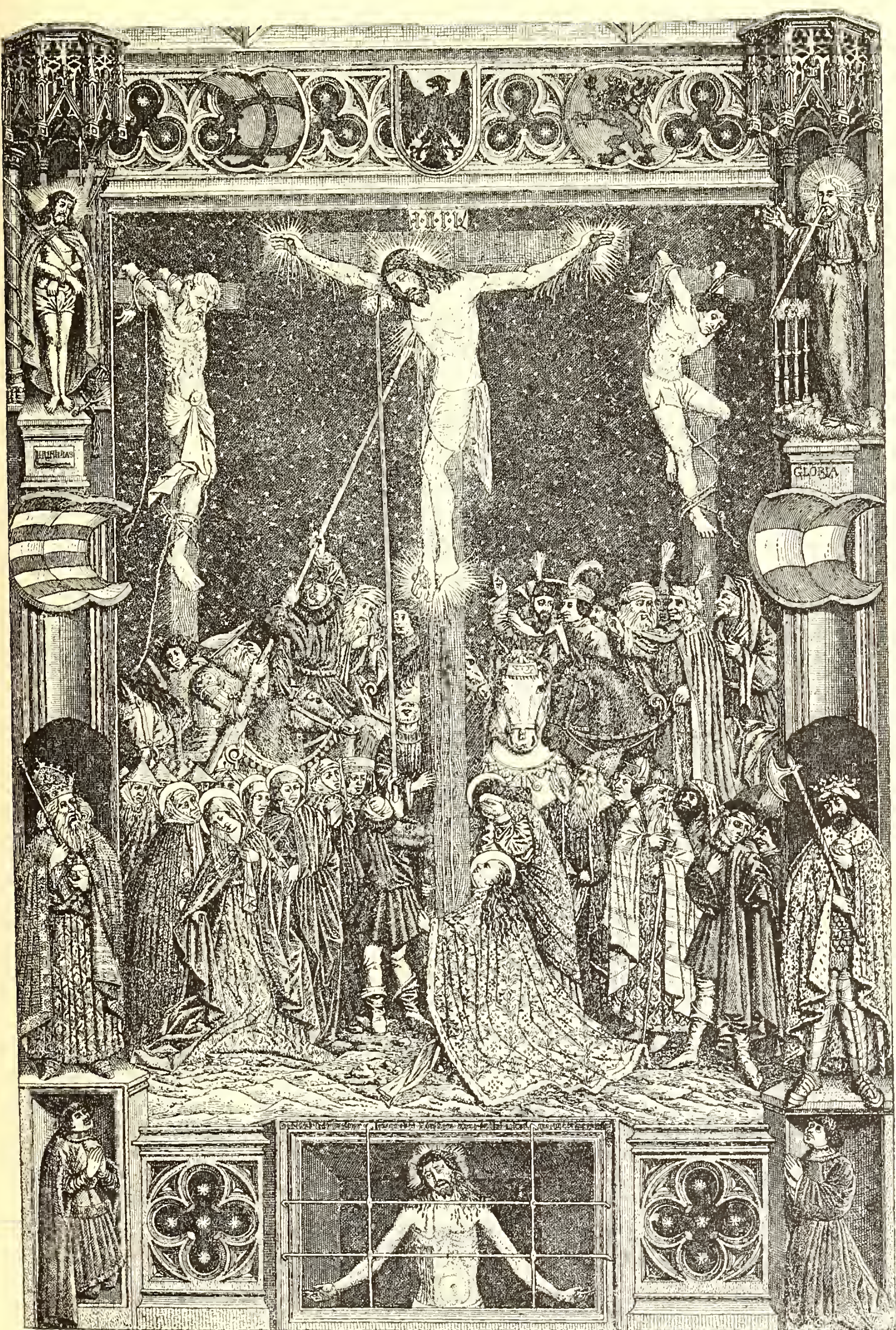
* A magyar kiadás czíme kissé zavaros: «A nagyszebeni és a székesfehérvári templom», irták Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre, Budapest 1883.

jelentékeny műtörténeti fontossága miatt * ide iktatjuk. Olvasóink közűl bizonyára csak kevesen látták az eredetit.

Rajzunk horganyedzésü kisebbített utánzás a Doby-féle nagyobb rézmetszet után, a leirás pedig követi a szerző szövegét a magyar fordítás szerint. A képen megkülömböztethetjük a három főcsoportot melyek szokásosak a keresztrefeszítés nagyobb fajta ábrázolásainál. Az előtérben, a feszülettől balra, a szent nők állanak négyen, a csoportban lévő asszonyok közül ennyinek van szent fénye. Ezek: Mária, Jézus anyja, Mária, Jakab anyja, Mária Salome, a negyedik pedig talán Szent Anna, a boldogságos szűznek anyja, vagy valami védszent. A feszülettől jobbra, János arczát eltakarva zokog, Mária Magdolna pedig könyezve térdre borul s átöleli a keresztet. A megváltó anyja kitünően sikerült alak: a fájdalom kínjától ájultan rogyik hátra kisérőinek karjai közé, baljában fátyolt tart, hogy a könyeket letörölje. A szent nők mind gazdag mustrájú köpenyeket viselnek — a festő ezeket valószinüleg az akkorában a templom felszereléséhez tartozó ruhák szerint ábrázolta. A megváltó legközelebbi gyászoló hozzátartozóinak ezen csoportjához a művész még néhány nőalakot állitott hozzá a népből. Néhánynak viselete, úgy látszik, az akkorbeli erdélyi szász; az egyiken észre is vesszük a szászok sajátságos melldíszét, a kerek csatot («Heftel»); ez aranyozott ezüstből készült boglár, minőt jelenleg is viselnek még a falusi szász asszonyok. A csat közepén a reformáczió előtt rendszerint gotikus menyezet alatt Máriát a gyermek Jézussal ábrázolták. Mások, kik távolabb oldalt állanak, a zsidókat jellemző, csúcsos, kupalaku süveget viselik. A kisérő nép, e két nő csoportja, kifejezi az ellentétet az igazhitü keresztények és a hitetlen zsidók között és ezt még szembeszökőbbé teszi, hogy ama nő a szász boglárral áhitatosan imára kulcsolja kezeit, a zsidónők ellenben közönyös arczczal nézik a véres jelenetet. Még csaknem az előtérben áll jobbra egy szakáltalan ifju, ki szenvedélyesen átöleli a keresztet és élénk mozdulattal tekint az Urra, mintha csak hozzá akarna felkuszni. Ezen alaknak kivoltát nehéz meghatároznunk; hihetőnek tartom, hogy ebben testesítette meg a művész a haldokló megváltónak megrenditő hatását az ifju, nemes és fönkelt érzelmek iránt még fogékony emberiségre.

A második csoportot, jobbra a feszülettől, a zsidó főpapok és vének képezik. Viseletük s mozdulataik változatosak. Mindannyinak arczán látszik az önteltség és elégedettség kifejezése; azt hiszik, hogy a megváltó halálával ügyök véglegesen győzedelmeskedett. Közülök egy érdemli meg kivált figyelmünket, egy vén szakállas férfi, ki kezét fölemelve, balra fordul s mintha gunyosan mondaná a szavakat: Ha ő

* Pasteiner legujabb műtörténetében teljesen ignorálja az érdekes falfestményt.

ROZENAUI JÁNOS FALFESTMÉNYE 1445-BŐL.

Krisztus és Izrael királya, úgy szálljon le a keresztről, hogy lássuk és higyjük.

A harmadik csoportban, mely a háttért foglalja el, minden fajta népséget látunk; előkelőt és csőcseléket; egyik-másik lóháton ül. A feszülettől balra Longinas lóháton egy második lovas segitségével Jézus jobb oldalába szúrja a lándzsát, egy gyalog katona pedig az eczetes szivacsot nyújtja föl. Egyik férfi, kinek arczán csupa kiváncsiság honol, jobb mutató ujjával bal hüvelykujját érinti, mintha olvasná a napokat, melyek alatt Jézus igérte, hogy ismét fölépíti Isten templomát. A feszülettől jobbra ismét néhány lovast látunk: a keresztbez legközelebb a hadnagyot, ki jobbjával a haldoklóra mutat, mondván: «Valóban ez Isten fia.» Figyelemre méltó, hogy burgundi süveget visel. Kissé távolabb, oldalt egy másik lovas jobbját fölemeli, talán ő mondja. «Éliást hivja, lássák vajjon eljön-e és segit neki?» A két lovas között egészen a háttérben sajátságos alak áll: tátott száju, vigyorgó, babérkoszorús férfiu. Aligha csalatkozunk, ha Rufus zsidóra ismerünk benne, ki ó-német képeken gyakran előfordul és csunyaságával a Krisztust gyülölő, halálán kárörvendező zsidóságnak megtestesítése. A babérkoszoru talán a zsidóságnak Jézus halála következtében biztosnak vélt diadalára vonatkozik. Balra leghátúl egy lovas feltünően aggodalmas arczczal siet el a kinszenvedés szinhelyéről, feje födetlen; jobbjában — ugy látszik — díszített pálcza. Ezen alakot meghatároznom nem sikerült.

Krisztust magát a művész a haldoklás pillanatában állítja elénk. Alakja egyaránt távol áll a csunyaságtól és soványságtól, melylyel számos festő az Úr kínszenvedését jellemezni iparkodott, mint másfelől oly festők törekvésétől, kik a Megváltót szép, szellemes és érzelmes férfiu gyanánt ábrázolják. Művészünk főleg arra törekedett, hogy a haldokló Jézus nyugalmát és sorsába való megadását előadja, ehez illik legjobban az alak tartása s az arcz kifejezése. A sebekből — mint más képeken is gyakorta — nemcsak vér, hanem fénysugarak is törnek elő. A latrok, két oldalt Jézus mellett, szokás szerint csak hozzákötözvék keresztjeikhez; a melyik a megváltótól balra lóg, nyugodtan haldoklik; a jobbfelőli görcsösen vonaglik. A jelenetet csillagos éj borítja.

Az alakokat nagyobbára realisztikus felfogással ecseteli a művész, olyannyira, hogy egyik-másik arczkép benyomását teszi. A flandriai iskola hatása e kép készítőjére szembeszökő, ez arra késztet, hogy őt, ki egy az Ecce homo fölötti ablakmélyedésben levő fölirásban magát megnevezi: «Hoc opus fecit magister Johannes de Rozenaw Ann. domini milesimo quadrigentesimo XLV.» Van Eyck vagy Rogier van der Weyden tanítványának tartsuk.

A góthikus keretben fölül a magyar keresztes czímer, továbbá a sziléziai és cseh czímer; a balfelőli mennyezet alatt az Ecce homo, a

talapzat alatt a magyar pólyás czímer, legalúl Szent István; a jobbfelőli mennyezet alatt Krisztus mint biró, sugárkoronás fejjel, fölemelt kezekkel, szájából a pallos áll ki, mellette a földön négy égő gyertya, a talapzat alatt osztrák paizs és legalul szent László áll; a keret alsó vízszintes részében közepett rács mögött a vérző megváltó (Christus in

SEB. HANN KANCSÓJA 1682-BŐL.

monumento) és a sarokban mindegyik szent király alatt egy térdeplő donator. Nevük ismeretlen.

Fontos a második részben a síremlékek leirása, melyek oly nagy számmal vannak itt, mint kevés más magyarföldi templomban. Ez mintegy szakadatlan emlékcsarnok a XVI. század első felétől a XVIII. századig. Nem kevesebb mint 64 síremléket sorol föl R. Köztük legfontosabbak a szászföldi királybirák sírjai. Ezután Budai Margit († 1566) sírját említjük mint műtörténetileg igen érdekeset és mint legrégibbet

Hecht György emléke († 1496) a ki a kenyérmezei ütközetben kitüntetvén magát, II. Ulászlótól az aranysarkantyukat kapta és nagyszebeni polgármester volt.

A III. rész a templom belső felszereléséről, az egyházi edényekről és öltönyökről szól. Rajzban adja a fölötte érdekes keresztelő medenczét bronzból, melyet «Leonhardus» mester 1438-ban készített, és leir két harangot, egyik ismeretlen XIV. századi mestertől származik, a másikat 1411-ben öntötte magister Johannes de Wertheim.

Ezután áttér a templom kincstárára, mely épen nem mondható csekélynek, mert p. o. hogy többet ne említsünk, 15 szebbnél szebb régi kelyhe van; de ezek közt csak öt megyen túl a 17-ik századon.

A legszebbek egyike a Vajda Mihályféle sodronyzománczos kehely, melynek sikerült rajza díszíti a munka 51. lapját.

A kancsók közül pedig műtörténetileg a legérdekesebb S(ebastian) H(ann) kezdőbetűivel megjelölt födeles kancsó, melyet a R.-nél közölt ábra szerint bemutatunk. A kancsó az ismeretes nagyszebeni ötvös jobbfajta művei közé tartozik. Korára nézve egy körirat adja a szükséges fölvilágosítást, mert szerinte 1682-ben Semriger Mátyás szász gróf özvegye, Katharina Schermerin, ajánlotta föl a templomnak.

Két dombormű van rajta, egyik bölcs Salamon itélete, a másik, melyet az ábránkon látunk Sába királyné tisztelgését Salamonnál teljes XVII. századbeli díszben — adja elé.

Az egyházi szövetek barátai a nagyszebeni templomban néhány díszes egyházi öltönyt láthatnak a XVI. századból, a R. szövegében közölt két rajz csak halavány fogalmat adhat azok fényéről és pompájáról.

A IV. fejezet a templom okmányszerü történetét s az V. fejezet dr. Henszlman pótlékát tartalmazza, melyben H. a középkori építészet arányairól fölállított tanát a nagyszebeni templomra is alkalmazza. x.

DIE WERSCHETZER GEGEND IM ALTERTHUME. Historisch-archäologische Skizze von Felix Milleker. Werschetz, 1885. Versecz és vidéke classikus föld, hol már a történelmi fejlődés kezdetén szép culturális élet virágzik, s a mi ennek még nagyobb jelentőséget ad, az, hogy ez a vidék nagyon gazdag történelmi emlékekben. S épen ebből magyarázható meg az a jelenség, hogy hazánk egy vidékéről sincs annyi kitünő monographiánk (ide nem értve Erdélyt), mint Délmagyarországról. Ez teszi aztán egyszersmind nehézzé annak feladatát, ki a jeles elődök nyomdokába lép; az érdekelt közönség ugyanis mintegy megvárja, hogy újat is halljon és hallja azt oly modorban, a mely kielégítse.

Milleker kis munkája e tekintetben alig hagy fenn kivánni valót. Röviden, de világosan tárgyalja a palæolith és neolith korszakot; azután a réz- és bronzkort vázolja s míg a magyarországi rézkort újabb adatokkal is gazdagitani tudja, a bronzkorszakot részletesebben ismerteti, kiterjeszkedve az ezen kori

ember életmódjára és foglalkozásaira, temetkezésére és a Délmagyarországot sűrűn borító tumulusokra. Átmegy azután a történelmi időkre s tüzetesebben tárgyalja a dák és római érintkezést, mindenütt a legújabb eredményeket értékesítve. Legfontosabb része munkájának kétségtelenűl a római kort tárgyazó. Itt három fő momentum emelkedik ki, u. m. a verseczi római vízvezetés, a meglévő feliratos kövek és Versecz régi neve.

Méltán fölébreszti csodálkozásunkat az a különös körülmény, hogy Versecz és vidéke, mely pedig nevezetes forgalmi territorium volt mióta a viminatium-sarmizegethusai útvonal kiépűlt, aránylag nagyon szegény feliratos kövekben. Lehet, hogy ez bizonyos tekintetben az autopticus kutatás eddig mutatkozott elhanyagolásának a következménye; hiszen Bersovia, Tibiscum, Arcidava csak az újabb időben helyeztettek el topographice s ki tudja, hol van még az idő, a mikor a Bánságban rendszeres ásatások fognak eszközöltetni.

Milleker is kénytelen megelégedni azzal a két felirattal, melyet Daniel kanonok feljegyzésének köszönhetünk. A kövek ugyan nyom nélkül elvesztek, de megmentett szövegük fontos adatot szolgáltat a római Versecz strategiai helyzetéhez. Ezekből tudjuk meg, hogy a római foglalás után e vidéken a Legio XIII. Gemina két segélycsapata tanyázott, u. m. a Cohors II. Hispanorum és az Ala I. Frontoniana Tungrorum. Amaz később áthelyeztetett Resculumba (Sebesváralja), emez 190 óta Alexander Severus idejéig Alsó-Ilosván állomásozott·

A versecz-vidéki római sánczokról, melyek két ágban, észak-déli irányban szelik Temesmegyét, azt állítja szerző, Torma Károly szóbeli közlése után, hogy azok az augustusi æra építményei. A milyen merésznek találjuk ezt az állítást, ép oly érdekkel szeretnők hallani bebizonyítását.

Ugyancsak Torma után szerző a peutingeri térkép Arcidava és a ravennai névtelen Arcidaba nevű helyét a Versecztől 20 kilometernyire keletre fekvő Varadia mellékére helyezi. 1881-ben, említett nagyérdemű tudósunk Varadiától délkeletre, a Karas hídjától 400 lépésnyire s a Petrovácz felé vezető úttól 70 lépésnyire, egy rétségen, mely időnként víz alatt áll, egy castrum maradványait találta fel. Ez egy északról délre huzódó tégläny alakjával bír, melynek keleti oldala 187, déli oldala 164 lépés hosszú. Minden oldal közepe táján mintegy 10 lépésnyi széles nyílás van, a kapuk helye. A castrum nyugoti része, melyet egy kis ér mos, teljesen el van pusztúlva, de a sánczok itt-ott még egy meter magasságot is megütnek. A castrumban, szemközt a déli kapuval a négy része osztott prætorium romjai is láthatók, szélességük 30, hosszuk 15 lépés.

Ilic, Böhm, Miletz, Ortvay, Tomaschek, Gooss, támaszkodva a peutingeri térkép méreteire, a mely szerint Arcidava az Apo folyótól 12 római mérföldre vagyis 17·67 kilometerre van, Verseczre határozták azt. És valóban, ha Lederatától számítunk 12 római mértföldet, körűlbelől Lagerdorf mellett éri el a római út a Karas folyót vagyis az Apo fl.-t. Ettől ismét 12 r. mérföldre esik Versecz, ellenben 20 kilometerre Varadia. A távolságkülönbözet semmi esetre sem oly nagy, hogy e miatt Arcidavát ne lehetne Varadiához tenni. Azonban az út nem végződik Arcidavával; megy tovább ily állomásokon: Centum Putea XII., Bersovia XII., Aizizis III., Caput bubali X., Tivisco. Bizonyos, hogy ezek közűl Bersovia a mai Zsidovin helyén feküdt. Eddig úgy tudtuk,

hogy a római út Új-Palánkától Verseczen és Germanon át ért Zsidovinba. Ha Torma új meghatározását fogadjuk el, akkor az út Varadián, Komoristyén, Forotikon, Königsgnadon, Füzesen át egyenes északi irányban ér Zsidovinba. A kérdés nyilt kérdés marad addig, míg nagynevű tudósunk feleletét nem bírjuk.

Milleker, hogy Verseczet az ekként szenvedett veszteségért kárpótolja, a ravennai névtelen (204. l. 7. s.) Bacaucis nevét ruházza rá. Ezzel a névvel a geographusok eddig nem tudtak boldogúlni. A ravennai Tibiscumtól lefelé jöve, a következő helységeket sorolja elő: Tiviscum, Gubali, Zizis, Bersovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis. Az öt elsőt, a mint láttuk, a peutingeri térkép is jól ismeri, azonban a három utolsót sehol másutt nem látjuk megemlítve. Én Canoniát Denta, Potulát Fény helyére tettem s ezt Milleker is elfogadja. Bacaucist Mannert az alsó Béga mellékére helyezte, de itt sehol sem találtak római nyomokat. Nem fogadja el szerzőnk Gooss véleményét sem, ki szerint az utóbbi hely a mai Szerb-Pozsezsena volna. Hátha Varadia helyére tennők ezt a Bacaucist és Versecz megmaradna az előnyösebb adatokat felmutató Arcidavának?

Milleker munkája nem lép nagy igényekkel az olvasó elé; inkább csak vázlata óhajt lenni a verseczi vidék régi történetének. Azt azonban az első pillanatra elárulja, hogy szerzője jeles szakértelemmel kezeli tárgyát s felhasznál, de meg is rostál minden kis adatot, a mely kitűzött czélját megvilágosítani segít. *Dr. Borovszky Samu.*

A Nemzetközi Embertani és Régiségtani Történelem előtti 9-ik Congressus Lissabonban 1880. Ha már a legrégibb, történelmi korszak előtti dolgoknak, melyek leginkább népmondákon, népmeséken kezdődnek, első fonalait találni, helyesen összeszőni, úgy hogy egy elfogadható egészet képezzenek, bajos, mennél inkább álland ez ama rég elmult és még a népmondákban is elmosódott, nem is tudni mily hosszú, s milyen terjedelmű, de mindig homályos és igen sokáig még homályban maradandó időről, a melyről régieink gondolkodni sem mertek, és melynek komolyabb kutatása a mi időnknek feladata: mondhatjuk, egy újabb tudomány teremtésének, az «archéologie préhistorique»-nek a többi vívmányok közé való elhelyezése.

Néhány szakférfiu találkozott *Spezzia*ban; sajnálattal vevék észre, hogy az őstörténelem tudománynyá való emelhetésére alig van remény addig, míg törekvéseik csak a velük foglalkozó tudósok eszmecseréjére és az általuk közlött czikkekre szorítkoznak. Tágasb körről, a világnak minden részeire kiható eszközökről volt szó és e kevés, tudományukért buzgó buvárnak szándéka terebélyes fává nőtte ki magát, mert elhatározták, hogy a többi elszórva élő tudomány barátjait felszólítják részvétre és változtatva hol egyik, hol a másik országban, de mindig változtatva, és folyvást az alapos vívmányokat a világgal közölve, tartandják összejöveteleiket.

Ily tekintélyes férfiak elhatározása sokáig véka alá nem dugathatott; a nevezetes gyűléseket pártolni kezdék a fejedelmek, az országok, a kijelölt városok, és így Portugalia királyai, Dom Luiz I., védnöksége és a királyi apa, Dom Fernando II. ő királyi felsége tiszteletbeli elnöklete alatt, hétfőn, szeptember 20-án 1880-ban a fővárosban nyilt meg mint iker-congressus (mert ugyanekkor a mívelt föld irói is üléseztek ugyanottan) az embertani és történelemelőtti kilenczedik összejövetele, az eddig alkotott alaptételeknek az Oczeán legszélső partjaikig való kiterjedése!

Arra a kérdésre, hogy nekünk, mint földközi népnek, mint a nevezett szakoknak mintegy utánimádóinak tulajdonképen mi köze lehet ama lisboai congressushoz? igen könnyen felelhetünk. A kérdésre kérdéssel ezt feleljük: kiváncsiak lévén megtudni azt, vajjon van-e köze anyjának édes gyermekéhez? vagy már el is felejtettük volna azt, hogy ugyanazon congressus nyolczadik ülése nálunk Budapesten tartatott? hogy Stockholmból TRÉFORT miniszterünkhez PULSZKY Ferencz által ama fontos kérdés intéztetett, kész-e elfogadni az új, magával rendelkező miniszterium a vándorgyülekezetet, mely államiságunkat, keletkező tudományunkat a mívelt Európa előtt csak jobban ismertetni, nemes törekvéseit minden előitélet félre lökésével a külföld előtt leálczázza, mindenfelé méltányosan, igazságosan ki fogja emelni!?

Nagy volt a tavak közti fővárosban a tusa a hatalmas oroszokkal, kik a congressust *Moszkvá*ban szerették volna tartatni; némileg az ausztriai birodalom székvárosa is nyomott volna a mérlegben; de emez alig volt Stockholmban képviselve, amabban pedig, a város minden régisége, népei és gyüjteményeinek érdekes volta mellett, még úgy nem volt elkészülve, hogy kiállításait a budapestiekkel, melyeket a vezető férfiak látásból már ismertek, össze lehetett volna hasonlítani. Hozzá járult a magyar nép régészek iránti lelkesedése, a vidéki múzeumok gyarapodása, annak reménye, hogy az archæologiai egész Magyarország Budapesten lesz összpontosítva, végre oda dönté el az elég nagy hullámokat verő közvélemény az ügyet, hogy székvárosunkat kiáltották ki a nyolczadik ülésszak székhelyének.

De ha a lisboai congressus 1880-ban tartatott, miért adjuk e szaklapunkban csak mostan a tudósítást működéséről? — Úgy látszik, sorsa ez a «Compte Rendu»-knek, hogy sokféle akadály miatt az ülések tudósításaival lépést nem tartanak, és előbb egyes buzgó tagok jelentései, levelei, pro és contra való véleményei jelenjenek meg, mint a metszvényekkel, táblákkal stb. ellátott, többnyire vaskos congressusi hivatalos közlemények!

A bejelentett tagok közt természetesen legtöbben valának a belföldiek, hová tudniillik a tudományos intézeteket személyekül véve,

Portugalból volt 89; ezeket még megelőzve, mint majd szomszédok tündököltek a beirott francziák 104-en, kik közt, minthogy a congressus hivatalos nyelve a *franczia*, jelen volt 34, követték az angolok (sok intézettel) és 83 közül jelen volt 6; ezeket követték a németek * t. i. 25-en, jelen volt a (nőkkel) 15; olasz be volt jelentve 21, jelen volt 6; Belgiumból be volt irva 14, jelen volt 10; Dániából be volt irva 12, jelen volt 2; Svédországból 18, jelen 2; norvég 3, finn 5, de egy sem volt jelen; Ausztriából bejelentette magát 5, jelen volt 1; Magyarországból 3; jelen volt 1, stb. stb.

A congressusra utazván igen kényelmetlen utazás végén *Madridba* értem, a hol *Erzsébet* főherczegnő a királyné anyjának szóló, *József* főherczegtől irt levelet átadni szerencsém volt; tisztelegtem és igen barátságosan fogadtattam *Ludolf* Manó gróf követ által, ki tiszteletemre a követségek tagjainak fényes estélyt is rendezett, bámultam a követ régészeti gyűjteményét, élveztem *Rosty* követségi tanácsos úr sokféle szivességét, láttam a kép- és fegyvertárt, és találkoztam *Virchow* és *Lissauer* urakkal, kikkel a *Madridtól Lissabonig* tartó roppant unalmas és valóban kényelmetlen vaspályai utat tettem meg.

Reggel értünk *Portugalia* fővárosába és a boszantó podgyász-vizsgálattól az egylet tagjai közbejöttével fölmentetvén, egyenesen a *Tajó* partján emelkedő pompás szállodában foglaltunk helyet, és bár a nap kiállhatatlanságig forró vala, elég jól éreztük magunkat.

A congressus megnyitása eléggé bőven volt Európa lapjaiban közölve. Az akademiai könyvtár gyönyörü helyiségében válogatott, rendjelektől tündöklő, számos katonai főtisztek és a két királynak jelenlétében nyitá meg a közszeretetü elnök, *Andrade Corvo*, államtanácsos, tiszteletbeli miniszter, a politechnikai iskola igazgatója a congressust, melyben bár a katonaság egy felállitott zászlóalja — és számos nép is részt vett, a gúnylapok még is, bámulatos szabadsággal, mind ezeket a komoly tárgyakat derekasan kifigurázták és nevetségesekké tevék.

A főtárgyat tevé egy eddig is elhúzódott kérdés, t. i. az: «vajjon létezett-e már a *harmad korban* az ember, vagy nem?» — Ezen kérdés tevőleges eldönése, mint látszott, nemzeti kérdéssé nőtte ki magát, és mivel ennek igenlését a *rancziák*, mint egy egészen *franczia találmányt* tekintették, nem is csoda, hogy ezt *Lisboában* tűzzel-vassal terjeszteni is iparkodtak.

Ribeiro Károly, pattantyus ezredes, a geologiai munkálatoknak hazájában vezetője és a congressus lelkes főtitkára, már a hatvanas években találta eszközeit, de ama szilánkokat, melyeket a harmadlagi fekvetekben talált, csak 1871-ben hozta legelőször a *lysboai* akademia szine elébe.

Igen csalékony vala eme találmány és az eddigi tudományt ismét egy jó darabbal vitte volna előbbre. Utánzókra sem várt sokáig; mert már 1872-ben a *Brüsselben* tartott congressus alkalmával *Bourgeois* abbé bemutatott eszközei fölött tartatott a véleményezés, és *Ribeiro* még inkább meg látszott győződtetni véleményéről és iparkodott meggyőződéssé emelni azt, mit ő maga hinni iparkodott. De *Bourgeois* a harmadlagos embernek művét *egyedül egy* példányban ismerte fel, sőt *Franks* úr, a british múzeum tudományáról ismert őre, egyenesen tagadta azt, hogy az előállított példányokon *látszó ütések készakarva ejtettek volna*.

*Ribeiro*nak nem kellett volna ezen új tan tüzes apostolának lennie, ha a lehangoló ítéletek következtében, azonnal vissza is lépett volna. Keresett újra és újra tanát bebizonyitó szilánkokat és azokat 1878-ban ismét a *Párisban* tartott archæologiai congressuson bemutatta.

Igaz, hogy *Ribeiro* csak 22 oly darabot volt képes bemutatni, melyről a a legilletékesb szakférfiak azt mondák, hogy *emberi kéznek szándékos művei*, de

* Feltünő a *német* birodalom törekvése ilyen helyen is feltünni; mivel például *Stockholm*ba segélyekkel ellátott tudósokat és múzeumi igazgatókat küldött el, kik a Congress tudományaitól jól messze állottak.

e tan bebizonyítására *de Mortillet*-en és *Cartailhac*-on kivűl mások nem vállalkoztak.

Ezen mindinkább átláthatatlanná váló homályban nem is csoda, hogy *Ribeiro* az őt leginkább érdeklő kérdést, azon congressusban, melynek ő élén állott, mindjárt első helyen tüzé ki, ezt kérdezvén : *Léteznek-e olyan tanuságok, a melyek Portugalban az embereket a harmadkori szakban bebizonyítják ?* — Utána pedig azonnal kérdeztetik : vajjon lehet-e az embernek a *quaternaire szakban* való lételét bebizonyítani ? !

Hogy az első kérdésre a felelet minél biztosabb lehessen, nemcsak a már ismert és eddig gyűjtött példányok szolgáltak vizsgálati tárgyakul, de a congressus szakférfiainak egy része azon helyre indult ki, hol eddig, az úgy vélt *kézzel pattogtatott szilánkok* találtattak !

Hogy az ügynek ilyen, nevezetes esetté való felcsigázása alkalmával az egész tudós sereg két táborrá oszlott, természetes, és hogy e kérdés eldöntésénél nem egyedűl, a mint illett volna, a higgadt észszerűség, hanem talán túlságilag is, a *nemzeti büszkeség*, a *sic volo*, *sic iubeo*-féle elvek váltak határozókká, láthatta akárki, a ki csak a *nép érzékére*, *a sajtó egy részének lehangoltsága* után ítélt. Úgy látszott, mintha kedves gazdáink, az oly békűlékeny, mint határozottan előre iparkodó nép rosz kedvűvé lett volna az által, hogy az idegenek mind nem buzgó vérű francziák és olaszok, hanem inkább *Virchow*-val vallják, hogy ezen *tertiaire embernek* nem elvi ellenségei ; de hogy ennek tudományos beigtatását még a jelenlegi *csakugyan egyes és kétséges szilánkák után ítélve*, nagyon is korainak tartják, jól megfontolván azt, hogy : az *akármily kedves föltevéstől a valódiságig, annak bebizonyításáig, még hosszú az út, még nagyon is kétes az eredmény*.

Hogy a vizsgálat annál lelkiismeretesbbé válhassék az elnöknek vezetése alatt, és *Ribeiro*nak magának jelenlétében egy *Mortillet*, *Evans*, *Virchow*, *Vilanova*, *Cartailhac*, *Cotteau*, *Choffat és Cagalis de Fondouce*-ból álló bizottság neveztetett ki, a mely a legnagyobb melegben *Charneia*-ra vagy az u, n. *otta*i pusztaságra kirándult hogy onnan a lehangoló, bizonytalanságig terjedő híreket haza hozza.

A temérdek szanaszét található szilánkok közt, a hol *Ribeiro* bizonyító tárgyait fölszedte, alig tünik fel egy is, (bár órákig behatóan vizsgáltattak) a melyről be lehetett volna bizonyitani, hogy készakarva *emberi erővel van az alapkőtől lepattogtatva !*

De ha még ez is, mint igaz állana, még folyvást fenáll azon kérdés : vajjon ugyanabban a rétegben találtatott-e a melyet minden kétségen kivűl *harmadkori*nak kell felállítanunk ?

Annak elveit itten előállítani, vajjon valamely kovaszilánk *akaratosan ember által lett-e készitve ?* ide nem tartozik. Itten csak azt kell följegyeznünk, hogy ezen congressus alkalmával *de Mortillet* úr, hivatkozva szakismeretére, szokott tüzével a *tertiaire* embert kihirdette, míg *Virchow* és *Casalis de Fondouce* nemcsak tagadólag feleltek, hanem azt is hiszik, hogy ezen első rangu kérdés a lisboai gyülekezet alatt sokat vesztett területéből addig, míg erre nézve biztosabb alapokkal nem birandunk.

Alig kell emlitenünk azon általános kérdést, hogyan származtak az egyptomi kova szilánkok, mennyire befolyásosak a hőmérsékek különbségei, a különféle hegynyomások, az egymáshoz való dörzsölések, a vizek és végre még az emberi lökések, guritások stb. benyomásai ?

Említés nélkűl alig hagyhatjuk a bolognai tanár, az egylet egyik alapítója és minden congressus egyik legtevékenyebb tagja évek óta folytatott ebbeli törekvéseit. *Capellini* valahányszor a *harmadlagos* emberről szó van ujonnan mutatja egyik *balaenotos* váll-lapoczkáját a mélyen bevágott barázdákkal. Egyik franczia társ szerencsétlenségnek tartja azt, hogy senki sincs *Capellini*vel egy értelemben ; egyik sem ismer állatot, a mely a hozott csontokon hasonló bevágásokat eszközölhetett volna, és miután még az is lehet. hogy e görbülő vágások a leletnek találása alkalmával kapával, vagy talán ismeretlen csiganemük által történtek, ezen ügyet is el kellett jobb időre, biztosb vizsgálatra halasztani.

Reátérve a lisboai congressus vastag, igen díszesen, 723. lapon kiállitott és számos, nagyon tanúlságos rajzzal ellátott kötetére, mely a lelkes *Ribeiro* halála

miatt (már a congressus alatt is észre lehetett venni a különben annyira kedves és emberséges főtitkáron az elkedvetlenítő, talán azért is oly nyomott lelkületű emberen, mivel kedvencz eszméjét a tertiaire emberről a mai tudomány fáklyája világán elbukni látta, egészen lehangoló testi de még inkább lelki betegséget és ez valóban még ezen könyv megjelenése előtt 1882-ben történt) a tudományossága és gazdag gyűjteményei tekintetéből, mindenben vezetőképen szereplő, *Delgadó*, ki mivel már előbb is *Ribeiro* segédje vala, ezentúl nem csak fontos hivatalában, de a congressusi munkák kiadásában is utódja lett.

Delgado Nery-nek, a genie-kar őrnagyának, a portugali akadémia tagjának és a főtitkár a földtani munkálatokban mérnök-segédjében — ezen a mily fiatali mozgékonysággal, annyi készültséggel biró szakavatottnak köszönhetjük az oly nagy tömeggé vált készletnek higgadt lelkü összeállíttatását és 1884-ben kezünkhez való szolgáltatását.

Az ilyenekben gyönyörködő és talán a tizenöt év óta létező congressus gyarapodását, tagjai honnan való összejöttét, a különféle üdvözlő beszédeket, stb. hasonlítani szerető társakat magára a munkára utasítjuk, a hol a legkezdetén, amint másutt is divatban volt, a rendező bizottságot, az általános szabályokat, a fölteendő kérdéseket, a különféle működők sorozatát, a congressus számára benyújtott ajándékokat stb. találandják.

Ezeket követik az ülések hivatalos megnyitásai, a többféle beszédek, a működő tisztség szervezése, az ülések alatti munkáknak ülés szerinti rövid fölemlítései és az utolsó ülés elnöki zárbeszéde. Ezen vázlatban legrövidebben mindaz foglaltatik, mi eme 9-ik szak általános ismeretéhez szükséges.

Ezek után öt fejezetben és egy függelékben felhozvák a détailok ; melyek némely tekintetből a felhozottak után már ismeretesek, különben pedig a préhistorique tudományok miatt ezen congressussal is összefüggők.

A főfejezetek : I. *a tertiaire korszakról* szólnak. Hogy ez mint a congressus főfeladványáról első sorban *Ribeiro* tollából folyt, természetes. Ezen tételről, t. i. «a *tertiaire* emberről» már elébb, eleget szóltunk, elmondtuk a főtitkárra nézve épen lehangoló határozatot ; érintettük az *ottai* kirándulást, és a kiküldött szakbizottságról is tettünk említést.

Hogy egy ilyen, mai napon még mindig nagy horderejű előlépés nem maradhatott észrevételek nélkül, mutatja az is, hogy mások előtt *Heer Osvát* felszólalt a mellett, miszerint a hozzá *Ribeiro* által négy külön helyről küldött növények, melyek csakugyan a *tertiaire* réteghez tartoznak, tábláson kimutatott 39 különféle fajhoz tartoznak, e helyen az általa talált és meghatározott állatoknak maradványait nem is említve.

A *harmadlagos* rétegek tehát kétségen kívüliek, de vajjon élhetett-e már ezeknek stádiumában *az ember* is, az *egyes* — *készakarva ütöttnek tartott* — *szilánkokból* még be nem bizonyítható !

A harmadlagi *flora* terjedéséhez szükséges éghajlatról *de Ficalho* gróf, polytechnicumi tanár szólt, bebizonyítva azt, hogy *Heer*nek észleleteit és meghatározásait követve a felső miocèn éghajlata a *Sveicz*ban alig lehetett magasb 18°-nál, ha az évi közepet állapítjuk meg, de a vizsgált leleteket követvén, azt kell állítanunk, hogy akkor *Portugáliá*nak is magasb temperaturájának kellett lennie a mostaninál ! De bár mindenesetre enyhébbnek kellett lennie mint közép Európában, még is a különbséget a mai portugalival 7°-nál alig lehet emelni, s ott a hol a szabadban üvegházi növényeinket kedvező éghajlat miatt díszleni látjuk a város terein, hol a kelet-ázsiai viránynak példányaival oly sűrűn találkozunk, nem koczkáztatunk semmit, ha azt bátorkodunk kimondani, hogy Kelet-Ázsia alakjai Amerikán át egész nyugati Európáig kiterjedtek ; és geologusainknál a congeriák felső rétegeinek megfelelőknek tartatnak.

Változik a térség és valamint *Bellucci Perouse* mellé Olaszhonba vezeti a hallgatókat, hogy ottan tertiaires állatokat, kovaszilánkokat és még a tűznek jelentőségét is, szenekben előhozza, Olaszországban az embernek akkori létét iparkodik bebizonyítani, s ezen tételben őt, mit már fennebb felhoztunk, *Capellini* Balaenotusával támogatja. Az első bővebb munkát ígér leleteiről, az utóbbiknak pedig véleményét, hogy a halcsontokon előforduló «*metszetek*et» csak egy szerszámmal fölfegyverzett kéz eszközölhette, bármily hitelesnek tartá, utóbbi évekre elodázták.

Utolsónak ezen fejezetben találjuk az efféle congressusoknak egyik permanens látogatóját, a 36 év óta az anthropologia hű bajnokát, a bonni egyetem tanárát dr. *Schaufhausen* Herman urat, ő egyetemes, ő a *préhistoricus ember*ről egyáltalán szól, nem határozván a rétegeket, melyekben nyomai legelőször előjöttek. — Hogy a föld viszonyai változván, az akkor tenyésző növényeknek, az akkor élő állatoknak, köztük leginkább az akkor élő embernek kellett szintén változnia, kétséget sem szenved. Az emberek ősrégente mind vadak valának, és ezen állapotnak igen sok változatain mentek át. Ki van arra hivatva, hogy a talált egyes példányok után már egy egész sorozatról szóljon? — Itten egy bevágásokat mutató tinófej, amott szintén jól mélyen egy ember koponya tünik fel: de sorozhatjuk-e az *emberi* nyomokat ugyan úgy, amint *Lyell* a rétegeket a kagylók szerint rendezte. Lehet-e már eszerint az emberi töredékeket is sorozni? lehet-e a quaternaire és tertiaire tárgyakat másképen felsorozni, mint a milyen rétegekben — s ott is mily bajos azokat pontosan meghatározni — találtattak, ha t. i. szakértő által találtattak!

Mennyire kell a főképen régiebben felállított classikus helyeknek elfogadására ügyelni, tanítja az, hogy amint a hírneves St. *Acheuli* leletek helyét, Párisból kirándúlva megvizsgáltuk, a sors összehozott a tudományát alapmunkában bemutató *Geinitz* dresdai egyetemi tanárral, a ki világosan bebizonyítá azt, hogy a nevezetes, a főbb rétegek alá került, és sokkal idősbnek tartott réteg, melyet akkor mintegy döntőnek tekintettek, a felsőbb rétegeknek széthasadása miatt, későbbi vizmosások által az üres hasadékok által alá került, és *insaccatiót* képezett, tehát többé *in situ* nem volt.

Végszóul *Schauffhausen* következőket vonja ki tanúlmányaiból: 1. A *tertiaire* embert még nem találták; de azért a pliocène időben való lét-volta valószínű. — 2. Az ember Europában és Amerikában a mammouthtal együtt élt, s nem volt vadabb, mint a mai vadak. — 3. Némi vonásait a préhistoricus embernek már ismerjük; ezeket mint útmutatókat a tertiaire ember találására tekinthetjük. — 4. Az ember a nevezett világrészekben a jeges korszakban, nagy vízáradások, és tűzhányók idejében élt, bár ily erőszakos változások mai napon már nem történnek; de a quaternaire szakban előfordúltak. — 5. Az ember a földre jött a miocène és post-pliocène időszakban.

Hozzá szóltak e tárgyhoz de *Quaterfages* és de *Mortillet* urak; de bele egyezvén azok némely állításaiba, csak azt vallá a keletkezett vita végén, milyen változás történhetett annyi század alatt, melyeket a kutatások elején állva, még nem ismerhetünk? és ha a föld képes volt más szerves állatoknak életlétet biztosítani, miért kellett élete jogáról az embernek, mint legtökéletesbnek egymagának megfosztatnia? (Befejező közlemény a következő számban.) *Rómer F. Ferencz.*

A BÉCSI AKADÉMIA ŐSTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK HETEDIK JELENTÉSE. (Siebenter Bericht der præhistorischen Commission der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften über die Arbeiten im Jahre 1883. Vergelegt in den Sitzungen am 14. Februar, 6. März, 24. April und 8. Mai 1884. LXXXIX. Bd. d. Sitzungsber. Wien, 1884. (Különlenyomat 1—75. lap.) Von Ferdinand v. Hochstetter.)

Az előttünk fekvő füzet az Akadémia megbizásából 1883 évfolyamán eszközölt barlangkutatásokat és egyéb præhistoricus vizsgálatokat tartalmazza. A bizottsághoz következő jelentések érkeztek be:

1. A Berlova jama barlang Nussdorf mellett Adelsberg közelében, Dr. Moser Károly triesti gymn. tanártól.
2. A vermoi præhistoricus sírok Pisino közelében, ugyanattól.
3. A morva barlangok folytatólagos vizsgálata, Szombathytól.
4. A kozuzani urnatemető Olmütz mellett, Müller Villibald könyvtári irnoktól, Olmütz.
5. A frögi halomsírok Rosegg mellett, Müllner Alfons linczi gymn. tanár.
6. Halomsírok Rovišče és St. Margaretha mellett Alsó-Krajnában, Schulz Ferdinand laibachi præparatortól.

1. Moser tanár értesülve: hogy Dolenz Ede triesti postamester vadászás közben nussdorfi falusi birtoka közelében egy barlangra s abban nagyszámu koponyára akadt; a bécsi akadémiához tett jelentése folytán megbizatást nyert

a további kutatásra. Már 1883 februárban kilátogatott az erdős magaslaton található barlanghoz, mely a nép nyelvén majd Vorlova (Sas), majd Berlova jama (Medvebarlang) nevet visel.

Tiz méter mélyre kell ereszkedni s ott egy 20 m. széles, 50 m. hosszú terem nyilik meg.

A lejutás kőomladványra történik s februárban hó és jég terült el ott, de azért a kőhalom szélén néhány befagyott csont kandikált ki. Emberi csigolyák, ló-, tulok végtagrészek s 2 bronzgyűrű képezték ekkor a zsákmányt.

Második látogatását (márcz. 10.) nagy hóhullás hiusította meg s csak ápril 6-án sikerült a lefelé lejtő barlang mélyebb részeibe hatolni, hol gazdag cseppkövesedések mutatkoztak. Az ásatás csupán az első részben vala jutalmazó s összesen 20 koponya került ki onnan. Ezek azonban ujabb eredetűek s valószinűleg a vidéken is jelentkezett törökpusztítás idejéből származhatnak.

2. Nevezetesebb felfedezést tett Moser Károly tanár Pisino (Mitterburg) közelében. Figyelmét a triesti múzeumnak egy madáralaku karczolattal ellátott bronzlapja s azzal együtt odajutott orsógyűrű és borostyánkőgyöngy keltették fel. Kitudva azok származási helyét, sietett a hely szinére, mely Vermo helységnél a legalsó terraseon a falu tornyától KDK-re lejtő földeken található. Az Akadémiától megfelelő pénzsegélyt nyerve, 1883 auguszt. 29-től szeptember 12-ig összesen 100 sírt nyitott fel. Utána Pisino községe s az istriai tartományi bizottság (Dr. Amorosa által) még 70 sírt ásattak fel.

E sírok sorban egymásután 1—2 m. mélységben s ugyanolyan távolságban az odavaló eocen mészbe hatolnak. Alakjuk négyszögletű s humus és törmelék takarójuk van. Rendszerint 1 urna feküdt e sírokban, de két, sőt több edényt is talált Moser s csak igen kevés sír nélkülözte az urnákat, de akkor szénpor tölté ki s legalább a hullahamvak feküdtek az emléktárgyakkal együtt. Lefedésre rendesen három kőlap szolgált. A hullarészek majdnem mindig kézzel formált különféle alakú agyagedényekben találtattak. Egyetlen egyszer bronz- és agyagurna feküdt együttesen. A bronzedények vagy cisták vékony bronzlemezből vannak összehajlítva, vagy bronzcsészék geometricus formákkal, vagy vonaldíszszel ékítve. Ezek szinültig hamuval voltak telve. Az agyagedényeken is hasonló primitiv ornamentikát találunk. Különös említést érdemel egy jókora nagyságú vörös agyagurna alsó részén egymást épszög alatt metsző vonaldíszszel és egy más kétfülű sárga urna sötét szalag- és mértani ékítéssel. Az edények egy óriás gilisztafaj: Lumbricus deprossus és egy Myriapodafaj: Himentaria Tergestina behatolásától felette sokat szenvedtek.

A sírokban feltűnőleg kevés tárgy mutatkozott. A fegyvercsoportot néhány vas lándzsavég (horog nélkül) és egy «zigzug» ékitéssel ellátott bronzkard képviseli. Ékszerekből karpereczek (tömör és üres) jőnek elé díszítetlenül, de spiraliter megcsavarva. Sodrony- és lemezgyűrűk, kupdad díszgombok, fülönfüggők, hajtűk egészben vagy csak gombukban bronzból, míg a tű vasból állott. A fibulak kígyó, csónak vagy certosa typust képviselnek. Érdekes egy bronzfésű, melynek lemezén kördíszt látunk. Csontból tűk fordultak elő. Üvegből, borostyánkőből gyöngyöket. Utóbbiakból összesen 7 jött elé és pedig 3 lapított, 4 gömbded formában. Az urnákban, vagy azok mellett meglehetős sok orsógyűrűt is találtak barna, sárga, sőt fehér színárnyalatban s említést érdemelnek még a fedőlapokon talált trapezalaku agyaglapocskák. Kőeszközökből simító és diorit fejsze darabok fordultak elő.

Mindezen leletek szoros rokonságot mutatnak a Felső-Itáliában, vagy az estei sírokban a második és harmadik euganei időszakból Prosdocsini Sándor által találtakkal, úgyszintén a Hallstadtból felszinre jutottakkal s Hochstetter Ferd. a krainai sírokkal együtt a hallstadti korba is helyezte.

3. A morvaországi barlangokban dr. Szombathy assistens most is, mint eddig Lichtenstein János hg költségén folytatá az ásatásokat.

A nagy hirre jutott Vypustek barlangnak egyik mellék szakadékát vette először vizsgálat alá, s annak egyik repedésében 7 méter mélyen az agyaggal együtt Ursus spelæus, Felis sp., Hyæna spalæa csontjain kivül kisebb Eanidak, Felidak és Mustelidák maradványaira akadt. A bejárótól 14 méter távolságban egy felnőtt férfi jól megtartott vázára akadtak. Ez ujabb eredetű váz odakerülésének körülményeit nem sikerült kipuhatolni.

A barlang előrészének ágazataiban már előző években ásni kezdett culturréteg rendszeres feltárása egy csomó szépen díszített edénycserepet, csont- és kőszerszámot eredményezett.

A kiriteni völgynek egy ideig észre nem vett kis barlangjában, melyet Szombathy Lichtenstein hg erdőmesteréről, *Zitnybarlangnak* nevezett el, 0·4—0·5 m. : egy 0·4 m. vastag culturrétegre akadtak s abból számos szarukőből, quarczból, tűzkőből pattintott kőszerszám (prismaticus kés és szilánk), szabálytalan borostyánkődarabok (12—20 m. átmérő), csontártű s iramszarvas, ló, tulok, kecske, róka csont képezte a zsákmányt.

A rétegsorozat következő vala :

1. Fekete televény réteg Helix pomaceakkal, most élő állatcsontokkal, nagyobb kőtörmelékkel 5—10 cm.

2. Hason föld-szénvegyülék korongon készült, mázas cserepekkel, néhány vastárgygyal 10—15 cm.

3. Sötétbarna humus műtárgyak nélkül 20 cm.

4. Agyagos barna föld nagyobb mészdarabokkal s tűzkő csonteszközökkel stb. 40 cm.

5. Barnás agyag sziklatörmelékkel le a szirtalapig.

4. Müllner Vilmos az Olmütz közelében Kozuzánál várerődítési munkálatok folytán felfedezett urnatemetőről referál. A 10. sz. földvár belsejében az Olmützről Tobitschaura vezető úton akadtak a munkások 1882-ben az első csontszénnel telt urnákra.

E földerődítést még 1866-ban a porosz invasió idején rögtönözték volt s a munkások vallomása szerint sok szekérnyi edénytöredéket szórtak akkor ott széjjel. Az egész erőd egy kilometernyi szélességben urnákkal volt telerakva, melyek alig 1 m. mélyitettek be. Három hasas urnát sikerült is reconstruálni s ezek egyikének öblös része 0·62 m. átmérővel bir, míg a talpnál 0·26 m. s a felső részén 0·42 m. az átmérő. Magassága 0·48 m. Anyaga durva törékeny. A középső csésze alaka hasa táján 0·36 m. átmérővel s 0·44 m. magasságban. A harmadik csak 0.20 m. magas és 0·33 m. átmérőt mutat.

5. Dr. Hochstetter Ferdinánd, a fájdalom azóta elhúnyt nagyszorgalmú bizottsági elnök a frögi (Rosegg mellett Karinthiában, a Dráva jobbpartján) Seidl Frigyes által fölfedezett tumulusokról gyűjtötte össze külömböző kutatók jelentéseit. Roseggtől és a nálunk is jó hírnek örvendő nyári telephelytől Veldentől délre, Villachtól keletre fekszik, ez 1500 lépés hosszú, 250 lépés széles hegyhát, melyen valami 260, átlag 10 m. hosszú 1·5 m. magas sírhalom hullámzott. Délfelé haladólag növekedtek a sírhalmok is. Idáig a közelfekvő sörház tulajdonosa által felnyitott síron kivül Kokail adópénztárnok 9, a bécsi akadémia megbizásából Müllner Alphons linczi tanár 5, és a karinthiai historiai egyesület elnökének báró Hausernek rendeletére Kaiser egyleti szolga 11 sírt nyitott fel. E sokféle beavatkozás az eredmény áttekintését és egységes elvek szerinti elbirálását is nehezíti. Így az előfordulási körülmények s a keramikai tárgyak felől biztos adatokkal nem rendelkezünk s csak általánosságban ítélhetjük meg : hogy a tumulusok is a hallstadti időszakból erednek.

Különös érdeket kölcsönöz e síroknak az innen kikerült ólomfigurák nagy száma. Kokail adótárnok találta az első 12 állatalakot, egy ólomkocsi darabjaival s ezekről az épen Veldenben időzött Kanitz F. hires bulgariai utazó tollából vettünk egy tanulmányt.* Tudvalevőleg az első ólomtárgyakat báró Sacken ásta volt ki Hallstadtban, hol egy sisak karimáját szilárdítására szolgált ólomrudat, majd érczedények talapába öntött ólmot és aranylemez ólombélletét találták meg. Matsch és St. Margit (Krajna) ólomgolyókat s érczedények karimájára erősített ólomsodronyt szolgáltattak. Az épen elébb ismertetett vermoi (Psino mellett) sírok egyikében Moser tanár olyan edényre akadt, melyen ólomlemezkék szolgáltak diszítésül. Itt is találtak egy hasonlót, melyre gyantafélével ragaszthatták fel az ólomháromszögeket.

Ólomból itt ló, tulok utánzatokat, lovasokat és madárfélét (kacsának nézzük) találtak. Némelyiken az öntési varrány is kivehető s egyik oldaluk homorú.

* Mittheilungen der Anthrop. Gesellschaft in Wien Bd XIV., Hft III—IV. 141 lap.

A mi *«pléhkatonáinkhoz»* hasonlíthatjuk ezeket. Sontinger próbamester következőleg analysálta az idevaló ólmot:

Ólom 99·839% | Vas 0·041% | Zink 0·027% } 99·807%

Arsennek nyomai.

Ón, antimon, ezüst, réz nyomokban se mutatkoznak.

A vegyi összetétel egészen megfelel a bleibergi színólomnak, de az ezüst, antimon és arsen nélkülözése megkülömbözteti a közvetlen szomszédságban Roseggnél a Rudnik (szlávul: ércz) hegyen nyert ólomtól. Hochstetter tudakozódására több helyismerő sietett az őskori ólombányászat felismerhető nyomait bejelenteni. A fennebbi lelet által beigazolt történelemelőtti ólombányászat mesterei valószinűleg a kelták voltak, kiktől a rómaiak vették át a bányaipart és annak technikáját. Igy Villach helyén *Santicum* bányavárosuk állott. A fennebbi ólom is idevalónak bizonyult; de Seeland Ferdinand klagenfurti bányaigazgató szerint *Raiblból* is nyerhették, mert a Klagenfurtban létrehozott bányászati múzeumban onnan (Kaltwasser) kőkalapácsokat őriznek. Tisztaság dolgában az odavaló ólom se éri el a fennebbi elemzés adatait s így legvalószínűbb a bleibergi származás. Ott a 60-as években egy 160 fontnyi nagy darabon kivül számos kisebb rög fordult elő a *Brunn Lahner* nevű oldalon s onnan keletre a *Kessel Lahneren* nehány év előtt egy munkás nem csupán gyöngy, szalag, lencse, szivacsalakú ólmot talált a kidöntött fák gyökerei alatt, hanem rábukkant az olvasztásra előkészitett érczekre s kis távolban azok eredeti helyére is. Itt tehát valóságos olvasztó tér létezhetett s az olvadék egy része a kiperzselt növénygyökerek nyomán, vagy sziklarepedésekben elillanhatott. Az előbb említett nagy darab környékét (a hegység legmélyebb pontját képező Freiwald-Bod) legalább két ölre vörösre égetett agyag lepte el, s eredetileg előkészítettnek tünt fel az üstszerü mélyedés.

Hasonló kohónyomok az érczhegyek tetején és lábánál a jelzett módon agyaggal kidöngölve s ólomdarabokkal, salakokkal, sőt közbe-közbe elaprózott ólomérczekkel ismétlődtek még. Eszközök, háztartási tárgyak azonban sehol se merültek fel idáig.

Feltünő Karinthiában, hogy a «Hadischen Gräber», «Hadischen Freithöfe» néven megkülömböztetett pontok leginkább az ilyen ősrégi bányahelyek szomszédságában fordulnak elő.

A roseggi sírok folytatólagos bányászatától ennélfogva a *hajdankor* bányászatára is becses adatokat várhatunk s mert hazánkban is felette kivánatos volna az ilyszerű emlékek gondos átkutatása, épen azért kivántunk e részt kimerítőbben ismertetni.

6. Deschmann Károly laibachi múzeumigazgató és birodalmi képviselő Alsó-Krajnában a gorkfeldi kerületben Roviščenel a bründli (Studem) egyházközség filialejában (Szávavölgy) folytatta a gorki térségen évek óta szép sikerrel vezetett ásatásait. Tudvalevőleg a Szávafelé néző éjszaki lejtőkön fedezték fel 1879-ben Ratschachnál, Zaquenzánál (Sapotaárok) az első sírhalmokat, melyekről Scheyer Móricz erdőmester értekezett volt a bécsi anthropologiai társulat laibachi vándorgyűlésén. A déli lejtőket St. Margareth és Weisskirchen kiválóan nagybecsű és érdekes leletei (egy situla például párbajvívókkal, egy más egész hadimenet-, nászmenettel) hiresíték el; melyekről e folyóirat is megemlékezett.

Ezen előjelek után nagyon valószinűnek látszik: hogy a két lejtőt összekötő s az alsó-krajnai borvidékhez tartozó hegyhát se maradt az őslakóktól érintetlenül.

Rovisce már nevével felhívja a régész figyelmét, mert szlávul *sánczolatot* jelent. A kis falu mellett óriás vakondturásként domborul vagy 30 sírhalom fel. Magasságuk átlag 2—3 m., hosszúságuk 20 lépés. A falu tőszomszédságában fekvő halmot a lakosság bontá fel földnyerés czéljából s abban szén, cserépdarabokon kivül üveg-, borostyánkő gyöngyökre s egy vas lándzsavégre és bronzgyűrűre akadtak. A sírhalmok szabálytalanul szétszóródnak s csupán egyben sikerült rendszeres kőszekrényt találni. Egy halom különösenga zdag tartalmú vala. Legelőször egy emberi felkarcsont, azután egy fejjel keletnek fektetett váz találtatott benne. A váz jobbjánál gyűrű, mellén fibula, lábainál egy összetörött

urna és egy csésze feküdt. Ugyaninnen nehány száz üveg- és borostyángyöngy 4 kar és ugyanannyi lábgyűrű bronzból, egy bronzcső talpán s közepén bronzlemezzel, 2 kis fibula, 3 agyag orsógyűrű, 2 vaslándzsahegy, 1 erősen elevődött vaskés, 1 kis bögre kerültek ki. A nagyobb bronzgyűrűk lyukait a fonal áthuzása czéljából bronzzal bélelték ki. A karpereczek belseje üres s verticalis bordára van kiverve. Belsejébe fenyőszálat helyeztek. Nem kördedek s hosszabb átmérőjük 14·5 cm., rövidebb 12·5 cm., vastagság 7 cm. A karpereczekből egy nyulfejjel, a másik vadkanfejjel végződik. Az ivalaku fibulatörzs egyikét jól kiformált ruczaalak díszíti; a másik ívét üvegből készítették. Említést érdemel még egy babélletű, kúpalaku bronzsisak s egy 11 cm. hosszú bronzczelt. Vasból is találtak czeltet. A cseréppart magaslábu 3 sor bütyökkel díszített, majd hasas bögrék s a bronz cistákra emlékeztető urnák képviselik. Utóbbiak egyikén a svavistika jel be van karczolva. A kisebb csészéket magasra hajló fül jellemzi.

E sírhalmok is a hallstadti periodusba tartoznak.

Végül csak annyit jegyzünk meg, hogy a jelentést tevők alig terjednek a száraz adatokon tul s az idevágó szakirodalmat nem vették igénybe s Hochstetteren kivül önálló fejtegetéseket egyik sem ad. E tekintetben a mi munkásainknál többet találunk. *Téglás Gábor.*

ARCHAEOLOGISCH-EPIGRAPHISCHE MITTHEILUNGEN AUS OESTERREICH; szerkesztik O. Benndorf és Otto Hirschfeld. Bécs, 1883. VII. évfolyam két füzetben, nyolcz képes táblával és a szöveg közé iktatott rajzokkal, kis nyolczadrét, 228 l. C. Gerold's Sohn. (Ára nincs kitéve.)

A két igénytelen füzetke szerény külseje daczára nagy fontossággal bír reánk, magyar régészekre nézve. Eddig ez a folyóirat volt egyedüli képviselője vidékeink régészeti fontosságának az európai szakirodalomban, a mi Archæologiai Értesítőnk 18 kötetét nem érti a tudományos világ és csak ritkán veszi hasznát!

Klasszikai leleteinkről rendesen a bécsi folyóirat révén értesül. Conze alapította azt s az ő szellemében már évek óta folytatják Benndorf és Hirschfeld, előbbi az archæologia, utóbbi (1885-ig) a római történelem és föliratan tanára a bécsi egyetemen.

Munkatársak legtöbbnyire az ő szemináriumukból kerülnek ki, a kiket stipendiumokkal ellátva szerte küldik a monarchiába, hazánkba is, hogy gyűjtsék a tudományos anyagot.

Majd talán idővel mi is követjük a bécsi példát.

A kötetet megnyítja Swoboda értekezése Amyntas macedoniai király Olyntussal kötött szerződéséről; ezután következik Klein érdekes közleménye a görög művészet őskoráról, a dædalidákról.

Loewy föliratokat közöl Rhodosból és Gjölbaschiból, *Orsi* albániai, *Benndorf* physkosbeli, *Gomperz* delosi görög föliratokat tárgyal, *Hirschfeld* római föliratokat Boszniából és Karinthiából.

Vannak még föliratos czikkek *Domaszewszky*-től, a ki Kis-Ázsia déli vidékeit kutatta át, *Hauser*-tól, a ki Karinthiából és *Mommsen*-tól, a ki Kosztolácz tájékáról ismertet római föliratot és *Binder*-től, a ki Krajnában lelt római súlyokról ad egy rövid közleményt.

Ditschke egy római domborműves sarcophagról értekezik, mely

Velenczében őriztetik és a régi művészetben ritkábban előállított mesét, Kleobis és Biton meséjét tárgyalja.

Klein a bécsi iparmuzeumban őrzött terracotta csoportot ismertet, mely két múzsát és mellettök Erost ábrázol; szerző a csinos csoport kisázsiai eredetét vitatja.

Közelebbről érdekelhet bennünket *Diner* czikke, a ki az 1878—1881. években magyar publikácziókban megjelent pannoniai föliratos emlékeket közli; a legtöbb az óbudai és papföldi ásatásokból ered. Diner a már ismert olvasásokat összehasonlította az eredetiekkel és a hol hibát lelt az olvasásokban, azt helyre hozza.

Szintén magyarországi leletről szól Lœwy rövid czikke, mely Horváth Antal ismert régiségkedvelő birtokában lévő csinos bronzszobrocskának van szentelve. A szobrocska 16·5 cm. magas és sarúját feloldó Aphroditét ábrázol, az alak pillérhez támaszkodik és valószinűleg valami állvány diszítésére szolgált. A czikket elég sikerült horganyedzésű rajz kiséri, mely kétharmad nagyságban adja a kecses alakot idecsatolt ábránk valamivel kisebbített alakban adja ugyanazt a rajzot.

Végre van a kötetben *Studniczká*-tól egy hosszabb czikk daciai emlékekről és kivált a dévai mithras emlékekről, melyet szerző csak a következő VIII. kötetben fejez be.

α.

ARCHAEOLOGISCH-EPIGRAPHISCHE MITTHEILUNGEN AUS OESTERREICH-UNGARN. Szerkesztik O. Benndorf és O. Hirschfeld. Bécs, 1884. VIII. évfolyam, két füzetben, öt képes táblával és a szöveg közé iktatott rajzokkal, kis nyolczadrét 252 lap. C. Gerold's Sohn. (Ára nincs kitéve.)

A bécsi folyóirat — egyik magyarországi munkatársa fölszólalása következtében — a múlt év óta megváltozott czím alatt jelenik meg, mely a tizennyolcz év óta fönálló birodalmi dualismusnak mintegy későn bekövetkezett elismerése.

A kötet gazdag tartalmából csak a fontosabb és általánosabb érdekű közleményeket emeljük ki.

Ilyennek tartjuk *Hauser* jelentését a carnuntumi castrumban legutóbb folytatott régészeti ásatásokról; szerző ezúttal a tábor közepén fölásott forumról és szentélyről szól.

Studniczka ennek kapcsán három torsót ismertet, mely e helyről

MITHRAS-EMLÉKEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

származik, kettő közülök valószinűleg Elagabalt, a harmadik talán Commodust ábrázolta. Elagabal egyik esetben mint fegyveres alak jelenkezik, melynek pánczélján szerző az emesai napisten domborművét véli fölismerhetni; a másik szobor ép oly érdekes, mert az alak hosszú papiöltönyt visel, a minőben Elagabalt az ő érmein látjuk, midőn mint a keleti napisten papja szerepel. Nehézséget okoz a magyarázatban az a körülmény, hogy a carnuntumi papi szobor karján gyermek ült. Com-

modusra véli magyarázhatni a harmadik Hercules alakot, mert a császár gyakran e hős képében jelentkezik az emlékeken.

Szintén Carnuntumból származik egy kis domborműves terra sigillata töredék, melynek Rolett és Benndorf nagy fontosságot tulajdonítanak a Praxiteles-féle híres Hermes szobor kiegészítésére nézve. A kis domborműben e híres szobor utánzását látják, és most el volna döntve a kérdés, hogy a híres Hermes mit tartott kezében, szőlőfürtöt-e vagy thyrsosbotot; a szerény cserépdarab a thyrsos mellett döntene, mert e replikában pálcza van az isten jobbjában.

Gazdag föliratos anyagot nyerünk Boszniából, Dalmácziából, Karinthiából, Felső- és Alsó-Ausztriából, s ezek majd legtöbbnyire római föliratok. Vannak azonkívül görög föliratok Oláhországból s a Dobrudsából, Thráciából és Kis-Ázsiából, sőt északi Arábiából is.

Szorosabban reánk tartozik a kép, mely az óbudai amphitheatrum egyik felének alaprajzát közli, de magyarázó szöveg nincs hozzá; továbbá említendő Téglás Gábor és König Pál tanárok kisebb czikke, melyben néhány újabban lelt dáciai föliratot közölnek és végül említjük Studniczka czikkének második részét «Mithraeen und andere Denkmäler aus Dacien».

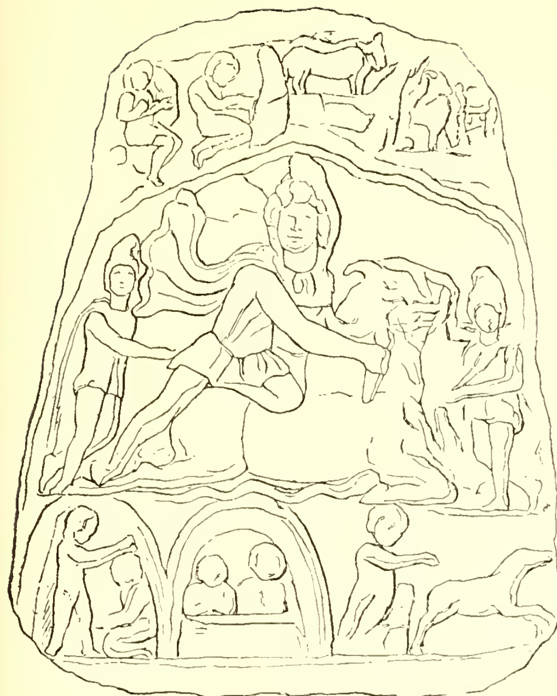
Miután ez az első hosszabb értekezés, mely a főfontosságú dévai Mythras-emlékekről eddig megjelent, fölkértük König Pál tanár urat, hogy azt ő ismertesse és bírálja. Ismertetése itt következik:

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat elnöksége 1881 tavaszán bizottságának egyik, vidéken lakó tagja, Nemes Samu hátszegi járásbíró úr által, értesülvén, hogy a régi Sarmisegethusa helyét elfoglaló kicsinyke oláh faluban, Várhelyen, Mithra lelet került napvilágra, elrendelé annak megvásárlását. A lelet a dévai muzeumba jutván, a választmány engem bízott meg annak ismertetése és földolgozásával, és a lelhely további kipuhatolásával. 1882 nyarán tisztelt barátom, Téglás Gábor, főreáliskolai igazgatóval kirándulva a helyszínre, tíz napi munka után, mennyire a szomszéd épületek engedék, fölkutattuk a helyet Fiarellinek horizontalisan ásató módszerét követve, hogy megtaláljunk, megmentsünk minden parányi darabot. Kutatásainkat gazdag eredmény jutalmazá. Föltártuk a barlang szentélyét s kétségtelen bizonyítékokat szerzénk arra is, hogy e templom, épen úgy, mint a zweibrückeni, a két heddernheimi, dormageni, ortiai és rákosi, hármas fölosztású volt.

A relieftöredékek száma, midőn ásatásaink eredményét is elhelyeztük a társulati muzeumba, 250-re emelkedett. Oly tömeg, milyent még a legszerencsésebb véletlen nem juttatott egyetlen kutató kezébe sem.

A leletek híre csakhamar felkölté az illetékes körök figyelmét, s a Nemzeti Muzeum tudós igazgatója, Pulszky Ferencz úr, 1883 májusá-

1

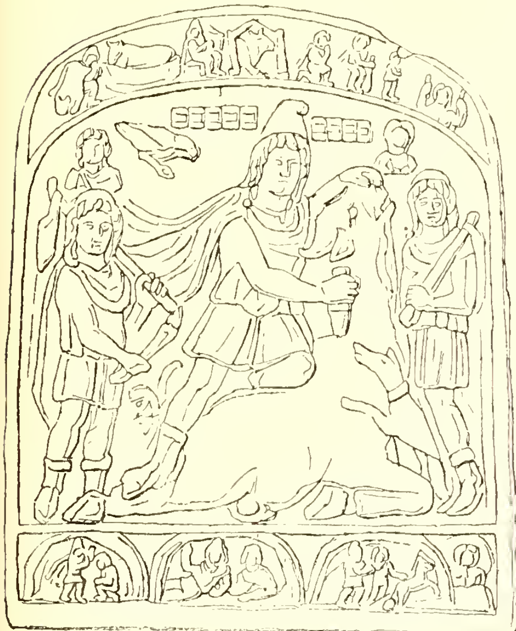

3

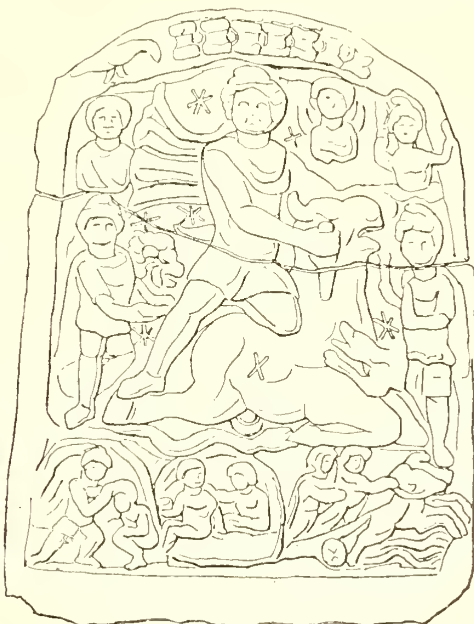

b a c

2

4

MITHRAS-EMLÉKEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

ban fölszólítá dr. Benndorf Ottó bécsi egyetemi tanárt, hogy vegye vizsgálat alá a reliefeket. Benndorf készséggel engedve a meghívásnak, május hó végén egyik tanítványával, ki a lykiai ásatások fáradalmait is megosztá vele, Studniczka Ferenczczel, és egy rajzolóval, Pulszky Ferencz úr kalauzolása mellett, megérkezett Dévára.

Az expediczió eredményét Studniczka az Archäologisch-Epigr. Mittheilungen 1883 és 1884-ik évfolyamában közli, kiterjesztve figyelmét egyéb leletekre is, melyek közöl itt csakis a dévai reliefekre reflectálhatok.

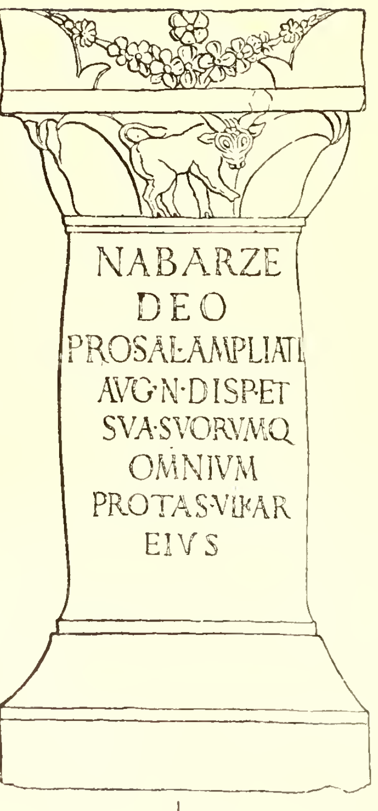
Dr. Benndorf látható meglepetéssel szemlélte emlékeink nagy tömegét s azonnal hozzáfogva a rendezéshez, három napi megfeszített munka után befejezé azt, és a t. szerkesztőség az ő összeállítása alapján közli a mellékelt táblákat. De a gyors munka még Benndorfot, a nagy szak-

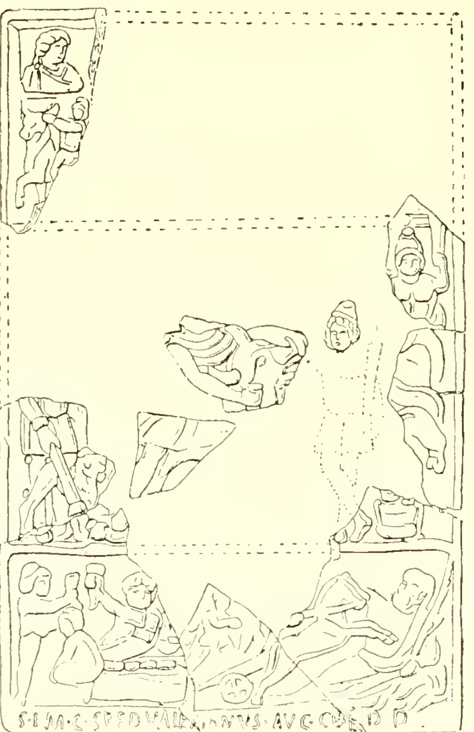

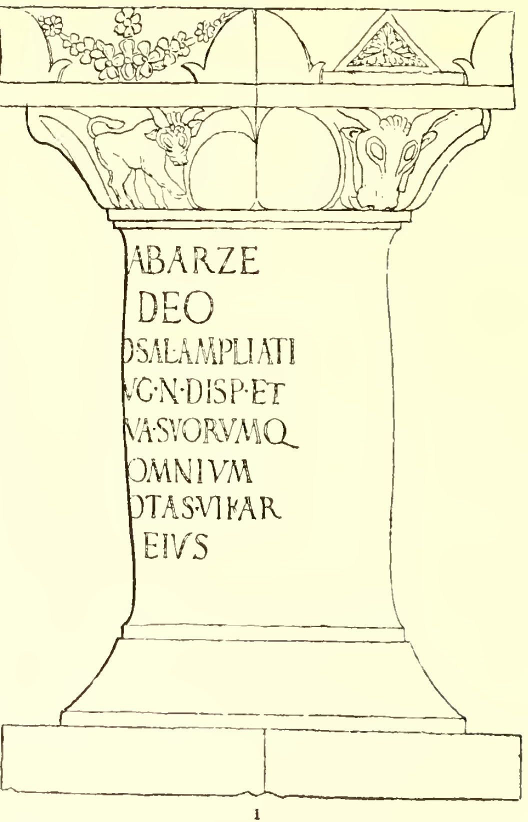
MITHRAS-EMLÉKEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

embert, sem óvhatá meg néhány tévedéstől, különösen ásványtaniaktól, melyeket azóta a folytonos tanulmányozás közben alkalmam nyilt tisztelettel helyreigazíthatnom. St. az e rendezés nyomán készült rajzok és jegyzetek alapján Bécsben írván értekezését, nem győződhetett meg az ásványtani tévedésekről s összefüggőknek tüntet föl oly darabokat is, melyeket a mineralogia különbözőknek bizonyít.

Ezek közé tartozik az *első* számú is, melynek felső baltöredéke, a solprotoméval s a bikán ülő alakkal, sokkal kisebb szemcséjű kőzet, mint a relief többi anyaga és finomabb kivitelű is, míg a jobb részen a sziklából születő istenség alatt lévő s a craterig terjedő két, St. által kigyónak mondott töredék, nagyobb szemcséjű, durvább technikájú és szélesebb keretű is mint az alsó részek. Az összeállítást tehát, midőn ásványtanilag is vizsgálat alá vettem az emléket, jelentékenyen meg kellett csonkítanom.

MITHRAS-EMLÉKEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

A *másodiknál* még a legszorgosabb vizsgálat után sem sikerült kiderítenem, hogy az a barlangot jelző koszorúba lett volna foglalva. A koszorút tehát csakis egy ily berendezésű csoport könnyebb elképzelhetése kedvéért helyezé föléje az értekező. E dombormű az első leírás óta teljesebb is lőn, mert a chlamysnak egy részlete az 1883-ik évi augusztusi ásatások alkalmával előkerült.

A *harmadik* számúnak nagy átmérőjét 0·20—0·23 m.-re számítja, hozzávetőleg figyelmen kívül hagyja az istenség, a fáklyás és bika alakjainak nagyságát, melyeknek hiányzó testrészeit ez esetben annyira meg kellene növelnünk, hogy azok a meglevőkhöz nem volnának többé hozzá illeszthetők. Mértani alapon határozva meg a kis emlék területét, melyen a cselekmény az adott nagyságú alakokkal elhelyezhető, 0.176 m. átmérőt kapunk.

A *negyedik* számú reliefnek rajzába mind leírásába hibák csusztak be, így: a bika bal előlába mögül a hátlap, mely több cm. magasra emelkedik, hiányzik; a fatörzsről elmaradt a hetedik báb, a kalászokban végződő fark egy csomóvá válik, s az istenség lábain mintha csizma lenne, tunikájának redőzete pedig a valóságot alig közelíti meg, s az értekező e hiányos másolatról készíti leírását. Sajátságos jelenség e reliefen, hogy az istenség a jobb kezében levő tőrt magasra emelte, hogy úgy sujtson a bikára. Tudtommal erre csak egyetlen analogia van, a bukaresti muzeumnak trocomiai (Iglitza—Mæsia) mithræuma.* A St. által említett s Layardnál pl. LXXXI—I közölt relief nem állítható párhuzamba, mert a magasra föllebbenő chlamyson a karszárnak semmi nyoma.

St. a két ifjút, kiket a jámbor hívek önállóan alakítottak meg, a *negyedik* számú relief, tehát az oltárkép jobb és bal oldalára helyezi el. Hibás föltevés, melynek ellentmond a tény, hogy minden relief befejezett egész lévén, semmi kiegészítést nem igényel s ellent mond az, hogy ily kombináczió még sehol sem volt konstatálható, míg olyan emlékek, melyekről a megszokott kisérők elmaradtak, gyakran fordul elő. Az értekező a symbolumok analogiája által félrevezettetve az Apulumból származó, s jelenleg a dévai muzeumban őrzött, de tavalyig Kanczán (Fehérmegye) volt reliefre alapítá föltevését, melyen a scorpiót és bikafőt tartó ifjak az istenség mellett vannak a szokásos helyzetben, de egy kőlapon. Hasonló berendezésű a St. által nem említett rákosi (Sopronmegye) szentély oltárköve is, melyen az ifjak szintén scorpiót és bikafőt tartanak, de ismét ugyanazon sziklatömbön foglalnak helyet. És még azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az ifjak s az istenség alak-

* Gr. G. Tocilescu: Revista pentru istorie, archeologie si filologie. Anul I. Vol. II. Fasc. II. (1883.) Bucuresci. 9-ik tábla I.

nagyságának viszonya sem felel meg a gyakorlatnak, mely szerint ennek és társainak testméretei mindig úgy aránylanak egymáshoz, mint a teljesen kifejlődött férfi a 15—16 éves ifjúhoz vagy épen gyermekhez, míg itt Mithra csak 0.82 m., az ifjak pedig 0.90—0·92 m. magasak fő nélkül. A két ifjú tehát aligha volt a főrelief oldalaira helyezve, hanem a középczella bejáratához mint Heddernheimben és valószinűleg Dormagenben, és e mellett látszik bizonyítani az is, hogy e szobrok a sanctuarium lépcsőjétől 15 m. távolságban kerültek elő, míg az oltárkép a lépcsőktől 0·50 m.-re találtatott a romok alatt.

Az értekező által a szövegben közölt emlékek egyikének, a 41-ik számúnak, belső koszorúját 0·15 m.-re számítja, holott az mértanilag határozva meg 0·22 m., s így az egész magasságot is magasabbra kell tennünk, 0·32 m. helyett 0·40 m.-re.

A többi emlékekre e helyen nem reflectálok, mert nem lévén rajzok közölhetők, terjedelmesebb czáfolatokba kellene bocsátkoznom.

E reliefek többnyire négyszögek, ritkábban trapezek, vagy fölül bekerekített téglányok, néha pedig köralakok s összesen 13 osztályba sorozhatók a jelenített csoportozatok s ezeknek fölosztása alapján. — A főrepræsentatiót mindig a bikaölés foglalja el, melynek jelentősége fölött az irók még mai napig sem tudtak megegyezésre jutni Áldozatnak vagy bikaölésnek mondják a nélkül, hogy kisérletet tennének mélyére hatni, sőt Layard Meshia és Meshianaért s így közvetve az egész emberiségért bemutatott engesztelő áldozatnak tartja, tehát megváltásnak, sémi alapon nyugvó jelentőséget adva így a repræsentatiónak.

A Khorda-avesta Mihir-jastja jelöli meg az utat, melyen haladva a megfejtést megtaláljuk. «A dævák legyőzése a Mithra csaló emberek leküzdése után»[1] stb. vagy «Előtte valóban reszket Angra-mainjus a halálteljes, előtte valóban reszket Aësma a gonosz lelkű, testudsztító; előtte valóban reszket Busyacta a hosszúkezű, előtte valóban reszket minden dæva»[2] stb. Ez idézetek alapján konstatálhatjuk, hogy Mithra folyton küzd a gonosz szellemekkel s ezeknek fejével Angra-mainjussal, s e küzdelem a jó és rossz principium örök harczának érzékítése. És e perceptio ősrégi, még az ária nép közös hazájába vezethető vissza.

A perzsák faragott képeket, míg vallásuk, kulturájuk, nemzetiségök nem vegyült idegen elemekkel, nem készítvén, nem érzékíték isteneiket, sem önállóan, sem fontosabb functióikban. Szoborművek tehát, melyek Mithra küzdelmét ábrázolnák a gonosz szellemekkel, nem maradtak reánk. Ezeket azon időktől kezdjük ismerni, midőn a meghódítottak amalgamisálni kezdik uraik műveltségét.

[1] Mihir-jast 133.
[2] Mihir-jast 134.

Mithra a nagy királyok kiséretében érkezik Chaldæábа, Babylonba a sémi mysticismus hazájába, s a világváros vallásossága a fanatizmust nem ismerő Zoroastrismusban csakhamar oly elemeket honosít meg, melyek a szent könyvek tanaival alig egyeztethetők meg. Mithra esik legelőbb áldozatul a vallási syncretismusnak s planeta istenséggé válik. Ninivehben pedig Samdan (hatalmas) vonásait veszi föl, kit a Louvre nagy reliefjén mint egy oroszlánt megfojtó óriást látunk ábrázolva, kinek attributumai majdnem teljesen megegyeznek Mithraéival. S az assyriai Heracles tisztelete korán elterjedt Kis-Ázsiában, különösen Kilikiában, hol Tarsos, Anchiale és Kelenderis büszkén vallották őt alapítójuknak. Az assyriai Samdan pedig heros, naphős, a ki szakadatlanúl küzd és mindig győz, s küzdelmei a napnak a sötétséggel vívott harczainak jelenítései. E Samdan jellemvonásai a görögöknek a kelettel való sűrű érintkezése által Hellasban is ismeretesek lőnek s ott Heraclesre ruháztattak, ki ismét naphős, kinek Euristheus szolgálatában végrehajtott munkái ismét csak a nap küzdelmeinek, győzelmeinek regeköntösbe öltöztetett jelenítései. Itt társult Heracles Apollonnal, Dyonisiossal és Apollon szintén naphős, ki egy keletről származott rege szerint megküzd Pythonnal, a sötétséggel, és legyőzi. Igy könnyen megérthetjük hogy Mithra identifikácziói között, miképen található az Apollo Pythius név is.

Nagy Sándor hódításai rendkívül elősegítheték a vegyűlést, Heracles, Samdan és vele Mithra kultusának elterjedését. Ázsiában a görögök között általános volt az, s görög tengeri rablók révén jutott el Kr. e. 70 körül a rómaiakhoz is és a világvárosban is kétségtelenül a görögök valának az első hívek.

A görögök, a mint isteneik positiv alakot öltének, érzékileg is jelenítvén azokat, Mithra is tárgya lőn a szobrászatnak, s a művész vésőjének az isten működési köréből leghatásosabb motivumul annak küzdelmei kinálkoztak, s ezeknek jelenítésében pedig önkénytelenül tolultak föl Heracles munkái, melyek már amúgy is kimeríthetetlen anyagot nyujtának a képzőművészeteknek. És az első vállalkozó szobrász műve irányadó volt a többire nézve is, vagy helyesebben megszabta irányát az utánképzésnek. Az első megalakító Heracles regéiből választván a motivumot, a krétai bikával való harczot vevé alapul, melynek drámájára talán irányadó befolyással lehetett az Athena Nike balustradeján korunkig fönmaradt domborcsoportozat.

Mithrának a bikával való küzdelme csak az árja perceptiónak sémi retortán átszürődött és görög mezbe öltöztetet megjelenítése, melynek jelentősége nem egyéb, mint a bonum principiumnak a malum principiummal való küzdése, mely az árjáknál a világosság istenének a sötétség istenével való örök vívásában, és minden nap megújúló győzelmében,

a semitáknál a fény- és tűzistenségeknek a pusztító és perzselő hatalmakkal folytatott élet-halál harczában, s az egyptomiaknál Osiris és Set, majd Râ-nak a sötétséggel való mérközésében nyert kifejezést. Tehát semmi esetre sem áldozat. S ezért St. helyesen jár el, midőn a repræsentatiót bikaölésnek nevezi, egyszerűen annak, mit a külső mutat.

A kultus a római birodalomban gyorsan meghonosult, szívesen látott vendég volt, s a második századtól kezdve minden tartományban megtaláljuk emlékeit. A vallási chaos, mely akkor a világot szerencsétlenné tevé, magával sodorván Mithrát is, az a legkülönösebb, legösszeférhetetlenebb vonásokat vevé föl, melyek egészen kivetkőzteték eredeti alakjából. A kultusz alapeszméje, a jónak a rosszal való küzdelme, is megváltozott, csillagászati jelentést kapott, s mint Lactantius Placidusban olvassuk, a nap és hold járásából magyaráztatott. S ennek megfelelően a zodiacus irányadó helyet foglalt a hívek vallásos szemlélődésében. — Majd véglegesen fölolvadni látszik a sémi vallási theoriákba, s mint Megváltó Messiás szerepel a fény s világosság istene, s midőn keleten a babylonok, egyptomiak, görögök romlott kedélylyel, romlott agygyal együtt ülnek és vallásos spekulácziókban törik fejöket, midőn Mâya és Sophia, Virâf és Jesaias, Belus, Zarvan és Kronos egy kalap alá kerülnek, egy, rendszernek nevezett vallási és metaphysicai őrjöngésben egyesülnek, Mithra nem menekülhet és keleten talán kevésbbé mint nyugoton, hol a chaos talán még nagyobb, még lelketlenebb, különösen hol a császárok politikája a világ minden nemzetiségét vegyíti, mint Trajanus és Hadrianus Dáciában, Krisztussal is identificáltatik vagy legalább összefoly, s a szegény, lelki aggályoktól gyötört, mithriacus fogadalmi táblácskájára Krisztus jelvényeit is odakarczolja.

És valóban nagyobb vallási zavar csak Rómában van mint Dáciában, mert itt a ködös Brittaniától a forró Arabiáig minden istenség kultusát megtalálhatjuk, s e zavar nagyon észrevehető a reliefeken is, melyek közől különösen a sarmisegethusaiak sokkal túlterheltebbek, mint az idegen emlékek, s mégis ezek, a mi a külföldieken majdnem mindig ott van, vagy legalább is igen gyakori, az állatöv képei, legtöbbször hiányzanak, vagy csak annak egyes részei, mint nagyon is háttérbe szorult szereplők konstatálhatók, úgy hogy szinte kisértetbe esik a kutató kérdeni, vajjon ez emlékek a kultusnak nem egy újabb phasisát jelölik-e ismét?

St. tehát hasznos munkát végzett, midőn ez emlékeket előlegesen ismertette, hogy fölkelté a tudományos világ figyelmét, ha ki nem elégíté is. Ez másnak a kötelessége, s talán már nincsen messze azaz idő, midőn a nagyfontosságú lelet napvilágot fog látni.

König Pál.

ARCHIV FÜR ANTHROPOLOGIE. Zeitschrift für Naturgeschichte und Urgeschichte des Menschen. Organ der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Szerkesztik tizenhárom szaktárs közreműködésével A. Ecker, L. Lindenschmit és J. Ranke. 1885. XV. kötet (Supplement) Braunschweig, Friedrich Vieweg u. Sohn, negyedrét. Tartalomjegyzék IX. l., szöveg 190 l., XII—XX. tábla «Register» lapszám nélkül. Mellékletek: «Verzeichniss der anthropologischen Literatur 156 l. — «XII. Breslau. Die anthropologische Sammlung des anatomischen Instituts der Universität Breslau, bearbeitet von Dr. G. Wieger im Sommer 1884.» 45 l. — Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Szerkeszti Ranke, XV. évf., 9—12. szám, 65—208 l. és ugyane folyóirat czímlapja és tartalomjegyzéke. — A vaskos kötet ára 38 mark = 22 frt 80 kr.

A Vieweg-féle Archiv a németországi ősrégészeti és anthropologiai kutatás legfontosabb folyóirata. Tartalma ugyan túlnyomólag a természettudományba és a néprajzba vág, e vaskos kötetben is a főértekezés természetrajzi érdekű és csak Voss értekezése «Der Bronzfund von Callios» tartozik szorosan véve reánk, azonban megbecsülhetetlenek benne a szakirodalmi «referatumok» és a könyvészeti rovat. *Mestorf J.* ezuttal igen terjedelmes ismertetést nyujt a dán, svéd és norvég szakirodalomról az 1882—1884 években (127—151), *dr. Wizesniowski* a lengyel szakirodalmat ismerteti az 1880—1882 években (152—162 l.).

A német irodalom ismertetéseiből különösebben ki kell emelnünk *Lindenschmitet* Beck könyvéről («Die Geschichte des Eisens») és *J. Naue* czikkét Tröltsch könyvéről («Fundstatistik der vorrömischen Metallzeit im Rheingebiete»).

Az egész kötet legbecsesebb része a gonddal kidolgozott könyvészet négy tudományszakról, u. m.: I. Ősrégészet és Archæologia, szerkeszti Müller; II. Anatomia, szerk. Pansch; III. Népisme és utazások, szerk. Penck; IV. Állattan, szerk. Schlosser.

Az első szakasz szempontunkból legfontosabb lévén, adjuk rövid áttekintését. Földrajzi sorrendben és ezen belül a szerzők betűrendje szerint következnek a könyvek és értekezések czimei, gyakran gondosan szerkesztett kivonatokkal. Az országok sorrendje ez: I. Németország, II. Ausztria, III. Schweiz, IV. Anglia, V. Dánország, VI. Svédország, VII. Norvégia, VIII. Finország, IX. Francziaország, X. Belgium, XI. Itália, XII. Oroszország, XIII. Portugallia, XIV. Amerika, XV. Ázsia.

Mint ez áttekintésből kitünik, a magyar ősrégészeti szakirodalomnak az Archiv könyvészetében nem jutott helye, ámbár jóval értékesebb a mit ez utóbbi években fölmutattunk, mint a mit a könyvészet akár Belgiumról, akár Portugálliáról, vagy más ilyen kisebb ország irodalmából föl bír említeni. — Hazánk irodalmát mindössze «Ausztria» rovatában két könyvczím képviseli, ide iktatjuk: Kubigni, Baron Nicolaus, «Das Urnenfeld von Felső-Kubin», és Lenhossék, J. v., «Die Ausgrabungen zu Szeged-Oethalom in Ungarn». Budapest, 1884.

Igen kívánatosnak tartjuk, hogy valaki szaktársaink közűl ezentúl e mindenképen szégyenletes állapotnak végett vessen, és a világirodalom ezen egyik legfontosabb folyóiratának könyvészetében a magyar szakirodalmat ismertesse. *y.*

JAHRESBERICHT ÜBER DIE FORTSCHRITTE DER CLASSISCHEN ALTERTHUMSWISSENSCHAFT, megalapította Conrad Bursian, kiadja Iwan Müller. Hozzátartozó melléklapok: «Bibliotheca philologica classica» és «Biographisches Jahrbuch für Alterthumskunde», nyolczadrét. Berlin, S. Calvary et Comp.

Előttünk van az idén megjelent 11. évfolyamnak (1883) 12-ik füzete, melyben a XXXIV—XXXVII. köteteknek befejezését kapjuk.

E füzetben befejezi *Schenkl* az 1873—1884-ben a későbbi görög történetírókról megjelent irodalom ismertetését; *Hiller* évi jelentést ad a görög lyrikusokról (Pindaros kivételével) az 1883 évben megjelent czikkekről; *Enstner* befejezi a római historikusról (Tacitus kizárásával) az 1877—1883 években közzétett irodalom megbeszélését; *Müller* hasonlóképp befejezi az ifjabb Plinius leveleiről az 1877—1883 években közzétett irodalmi munkálatok ismertetését; végül *Genthe* folytatja évijelentését (1881—1882) a római epikus költőkről megjelent művekről.

Ezután kimerítő könyvészetet kapunk a múlt év utolsó negyedében megjelent classikai philologiai könyvekről, folyóiratokról, értekezésekről, iskolai jelentésekben és folyóiratokban közzétett czikkekről, valamint ismertetésekről és birálatokról.

Ezen gondosan összeállított könyvészet legteljesebb tájékozást nyújt a következő hat szakcsoportba tartozó művekről: I. A classikai régiségtan története és encyclopædiája, II. Görög és római írók, III. Fölirattan és palæographia, IV. Nyelvtudomány, V. Irodalomtörténet, VI. Régiségtan.

Az utolsó csoport több alcsoportra oszlik, melyekből, mint reánk régészekre nézve legfontosabbat, kiemeljük a két legutolsót, a műrégészetet és érmészetet. Az így módszeresen összeállított könyvészetet befejezi a betűrendes névlajstrom, mely a néhány ezer könyvczím könnyű kezelhetését nagyban előmozdítja.

A füzet harmadik részét kiválóbb philologusok és régészek életrajzi gyűjteménye foglalja el. Itt csak a régészek életrajzait emeljük ki. Ilyen *Anton Steinbüchel* életrajza Fr. Kennertől. Steinbüchel 1840-ig a bécsi cs. k. régiséggyűjtemény igazgatója volt. Még a század elején tűnt ki régészeti kézikönyvével (1829), mely egyike volt az első régészeti tankönyveknek és legfontosabb érdeme abban volt, hogy 1829 óta az ausztriai birodalomban szerteszéjjel előforduló régészeti leleteket figyelemmel kisérte és ismertette. — Geffroy, egy jeles franczia régész, *Albert Dumont* életrajzát és teljes bibliographiáját adja. Dumont mint negyvenkét éves férfi halt meg 1884-ben, és számos nagybecsű értekezésen kívül a régészeti világban azáltal vált híressé, hogy 1873 óta ő szervezte a francziák régészeti iskoláját Rómában, 1875 óta a francziák athenei iskolájának volt igazgatója, akkor alapította a «Bulletin de correspondance hellénique» és a «Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome» czímű fontos régészeti folyóiratokat; 1879 óta Párisban a felső szakoktatás igazgatója volt a tanügyi miniszteriumban és mint ilyen is kitünő szolgálatokat tett a tudománynak. — Babelontól kapjuk a franczia archæologia és érmészet kitünő bajnokának *Adrien de Longpérier* (1816—1882) életrajzát. A Revue

numismatiqueben 1837-ben mint huszonegy éves tudós kezdte írói pályafutását, melyen egymásután a sassanida érmészetben, az assyriologiába, a semi érmészetben, a classikai érmészetben és archæologiában, végre a franczia középkori régészet és érmészetben, valamint sok egyéb ezen szakmákkal összefüggő szakokban tüntette ki magát, úgy hogy e században senki sem érdemelte meg úgy mint ő az «archéologue universel» nevét.

Eleinte a bibliothèque nationalenál az érem- és régiséggyűjtemény őre volt, utóbb 1847-ben a híres Clarac utóda lőn a Louvre antik osztályában és az 1867-ben és 1878-ban a párisi világkiállításon ő szervezte az «Exposition historique du travail»-t és a műtörténeti kiállítást, mely mindkettő a maga nemében mintaszerű volt. *X.*

ZEITSCHRIFT DER DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT. 1883 és 1884. XXXVII. és XXXVIII. kötet. Mindkét évfolyamban folytatja Büchler bécsi egyetemi tanár «Asoka-Inschriften» czím alatt az előbbi években megkezdett tanulmányát, mely az Asoka királytól, — kit joggal neveznek a buddhaismus Konstantinjának, — fennmaradt feliratokkal és sziklákba vésett edictumokkal foglalkozik. Magától értetik, hogy e tanulmány nem csak az ind philologiára nézve bír nagy fontossággal, hanem különösen még a buddhaismus régiségének, institutiói történetének egyik legérdekesebb kútforrását tárja elénk. — Ugyanezen sorba tartoznak Hultzsch közleményei is, melyeknek tárgyát szintén ily buddhaista feliratok képezik (*Amarawâti-Inschriften* XXXVII. 548. kk. *A buddhaistic sanscrit inscription from Kâtâ* XXXVII. 546.) Az indogermán népek régiségére vonatkozó tanulmányok a folyóiratokban nincsenek oly rendszerességgel képviselve, mint a hogy benne a sémi epigraphia, palæographia és a sémi régiségtan egyéb ágaival találkozunk. E téren a ZDMG. valóságos repertoriumként szolgál. A jelentésünk tárgyát képező két évfolyam köréből e részben első helyen említjük Müller D. Henrik bécsi egyetemi tanárnak a déli-arab (ugynevezett himjárita vagy szabæus) epigraphiára vonatkozó terjedelmes és nagy fontosságu közleményeit. Müller ez idő szerint a tudomány ez ágának legjelesebb képviselője; számos, a bécsi cs. Akademia értekezései között található munkálatai közül a legfontosabb és legbővebb anyagot szolgáltatja a Mordtmannal együtt kiadott munka, mely a bécsi Akademia *Denkschriften* 1883-iki kötetében látott napvilágot. E tudós egyik tanítványa Langer Sigfrid, az osztrák közoktatási miniszterium és a berlini tud. Akadémia együttes támogatásával 1882-ben Dél-Arábiába utazott, hogy a Halévy József által megtört uton a keleti régiségtudomány e bőven jutalmazó bányájában, a nagy elődök (Fresnel, Halévy stb.) nyomdokait követve, még ismeretlen feliratokat kutasson fel, melyek Délarábia őskorára vonatkozó, még sok tekintetben hiányos ismereteinket kiegészíthetnék. Az ifju tudós nagy buzgósággal látott a reá bizott feladatokhoz és rövid ideig tartott utazása alatt már is az általa felfedezett gazdag anyaggal gyarapíthatta az általa művelt tudományt. Kutatásainak közepette azonban benszülött kisérők által (1882 junius havában) meggyilkoltatott. Szerencsére a felfedezett és gyűjtött anyagot időről-időre Müllernek megküldötte vala, ki is azokat «*Sabæische Inschriften*» czím alatt e folyóiratban

(XXXVII. 319—422.) kiadta és megmagyarázta. E terjedelmes dolgozat külön kiadásban is megjelent. Ugyan e sorba tartoznak Müller egyéb közleményei is e folyóiratban; különösen a «*Kritische Beiträge zur südarabischen Epigraphik*» czímű (XXXVII. 1—19.). Ismeretes dolog, hogy a franczia «Académie des inscriptions et belles lettres» pár év óta a «*Corpus inscriptionum semiticarum*» czímű vállalatot indította meg, mely egy külön e czélra kirendelt bizottság szerkesztése alatt jelenik meg; a bizottság elnöke és lelke Renan. Utánzásra méltó példát nyújt a bizottság azon eljárása által, hogy azon feliratokat, melyekhez hozzászólni az illető szaktudósoknak még nem volt alkalmuk, mielőtt azokat a Corpusba véglegesen megállapított szöveggel és fordítással beleiktatná, előbb a «Journal asiatique»-ban adatja ki, miáltal alkalma nyilik az érdeklődő tudósoknak e föliratokkal foglalkozni és megvilágosításukhoz hozzájárulni. A franczia tiszta, kész, definitiv munkát akar csak oly monumentalis kiadványba iktatni, minő a *C. I. S.* Igy került az ujabban felfedezett himjárita feliratoknak egy része a «Journal asiatique»-ba, a hol azokat Dezenbourg József és Hartwig próbálták megmagyarázni. E magyarázatokra vonatkoznak Müller «Kritische Beiträge»-i. Mellesleg legyen ez összefüggésben megemlítve, hogy a himjarita epigraphia azokon kivül, amiket Halévy és Langer felfedezéseinek köszön, a legujabb időben csak az utolsó hónapokban ismét tetemes gyarapodásban részesült azon epigraphiai zsákmány által, melyet egy másik ifju osztrák utazó — Glaser — hozott haza Dél-Arábiából. Ez anyag most a párisi Corpus rendelkezésére van bocsátva a gyűjtő által.

Kiváló figyelmet érdemelnek az *aramæus* epigraphia körébe vágó közlemények. Az ujabb időben felfedezett sémi feliratok közül legbecsesebbnek mondható az a két nyelvü (palamyrén-görög) felirat, melyet Lazarew Abamelek gróf fedezett fel és legelőször de Vogiié gróf tett közzé és értelmezett a mult évi «Journal asiatique»-ben (VIII. sorozat, I. kötet): az úgynevezett νόμος τελωνικός E felirat egy palmyrai senatus consultumot mutat elénk 137 Kr. u. időből, mely a palmyrai adó- és vámügyet szabályozza. E fontos felirat palmyrai részének magyarázatához *Sachau* berlini tanár járul hozzá XXVII. 562—572. Palmyrai föliratokat tárgyal Mordtmann I. H. is (Bemerkungen zu den palmyrenischen Inschriften XXXVIII. 504—89.), kiknek alkalma nyilt a konstantinápolyi *Csinli kiösk*-féle muzeum palmyrai feliratainak rendezése alkalmával a Vogüé palmyrai munkájához számos varianst és javítást kimutatni. A palmyrai feliratokhoz közel állanak azon föliratok, melyeket *dr. Schroeder Pál* Tyrusból kiindulva a Hauránba tett kirándulása alkalmával tanulmányozott. (Epigraphisches aus Syrien XXXVIII. 530—534.). A syriai területen fenmaradt epigraphikus emlékek ismerete az utóbbi két évben végbe ment tudományos utazások eredményétől nem csekély meggazdagodást várhat. E jelentés tárgyát képező időszakot megelőző évbe tartoznak Sachau felfedezései (a Zebed-féle felirat stb.); csak ezentúl fogjuk bővebben ismertethetni azon felfedezéseket, melyekkel a sémi régiség terén Euting strassburgi tanár gazdagította a tudományt nevezetes expeditiója alkalmával, mely Palmyrától egész Dél-Arábiáig terjedt és melynek egyes eredményei egyéb folyóiratokban vannak közzétéve (különösen figyelemre méltók a tajmai-i feliratok, melyek az islam előtti arabság kulturtörténetére

nézve birnak nagy fontossággal: (Berichte der berliner Akademie der Wissenschaften. 1884. julius). Jelenleg egy fiatal porosz tudós dr. Moritz Bernat utazik Syriában a cs. német archæologiai intézet költségén; ez utazásnak egyes régiségtani eredményei a folyóiratban vannak közölve (XXXVIII. 488—9, Eine nabatäische Inschrift aus Dmêr u. o. 535—542, Syrische Inschriften aus Karetên u. o. 543—545, ez utóbbiak szyr-keresztyén körből valók).

A *phœnikiai* régiség, mely ezelőtt a sémi kutatások középpontjában állott, ujabb időben a palmyrai, délarab és nabatæus archæologia elől háttérbe szorul. De e téren is tartalmaz a czímben említett folyóirat némi adalékot az utolsó két évből. Euting «*Epigraphisches*» czímű közleményében (XXXVII. 511—3) a madridi muzeum Harpocrates szobrával és a Brit. Mus.-nak egy Cyprusból származó bronztöredékével foglalkozik.

Az *egyptomi* régiség köréből való Ermann czikke: «*Eine Egyptische Stahnette*» (XXXVII. 440—2), melyben az Adonában (Cilicia) talált egyptomi szobrocskát és a rajta olvasható feliratot közli és magyarázza. Ez emlék Sat-Snufru nevű udvari dajka síremlékeül volt felállítva.

Általános érdekü Beyer kis értekezése: «*Altorientalische Metallurgie*» (XXXVIII. 149—152). A hires jenai numismatikus Stickel czikke: «*Zur orientalischen Sphragistik* (XXXVII. 435—39) néhány arab és török pecsét és amuletum magyarázásával foglalkozik. Feltünő, hogy a sémi régiségtudományt a legutolsó időben mozgató hittita kérdés egyátalán nem vetődött e folyóiratba és nevezetes, hogy Németországban még nem igen bolygatják e kérdést; annak sajátképeni hazája Anglia, hol vastag könyvekben és folyóirati czikkekben sürüen foglalkozik vele a tudomány; az utóbbiak közül leginkább a «*Transactions of the Society of biblical Archaeology*», mely folyóiratnak utolsó évfolyamai a *hittita* kérdés majd csaknem teljes anyagát foglalják magukban.

Goldzieher Ignácz.

A PÁRISI «REVUE NUMISMATIQUE» 1885. első negyedévi kötetében következő czikkeket találjuk: «Athénei éremgyűjtemények»; «egy alexandria-troasi aranyérem»; «a Cybele és Atys mythos contorniat érmeken»; «kiadatlan merovingi érmek»; «a montelimari fejedelmek érmészete»; «XIV. és XV-ik Lajos érmelésének története, kiadatlan oklevelek alapján. *r.*

A «REVUE BELGE DE NUMISMATIQUE» ez évi két első száma sok kisebb-nagyobb közleményt ád, melyek közűl az «Apolló Augustus császár érmein» — «a római, merovingi és carlovingi érmészet rendszere« czíműeket emeljük ki. A könyvismertetések között a bretzenheimi aranyéremleletre is van hivatkozás, melyet Értesítőnk jelen füzete bővebben tárgyal. *r.*

A BERLINI «ZEITSCHRIFT FÜR NUMISMATIK» utolsó kötete gróf Colonna-Walewszki lengyel érmésztől beható tanulmányt hoz a lengyelországi pénzverőhelyekről, Dannenberg pedig két északnémet leletet ír le; vegyesei közt a többször nevezett bretzenheimi lelet tárgyában Friedensburg és P. Joseph között folyik nagyon kicsinyes polémia. *r.*

A ZÁGRÁBI «VIESTNIK» idei 2-ik füzete a szokott két íven sok kisebb czikkel jelent meg. Kispatics, Baracsevóból származó őslénytani leleteket ismertet; Ivkanec, egy ogulini római kőfeliratot ír le; Ljubics, nagyobb tanulmányát folytatja Japudiáról; ezután két czikk herczegovinai és spalatói feliratokkal foglalkozik. A levelezések rovata tájékozást nyújt arra nézve, hogy a horvát művelt közönség mily élénk figyelemmel kíséri az archæologiai törekvéseket, *röviden* számolva be felmerült leletek s a vidéki mozgalmakról s kérdéseket intézve a teendőkre nézve, magyarázatot kérve vitás kérdésekre. A levelezések végén látjuk dr. Despinics Péter levelét Budapestről, egy Kúnváry Fülöp tulajdonában lévő ritka Lazarevics-féle denár tárgyában. *R.*

TROJAKI NIEZNANE ZNAJDUJĄCE SIĘ W MUZEUM PESZTENSKIEM. (Kiadatlan hármas garasok a pesti muzeumban.) Irta Waclaw Bartynowski. Krakkó, 1885. (Különlenyomat a krakkói «Numizmatyczny Zapisk»-ból.)

A mult év folyamán — írja szerző — meglátogattam a magyar nemzeti múzeumot, hogy annak lengyel érmeit tanulmányozzam. Az éremtár gazdag gyűjteményei megnyittatva előttem, azok lengyel sorozataiban mint specialista, igen sok kiadatlan s egészen ösmeretlen hármas garast találtam, melyek mind magyarországi leletekből kerültek a nemzeti múzeum gyűjteményébe. Miután ez éremfajnak Walewski gróf tollából nagyszabású monografiája van: összeállítom azokat a váriánsokat, melyek Walewskinél hiányzanak s melyeket csak a magyar nemzeti múzeumban találtam.

Báthory István hármas garasai közűl csak egyet tartok különösen kiemelendőnek, mely Zágorski 125, Czapski 646. sz. alatt leírt példányához közel áll, hátlapja azonban sehol nincsen leírva.

III. Zsigmond hármasai között már hét olyan variánst ír le szerző, melyek a lengyel érmészeti ismereteket előbbre viszik. Különösen az utolsó szám alatt ír le egy Zsigmond-féle hármas garast, mely felirata, jegyei, egyszóval egész előállításánál fogva teljesen elüt a szokásos lengyel garasoktól, a mennyiben a sas, a litván lovag, s a Wása-család czímere helyén három korona látható. Ez érem szintén magyarországi, s egy, a nemzeti muzeumban feldolgozott leletből került elő. A lelet feldolgozójának magának is feltűnt e sajátságos érem, s a lengyel érmek között külön helyre igtatta azt be, hogy annak idején lengyel érmészszel conferálja.

A kis tanulmány mellé ügyesen rajzolt éremtábla van mellékelve, mely a leírt 8 éremdarabot szemlélteti. *Ry.*

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI ÉRTESÍTŐ. A délmagyarországi régészeti és történelmi társulat értesítőjének második füzete Pontelly István titkár szerkesztésében változatos tartalommal jelent meg. Közlései közűl «Dáczia régi szokásai és mythologiai szobrai» czímű névtelenül megjelent tanulmány érdekel bennünket közelebbről. Czikkíró, Dáczia polgári kormányzatára, a születési, halotti, nászünnepélyekre, szoborművekben feldolgozott cultus-emlékekre vonatkozó adatokat állít össze, sajnos azonban csupa ösmert forrás unos-unottig

feldolgozott anyagából. Czikkíró alig látszik ismerni a Dácziára vonatkozó újabb specialis munkákat, még magát a Corpus Inscriptionum Latinarumot sem, melynek Dácziára vonatkozó kötete régen közkézen forog, gazdag anyaga pedig nagy vonásokkal kerekíti ki a dácziai viszonyok képét. A czikk elején az az ócska nézet is kísért szerzőnek, hogy a Trajan-oszlopán megörökített dákok élethű másai még ma is képviselve vannak a Nagy-Szeben körül lakó román népben. Nem egyéb ez odavetett föltevésnél ; jó volna egyszer a dolog lényegébe is menni s kutatni, vajjon a római emlékeken feltüntetett conventionális dák-, skyth-, quád-, markomán- stb. viselet s a szerző nagyszebenvidéki oláh népviselete közt van-e valami kapocs, vagy csak olyan káprázat-féle az az analogia, a minek semmi értéke sincs? *Ry.*

«FEHÉREGYHÁZA» KÉRDÉSÉRŐL, mely újabban a kutatókat oly élénken foglalkoztatja, Dr. Wekerle Lászlótól megjelent egy terjedelmes tanulmány. Czíme: «Alba Maria és Árpád sírja helyfekvésének meghatározása a határjáró oklevelek nyomán». Szerző 180 lapon magyarázza Nagy Lajos 1355-ik évi határjáró okmányát, mely a híres templom helyének megállapítására oly nagy fontossággal bír ; metáról metára követi a Nagy Lajos határjáró bizottságának nyomdokait és minden egyes metának külön fejezetet szentel. W. szerint legfontosabb az első 12 meta, mely az óbudai hegyek közt vonul le egészen az Alba Ecclesiáig, és igen fontos a végső öt meta megállapítása. Az ú. n. lapis finalis meghatározásának, mire Havas Sándor oly nagy súlyt fektet, szerző nem tulajdonít oly nagy fontosságot. Ellenben fontosnak tartja II. Lajos határrevisióját és Perényi nádor 1510-ben kelt levelét, melyeket szintén behatóan taglal. A tanulmány utolsó fejezete IV. Béla névtelen jegyzőjére és Mommsen adataira terjeszkedik és a tanulmány végén szerző nyomozásai összegezett végeredményét e szavakban foglalja össze : «Van Ó-Budán, a Viktoria téglagyár déli határán egy vízmosta, szakadozott árok, mely a Kapuczinus- és Malomdülő között a határt képezi. Ennek az ároknak a legvégső része, mely lejő a bécsi országútra, képezi Alba-Maria irányvonalát, még pedig akképen, hogy ezen ároknak 200—250 lépésnyi végdarabjának közvetlen közelében, jobbra vagy balra kell hogy állott légyen Alba Maria.» *x.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Az orsz. régészeti és embertani társulat f. évi április 28-án tartotta ez idei negyedik űlését, mely ép oly érdekes volt mint az előbbiek, de beállván a tavaszi évad, igen kevéssé volt látogatva. Az elnökön és titkáron kivül a választmányból jelen voltak dr. Rómer F. Ferencz és dr. Lenhossék József osztályelnökök, dr. Kammerer Ernő és dr. Szendrei János osztályjegyzők, Czanyuga József társ. pénztárnok és dr. Torma Károly, Zsigmondy Gusztáv és tíz más hallgató.

Első előadó dr. Fröhlich Róbert Pannonia és Dacia néprajzi viszonyairól értekezett. Megszerkesztette Ptolemæus utasítása szerint e két tartomány mappáját és e mappán a két tartomány hegyeit, folyóit és népeit rendre tárgyalta. Az értekezés első közleményét olvasóink már a jelen füzetben kapják.

Fröhlich érdekkel meghallgatott előadásához Torma Károly és Rómer F. Ferencz fűzött néhány méltányló megjegyzést.

Ezután Pulszky Ferencz röviden ismertette az ülésen közszemlére kiállított páhoki és fenéki leleteket a népvándorlási korból, melyeket buzgó tagtársunk dr. Lipp Vilmos az idén s a múlt évben kiásott s melyeket a Nemzeti Múzeum megszerzett.

A választmány ülésén titkár új tagúl ajánlja Huszka József tanárt Sepsi-Szent-Györgyön és Dr. Burány Gergelyt, a szombathelyi muzeum őrét ; mindkettő elfogadtatik.

A pénztári kimutatás fölolvastatván kedvező tudomásúl szolgál, hogy a társulat tagjai a titkárság ismételt kérelmei következtében hajlandók korábbi évekből származó hátralékos tartozásaikat megtéríteni. Mint a titkársághoz érkezett számos nyilatkozat mutatja, e kedvező hangulat onnan származik, mert tagjaink most többször és rendes időben kapják e folyóirat füzeteit.

A természettudományi társulat közlönyére nézve csereviszonyt ajánlván társulatunknak, a választmány a cserét elfogadta és az Arch. Értesítő füzeteit ajánlja föl érette.

Az országos rég. közgyűlés dolgában titkár kimerítő jelentést adott a választmánynak. E szerint t. titkár kérelmére a kiállítás elnöke átiratilag megengedte, hogy aug. 10—13 a régészeti kiállítás a közgyűlésen résztvevő tagok

számára már reggel 8 órakor lesz nyitva, hogy a nagy közönségtől menten tanulmányozhassák a nagybecsű régészeti kincseket. Továbbá határoztatott, hogy az ülések mindenkor reggel tíz órakor kezdődnek és lehetőség szerint úgy osztandók be, hogy a négy ülés arányosan osztassék föl a régészeti társulat négy szakosztálya közt.

A közgyűlési programmból csak annyit állapított meg a választmány, hogy külön tagságidíj nem lesz, hogy abban részt vehetnek a rég. társulat tagjai és mindazok a kik azonkívül meghivatnak, hogy annak megnyitását és befejezését az elnökre, az osztályülések vezetését pedig az osztályelnökökre bizza; a további részletek megállapítása pedig a végrehajtó bizottságra maradt, melynek joga lesz szükség szerint önmagát kiegésziteni.

Miután ilyformán a választmány tárgysorozata ki volt merítve, elnök még fölkéri a tagokat, hogy az augusztusi közgyűlésre mennél számosabban szíveskedjenek megjelenni és az ülést feloszlatja. *Hpl.*

A n. múzeumi érem- és régiség-osztály gyarapodása 1885, január—április havában.

A) Régiségek. I. Ős-kor. Ajándékok: *Berzár Lajostól*, Tisza-Bura, őskori kagylóhéjak és gyöngyök; *Bubics Zsigmondtól* egy őskori bronzvéső; *Delhaes István* bécsi festőtől 122 db. őskori bronzkarika; *Ift Mihálytól*, Mágocs, egy őskori kőbalta; *Horváth Bálinttól*, Dunavecsés, 3 őskori agyagedény. Vételek: Egy vörösréz csákány; egy fibula-töredék; 28 bronztárgy; bronz-fogantyú; aranytárgy $37^{1}/_{4}$ arany súlyban; 2 bronztekercs. — II. Római-kor. *Steiner Ignácztól* egy római agyagedény, 2 római mécs, 2 bélyeges edény, 1 üvegedény, 1 bronz-töredék. Mindezek ajándékok. Vétel útján szereztük a következő római régiségeket: Egy kerek római bronz díszt, 4 római fibulát, 4 kisebb római bronzrégiséget, vésettkövű római aranygyűrűt. — III. Népvándorlás-kor. Ajándékok: *Semsey Andor* muzeumi tiszt. őrtől a páhoki népvándorláskori leletek, melyeket saját költségén vett meg az ásató dr. Lipp Vilmostól; *Kohner Károlytól* 24 dbból álló népvándorláskori bronzlelet. Vételek: Feneki leletek, vétel az ásató dr. Lipp Vilmostól; 44 db. népvándorláskori régiség; zománczos bronzfibula felső lapja. — IV. Közép és újkor. Ajándékok: *Szabó István* urad. tiszttől, kerek cseréptál 1690 évszámmal; *Baráth Benjamintól* ujabbkori vassarkantyú; *Rottermann Jánosnétól* régi tajtékpipa; *Szemlér Mihály* tanártól III. oszt. ezüst vitézségi érdemrend 1848/49-ből; *Peredy Jánostól*, Imely, középkori vastárgyak; *Bokros Józseftől* a közp. Táncsics-bizottság elnöke útján Táncsics Mihály díszkardja; *Hörk János* ev. lelkésztől egy újabbkori bronzszobrocska; *Hoffler Lászlótól*, Pécs, két modern alabastrom szobrocska; *Schwerer Jánostól* egy délszláv ezüst ékszer. Vételek: Egy ezüst pecsétgyűrű; 2 ezüst és 3 bronzgyűrű.

B) Érmek. I. Ókor. Ajándékok: *Ludaics Miksától* egy római nagy bronzérem; *Steiner Ignácztól* Aquincumban lelt 8 db. római érem; *Baráth Benjamin* póstamestertől, Tahi-Tótfalu, 5 római bronzérem; *Zelnika Adolftól* két római rézérem; *Herzog Hugótól*, Baja, egy római ezüst denár; *dr. Nagy Sándortól* egy, *Nagy Lajostól*, Csapdi, Fehérm., két, s *Csáky Zsigmond* nép-

taı ítótól, Püspök-Sz.-Erzsébet, négy római réz és bronzérem. Vétel : I. Ó-kor. Egy ritkább barbár ezüst pénz. — II. Középkor. Ajándékok : *gróf Rédei Károlytól*, Stettinben, 6 árpádkori denár a voszbergi leletből ; *Csoma Józseftől*, Devecser, egy V. László-féle magyar arany. Vételek : II. Ulászló-féle arany s tallérmásolat ; egy Zsigmond-féle arany ; 3 más magyar arany ; Mátyás garasa ; ismét 4 magyar arany ; Hunyadi János szerbiai denára ; V. László aranyának egykorú hamisítványa ; a voszbergi leletből 65 árpádkori magyar denár ; vegyeskori kisebb éremfajok sorozatai ; 11 db. délszláv ezüstérem. — III. Új-kor. Ajándékok : *Reberics István* néptanítótól, Mohács, egy 5 frtos fekete bankó ; *Baráth Benjamintól* 3 újabbkori ezüstérem ; *Földi Jánostól* egy magyar denár ; *Zelnika Adolftól* két újabb érem ; *Fried Lajostól*, Miskolcz, egy lengyel 3-as garas, I. Leop. egy 15 krosa ; *Jenei Szabó Árpád* iparostól, Gödöllő, egy olmützi püspökségi ezüstpénz ; *Schulhof Györgytől*, Bicsérd, Baranyam., egy újabbkori osztrák nagy rézpénz. Vételek : Bethlen Gábor egy aranya ; Rudolf 1591. évi ezüst garasa ; a bécsi cs. pénzverő 1884. évi veretei ; a vallás és közokt. m. k. miniszt. útján a püspök-hatvani leletből 22 db. újabbkori ezüstérem. — IV. Emlékérmek. *Ő fensége Fülöp* szász-coburg és góthai herczegtől a vacsi pusztai r. kath. templom emlékérme ; *Ludaics Miksától* két újabb ón-emlékérem ; *Ebenhöch Ferencz* győri kanonoktól 53 kegyérem és 28 emlékérem ; *Bubics Zsigmond* apátkanonoktól II. Rudolf császár ón-emlékérme ; *Hupf Ágoston* képviselőtől I. Leopold egy plaque-ja s egy 3 talléros emlékérem. — V. Vegyesek. *Sas Istvántól*, Császár, Komáromm., 21 vegyes érem ; *Papess Ödöntől*, Kistelek, Csongrádm., 6 különf. érem ; *Nagyné Somoskeőy Jolántól* egy sárgaréz jeton ; *Klein Jakabtól*, Zichyfalván, Torontálm., egy római rézérem, két ujabbkori ezüstpénz ; *Schwerer János* közvetítésével *Siksz Györgytől*, Zombor, két római rézpénz és *Ballon Györgytől*, u. o., egy I. Leop. korabeli kisebb ezüstpénz ; a szerb Takova-rend V-ik osztályú jelvénye ; a győri emlékérem ólomlenyomata. *X. y.*

Az ó-budai régészeti ásatások vezetésére kiküldött fővárosi bizottság május 13-án tartott ülésén Torma Károly kijelenté, hogy a tavalyi ásatások eredményéről közelebb terjedelmes tanulmányt ad ki. Ezután bejelentetett, hogy Árpád sírja kutatása körül annyira haladtak már, hogy meglelték a római vízvezeték 68-ik pillérét, a honnan biztos irányt találtak az ultimus lapis-ig, a melytől Nagy Lajos király 1355. évi határjárása szerint két métányira feküdt a minoriták klastroma, mely szemben volt az Alba Ecclesiával. A bizottság tekintettel a nemzet közelgő ezredéves ünnepére, elhatározta, hogy a folyó évben a római ásatások szüneteljenek s az egész rendelkezésre álló 3000 frt Fehéregyháza felkutatására legyen fordítva ; végül történelmi nevezetességű helyeknek emléktáblával való megjelölése ügyében a műemlékek orsz. bizottsága, a tud. akadémia s a tört. társulat küldötteinek bevonásával albizottság tegyen javaslatot. *Z.*

A történelmi arczképcsarnok, mint letéteményt a nemzeti múzeum érem és régiség-osztályától ötvenhat arczképet, medaillont, gypsz-síremlék másolatot s egyéb személyi emléket vett át. Ezek közt vannak Martell Károly, Gentilis

bibornok, Nápolyi Johanna arczképei, mind a három a Sta. Clara templom frescói után készítve; I. Mátyás követsége Iván orosz czárnál a moszkvai Kremlben; IV. István és Morosini Anna fiával V. Istvánnal (XVI-ik századbeli velenczei festmények után); az Illésházy-család halottas képei; Hunyady László Zápolya Izabella, Serédy Gáspár, Zudar László gypsz-síremlekei; lőcsei Thurzó-féle síremlék; János Zsigmond domborműves táblája; — továbbá a habsburg-lothringeni-ház több tagjának, főpapok, tudósok s a szabadságharcz néhány szereplőjének arczképe.

P.-Sz.-Erzsébeten a jegyzői lak fölött, Varga János és Bertha Mihály beltelkein az udvar egyengetése közben mintegy 60 csontvázra bukkantak, melyek között hat mellett a ló csontváza is feküdt. Mindenik sírban fületlen csupor és egy kis gömbölyű fülű ivóedény volt; itt-ott Diocletianus és Domitianus császárok korából való érmeket s kisebb bronzékitményeket is találtak. «*B. H.*»

Őskori telep az alföldön. Szegeden a felső nyomáson lévő puskaporostorony udvarának feltöltésekor, april hó végén, nagyobb területen szétszórt őskori sírokra és tűzhelyekre találtak. Az ásatásokat azonnal abbanhagyták s miheztartás végett jelentést tettek a városi főkapitánynál. A telepet szakszerű vizsgálat alá fogják vetni. Addig is Reizner János könyvtár-igazgató folytatta az ásatásokat. A sírok a körtöltés lábában a gyevi-út közelében fekszenek. A Reizner vezetése alatt folyt munka első napján tíz, a másodikon tizenöt sírt bontottak fel, de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. A csontok a sírokban már fel voltak bolygatva, összehányva, úgy hogy a 25 sír közűl csak egyben találtak ép csontvázat. A tetem mellett igen szép bronz fibulát s egy kisebb bögrét találtak. Az ásatásokat Kállay Albert főispán is megtekintette. *X.*

Éremlelet. Felső Telekesen, Borsodmegyében, szántásközben egy fazékba rejtve nagyobb mennyiségű ezüstpénzre bukkantak. *Gróf Csáky László* a leletről értesülve, sietett azt megmenteni s pedig úgy, hogy a találót megjutalmazva, az egész leletet a nemzeti múzeum érem- és régiségosztályának küldötte be azzal az ajánlással, hogy a muzeum a leletből mindazokat a darabokat válagossa ki, melyeket gyűjteményei gyarapítására jónak vél. Az egész lelet majdnem hatezer darab ezüst éremből áll Nagyobb részét a mohácsi vész utáni évtizedekből való magyar denárok képezik, s csaknem ezer darabra mennek a lengyel, porosz, brandenburgi kisebb s nagyobb garasok, melyek ez idő tájt Magyarországon rendszeres forgalomban voltak, úgy hogy esetről-esetre biztosra vehetjük, hogy a XVI-ik századi leletben magyar denárok s a nevezett garasok együtt kerülnek elő. A régiségtár őre meleg sorokban köszönte meg a nemes grófnak, a lelet megmentése körül kifejtett buzgalmat. *Ry.*

Kurdi cisták vegyelemzése. Loczka József úr, a m. n. múzeum vegyésze, kérésünkre szives volt a kurdi etruszk cisták egyikét vegyi elemzés alá venni. A fölötte érdekes lelet részletes leírását és rajzait vették olvasóink folyóiratunk

második füzetében, az emlékek és leletek rovatában, ezúttal tehát beérhetjük azzal, hogy ide iktatjuk Loczka úr számadatait :

Fajsuly :	I. 8·96266.	Százalékos összetétel :	Ezüst	=	0·03
•	II. 8·92252.		Réz	=	88·68
			Aranynyomok		
			Ón	=	11·44
			Cobalt	=	0·02
			Nickel és vasnyomok		
					100·17.

Budapest, 1885., május 1-én.

Loczka József,
m. n. múzeumi vegyész.

«*A bronzcultura Magyarországban*» czímen báró Nyáry Jenő f. é. márczius 9-én a magy. tud. akadémiában székfoglaló értekezést tartott. Szerinte a legujabb időkig Magyarország bronzculturáját külföldi tudósok kétségbevonták, ama véleményből indulva ki, hogy a hazánkban talált bronztárgyak más culturnépek által hozattak be. E véleményt azonban állítólag a legujabb ásatások eredményei megdöntötték és e tekintetben a *pilinyi* bronzkori sírmező szolgáltatott volna legmeggyőzőbb bizonyítékokat. Az ott eszközölt ásatásokból kitünt volna, hogy hazánk bronzkori népe háromfélekép temetkezett : kőből rakott sírboltokba, mély sírgödrökbe és közönséges sírfészkekbe. Leggazdagabb leletek sírboltokban és sírgödrökben fordultak elő. Különös érdekességgel bír az a jelenség, hogy fegyvereket és házieszközöket csakis miniature alakban, ellenben pipere tárgyakat valódi nagyságban helyeztek a hamvvedrek tetejére. A Pilinyben lelt műeszközök közt első sorban az öntőminták és a kohók nevezetesek, melyek csalhatatlan bizonyítékai annak, hogy a Pilinyben lakott ősnép bronztárgyait maga készítette. Közel a temetőhöz tűzpadok találtattak, a hol állatokat áldoztak s nem messze ezektől a konyhahulladék-helyek vannak, miből következtethető, «hogy az őslakók közösen étkeztek». E konyhahulladék maradványok közt a házi állatok közűl főleg a tulok, juh, sertés és kecske s a vadállományból a medve, bölény, szarvas, vaddisznó és őz csontjai fordulnak elő. Ugyancsak a konyhahulladékokban többféle miniature agyagállatka találtatott. Kiváló érdekességgel bírnak a temető közelében talált kunyhómaradványok. Ezek a sártapaszok és szenesedett fák után ítélve, nyolczszögűek voltak, s mindegyikben egy-egy őrlőkő találtatott. A bronzkori sírmezővel összefüggésben van az átmeneti korból való temető, a hol úgy bronz mint vastárgyak vegyest találtattak ; miután pedig e tárgyak a bronzkori temetőben találtakhoz feltünően hasonlítanak, nyilvánvaló, hogy a bronzkori népeknél lassanként a vas is terjedni kezdett. Egészen eltérő azonban az ezen temetőkkel párhuzamosan fekvő tiszta vaskorszaki temető. Az itteni sírokban már a rövid szúró bronzkard helyett a hosszú vágó vaskardokat látjuk, melyeknek egykori hordozói egészen más néphez tartozhattak. Ugy a pilinyi mint Magyarország több bronzkori temetőjében talált kohók, öntőminták, tégelyek, czifrázó nyomók, nagy menynyiségű feldolgozatlan bronzkészletek, mind azt bizonyítják, hogy hazánk bronz-

kori népénél az érczművesség meglehetős magas fokon állt és önálló jelleggel bírt. *Akad. Ért. után.*

Az alakulandó csanádmegyei régészeti és történelmi társulat ideiglenes titkára, Lonovics Sándor, ápril hóban küldte szét a tagságra való felszólító lapokat, azok beküldésének határidejéül május 4-ikét jelölve meg; időközben a társulat alapszabályai a belügyminiszterium megerősítő záradékával is leérkeztek. A társulat a nyár folyamán Dombegyházán díszes közgyűléssel fog megalakulni. *Ry.*

Mosonmegyei őskori telep. Nemesvölgyön május hó elején dr. Sötér Ágost, a mosonmegyei régészeti társulat buzgó elnöke, dr. Török Aurél s a társulat több tagjainak jelenlétében népvándorláskorabeli telepeket ásatott fel. A kiváló sikerű ásatás érdemében része van Batthyányi József grófnak is, a ki azt birtokán nemcsak megengedte, de mindenképen előmozdította. Hét napi munka alatt összesen 71 sírt ástak fel. Mindenik tetem alsó lábszárán egy marhakoncz volt keresztül fektetve. A férfi csontvázak mellett bronz szögekkel, gombokkal és csatdíszekkel ellátott öveket és szíjakat találtak, többnyire állati ékítéssel; ezenkívül két-három élű nyilvégeket, fokosokat, csákányokat és egy rövid egyenes kardot találtak férfisírban, míg a női sírokban különféle alakú bronz és arany fülönfüggők, gyűrűk, bronz ruhakapcsok, színes gyöngyök kerültek napfényre. Sötér a leleteket a köpcsényi kastélyban közszemlére állította ki; innen a régiségek a nemzeti múzeum régiségtárába, a csontmaradványok pedig az anthropologiai muzeumba küldetnek be. *m.*

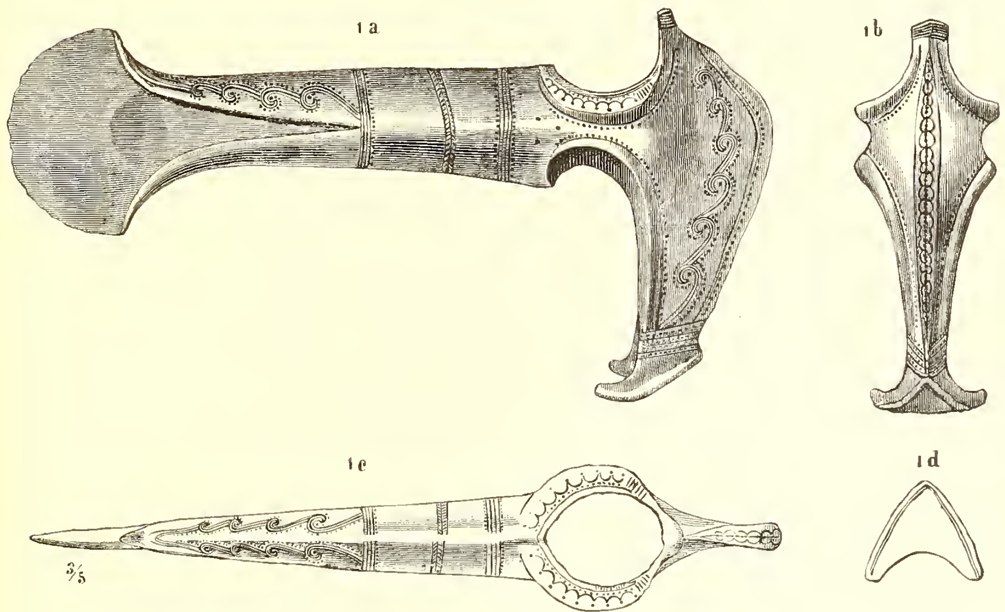
Eitelberger von Edelsberg Rudolf, az osztrák iparművészeti múzeum alapítója s éveken át fáradhatlan vezetője, Bécsben, f. évi ápril 18-án hosszas sorvasztó betegség következtében fejezte be munkás életét. A bécsi művelt társadalom általános részvéttel kísérte sírjába a nagyrabecsült férfiút, kinek úgy a tudomány mint az ipar sokat köszön. Az «Értesítő» jövő füzete Eitelberger tudományos munkásságának részletes ismertetésével fog azon tisztelethez járulni, a mi emlékét megilleti. *r.*

Ortvay Tivadar a m. tud. akadémiában f. évi márczius havában előadást tartott, melynek czíme volt:

«Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai (dán, svéd s norvég) præhistorikus kőeszközök eredete és régisége körül.» — Ortvay a kopenhágai, lundi, stockholmi, upsalai, christianiai, göteborgi stb. præhistorikus kőszergyűjteményeket tanulmányozván, ezen kőeszközöknek a hazaiakkal való összehasonlításából következteti, hogy a Közép-Duna kőculturája s a skandinaviai országok kőculturája egyaránt önállóan fejlődött. Ez önállóságot nemcsak a két vidék kőeszközeinek az azonos formaalak daczára constatálható modorossága, jellegeltérései s kivált anyagegyenlőtlensége, hanem direct érvek is bizonyítják, minők az itt is, ott is fenmaradt kőmagvak, a féleg kész vagy nem sikerült kőeszközök, a gyártásnál használt szerszámok, a fenmaradt kőforgácsok és átfúrási dugaszok vagy pöczkök. Előadó vizsgálta továbbá a hazai kőkorban kimutatható forgalom kiterjedési körét s úgy találja, hogy ezen forgalom csakis

localis volt s hogy nemzetközinek nevezendő forgalom Magyarország és Éjszak-Európa között fenn nem állott. Ennek bizonyítékát leginkább ottan véli láthatni, hogy valamint nincs kőkori leleteink közt borostyánkő, úgy nincs északon a kőkori rétegekben gabona, holott a középdunai medenczében a gabonatermelés, északon pedig a borostyánkő felhasználása már a kőkor idejére kimutatható. A Skandinaviában és Magyarországon kőkori leletek közt található üveggyöngyök mindazonáltal azt látszanak bizonyitani, hogy egy déli culturnép (valószínüleg a hittit) a neolithkor végén már felkereste úgy a Baltitenger, mint a Közép-Duna vidékeit, amott ambrát, emitt termésfémeket s talán opált is keresve. Végre kutatja előadó az északeurópai és a magyarországi kőeszközök *régiségét*, kimutatva, hogy maguk a kőeszközök sehol sem tekinthetők kormeghatározó tárgyakúl. Az anyag, a technika, a csiszolás nem chronologiai érvek. A geologiai és zoologiai érvek könnyen félrevezetnek. Az általános fajmozgalom még a legmegbizhatóbb tájékoztatást szolgáltatja. Ennek alapján a középdunai kőcultura a skandinaviainál határozottan idősbnek mondható. *r.*

Egy díszes bronzkori csákányt mutatott be a n. muzeumban Szentgyörgyi Ottó úr, mely állítólag Komárom vidékéről származik. Rajzát ²/₃ nagyságban

idezárjuk. Ornamentikája a fönt közlött (224. l.) mezőberényi csákány díszítésével meglepően összevág. Jellemzőek különösen a csákány pengéjén és hátsó tagján két oldalt végig futó hullámzatos vonalak, melyek majdnem az antik habmæander mustjárára emlékeztetnek. Diszesebb magyarországi bronzeszközökön ez ornamentum aránylag oly sűrűen fordul elő, hogy a magyar bronzkori régióra

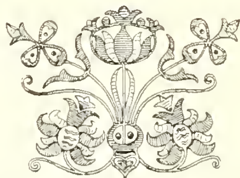
nézve jellemzőnek mondható. Hasonlókép jellemző a csákány formája, mely aránylag ritka — mindössze 5—6 hasonló példányt ismerünk — és jóformán szintén magyarországi typus. *x.*

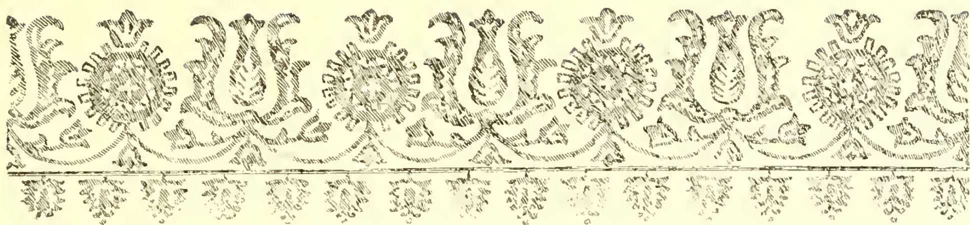
A felsőmagyarországi múzeum-egylet hatodik évkönyve, Dr. Stöhr Antal titkár szerkesztésében, az egylet múlt évi viszonyaival részletesen beszámol, czikkeiben pedig sok irányú munkásságról tesz tanuságot. Az egylet elnöke *Schuster* Konstantin kassai m. püspök ; a választmányi tagok száma 30, az egylet összes tagjainak száma pedig 335. Az egylet összes alaptőkéje 5122 frt 92 kr. és 40 frank. Czikkeinek elseje Dr. *Tóth* Lőrincz tollából a felsőmagyarországi múzeum éremgyüjteményét írja le s nagy vonásokkal rajzolja a magyar pénzverés történetét ; azután az antik érmelés adatait állítja össze, a mennyiben azok magyarországi leleteket magyaráznak ; az évkönyv többi czikke könyvészeti, kulturális és helyi érdekű kérdésekkel foglalkozik. Az évkönyv egy kegyeletes kötelességet is leró, midőn *Klimkovics Bélának* (szül. 1833. † 1885.) munkásságát méltatja, meleg hangon búcsuzva el tőle, mint a felsőmagyarországi múzeum-egylet alkotójától, a magyar érdekek egyik fáradhatlan harczosától iskola-, irodalom- s társadalomban. Legyen áldott Klimkovics Béla emléke ! *r.*

Iparművészeti muzeum. Radisics Jenő, az iparm. muzeum buzgó őre a napokban fejezte be és adta ki «Képes kalauzát» az iparm. muzeum gyüjteményeiről. A ki a rendkívüli fénynyel kiállított 72 lapnyi füzetet látja, melyben *száznál* több tárgy jól sikerült horganyedzésű rajzát kapjuk, nem csodálkozik azon, ha azt mondjuk, hogy nem csak hazánkban, de általában ez a legdíszesebb muzeumi kis kalauz, mely létezik, s a mely a szerzőnek, az intézetnek, a nyomdának és a benne közreműködő művészeknek egyformán becsületükre válik.

Szerző füzetét történeti bevezetéssel kezdi, mely annál indokoltabb, mert a nagy közönség e közérdekű intézetről még mindig igen hiányos tudomással bír. Ezután a tárgyak ismertetése következik a 7 terem sorrendje szerint úgy, hogy a szövegben a betűk különböző nagysága mutatja a látogatóknak, mi a fontosabb, mi a kevésbbé jelentékeny.

Azt kívánjuk, hogy a csinos kalauz kíséretében a becses műgyüjteményt mennél többen nézzék és mennél több műiparos használja mintáit : bizonyára ez lesz a derék mű szerzőjének legszebb jutalma. *y.*

KÖNYVÉSZET.

1882—1884

BAYET, C., L'art byzantin. Paris, s. d., Quantin, in 18, 320 p., figures. (Bibliothèque de l'enseignement des beaux-arts.)

BERTHELÉ, J., La question de Sanxay, à propos du mémoire du P. de La Croix. Réponse à M. Hild. Poitiers, imprimerie Oudin, 1883, 35 pages in-8.

BRAMBILLA, CAMILLO, Monete di Pavia raccolte ed ordinamente dichiarate. Pavie, 1883, in-4, 502 p. et 12 planches.

CHAFFERS, W., Gilda aurifabrorum: A history of English Goldsmiths and Plateworkers, and their marks stamped on plate, copied in fac-simile from celebrated examples and the earliest records preserved at Goldsmith's Hall; with their names, addresses and dates of entry. 2,500 illustrations. Also historical Accounts of the Goldsmiths Company, and their Hall marks, the Regalia, the Mint-Closing of the Exchequeur, etc. Preceded by an Introductory Essay on the Goldsmiths Art. Londres, Allen, in 8, 260 p., figures.

CHAMPEAUX, DE, DARGEL, G., LE BRETON, GASNAULT, BAPST, G., DUPLESSIS, RIOUX DE MAILLOU, CHAMPIER, V., Les arts du bois, des tissus et du papier, mobilier national et privé, tapisseries, tissus: objets orientaux, livres et reliures, gravures, papiers peints, salle rétrospective de mobilier moderne et reproduction des principaux objets d'arts exposés en 1882, à la septième exposition de l'Union centrale des arts décoratifs. Paris, 1883, in-4, 417 pages., figures.

CHARDIN, P., Le Calvaire de Kergolleau en Plouezec (Côtes-du-Nord). Nogent-le-Rotrou, 1883, in-8, 17 p. et blasons.

CHOISY, A., L'art de bâtir chez les Byzantins. Paris, 1883, in-folio, 196 p. avec 178 fig. et 25 pl.

CHOISY, A., Etudes sur l'architecture grecque; deuxième étude. Les murs d'Athènes, d'après le devis de leur restauration. Paris, in-4, 41 pages.

CLERMONT-GANNEAU. Sceaux et cachets israélites, phéniciens et syriens, suivis d'épigraphes phéniciennes inédites sur divers objets et de deux intailles cypriotes. Paris, Leroux, 1883, in-8, planches.

COLLIGNON, MAXIME, Mythologie figurée de la Grèce. Paris, s. d., Quantin, in-18, 360 p., figures. (Bibliothèque de l'enseignement des beaux arts.)

COQUET, A., Notice sur les marbres de Saillon (Valais). L'abbaye de Hautecombe. Lyon, impr. Perrin, 1883, 29 pages in-8. (Extrait du VII e volume des Annales de la Société académique d'architecture.)

COURAJOD, L., Le buste de Jean d'Alesso au Musée du Louvre. Nogent-le-Rotrou, 1883, in-8, 21 p. avec fac-similés et armoiries. (Extrait des Mémoires de la Société nationale des antiquaires de France.)

FALKE, JAKOB VON, Aesthetik des Kunstgewerbes, ein Handbuch für Haus, Schule und Werkstätte. Stuttgart, s. d., in-8, 476 p. több fametszettel.

FRIDLAENDER, DR. J., Ein Verzeichniss von griechischen falschen Münzen, welche aus modernen Stempeln geprägt sind. Berlin, 1883, Weber, in 8, 53 p.

GERHARD, EDUARD, Etruskische Spiegel, herausgegeben von Ed Gerhard. V-er Band. Im Auftrage des kaiserlich deutschen archæologischen Instituts, be-

arbeitet von A. Klügman und G. Kœrte. Erstes Heft. Berlin, Reiner, 1884, 16 p. in-4, 10 planches.

Gonse, L., L'art japonais. Paris, 1884, 2 vol. in-4, planches.

Kerviler, R., La grande ligne des mardelles gauloises de la Loire-Inférieure. Saint-Brieuc, impr. Prud'homme, 1883, 45 pages et 4 pl. in-8. (Extrait des Mémoires de l'Association bretonne, congrès de Châteaubriant, septembre 1882.

Lenormant, François, Monnaies et médailles. Paris, s. d., Quantin, 328 p. in-18, figures. Bibliothèque de l'enseignement des beaux-arts.)

Maspero, G., Etudes égyptiennes. Tome I, fascicule 2. Etude sur quelques peintures et sur quelques textes relatifs aux funérailles; le conte d'Apôpi et de Soknourî. Paris, 1883, Maisonneuve, pages 81—216, in-8.

Mayaud, S. P., Recherches sur les murs vitrifiés. Sens, 1883, in-8 (24 pages et pl.).

Mighel, Edmond, Le baron A. Th. de Girardot, archéologue, sa vie, son œuvre. Fontainebleau, imprim. Bourges, Orléans, Herluison, 1883, 27 pages in-8. (Extrait des Annales de la Société historique et archéologique du Gâtinais.)

Mighel, Edmond, Tombeau de l'abbé de Blanchefort dans l'église de l'ancienne abbaye de Ferrières (Loiret). Paris, Quantin, Orléans, Herluison, 1883, . 6 p. in-68. (Extrait de la Gazette des Beaux-Arts.)

Mighel, Emilie, Le Musée de Cologne, suivi d'un catalogue alphabétique des tableaux de peintres anciens qui y sont exposés Paris, 1883, Rouam, 88 pages, in-4, figures.

Mitghell, Lucy M., A history of ancient sculpture. Londres, Trenck, 1883, 766 p. in-8, fig.

Moreau, Frédéric, Album Caranda. Sépultures d'Armentières; suite des fouilles. — Deuxième annee. Explication des planches; extraits du Journal des fouilles, 1882. Saint-Quentin, impr. G. Poette, 1883.

Münz, Eugène, Les historiens et les critiques de Raphaël (1483—1883). Essai bibliographique pour servir d'appendice à l'ouvrage de Passavant, avec un choix de documents inédits ou peu connus. Paris, Rouam, in-8, figures. (Bibliothèque internationale de l'art. 2-e série.)

Migaise, A., Découverte d'ossements humains associés à des silex taillés et à la faune quaternaire dans les alluvions quaternaires de la vallée de la Marne à Châlons-sur-Marne; mémoire lu au congrès des Sociétés savantes, à la Sorbonne, le 28 mars 1883. Châlons et Reims, 1883, in-8, 22 pages et 2 pl.

Nicaise, A., Le cimetière gallo-romain de la fosse Jean Fat; urnes à visage, stèles funéraires avec inscriptions et sculptures à Reims. Châlons et Reims, 1883, in-8, 22 pl.

Overbeck, J., Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken. Vierte im Vereine mit August Mau durchgearbeitete und vermehrte Auflage. Leipzig, Engelmann, 1883, in-8, figures et planches.

Ponton d'Amécourt, de, et E. de Moré de Préviala, Monnaies mérovingiennes du Gévaudan. Paris, 1883, in-8, 136 pages et 5 pl.

Ponton d'Amécourt, de, Recherches des monnaies mérovingiennes du Cenomanicum. Le Mans, 1883, in-8, 484 p., figures. (Extrait de la Revue historique et archéologique du Maine.)

Rayet, Monuments de l'art antique. Paris, Quantin, livraison V, 88 pages et 15 planches; livraisen VI, 88 pages et 15 planches, 1883, in-folio.

Reinach, S., Catalogue du Musée impérial d'antiquités de Constantinople. Constantinople, à la Direction du Musée; imprimerie «Levant Times». 1882, in-8, 100 pages.

Robert, Ulysse, Etude historique et archéologique sur la roue des Juifs depuis le XIII-e siècle. Paris, 1883, Durlacher, in-8, 23 p. et fig. (Extrait de la Revue des etudes juives, tome VI.)

Rossignol, J. P., Discussion sur l'authenticité d'une clochette d'or lettrée découverte à Rome et prise pour une amulette, suivie de questions sur le mauvais œil, les amulettes et leur origine. Paris, Labitte, 1883, 79 pages et planche, in-8.

Adamy, Dr. R., Einführung in die antike Kunstgeschichte. Hannover, 1884, Helwing, in-8, 194 pp., fig.

Audsley, W. et G., Die dekorative Wandmalerei des Mittelalters. Hannover, 1884, Helwing, in-8, 194 pp., fig.

Bargès, Abbé J. J. L., Notice sur les antiquités de Belcodène (ancien castrum de Bolcodenis, Bouches-du-Rhône). Paris, Leroux, 1883, in-4.

Baudot, A. de, La sculpture française au Moyen Age et à la Renais-

sance. 2-e édition, Paris, Morel, 1883, 120 pl. in-folio.

BIGOT, C., Rafaël et la Farnésine. Paris, Quantin, in-4, 135 p. et 15 planches. (Extrait de la Gazette des beaux-arts.)

BONGHOT, HENRI, Les portraits au crayon des XVI-e et XVII-e siècles, conservés à la Bibliothèque Nationale (1525—1646). Notice, Catalogue et Appendice, avec deux portraits en fac-simile. Paris, Oudin, 1884, in-8, 412 p.

— Catalogue des sculptures appartenant aux divers centres d'art et aux diverses époques exposées dans les galerics du Trocadéro. Paris, 1883, in-8.

COLFS, J. F., La filiation généalogique de toutes les écoles gothiques; tomes I. et II. Bruxelles, Polleunis; Paris, Baudry, 1884, in-8.

CONGRÈS ARCHÉOLOGIQUE DE FRANCE. XLIX-e session. Séances générales tenues à Avignon en 1882 par la Société française d'archéologie pour la conservation et la description des monuments. Paris, Champion, Tours, Bousrez, 1883, in-8, 626 p., figures.

CROIX, LE P. CAMILLE DE LA, Hypogée martyrium de Poitiers. Paris, Didot, 1883, gr. in-4 de 150 p. avec atlas de 26 pl.

DERENBOURG, JOSEPH ET HARTWIG, Etudes sur l'épigraphie du Yémen. 1-re série. Paris, Imprimerie nationale, 1884, in-8, 84 pp. et 5 pl.

DIEULAFOY, M., L'art antique de la Perse: Achéménides, Parthes, Sassanides. 1-re partie. Monuments de la vallée du Polvard Rond. Paris, librairie centrale d'architecture, 1884, in-4, IV, 68 p. et 20 pl.

DREWS, M., Anleitung zur Majolikamalerei. Berlin, Schorer, 1883, in-8.

GAUTIER, LÉON, La chevalerie, Paris, Palmé, 1884, gr. in-8 de 788 p., pl. et vignettes.

GAY, VICTOR, Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance. Deuxième fascicule, bli-chan. Paris, librairie de la Société bibliographique, 1883, in-8, p. 161—320, figures.

GODARD-FAULTRIER, V., Fouilles à Cartigné, commune de Trélazé. Angers, impr. Lachèse, 1884, in-8, 4 p. et planches. (Extrait des Mémoires de la Société d'Agriculture, Sciences et Arts d'Angers, 1883.)

HAMDY BEY, O., ET OSCAN EFFENDI, Musée impérial ottoman. Le tumulus de Nimroud-Dagh. Voyage, description, inscriptions, avec plans et photographies. Constantinople, Lorentz et Keil, 1883, in-4, 30—XX pp., 35 pl.

HOFFMANN, P., Studien zu Leon Battista Albertis zehn Büchern: De re edificatoria. Leipzig, Hinrichs, 1884, in-8.

LA CHAUVELAYS, J., DE, L'art militaire chez les Romains. Nouvelles observations critiques sur l'art militaire chez les Romains, pour faire suite à celles du chevalier Folard et du général Davoust, duc d'Auerstædt. Paris, Plon, 1884, in-8, XII, 329 p.

LORIQUET, C., Fouilles exécutées au-, tour de Reims en 1881 et 1883. Reims imp. Monce, 1884, in-8, 28 p. (Extrait du tome 72 des Travaux de l'Académie nationale de Reims.)

LÜBKE, W., UND C. VON LÜTZOW, Denkmäler der Kunst zur Uebersicht ihres Entwickelungsganges von den ersten Versuchen bis zu den Standpunkten der Gegenwart; 4-e édit., 27-e et 28-e livraisons. Stuttgart, Neff, 1884, in-folio.

LÜTZOW, C. VON, Die Kunstschätze Italiens, in geographisch-historischer Uebersicht geschildert, 14-e livraison. Stuttgart, Engelhorn, 1884, in-folio.

MALLET, ABBÉ, Cours élémentaire d'archéologie religieuse; mobilier, Paris, Poussielgue, 1883, in-8, figures.

MEYER, A., Die Münzen der Stadt Dortmund. Berlin, Stargardt, 1884, in 8-o.

TRENDELENBURG, A., Die Laokoonsgruppe zum Gigantenfries des Pergamenischen Altars. Ein Vortrag. Berlin, Gärtner 8. S. mit 2 Tafeln. 1 Mark 20 Pf.

VORBILDER für die Kleinkunst in Bronze. 20 photolith. Tafel. Abbild verschiedener Objecte aus der Antike, dem Mittelalter und der Renaissance. Zum Gebrauch f. kunstindustrielle u. gewerbliche Lehranstalten. Unter Leitung v. H. Herdtle, aufgenommen v. Schülern der Kunstgewerbschule des k. k. österr. Museums. Wien, Hölder. Fol. 1 Bl. Text. 10 Mark 80 Pf.; in Mappe 12 M.

WINCKELMANNS Briefe, herausg. von H. Blümner. Freiburg, 1882, Mohr, 5 Mark.

— Geschichte der Kunst des Alterthums. Herausg. v. J. Lessing. Heidelberg, 1882, Weiss. 4 M.

ROBERT, P. CH., Sur la prétendue restauration du pouvoir der Maurice Tibère dans la Province. Paris, 1883.

Samwer, K., Geschichte des älteren röm. Münzwesens. Herausg. von M. Bahrfeldt. Wien (Berlin, Kühl.) v. p. 116. 7 M.

Wirth, M., Das Geld. Geschichte der Umlaufsmittel von der ältesten Zeit bis in die Gegenwart. Mit 52 Abbild. Leipzig, Freytag. 8. 213 S. Lwb. 1 M.

Zeitschrift, numismatische, herausg. v. der numismat. Gesellschaft in Wien, 15. Jahrg. 1. und 2. Halbjahr. 1881. Wien, Manz in Comm. gr. 8. XVI, 417 S. mit 6 eingedr. Holzschn. und 11 Taf. v. p. 116. 12 M.

Andrée, Richard. Die Metalle bei den Naturvölkern mit Berücksichtigung prähistorischer Verhältnisse. Leipzig, 1884. Mit 57 Abbildungen im Text.

Bastian, A. Steinsculpturen aus Guatemala. Berlin, 1882. Mit 3 Tafeln.

Bastian, A. und Voss, A. Die Bronzeschwerter des königlichen Museums zu Berlin. Herausgegeben im Auftrage der Generalverwaltung. Berlin, 1883.

Beck, Ludwig. Die Geschichte des Eisens in technischer und culturgeschichtlicher Beziehung. Erste Abtheilung. Von der ältesten Zeit bis um das Jahr 1500 n. Chr. Mit 315 in den Text eingedruckten Holzschnitten. Braunschweig, 1884.

Behla. Die Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des Lausitzer Typus. Luckau, 1882.

Beryk, Theodor. Zur Geschichte und Topographie der Rheinlande in römischer Zeit. Mit einer Karte. Leipzig, 1882.

Bissinger, K. Uebersicht über Urgeschichte und Alterthümer des badischen Landes. Separatabdruck aus «Das Grossherzogthum Baden in geographischer, naturwissenschaftlicher, geschichtlicher etc. Hinsicht dargestellt». Karlsruhe, 1883.

Brentano, E. Troja und Neu-Ilion. Heilbronn, 1882.

Bujak. Das Prussia-Museum im Nordflügel des k. Schlosses zu Königsberg i. P. Die ausgestellten Alterthümer der historischen Zeit mit Einschluss der Burgwallfunde. 2. Theil des Katalogs. Königsberg, 1883.

Fabri, Timoth. De Mithræ dei solis invicti apud Romanos cultu. Elberfeld, 1883.

Gross, Victor. Les Protohelvètes ou les premiers colons sur les bords des lacs de Bienne et Neuchatel. Avec préface de M. le Prof. Virchow. Mit 33 Lichtdrucktafeln und Holzschnitten. Berlin, 1883.

Handelmann, H. Schleswig-Holsteinisches Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel. 37. Bericht zur Alterthumskunde Schleswig-Holsteins. Mit Holzschnitten. Kiel, 1882.

Handelmann, Heinr. Der Fremdenführer im Schleswig-Holsteinischen Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel. Kiel, 1883.

Rövidítések : M = Mark ; fr = frank ; L = Lira ; sh = shilling ; p = penny.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

Olvasóinkhoz. Az «Arch. Értesítő» juniustól októberig szünetelvén, olvasóinknak szivességet vélünk tenni azáltal, hogy a szünidőre vaskosabb füzetet adtunk kezükbe. — A jelen 3. füzettel a közzétett ívek száma a húszat elérvén, ezután már csak két vékonyabb 2—3 íves füzet következhetik.

Vidéki szaktársainkat kérjük, támogassanak úgy, mint eddig ; reménylem, hogy jövő évtől kezdve lehetséges lesz a folyóiratot megnagyobbítani, a mikor minden jogos igényt ki fogunk elégíthetni.

Kéziratot küldtek : Sötér Ágost, Havas Sándor, Lipp Vilmos, Téglás Gábor, Tergina Gyula, Rómer F. Ferencz, Henszlman Imre, Boncz Ödön, Némethy Lajos, Végh Adorján, Darnay Kálmán, Id. Mogyoróssy János, Burány Gergely, Kovács Ferencz.

Kéziratot igértek : Frölich Róbert, Szendrei János, Réthy László, Fejérpataky László, Csontossi János, Goldzieher Ignácz, Czobor Béla, Thallóczy Lajos, Bubics Zsigmond, Paúr Iván, Krsnyávi tanár, Kutasi Radisics Jenő, Könyöki József, Halavács Gyula, b. Nyári Jenő, b. Fechtig Imre, Erdy Kálmán, Deák Farkas, Kammerer Ernő, Ifj. Kubinyi Miklos, Kleiszl Károly.

Budapest, 1885 május 31. *A szerkesztő*

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1885. ápril 1—május 31-ig.

Alapitványi kamatok: 1883—1885. évre (à 15 frt.): Ráth György. — 1884—1885. évre (à 10 frt.): Dr. Császka György. — *Évdijak:* 1879. évre (à 5 frt.): Dr. Fejérpataky László, Szivós Géza. — 1880—1881, 1883—1885. évre (à 20 frt.): Beretvás János. — 1881—1884. évre (à 20 frt.): Kandra Kabos. — 1880 és 1882. évre (à 10 frt.): Cserebó Lajos. — 1880—1881. évre (à 10 frt.): Dr. Bach József. — 1880. évre (à 5 frt.): Goldzieher Ignácz. — 1882—1883. évre (à 10 frt.): Dr. Sassy János. — 1882. évre (à 5 frt.): Brosz Károly. — 1883—1885. évre (à 15 frt.): — Dr. Berkovics Zsigmond, Hoffmann Alfréd, Dr. Pauer János. — 1883—1884. évre (à 10 frt.): Gond Ignácz, Pletikoszich Sándor, Szalay Péter. — 1883. évre (à 5 frt.): Eőry Károlyné. — 1884—1885. évre (à 10 frt.): Szent Ferenczrendüek zárdája, Fuchs Rudolf, Kammerer Ferencz, Reissenberger Lajos. — 1884. évre (à 5 frt.): Békey István, Cserhalmy József, Doby Antal, Dr. Henszlmann Imre, Himpfner Béla, Kurtz Vilmos. 1885. évre (à 5 frt.): Aigner Lajos, Dr. Boncz Ödön, Busbach Péter, Barna Ferdinánd, Budai Goldberger Imre, Conlegner Károly, Deák Farkas, Dr. Despinits Péter, Dostál Gaudentius, Egger Dávid, Egger Gyula, Emich Gusztáv, Báró Eötvös Mária, Frivaldszky János, Dr. Forster Gyula, Fuchs Gusztáv, Dr. Hajnik Imre, Hampel József, Dr. Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Dr. Jurányi Lajos, Kovács Ferencz, Karsay Albert, Dr. Lenhossék József, Mattyasovszky Jakab, Melczer István, Mozog István, Niertyt Vilmos, Pilaszanovits Antal, Sopronmegyei olvasó kör.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885 április hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány márcz. hóról	1867 frt 80 kr.	Rómaiak bányászatának kutatására Téglás Gábor tagtársnak	100 frt — kr.
Alapitványi kamatok	15 « — «	Expeditionális költ. (Arch. Ért. 1884. IV. köt.)	336 « 38 «
Tagdijak	195 « — «	Irodai és egyéb apró kiadások	39 « 16 «
		Kiadás:	475 frt 54 kr.
		Készpénz:	1602 frt 26 kr.
Összesen:	2077 frt 80 kr.	Összesen:	2077 frt 80 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7000 frt — kr.
Készpénz	1602 « 26 «
Összesen:	8602 frt 26 kr.

Budapest, 1885 február hó 28-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885 május hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány april hóról	1602 frt 26 kr.	Igazgatási költségek frt 94.33	
Alapitványi kamatok	10 « — «	Póstabérek « 10·82	
Tagdijak	245 « — «	Apró nyomtatványok « 4·40	
		Kiadás:	109 frt 55 kr.
		Készpénz:	1747 » 71 «
Összesen:	1857 frt 26 kr.	Összesen:	1857 frt 26 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7000 frt — kr.
Készpénz	1747 « 71 «
Összesen:	8747 frt 71 kr.

Budapest, 1885 május hó 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, *a*) a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5%-os megfelelő értékü papirban adományoz. *b)* Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. frtot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (M. Tudományos Akadémia), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (N. Muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdij fejében az *Archæologiai Értesitő* jár, számos képes táblával 20—24 nagy ívnyi diszes folyóirat. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS: Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, N. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

KÉRELEM: Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesiteni sziveskedjenek.

AZ UJONNAN MEGVÁLASZTOTT TAGOKAT a hivatalos részben a jegyzőkönyvi kivonatban szoktuk megválasztatásukról értesiteni. Az ujonnan belépő tagok számára a folyóirat hivatalos részének XXIV. és XXXI—XXXII. lapjain közzétettük az alapszabályokat, mi által jogaikról és kötelességeikről értesülnek. Csak kivánatra küldjük meg külön az alapszabályokat.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE a folyó 1885-ik évben a következő: szünidők alatt augusztus 10—13-án országos régészeti közgyülés, september 29-, október 27-, november 24-, deczember 29-én nyilvános havi ülés, mindig a hó utolsó keddjén, a M. Tud. Akadémia palotájában (I. emelet, u. n. kis terem) este 5 órakor.

Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ V. kötete öt füzetben, mindenkor 4—6 nagy ívnyi tartalommal, műmellékletekkel és számos a szöveg közé iktatott képpel febr. 15-ikén, április 15-ikén, junius 15-ikén, okt. 15-ikén és decz. 15-én jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdij fejében kapják. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvkereskedőhöz, a tagdijak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények és reclamatiók az «Arch. Értesitő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum) küldendők.

A TAGDIJ befizetését sürgősen kérjük. Hátralékosok számára póstautalványt zártunk a füzethez.

E FOLYÓIRAT KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2. füzetét, valamint az 1883-ik évi III. és az 1884-ik évi IV. kötetet és a folyó 1885-ik évi V. kötet füzeteit.

Országos régészeti közgyülés. A régészeti társulat f. évi augusztus hó 10—13. napjain Budapesten országos közgyülést tart, melyre a magyarországi régészek és szakkedvelők hivatalosak. Bejelentések julius 1-e előtt az orsz. rég. társulat titkárságához intézendők. A részvételért külön tagdij nem jár. Részletesebb programm julius hó elején fog közzététetni.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

V. KÖTET. 4. SZÁM. UJ FOLYAM. 1885 OKTÓBER 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

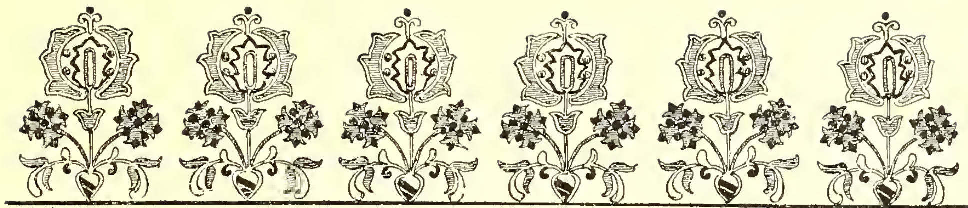
A SZOMBATHELYI POLGÁROK NAGY PECSÉTJE.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

TARTALOM.

BUDAVÁRÁNAK RÉGI HELYRAJZA.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.*

IV. Korábbi közleményeinkben három templom helyét állapítottuk meg, mi által három biztos pontot kaptunk, mely körül a terek, útczák és épületek könnyen csoportosíthatók. Egészben három kerület külömböztethető: *a)* a főtemplomé a németek területével, a melyen még a Domonkosiaknak a határkijelölésben említett zárdája s temploma is állott; *b)* a magyarok sz. Mária Magdolna-temploma, a hozzátartozó plebániai területtel és *c)* a Ferencz-rendűek sz. Jánosról nevezett temploma csekély kiterjedésű környékével. Ha ezen területeket nagyságra összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a vár északi részében több templom volt, mint a nagyobb terjedelmű déliben. Míg ott közel egymáshoz három tekintélyes templom állott, addig itt csak egy volt és az egészen a királyi palota előtt. Volt a szent Ferencz-rendűek temploma közelében még egy kisebb templom is, melyet kettős czímével szintén bemutattam.

A vár északi részében tapasztaltak után tehát feltűnő volna, ha a németek főplébánia templomától kezdve egész ev. szent János templomáig más templom nem áll vala, pedig Meldeman képe tényleg ott nem mutat tornyot, vagy kiemelkedő épületet.

Több hiteles forrásból kétségbe nem vonható biztossággal tudjuk, hogy a mai dísztérnek az úri-útczával képezett sarkán, a hol legújabb időkig márványkút állott, Werlein János István

* Az első két közleményt lásd 1. és 65. lapon.

cs. kamarai igazgató — a térség szabályozása czéljából — templom-omladékot bontatott le.[1]

Ezen romok mindekkoráig sz. Mária Magdolna temploma romjainak tartattak. Ennek jelzi a III. számú emléktábla is. Miután azonban az előzményekben már bebizonyítottam, miszerint sz. Mária Magdolna temploma ott állott, a hol jelenleg a várőrségi templom van, ennek következtében e helyen más templomnak kellett állania. Nézetem szerint itt szent György vértanúnak s lovagnak temploma létezett.

Sz. György templomát először találom említve az 1382. évben, midőn annak plebánosa «Petrus plebanus seu rector ecclesiæ S. Georgii de Castro Budensi» volt.[2]

Valószínű tehát, hogy sz. György temploma a XIV. században épült, mert ezen időtől fogva az okmányokban gyakorta fordul elő.

Nézetemet, miszerint sz. György temploma s a körülette volt *sz. György-tér* a mai Dísz-téren volt, a következőkkel igazolom be:

Elsőrendben támaszkodom Hunyadi László kivégeztetésének történetére.

1457-ben martius 16-án hajtatott végre az országszabadító hősnek nagyreményű fián a borzasztó vérítélet. Ezen esemény tudósítói mindnyájan azt mondják, hogy a kivégzés *szokatlan időben és rendkívüli helyen* történt, nehogy a Hunyadiakat szerető nép azt meggátolja és érte véres bosszút vegyen.

Szokatlan időben. «A nap körülbelül utolsó óráiban» mondja Thuróczi mester.[3]

Rendkivüli helyen. «Nem a máskor szokásos helyen» jegyzi meg ugyanazon mester. Tehát hol?

Leírják a vérpad helyét többen.

Thuróczi mester így: «*A budai castrum (a királyi várlak) előtt, átellenben a Fris palotának nevezett kastélylyal.*» — Bonfini[4] így: «Kivi-

[1] Miller Epitome Vicissitudinum etc. 205. Ezen romokat 1686-ban, mindjárt a várnak bevétele után a Jézus-társaságbeliek, mint sz. Magdolna templom romjait foglalták el. 1698-ban azokat, szintén mint sz. Mária Magdolna templomát, Putanicz János prépost törekedett megszerezni azon jogczím alatt, hogy ő sz. Zsigmondról czímzett budai prépost. Azonban e kérelme nem teljesíttetett. (Az orsz. levélt. Acta Præposituræ Budensis 41. cs. 17. sz.)

[2] Ez évben kétszer fordul elő: Acta monialium Vetero Budensium. Fascio 25. N. 21 — és Fejér Cod. Dipl. IX. 5. 622. Ez utóbbit említi Wenzel budai Regest. Tört. Tár. IV. 154. §.

[3] M. Joannis de Thurócz Chronica Hungarorum. Pars. IV. Cap. LX.

[4] Antoni Bonfinii rerum ungaricarum decades. Dec. III. Libr. VIII.

tetik a térre, mely *Zsigmond palotája előtt* terjedelmesen elterült,» a melyre Zsigmond palotájából látni lehetett, melynek ablakaiból a gyászos végrehajtást maga a király a főurakkal együtt szemlélte és a melyből a hóhérnak, midőn a három hibás ütést tette, a negyedikre is parancsoló jel adatott.

Tehát László, Zsigmond királynak Fris palotája előtt létezett téren végeztetett ki. Ez volt a nem szokásos, rendkivüli hely.

Melyik volt tehát a kivégzések alkalmával rendesen használt, szokásos hely?

Megmondja ezt maga Thuróczi mester: «Ha azonban László gróf, a nap szokásos órájában, *sz. György terére* vitetett volna kivégzése végett, a hol egykor a harminczkét lovag lefejeztetett, a népnek karjai őt akkor élete veszélyéből kimentik!

Kell-e ennél határozottabb, tisztább beszéd?

Más volt tehát a vár előtti piacz és más sz. György tere a város közepén, a hol rendesen a halálos itéletek, azon kor igényei szerint, a nép üdvös megriasztására, nyilvánosan hajtattak végre.

Nem szükséges itt mindazon kivégzések rémes történetét elmondani, melyek sz. György terén mentek végbe, csak egynémely kifejezéseket hozok fel különféle egykoru feljegyzésekből, melyek az itt kifejezett állítás mellett tanúskodnak. Igy:

Ugyancsak Thuróczi krónikája[1] így szól Konth és társainak, a 32 nemes kivégzésének helyéről: «*Sz. György vértanúnak tere magában Buda városában.*» Tehát nem a királyi várlakon kivül, a vár és város között.

Szerémi György mondja[2]: János király Artandi Balás és Pál testvéreket, a királyi várban a csatorna kút mellett, napkelte előtt kivégeztette, és azután a nép számára szemléletül, a fekete lepellel beborított holt testeket, *a városban, sz. György vértanú szentélye mellé tétette*, a hol estéig fekve maradtak.

A felsorolt adatokból kitetszik, hogy sz. György temploma és tere «de castro Budensi» magában Budavárában létezőnek mondatik, mintegy megkülömböztetésül a királyi várlak előtti területtől és azon egyházaktól, melyek a királyi várlak előtti területen valának, melyeknél, — mint több példában bemutattam, helyi jelző gyanánt, mindenütt az «*ante Castrum*» kifeje-

[1] M. de Thurócz id. hely. Pars IV. Cap. VII.
[2] Szerémi Emlékirata. Monumenta Háng. Hist. I. 320.

zés fordul elő. Ebből bizonyos, hogy sz. György temploma és tere, (a sz. Ferenczrendüek és a sz. Zsigmond prépostsági templom mellett, vagy közelében), melyek az «ante Castrum» jelzőt bírják, nem lehetett, pedig a VII. számú hivatalos emléktábla azt közibök helyezi.

Állításom beigazolására álljanak itt még adatok a török korból is.

Midőn Nagy Szulejman ozmán szultán 1541-ben Budát hatalmába kerítette, tartózkodott Izabella királynénak, Zápolya János király özvegyének, udvarában egy férfiú, ki mint szemtanú ezen eseményt igen érdekesen és meghatóan leírta. Nevét mindeddig kitudni nem lehetett. Ő a királynéval Budát elhagyva Lippába költözött a honnan 1541. év szeptember havában írta erre vonatkozó igen érdekes levelét,[1] melyből az ide illő részt kivonatban átvettem.

Szulejman török császár augusztus 27-én ütötte föl táborát Ó-Budán és már másnap ajándékokat küldött be Budavárába Zápolya János király fia és özvegye, valamint a főurak számára. Nem sokára azonban ismét küldött érkezett a császártól azon jelentéssel, hogy a császár a királyfit magához a táborba kívánja kivitetni, mert szeretné őt látni és fiainak is bemutatni. Izabella e felett igen megijedt, azonban tanácsosainak és a gyermek gyámjainak megnyugtató szavaira félelme lecsillapodott és gyermekét kiküldte a török császárhoz. Vele együtt az ország tanácsosai is kimentek a táborba. Míg ezek odakin tartózkodtak, addig a janicsárok, mintha csak kiváncsiságból mennének a várat megtekinteni, mindég többen és többen összegyűltek benne.

Midőn ily módon többen mint háromezeren a várba bejutottak, *sz. György temploma* mellett, a szintén *sz. Györgyről nevezett piaczon*, mely a várban a *főpiacz* vala, összecsoportosultak és feltűzték a török császári zászlót jeléül, hogy Buda a császár birtokában van. A zászló mellé oda állott a janicsárok agája és Szulejman pasa, egyik pedig a törökök közül *felment a sz. György templom pártázatára* és onnan erős hanggal az örvendetes győzelem jeléül, török szokás szerint elkiáltotta a: «Halla halla hoi!»-t.

Másnap, úgymond Verancsics krónikájában[2] és Szerémi emlékiratában,[3] másnap meghagyatott a város elöljáróságának, hogy hirdesse ki, miszerint életével lakol az, ki fegyverét, akárminemű legyen, még a

[1] Vier warhaftige Missine. — Die andere eyns so in der belegerung bey der Königin imm Schloss gewest, wie es mit Ofen, vor und nach der belegerung ergangen. H. n. 1542. 4ol. Átvette Reusner Miklós is: Epistolæ Turcicæ. Frankfurt 1597. 4r, Lib. IX. 11.

[2] Podhradczky József, Eredeti két magyar krónika 58. — és Monumenta Hung. Hist. III. 61.

[3] Monumenta Hung. Historica I. 368.

késeket is, azonnal sz. György piaczára nem hozza. És mint Izabella udvari embere beszéli: «A polgárok és katonák életök és fejök vesztése miatt, minden fegyverüket sz. György épületébe összehordották és a janicsárok fönökének átadták, ami azonnal a legrövidebb idő alatt történt.»

Sz. György terére már nehány nappal elébb a Rogendorf megsemmisített seregétől elfoglalt ágyúk is felállíttattak volt még a magyarok által.[2]

Sz. György templomának egy része mecsetül, a másik pedig fegyvertárul használtatott az egész török idő alatt. Igy találta azt Tafferner Pál Jézus-társasági atya, 1666-ban, midőn Konstantinápolyból visszajövet Budán átutazott. E tárgyról így ír:[2]

«A *vár közepén* a sz. Györgynek szentelt épület áll, mely mecsetté van átalakítva, részben pedig fegyvertárrá téve. Kapuzatán a legremekebb faraványu kő, a vértanunak alakját ábrázolja, de fejétől kegyetlenűl megfosztva, sőt még a lábai alatt levő sárkánynak sem kegyelmezett az otromba pusztító vágy.»

Az elmondottak után bizonyos, hogy a *vár közepén, magában Budavárában* kifejezések, valamint azon állítás, hogy szent György tere Budavárban a *legnagyobb vala,* máshova és másra nem érthetők mint a mai dísztérre. Annál kevésbé érthetők máshová, mert a többször idézett Verancsics Antal egy helyen szóról szóra ezeket mondja:[3] Szép két renddel sz. György piaczáról Buda mind az öt utczáját átfutották (a küldött hírnökök), melyek neve vala: «Mindszent-utcza, Olasz-utcza, szent Pálutcza, Zsidóutcza és Ötvesutcza .... mely utczák szent Gyergy piaczatul fogva hosszatára Szombatkapuig valának.» Ha Szent-György tere nem a mai Dísztér volt, hanem az, mely most e nevet viseli, akkor Budavárnak hosszában futó útczáiból *kettő kimaradt:* a sz. Zsigmond- és sz. János-útcza. Ezek azonban nem a Szombatkapu felé, hanem ép ellenkezőben estek, azért igen természetes, hogy Verancsics azokat nem említi.

Ezen, a sz. György térről a királyi palota felé vezető útczákról tisztán beszél Ursinus Velius, I. Ferdinand királynak

[1] Verancsics, Podhraczkynál i. h. 51. — és Monum. Hung. Histor. III. 5

[2] Cæsarea Legatio. Viennæ 1672. 12°, 173.

[3] Podhradczkynál id. m. 58. — és Monum. Hung. Hist. III. 61.

udvari történetirója, ki urával a mohácsi vész utáni időben Budán tartózkodott, és ezen útczákról, valamint a palota előtti területről így ír:[1]

«*A városból a királyi várlak felé két széles út vezet*, maga a várlak előtt igen nagy tér van, a melynek közepén Hercules szobra állott, melyet Mátyás király öntetett és mely minden régi művel kiállotta a versenyt. Ez, más két szoborral, melyek szintén a várlak előtt valának felállítva, a török által elhordatott, csak a talapot hagyván vissza. A tér és a vár között harmincz lábnyi széles árok létezik, mely át van hidalva.»

Igy Ursinus Velius az 1527. évből.

Ezen árkot Martinuzzi Frater György parancsára 1540-ben *megnagyobbították,* természeten a szabad tér rovására.[2]

Igen feltünően szemlélhető ezen árok Buda látképein, nevezetesen a Schedel-féle norinbergi krónikában az 1493. évből, továbbá a Meldeman-féle általunk közzétett látképen az 1541. évből, a Braun-féle látképen 1571-ből. Sőt még mai nap is tanuskodik az alacsonyabb várfal a gőzsikló mellett annak egykori létéről.

Hogy nem a királyi palota előtt volt tér vala Budavárban sz. György tere, s egyszersmind a főtér, onnan is világos, mert a palota előtti teret Bonfini[3] «*Zsigmond palota előtti térnek*», Galeotti pedig «*sz. Zsigmond terének*» nevezi,[4] elbeszélvén, hogy ott győzte le Hollós Mátyás király a cseh Holubárt.

Maga Budaváros törvénykönyvének rendelkezése,[5] hogy a hetivásárokon kívül, melyek Nagyboldogasszony és Magdolna templomainál tartatni szoktak, búcsúkor és karácsony előtt, *a nagyobb vásárok* pedig rendesen a sz. György piaczon tartassanak; igazolja, hogy e térnek magában a városban, a legtekintélyesebb térnek kellett lennie.

Itt állott szabadon sz. György vértanú temploma; mert ugyanazon törvénykönyv rendelkezése szerint;[6] a bünhödő árus-

[1] De Bello Pannonico Libri X. Kollár Ádám-féle kiadás. Bécs. 1762. 4r. 16.

[2] Mazza Antal jelentésében. Történelmi Tár. XX. 227.

[3] Decades. III. Liber VIII.

[4] De Dictis et Factis Mathiæ. Schwandtnernél. Scriptores Rerum Hungaricarum. Fol. I. 547.

[5] Ofner Stadtrecht von 1244—1421. §. 227.

[6] U. ott. §§. 155. és 180.

nők úgy lakoljanak, hogy sz. György temploma körül tartozzanak csúfosan körüljárni; nyilván azért, mivel e templom a város közepén, a legélénkebb helyen vala.

Szt. György templomának nyugati oldala össze volt kötve az *Olasz-útczával,* és ennek északkeleti sarkától nem volt távol a *Mindszent-útcza.*

Ez utóbbi kitetszik a már többször idézett Thurmschwamb eme feljegyzéséből.[1] «Midőn Imre zsidót a csonkatoronyból, hol 14 napig fogva vala, hazabocsátották, az udvari személyzet elkísérte őt lakására, mely a *Szent-György terén* feküdt.» Másnap — folytatja ő — Szerencsés Imre lakházát a nép kirabolta, s ekkor ő és övéi életüket csak úgy menthették meg, hogy a háznak végében levő várfalakon leereszkedtek. A *Mindszent-útczában* fekvő Fugger-féle házból a jövő-menő csőcselék és egész eljárása látható volt. Igy tehát bizonyos, hogy a Mindszent-útcza közvetlen a sz. György tere mellett volt.

Végül, ha az V., VI., VII. számu hivatalos emléktáblák szövegét és mindazt, amit Rupp Jakab az emléktáblák által megnevezett terület helyrajzáról mond,* számba veszszük, első pillanatra be kell látnunk, hogy azon a soron, mely a fegyvertártól a várnak két kapujáig terjed, nem lehetett mind az együtt, mit a táblák ide helyeznek; a táblák szerint itt terült volna el a Frispalota előtti tér, a Sz. György-tér, továbbá a Sz. Zsigmond-, Sz. György-, Ker. Sz. János-, Hátsófranczia-útczák. — Sz. György-, Sz. Zsigmond-, Szüz Mária új, vagy kisebb- és Ker. Sz. János templomai. — Sz. Zsigmond prépostság és káptalan épületei és még vagy 30 magánház. Ezeket mind egyidejüleg a mai Sz. György-tér és közvetlen környékére képzelni merő lehetetlenség.

Összevonva, amit e negyedik szakaszban felemlítettem, elvitázhatlan bizonyosságú tény, hogy sz. György temploma nem lehetett ott, hová azt a VI. tábla helyezi, és azon tér, mely jelenleg sz. György terének neveztetik, az 1541-ik év előtti idő-

* Engel, Geschichte des Ung. Reichs. I. 200.
* Rupp. Buda-Pest Helyrajzi Története.

szakban soha e nevet nem viselte, hanem sz. György temploma az volt, mely Fontanæ Döme által Budáról 1686-ban készített nagy látképén a mai Dísztéren tisztán van feltüntetve és azon a mappán 38. szám alatt szerepel. Ezzel Budavár helyrajzának negyedik biztos pontját is meghatároztuk. *Némethy Lajos.*

AZ ORSZÁGOS ÁLTALÁNOS KIÁLLÍTÁS RÉGÉSZETI OSZTÁLYA.

Az úgynevezett műcsarnok hátsó folyosójában, egy oldalsó termében és a zenecsarnok emeletén van az országos kiállítás régészeti osztálya felállítva. A lehető legrosszabb helyen, a lehető legrosszabb világításban mutatjuk be a külföldnek, a melyre előszeretettel hivatkozunk, hazánk műemlékei közűl a legérdekesebb sorozatok egyikét. Az országos kiállítás hatósága nyilván azt iparkodik evvel bebizonyítani, hogy e régiségek bennünket nem igen foglalkoztatnak, ámbár, jobbadán először vannak kiállítva és hogy régészeti osztályt rendeztek ugyan, mert a kiállítások divatja úgy akarta, de súlyt arra nem fektetnek. S habár kezdetben nem volt szándékunk e dologra reflektálni: mégis kötelességünknek tartottuk a régészeti osztály iránt tanusított bánásmódot, azt a megvetést, melyben részesült, megróvni, s egyuttal csodálkozásunknak adni kifejezést a felett, hogy a külföld — most mi utalunk oda — idevonatkozó szokásainak és az ezek alapján tett tapasztalatainak teljes mellőzésével hazánkban a régészeti kiállítások fontosságát és culturalis törekvésük horderejét még mindig nincs a ki kellően méltatni akarná. Illetékes helyen akartunk tiltakozni az ellen, mintha mi is osztanók a műcsarnok rendező bizottságának a régiségekkel szemben nyilvánult felfogását.

A régészeti osztály ismertetésénél, melyre a katalogus megjelenése után óhajtanánk részletesebben visszatérni, tulajdonkép fáradhatlan rendezőjének Dr. Czobor Béla úrnak a gyűjtésnél követett elveit és szándékait, melyeket az Archæologiai Értesítő aprilis havi számában ismertetett, kellene kiindulási pontul választani. Két okból olvastuk nagy figyelemmel az említett levelet: először meg akartunk ismerkedni Czobor úr nézeteivel egy hasonló feladattal szemben; másodszor kutatni akartuk, hogy azt miként oldotta meg. Ez képezte volna bírálatunk természetes alapját. És még sem teszszük, mert egy pillantás a kiállításra meggyőz bennünket arról, hogy az egyrészt legkevésbé sem hasonlít Czobor úr kitűzött idealjához s korántsem nyújtja mindazt, a mit kilátásba helyzett s mivel hajlandók vagyunk másrészt azt hinni, hogy a kiállítás jelen alakja nem rendezőjének hibája. Nem tekintjük tehát az igérettől, melyet a tárgyáért lelkesedő szerző, a meglévő tényezőkkel

nem számolva, s az első siker felett való elragadtatásában látszott adni, és elfogadjuk a dolgokat úgy a hogy vannak. Sajnálattal gondolunk ugyan például a «XV. századi teljesen felszerelt kápolnára», a «két magyar nemesi szobára», de majdnem habozunk eldönteni azt, vajjon létrejöttök kivánatos lett volna-e olyan viszonyok között, mint a milyenek a műcsarnokban látszottak uralkodni; s méltán azt kérdezzük, hogy a mikor a nagybecsű szláv ötvösműveknek csak egy sötét folyosót szántak, nem kellett volna-e ugyanakkor az egyik, avagy a másik szobát tulajdonosának visszaküldeni; — mint ama középkori misemondó ruhákat, melyeket helyszűke miatt elfogadni lehetetlen volt.

A régészeti kiállítás reánk amateur-gyűjtemény benyomását teszi; találkozunk benne az archæologia számos ágára vonatkozó emlékekkel, azt is bátran elmondhatni, hogy az egyes darabok izléssel vannak választva és elrendezve, de, kivált az országos kiállítás nagy keretében, nem foglalnak el oly előkelő helyet, mint a milyet óhajtottunk volna. Oka ennek valószínűleg abban a körülményben keresendő, hogy a régiségek egy bizonyos neme, példáúl a bútorok s a szövetek, hazánkban már alig találhatók; a nemes fémből való edényeket pedig, tulajdonosaik, a mult évi ötvösműkiállítás bezárta után azonnal újból átadni, hajlandók nem voltak.

Annál nagyobb dicséret és köszönet illeti tehát Plavsics urat, a miért a fruskagorai szerzetekben őrzött görög-keleti egyházi szerelvények bemutatását közvetítette és a szerzeteket azért, hogy e felette fontos sorozatot átengedték. Ez a sorozat képezi kétségkívül a régészeti kiállítás fénypontját.

Rövid ismertetésünk általános természetű lévén, ezuttal csak azt akarjuk kiemelni, hogy véleményünk szerint a régészeti kutatások jövendőben, feladataik közé a szláv és a magyar ötvösművesség között fenálló összefüggésnek kiderítését is kell hogy felvegyék s kimutassák rokon vonások alapján azt, hogy volt-e a két művészet egymásra befolyással s ha igen, miben szenvedett lényeges átalakulást az egyik avagy a másik. Sok vitás kérdést fogunk ez úton tisztázhatni. Kivált a magyar archæologiát oly nagyon érdeklő zománczkérdés újabb tárgyalásánál fog lehetni, a nyerendő eredményeket felhasználni.

Kívánatosnak tartjuk tehát, hogy illetékes szakemberek, a kik a régészeti kiállítás közzétételével foglalkoznak, figyelmüket mindenek felett a görög-keleti tárgyakra irányozzák; a kiállítási bizottságot pedig arra kérjük, ne kimélje a pontos és részletes ismertetéssel járó költséget. Alkalma nyílik majd bőkezüségével a régészeti osztályon megejtett mellőztetést részben helyrepótolni. Az egyházi szerelvények nem szláv eredetű csoportjában, valamint a profán edények és eszközök között is feltűnt néhány kitünőbb, névleg zománczos példány, a melyet a mult évi ötvösműkiállításon nem volt alkalmunk látni. Középkori, de majdnem kizárólag olasz szöveteket, papi öltönyökön nyílik alkalom tanulmányozni. Csodálkozással vettük egyuttal, hogy a szerb kolostorokban

csak egy régibb keletű pluviale tartotta fenn magát, míg az öltönyök zöme késő korból, t. i. a XVIII. századból való.

Azok azonban, a kik a magyar textil-iparral s a magyar ornamentikával foglalkoznak, bizonyára örömmel üdvözölték a sok festői hatású selyemhimzést és a nagyszámú u. n. erdélyi szőnyeget. Mindkét iparág kivételes szépségű példányokkal van képviselve. Nekünk a szőnyegek megtekintésénél feltűnt, hogy úgy a szóban forgók, mint az országos magyar iparművészeti muzeumban őrzöttek, továbbá azok, melyeket évente a régiség-kereskedőknél látunk és a magán tulajdonban lévő szőnyegek; szóval valamennyien, nehány mustrafaj ismétlésére szorítkoznak, s ha absolut hasonlatosságról szó nem is lehet, mégis diszítésük, aránylag csekély számú alapmintára vezethető vissza, a mi minden bizonynyal figyelemre méltó, a keleti szőnyegek többi fajtájánál épen nem tapasztalható sajátság. A régi magyar fazekas-iparral sűrűn találkozunk a kiállításon. A kiállított tálak, tányérok és kancsók értékét a rajtok lévő évszámok emelik ugyan, de ettől eltekintve, közöttük sem új formákat sem új diszítményeket nem voltunk képesek felfedezni, s az ónmáznak hazánk területén fenmaradt legrégibb példája még mindig, az iparművészeti muzeumban lévő, 1609 évszámmal ellátott víztartó. Ólommázzal borított középkori edény pedig, hasonló azokhoz, a melyeket a nagyváradi ásatások alkalmával leltek, úgy látszik alig létezik több hazánkban. A keramika másik részét, az üveget nehány kitünő antik s nehány eléggé szép középkori üveg képviseli; az előbbiek között van a híres győri kancsó is; erről azonban véleményt formálni egyelőre nem vagyunk képesek.

Az eddig felsoroltak a műcsarnokban láthatók, míg a vasmunkákat, a hímzések egy részét és a bútorokat a zenecsarnok emeletén találjuk. Ezekről általános fejtegést adni azonban lehetetlen; majd más alkalommal fogunk az ottani műemlékekre egyenként visszatérni.

Végűl még azt akarjuk megjegyezni, hogy mi a katalogusra, melynek szerkesztésében az ó-szláv feliratok megfejtésében járatos szakférfiak működtek közre, valamint arra, hogy az még a kiállítás befejezése előtt megjelenjék, nagy súlyt helyezünk, mert a görög keleti egyházi művészettel hazánkban, tudtunkkal, kevesen foglalkoztak behatóan. A katalogus hivatása lesz tehát tanulmányainkat a megkívántató történelmi adatokkal, különösen pedig az évszámokkal, a mennyiben azok rajtok előfordulnak, előmozdítani. Ezen adatok maradandó becscsel fognak ugyan bírni s a kiállítás után is felhasználhatók, de a mit a kiállítás bezárta után sajnálattal fogunk nélkülözni, ha katalogus nélkül kellene ez ismeretlen tárgyak tanulmányozásához látni, az a pozitiv alapokon mozgó összehasonlítás lehetősége s ennek folytán a technikai sajátságok számbavétele; szóval az egyéni benyomás, mint a kiindulási pontok egyike, melyet megbízható kalauz volna hivatva helyesbíteni, s a mely ilyen alakban minden tudományos kutatásnál szerepel, teljesen elvész.

K. Radisics Jenő.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

Az Erdőfalvi Barlangok és szomszédos sziklák őstörténelmi leletei.

Az erdélyi érczhegység déli részében folytatott barlangkutatásaim rendén a barlangok nagy számához képest meglehetős ritkán akadok a praehistoricus ember nyomaira; de most, midőn egy hosszabb lánczolat felett Soborsintól Gyulafehérvárig gyakori utazásaim kellő áttekintéshez juttatának; bizonyos helyrajzi szabályszerüséget ismerek fel e szétszórtan mutatkozó őstelepek jelentkezésében.

A völgyalakulások kiváló befolyással bírhattak a kőkori ember idevaló lakóhelyeinek megválasztására, mennyiben a személyes védelem megszilárdítására szolgáló természeti viszonyok gondos felhasználása daczára se kivánták az egyes törzsek magukat elszigetelni. Állomásaikat megannyi útjelzőnek tekinthetjük s legalább a szóban forgó területen azok lánczolata az egykori átjárókat, forgalmi vonalakat domborítja szemeink elé.

Igy ásatási adataim egész biztossággal kiderítik első sorban azt: hogy a Maros mentén tanyázott őslakók némely, a természet által megnyitott, irányban hatoltak a parti hegység belsejébe, hol feltünő előszeretettel a szirtszorosokat domináló tetőkön s azokkal összefüggő fensikokon, barlangokban szállottak ugyan meg; de a rövid futású, elzárt völgyek felett előnyt adtak *a távol vidékek kapcsolatául szolgáló völgyületeknek.* Sok irányú megfigyeléseimet a korábbi időkből különböző gyüjteményekbe jutott leletek összeirásával kiegészítve, ezekben jelölhetem ki a szóban forgó hegyvonal déli lejtőiről s következőleg a Maros jobb partjáról kinyomozott átjárókat:

1. A *Zámnál végződő godinesdi és glodgilcsdi patakvölgy.* Ennek felső részében *Godinesdnél* egy barlang szolgált praehistoricus lakó-

helyül, de attól keletre F.-Boj falu határában egy magaslat cserép- és kőszerszámai tanuskodnak a messzi hajdankorba visszanyuló népmozgalomról.

2. Innen 35 kilometer távolságban Déváról Boiczán át Brádra vezető postaút derekán Karácsonyfalva (Krecsunyesd) és Boicza közt 5 kilom. hosszúságban megnyíló szirtrepedés barlangjai mutatnak ősrégi maradványokat, a mint ezt a karácsonyfalvi Szabó József barlangról * értekezésemben részletesebben kifejtém. A déli oldal eme ősmaradványain kívül a vízválasztón túl Brádnak menőleg *Pogyele* falu szolgáltatott idáig ilynemű leletet, még pedig a Hunyadmegyében felettébb ritkán észlelt rézkor műtárgyaiból.

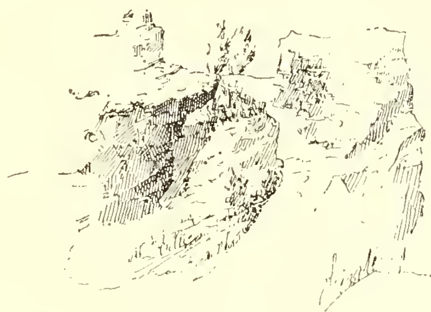
3. A déva-brádi vonaltól felfelé menőleg a promontoriumon Füzes, Csertés, Hendol, Boholt, Keménd, Arany-Rápolt faluknál észleltem a hajdankor bizonyítványait. Mindeme telepek topographiai kapcsolatban élhettek a 4-ik helyre sorolt *gyógyi völgygyel*. A tágas fővölgy élénkebb közlekedés színhelye vala aránylag a mainál is s teljesen kielégíté a völgytorkolatnál Algyógyon még 1876-ban napfényre jutott barlanglelet, valamint az átellenben Szászvárosnál Torma Zsófia úrhölgy és Sándor János tanár collegám által gyüjtött kőeszközök bátorító előjeleire alapított várakozásomat.

Mindenekelőtt a Marostól 18 kilometer távolságban Máda-Balsa, illetőleg Erdőfalva-Cseb-Glod közt éjszakról délre s három vadregényes szírtkapuval megnyíló mészlánczolatot vettem vizsgálat alá. Dolinokban és barlangokban itt is bő választék kinálkozik, mint Karácsonyfalva Boiczánál s vállalatomra különösen egy kis hegyi falu: Erdőfalva környéke volt jutalmazó, hol 2 barlangi tanyán kívül a széles hegyhátak mindenike be volt népesítve s egy magános szirttetőn erődszerű nyomok észlelhetők. Jelen alkalommal épen ezekről értekezem és az érintett lelőhelyeket egyenkint bemutatom.

I. *Piatra Pestyere = Barlangkő.* Erdőfalva egy kis katlanban vonja meg magát. A hozzávezető szirtszoroson alig surranhat át a patak s az Algyógyról felvezető út egy kis emelkedéssel éri el, hogy tulsó felén Balsára ismét hegynek folytassa futását. A közepén átfolyó kis patak közvetlen a falu felett ismét járhatatlan szorosból zuhog elé, mely 5 kilométer hosszúságban Glodról nyit neki utat. A szirtkaput jobb és baloldalon meredeken felszökellő mészszirtek alkotják, melyek közül a jobb parti homlokzat a hétköznapi egyformaságban tengődő falusiakra is oly igéző benyomást gyakorol: hogy *Menyország* (Raj) elnevezéssel adóztak bámulatuknak.

* A m. tud. Akadémia math. természettud. osztályának 1884. évi egyik ülésén bemutatva s a Mathem. és természettudom. Értesítő II. kötet 6. füzetében kibocsátva.

A Menyország meredekje alatt három barlang-üreget látunk már messziről tátongani, melyekhez egy kőfolyással ellepett hágón kapaszkodhatunk ki. A legnagyobb bejárója valószínűleg a török világból származó falazattal fogad, de ennek, valamint két társának további leirását a Marosvölgy általános barlangrajzára tartom fenn s e helyen csupán az alább mutatkozó s a helybeliek által Piatra Pestyere (Barlangszikla, Barlangkő) néven megkülönböztetett szirtszakadékra hívom fel a figyelmet, mint a mely őstörténelmi leleteivel tette magát a többiek felett nevezetessé. A Menyország szirttetőn is megfordult az ősember, mert a sziklaomladványok közt jellemző cserépdarabok felismerhetők mindenütt; de huzamosabb tanyahelyül az említett hely szolgálhatott, melynek az egész szirtcsoport feltüntetése mellett önálló rajzát idemellékelem.

Abból kitetszőleg a kúpszerűleg kimagasló mellékszirttetőbe jókora barlang nyílott egy időben. Utóbb a barlang hátsó fele ismeretlen okból, de hihetőleg egy repedés kitartó vízfolyásától, aláaknáztatva: beszakadt. Az ily módon záporok idejére szabad folyást nyert zuhatagok a megmaradt boltozatot is lassankint annyira ledöntötték, hogy ez idő szerint csupán a név (Barlangszikla) s az egymás ellen törekvő ívmaradvány tanuskodnak egykori barlang voltáról.

Átvizsgáltam a nyugati oldalt s ott úgy az elbozótosodott területen, mint a szántók barázdáiban sűrűn találtam a durván formált, roszul iszapolt és égetett s leginkább pirosas és fekete-színű edénytöredékeket. Ezeken díszítés ritkább s a peremen mutatkozó rovátkák, (körömdísz) az ujjbenyomás, főleg bordaszerű kiemelkedéseken és füleken említhetők fel a karczolatos ékítéssel együtt. Korai használatát egyik se mutatja.

Kőszerszámokból vörös jaspis és szarukő szilánkok mutatkoznak, minőket táblánk 1. sorában a 2., 3., 4. rajz ábrázol. Érdekes képviselője e telepnek egy barázdájában általam talált diabasvéső. A csiszolt felület egyik szélén valamely éles eszköztől származó bevágások ismerhetők fel. Az élezés kitünően fönnmaradt. Eredetileg a nyélbe csiptetve és háncs- vagy állati béllel felerősítve használhatták. (II. tábla 4. á.)

II. *A Muncsel tető ősteleрe.* A Piatra Pestyerénél többször említett Menyország meredély felett Muncsel nevű hegyháttá szélesül a mész. Igy a lecsepegő víz üledékéből trónforma emelvény halmozódott össze,

A Muncsel nyugatra fejlődött ki s Balsáról egy sziklaösvényen jutni el reá, mely ösvényt a Zalatnára igyekvők is gyalog, vagy lóháton igénybe szokták venni. Számos dolinái egyikébe a *Gura fára fund* (Feneketlen lyuk) nevűbe egy csermely tünik el, hogy Erdőfalva körül valahol a patak vizét növelhesse. A környék összes magaslatai közül a Muncsel emelkedik ki legjobban 786 méter széles hegyhátával s mint természetes vár minden irányban völgyekre támaszkodván, egyszerre menhelyül és alkalmas tanyahelyül szolgálhatott nagy terjedelménél fogva főleg marha-állománynyal barangolt embereknek.

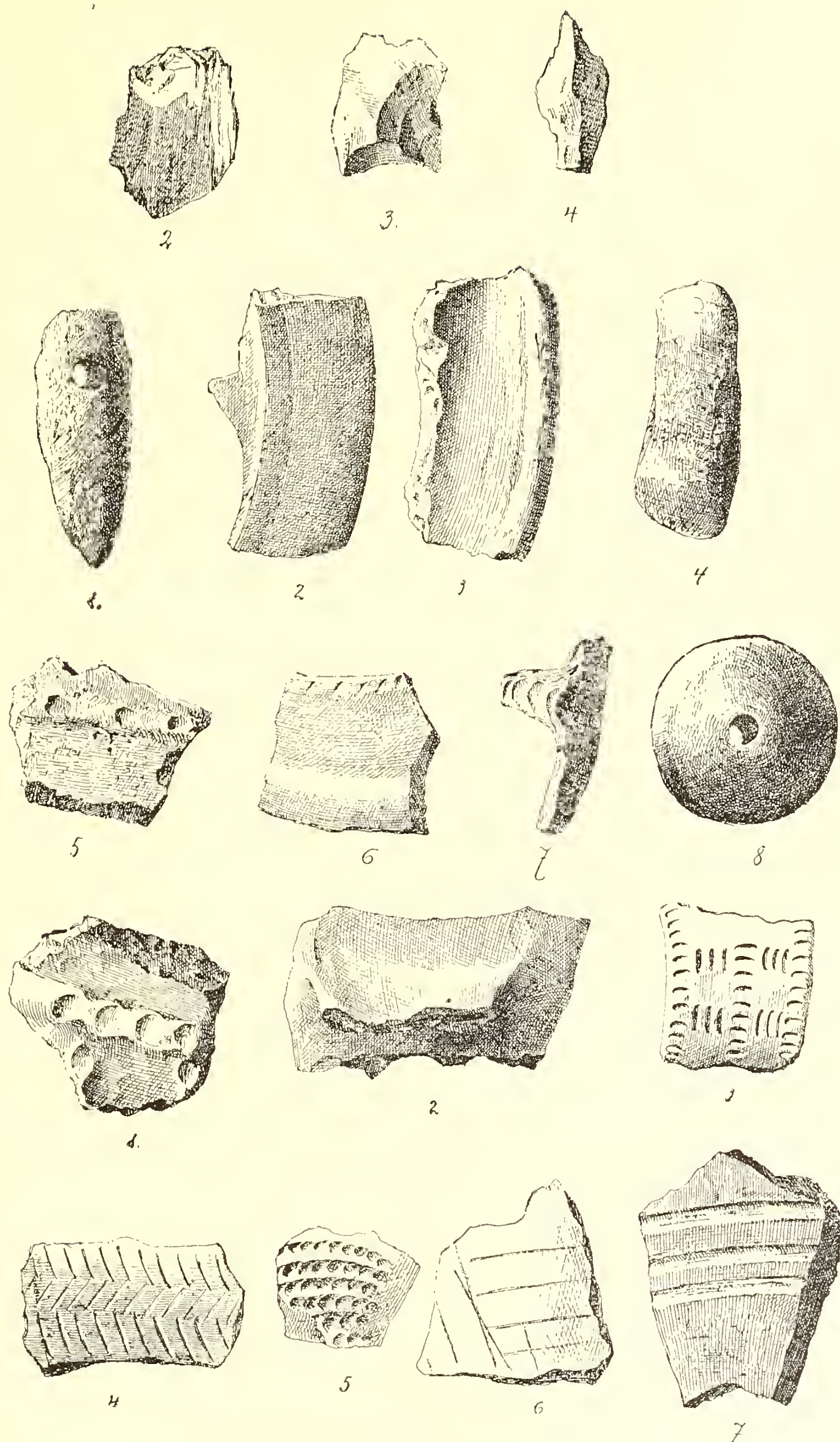
Ebbeli mivoltára a szerteszét heverő cserepek és egy hatalmas kőfejsze utalnak (a táblán 2. sor 1. sz.). A kőfejsze az e nemű példányok legnagyobbika, mert 195 mm. hosszúság mellett oldallapja 85 mm., a nyél beillesztési foka 75 mm. s maga a lyuk 23 mm. méreteket adott. Foka a használattól érdes; felülete elébb egy vésőfélével ki lehetett nagyolva, mert egyik lapján a 3 pár parallel ferde véset most is kivehető. Az ellenkező lapon a simítás elegyengette a véseteket s ott csak a fok közelében tűnik fel egy rovás. Mindkét éle egyenletesen ki van fenve, holott a fennebb ismertetett véső egyoldalú fenést tüntet fel.

Találtam még Balsán is a gör. keleti templom közelében kőkori cserepeket; de azok nem állván valamely sziklateleppel kapcsolatban, e jelentésből még nem mellőzhetők.

III. *Erdőfalva alatt mutatkozó őstelepek.* a) *A Kuun Kocsárd-barlang (Skoptye Szirgyilor).* — Visszakerülve Erdőfalvára, le kelle kerülnöm a falun kívül Algyógyról jövő úton egész addig a pontig, a hol a patak egy újabb, de rövidfutású szirtrepedésből (Tyej = kulcs) szabadul ki. A jobb partot itt is meredeken felszökellő sziklaoldal: Vurvu Cornyetuluj = Somostető alkotja, melynek közepe táján egy barlang ívezetes szája látszik. A balparti törpébb sziklafal: *Csetecz uja* (váracska) nevet visel s erről alább lesz szó. Mindezt rajzaink is bemutatják. (304, 305 l.)

Átmenve a patakon, meredek ösvény jelöli meg utunk irányát. Fennebb sűrű sarjerdőbe hatolunk s a lehajló galyak és az ösvényre települt csaláncsoportozatok ugyancsak megnehezítik az előrejutást. Előre küldött munkásaink jeladása nélkül nehezen találtunk volna rá a barlangra, melyet újabban a pásztorok is elhanyagolni látszanak.

Végre félórai verejtékes kapaszkodás után czélnál vagyunk s meglepetve állunk meg az alulról keskeny repedésnek tetsző, közelről azonban 3·3 méter széles, 10 méter magas részaránytalan ívben kialakult kapuzatnál. Meglepetésünk még jobban növekszik, a mint a meredeken emelkedő barlang végén 40 méter távolságban kifejlődött cseppkövesedés festői csoportjához érkezünk. Időnkint gazdag vízszüremlésre utalnak a talapzaton és menyezeten egyaránt feltünű cseppkőalakzatok.

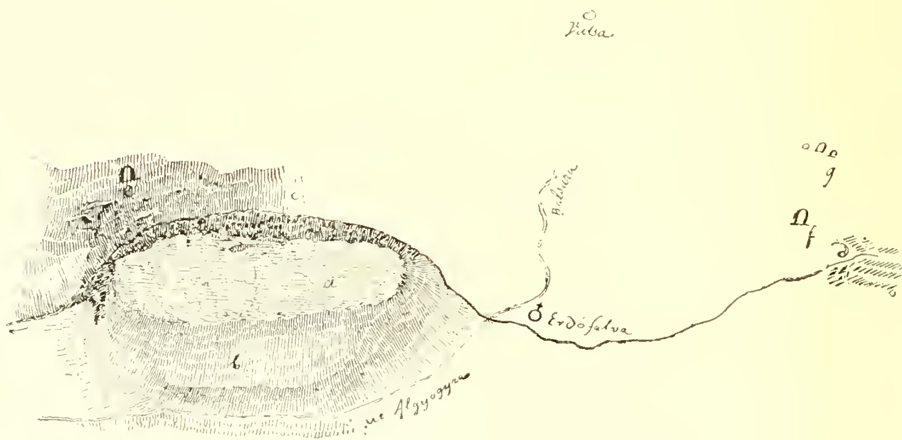

KŐSZERSZÁMOK ÉS CSERÉPRÉSZLETEK AZ ERDŐFALVI BARLANGOKBÓL.

Mellette páholysorok, tetején csonka szobortörzsként, nagy oszlop, dombsor módjára fejlődött figurák, melyeknek sajátosságát még jobban növeli a lassú hullámzatokkal szétterülő víz nyomán támadt pikkelyes, ránczos felület.

E változatos stalagmitformatio felett a boltozatról is vastag stalactit leplek, csapok, gyapjúutánzatok, tarajzatok phantasticus tömegét szemlélhetjük. Közvetlenül a nagy stalagmit-emelvényre baldacimforma — másutt ernyőhöz hasonló képződvény borul. A barlang ilyenformán cseppkövesedéseivel is számot tesz s cseppkő-barlangjaink sorát hivatva van egy újabbal gyarapítni.

Az egésznek valami idegenszerű, kisérteties hatást kölcsönöz a sokféle árnyalatban jelentkező kékesbarnás színezet, az alakoknak a

derengő félhomály okozta eltorzulása s főleg az iszonyú sokaságban felriadt denevérhad, mely felhő módjára csapong körülöttünk. Ezek tanyájáúl a balfelé benyíló mellékág szolgál; míg a főüreg sziklarepedéseiből sipongó sziklafecskék rebbennek ki.

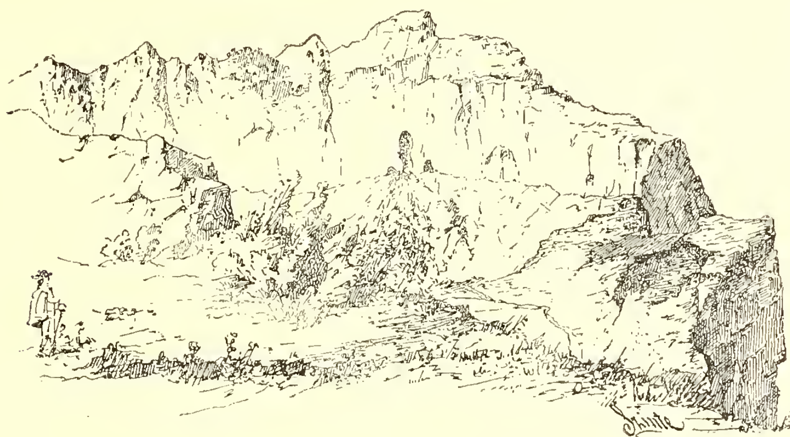
A barlang főürege a cseppkövesedéseknél éri végét s onnan jobbra (alaprajz) egy alig 20 méternyi nyulványt látunk, melynek meredekre dűlő talapzatán felmenni nem lehet. A balfelé haladó másik ágat még kevésbbé mérhettem végig, miután a talaj síkos és nehezen járható voltán kívül alig győzünk védekezni a velünk szembe szárnyaló denevérek ellen. A mennyire világításnál kivehettem, 25 méterre becsülhetjük azt az ágat, melynek menyezeti üregeiben ütötték fel tanyájukat a denevérek s a tőlük származó guano-üledék teszi részben csúszóssá épen a sziklákat.

A barlang képződéséről annyit említhetek fel: hogy az északra

dűlő mészpadok elválása tágítá ki ennyire; míg hátsó felét a gyors mészkéregképződés szükíti mind jobban-jobban.

A boltozatról leszakadó sziklatömbök a bejáró marháktól hátramaradó televényréteg alól is kivehetők. Ebben a hőmérséklet a nagy magasság miatt nincs megóva a külső levegő befolyásától s 1883. aug. 24-én d. u. 4 órakor 20° (C) külső hőmérséklet mellett az É K K nyíló barlang-szádában 13° (C), belsejében pedig 12° (C) hőmérsékletet találtam. Levegője száraz, tiszta s egész a cseppkövesedésig igen könnyen járhatjuk.

A nép ajkán Skoptye Szirgyilor (Szerbek barlangja) nevezik; de én e vidék kitűnő főurának, a mivelődés és tudomány áldozatkész, nagylelkű pártfogójának: gróf Kuun Kocsárd úrnak nevével kivánom megkülönböztetni.

Az ásatás. A főcsarnokban több helyen megkisérlett ásatás mindenütt 1. vastag humust tárt fel, mely közé 2. kavics és nagyobb kőzethulladék vegyűl. Erre 3. hamuval vegyült, szén, csonttartalmú s cserepekkel bővelkedő culturréteg következik barlangi agyaggal váltakozva. Az agyag a tüzelés helyein megkeményedett s pirosra változott. A cserepek nem egyenlő minőségű és nagyságú edényektől származnak, kézzel idomítvák. Törési lapjuk átalában leveles és földes; némelyiken vörös agyagmázt, másikon graphitos bevonatot látni. Utóbbiakon simítás nyomait is találtam. Szénvegyüléket is használtak az edénygyártásnál. Egészben, fájdalom, egy edényt se sikerült megtalálni.

Kőszerszámokúl nehány durván pattogtatott kőforgács vehető. Nagyobb eszköz nem akadt.

Fémből a legutóbbi (1884) nyáron egy vassarkantyút talált utitársam és a rajzok készítője Szinte Gábor tanár úr. E sarkanyú két

szárát egy a talp alá szolgált vaslemez köthette eredetileg össze, melynek maradványát rajzunk is világosan szemlélteti.

Az *állatvilágból* a konyhahulladékok juh-, kecske-, tulokcsontjait sorolhatom fel.

b) *A várhegy (Ceteczuja).* Mint fennebb érintettem a balparti magános szikla: *váracska = Csetecznja* nevet visel. A patakhoz meredeken szakad le; de az útig egy előfokkal hanyatlik alá. Ez előfokot Dealu zsugyele-nek (bíró hegy) hívja a nép. Feljutni is errefelé lehet. A bíró hegyre hamar eljutunk, de onnan csak a kiálló mészpadok fejei nyujtanak lépteinknek támpontot. Igy is nagy kerülővel érkezünk ki. A tetőn 6—8 méter szélességben délről éjszakra irányuló 50 m. hosszúságú elegyengetett területet látunk. A bíró hegy előfok felé le volt nyesve; egyebütt a nélkül is hozzáférhetetlen volt, és az máig. Egy sziklaösvény részleteit is megkapjuk némi keresés után. Egész alakja kiválóan védelmi positióvá minősíti, mert az utat és a patak mentét egyaránt figyelemmel kisérhetjük innen s állítólag 1848-ban is innen támadtak meg egy erre tévedt honvédcsapatot.

A nép várnak tartotta régóta s jámbor kincskeresők a rejtőző kincset minden évben igyekeznek felfedezni. Czéljaimban az önkéntes ásók munkája jelentékenyen elősegített, mert a hátrahagyott gödrökben megtaláltam a Barlangszikla (Piatra Pestyere) és Balsa mellett előfordult cserepek párjait. Csakhogy itt egy finomúl iszapolt kékes kőedényfajta is szerepel s korongon gyártott edények is vegyűlnek a kezdetleges mívűekhez. A túlnyomó és uralkodó részt utóbbiak szolgáltatják mégis. A település chronologiájához ezek a kékes edények annyiban szolgálhatnak kulcs gyanánt, hogy hasonlókat a római nagyobb castrumok helyein is találunk. Feltűnő és megemlítést érdemlő körülmény még e hegynél az is, hogy a mint Szinte Gábor tanár úr is tanúsíthatja, alatta épen azt a cerithium mészmárga-kődarabokat sikerült (s a mi fő, vésővel koczkává dolgozott formában) megtalálnunk, a minőből a dákok nagyszerű vára Gredistyén Szászváros mögött épült. Nagyobb bizonyosság okáért összehasonlítottam a két helyről hozott darabokat s itthon is meg kelle első észleletemben erősödnöm. E mészmárga pedig innen legalább 40 kilométerre a Strigy jobb partján Kőboldogfalva helységnél bányásztatott. Bár az alig pár darabban képviselteti magát e helyen, annyiban fontossággal bir, hogy a dákok az általam megvizsgált, de még nem publicált kisebb erődök mindenikénél a mesterségesen elegyengetett előfokon alkalmaztak egy kőépítményt torony, vagy fal alakjában, s a tető rendesen föld-erőd vala. Az erdőfalvi várhegynél is megvan a levésett előfok, hová egy ilyszerű kis építmény beillett.

Cserépneműkben a tetőnél is gazdagabb a lejtő. Le a hegy aljáig bőven kapjuk azokat. Az anyag megegyezik a két barlangbelivel, csak-

hogy a tökéletesebb iszapolás és technica (korong használata által) képviselői mindenütt jelentkeznek.

Egészen valószínűnek tűnik fel ezek után előttem, hogy e völgyet, mely egyik ágával a Fejér-Körös vízválasztójáig, másikkal az Ompoly és Abrud víz forrásvidékéig szolgál fel s tehát a Maros alsó terét a bányasággal legközelebbi kapcsolatba hozza: a római hódítók legalább egy őrséggel felügyeltették, miután épen torkolatába két katonai állomást is helyeztek, t. i. a csigmóit (= Germisara) és algyógyit.

Nem először észlelem egyébként a római finomabb cserépiparnak a kezdetleges barbárkészítményekhez vegyülését s midőn majd a hunyadmegyei kőbányászatokat feldolgozom, épen bő alkalmam nyílik ez egymásután kijelölésére. Az erdőfalvi várhegyen a durva mívű agyagmívesség azonban túlnyomó vala s a diszítések gyakoribb esetei más neolithtelepekről már ismeretesek. Nagy szerepet játszik az új benyomásos dísz, még pedig egyszerű dudorokon, vagy függőleges (függőszerű) toldalékos változaton (táblánkon 4. sor 1. á.) egyaránt. A 2. ábra közönséges fülalakját illustrálja. A 3. ábra szintén egy fül, melyen egy tompa stylus-félével eszközölték a három sor merőleges és két sor horisontális benyomatot. A 4. ábra egy szép piros cserépdarabon fordul elé s azt a motivumot ábrázolja, mely a halszálka utánzatáúl van minősítve. A fenyőgalyas dísztől határozottan elüt. Az 5. ábra a betüzdelt, a 6. á. az általános elterjedtségnek örvendő karczolatos czirádát tünteti fel; míg a 7. ábra egy korongon készült római edényen jő elé. Szerepel még az erdélyi neolith-telepek jellemző és szép lencsés diszítése is. Az edények színe, vastagsága nagyon variál. A cserépkészítmények sorát egy csinos vörös színű orsógyűrű zárja be (táblánkon 3. sor 8. szám).

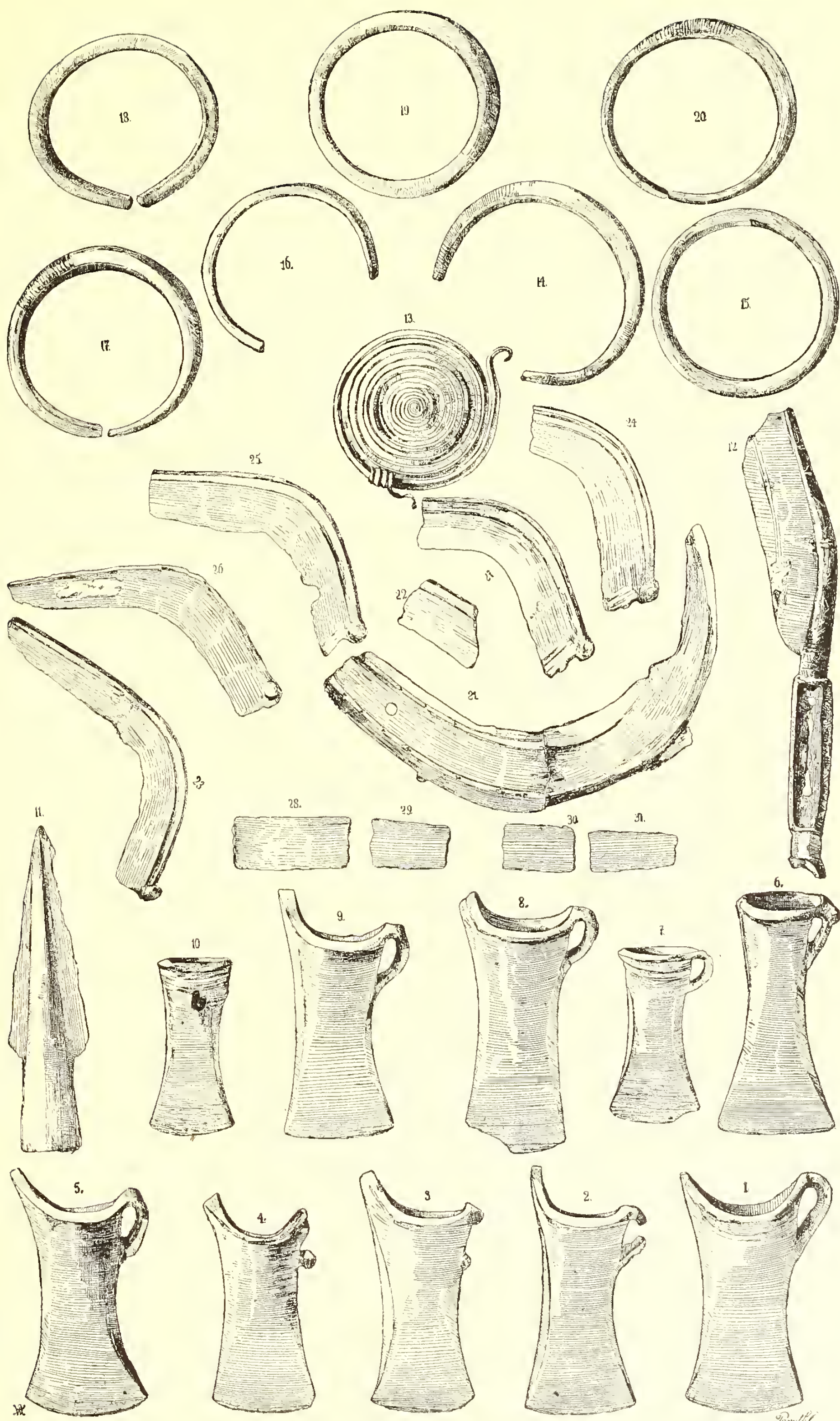
Fémekből pár földes vasrögféleségen kívül, melyek nyilván edényfestésre és toilletczélokra szolgáltak, egyebet találnom nem sikerült; de Florea Juon, ki a hegy déli lábánál kukoriczának puhítgatta a földet, a mult 1884. év tavaszán egy arasznyi hosszú s leirása szerint lándzsavégfélét ásott ki. A falusi czigány forumán réznek itéltetett a lelet s tudatlanságukban szeggé dolgozták fel. Ha ez állítás elfogadható már pedig oly naiv embertől származik, a kinek szavahihetőségében kételkedni okom nincs: az erdőfalvi várhegynek római szereplése még nyomósabban bizonyítva van. De egyébként a kőfejszén, és vésőn említett vésetek se igen származhatnak kőszerszámtól s az edények egy részének előállítási módja is haladottságra utal, úgy, hogy az őslakóknak réz, vagy bronzeszközökkel élése kizárva nincs s azért e telepeket a neolithkorból a fémkorba való lassú átmenet egyik maradványának itélhetem.

Déva. *Téglás Gábor.*

SZENDRŐ-LÁDI BRONZLELET. Ritkán van alkalmunk egy régi kincs előfordulását oly tisztán és határozottan a legelső megjelenéséig visszafelé nyomozni, mint az itt rajzban bemutatott kincsnél tehetjük. A kincset a n. muzeum első sorban Dietrich Lajos szendrő-ládi földbirtokos úrnak köszöni, második sorban az edelényi tudománykedvelő főszolgabiró Zsóry Gusztáv úrnak és végre Melczer Gyula alispán úrnak.

A küldemény kíséretében Edelényben 1885 április 2-ikán fölvett hivatalos jegyzőkönyv érkezett kezünkhöz, mely szerint «Dietrich Lajos szendrő-ládi lakos földbirtokos megjelenik s azon régiségekből, melyeket erdejében 1885 márczius hó 25-ik napján Tóth Lajos fatuskó-irtás alkalmával egy igen vén fa tövében felfedett és a melyek kezéhez átadattak, a következő darabokat terjeszti be» — (itt következik nyolcz tétel alatt a rajzban idecsatolt régiségek fölsorolása). «Előadja továbbá, hogy mint hallia, még több tárgy is találtatott, nevezetesen ilyen baltaféle (rectius sarló) több darab, egy valami lánczféle és egy olyanforma régiség, mely úgy néz ki, mint egy zsebóra, ezeket a találók vitték el magukkal talán még előszerezhetők lesznek, a fazék, melyben ezen régiség találtatott, a találók által összetöretett, t. i. mikor a leletre akadtak, a találó nem tudván még, hogy a tárgyak ott vannak, fejszéjét belevágta: — azonban megkísérlendi a cserepjeit még összeszedetni s összeállítani, az eredményt közölni fogja. Kéri ezen, valamint a még összekerülendő, régiségeket a magyar nemzeti muzeumnál elhelyeztetni, illetve azokat a magyar nemzeti muzeumnak adományozza.»

Egy másik kísérő iratból, melyet a főszolgabiró április 30-ikán az alispánhoz intézett, megtudjuk még azt is, hogy Dietrich Lajos úr erdejét, a hol a lelet színre került, «Kőbánya-tető»-nek hívják s hogy a fazék, melyben a bronzokat találták, körülbelül négyliteres tartalmú volt. Az elveszett darabokról se ekkor se azután nem érkezett semmi hír. Igy tehát be kell érnünk a hazafias buzgósággal fölajánlott kincs meglévő részével. Van pedig tíz tokos véső (1—10. szám), ezek közt hét csücskös végű (1—5 és 8, 9), a mely typus hazánkban gyakori és jellemző, egészben épek, csak a 2., 3., 4. számú fülén van régi csorbulás, az egyiknek (10. sz.) nem volt füle. — A lelet érdekesebb tárgyai közé tartozik a kés (12. szám), melynek pengéje és markolata csonka, mindkét része egy tagban volt öntve és csak a markolatlemezek állottak külön két darab csontból vagy fából; a mélyedés, melybe erősítve voltak, meglátszik a nyél két oldalán; a nyél alighanem karikával végződött. A kés idoma a bronzkor fejlettebb formái közül való, háta párhuzamosan futó vonaldíszekkel van ékítve. — Csat csak hat van (21—26) s ezek közt csak kettő ép, (23., 26. sz.) az egyik ketté van törve (2. sz.), de meg van mindkét darabja, egy másiknak is megvan két töredéke (22. és 27. sz.), de nem teljes a sarló; a hatból öt a legegyszerűbb

SZENDRŐLÁDI BRONZLELET.

gombos typus sorába — egy a nyéllemezzel biró formájuak közül való, a sarló nyélfelőli fele párhuzamosan futó karimával bír, e két vastagodás s a lyuk a nyél megerősítésére szolgált. — Fegyver kétféle van, az egyik lándzsacsúcs (11. szám) a legegyszerűbb formából igen sérült szélü szárnyakkal, a másik egy tőrpengének látszik négy darabja lenni, (28—31. sz.) azon fajta pengékből, melyeknek nincs középső gerinczük. Ékszer több volt a kincsben. Ezek közé tartozik a korongos tekercs (13. sz.), melynek rendeltetését nem tudjuk határozottan megállapítani. Négyélü bronz huzalból készült, mely tizennégy hajlásban tekerődzik a központ körül s a közepe valamint a vége felé keskenyül. Külső vége horogformára kihajlik és hegyes; legkülső hajlásán apró hengerded tekercs vagyon, melynek egyik vége nyilván eredeti állásából ki van forgatva. Kérdés vajjon e tekercs nem volt-e egy más korongnak a végtagja, mely által az a meglévővel összefüggött. Ily hengerded hajlások által függ össze a felső-dobszai tekercs-fibulának négy tekercse egymással.[1]

Valószínűbb azonban, hogy a szendrő-ládi tekercs egy nagyobb, öttekercsű fibulának volt a végtagja s csak a mikor onnan letört, volt önállóan használva.[2] Ezt a föltevést támogatná, hogy azok a tekercsek is rendesen négyélü huzalból készültek; de nehézséget okoz az apró hengertag, melynek ily föltevés mellett nem érthető a rendeltetése.

Ily körülmények közt tehát a 13. számú darab magyarázata egyelőre nyílt kérdés marad.

A leletből még kezünkhöz jutott nyolcz bronzkarika, melyek közt két zárt (15. és 19. sz.) a többi nyitott végü, ez utóbbiak közt három rovátkos vonalakkal díszes, a karikák teste legtöbbször majdnem kerek átmérőjü, csak egynek (16. sz.) s egymás hasonló karperecz három töredékének belső oldalán egyenes a fölület.

A leletben előforduló idomok egytől-egyig magyarországi bronztypusok és némely alakok, mint a kés és a csücskös vésök, a bronzműveltség haladottabb korára vallanak. *Hpl.*

MOSONYMEGYEI ÁSATÁSOK. Második közlemény.[3] V. Nemesvölgyi sírmező. Ezen sírmező az, melyen a mosonymegyei régészeti társulat az elmúlt 1884-ik évben legnagyobb tevékenységét fejthette ki, mert gr. Batthyány József ezen, köpcsényi, uradalmához tartozó hegyi legelőjén az ásatást legkészségesebben megengedte.

Azon hírt vevén, hogy ott évekkel ezelőtt egy záporeső után a szántóföldek valamelyikén egy szép cserépkorsó találtatott és az eke

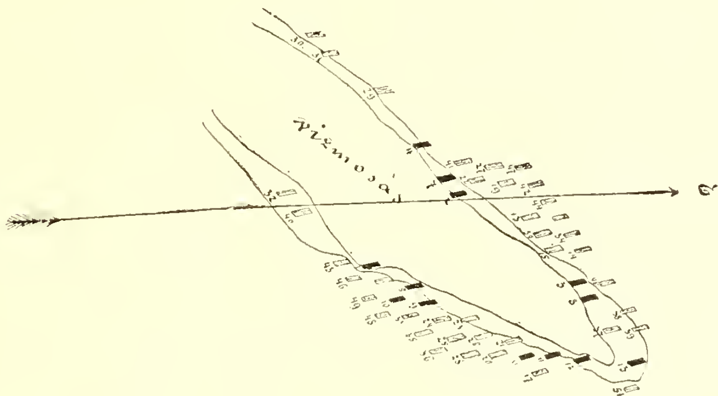
[1] Lásd e fibulát a N. Muzeum 1. teremének XLIV. táblájának 31. száma alatt.
[2] Ily letört tekercseket lásd N. Muz. 1. terem XXVI. 19—21. sz. alatt.
[3] Az első közleményt lásd a 199—206. lapokon.

ugyanazon földön kődarabokat vet föl, Deininger Imre és Breuner Ágost urakkal arra a helyre rándultunk.

Első ásatásunk eredménytelen volt. Egy újabban kezdett árok azonban lazán egymáson heverő gránitkövekre vezetett, ezek mellékén a talaj majdnem kizárólag elporhadt téglák vörös és feketés maradványaiból állott. Ásatás közben a segédkező uradalmi juhászt is kérdezgetvén értesültünk, hogy ő a közeli vízmosásban csontokat és egy kis bögrét talált.

Igy jutottunk az igazi nyomra, siettünk a jelzett vízmosáshoz és az addig sikertelen munka után bő kárpótlást találtunk.

A kérdéses hely Nemesvölgy helységétől északra alig 1000 lépésre szelid emelkedésü lejtőn elterülő legelőn fekszik, talaja kemény lősz kavicscsal keverve, magasabb részein agyag; ebben a hegyoldalról leomló esővíz 6—8 m. mély 10—12 m. széles kimosást idézett elő,

melynek mindkét partján sírok találtatván, már sok sír tartalmát elsodorta az ár.

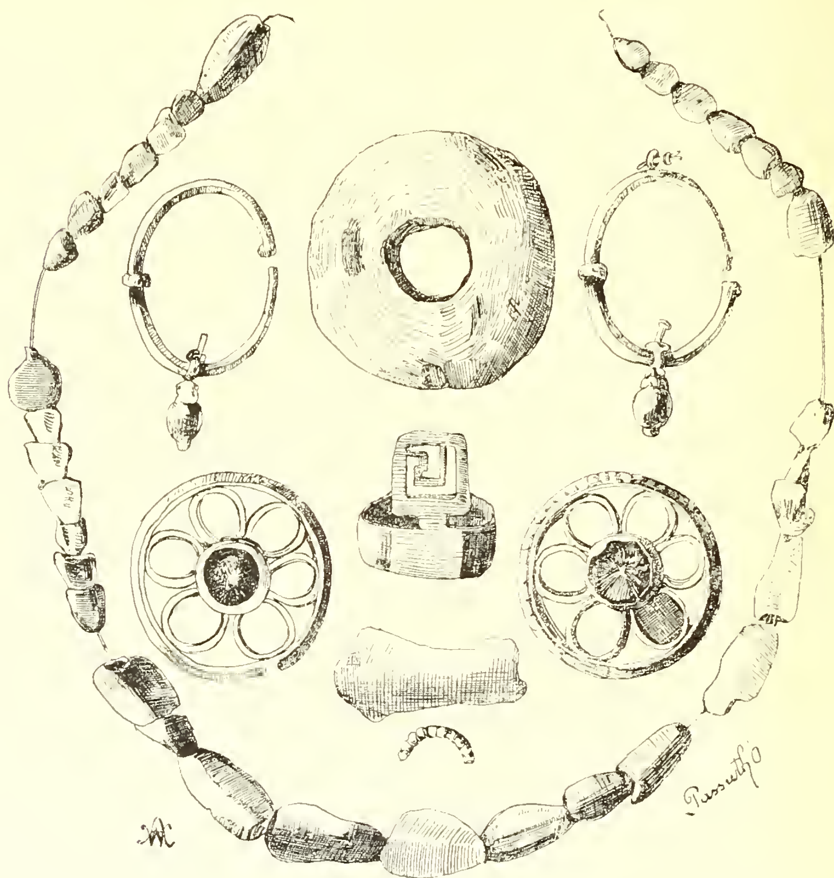
A meredek partok megvizsgálásánál a délkeleti oldalon egy, az észak-nyugati oldalon két sír keresztmetszetét mutatta a sírok behányásánál hozzá keveredett — bár igen csekély mennyiségü — humus; a gyep felszínén azonban a legcsekélyebb emelkedés sem árulja el a sírok helyét.

1-ső sír. Női sír, 134 cm. mély, csontváz hossza 161 cm., az alsó végtag felkarcsontjának hossza 41 cm.; erős csontváz; mellette éllel biró 5 cm. hosszu, 1½ cm. széles, 2 mm. vastag késpenge; a tetem baloldalán a lábnál primitiv bögre, ebben feküdt egy 31 mm. magas orsógomb, kiálló éllel, 7 mm. átmérőjü lyukkal, csillámmal vegyes finom agyagból jól égetve, feketés szinű és sima külsővel. A tetem jobb fültáján fülfüggő bronzból, sötétkék üvegcseppel, a karikának csak fele találtatott meg. Ezen függő igen díszes lehetett, de a rézrozsda annyira ellepte, hogy a diszítés ki sem vehető. Mellén 15 drb fekete gyöngy a napraforgó maghoz hasonló alakban és külömböző nagyságban.

2-ik sír Női sír. (Lásd az idezárt képes táblát.) A lábnál bögre, mindkét fülben bronz függő, jobb kezének egyik ujján egy nagy bronz gyürű, széles

karika és felül a karikától elálló, áttörött bronzlappal. Nyaka körül 36 gyöngy, mellén két 29 mm. átmérőjü kerek bronzlappal a köntöst összetartó csattot képezhette.

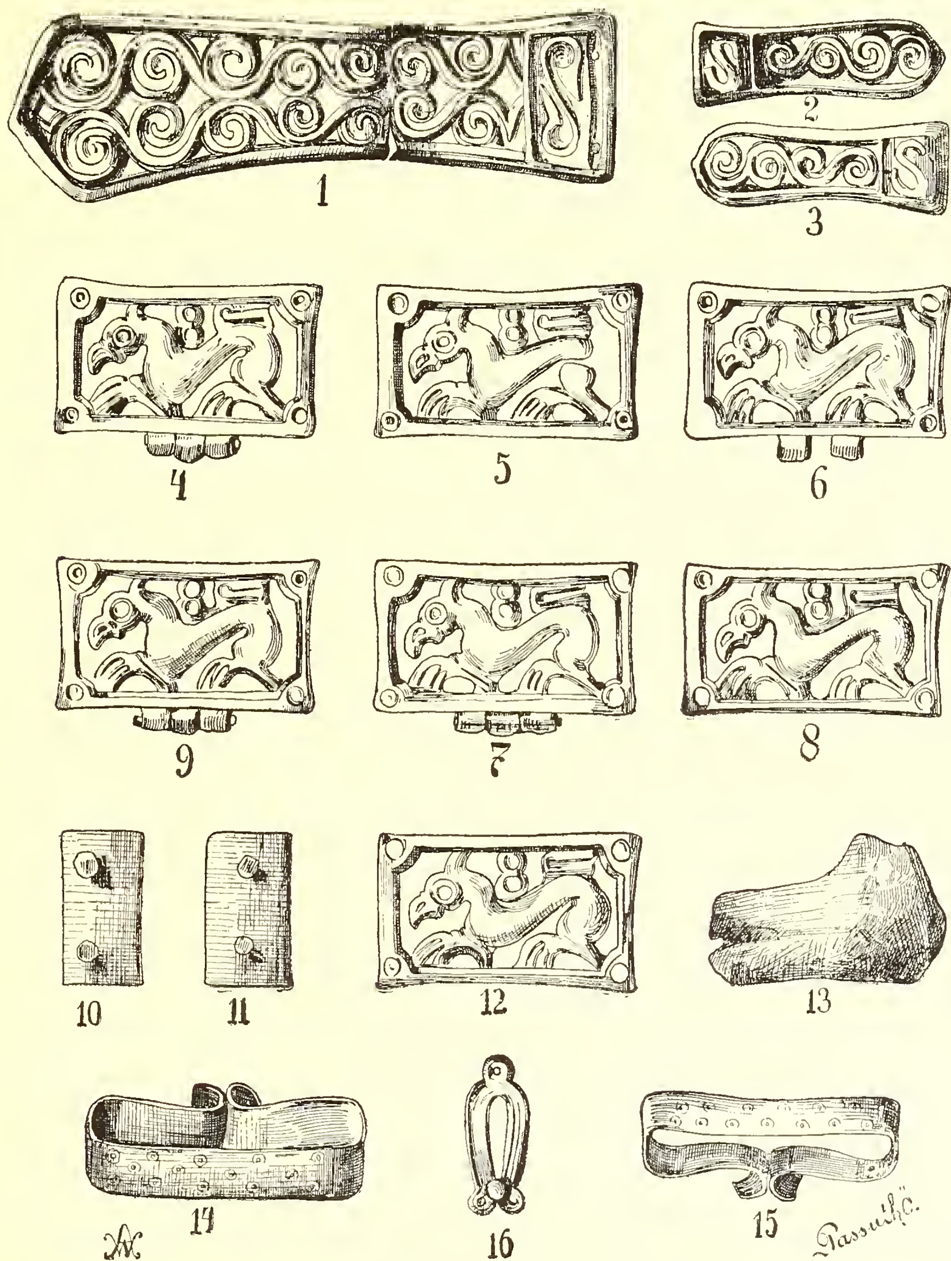
3-ik sír. Ez volt a legérdekesb, nemcsak mert kettős sír vala, de a csontvázak méreteinél fogva is. A sír mélysége 137 cm. Jobb kéz felől feküdt a nő, csontvázának hossza 175 cm. és megfelelően erős, igy az állkapocs $12^1/_2$ cm. széles. A nő jobb keze mellett 45 mm. átmérőjü lapos orsógomb. Balfülhelyén a fentihez hasonló bronz függő, a balfülhelyen csak a kék gyöngycsepp találtatott meg, ezen kívül 5 gyöngy a mell felett elszórva — a később megtalált kéznjj a szirony által egészen jó karban conserválva és zöldre festve, kétségtelenné teszi, hogy ezen gyürű volt, mely azonban — sajnos — fel nem találtatott.

A NEMESVÖLGYI 2. SÍR TARTALMA.

A balról fekvő férfi valóságos óriás volt, mert csontváza 195 cm. hosszúsággal birt, a csontok pedig feltűnő erősek és aránylag legjobb karban fentartva. Az alsó állkapocs szélessége 13 cm., az alsó állkapocstól a fejtetőig $19^1/_2$ cm. az alsó végtag felkarcsontja pedig csak 43 cm. volt, mi nem hosszú lábú vézna, hanem aránylag nagy törzsű emberre vall. Ezen tetem bronz dísztárgyakban gazdag volt. Oldala mellett háromélű nyílvég vasból, késpengének darabja, több szétmállott vasdarab; balfülénél bronz spiralis, a test körül, a csipőn felül főleg baloldalt $4^1/_2$ illetve $3^1/_2$ cm. mérettel bíró 7 darab bronz csatt, áttört munka, a négy szegletében egy-egy lyukkal biró keretben griffmadár. A tetem dereka körül széles szíj-övvel bírt, mely ott, hol bronz tárgygyal volt díszitve, a szirony

által felismerhető állapotban megóvatott, ezen öv végét képezhette azon szép bronz tárgy, mely 11 cm. hosszú, 3 illetve majdnem 4 cm. széles, áttört-művű bronz szíjvég (1. ábra); ezen szíjöv díszítését képezte még a szíjra ráhajtott, bekar-

A 3. SÍR TARTALMA.

czolt körökkel díszített szíjlemez (14., 15. ábra), két-két szeggel bíró két kis lapos bronzlemez (10., 11. ábra), két kisebb méretű bronz szíjvég (2., 3. ábra), végre egy 3 cm. hosszú lyra alakú bronz tárgy (16. ábra), mely szintén övdísz lehetett; más rendeltetését nem ismerjük.

Ezen három sír kiásása után a választmánynak jelentés tétetvén, annak határozata folytán 1884 augusztus 27-én nagyobb erővel láttunk a munka folytatásához és pedig a következő eredménynyel.

4-ik sír. 45 cm. mélységben. Ezen sír csak a felső karcsontnál kezdődött, a többit már elmosta a víz. Nyaktájon egymásba fűzött kettős bronz karika, egy ép és egy törött gyöngy találtatott. Gyermeksír lévén, a koponya vékony és törékeny és így megmenthető nem volt.

5-ik sír. 93 cm. mélységű kettős sír, ugyanazon irányban, de megfordítva, fejjel délnek feküdt benne két gyermek, a koponyák szorosan egymás mellett, az egyik igen szétmállott kicsi, a másiknál — bár nagyobb — a felső metsző fogak még nem voltak kiválva, szintúgy az utolsó zápfogak még az állkapocsban bentaláltattak. Ezen sírban a nyaktájon két, egyenlőtlenül megtartott, vaskarika találtatott. Ezen sírt is legnagyobb részt elmosta a víz, mert csak a mellkas és koponyák voltak meg.

6-ik sír. Női sír, mélysége 138 cm. Az eddig Lébény és Szentpéteren majdnem minden női sírban talált, égetett orsógomb itt feltünő nagy volt, ugyanis átmérője 5·1 cm., vastagsága 1·1/4 cm. és csípője alatt feküdt. Lábánál féloldalra fordúlva nagy, fekete bögre. Térdein alól nagy szarvasmarha-konczcsont keresztbe fektetve. Feltünő, hogy egy állkapocsban jobbról-balról csak egy zápfog jelentkezik, különben a csont oly egynemű, hogy a többi zápfogak helyének még csak nyomát sem mutatja.

7-ik sír. Sekély gyermeksír, feltünően lapos koponyával, úgy hogy a szemüregek a homlokon állani látszanak, egyéb csontok egészen elkorhadva, a lábnál igen kicsi bögre.

8-ik sír. 110 cm. mély férfi-sír, jobb térde mellett háromélű vasnyíl-vég, lábánál nagy bögre, mellette konczcsont. A koponya, mely úgy látszik sírbatétele előtt beütve lett, vagy akkor zúzatott szét, megőriztetett.

9-ik sír. 70 cm. mély, kifejlett férfi-csontvázzal, mely 176 cm. hosszú, alsó végtag felkarcsontja 42 cm. Feje mellett faszén-darabok, hasán vas csattdarabok, bal czombja mellett vaskés, balról két darab háromélű nyílvég vasból, lába végén bögre, ebbe beleállítva kisebb marha-konczcsont.

10-ik sír. 111 cm. mélységben. Csontváz hossza 170 cm. jobb keze mellett, hasa táján hosszú vaskés, lábánál bögre, mely némi bekarczolt díszítéssel bír.

11-ik sír. Víz által részben elmosott női sír lábfelőli vége. A női sírt jelző orsógomb 4, illetve 3·8 cm. átmérő mellett 1·1 cm. vastag. Találtatott ezen kívül vaskés pengevég, lábánál konczcsont, lábvégnél földdel telt bögre.

12-ik sír. 150 cm. mélységben, rendetlen fekvésben talált csontok és két koponya, elkorhadt vaskarika-darabkák és kis bögre.

13-ik sír. 195 cm. mély. Az ásás a medenczecsont körül kezdetvén meg, hol vékony gombszerű övdíszt képezett bronzlemezt találtunk, azonban reánk sötétedvén és sürgönyileg hazahivatván, augusztus 29-én hajnalban az ásásnál segédkezett fentemlített juhászra bíztuk a sír kiásását.

Ezen sír leletei és az ásatás folytatása czéljából szept. hó 26-án dr. Nagy Kristóf egyleti titkár úrral a helyszinén megjelenve, a fenti sírban talált két nagy nyílvéget átvettük és az ásatást következő eredménynyel folytattuk :

14-ik sír. Mélysége 160 cm., női váz, hossza 170 cm., lábnál bögre, balkézújjainál orsó, jobbkéz-újjainál vas késpenge, nyaka körül fekete, szegletes gyöngyök, fülei mindegyikénél egy függő, hosszú elkorhadt koponya.

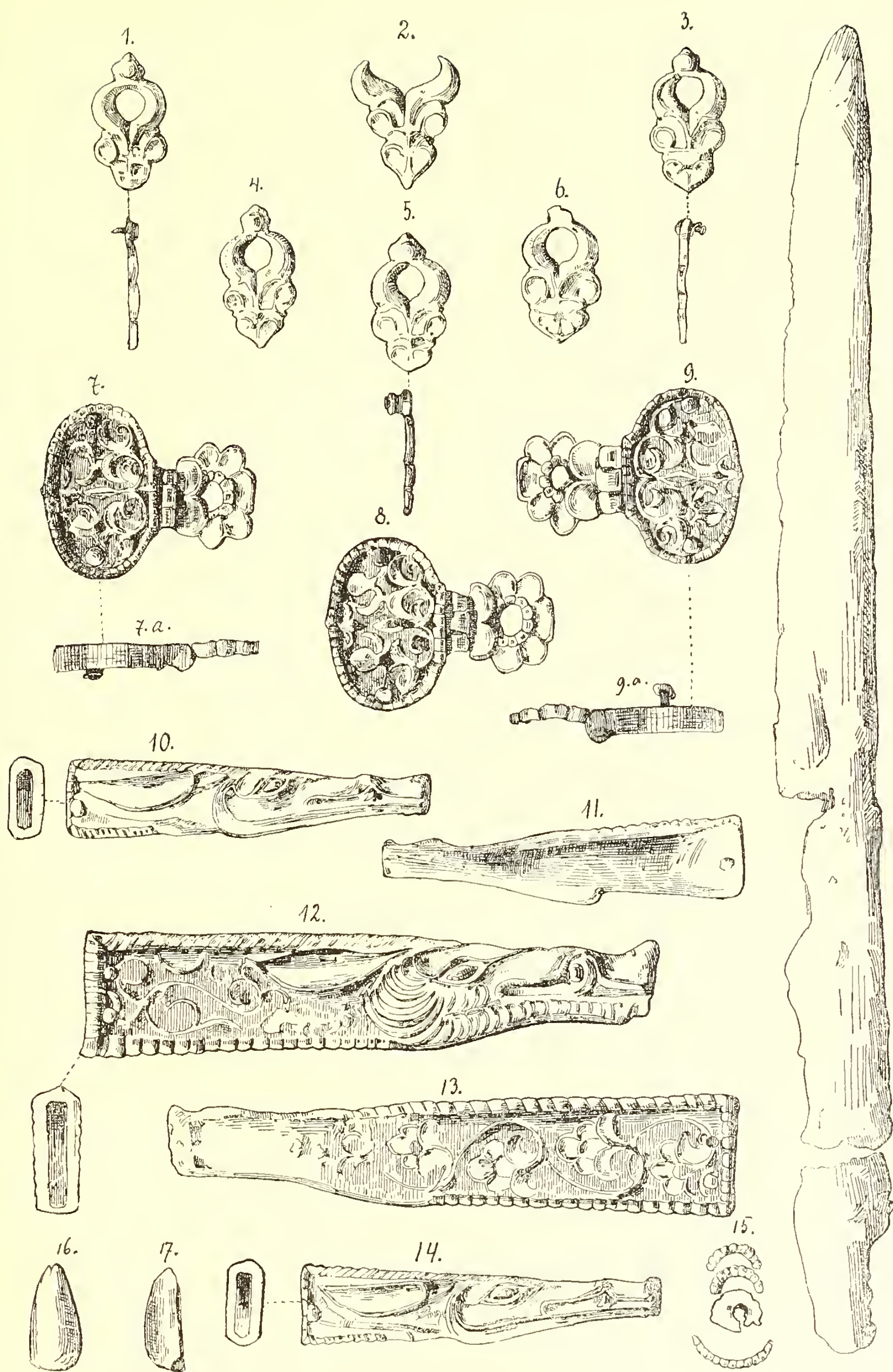
15-ik sír. Mélysége 90 cm., gyermekváz, hossza 100 cm., jobb térde mellett vaskés, koponya és csontok elkorhadva, — a fej felett bögre.

16-ik sír. Mélysége 70 cm. gyermekváz teljesen elkorhadva, csakis a lábnál levő kis bögre találtatott.

17-ik sír. Mélysége 110 cm., női váz, hossza 150 cm., lábfejnél bögre, medenczecsont baloldalán orsógomb, koponya megőrizve.

18-ik sír. 50 cm. mély, váz teljesen elkorhadva, a lábnál volt bögre az ásásnál megsemmisült.

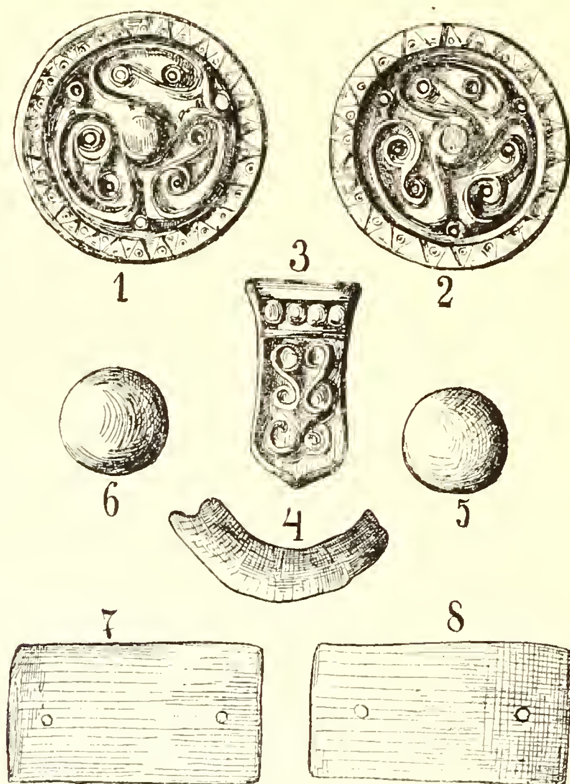
19-ik sír. 150 cm. mély ; női váz 150 cm. hosszú, lábvégnél elkorhadt vas késpenge, a jobb térden felül orsógomb, balkéznél fekete, szegletes gyöngyök, két fülhelyen két sodrott fülfüggő, koponya összetörött, a váz felső része jobb arczra fordúlva.

A 22. SÍR TARTALMA.

20-ik sír. 160 cm. mély, — csontok elkorhadva, valószínüleg két váz, a sír közepén jobbkézről vas kés és néhány fekete gyöngy.

21-ik sír. 175 cm. mély; férfiváz, hossza 175 cm., a bal lábszár fölött és jobb lábszár alatt keresztbe fektetett konczcsont, a lábvégnél egy kis rakás baromficsont. Bögre nem találtatott. Balkéznél csákány alakú vas fegyver, jobbkéznél háromélű nyílvég és vaskés; a medenczecsont felett, az első hátgerincz-csigolya alatt körbe, tehát a vállat körülövedző elkorhadt szíj, ennek maradványai között vas karika, bronz csat; dió alakú üres csörgő, melyen a patina által megőrzött szövetmaradvány látható; hat gömbölyű és 16 más alakú övdísz és szíjvég. A kis kapocs-forma bronz tárgyak az övtől lefelé a bal térdig terjedőleg találtattak.

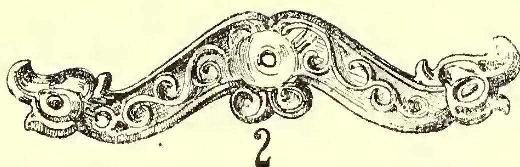
A 27. SÍR TARTALMA.

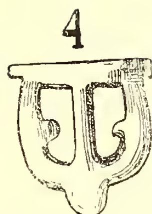
22-ik sír. 170 cm. mély, — férfiváz hossza 188 cm. Bögre nem találtatott; a két alsó lábszáron keresztbe fektetett konczcsont, a lábvégnél nagyobb rakás baromficsont. Jobb térd mellett vaskés (ábra), medenczecsontnál egy gyöngy (16—17. ábra), három nagyobb (7—9. ábra), két kisebb bronz csat (1—6. ábra) és három szép, hosszú, övdísz. Koponya a gyűjteményben.

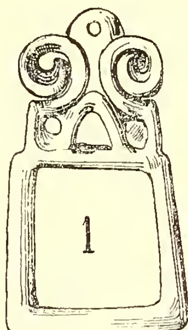
23-ik sír. 130 cm. mély, — váz hossza 170 cm., lábszárakon konczcsont; mindkét kéz a térden; balkéznél vas kés és vas karika. Koponya a gyűjteményben.

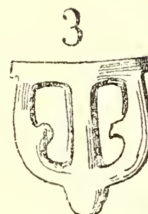
24-ik sír. 125 cm. mély, — váz hossza 170 cm., balkéznél nyílvég és vaskarika, bronz csat és bronzlemezek, koponya elkorhadva.

25-ik sír. 130 cm. mély, — váz hossza 152. Lábnál bögre, erre fektetve konczcsont, jobb térd mellett vas csat és vas kés, egy nyílvég; koponya összezúzva; alsó állkapocs a gyűjteményben.

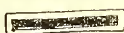

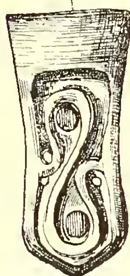

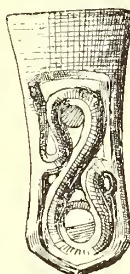

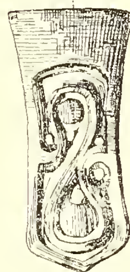

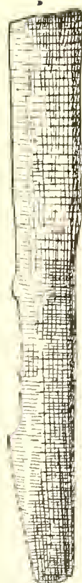

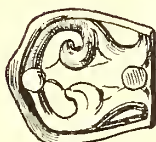

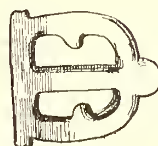

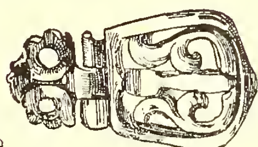

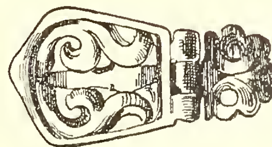

A 38. SÍR TARTALMA.

26-ik sír. 170 cm. mély, — 189 cm. hosszú női váz, rendkívül nagy és erős csontozattal. Bögre nem találtatott, a lábvégnél konczcsont és baromficsontok. Bal lábszár mellett orsógomb, nyaknál gyöngyök, fejnél két függő, koponya a gyűjteményben.

27-ik sír. 150 cm. mély, — váz hossza 183 cm. ; medenczecsont körül két nagy gombalakú (1—2. ábra) és 5 másalakú bronz övdísz (3—8. ábra).

28-ik sír. 120 cm. mély, — váz hossza 190 cm., elkorhadva; baltérd felett vas karika és kés.

29-ik sír. 150 cm. mély. Váz hossza 150 cm., tárgy nem találtatott ; bezúzott koponya a gyűjteményben.

30-ik sír. 90 cm. mély. Gyermekváz hossza 108 cm., egyéb tárgy, mint a lábnál összetörött bögre, nem találtatott.

31-ik sír. 132 cm. mély. Váz hossza 133 cm., vékony csontok ; lábvégnél konczcsont és baromficsontok. Jobb térdnél két darab medenczecsont körül gyöngy ; fejvégnél bögre.

32-ik sír. 80 cm. mély, 90 cm. hossza. Elkorhadt kis gyermekváz, tárgy nem találtatott.

33-ik sír. 170 cm. mély, — korhadtság folytán a váz hossza már meg nem állapítható ; lábnál nagyobb bögre, medenczecsont mellett bronzkarika, a hátgerinczcsontok mellett hosszában gyöngyök, a fejnél két függő.

34-ik sír. 175 cm. mély, — váz hossza 185 cm. Tárgy nem találtatott ; koponya a gyűjteményben.

35-ik sír. 112 cm. mély, — váz hossza 170 cm., a lábszár mellett vas kés ; koponya a gyűjteményben.

36-ik sír. 130 cm. mély, — váz hossza 160 cm., más tárgy, mint a lábnál lévő bögre, nem találtatott.

37-ik sír. 160 cm. mély, — váz hossza 170 cm., balkarja a dereka alatt, ugyanott bronzlemez. Koponya a gyűjteményben.

38-ik sír. 132 cm. mély, — váz hossza 174 cm., lábvégnél nagyobb bögre és a felett konczcsont ; a csipő felett több bronz övdísz (lásd a képes táblát). Koponya a gyűjteményben.

39-ik sí.r Mélysége 87 cm., váz hossza 186 cm., lábnál törött bögre; ebben baromficsont ; jobb térdénél vaskarika és nyílvég.

40-ik sír. Mélysége 45 cm., sír hossza 70 cm. Kis gyermekváz, teljesen elkorhadva.

41-ik sír. Mélysége 126 cm. ; női váz hossza 182 cm. Lábnál bögre, baltérdnél orsógomb, ugyanott vaskés, fejnél két függő, koponya a gyűjteményben.

42-ik sír. Mélysége 123 cm., női váz hossza 186 cm. Letakarásnál az orsógomb csákánycsapás alatt összetörött ; baltérd mellett kés, nyak alatt gyöngyök, fejnél két függő.

43-ik sír. 155 cm. mély ; női váz hossza 150 cm., lábnál konczcsont.

44-ik sír. 75 cm. mély elkorhadt csontokkal, váz hossza meg nem határozható.

45-ik sír. 192 cm. mély ; váz hossza 190 cm. a nyakcsigolyákig ; sem a fej, sem más tárgy nem találtatott.

46-ik sír. 170 cm. mély ; — női váz 185 cm. hosszú ; más tárgy, mint a fejnél lévő két függő, nem találtatott.

47-ik sír. 180 cm. mély, — női váz hossza 190 cm., láb mellett kés, lábvégnél bögre és külön rakás baromficsont, mellette bögre — balkezében csúcsos alakú orsógomb, nyaknál gyöngyök. Koponya jobb oldalán függő ; a baloldali legszorgosb kutatás daczára sem találtatott meg, miből azonban még nem következik, hogy ne lett volna.

48-ik sír. 120 cm. mély, 132 cm. hosszú. Csontmaradványokon kívül csakis a lábnál lévő kis bögre találtatott.

49-ik sír. 150 cm. mély, — váz hossza 175 cm., lábnál törött bögre, jobb lábszár mellett a térdnél vaskés, — a fej nem találtatott.

50-ik sír. 140 cm. mély ; női váz hossza 160 cm., lábnál kis törött bögre, baltérdnél orsógomb, fej balra fordítva.

51-ik sír. 158 cm. mély, — a sír rövidségénél fogva a fej és lábak nem fekve, hanem felszorulva, — tárgy nem találtatott.

A már feltárt 52-ik sír a beállott est és a három napi fáradozásból keletkezett kimerültség folytán már kiásható nem volt.

A munkások minden sírt csak annyira takartak fel, hogy legalább fél lábnyi föld a vázak felett általuk érintetlen marad, ezen réteget magunk távolítottuk el, minél a munkás csak a felkapált föld eltávolítása által segédkezett. Az ásatás e helyütt a kőkeménységű lösz és kavics között rendkívül nehéz és a nagyrészt csak csákánynyal teljesíthető munka csak nagy és időt rabló elővigyázattal eszközölhető. A további ásatást könnyíti azon körülmény, hogy a kiásott sír helyére tűzött szőlőkarók által a sírok egymástóli távolsága és szabályos sorokbani fekvése meghatároztatván, most már minden következő sír fekvése majdnem pontosan meghatározható. *Dr. Sötér Ágost.*

Lovagok temetője Csorna-Csatáron. Visszaemlékezve, úgy tudom, szép megyénk * területén alig merült még fel valamely régészeti lelet, mely oly általános érdekeltséget keltett és a képzelő tehetséget oly annyira lefoglalta volna számára, mint a hír, hogy Csorna határában a Csatár nevű majorban a fövényvájók egy lovára ültetett vitéz csontvázát ásták ki, még pedig bronz lándzsával és bronz nyakpereczczel (torques), vas zablával és kengyelvassal.

De ha indokolt volt a nagy közönség kíváncsisága, nem kevésbbé kellett érdeklődnie magának a szakembernek, a bronz és vas régiségekből álló lelet iránt. Simon Ödön alispán irántam való szíves hajlamából és a tudomány iránt való nemes érdekeltségéből a lelt tárgyak Hannibal Jenő szolgabiró hivatalos jelentésének másolatával együtt véleményadás végett átadattak.

Hamar belátván, hogy ily esetben a tanulmány nem az iróasztal mellett, hanem csak a helyszínén igérhet várható sikert: Csornára rándultam, hol a vendégszerető prælaturában, mint a tudomány szolgálatában álló utas, érdemen fölül való fogadtatásban részesültem nem csak, de feladatom kényelmesebb teljesítése körül is a legelőzékenyebben támogattattam. 1878-ik évi junius hó 21 én a Csatár majorban boldogult Hannibál Jenő szolgabiróval megjelenvén, az általam napszámba fogadott munkásokat az ásatásra megkívánt szerszámokkal ellátva találtuk.

A lelhely maga a majortól északra eső egy dombos magaslat, mely keletről nyugatra terjed el talán 200 lépésnyi hosszaságban és 40—50 lépésnyi szélességben a körül lévő jó legelő jócskán kopár részét téve. A fölületet 3—5 ásónyomra termőföld képezi, az alatt pedig sárga fövényréteg terül el.

Mindenekelőtt vizsgálódva körül nézvén azon pontot, melyet a majorosgazda azonosnak jelelt, melyen a szolgabirói jelentés szerint az

* Sopron.

urasági cselédek a homok ásása közben a felebb említett bronz és vas tárgyakat lócsontok és ember-csontvázzal lelték, azt én is az ásatás folytatására tűztem ki.

Vagy három negyedórai, eleinten léha ásatás után találtam egy egészen ép ember-csontvázra, mely lábával keletnek fordítva volt elhelyezve, karjai a test oldalához, kézfeje pedig a czombhoz illesztve, jobb oldala mellett egy hegyetört hat hüvelyknyi hosszu késpenge vasból (5. sz.) és egy olyformán lepattogtatott tűzkő, hogy az egészben hasonlít a nemrég még használt kováspuskákéhoz. Ily nyugodt helyzetben a csontváz nem látszott igazolni a béresek által állított lóhátoni eltemetést, annál kevésbbé, mivel vele és körülötte lócsontok sem kerültek elő; de igen és pedig feles számmal agyagból égetett valami durvább edények cserepei. Délutánra az ásatás iránt érdeklődő vendégek jöttét is gyanítván Csornáról a prælaturából, a sírt érintetlenül akartam hagyatni addig, és azért a földet a csontváz körül mind leásattam és elhordattam, mi által az egész szembetünőbb lett és a csontváz úgy mutatkozott, mintha az egy magasabb ravatalon volna kiterítve. E közben szándékomat el nem árulva, az archæologiai furót sétabotnak használva, magam vagy 500 lépésnyi távolságba mentem a mező szélén lévő árokhányást kutatni, vajjon nem mutatkoznak-e ott is holmi cserépedények töredékei, vagy más jelek a hajdankorból; de csakhamar megfordulván láttam, hogy a buzgó szolgabiró a kimagasuló csontvázat azon idő alatt bánatomra széthányatta, azon kíváncsiságból, hogy tán annak dereka alatt volna még valami érdekes tárgy elrejtve. Bánatomra, mondom, mert így a csontváz részletes megmérése lehetetlenné volt téve, úgy hogy e nyomon csak azt mondhatom, hogy az egy középnagyságu nő méretével egészben véve megegyezhetett. Nőre következtettem már azért is, mert lócsontok nem találtattak mellette; hogy pedig kés volt vele adva a sírba, ez feltünő épen nem lehet, mert a Lipp Vilmos által a keszthelyi Dobogón felfedezett női sírokban akárhányszor került elő az ily vaskés; mire szolgált azonban hölgyünknek a tűzkő, azt majdan csak úgy leszünk képesek eldönteni, ha több hasonló előjövetelek fognak összehasonlítára rendelkezésünkre állani.

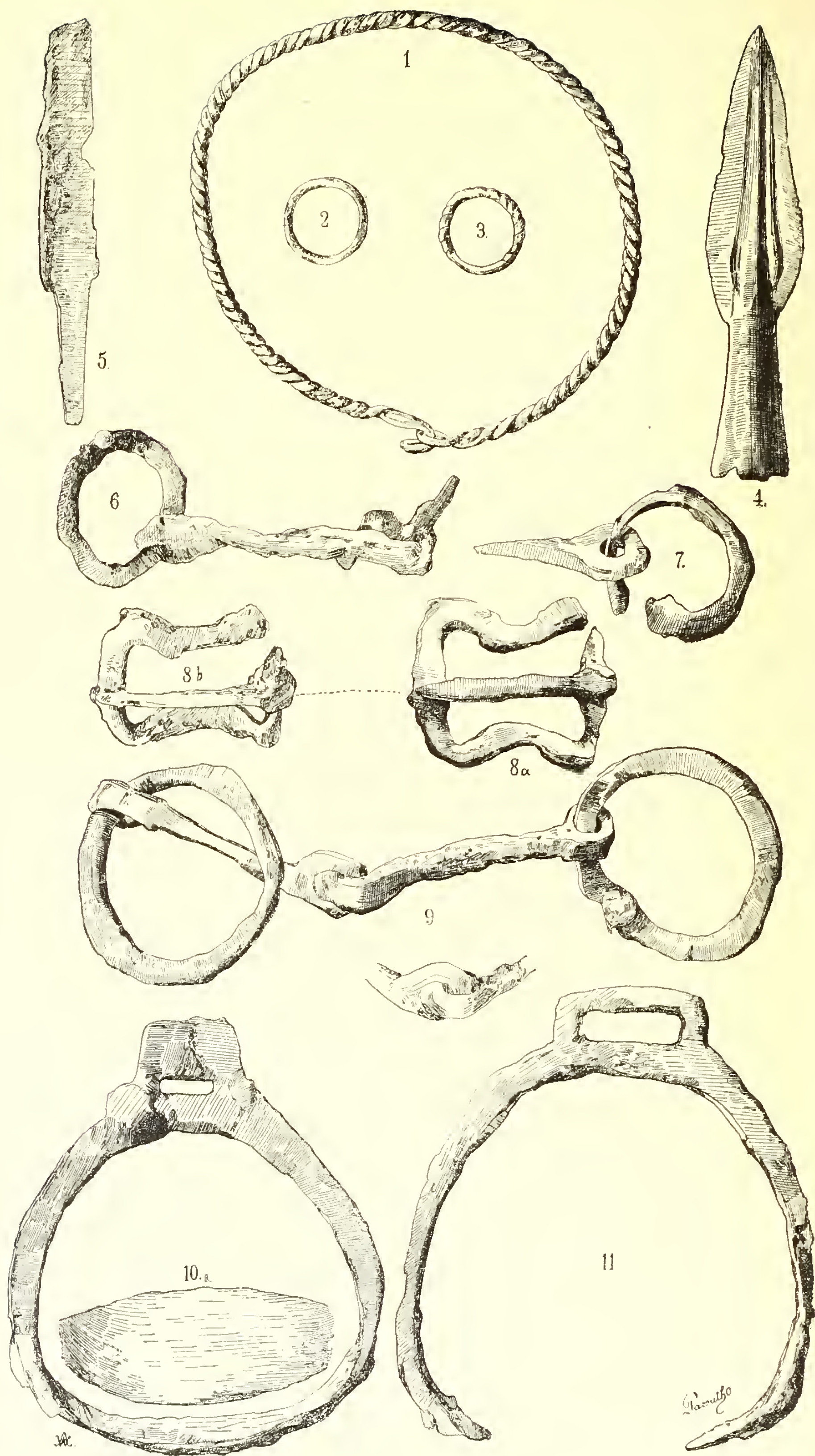
Az eddigi, habár nem is nagy eredmény, serkentőleg látszott hatni a különben most már figyelmesebb munkásokra, kik ugyanazon irányban egy ölnyi távolságban a második sírfészket terítették fel, de az abban lelt csontváz némileg elszéledve és egy lócsontváz darabjaival összekeverve, és csak az emberkoponya volt ép állapotban. Ennek láttára a munkások már nem engedték volna csak vita alá is venni a tényt, hogy a halott lován ülve lett volna eltemetve! és ez magam előtt is ily kérdőjelül tünt fel. Ezen sírfészekben egy szélesebb talpu, de aránylag kis lábra szánt kengyelvas találtatott (10. sz.) egy töredezett, de annyira a meny-

nyire összeállítható lándzsával, melyet a rozsda nagyon megviselt. A harmadik és negyedik sírban — a tetem keltezése mindig az maradván — szintén egy ember- és lócsontváz lett felfedezve és az egyikben egy bronz karika síma fölülettel és egy hüvelyknyi átmérővel (2. sz.) Még két sírt sikerült ugyanazon irányvonalban felteríthetni: ezekben az embercsontváz a lóéval mind a két sírban úgy találtatott, hogy a ló az embertetem baloldalán feküdt alig 3 lábnyira. E sírból való a kisebb alaku, ketté törött vas zabla (6., 7. sz.) és egy nagyocska csatt vasból, mely egészen hasonló a mai hevedercsatthoz (8*a*, 8*b*). Az ötödik sírban a lovag és lócsontváz hasonló elhelyezésben tünt fel egy bokor kengyelvassal, melyek közül az egyiknek talpa kitörött. (11. sz.). A hatodikban egy három darabra törött vas lándzsavég került elő és egy tekercses bronzkarika (3. sz.) — Igy, habár a nyári nap még magasan állott is az égen, a számra hat sírban talált vas tárgyakat, cserépedény-töredékeket, a hat emberkoponyát és az ötből kiválogatott egy lókoponyát elnyalábolván, a munkát beszüntettem; mert megelégedtem a zsákmánynyal, mely ha nem is belértékre, de régészeti jelentőségben mindenesetre meglepő volt, már csak a lócsontvázak miatt is. Azután meg csakis két kis karikát fedezvén fel bronzból, azt kellett hinnem, hogy a szolgabiró által az alispánnak beküldött bronz tárgyak ezen vaskori lelettel csak is esetleges összefüggésben állanak.

Ily puritanus szellemben irtam meg még 1880-ban az alispánhoz nyujtott jelentésemet, ma miután előttem fekszik Vég Adorján értekezése a nemes-ócsai temetőről (Arch. Ért. XIV. kötet, VIII—X. füzet XL. l. közölve) igen kész vagyok e merev nézetet elejteni, mert egy lovával eltemetett vitéz sírjában ott szerepel a bronz-torques és a tekercses bronz-karika, de hiányzik a lópatkó és sarkantyú, egyiránt a nemes-ócsai és a csorna-csatári leletben. Úgy hogy a két leletnek egykorunak kell lenni, és egy és ugyanazon népfajra mutat vissza.

Lássuk tehát a rókát kereső béresek által talált és a szolgabirói jelentéssel a megye központjára küldött tárgyakat és a hasonlatosság a nemes-ócsai és a csorna-csatári leletek közt ki fog tünni. Első helyet igényel itt a nagyon is mérvadó torques. 1. sz. szakasztott képe a nemes-ócsainak, csak hogy a miénknek kapcsolója épen van megtartva, bronzlándzsacsúcs, melyen a köpütől a lándzsa hegyéig végig nyulik el a szárnyakat erősítő borda (4. sz.), egy a 6. 7. számunál sokkal nagyobb zablavasból (9. sz.) és két kengyelvas, mely egészen hasonló a már említettekhez (11. sz.).

Ha a temetkezési pontot nézzük: egy a rónából kimagasuló dombot, azt leszünk hajlandók hinni, hogy a hely gondosan kiszemelve lett csak választva közös nyughelyül azok számára, kik békében elköltöztek övéik köréből és tűzhelyük mögül. A mit észlelünk, nem a közös

1
2
3.
4.
5.
6
7.
8 b
8 a
9
10. a
11

csontgödör, hanem sorban futó arányos távolságban elkülönített sírok, mindenikben egy-egy ember és lova temetve. De még inkább ellene mond minden hevenyészetnek a ló nélkül talált és a szelid nyugalom egész pompájában fekvő csontváz, mely a munka kezdetén mint első lett felásva, és melyet én — mint felebb mondám — asszonynak tulajdonítok. Azonban mindez nem tiltja, hogy harczias népre következtessünk; lovas néptörzset meg már épen kényszerülve vagyunk elismerni. Feltünő lehetne hát, hogy sem sarkantyú, sem lópatkó nem került ki a földből, ami azonban épen a régiség mellett szól, mert akkor e két vaskészülék nem volt még használatban. A Don melléki kozák ma sem ismer sarkantyút és e helyett lovát kancsukával biztatja, mint azt 1849-ben hazánkban is láthatni elég szomorú alkalmunk volt.

És most, habár tartózkodva is, és hivatottabb ethnographus tekintélyének szivesen meghajolva, a népfajt és a temetkezés idejét is meghatározhatnók. Semmi kételylyel sem fogunk találkozni, ha a temetkezési időt a tizedik századra teszszük, mi a honfoglalással, mint már bevégzett ténynyel esnék össze, mikor t. i. itt Rábaközben végkép letelepülhettek a besenyők, egy a magyarral rokon nép, melynek dédunokája a mai rábaközi magyar ember.

A besenyők megszállva tartották a Rábaközt, és Árpás lehetett székhelyök; mert Jula, a nádor az árpási besenyők jogait felsorolva megerősíti egy számukra 1222-ben kiadott oklevéllel; Mosonyban Oroszvárig, Győrben Barátiig terjeszkedtek ki. Lovon szolgáltak; hosszu kardot viseltek: «Nam illis mos est — — equorum pernicitate admodum delectari» mondja róluk Bonfin Dec. II. Lib. IV.

És így, habár a nemes-ócsai sírokat szaktársunk Végh Adorján a kunoknak vindicálta, talán most e sorok olvasására kész velem alkura lépni és befogadni a besenyőket oda Csallóközbe is — de ha nem, én legalább a kunokkal itt Rábaközben — hol letelepedve soha sem voltak — nem tudnék mi tévő lenni.

Az emberkoponyákról nem szólok, azokból hat darab és egy lókoponya most is gyüjteményemben van, hol azokat Dr. Török Aurél tanár úr nagy érdekkel átnézte és a hetediket az igazgatása alatt álló anthropologiai muzeum számára elfogadni szíves volt.

Soprony, 1885. september havában. *Paúr Iván.*

AZ Ó-BUDAI HAJDANI «FEHÉR-EGYHÁZ» KERESÉSÉRE IRÁNYZOTT LEGÚJABB FŐVÁROSI ÁSATÁSOK EREDMÉNYE. II. közlemény.*

Az ildom és méltányosság azt hozza magával, hogy a szerzőt, kiből idézünk, kinek művét bíráljuk s állítmányait fölhasználjuk ... meg is nevezzük. Némethy úr, ki nálam olvasta legelőször Nagy Lajos király metalisát és Perényi nádor parancsát, kinek ezen okmányok tartalmáról, a murus dirutusról szóló ponton kívül, melyet Tolth Titus úr, Ruppból épen a legfőbb jelentőségű «*usque ad*

* I. közl. l. Arch. Ért. 206. l.

finalem lapidem» szavak kihagyásával írt ki — előbb fogalma sem volt : N. úr mégis teljesen ignorálja és ignoráltatja az olvasóval, hogy *én voltam az első, ki a metalis nagy fontosságu tartalmát a közönség előtt feltártam, ki a Fehéregyház keresésével a lapis finalis döntő jelentőségére utaltam, és ki az újabb időben e téren a discussiót megnyitottam.*

Ám olvassa végig mindazon szerzők műveit, kik eddig a Fehéregyházról és Árpád sírjáról írtak, és kiket N. úr az idzett füzet 164-ik lapján — bár hiányosan — elősorol, van-e köztük rajtam kívül egy is, a ki e metalissal foglalkozott, kutatásainak alapjául azt vette — avagy csak meg is álmodta volna, hogy a lapis finalisnak e kérdésnél *mily döntő a jelentősége és mily szükséges annak megállapítása, hogy e lapis finalis, t. i. a római vízvezetéki pillérek végsője hol állott?*

A mennyiben tehát N. úr e czikkében úgy gerálja magát, mintha e téren ő lett volna Tolth úrral együtt a kezdeményező, és szándékosan elhallgatta, hogy azt a keveset is, mit a metalisról tud, tőlem tanúlta; bár ez sem fogott rajta, bátorkodom egész szerénységgel kijelenteni, hogy a kezdeményezés elsőségét, mely szerint t. i. én voltam az első és egyedűli, ki az 1355-ki határjáró és Perényi nádor parancsa álláspontjára helyezkedve, *ez alapon* kezdettem a Fehéregyházat keresni — én magamnak vindicálom : Suum cuique.

Katona István jeles történetírónk (Tom. III. ord. X. 140—141. lap) már egy századdal előbb figyelmeztette az illetőket, kik Árpád sírját akarják keresni, hogy az 1355-ki határjárást tanúlmányozzák. Fájdalom, én e jó tanácsról csak Thaly Kálmán 1860-iki értekezéséből értesűltem, midőn vizsgálódásaimmal már készen valék. Sok munkát és fáradságot kíméltem volna meg, ha Katona jóakaró intéséről előbb lett volna tudomásom.

Némethy úr e figyelmeztetést első művemben is olvashatta volna ; de ő Katonát, a Fehéregyházzal foglalkozott írók közt, nem is említi. Ő a határjárásról szóló királyi oklevélnél sokkal többre becsűli Tolth Titus úr körmönfont dialektikáját és «Dilich máskép Schäfer» látképét. Ez ízlés dolga. De ha egyszer arra határozza el magát, hogy Nagy Lajos diplomájára is hivatkozzék, a legkevesebb mit kivánunk az, hogy ahhoz ne toldjon semmit, azt ne ferdítse s ne hallgasson el belőle semmit.

Pedig N. úr ezt teszi. Igaz, hogy ezt az őt e búvárlatokban megelőzött Tolth Titus úrtól tanúlta ; de mi az ügyvédnek szabad, az nem szabad a történésznek, minőnek magát Némethy úr kétségen kívül tartja.

A minoriták klastroma a finalis lapis mellett a Fehéregyházra nézve egyik fő helyhatározó. Ha tudnók, hogy hol állott, akkor tüstént reá mutathatnánk az Alba Ecclesiára. Se baj ! N. úr tudja ! Ime itt van, úgymond, az ő látképe előterén, és ennek bebizonyítása kedvéért hivatkozik a Nagy Lajos-féle metalisra is «mivel, úgymond, az utolsó kő (a római vízvezeték végső pillére) akkor — t. i. Nagy Lajos korában — sem lehetett más, mint a mai utolsó kő (a Mária-kő = Maria am Stein) **tehát** *közvetlen az utolsó kőnél volt a határjelző is :* a minoriták zárdájánál...» Már előbb pedig előre bocsátotta, hogy «Igy Nagy Lajosnak 1355 évbeli okmánya». Az olvasó tehát szentül azt hiszi, hogy e határjelzést, mely az Alba Ecclesia helyének meghatározásánál döntő, Nagy Lajos király okmánya adja *igy* elő. Már előbb olvasta, hogy Dilich máskép Schäfer «legidősb» és «leghitelesebb» látképén, az előtéri romok a minoriták telepéül vannak megjelölve. Semmi kétség ! gondolja magában az olvasó : Némethynek igaza van, a minoriták klastroma itt állott ! Kissé megdöbben ugyan, midőn látja a nagy távolságot, mely a Mária-kő és a Kerekmalom közt létezik, és pillanatra talán kételkedni is kezd, vajjon lehetett volna-e az 1800 vagy 2000 lépésnyi távolságnál a metalisban azt mondani, hogy «a minorita zárdának a kapuja, a Radl-malom mellett képzelt Alba Ecclesiára *néz,* kivált ha a figyelmes olvasó észrevette talán azt is, hogy itt a magister és discipulus között oly nagy eltérés van, mint a mekkora a távolság a Mária-kő és a Kerekmalom között, mert Tolth Titus meg a minoriták zárdáját ép oly megdönthetlen érvekkel a Radl-malommal, illetőleg az itt képzelt Alba Ecclesiával *közel szemközt* helyezi, mint a hogy egy utczában a házak egymással szemközt állanak.

Ámde N. úr igen expeditiv történetbuvár. Minthogy már értekezése elején meggyőződését fejezte ki : «hogy Tolth József és fia Titus «szerencsésen» meghatározták a Fehéregyháza helyét a Radl-malomnál», ő tehát mindenképen

azon van, hogy bajtársainak, illetőleg elődeinek e dicsőséget juttassa, egyelőre a papiron.

E végből N. úr az 1355-iki határjárás mesterileg szétszaggatott szövegébe az ártatlan «*közvetlen*» szócskát csusztatja be, miáltal az ide vonatkozó passzusnak értelme az lesz, hogy «közvetlen az utolsó kőnél volt a minorita zárda-féle határjelző», vagy is, hogy a minoriták zárdája közvetlenül a mostani Mária-kő mellett állott, a mi pedig egészen hamis, mert:

Az 1355-iki okmányban eme határjelző közvetlen közeléről egy szó sincsen. Ellenkezőleg, *az utolsó, vagy jobban mondva a* végső *kőtől, egész a minorita-zárdáig két egész méta van az okmányban fölemlitve:* egyik a földből fölhányt határjelző (per quamdam metam terream), a másik pedig maga a minoriták székházának fala (ad murum curiæ fratrum minorum). Tehát a végső kő és a minoriták zárdája közt a távolságot — minthogy itt a határ akadálytalanul a síkon futott, és pedig egyenes irányban délnek, — legalább is 1500 lépésnyire tehetjük, mely számhoz azonban nem ragaszkodom, mert a minoriták klastroma helyét eddig csak valószinü föltevéssel gondoljuk a Flórián-tér közelében.

Miért hallgatta el tehát N. úr e két metát? hisz erről a határjárás oly világosan szól, hogy annak valódiságáról kételkedni nem is lehet. És miért mondja, — hivatkozva ismét az okmányra, — hogy a metalis «*csak* a minoriták templomán *túl* jön be a városba, és halad az utczák között, *tehát* (!) a minoriták templomának a városon kívül kellett állani». Hisz az okmány szavai szerint a minoriták mellett már utcza volt, «innét átkelve az utczán, a királyné jobbágyának majorja mellett ment tovább» (abhinc trunseundo vicum, circa allodium seu domum coloni reginalis stb). És ebből nem az következik, hogy a minoriták klastroma a városon kívül, a Mária-kőnél állott, hol bizonyára utcza soha nem volt? hanem ellenkezőleg állott már bent, vagy legalább a város szélén.

Es mily meggondolatlanul vetette oda a categoricus állítmányt, hogy «az utolsó kő akkor *sem lehetett más*, mint a mai utolsó kő, vagyis: hogy a metalis finalis lapisa, a mai Mária-kő volt és más nem is lehetett», erről majd alább fog N. úr meggyőződni, ha ugyan előre el nem határozza magát, mint eddig tette, hogy szándékosan ignorál mindent, mit én mondottam.

De nem! Ő mindent nem ignorál. Azért, mert művemről mélyen hallgat, értésemre akarva ezáltal adni, hogy ez mind lirum-larum, — czikke végén mégis, amúgy lesből, ugyancsak excurrál ellenem, és mossa árva fejemet, leczkéztet, kétségbevonja *megbizhatóságomat*, megvonja tőlem a föltevés lehetőségét is, hogy valaki engem a történelmi kutatás terén «*alapos*»-nak tarthasson. Itt tehát N. úr ismét önállólag lép föl, saját szárnyára kél, elhagyva mesterét. Mert Tolth Titus ur, ámbár az 1355-iki okmányt az 1510-iki nádori parancsot és ezekre alapított minden érveléseimet kegyetlenül meghurczolta, össze-vissza hasogatta Ó-Buda egész határát, szegény Nagy Lajos király portióját három vagy négy részben adatta ki, és mindezekről oly megbizható térképet is készíttetett, minő Ruppé a Schwanfelder tava mellékére varázsolt Árpád sírjáról (!), Fehéregyház helységről (!) és Árpád völgyéről (!) — de Tolth Titus úr személyemet még sem bántotta.

Némethy úr ellenben a megbizhatlanság és felületesség vádjával illet, egy pár fölkiáltó jel alakjában, mit a «megbizható» és «alapos» szavak után zárjel alatt oda jegyzett.

Es mivel érdemeltem én e súlyos megrovást? Némethy úr fölfedezte, mint maga is bevallja nagy örömmel, hogy én Schier Xistus ama budai német polgárát, kitől e szerző a Fehéregyházra vonatkozhatólag is idéz egy német mondatot, Windeck Eberhardnak neveztem, a ki pedig Zsigmond király történetirója volt. Nyomban megfejti ugyan maga a tévedés okát, mert Schier, úgymond, idézve a budai német polgár «*esetlen*» szavait, a 66-ik lapon «memoratus»-nak vagyis olyannak nevezi őt, kit már előbb említett, és csakugyan a megelőző 58-ik lapon Windeckből idéz szintén német szavakat, — én tehát azt hivém, hogy ez az «esetlen» szavu német polgár Windeck Eberhard volt. Ebből áll a nagy bűn mit elkövettem. Szolgáljon némi mentségemül, hogy én Windeck Eberhard Chronicáját a közkönyvtárakban kerestem, de midőn érintett művemet írtam, azt semmikép nem tudtam megkapni. És így esett meg rajtam a tévedés, mire, úgy hiszem, elég lett volna egyszerüen utalni. Ennél nagyobb

tévedés is megesik nálunknál sokkal nagyobb embereken, — e miatt nem volt szükség engem bántalmazni. Különben a Schier Xistusban talált idézetet híven reproducáltam, és elmondottam reá nézve véleményemet Tolth Titus úr ellenében, ki a német polgár e kijelentésére «Templum B. M. V. ist unweit von des Francken Pölchen mill, alwo rechter Hand auch ein closter gestanden, hat geheissen Teraigház» igen nagy súlyt fektet; míg Pray szerint a Tereigház nemis Fehéregyházat, hanem Törökházat jelent, mit N. úr állítása szerint helyesnek tart maga Schier és Knauz, sőt úgylátszik maga Némethy úr is, ki eme budai polgár szavait «esetleneknek» mondja, nem törődve azzal, hogy ezáltal Tolth urral szemben nagy ellentmondásba jő.

Egyfelől tehát N. úr esetlennek, vagyis hiábavalónak mondja a budai polgárnak Schiernél idézett mondatát, másfelől mégis keményen támad: miért neveztem el e polgárt helytelenül? és feddőleg jegyzi meg: «Sic fabricatur historia».

Először is mi nem vagyunk történetirók, N. úr engedelmével legyen mondva! Parányokat, egyes adatokat szolgáltatunk a historia számára, habár ez egyik-másik *nagy* munkánknak, például a Budát ostromlott császári seregek *gyóntató atyáiról*, a Szent János kápolna «*kincseiről*», a felhévvizi *apátságról* stb. szólóknak aligha fogná hasznát vehetni! Azután meg vagyok győződve, hogy historiát fabrikálni, úgy mint azt Tolth és Némethy úr teszik, csakugyan nem szabad.

Hisz minden, mit a Fehéregyházról ketten eddig összeírtak, a tévedéseknek nagy halmaza, s egész művök egy nagy tévedés. Egész könyvet kellene írnom, ha azt mind helyre akarnám igazítani és megczáfolni, mit «esetlenül» mondanak, mit mivel sem tudnak bizonyítani, és mi merő ellentétben áll az okmányok tartalmával és az akkori helyzetből nyilatkozó tényekkel.

Bucsúszóképen hadd álljon még itt néhány szó a Clarissákról. N. úr, ki mindig a tekintély apodicticus hangján beszél, a 172-ik lapon azt írja: hogy a «Victoria» téglagyárnál kiásott templom falai más templomé *nem is lehettek*, (!) mint a Clarissa apáczáké. Már most Henszlmann Imre barátom ne buvárkodjék, ne kutasson tovább . . Némethy úr mondja, hogy itt nem lehetett más mint a Clarissák temploma! — És mivel bizonyítja ezt? mert ott, úgymond, a 60-as években számos sír találtatott és közelében patak volt, (?) — Krumhelt ferdeje — mely Fehéregyházán felül futott (?) a kolostor felé stb. Ez a föltevés ismét csak Némethy úr agyában létezik, ki a Fehéregyházat a Radl-malomnál képzeli.

A mostani «Victoria» téglagyár mellett 1860-ban kiásott sírok rómaiak voltak, erről N. úr értesülhetett Rómer Flórisnál. Ha ezek közt voltak keresztyén sírok is, miről nem tudok, ebből nem lehet azt következtetni, hogy itt a Clarissák temetkeztek. De igenis lehet következtetni azt, hogy itt a rómaiak idejében is út volt, mivel a rómaiak az utak mellé helyezték el sírjaikat, és következtethetjük azt, hogy a metalisban többször említett via Hujoniensis a régi római úttal azonos.

A Clarissák templomát *1335-ben* kezdte Nagy Lajos és anyja Erzsébet királyné építeni. Az 1355-iki metalis szerint e díszes templom már állott: aliam (*solemnem* ecclesiam) in honorem Beatæ Virginis pro usu Sororum Sanctæ Claræ Ordinis Beati Francis ei ex nostris Sumptibus Regalibus et Reginatibus *de novo ædificari et construi fecimus.*

Mivel pedig a határjárás *e tájon* szállott le az esztergomi országútra, okvetlenül megemlíti vala a *díszes* templomot, ha ez 1355-ben már ott állott volna, mert egész közelében, vagy épen mellette kellett elhaladnia. De a metalis e tájon csak az Alba Ecclesiát említi, a Clarissákról hallgat, és ez oknál fogva vélem, hogy a «Victoria» téglagyár mellett kiásott alapfalak nem voltak a Clarissák templomáé, hanem valamely más később épülté, melynek korát Henszlmann Imre majd meg fogja határozni. A mult nyáron REG . . fölirattal találtak ott egy vörösmárványból gyönyörűen faragott sírkő töredéket.

Megvallom, hogy kezdetben igen hajlandó valék a «Victoria» gyártelepen kiásott romokat, az Alba Ecclesia maradványainak tartani, de megzavart az itt talált építmények teljesen kifejlett csúcsíves stylje és a románkori műemlékek teljes hiánya, a melyeknek pedig okvetlenül elő kellett volna kerülni, mert mint első értekezésemben kimutattam, a pálosok, kik az Alba Ecclesiát és a

klastromukat ujonnan fölépítették, a Szent István idejéből fennállott régi Alba Ecclesiát *befoglalták az új egyházba*. Ha tehát a «Victoria» gyártelepnél románkori kápolna, vagy templom alapozására akadunk, akkor egynél több indok szólna a mellett, hogy itt állott hajdan B. Sz. Fehéregyháza. De erre nem találok eddig semmi elfogadható támpontot. Előbbi értekezésemben és alább előadom az okokat, melyek arra birtak, hogy az Alba Ecclesiát inkább lejebb, Kis-Czellhez közelebb keressem.

A Fehéregyháznak akadt még legujabban egy harmadik keresője Dr. Wekerle László úr személyében.

Wekerle úr mult őszszel fölkeresett azon kijelentéssel, hogy ő «Fehéregyház és Árpád sírja» czímű értekezésemet tanulmányozva, ennek útmutatása után indult s megtalálta a Fehéregyházat, «csak ásni kell, okvetlenül megleljük», úgymond. A magyarázat után, mely szerint a hely, hol W. úr ásatni akar, Kis-Czell és a Radl-malom közt van, nem vontam a megtalálás lehetőségét kétségbe, és örömest fölajánlottam az ásatás czéljaira a III. ker. elöljáróságnál rendelkezésre álló 500 frtot, melyet az őszi munkára tartottam fenn.

Midőn azonban W. ur a Capucinus hegy tetejére vezetett, mely a Krisztina városi Kis-Svábhegygyel egy magasságu lehet, és megmutatta, hogy ezen magaslat ormán akar ásatni, mert ott épület alapozásai és ennél került csigalépcső fokok voltak láthatók, W. úr előtt kifejtettem okaimat, melyeknél fogva nem hihetem, hogy itt Fehéregyház állott volna. Az ásatás mégis végbe ment s a romok római nyaraló maradványainak bizonyultak, miket előre jeleztem, és minőkkel tele van ezen egész hegyoldal. Később W. úr a budai téglagyári telep közvetlen közelében, tehát Kis-Czellhez is már sokkal közelebb tétetett próbaásatást, mit szintén megtekintettem. Durva alapozású kisebbszerű négyszögépületnek bizonyult ez is. Az Alba Ecclesiának nyomát sem láttam.

Minthogy tudtommal W. úrnak e kutatásaira vonatkozó dolgozata, melyben talán Fehéregyháza hollétére nézve is határozott véleménynyel fog előállani, már sajtó alatt van, tartózkodom minden nyilatkozattól. Majd meglássuk mire ment. Ez oknál fogva nem reflectálok most az Arch. Értesítő-ben és Pulszky Ferencz albumában eddig megjelent, inkább tájékoztató, mint a helyet végleg meghatározni akaró czikkeire, melyek utolsójánál mégis nélkülözöm legalább annak fölemlítését, hogy az 500 frtot meghaladt ásatás költségei az én közvetítésem folytán és felelősségemre a *fővárosi alapból* fedeztettek.

Az ásatás költségeiről lévén szó, föl kell még említenem, hogy midőn Tolth Titus úrnak a Radl malom fölött észlelt, és részéről Fehéregyházának tartott romokra vonatkozó véleménye közzététetett a fővárosi régészeti szakbizottmánynak erre következett ülésében, melynek tagjai az ásatásokat az én véleményem alapján kivánták volt eszközöltetni — magam követeltem, hogy Tolth Titus úr kezdje meg az ásatást a Radl-malom közelében, és e végből 500 frt utalványoztatott a III. ker. elöljáró kezeihez, Tolth úrnak teljesen szabad rendelkezésére. Tettem ezt azért, nehogy bárki azt mondhassa, hogy én mint a fővárosi régészeti szakbizottmány elnöke: állásomnál fogva háttérbe akarom a velem ellentétben álló vélemény érvényesülését szorítani.

Midőn azonban Tolth úr a szőlő tulajdonosával az ásatás megengedése iránt alkudozott, a jó ember legalább 200 □ ölnyi, ölenkint 6 frtjával megváltandó terület kisajátítását követelte és e követelésétől semmikép nem akart elállani. A fővárosi régészeti szakbizottmány tehát a tanácshoz, a remete-dülő és a kerek malom közti dülők ideiglenes kisajátítási joga kieszközléséért folyamodott azon apróbb területekre nézve, melyek régészeti ásatások helyéül általunk kijelöltetni fognak. A főv. tanács 1884-ik évi szeptember hó 4-én 4402. sz. a. kelt határozatával ezen előterjesztésünket pártolólag rendelte a közgyülés elé terjeszteni, hogy ez ügyben a vallás és közoktatásügyi miniszter urhoz a kisajátítási jognak a fővárosra átruházása érdekében fölterjesztés intéztessék.

A tárgy azonban tudtommal eddig a közgyülés elé nem került, minek okát abban vélem kereshetni, hogy időközben, a III. kerületben egy új temető kijelölése iránt indultak meg a tárgyalások, és legujabban épen a remete-dülő van temetőnek kiszemelve. Ekkor tehát e hegyoldal a főváros tulajdonába fogván átmenni és a szőlők kiirtatni, előre is biztosíthatom Tolth és Némethy urakat, hogy a fővárosi régészeti szakbizottmány azonnal meg fogja a tanácsot

kérni, hogy a főváros részéről e czélra adományozott alapból, a Radl-malom közelében is az ásatásokat megengedni méltóztassék.

Ezeket szükségesnek tartottam köztudomásra hozni. Mert nemcsak a Tolth úr iránt tanusított előzékenységem, mely szerint az ásatásokra nézve neki engedtem át az elsőséget, és a két évi kényszerű szünetelés azon következtetésre adtak okot, hogy én saját ügyemben nem bizva, a Fehéregyház keresésével fölhagytam, de azon kivül, az előadottak után engem méltányosan semmiképen nem érhető azon szemrehányást is kelle tapasztalnom, hogy míg egyfelől a Fehéregyház helyét én pontosan meghatározni nem tudom, hanem csak amúgy nagyjából utalok Kis-Czell tájára, másoknak, kik az Alba Ecclesiát nem ott keresik, hol én, erre nem nyujtok elég alkalmat.

Csak türelem jó uraim! Mibe egyszer belefogtam, azt be is fogom végezni. Mindjart meg fogják látni, hogy czélomhoz, melyet pillanatra sem tévesztettem szem elől, közelebb állok mint valaha. Tolth Titus és Wekerle László urak jól tudják, hogy bár lelkemben vagyok meggyőződve, hogy az Alba Ecclesia nincs, és nem lehet ott, hol azt ők eddig keresték, mégis a szükséges pénzösszegeknek rendelkezésükre bocsátása által arra, hogy saját véleményüket érvényesítsék, megtettem mindent mit tehettem.

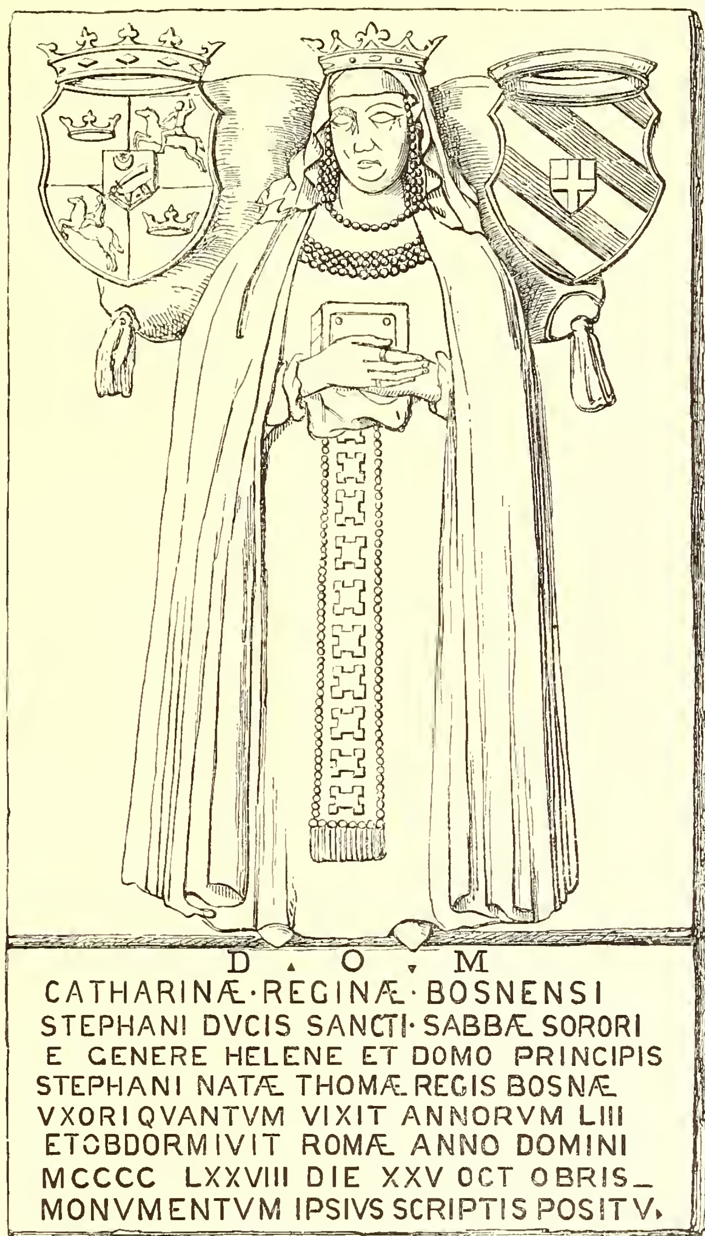
Havas Sándor.

KATALIN BOSNYÁK KIRÁLYNŐ SÍRKÖVE. Ismeretes e folyóirat t. olvasói előtt, hogy Bosznia czímere ügyében már 1880 óta folyik a vita. Tárgyalták a kérdést horvát tudósok, tárgyalta a magyar országos levéltár (Archæologiai Értesitő 1881. 23—39), majd a M. Tudományos Akademia (b. Nyáry A.: Bosznia czímere. Turul. 1884. 9—16. II.), nézetet vallott Fiedler József, mint a bécsi cs. és kir. titkos levéltár aligazgatója. A vita nem a kérdés czímerfejlődési oldalára nézve mutat ellentétet, hanem a körűl forog, hogy a történetileg egykor használt koronás czímer lépjen-e ismét életbe, vagy maradjon használatban a magyar közjog elismerte s ő Felsége birodalmi nagy pecsétén jelenleg is használt «arany mezőben felhőből kinyuló, vörös mezű, kardot tartó kar»-os czímer?

A vita folyamában említtetett, mint döntő fontosságú érv, hogy Katalin bosnyák királynő síremlékén, Rómában az Ara Cœli templomban, négyelt paizsban a korona látható. Minthogy e síremlék, egyfelől érdekes történeti maradványa az 1463-ban letünt bosnyák királyi családnak, másfelől Bosznia czímerének tárgyalásához nyomós adatot szolgáltak, érdemesnek tartjuk itt közlését, s commentálását.

Asbóth János, ki jelenleg Boszniáról ír egy ismeretterjesztő munkát s abban régészeti érdekű tárgyakat is felölel, figyelmeztetett bennünket Evans A. J.: «Through Bosnia and the Herczegovina on foot etc.» czímü munkájára, mint amelyben e síremlék közölve van. Evans úr ez emléket nem az eredetiről másolhatta, hanem Alphonso Ciaconni: «Vitæ et Res gestæ Pontificium Romanorum et S. R. E. Cardinalium ab Augustino Oldoino recognitæ etc. (III. kötet. col. 41. Roma. 1677.) czímü munkájának egy metszetét reprodukálta. Rómából azonban azt az értesítést kapván, hogy a síremlék az Ara Cœli templom főoltára előtt ugyan megvan, de úgy az aláirás, mint az alak lekopvák, ezúttal beértük az Evans-féle reproductióval, mely a czímereket, s az aláirást, ha nem is híven és stylszerűleg, de hasznalatra elegendőkép közli. Az eredeti sírkövön ugyanis kétféle aláirás volt olvasható; egy cyrill betükkel ó-szláv felirat s az ennek teljesen megfelelő latin forditás.

Az Evans-féle reproductión pedig csak a latin felirat látszik, s az sem XV. századbéli typusokkal, a mellett még hibás is, mert valójában igy hangzik:

«Catharinæ Reginæ Bosnensi, Stephani Ducis Sancti Sabbæ, ex genere Elenæ et domo Cæsaris Stephani natæ, Thomæ Regis Bosniæ uxori, quæ vixit annos LIV. et obiit Romæ Anno MCCCCLXXVIII. XXV. Octobris. Monumentum ipsius Scriptis posuit».

Ó-szláv nyelven közölte, 1550. és 1588. forrásból : Miklósics Monumenta Serbica» az 519. lapon. A Miklósics idézte olasz forditásokból használták e feliratot Orbini, Lambecius, Bombardi, Katanchich, Engel stb.

A felirat szerint e sírkő Katalin bosnyák királynőnek, a szent szávai herczeg Ilonával, az István (t. i. Dusán) czár nemzetségbelivel nemzett leányának, Tamás bosnyák király feleségének, saját költségén emeltetett.[1] Élt 54 évet meghalt Rómában 1478. oct. 25-én.

A síremléken a királynő — rajzunk szerint — liljomos nyilt koronával fején, hajában, nyaka körül pénz- vagy gyöngysorral, kezeit imakönyv fölött összekulcsolva, elől rojtos lelóggó övvel, palástosan, van ábrázolva ; jobbról — balrúl egy-egy czímer.

Katalin, István Tamás bosnyák királynak (1444—1461.), Ostoja István másod szülött törvénytelen fiának, volt második felesége. István első felesége Vojacsa vala, kitől IV. Eugen pápa törvényesen elválasztotta, s beleegyezett, hogy másodszor nősüljön. 1445-ben vette el Vuksics Istvánnak, a Cosaccia nemzetségből származott vajdának leányát, Katalint, a krónikák s egyéb források szerint, egy büszke, szép hajadont.

A Vuksicsok leányágon a szerb czári családból származtatták magukat, legerélyesebb képviselője a családnak épen Katalin apja, István, vala, ki 1448-ban III. Frigyes császártól Szt.-Szávai herczegség czíme alatt, a mai Herczegovinát adatta magának hűbérül. Katalin, mindamellett, hogy atyja férjével folyton viszálykodott, változékony természetü férjére nagy hatást gyakorolt, s mint buzgó katholicus nő egy részről irtotta a bogomil felekezetet, másfelől erősítette a katholicismust. Férjétől két gyermeke maradt : Zsigmond és Katalin, kik Bosznia elestekor a mohamedán hitre állottak.

Férje halála után Ragusába ment lakni, apja családjánál keresvén menedéket ; de midőn 1463-ban mostoha fia : Tomasevics István, az utolsó bosnyák király, megöletett s II. Mohamed Herczegovinát és Ragusát is fenyegette. eladta ragusai birtokait s Rómába tette át lakását. Itt élt néhány előbbkelő bosnyák családdal, megmaradott híveivel csöndben, 1478-ban történt haláláig.

Utolsó, bizonyos fontossággal biró tette — öt nappal halála előtt — 1478. oct. 20-án kelt végrendelete vala.[2] E végrendeletében azon esetre ha gyermekei a mohamedán vallást el nem hagyják : országát a pápának hagyományozza. Legatumai között érdekes, hogy az Ara Cœli templomnak hagyta aranyos királyi palástját és néhány selyem oltárteritőt, továbbá saját házi kápolnájának — úgy látszik — dús berendezését és fölszerelését, «Hospitali sancti Hyeronimi de Lauste pro Sclavonorlum capella».

Ennek előrebocsájtása után a királynő származásából és férjének eredetéből vélem megfejthetni a síremléken látható kétrendbéli czímert.

Az alaktól *jobbra* párnán látható, — itt ezüst mezőben — a négy kék csíkolatot feltüntető czímer, kétségtelenül a Cosaccia-család czímere, melyből a királynő származott. A pajzs közepén alkalmazott, keresztet föltüntető, szív-

[1] Katalin 200 aranyat reáadott a temetésére. Theiner. Mon. Slav. mer. 510. l.
[2] Theiner i. m. 509—511. ll.

pajzsocska nyilván a Njeman családbeli vonatkozásra utal, melyet a sírkő felirata is említ.

A *baloldalt* látható négyelt czímer alkatrészei :

a. d. nyílt liljomos korona.

b. c. vágtató lovas, dárdával kezében; *szívpajzs* : kardot tartó kar, fölötte félhold s ennek karéjában csillag. Az egész czímer fölé nyitott liljomos királyi korona van alkalmazva.

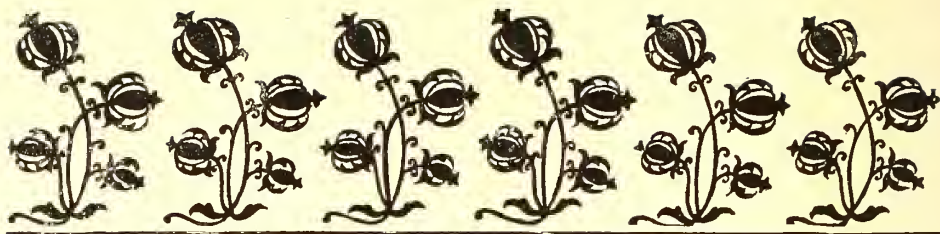
Tekintve a czímer-összetételt, e czímer nem lehet más, mint az István Tamás bosnyák királyé. Az a. d. részekben látható nyilt korona a Kotroman házbeli királyoknak czímerré alakult jelvénye, a b. és c. alatti pedig a Kresztics (Christich) házbeli uralkodóké. Ugyanis Ostojának 1400-beli pecsétjén (Turul 1884. 21. lap) a pecsét hátlapján lándzsás vitéz látszik, ki liljomokkal megrakott pantalléros pajzsot tart kezében. Ez a lovas, nézetem szerint, a Kreszticsek családi czímere s az összetétel csakis azt a tényt erősíti meg, hogy a bosnyák ellendynasták succedálásoknak s választásoknak mindig törvényes alapot kerestek, mely e czímerben is kifejezést nyer a két dynastia czímerének kitüntetésével. II. Tvrdko Tvrdkovicscsal kihalt a Kotroman-család, utódja egy Kresztics, innen tehát a czímerbéli nexus. Az, hogy István Tamás *Tvrdkonak koronás pecsétjét* használta okleveleken, nem bizonyít az ellen.

Legfontosabb része a czímernek azonban a szívpajzs : az a kardot tartó kar, melynek eredetéről oly sokat irtak.

B. Nyáry Albert (Turul i. é. 14. l.) azt állítja : hogy a kardos kar a hűbériség jele. Hervoja érmein ugyanis, ki «supremus voivoda regni Bosnæ ac vicarius generalis regis Vladislai» vala, az ő saját oroszlányos családi czímere mellett a kardos kar látható. Ez a czímer tehát a kardos hűbéri jelvényből keletkezett. Tekintve, hogy a szívpajzson akként alkalmazott czímer az egész czímernek egy alaptulajdonságát, eredetét stb. jelképezi, *nem látunk abban semmi valószinütlenséget, hogy a Magyarországgal hűbéri viszonyban álló István Tamás ezt a kardos alapczímert alkalmazta családi czímerére szívpajzsul, ha úgy tetszik országos czíméréül.* S a XV. század végén már kardos karnak ismerik Bosznia czímerét ! Kell ennek az eddig álczímernek mondott kardos czímernek történeti nexussal biró alapjának lenni. Eddig csak a Nyáry idézte érem, s a most bemutatott czímer s a hozzáfűzött combinatió állnak előttünk. Nem sok ez, de elég hogy egy 1521-től máig használt közjogilag, uralkodók által elismert s használt czímert, Fiedler úr ellen, ki azt kellő indokolás nélkül «becsempészett»-nek mondja, megvédelmezzük.

A vitát ez adat nem dönti el; mi Fiedler úr és Račkiék kutatásait, a régebbi Kotroman és Kresztics czímerekre nézve, teljes mértékben méltányoljuk, sőt a magunk részéről kibővitve elfogadjuk, de a kardos czímernek magyar közjogi szempontból való fenntartásától, ezután még úgy sem térünk el.

Thallóczy Lajos.

LEVELEZÉS.

I. GYULAI RUDOLF A BREGETIUMI VÍZVEZETÉKRŐL. Mi czélja volt e költséges vízvezetéknek?

E vízvezeték vizét fürdésre használták a rómaiak, ezt bizonyítják az itt talált ólom- és cserépcsövek, továbbá az Ó-Szőny alatti castrum Dunára dülő részében — 67 lépésnyire a vasuti kerítéstől és 145 lépés hosszúságban a castrum éjszaki szélétől számítva (a római tájékozás szerint) — talált katonai fürdők.

Hogy e vízvezeték kútakat is látott el vízzel, bizonyítja azon — almási mészkőből faragott — szökőkút, melyet 1873-ban találtak a dunai szőllőkben Ó-Szőny alatt, ennek talapzata eltörött, de kerek medenczéje, melynek átmérője majdnem két méter, ma is látható Komáromban a katonai galambposta-állomás udvarán.

Sajátságos volna, ha csak ivóvíz és fürdők kedvezért építették a volna rómaiak azon vízvezetéket, mely $6^{1}/_{4}$ kilométer hosszúságban ma is világos nyomokban feltalálható az ó-szőnyi castrumtól Naszály felső végeig, hisz a Duna a rómaiak idejében is Bregetium és a Castrum mellett folyott el.

Mi czélja lehetett tehát első sorban e vízvezetéknek?

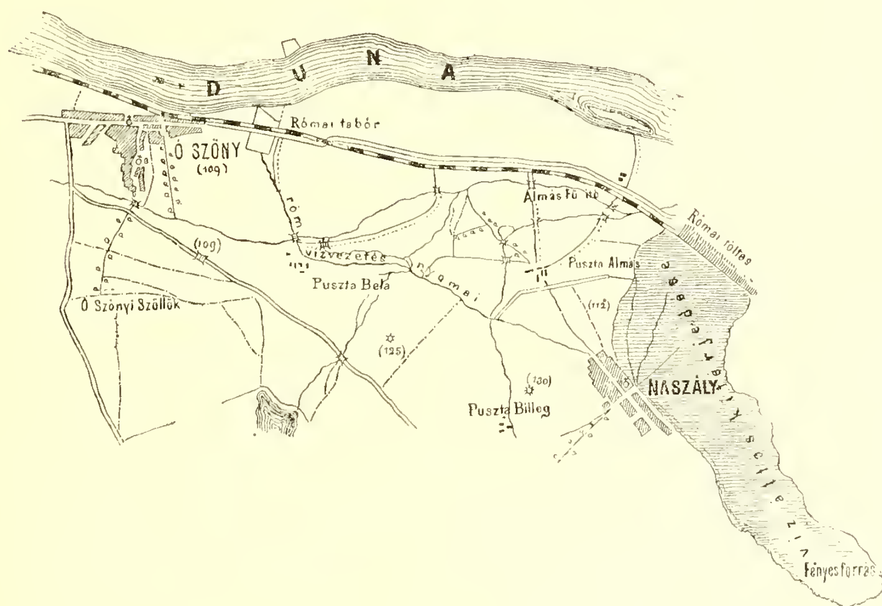
E kérdésre megfelel azon történelmi adat, hogy Kr. u. 536-ban Vitiges Rómát ki akarván éheztetni, elvágta a malmokat hajtó vízvezetékeket. Belisarius római vezér ekkor jött azon gondolatra, hogy helyt álló hajópárokra helyezze a malmokat a Tiberisen.

Mivel tehát a hajómalmok feltalálása a hatodik századba esik Kr. u., Bregetium nagyobb mérvű szereplése pedig csakis azon négy századon át tarthatott, a melyen át a rómaiak birták a dunántúli részeket; világos, hogy a bregetiumi vízvezeték előbb és pedig első sorban malomhajtás czéljából készült; ilyen víz által hajtott malom leírását találjuk Vitruviusban, a nem magán, hanem köz vagy nyilvános malmok a 4-ik század vége felé (Kr. u.) terjedtek el Rómában.

A mi magát a vízvezetéket illeti, erre nézve megemlítem a nép azon mondáját, mely szerint Mátyás király Tatán a forrásnál egy fából készült aranyozott kacsát tétetett a vízbe, midőn a kacsa a vízvezeték nyilásán a csatornába sodor-

tatott, a király kíséretével együtt lóra kapott, felnyargalt a Pannonia várig (a nép így nevezi a castrumot Ó-Szőny alatt) s ott bevárták, míg az arany kacsa ismét előkerült. E mondát csak azért hozom fel, mert a képzelet vagy monda árnyai sokszor arra valók, hogy az igaz alakokat annál jobban kidomborítsák.

A bregetiumi vízvezeték forrását mindazok, kik e kérdéssel foglalkoztak, a tatai gróf Esterházy-kórház kertjében keresik. — Ezek ellenében Risz Ede, — a gr. Esterházy urodalmak volt főmérnöke, — ki Tata vidékének összes forrásait alaposan tanulmányozta, tekintettel arra, hogy a tatai kórházi forrás másodperczenkint csak $^1/_3$ köbláb vizet ad, azon véleményben van, hogy a fényes források, melyek másodperczenkint $18^1/_2$ köbláb vizet adnak, továbbá a grófi park

forrásai, melyek közt a leghatalmasabb másodperczenkint 31 köbláb vizet ad, az általéri patakkal együtt — szóval az összes tatai vizek szolgáltatták a vízvezeték vizét. Véleménye szerint az összes források vizét, melyek ma az almási, szomódi, agostyáni hegyek és a tata-naszályi szőllők közti széles völgyben folynak a Dunába, a fűzítői — úgynevezett római — töltés fogta fel a völgyelet elrekesztése által, ennek folytán a vízszín annyira emelkedett, hogy a vízmedenczét Naszály táján megcsapolván, Bregetium felé könnyű volt a vizet vezetni, mert Ó-Szőny felé 16 láb esés mutatkozik s így a vízvezeték Bregetiumban másodperczenkint 50 köbláb vizet szolgáltathatott.

Azon nézetet, hogy a vizet Naszály táján összegyüjtötték a rómaiak, támogatja azon körülmény, hogy a naszályi urodalmi műmalom táján minduntalan hatalmas alapkövekre bukkannak, ugyanitt találták azon veteranus sírkövet is, melynek széle a Hadnagy-kút kőkámvája alól kilátszik.

Innét a tata-naszályi szőllők oldalában vezették a vizet. Az 50-es években a szőllőmunkások döntés közben több helyütt ráakadtak a vízvezetéki csatornára, mely Jankó Mihály tatai urodalmi kormányzó állítása szerint oly tágas volt, hogy abban közép nagyságú ember járhatott, én már hiába kerestem, de azt állíthatom, hogy a nép egész Naszályig folyton emlegeti a szőllőhegy oldalában levő kőeret vagy szivárványt, melynek helylyelközzel most sincsenek a kövei teljesen kiaknázva; a vízvezeték közvetlen a tata-naszályi út mellett húzodott a mostani szőllőhegyek oldalában; a vízvezeték Naszály községen keresztül ment, hol a falu dombor felén az ottani lakók építési anyagúl használták fel annak kőanyagát.

Naszály felső végétől kezdve jó darabon a kiásott vízvezeték helyén támadt gödrök folytatólagos lánczolatban kigyódznak számtalan kanyarulatban tovább; e gödrök úgy támadtak, hogy a vízvezeték köveit elhordták, ezekből épült a mocsai templom és a billegi major kőfal kerítése, melyben a faragott négyszögű kövek ma is felismerhetők. E részen csak a jellemző római tégladarabok s a (föld és agyag nélküli) kőragaszszal összekötött kődarabok igazítanak útba; helylyel-közzel apró dombok alján megy a vízvezeték, a szántóföldeken teljesen elenyészik; végre az almási és billegi puszta közt teljes épségben van előttünk a töltés, melyben a vízvezetéki csatorna van; azon érhez jutva, mely a billegi puszta felől jő, szinte jó darabon teljesen épségben látjuk a töltést az éren innen és túl, azután ismét hol elvesztjük, hol ráakadunk a töltésre.

Folytatva utunkat egy második érhez jutunk, mely a vízvezetéki töltést ketté vágja, a nép e helyet «szakadt töltés»-nek hívja; ezen ér a Kerek-tó lefolyása, mely Ó-Szőny határát sokszor elönti; átmenve az éren, jó darabon sértetlen a töltés, a Béla puszta közelében azonban itt-ott ástak már belőle köveket ki.

Ezen utóbbi éren híd volt még néhány év előtt, de szétszedték, hogy kocsival ne lehessen az éren át közlekedni; itt mentek át Ó-Szőnyből jövet a Béla pusztát jobbra hagyva, Puszta-Almáson és Naszályon át Tatába; ezen útat rómainak tartja mindenki, s ha megvigyázzuk azt találjuk, hogy vagy közvetlenül a vízvezeték mellett, vagy annak közelében visz ezen út; megjegyzem még öreg emberek után, hogy hajdan ezen út nem vitt be az almási pusztára, hanem a puszta mellett levő «királyné széke» nevű dombokat balra hagyva Naszály felső végének tartott.

A Béla pusztánál a vízvezetéki töltés nagyot kanyarodik jobbra s átlépve egy kis mocsáron,* azt látjuk, hogy úttá alakúl át, mert véleményem szerint, ezen a részen a vízvezeték folytatása nem más, mint azon dülő-út, mely a Béla pusztáról az országútra visz; ezt azért hiszem, mert római útak tudvalevőleg — ha kövezettek voltak — hatalmas kőlapokkal voltak burkolva; e kisebb-nagyobb kövek tehát a még ki nem szedett és itt 1 m/ magas és 0·8 m/ széles vízvezetéki csatornának betetőző kövei és az oldalfalaknak a földből kiálló részei; ezen része

* E mocsár nem más mint a Tatából és a fényes forrásokból jövő egykori csatornának maradványa, mely valamikor a mostani ó-szőnyi park és kastély mellett elhaladva — ömlött a Dunába; 1750 óta az említett vizek az úgy nevezett új kanálison Fűzítő alatt folynak a Dunába.

a csatornának még szinte teljes épségben benn van a földben ; a vízvezetéki csatorna említett kövei, körülbelül a dülő-út $^2/_3$-án, egyszerre eltünnek, illetve a töröklesi első táblába kanyarodnak. E ponttól, a táblát rézsút irányban vágva, a castrum nyugati szélének közepe felé tartott a csatorna mintegy 400 lépésnyi hosszúságban ; van még elég éltes gazdaember Ó-Szőnyött, kik mind azt állítják, hogy a 60-as évek végén — főleg télen — a töröklesi táblán a gége (így nevezik ők a vízvezetéki csatornát) köveit fejtették.

A vízvezetéki csatorna végére érve, evvel keresztben egy 10 öl hosszú és 4 öl széles épület alapfaira akadtak a kőfejtők, ugyanitt 2 mázsára való ólmot és fölírásos köveket találtak, az öregek azt állítják, hogy e kövek az Ács fölött levő lovadi községi majorba vannak beleépítve.

Ez lehetett a víztartó (castellum), az itt talált ólom valószinűleg az főcsövek maradványa, melyek a vizet a város különböző részeibe szétosztották.

A mi a Marsigli művében le is rajzolt vízvezetéki pilléreket illeti, ezeket már Rómer 1862-ben hiába kereste, ezekről annyit tudtam meg az öregektől, hogy a Béla pusztáról jövet — dülő-út, illetve a vízvezeték földben levő csatornájának jobboldalán 5 lépésnyire egymástól mintegy 40 négyszög öles kőből rakott szobor alapot ástak ki.

Ezek után valószínű, hogy a vízvezeték a Béla majortól kezdve két ágra szakadt, az egyik a castrum nyugoti oldalán elterülő — mélyen fekvő — városrészbe szolgált (Bregetium ezen részén [a mai töröklesi első táblán] az öregek még az utczákat is ki tudják jelelni, mert szántás közben folyton beleakadnak a házak alapfalaiba) — a másik csatornaág a földben levő vízvezeték jobboldalán íveken a magasabb fekvésű castrumba vezethetett.

Amint a castrum azon részében, hol a katonai kincstár az idén egy üteg számára sánczot emelt, husvét táján a sáncz árkait ásták, három építészeti korszakot világosan feltüntető alapfalakra bukkantak, melyeket a munkálatot ellenőrző Borota-Berkovič mérnökkari százados tüzetesen felvett ; — vizet levezető kővályukra találtak ugyan, de a vízvezetéki gége a castrum ezen részén — úgy látszik — már előbb ki lett szedve ; hogy azonban ezen a részen volt, az abból gyanítható, mert a castrum Dunára dülő részén az országút mellett, 27 lépésnyire a castrum keleti szélétől, 13 lépésre a vasúti töltéstől, most is látható egy gödör, mely valószínűleg a kibontott vízvezetéki gége volt, mely e helyen szolgált az országút alatt (mely nem más mint a via principalis) a castrum ezen részébe ; néhány év előtt még be lehetett látni a csatornába, most nyilása földdel van eltöltve.

Talán azon mély árok, mely állítólag a belső és külső castrumot egymástól elválasztotta, nem más, mint a kiszedett vízvezeték nyoma ; legalább ezen árok végén a dunai szőllők alatt, közel a Duna partjához, 1870-ben, kis vízállás alkalmával, látható volt még a vízvezeték torkolata.

Komárom 1885. augusztus. *Gyulai Rudolf.*

II. KOVÁCS FERENCZ A VÉCSI ETRUSZK EDÉNYEKRŐL. Maros-Tordamegyében érdekes lelet került közelebbről felszínre.

A lelet két egyforma nagyságú és azonos mintázatú bronzedényből áll, mely utóbbiak báró Kemény Kálmán tulajdonát képező, gyönyörű fekvésű *vécsi*

vár közelében, a «Leányvár» pataka felett elvonuló oldalban, martomlás alkalmával találtattak. A lelhely az őserdők koszorúzta magas hegyek tövében, ezüst hullámait délnyugatnak hömpölyögtető Maros felett emelkedő fensíkon fekszik. Erdő borítja az egész vidéket, s azon a ponton is, hol a két edény napfényre került, 200—250 éves tölgyfa-erdő díszeleg.

Mindkét edény öblös, a talp felé kúpszerűleg keskenyedő jókora fazékhoz hasonlít. Az oldalfalak egy és fél miliméter vastagok, s czövekezés (aklálás, nitolás) által egymáshoz illesztett bronz-lemezekből állanak, oly formán, hogy a nagyobb lemezlapok az edény felső, öblösebb részét, a kisebb lemezlapok, toldásképen, az edénynek alsóbb és szűkebb részét, valamint a vízszintes kúpmetszetben végződő fenéket alkotják. Az öblösség legnagyobb kiterjedését az edény felső részén éri el, hol is amaz hirtelen befelé hajolván, éles szöget alkotva, ismét kitágúl, minek következtében, az edény kifelé szélesedő, abroncsszerű nyilást nyer. A nyilás két ellentétes éléhez, valamint a megfelelő öböl külső oldalához 6 cmter széles lemezfülek vannak leczövekelve, még pedig egy-egy 10 cmter átmérőjü tömör, valószinüleg kovácsolt, s szabadon mozgó bronz karikának befogadására, mely utóbbiak fogantyú gyanánt szolgálván, az edény könnyebb tovább hordozhatását eszközlik. A lemezczövekek a fülek megerősítésénél, valamint az oldalfalak összeillesztésénél is, belülről kifelé vannak alkalmazva. Az öböl külső falazatán két, amazt párhuzamosan zig-zag alakban körül övedző, a lemezbe élesen berovátkolt díszitmény látható: a fülek dombor oldalainak széleit pedig párhuzamosan futó hármas szegélyvonal díszíti, míg az ezen szegélyvonalok közötti tért szintén hármas, egymást keresztben átmetsző rovátkos vonaldísz tölté be.

Egy-egy edény magassága, a fenéktől a nyilás éléig számítva, 49 cmter; a nyilás belvilága, körzetben 136 cmter, az öböl külkerülete 154 cmter; űrtartalma pedig 20—25 liternyi lehet. Az edények színe piszkos zöld. Patina képződése a lemezek felületén csak kis mértékben észlelhető. Az egyik példány teljesen ép; a másik a lelet kiemelésekor az ezt megtaláló pásztorok által részben összezúzatott. Az érczművességben gyakorlott mesterre valló edények, ez idő szerint báró Kemény Kálmán birtokában vannak. Még egy körülményt helyén látok itt fölemlíteni. Ugyanis a fenn leírt két edényt csaknem önként kitáró lelhely azoknak felszínre kerülése után nem tétetett bővebb kutatás tárgyává. Ha annak további átkutatása eszközöltetnék, talán nem maradna eredmény nélkül a kutató fáradsága.

Mi végre a szóban forgó edények meghatározását illeti, alig tévedek, ha azokat *etruszk* származásuaknak állítom. Ilynemű készítmények kereskedés útján, nemcsak Olaszország éjszaki és déli vidékeire, nemcsak Gallia és Germánia tartományaiba; hanem Pannonia és Dáczia keleti vidékein lakó népekhez is eljutottak, mely feltevés eléggé igazoltatik a *Kurdon* * és Erdővidéknek *Bardócz* nevű községe közelében, egy erdős hegygerinczen, a tizenhárom kelt sírdomb szomszédságában, talált hasonnemű edények által. Igazolását találjuk ennek továbbá az érczművesség módjában, mely teljesen *azonos* az Olaszországban, Francziás Németországban talált és kétségen kívül *etruszk* edényekével. S mi neveze-

* Lásd az «Archaeologiai Értesítő» 1885-ik április 15-én megjelent füzetét.

tesen a *vécsi* lelet etruszk eredetét illeti, arra vall a két edénynek nyújtott bronzlemez alkotmánya, a munka kivitele, az edények alakja, s végre a lemezeknek lemez-czövekekkel való művészies összeillesztése (nitolása).

Marosvásárhely, 1885 május havában. *Kovács Ferencz.*

III. SZABÓ ISTVÁN A PINCZEHELYI RÉGISÉGEKRŐL. Czélom hazánk egy félszázaddal ezelőtt csatornázás által kiszárított mocsárvidékének, mint őskori tárgyak lelhelyének ismertetése, mely tárgyakat ez év első hónapjaiban szerencsém volt a magyar nemzeti muzeumnak dr. Rómer Flóris úr ő nagysága, mélyen tisztelt egykori tanárom utasítására beszármaztatni.

Mint minden régészeti tárgy érdekét a lelhely tüzetes és hű leírása fokozza, elkerülhetlennek tartom a tárgyak elősorolását megelőzőleg a lelhely vidékét röviden vázolni.

Tolnamegye pinczehelyi határában, hol a Kapos csatorna a görbő-, belecska-hidegkuti halmok és a pinczehely, bogaras és mócsai pusztai szántóföldek közt elterülő rétséget hosszában átszeli, terül el az u. n. Kaposbozót, jelenleg rétség. E rétség, Kaposbozót néven, az egész Kapos mentén huzódik el ugyan, de vázlatomnál a pinczehelyi határon kívül ezuttal nem szerepel.

Ezen bozót a pinczehelyi Rabandor kúttól a regőli határ felé délnyugati irányban régen kiégett tőzegtalajt mutat, néhutt öntéshomok szigetszerű emelkedésekkel, melyek a tőzeges rész kiégése és az ingovány lecsapolása előtti időkben szigeteket képezhettek és valószinűleg többé-kevésbé ármentesek voltak. Hogy ezen szigeteken őskori lakóknak men- vagy lakhelyeik vagy egyáltalában tartózkodási helyei voltak, az kétségtelen, mert az egyik közvetlen a Kapos-csatorna balpartján fekvő emelkedés homokrétegében 3—5 láb mélységben nagy mennyiségű cserépedény-törmeléket, korhadt csontot és 1881—82. és 1883. év tavaszán árokmetszés alkalmával kő- és bronzkorbeli szerszámokat leltem, mik a volt mocsárvidék őskori lakottságát kétségtelenné teszik.

Az itt lelt tárgyak következők:

a) 1 darab hajott alakú kő, homorú oldalán simára csiszolva míg domború külső oldala érdes. Kemény homokkőből; valószinűleg zúzásra alkalmaztatott.

b) 1 darab kezdetleges gömbölyűségü kő-golyó, kevésbé tömör homokkőből.

c) 2 darab parittyakő.

d) 1 darab 50 cm. átmérőjű malomkő alakú kőkorong 4 darabra törve, a kerekdedségnek 1/8 része hiányzik. Közepén 3 cmnyi kikopott lyukkal.

e) 1 darab 3 lábú bronztartó, meghatározatlan czéllal.

f) 1 darab gyalukés alakú rézlemez.

g) 1 darab bronzgyűrű.

A Kaposbozótból ezuttal több lelettel nem szolgálhatok, de méltóztassék meggyőződve lenni, hogy esetleges alkalommal a lelt tárgyakat és szerény közleményemet őszinte örömmel fogom elküldeni.

Tótkeszi határban lelt tárgyakról a lelhelyek leírását egy következő levelemben leszek bátor közölni.

Tótkeszi (Tolna m., u. p. F. Iregh), 1885. ápril 27.

Szabó István.

IV. BURÁNY GERGELY A SZOMBATHELYI RÉGISÉGEKRŐL. Szombathelyen a tavaszszal megindult építési kedv, a mint előre látható volt, több érdekes tárgyat hozott már eddig is felszinre, melyek közül legyen szabad itt néhányat felsorolnom.

Első sorban kell említenem a Savaria fogadó melletti ház alapjának ásása közben legutóbb talált 20 cméternyi magas szobrocskát, melynek mámorosan mosolygó arcza Bacchust mutatja, kondor hajú fején szőllőlevélből font koszorúval, jobb vállára vetett tigrisbőrrel; testének többi része mez nélküli. A félopálból készült szép faragvány római művész kezére enged következtetni. Kár, hogy mindkét alsó lábszár közepén és balkarján meg van csonkulva; azonban így is annyira érdekes, hogy egy bécsi utazó azonnal 100 frtot akart adni érte, hanem hazafias gondolkodású tulajdonosa, Heinczmann János vendéglős, mégis inkább a vasmegyei régiségtárban kívánja elhelyezni. Ugyanitt találtatott hét darab római érem is, melyek közül egyet, mint legfeltünőbbet említek fel, melynek előlapján Tiberius mellképe körül ez olvasható: Tib. Cæsar Divi Aug. F. Aug., a hátlapon pedig: Pont. Max. Trib. Pot. XXXVI. körírat egy átszúrt granátalmát vesz körül.

De nem érdektelenek azon tárgyak sem, melyek az őszszel jutottak a vasmegyei régészeti egyesület birtokába. Ezek között két dombormű óvári (Vasm.) lelet. A község alsó részében egy földművelő udvarának emelkedett végén mészkőbányát nyitván, tűztől megvörösült törmelékek között egy csinos párkányzatot talált, melyből a sámfalvi plébános, ki a filialisában történtek között erről is értesült, miután megtekintette a helyet, azt gyanította, hogy itt még érdekesebb leletre is lehetne bukkanni. Tovább ásatott tehát, s fáradságának eredménye lett e két ép dombormű. Miután a plébános tudomásomra hozta a dolgot, magam is kirándultam Óvárra és ugyanott még tovább is ásatást eszközöltem, de itt most már eredmény nélkül. Azonban innen mintegy ötven lépésnyire a bevetett szántóföldön mutattak egy helyet, a hol néhány évvel ezelőtt egy sírt és benne edényeket találtak, csakhogy azokat nagyobb igazság kedveért összezúzva elszórták. Ha az egyesület pénzviszonyai engedik, aratás után ezen a helyen ásatni fogok. Most visszatérek az említett két mészkő-domborműhöz, melyek valószinűleg valamely nagyobbszerű síremlék maradványai lehetnek. Mindkettőnek magassága 59 cm., szélessége mind a négy oldalon 33 cm. Faragvány csak a két külső oldalon van, a másik két belső puszta, miből következik, hogy e kődarabok a sejtett nagyobb síremlék sarokköveit képezték. Az egyiknek egyik oldalát felül koszorús botra támaszkodó meztelen férfi alak (Genius?) foglalja el, mely jobb lábát keresztbe veti a balra, balkezét pedig a jobb vállon tartja s kondor fürtös fejét bánatosan hajlítja utána. Ugyanezen kőnek másik külső oldala egyenesen álló meztelen s az előbbihez egészen hasonló arczú férfi-alakot mutat, mely kezében valami zacskófélét tart, mögötte pedig egy lépő lónak hátulsó fele jól látható (Castor?). A második sarokkő domborműve csak abban különbözik az előbbitől, hogy ott mindakét oldalon ugyanazon koszorús botra támaszkodó alakot látjuk hasonló helyzetben, mint amannál csak az egyik oldalon.

A jaáki apát úr ajándékozott egy vasból való pecsétnyomót ezen körirattal: Sigill. deputationis filialis vaccinæ I. C. castriferrei. A jaáki templom oldalánál

találtatott. Közelebbi adatot nem tudok róla. A köriraton belül három női alak látszik koszorút nyújtani az áldozó tűz felé; ezekben a parkákat vélem felismerni.

Végül még megemlékezem egy steier-márványból készült 33 cm. magas és 22 cm. széles domborműről, mely a szombathelyi határban találtatott.

Ez már a finomság nélkül erős méretben egy tunicás alakot mutat keblén háromszögű redőzettel, derekán pedig átövezve. Jobbjában egy ügyetlen nagy kertészkést, baljában gyümölcsös kosarat tart, mellette figyelő kutya fekszik, mögötte kerítés huzódik. (Silvanus?) A fej hiányzik. Alúl ezen betük olvashatók: . . . O. AVG. SAC. Hazafiui üdözlettel.

Szombathely. *Dr. Burány Gergely.*

CZOBOR BÉLA LEVELE A NÜRNBERGI NEMZETKÖZI KIÁLLÍTÁSRÓL. Nürnberg, 1885 szeptember 29. Eddigelé egy kiállításról sem hallottam elágazóbb véleményeket, mint a nürnbergiről. Voltak, a kik nagyon is feldícsérték, és mások, a kik kevés méltánylattal szólottak felőle. Ha a modern ötvösművekről írnánk, nekünk is a dícsérők táborába kellene állanunk, kivált ha a keletl (japáni, chinai, ind) országok csodálatra méltó produktumait tárgyalnók. Egészen másként áll a dolog a kiállítás retrospectiv osztályára nézve, melylyel e szakfolyóirat hasábjain foglalkoznunk lehet. Ámbár ezen anyagról sem volna igazságos kicsinylőleg szólanunk, mert igen figyelemre méltó, mondhatni válogatott példányokból látjuk feltüntetve az őskor, a görögök, rómaiak, a frankok, kelták, valamint a középkor ötvösművészetét; nem különben a keleti népek ősrégi produktumaiból is csinos sorozatot találunk itt, de ezek tüzetes tárgyalása folyóiratunk keretén kívül esik.

Azt talán említenünk is fölösleges, hogy a nürnbergi kiállítás műtörténeti csoportját hasonlítanunk sem szabad a budapesti múlt évi ötvösműkiállítás anyagához, még akkor sem, ha a nemzeti múzeum háromezret meghaladó műtárgyától, melyek a kiállítás főrészét képezték, eltekintünk. A hivatalos lajstrom 1697 szám alatt ennél jóval több régi tárgyat tartalmaz. Köztük igen sok ismerős darabot talál az európai múzeumok látogatója. Berlin, München, Nürnberg, Drezda, Gotha, Weimar, Mainz, Colmar, Breslau, Trier, Graz, Bécs stb. igen értékes műdarabokkal vannak képviselve. Francziaország és Belgium — daczára a kiállítás internationalis jelzőjének — természetesen elmaradtak. Részünkről is — nem tekintve a magán kiállítókat — csak azok vettek részt, a kiket szívök Németország felé vonz. Ertem a Királyhágón túl lakó szászokat, kik valóban kitettek magokért. Ötven érdekesebbnél érdekesebb ötvösművet küldtek föl, melyeknek addig jórészt még csak hírét sem ismertük. A ki a hazánk szász polgárainak kezei között lévő középkori kath. czélú liturgicus edényeit, szerelvényeit látni akarta, a nürnbergi kiállításon egy csoportban láthatta. E sorozat bizonyítja, hogy a szász falusi templomokban még mennyi műtárgy lappang, melyek megtekinthetéséhez a hely színén néha teljes lehetetlenség hozzájutni. (Folytatás a jövő számban.)

Aachen, 1885 október 5-ikén. *Dr. Czobor Béla.*

IRODALOM.

Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai (dán, svéd, norvég) praehistorikus kőeszközök eredete és régisége körül. Első fele: a kőeszközök eredete: Ortvay Tivadar. Budapest 1885. Értekezések a történelmi tudományok köréből. XII. kötet. VII. sz. 8rét. 75. l.

Négy részben tárgyalja a szorgalmas szerző anyagának első felét; első fejezetében kimutatja, hogy az északeurópai kőszerek sokaságából nem lehet a hazai kőszerek idegen származására következtetni; a másodikban kimutatja, hogy Magyarországon önálló kőipar létezett; a harmadikban a kőeszközök anyag szerinti változatait a magyarországi kőfajok hasonló változataiból származtatja; a negyedikben egyéb körülményeket sorol föl, melyekből bebizonyítható, hogy az itt lelt kőeszközök itt is készültek, ilyen bizonyítékok: a nucleusok lelhelyei, a régi kőszergyártó helyek stb. Ezeket a röviden jelzett eredményeket szerző szorgalmas kutatással állapítja meg és nagy irodalmi apparatussal támogatja.

Szerző az anyag összefoglalásával mindenesetre hasznos előmunkálatot végzett a magyar műrégészeti kalauz új kiadására. Csak egy igazán új kérdést találtunk a füzetben, azt, hogy a gombai és pilini gyöngyök a hittitektől származnának; ez csakugyan új kérdés, melynek indokolt megfejtésével adósunk maradt a szerző, s melynek behatóbb tárgyalására talán az értekezés második része fog alkalmat adni. *rs.*

A felsőmagyarországi muzeum-egylet közzétette hatodik évkönyvét; szerkesztette az egyesület titkárja, dr. Stöhr Antal.

Hogy minő nehéz vidéki szerkesztő-titkárnak társulati évkönyve számára csak valamire való közepes értékű cikkeket is összegyűjteni, azt a kassai egylet titkárja derék társaival együtt bizonyára sokszor tapasztalhatta. Ismeri e bajokat a referens és azért mindig elnéző rokonszenvvel veszi kezébe a vidéki régész-egyesületek publikátióit. Minden rokonszenvünk daczára azonban mégis fölmerül a kérdés, hogy csak-

ugyan szükséges-e akkor is közölni egy czikket, a mikor még Kassán sem üti meg a mértéket? E kérdést ébresztette bennünk az évkönyv első közleményének elolvasása. Teljesen elegendő lett volna a társulati éremgyűjtemény ismertetésére szorítkozni. Kár volt a kimutatáshoz «népszerű» fejtegetést fűzni az érmészetről, melynek legtöbb kérdése iránt szerző még nincs tisztában. Higyje el a czikk jószándékú szerzője, hogy több hasznot s örömet hajtott volna olvasóinak, ha az érmészet egy érdekesebb szakaszát tárgyalta volna, valamely jó bel- vagy külföldi szerző könyve alapján, mint hogy az összes érmészettel 12 oldalon ily pongyola módon végezni kívánt. Semmi sem nehezebb mint oly óriási anyaggal szűk téren megbírkozni és azonfölül még népszerű előadásra is törekedni. A tudományt csak oly szakemberek képesek haszonnal népszerűsíteni, kik abban tökéletes jártassággal bírnak, másközönben megzavarják a laikust és czikkeik tudás helyett tudákosságot szülnek. Nagyon félünk tőle, hogy az évkönyv érmészeti czikkének is ily fajta zavaró hatása lészen.

A füzet második czikke Széchenyi egy levelét adja és ahhoz fűz korszerű elmélkedéseket; a harmadik egy episodot közöl a szikszói csatából, azután dr. Rössler István ad nehány érdekes pótlékot Szabó Károly «Régi Magyar Könyvtárához» és Dragóner Béla közöl három eredeti latin okmányt Kassa városa XIV. századi beltörténetéhez és utolsó czikkül kapjuk «A muzeum természetrajzi osztályából» czímen Szekeress Fr. Ödön népszerűen írt értekezését a mammuthról.

«Az egyleti és intézeti ügyek» élén *Klimkovics Béla* életrajza áll. E lelkes és kitartó férfi elévülhetlen érdemeket szerzett a kassai muzeum megteremtése és sok éven át igazgatása által. Teljes lélekkel járulunk azon meleghangú méltatáshoz, melylyel az évkönyv szerkesztője emlékét megörökíti. — A hivatalos közlemények sorát megnyitja az egyleti választmány nyílt levele Pulszky Ferenczhez, melyben az egylet nemes törekvései előmozdítására állami segélyt kér. Egy utóiratban hasonló segélykérésre szólíttatnak föl a többi vidéki rokonegyesületek. Az egylet kérelme bizonyára figyelemre méltó, de félünk attól, hogy azon testületek, mint az akadémia s az orsz. természettudományi társulat, melyeknek javadalmából e segélyt kérik, alig lesznek hajlandók javadalmukról lemondani, mert fölfogásuk az, hogy országos érdekek előbbre valók és nem csorbíthatók egyes vidéki érdekek kedvéért.

Azonban a vidéki muzeumok, mint a tudomány vidéki góczpontjai, kétségtelenül megérdemlik a közoktatási kormány figyelmét és azért kivánatos, hogy addig, a mig e fontos culturkérdés minden irányban tisztázva lesz, legalább esetről esetre és ott, a hol a miniszter szükségét és hasznát látja, anyagi támogatásban is részesítse az általa úgyis meleg *morális* pártfogása alá vett vidéki intézeteket!

A kassai muzeum jelenleg a leggazdagabb vidéki intézetek közé tartozik; öt osztályból áll, mely a mostani kimutatás szerint egészben 29279 db. régiséget, érmet, könyvet, okmányt és természetrajzi tárgyat tartalmaz s az 1884 évi gyarapodás részletes kimutatása (88—98. ll.) tanuskodik róla, hogy minő gonddal folyik a gyűjtés. A muzeum-egyletnek jelenleg 54 alapító, 250 pártoló tagja van és gyűjtött tőkéje teszen 5122 frt 92 krt és 40 frankot. *rs.*

A FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEJÉRVÁR VÁROSI TÖRTÉNELMI S RÉGÉSZETI EGYLET ÉVKÖNYVE 1885. évre, a választmány megbizásából szerkeszti dr. Hattyúfy Dezső, egyleti titkár. 8rét 159. l. Károly Jánostól az első részben három történelmi közlemény van, ú. m. Fejérmegye elpusztult helyiségei, Levelestár és fejérmegyei községekre vonatkozó regesták; a boldogult Szalay József Fejérvár vidékéről 1543-ban és Boross Mihály ugyancsak Fejérmegyéről 1861-ben, értekeznek.

A régészet körébe csak Hattyúfy Dezső értekezése vág, a nagylooki leletekről, mely a Nagylookon lelt római kocsiról s az ottani urnatemetőről szól, három képes táblával.

A kötet második része hivatalos közleményeknek van föntartva. Ott veszszük az alapszabályokat, a társulat vázlatos történetét, a régiségtár ismertetését, pénztári jelentést, végre a tisztikar, tiszteletbeli, alapító s rendes tagok névsorát.

A jelen kötet közzétételével a fejérmegyei társulat titkára a jó ügynek hasznot hajtott. Kivánatos, hogy Székesfejérvárott erős régészeti egyesület létezzék; szükséges, hogy a régészeti leletekben páratlanúl gazdag megye központtal bírjon, a hová szorgalmas helyi kutatók a megye kincseit gyűjtsék és lehetőleg megóvják őket attól a sorstól, *melynek legutóbb is áldozatul esett egy ismeretes fejérvári gyűjtemény, hogy t. i. bécsi régiségkereskedő külföldre vigye, kitől azután a n. muzeum kénytelen háromszoros áron visszavásárolni a belföldi leleteket.*

Ily esetekben az egyesület előkelőbb gazdag tagjai körében pártfogót találhatna, a ki az ország számára megmentse az ily elkallódó megyei gyűjteményt.

De hogy az egyesületnek ilyen ügyekben tekintélye legyen, szükséges, hogy magát a megyében, az országban népszerűvé tegye. Ha valahol, az intelligentiával bővelkedő Fejérmegyében virágozhatnék egy régészeti társulat. Ha mégis közel másfél évtized mult el a nélkül, hogy akár a muzeum, akár a társulat oly virágzásnak indult volna, a mint lehetne, az aligha nem a döntő tényezők hibája volt.

A jelen évkönyv által a társulat először ad magáról szélesebb körökben életjelt, tagjai ezuttal először kapnak irodalmi illetményt. A titkár már most jól fogja föl a helyzetet. Ily társulat évkönyv vagy

folyóirat nélkül nem virágozhatik, a tagok csak úgy teljesítik kötelezettségüket, ha kapnak érte valamit. Azért, hogy ha teljesül a titkár igérete és lesz minden évben évkönyv, ez új æra kezdetét jelentheti, a melynek bekövetkezését őszintén óhajtjuk. *rs.*

Régészeti és Történelmi Értesitő. A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeum-társulat közlönye, szerkeszti Pontelly István főtitkár. A szünidők alatt megjelent az idei harmadik füzet változatos, de gyönge tartalommal. *Dudás Gyula* kezdi a magyar szerbek történetét, *Karácsonyi* a Csanád nemzetség délmagyar birtokait sorolja föl, *Szwida Lajos* Bél Mátyás életrajzát adja nagyobbára ismert könyvekből. A tárczában a társulat két választmányi üléséről és az első évi közgyülésről ad a főtitkár számot és ugyanő szerkesztette a dús egyveleget.

Üdvös cselekménynek tartjuk a czímben megnevezett két rokonirányú társulat egyesülését, ebben, valamint abban, hogy az új társulat vagyona már túlmegy a harminczezer forinton, *Ormós Zsigmondé* a főérdem. Adjon a kedvező sors minden vidéki muzeum-egyesületnek ily lángbuzgalmú vezérférfiút, akkor ügyünk a vidéken jobban fog állani, mint ahogy most áll több helyütt.

Jól mondja a lelkes elnök megnyitó beszédében (153. l.) társulatunk főfeladata «a jövőben nem abban áll, hogy erejét továbbra is anyagi tőkéjének gyarapítására fordítsa . . . . . . hanem törekvésünk az legyen, hogy a szellemi és erkölcsi munkásság tágas mezején erőfeszítéssel a körünkbe lépésre és a velünk egy czélra törekvésre a vágyódást fölébreszszük».

E munkásság már most abban fog állani, hogy a muzeumot annak rendje szerint fölállítsák és közzétegyék, az ország déli részein előforduló leletekre az eddiginél is gondosabb ügyelettel legyenek, a leleteket gondosan publikálják, a muzeum mellé szakkönyvtárt állítsanak, melyben a továbbképzésre meg legyen az irodalmi lehetőség és hogy mindezek alapján a folyóiratot a szaktudomány magaslatára emeljék, a mi eddig az igen szerény anyagi és szellemi erőkkel vajmi nehéz volt. Üdvözöljük az új erőben friss életre ébredt muzeum-egyesületet! *X.*

Ausstellung der Landes-Denkmäler-Kommission von Dr. E. Henszlmann, Referent der Landes-Denkmäler-Kommission. Separat-Abdruck aus dem «Pester Lloyd» Nr. 209 und 214 vom Jahre 1885. Budapest 1885. Ilyen czímen jelent meg a műemlékek országos bizottsága kiállításáról egy 17 nyolczadrét lapra terjedő ismertetés, mely addig, míg elkészül a szakkiállítás magyar hivatalos lajstroma, hivatva van e hiányt pótolni. A kiállítás fölállítását Steinhausz Lajos buzgó

fiatal műépítész vezette, kedvező körülmények közepette, mert az országos kiállítás intézői e kiállítás számára a művészcsarnok legkedvezőbb világítású oldaltermeit engedték át. Kívánjuk, hogy a tömör tartalmú kis újságczikk, melynek bizonyára rendeltetése volna a műemlék-bizottság népszerűségét és tekintélyét az országban emelni, e czélját el is érje s e szempontból talán nem látszanék czélszerűtlennek az országos bizottság működéséről még a kiállítás tartama alatt honi nyelven is adni ily népszerűen írt áttekintést. *zs.*

Numismatische Zeitschrift XVII. évfolyam. Bécs 1885. A bécsi érmészeti társaság ez évben «folyóiratát» a szokottnál korábban adta ki, egy 527 lapnyi vaskos nyolczadrét kötetben. Forma kedveért reájegyezték, hogy «Erstes und zweites Halbjahr Jänner-Dezember 1885.» A gazdagtartalmú kötetben két czikk az ókori érmészetnek van szentelve, a többi hét a közép- és újkornak.

A sort kezdi *Hofman* az antik fémötvegyekről (Legirung) szóló értekezésének befejezése. Ezúttal a kis-ázsiai electronérmeket tárgyalja, melyek részben az érmelés legősibb korából származnak, azután a szicziliai görög aranyérmekre tér át, végig megyen a Cseh-, Magyar- és Bajorországban találtatni szokott barbar aranyérmekre* és szól a rómaikori barbar aranyutánzásokról. A tudós tanár e tanulmányához a n. muzeumban is talált becses anyagot, melyet czikkében híven fölhasznált.

Kenner czikke átalánosabb érdekű. Végig megyen a római császárok érmein és különösen két szempontból kutatja a föliratokat. Nézi rajtuk az egyes császárok trónrajutási jogczímét és keresi a császárok jelszavait, uralkodási elveiket jelző symbolikus alakokat és mondásokat. Ily összeállításra régóta szükségünk volt, különösen a római történelem sok érdekes adatot nyert általa.

A középkori czikksorozatot *Domanig* értekezése kezdi «néhány babenbergi» éremről. Ezen szerény czím alatt igen figyelemre méltó dolgozatot kapunk. Szerző nem szorítkozik arra, hogy a babenbergieknek egyes érmeket vindikál, tehát az osztrák középkori érmészetnek egyik homályos pontját fölvilágosítja, de tovább megyen és e babenbergi érmek typusát kapcsolatba hozza a szomszédos regensburgi, magyar s egyéb érmekkel és arra az eredményre jut, hogy a keresztjáratok idejében, a keresztjárók számára külön jellemző symbolumokkal ellátott és közforgalomra szánt pénzeket adtak ki. — Ezután *Dannenberg* németországi éremsorozatokat közöl, pótlékúl korábbi czikkeihez; *Raimann* egy éremleletet ismertet, mely múlt évben Sallingbergben

* Az irodalomban s a német népnél ismeretesek a «Regenbogenschüsselchen» néven.

előkerült, s melyben 2503 db. régi bécsi fillér találtatott; *Pawlowski* az Észak-Olaszországban és Hollandiában a XVII. és XVIII. században dívott éremhamisításoknak szentel két rövid, de érdekes előadást.

Az egész kötet legfontosabb czikke *Newaldé* az osztrák ermelés ügyéről I. Ferdinánd halálától a harminczéves háború kezdetéig, mely vaskos monográphiává nőtte ki magát. Ez a dolgozat folytatása Newald korábbi művének I. Ferdinánd érmeléséről.[1] Itt is úgy mint ott gondos levéltári kutatások alapján adja elé az ausztriai érmeldék és érmelő műhelyek történetét, majd a pénzláb változásaira tér át és az elkészített és forgalomba bocsájtott érmek mennyiségéről és typusairól is értekezik.

A császár legfontosabb pénzverdéje Hallban volt Tyrolisban, ezután mindjárt Körmöczbánya következett. Magyarországon ez a főpénzverde, mellette ideiglenesen Kassán és későbben Nagybányán is létezett pénzverde. Ha nem tudnók különben is, hogy már a XVI. században Magyarország kormányzata mennyire nem volt önálló, mennyire volt a Bécsben székelő tanácstestületeknek alávetve, megtanulnók a magyarhoni pénzverdék történetéből, a hogy itt bécsi tudós a leghitelesebb levéltári aktákból minden kétséget kizáró módon elénk adja. A körmöczi érmelde az alsó-ausztriai kamara alá tartozott, a kassai és nagybányai a szepesi kamara alá, de ez utóbbi hely hatóságára nézve is Bécsben volt a magasabb forum. Az érmeldékben az első állástól az az utolsóig mindenütt csupa külföldi vagy osztrák ember volt alkalmazva. Maga a pénzláb s az éremdarabok külső habitusa is tisztán administrativ kérdések voltak, melyekben az országgyűlés beleszólásának csekély vagy épenséggel semmi fontossága sem volt, de igenis volt a császár német tanácsosainak, kivált a bécsi kamarának. Kivánatosnak tartjuk, hogy valaki e munkálatból a magyarországi pénzverdékre vonatkozó fejezeteket lefordítsa.[2] Csakhogy ugyanakkor szükséges lesz, hogy a fordító Newald dolgozatát hazai adatokból bővítse ki, mert bizonyára a magyar kamarai archivumban, valamint a pénzverdei városok levéltáraiban is vannak hasznavehető adatok, némelyek irodalmilag is föl vannak dolgozva, Newald ezeket figyelmen kívül hagyta, a miért is fogyatékos a mit Körmöcz-, Kassa- és Nagybányáról mond.

Más hibája, hogy a jelenleg létező legbővebb magyar éremgyűjteményt, a n. muzeumét, csak Weszerle- és Széchenyiből ismeri, a miért tisztán érmészeti szempontból is hiányos a monographia Magyarországot illető része.

[1] Das österreichische Münzwesen unter Ferdinand I.

[2] Ily fejezetek: Maximilian idejéből a VIII. fejezet a körmöczi érmelde (224—231. l.), II. Rudolf idejéből a XV. fejezet a körmöczi (290—305. l.), a XVI. fejezet a kassai és nagybányai érmeldékről (305—315. l.), II. Mátyás idejéből a XX. fejezet a körmöczi és nagybányai érmeldékről (390—402. l.).

Igy például azt mondja szerző egy helyütt (231. l.), hogy II. Maximilian első körmöczi tallérja 1573-ból a ritkaságok közé tartozik s hogy sem Mádai, sem Schulthess-Rechberg, sem Széchenyi és Weszerlénél nincs nyoma.

Ha ismerte volna a muzeumi pénzgyűjteményt, említhette volna, hogy abban e tallér három változatban van meg.

Máshelyütt a midőn említi, hogy a híres Abondio 1579-ben tallérmintát készített Körmöcz számára (302. l.), melynek érmelt példányai K—B megjelölése nélkül készültek, fölemlíthette volna, hogy a körmöczi pénzverde már ugyanazon évben utánozta az Abondio mintáját és ez első 1579-ben megjelent tallérjain rajta is vannak a körmöczi betűk, mint a muzeumi példány mutatja.*

Szerző dolgozata végén összefoglalja nézeteit az osztrák numismatikáról és szükségét hangsúlyoztatja annak, hogy ezentul az érmészeti tankönyvekben és gyűjteményekben az osztrák fejedelmek érmelése ne országok szerint, de az érmelő fejedelmek sorrendje szerint legyenek egyesítve és csak ezen főfölosztáson belül legyenek az érmek országok és érmelő műhelyek szempontja szerint csoportosítva.

Értjük egy osztrák telivérű centralista bányatanácsos ezen tudományos indítványát, de nem helyeselhetjük épen a tudomány szempontjából. Az érmelési jog fönségjog, melyet minden fejedelem azon nemzet közjoga alapján gyakorol, melynek törvényszerű uralkodója. Ennélfogva tehát, daczára azon visszaéléseknek, melyeket a XVI. és XVII. században az osztrák intéző körök administrativ úton a magyar király érmelési főhatóságával elkövettek és azon elvnél fogva, «quod ab initio vitiosum erat tractu temporis convalescere non potest», a magyarhoni érmek nem az osztrák közjog változó fölfogásai szerint rendezhetők, nem képezhetik az osztrák numismatikának alosztályát.

Az értekezések sorát Adolph *Meyer* czikke fejezi be a híres Wallenstein érmészetéről. Következik még egy rövid kivonat *Réthy* értekezéséből a magyar érmekről egy rajnavidéki leletben, mely folyóiratunk juliusi számában jelent meg és végül három könyvismertetés zárja be a szöveget, melyhez még nyolcz, többnyire sikerült, érmészeti képes tábla járúl. *h. j.*

A NEMZETKÖZI EMBERTANI ÉS RÉGISÉGTANI TÖRTÉNELEM ELŐTTI 9-ik CONGRESSUS LISSABONBAN, 1880. — Befejező közlemény.

II. *Chantre* úr, kit minálunk nemcsak azért ismernek, mivel drága és *szinekkel* is helyesen illustrált nagyszerű munkákat egymásután ad ki, de mivel saját

* Egyébként mind a két tallér ismeretes a Welzl-féle lajstromból; az Abondio-féle le van írva a II. köt. 2. részének 24. lapján 670. szám alatt, melynek körirata kissé eltérőleg említve van ugyanott 671. szám alatt.

hazáját a világgal oly jelesen ismertető egyén, a *Rhône* régi völgyében létezett jeges hegyekről szólt, melyeket *Falsan* úr társaságában kiad. *Chantre* úr azért ajánlja az általa szerkesztett térképet, mert azon mind ama pontok vannak kitüntetve, melyeken az ősrégi jegek lefelé siettek, azon a bolygó kőhalmok fel vannak tüntetve, melyek a nagy esemény után visszamaradtak. Látjuk ezeket, a mennyiben t. i. mindezek utmutatókul is szolgálhatnak a quaternaire ember régisége tanulmányozására.

Ismertetvén az adott térkép művészi részét, felhozza azt, hogy a jégnek nagy kiterjedése alkalmával az ember csak némely, az éghajlat kedvezősége által kitűntetett helyen, mint a *Saône* völgye hegyoldalain, a *Dauphiné* és *Savoja* barlangjaiban stb. élhetett ; és hogy amott valóban élt is az amottan tett leletek be is bizonyítják, és így a jégnek az ember terjesztéséhez való viszonyáról tanuságot tesznek.

A *negyedik* ülésben figyelmezteté *Vilanova* tanár a hallgatóságot *Vasconcellos* Fredericnek, bányamérnöknek és a geologiai munkáknál való segédnek munkájára, mely *Douro* folyam partjain, mint lerakodmány előkerűlő részletekre figyelmeztet, s mely az ember létéről és a jégkorszaknak működéséről tanuskodik.

Ezen lelkiismeretes, több átmetszettel és pattogtatott kőemlékek rajzaival még értékesebbé vált felolvasás a felolvasónak kellő méltánylást szerzett.

Az ember ősrégi koráról értekezett *Arcelin Adrien* a maconi akadémia örökös titkára is. Tárgya «az ember régisége, mint ezt a közép *Rhone* és az *alsó Saône* medreiben előforduló tárgyak» bizonyítják. Az egyes lelhelyeknek ujabban talált maradékait összeállítva és azoknak hajdani állatait is soronkint felszámlálva, végén a quaternaire korszakról táblázatos átnézetet nyujt, mely földtani, régészeti és palaeontologiai nézpontból indúl.

Lengyelországból is hozott *Zavisza* János gróf quaternairi adatot a «Mammouth barlangjából.» Bemutatott t. i, egy darabot, melyet parancsnoki jelvénynek tart, több mammouth csonttal, mint az emberrel való együttlétnek bizonyságáúl. *Evans* védi amaz állítást, hogy a *nyomás maga* elég arra, hogy a *kova* hasadjon, *ütés*, *főleg embertől* származó pattogtatás nem épen szükséges. A bemutatott csontot de *Mortillet* lándzsa végnek s nem kormányzó botnak tekinti.

A *barlangok* szerencsés vizsgálójának, *Prunières* úrnak, legújabb fölfedezéseit a *Lozérben de Quatrefages* úr oly fontosaknak tartja, hogy e helyen ismét a vizsgálók figyelmébe ajánlja.

A *barlangok* tüzetes megvizsgáltatását a congressus maga is annyira fontosnak találta, miszerint a *furninha*-i barlangnak, és az abban talált emberevést föltételező csontmaradványok kutatására majdnem egy tizedet tevő szakcommissiót nevezett ki.

A congressus szorgalmas másodtitkára *Delgado* úr roppant érdemet szerzett az által, hogy a nevezett barlangból mindent, mi elmozdítható vala a fővárosi gyüjteménybe vitt el, úgy hogy az érdekes lelhelynek, rendkívűli szorgalomra és ügyességre is mutató sorozaton, a barlangnak minden nevezetességét tanulmányozni lehet. A leletnek gazdag voltát és sokféleségét tanusítják a csinos táblázatok, melyek pontosságra nézve kivánni valót alig hagynak fel, a vizsgálódásra kényszerítenek az alaprajzok, és a XVII. táblán mesterileg előállitott kőeszközök, agyagművek, állkapcsok, csonteszközök stb. mássai.

Ezen alapos mű egyike a legszebb adalékoknak, melyekkel portugali társaink a congressus tagjait megajándékozták.

A legnagyobb érdekeltséget keltették fel az emberi csontok számviszonyai, a melyeknek aránytalanságából sokan az *anthropophagismust* szükségesnek tartották segítségűl híni. Az állkapcsoknak mintegy másfél száz egyénre mutató számára, távolról sem feleltek meg a talált vázok részletei, s ebből azt hozták ki, hogy az egyáltalán elterjedt, sőt a vad állapotból a czivilizatióra átmenő emberiségnek az emberevési stadium lett légyen egyik szükséglete.

A kiküldött bizottság francziái részenkint az antropophagia mellé állottak, mig a többiek e kérdésnek szakszerinti kihírdetését elodázták, már azért is, mivel a kik eddig emberevőknek tekintettek, későbben ettől fölmentettek. *Határozottan* ketten a bizottságból *igent* mondtak, ketten *valószinű*, egy *kétséges*, hárman pedig *nem*-mel feleltek s így két *bizonyos* ellen 6 *kétkedő* szavazat áll fenn. Különben pedig, amint már említettük, *Delgado* úr rendszeres eljárását, határozott műkö-

dését, *és teljes felszámlálását*, egyes darabok meghatározását a bizottság egyhangulag méltatta.

III. Közeledünk a jeles könyv természetes beosztása szerint a hozzánk kevesebbé távol álló, és így sok tekintetben ismeretesb korszakhoz is, t. i. a *néolithek* szakához. És kivel találkozunk itt leg- és legelőször? Nem-e *Portugalia* régi és sok tekintetben szerencsés *Ribeirójával*-e?

Az ősrégészet mivelői jól ismerik a konyhahulladékok-at Kiokken moeddingek halmait is. Eddig leginkább az első leiróknak, a dánoknak tulajdonították kizárólag azokat, és mint sajátos halmokat egyedül nekik ítéltük oda. De vannak ezek másutt is, a hol vagy tengerek, vagy nagy tavak partjain laktak az emberek; sőt találják nálunk is, mindenütt folyóink mellett nagy számmal, de nem a tengermellékiekkel mérkőzhetővel, egész rétegekben találjuk, és ha bővebben kutatjuk, még inkább találni fogjuk.

Ribeiro négy, általa megvizsgált helyről szól, és két csínosan kőre metszett táblán mutatja be a *Cabeço da Arruda* konyhahulladékos dombocskákat, két táblán pedig, az eme halmokban talált örlő-köveket, csontokat és pattogtatott szilánkokat ismerteti. Egészben e halmok a dániaiakhoz hasonlók. Bebizonyitják, hogy a tengeri kagylók miatt, a sós vizek sokkal szélesb úton terjedtek el mint ma, és hogy eme halmok alatt talált emberi vázak, még a halmok támadása előttiek s így azoknál minden esetre régiebbek.

Az emberi koponyáknak is akadt barátja *Francisco de Paula e Oliveira* pattantyus hadnagyban. Ő t. i. a főtitkártól engedélyt kapván, a geologiai osztályban elhelyezett gyűjteményben az emberi csontokat, főleg a koponyákat tanulmányozta; és az eredményt egy méreti táblában és öt képlapon közlötte.

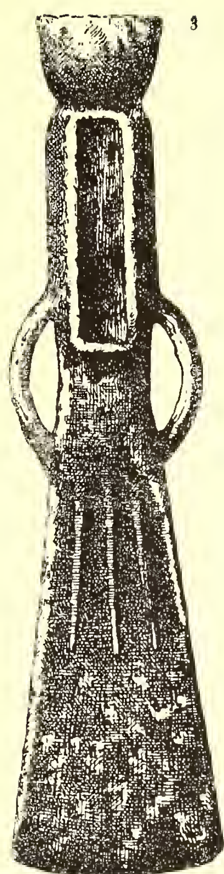
Át kell ugranunk a *Champagne*-ba, hol a nálunk is ismert fiatal tudós és szerencsés kutató báró de *Baye*-val találkozunk. A többször felszólaló nem csak határozá a jellemző vonásokat, melyekről Francziaországban, főleg az ő lakó helyén a *nèolithe* korszakot fel lehet ismerni, szólt ő arról is melyek jelei az átmenetnek a csíszolt kőről a bronze szakába. Észrevételeit *Henri* Martin méltatta figyelemre, és a közlött részletek további kutatások alapjául fognak szolgálni.

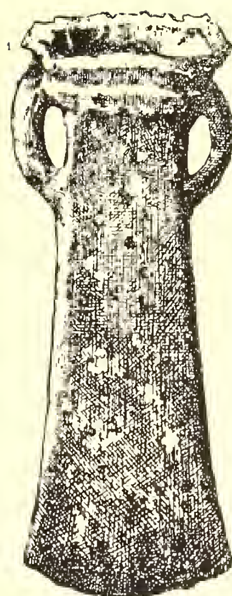
Néhány szóval *Pigorini* említé a vörös festéket, melylyel az ős emberek eszközeiket festék, s felhozza azt, hogy mai napon is vannak népek, melyek ily festékkel a halottak vázait kenik be, sőt még a más világon való festhetésre is az anyagot az eltemetettek mellé rakják. Ezen észlelethez csatolja *Cazalis* de Fondouce a *Callais*-ról való tanúlmányát, és ezt a turqusishoz való közelségéről ismerteti. Azon kérdésre, melyik korszakban hozatott be azon külföldi ásvány, az a felelet, hogy már a dolmenekban található, de hogy a háromszögü nyílhegyekkel is leletnek ezen festék nyomai.

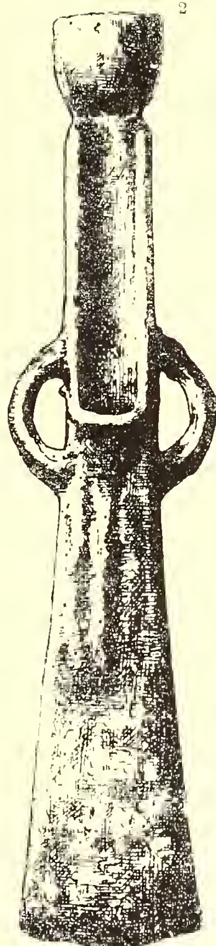
Caldas úr a minho-i tartomány ősrégi archeologiáját szellőzteti, felhozza ennek történelmi okait; a megalithikai *barbaso*-i, de *villei*, *fraiao*-i nagykövű síremlékeket is hozza fel, és a *Santa Luzia*-i czölöp építményt tárgyalja, és mindezekhez két táblát csatolva, eme érdekes tanúlmányok után a IV-dik vagyis a *bronzeok* szakának engedi át a területet.

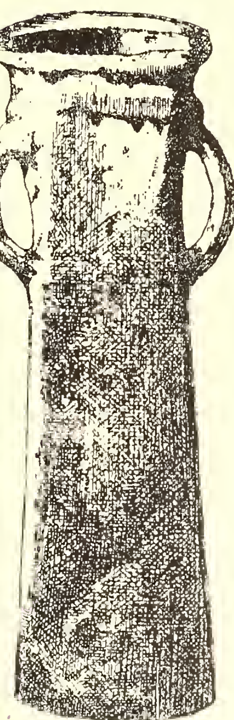
A spanyol geologiai tanárnak, *Vilanova* úrnak volt módja, a rézről és a bronze-ról Spanyolországban szólani, és az ezeket megelőző korszakról említést tenni. Ezen értekezés annál inkább érdekelt, minthogy minálunk Magyarországban is a muzeum igazgatója, a sok réz eszköz által, mely a nemzeti intézetben létezik, indíttatva, hasonlóan a réznek korszakát felállítani törekszik.

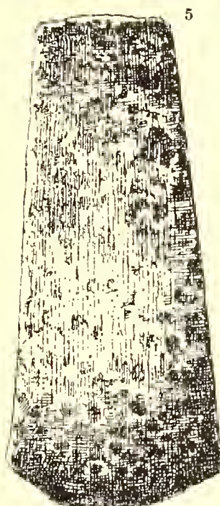
Állításait értekező erősíteni törekszik az által, hogy Spanyolországban mai napon is sok a rézbánya, az eszközök alakjai is durvábbak a bronzkoriaknál mint az utóbb tökélyesbítetteknél, s végre a vegytani szétbontások *tiszta* rezet mutatnak fel, a bronznak jellemző vegytársa, *az ón* nélkül. Tudjuk, hogy nálunk is, pedig leginkább Mátra táján, Európában eddig legszámosabban, (mert mint vélik másutt e tiszta réz valószínüleg a rézöntőkhöz, mint tiszta anyag vándorol) jött elő, úgy hogy muzeumainkban főleg elütő alakja által tűnik fel; de bár hajlandók lennénk a *réz* barátjai egy külön, a bronzot megelőző korszakot teremteni, még is vannak ezen újabb eszmének határozott ellenei, kik mintegy lenézéssel fogadták ezen tant, mely a réz eszközöket hol a phoenitiaiaknak, hol a keletieknek tulajdonítja. — Mr. *Chantre* várja, hogy nem mint eddig, csak egy szekercze vizsgáltassék meg, hanem tanának megerősítéseűl *Vilanova*, mint

ŐSKORI BRONZVÉSŐK PORTUGALLIAI LELETEKBŐL.

ezt már *Pulszky* a nemzeti muzeumbeli réz-eszközökkel tevé, mind az egész *madridi* készletet fogja elemeztetni.

Possidonia da Silva előmutatja és rajzzal is kiséri a hazájában talált bronz szekerczéket, melyeknek, bár Portugaliában aránylag igen kevés a bronzeszköz, többféle alakját mutatja be, t. i. az egyszerü lapost, minden tok nélkül, és olyanokat, melyek két oldalon felül, a kötéllel való megerősítés végéből, füllel vannak ellátva, míg ismét ez utóbbi alakuak tok helyett, hogy a nyélhez megerősíthetőkké váljanak, hosszu, alúl a keretből kiugró vágányokat tűntetnek fel, hogy czéljukat elősegítsék. (Lásd az előbbi lapon közölt táblát.)

Ezen képek után, az eleven eszmecserében *Hildebrand* azt hozza ki, hogy a két utóbbi alak után még egy középsőt kell találni és erre a portugali szaktudósokat figyelmezteti.

Végre még *Chantre* ki a bronzok ügyében már egész Európát beutazá, és tapasztalatainak a legnagyobb részét már ki is adta, szemet fordít Olaszország bronzaira, és tagadván azt, hogy Európának fémtudománya a Kaukazusból származott legyen, váltig állítja, hogy létezik, csakhogy még nem egészen kiaknázott egy *átmeneti kor* a kő és bronz eszközök közt, amint ez utóbbiak és a vas korszak közt is az átmenetet bebizonyítandjuk.

IV. *A különféle tárgyakról* szóló fejezetet tartalma és tárgyai tekintetéből lehe tett volna az előbbiek közé jól besorozni; meglehet, hogy ezen munkálatok a congressus előtt fel nem olvastattak, vagy a nyomtatásban elkéstek, elég az, hogy legelőször is báró de *Baye* azon czikkével találkozunk, a mely «a kőeszközöknek a fémtárgyakkal való előjöveteléről értekezik.

Az értekező, ki 2 táblával a silet (kova) nyílhegyeket, lándzsavégeket, késeket állítja elő, melyek, mint azt *Millescamps* úr is a frank sírokban gyakran találta, csak azt bizonyítja, hogy mig a fegyvereknek és a házi eszközöknek némely nemei a sokkal ritkább és drágább fémből készűltek, sok más, mely mint kova is használható volt és mint a nyílhegyek, melyek nehezen is visszakerűltek, de olcsóbb anyagú, még sokkal későbben, és némely szegényebb népnél mai napon is használtattak, a nélkűl, hogy ezek miatt a korszakokat még inkább gyarapítani kellene.

A szorosan vett régészeten kivűl a kötetnek még elég vastag része foglalkozik az emberisme tanával, a népek szokásaival s az ősrégi mythologiával is. A kivel folytatólag először találkozunk, az *Martius Sarmento* Ferencz *Guimaraes*-ben. Ezen gazdag magányzó összevette majdnem az egész vidékét, hogy ottan ásasson, a régi alapokon házikókat emeltessen, szóval a régi keltáknek, melyekről a fennlevő írók szólanak, maradványait előmutathassa. Czikkének czíme: *A Lusitánok.* Ezen, tudományos kutatások eredményét nyomban követé *Henri Martin* gaul Mythologiájával, és az iberek ethnikai és embertani typusaival. Hasonlólag *Coelho* Adolpho, egy felsőbb iskola tanára, szól a félszigetnek lakói cultus-airól a római uralom előtti időben. Ezen értekezés után támadtak különféle vélemények, mig *Chantre* a Kaukazusban figyelt nécropole-okról értekezett, és egy táblában elénk állítja azon macrocephal koponyákat, melyeket ottan talált. Későbben értekező úr nem helyesli azon nézetet, mely a macrocephaliat a Cimbrekkel egyesíteni akarná, sőt megismervén, hogy ezen fejtypus mindenütt található, mit *Vilanova* megerősít az által, miszerint egyik fia dolichocephal, míg a másik brachycephale, és hogy mivelt emberek szemére hányták azt/ hogy ennek fejét születése után nem idomíttatta.

Ezután látjuk ama *Ogham* felírásokat, (táblával) melyeket egyik levelében *Atkinson* közöl és melyet bár többnyire *Irlandban* találtatnak, még is a pyrenaei félszigetnek ős világával rokonszenvezni látszanak; miért is általa ezen hasonlatosságra a szaktudósok figyelme felhivatik.

Bellucci József, persusi egyetemi tanár a congressus figyelmét az Umbriában szokásos mai amulettekre fordítani törekszik. A régi, *Coelho* által elsődleges sziklák tisztelete után, mely a csillagokra és a holdvilágnál tartott tánczokra is kiterjedt, a *mennykövek* vallási tiszteletére is hivatkozik, mely a gonosz lelkektől bántott embereknek trépanizatiójára is terjedt, mivel a régiek vélték, hogy a gonosz lélek a koponya üregén is kipárolog, és ezen csontocska a halál és betegségek elleni oltalom hitében a családban is fentartatott. — Egy észrevételünk van a csíszolt balták vallási tisztelete ellen, t. i. az, hogy mivel épen az ősemberek

bírhattak annak helyes és egyedűl érvényes tudásával, hogy t. i. e kövek balták és nem mennykövek, alig hihető, hogy azokat imádták volna.

Bataillard Pál úr, a párisi orvosi kar archivistája, ki 1872 óta a *czigányok* eredetével, és azok által Európába áthozott fémek ismeretével vesződik, s ezen tárgyról a congressusnak 8, 1880-ig terjedő munkát ajándékozott, ismét jelenik meg egy terjedelmes értekezéssel, melyre *Coello* úr a függelékben megjelent *Les Ciganos* munkácskáját írta. Szép, megvalljuk az értekező vállalata és szokatlan kitartása ; de egyet még is csodálnunk kell, hogy folyvást a megférhető könyvekhez fordúlva, mások szemeivel lát, de hozzánk, hol a czigányokat tömegesen találhatná, még soha sem fáradt. Megvárja alkalmasint, míg vagy kihalnak vagy mint úgy is történik, nyelvre és vallásra nézve tenni szokták, más szomszéd nemzetek által egészen átváltoztatnak.

A *Tonkharek*-ről, és az ő Ázsián keresztűl tett utazásairól érdekesen szól 7 fejezetben *Vasconcellos Abreu* tanár úr, és ezen speczialis értekezését egyptomi hasonlatos képeken igyekszik bizonyítani. Ezt követi dr. *Magitot* úrnak, a congressusok stereotyp tudósitójának és a párisi Antropologiai társulat titkári segédjének értekezése, melyet mint egy kisérletet a népeknél divatos *test-csonkitásokról* közöl. Terjedelmes munkájában, melyhez igen érdekes táblák is csatolvák, sokat találand az, kit az emberi testnek ilyen vallásos vagy népdivatos eltorzitásai, vagy nyomorításai érdekelnek.

Bemutatott a congressusnak *Oliveira Feijao* Ferencz, az orvosi iskola egyik tanára egy microcephale 34 éves nőt, melynek két oldalról levett arczképét is találjuk : kellemetlen benyomást tett ezen kifejletlen állapotu szegény; erre *Vilanova* egy náluk, Spanyolországban, létező, már talán 60 éves emberre hivatkozik ; *Virchow* pedig, mivel szakszerint már az ilyen esetek többé az *atavismus* bebizonyítására nem szolgálhatnak, hanem tisztán orvosilag tekintve, csupán beteges és kifejletlen állapotot jelentenek, az ősrégi tudomány keretébe többé nem számíthatók.

Consiglieri Pedroso Zofim az irodalom felső iskolai tanára, előadja a népnek ősi szokásait a házasságoknál, melyek bizonyosan a legrégibb korra vonatkoznak, mint p. o. az, hogy a házasulandók és azoknak rokonai közt, midőn a templomba készülnek tetszőleg csatározások, sőt a mátkának rablása is történik ; hogy némely tájon a házassági áldás előtt már sokáig együtt élnek, és ha a legénynek a leányt utóbb el kell vennie, ismét egészen becsületesnek tartatik ; hogy a megáldatás után három napig egymáshoz nem szabad közeledniök stb. stb. Ezen szokások másutt is találtatnak és valószinűleg egy, igen régi időből származhatnak.

Mesnier úr az *Andesi Cordillérákról* és az *amerikai* emberről beszélt. Erről azonban csak annyit említ, a mennyire ama világrész az embernek a tüzokádó hegyekben annyira bő lakásául szolgált. Inkább földtani értekezés ez, mint hogy ősrégészetinek lehetne állítani.

A függelék a kirándulásokat, nehány ellenvetést, czigány szótárt, és ásványtani elmélkedéseket foglal magában. A *kirándulások* közé számitandó a *Cascaes*-i, a hova *Africa* nevü óriási hajón korán reggel indúltunk. A váracska elé jövén, ott találtuk a különben Lissabon előtt horgonyozó franczia hajórajt, mely a koronaherczeg 18-adik születési napján való tisztelkedés miatt ide vitorlázott. Követték egymást a lövöldözések, és a mi hajónkról való ágyu-feleletek ; a portugal hajón, a velünk jött katonai zene a Marsellaise-t játszá el, a melynek *Colbertien*, a francziák vezér hajóján, a portugali nemzeti hymnussal feleltek. Ki tengeri csatát még nem látott, itten annak elragadó játszi képét láthatta.

Messze a parttól megállván, mindenki a kész kisebb hajókra jutni iparkodott, hogy a partnak sziklás tekervényei közt a száraz földre juthasson. Míg a tudósok egy része a cascaes-i barlangot vizsgálta meg, míg mások a fényes isteni szolgálatban a várbeli templomban részt vettek ; és azután *Cintra* felé, a lisboaiak édene felé indúlt, a hol nemcsak a hegyen fent a la *Pencha* nevü vár, melyet a bölcs és költő király II. Fernando egészen maga ízlése szerint átváltoztatott, hanem a világ legszebb növényeivel is feldiszitett, úgy hogy a keserves felmászás, ha mindjárt múli-k hátain is történnék el van felejtve a kilátás gyönyörüsége, a helynek eredeti volta miatt.

De a tudósok itt léte alkalmából kitett magáért *Cintra* városa is. A penhai

vár alatt, a saját izlésü építmények közt, a leggyönyörűbb kilátással egy alantabb fekvő — gondatlanság miatt már dűlni kezdő maur várra és a közel-távolban fekvő gyönyörü nyári lakokra, a fáradt vándorok számára, valóságos virágos oszlopok és növénydíszes falak közt kezdődött a víg vacsora, melyet számos toast füszerezett. Egy része a társaságnak visszafelé indúlt *Cascaes*-re, hol a király és országnagyjai a jövőket szokott kegyességökkel fogadták. Szűk- és védelmiszerü a királyi család részére e tengeri fürdőnek használt erődöcske ; az udvar casamattakban lakik, a bástyák vászon tetejei alatt a tengeri lég enyhe fuvalma alatt tartatott az udvari bál, míg az ostrom falágyúk mellett az égő kanóczokkal fölfegyverzett matrózok a bálozók szélein állottak. A vendégek nemcsak Ő felségeiknek, hanem a trónörökös úr Ő fenségének és a jelenlevő országnagyjainak' lőnek bemutatva, és a mulatók csak azt sajnálák, hogy az *Afrika* éjfél után ismét füstölgött, és a sziklás parton túl horgonyozó nagy hajót némi viszály közt ismét fel kellett keresnünk, hogy korán reggel a hajó zenéje közt *Lisboába* kiszálljunk.

Nagyobb tudományos eredményü volt a föltevésben, de épen semmi eredményü sem vala az *ottai* kirándulás, melyre az asztalról gondoskodó vendéglős emberei nagyon is serkentették a részvételt ; de ama kirándulás távolságos és fáradságos volta miatt nem érdemlé meg ama véghetetlen por tengert, melynek még végre meddő eredménye sem felelt meg. A nevezetessé vált térséget egy terv magyarázza meg azok számára, kik ilyenekben gyönyörködnek.

A szeptember 22-én megtett *ottai* kirándulást követte 24-én a *Moita do Lelastiao* és *Cabeço da Aruda*-i. A train korán indúlt *Santarem*-ig, a hol a fogadtatás valóban ünnepélyes, az idegenekre nézve meglepő volt; a városi főtisztség, valamint a körűlfekvő helységek népe megtett mindent, hogy festői ruháit, nemzeti zenéjét megszerettesse. A konyhahulladékokat ismertetvén, ezen kirándulásról is tettünk említést. Nem hiányzott a fényes étkezés, melyet oldalról a sok kirándúlt és az idegeneket váró nép honi étkezésével tarkított. Az imént felhozott tengerparti kirándulásról, valamint a bájos *Cintra*-ról már hasonlólag beszéltünk, és azért olvasóinkat csak röviden *Bragába* és *Citania* di *Briteirosba* vezetjük. Szeptember 30-án, a congressus hivatalos bezárása után még egy háromnapi kirándulásra is vállalkoztak társaink. Mintegy 30-án hatkor indúlt ki *Lisboa*-ból a külön train, mely 11-kor *Coimbrát* elérte. Az egy órát igénybe vevő étkezés után 7-kor estve ért el a vasut *Brágáb*a az ország 20000 lakóssal biró, harmadik városába. Ezen régészetileg hírneves ős városban tartatott az ebéd, mely leginkább nemzeti étkekből állott, itt történt az alvás is.

Nevezetesek ezen város római, vizigothi, mauresk és renaissance épületek maradványai. Kocsira szállván elértük *Citania*-t, és a városkák közt a *Citania de Briiteiros*-t, a hol *Sarmento* minket figyelmesekké tett, mondja *Virchow*, azon sok régi alapra, de a hol nekünk igen jól esett a puszták heves volta után kissé hüvesb, erdősb talajhoz jutni, és némely őszi virágot szemlélni.

A mit végre a hármas köröskörűl futó fal közt találni lehetett, azt *Samento* úr megvédte, és ovólag fel is állította. A kő darabok közt legérdekesb a Pedra formosa, melyet egy közlött táblán lerajzolva látni lehet. Egyébiránt így gyakran összekeverve találtattak az ős bennlakók bronzai valamint a rómaiaknak különféle műemlékszerü tárgyai, ezek mind jelei annak, hogy olyan területen állunk, mely tanuságot tesz arról, miképen nézhettek ki a rómaiak birodalma alatt a régi celt városok.

A bronzeok értemény ezése végett találunk még két kőnyomatu táblát, mint igen becses mellékletet.

Említenünk kell végre *Ben-Saude* törekvését, ki a kőtárgyaknak kőzeteit *Delgado* úr megbízásából a lisboai geologiai osztályában megvizsgálta. Talált t. i. amphibolitet, micasehistet, palát, granitot, dioritet, basaltot, mész változatokat, quartzitet, kovát, hyalin-t, fibrolithet, fluoritet, riberitet mint a calaite új változatát, microdine-t stb.

S így befejezvén a Compte Rendu nyomán a lisboai congressusról való jelentésünket, szabad legyen ujonnan a szivélyes fogadtatásért, a ritka, mindenütt tapasztalt előzékenységért ismételt, soha sem muló hálát mondani.

Ő felsége az uralkodó király *Dom Luiz* I., valamint édes atyja, *Dom Fernando* II. nemcsak hogy a megnyitás alkalmával ministereiktől körülvéve, a katonai főparancsnokok által környezve élénk részt vettek; hogy jelen voltak a hatodik ülésen, hanem szeptember 26-án, vasárnap, *Fernando* király a Necessitades nevű palotájában felhalmozott becses régiségeit maga kegyeskedett bemutatni, a mit az uralkodó éremgyűjteményében és drága magánmúzeumában is megengedni méltoztatott; de a király az *Ajuda* palotája dísztermeiben a congressus tagjait elfogadta és királyilag megvendégelte.

Le nem tehetem tollamat a nélkül, hogy az elnök zárbeszédében felhozott különféle tudományos egyleteknek, főleg az *archaeologiai* társulatnak, mely meglepő előzékenységgel és ritka pompával fogadott, úgyszintén a *könyvtári* tiszt uraknak, a *belemi* árva-intézet elöljáróságának a leglekötelezettebb hálát ne mondjak; a nélkül, hogy az idősb király ő felségén kívül magyarul beszélő s engem minden lehetséges könynyebbséggel elhalmozó, hazánkban ismert, hazájáért lángoló, nyelvünket folyékonyan beszélő s hibátlanul iró *Gersits Ferencz* barátomat, a királyi Coburg családot híven szolgáló udvari tisztet fel ne említsem. Tudja azt, és érzi minden magyar, mit tesz eme hazánkfiának kedvében járni, tőle kalauzoltatni. Felséges uraival, és az egész kegyes családot Isten sokáig tartsa, és adja, hogy mint ezt a legutolsó pósta-congressuson *Dom Luiz* ismét bebizonyítá, úgy hogy a társulatot fogadó szavait emlékei *első czikke gyanánt* jegyzőkönyvileg megörökíté, ezen népét szerető és boldogító, tudománykedvelő bölcs király, a tudományok szeretetében továbbadig tartsa és éltesse!

Budapest, 1885. május 1-én. *Rómer F. Ferencz.*

REUSENS ISMERETES MUNKÁJÁBÓL a keresztény archæologiáról megjelenik a második kiadás.* Eddig kezünkben van az első kötet és a második kötet első fele. Ezekben öt fejezet körülbelül az első tizenöt keresztény századnak van szentelve. Beosztása nagyjából történeti, de az egyes korszakokon belül rendszeres. Kiindulópontúl az öt régi architektonikus oszloprendszerről szóló tan szolgál. Ez igen helyes kiindulás, mert a régi építészeti rendek nélkül sem az ókeresztény, sem a román még kevésbé a renaissance-építészet érthető. Azonban a szerző nem régi tiszta görög formájukban mutatja be a rendeket, hanem későbbi elváltozott idomukban. Ez talán magában véve nem hiba, de mindenesetre

* Elements d'archéologie chrétienne par le chanoine Reusens. Tome premier illustré d'une phototypie et de 608 gravures sur bois; nyolczadrét 572. l. — Tome deuxième première partie illustrée d'une phototypie et de 389 gravures sur bois 336 l. Aix la Chapelle Rudolph Barth 1885. Mindkét kötet ára 20 mark = 13 frt.

meg kellett vala említeni, hogy az olvasó a régi rendek eredeti mivoltáról ne nyerjen hamis fogalmat.

A katakombai és átalán az ősrégi keresztény archæologiát igen bőven adja elé szerző a második fejezetben. Különösen a katakombákban előforduló képeket fejtegeti igen bőven, a mi igen helyes, mert az egyházi képsymbolika jóformán innen indul ki. A katakombákon kívül létező műemlékeknek meglehetős szűk tért enged a szerző és már itt kell megjegyeznünk, hogy nem oly átalánosak az áttekintései az összes keresztény műemlékekről, mint az ily átalános tankönyvben megkívántatnék. Még szembeötlőbb ez egyenetlen tárgyalás a későbbi fejezetekben. Szerző legjobban ismeri Olaszországot és Belgiumot, Franczia- és Németországot kevésbé, a keresztény világ többi vidékeivel röviden végez.

A harmadik fejezet «periode latino-byzantine» czíme alatt több kifogás alá eshetik. A legfőbb az, hogy e czímen két különböző művészeti fejlődés és igen egyenetlen korszakok egy czím alá kerültek. A nyugoti művészet IV—VIII. századai tartoznak R. fölfogása szerint a «latin styl» fogalma alá.

Az elnevezés ellen alig lehet más kifogásunk mint az, hogy kár azt e korra szorítanunk, az őskeresztény stylustól alig lehet e négy századét különválasztani, mindkét korra és stylusra egyaránt illik a «latin» elnevezés.

A byzanti stylus később keletkezett, mint a «latin» és uralma tovább tartott, jóformán még ma is uralkodik bizonyos vidékeken. Tehát megérdemlette volna, hogy ne egy fejezet alá szorítsa a szerző a «latin»-nal. Az ok, a miért ez történt, szembetünő. A «latin» stylust szerző alaposan ismeri, ellenben a byzanti neki olyan noli me tangere-féle tárgy, huszonöt oldalon végez vele; a mit róla e könyvben találunk, épen nem kielégítő. Továbbá következetlenség az is, hogy ámbár szerző Labarte tanának híve, mely szerint Byzantium látta volna el a Nagy Károly előtti kort ötvösművekkel, mégis a «style latine» alatt tárgyalja e műveket és mégis lépten nyomon idézi Labarte híres művét, az iparművészetekről.

A mű fénypontjai nézetünk szerint a negyedik és ötödik fejezet előbbi a román-, utóbbi a csúcsíves stylusnak van szentelve. Ezekben, ismét az ú. n. apróbb művészetekről szóló szakaszok jobbak mint a nagy művészetről (az építészet, szobrászat és festészet) szólók.

A szerző nyilván maga érezte e hiányt és azért szövetkezett Jules Helbig ismert nevű műtörténészszel, a ki minden korszakról külön-külön műtörténeti áttekintést adott és ez «appendice»-okban a szövegben néha háttérbe szoruló művészeti szempontot juttatja érvényre.

Az itt fölhozott némi kifogásaink daczára Reusens művét igen jeles tankönyvnek tartjuk és nagyon kívánnók, ha egy sereg középszerű

német tankönyvet, mely még fiatal archæologusainknál közkézen forog, kiszorítana. *sz. j.*

A keszthelyvidéki Népvándorláskori Temetőkről irt dolgozat, melyet dr. Lipp Vilmos múlt évben a m. t. Akademia Arch. Bizottsága kiadványaiban közzétett, megjelent német fordításban.

Hazai olvasóink ismerik Lipp ásatásait és ismerik leleteit, melyeknek legnagyobb részét a n. muzeum vette meg, de nem ismerte eddig a külföldi világ, legkevésbbé talán a német világ, hol Lindenschmit s követői azt hirdették, hogy a meroving kor kutatójának nem érdemes a magyarországi emlékeket tanulmányozni, mert azok többnyire összerabolt kincsek.

Ime most föltárulnak ezer számra a germán népek sírjai is hazánk különböző vidékein és meghazudtolják a német tudósok elfogultságát.

E leletek megczáfolják azt a fura föltevést, hogy a germán törzsök, melyek századokon át itt tanyáztak, a mai magyar területen sohasem temetkeztek. Bezzeg ők sem voltak halhatatlanok, s az utóbbi évtizedek óta temetőikben lassan-lassan föltárul civilisatiójuk a régész ásója által.

Így a magyar régészek gonddal, szeretettel gyűjtik és rendezik az ezernyi parány maradékokat és megszerkesztik ez adatokból a német régiségtanhoz azt a fejezetet, melyre maguk a német szaktudósok képtelenek voltak, mert elfogultságuk erősebb volt, mint tudvágyuk.

Lipp tanulmányának német fordítása tehát nagy jelentősége van és német «civilisatoraink» hálával tartoznak majd nekünk azért, a mit népük hajdani míveltségének fölismerése érdekében teszünk. *zs.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat a budapesti kiállítás által nyújtott alkalmat egy országos közgyűlésre használta föl, mely f. évi augusztus 3—6-ikáig tartatott meg. A közgyűlés üléseit első három nap a kiállítási zenecsarnok nagy termében, negyedik nap pedig a nemzeti múzeum dísztermében tartotta. A bejelentett tagokból átlag ötvenen vettek részt az ülésekben. A vidéki társulatok és intézetek közül a biharmegyei társulat, az erdélyi múzeum-egylet, a délmagyarországi múzeum-egyesület, továbbá a pozsonyi, soproni, hunyadmegyei és békésmegyei egyesületek voltak hivatalosan képviselve.

Első nap ülés előtt dr. Czobor Béla az egybegyűlt tagoknak bemutatta a régiségkiállítás azon csoportját, mely a zene-pavillon első emeleti termében volt elhelyezve. Az ülés tízkor kezdődött. Az elnök, Pulszky Ferencz, üdvözölte a közgyűlés tagjait és rövid vonásokban honi archæologiánk legutóbbi fejlődését ecsetelte.

A napirend értelmében, mint első értekező ifj. *Kubinyi Miklós*, az árvamegyei régészeti emlékekről értekezett és bemutatta becses régiséggyűjteményét. Mint második *Lehóczky Tivadar* beregmegyei bronzleletekről értekezett. Utána *Lipp Vilmos* a keszthelyvidéki régiségeket és lelhelyeket ismertette. Ezután *Ivánfy Ede* az avarok nyomairól Mosonymegyében olvasott egy értekezést és rokontárgyról, avarkori temetőkben teljesített kutatásairól szólt *Sötér Ágost*. A leletek magok az ülés tartama alatt legnagyobb gonddal fölszerelt táblákon közszemlére voltak állítva. Utolsó előadó volt *Wosinszky Mór*, előadván kutatásait egy tolnamegyei kőkori telepről. Közös ebéd után a társaság elindult Lanfranconi érdekes mappagyűjteményének megtekintésére, melyet, a tulajdonos távollétében, Torma Károly magyarázott ; onnan pedig Herman Ottó halászati eszközeinek gyűjteményéhez ment, a hol Herman Ottó képes kalauzából, melyet szerzője kellő számú példányokban a társaság rendelkezésére állított, nyerte a társaság a szükséges útbaigazítást.

Második nap ismét a régiségkiállítás megtekintésével, dr. Czobor Béla vezetése alatt, kezdte a közgyűlés napirendjét. Az ülésen *dr. Rómer F. Ferencz* elnökölt, megnyitván azt saját régészi pályafutása rövid vázlatának elmondásával. Utána *dr. Ortvay Tivadar* olvasott egy értekezést a zsarnokölők felállításáról, a

mi Hampel Józsefnek némely megjegyzések tételére adott alkalmat ; a napirend szerint következett ezután *Téglás Gábor* fölolvasása «A római bányászatról Erdélyben», mihez hozzá szóltak Pontelly István és dr. Czobor Béla. Harmadik előadó volt *Réthy László*, értekezvén «Dáczia nemzetiségi viszonyairól», a vitában, melyre az előadás alkalmat adott, részt vettek Torma Károly, Kovács Ferencz s az értekező. Végűl utolsó előadás volt König Pálé, a «sarmizegetusai mithræumról». Az ülést társas ebéd követte s ebéd után a társaság csapatokra oszolva, megtekintette a népipari kiállítást, a bosnyák pavillont és a horvát kiállítást.

Harmadik nap a műemlékek országos bizottsága kiállítását tekintette meg a közgyűlés ; itt is Czobor Béla adta a szükséges fölvilágosításokat. Az ülésen b. Nyáry Albert elnökölt. Első előadó *Könyöki József* Magyarország nyugoti határának védőrendszeréről a középkorban értekezett. Második volt *dr. Czobor Béla*, a ki a kiállításon lévő latin és görög szertartású egyházi emlékeket ismertette, és előadását eredetiek fölmutatásával kisérte. Ezután *dr. Szendrei János* «Dürer Albert származásáról és művészetéről» tartott fölolvasást, és rokon tárgyról értekezett *Haan Lajos*, «a Dürer-féle magyarországi családról». Ülés után *dr. Torma Károly* bemutatta a társaságnak ó-budai régészeti ásatásaiból származó leleteit, a fővárosi pavillonban. A közgyűlés ezzel az orsz. kiállítás területén hivatalos működését befejezte és közös ebédre gyűlt.

A negyedik nap reggelén a kozgyűlés tagjai a nemzeti múzeum régiségtárában gyűltek össze, a hol két óránál tovább *Pulszky Ferencz* és *Hampel József* kalauzolása mellett a régiséggyűjteményeket szemlélték.

Fél tizenegy órakor Pulszky Ferencz elnöklete alatt a nemzeti múzeum dísztermében értekezletre gyűltek össze az érdeklődő tagok. Előadó *Galamb István*, a régiségleletek ügyének állami kezeléséről értekezett, ugyanazon tárgyhoz hozzászóltak még Pulszky Ferencz, Hampel József, Torma Károly, Rómer F. Ferencz, Sötér Ágost, ifj. Kubinyi Miklós, König Pál és Téglás Gábor, mire elnök összefoglalja a vita eredményeit és a közgyűlést befejezettnek nyilvánította. Ülés után díszebéd következett s a délutánt Havas Sándor és Torma Károly kalauzolása mellett a társaság az ó-budai régiségek megtekintésére használta. *h. j.*

Külföldi szakemberek a n. muzeum régiségtárában. Az idén a kiállítás nagy vonzerőt gyakorolván a külföldiekre, a n. muzeumot is aránylag több külországi szakember látogatta, mint más években. Lengyelországból itt járt a varsói *Przezdzieczki gróf*, kinek Varsóban jelentékeny műgyüjteménye van és Lembergből itt volt *Dziedusicky* gróf, kinek muzeuma közismeretű, jelenleg keltakori rendkívül gazdag aranyleletét teszi közzé.

Németországból *Dr. Pinder*, a casseli muzeum igazgatója tanulmányozta különösen középkori gyüjteményeinket. *Dr. Ohnefalsch*, a ki Cyprusban a régészeti ásatások igazgatója, a præhistorikus réz- és bronz-gyüjteményeket nézte. *Dr. Friedl*, a berlini märkisches Muzeum igazgatóját leginkább őskori gazdag cserépgyüjteményünk és az őshalászatra vonatkozó emlékeink sorozata érdekelte.

Béesből *Dr. Hauer*, Hochstätter utódja a természettudományi muzeumok fővezérletében, a régiségtár őskori részének fölállítását és kezelését tanulmányozta.

Dr. Heger, a bécsi præhistorikus muzeum őre, újabb gazdag szerzeményeinket nézte. *Windischgrätz* Ernő herczeget, a Watschi híres régiségek tulajdonosát, leginkább a kora vaskor emlékei érdekelték.

Dr. Fr. Bock Aachenből, *Dr. Schnütgen* ugyanonnan és *Reusens* kanonok Liègeből, mindhárman európailag ismert szaktudósok az egyházi archæologia terén, különböző alkalmakkal behatóan megtekintették középkori régiségeinket. A közép- és újkori fegyvereket tanulmányozta gr. *Artur Enzenberg*, máskor *Makovszky* tanár, egy ősrégészeti muzeum alapítója Brünnben, a præhistorikus emlékeket szemlélte ; ugyanavval a csoporttal foglalkoztak külön-külön *F. Posepny* Prágából és *C. Fischnaler* az innsbrucki muzeum igazgatója, míg *Dr. Bizzarzo* a népvándorláskori gazdag sírleleteknek szentelte főfigyelmét.

A római föliratos gyüjteményt heteken át tanulmányozta és másolta *Dr. Domaszevszky*, a ki a berlini Corpus inscriptionum számára jelenleg Mommsen helyett gyüjti a régi dunai tartományok föliratos emlékeit ; ugyanezen emlékcsoportot s a római régiségeket általában *Dr. Georg Schön* és *Weisshäupt*, a bécsi régészeti seminarium megbizásából szakszerűen tanulmányozták. *Dr. Frankfurter* bécsi epigraphus szintén a föliratos emlékeket tekintette.

Soutzo herczeg ismeretes érmészeti metrologus a n. muzeum néhány régi súlyát és némely antik éremcsoportjait tanulmányozta.

Érmészeti tanulmányokat tett még *Dr. Arthur Engel*, ismeretes elsassi érmész, áttekintvén a n. muzeumi éremgyüjtemény leggazdagabb sorozatát, a magyar középkori csoportot.

Nevesebb külföldi vendégeink közül kiemeljük még *Dr. Rhusopulos* tanárt Athénéből, *Al. Castellanit* Rómából, *Fantonit* Velenczéből és *Dr. Karl Lind*-et Bécsből.

Hazai szaktársaink is jelentékenyebb számmal voltak az idén muzeumunkban, mint más években, úgy hogy majdnem összes honi régészeink névsorát kellene ide jegyeznünk, ha egyenként fölemlítenők. *h. j.*

A körmöczi pénzverő kiállítása. Sokan megnézték az országos kiállításon, a körmöczi pénzverő intézet által kiállított tárgyakat, melyek úgy csinos, mint tanúlságos elrendezésükkel méltán lekötötték a látogatók figyelmét. — A körmöczi pénzverő-intézet tárgyai a m. kir. pénzügyminiszterium csarnokának baloldali karzatán az erdélyi termés-arany s más aranyban dús érczek gyűjteménye és a bányász-akademia tárgyai közt, két falmelletti szekrényben vannak.

Az egyik szekrényben az aranyválasztás s az érczнek pénzzé való felkészítését látjuk stadiumonként tanúlságos sorrendben. Itt vannak mindenekelőtt a kohók által beszállított nemes fémek : A selmeczi aranyos ezüst (0·970 Ag. 0·020 Au.), a fernezélyi aranyos ezüst (0·957 Ag. 0·038 Au.), az aranyidkai fon-csor-ezüst 0·685 Ag. 0·315 Cu.), a keresztheg yi zúzó arany (0.587 Au. 0·396 Ag.), az abrudbányai zúzó arany (0·947 Au. 0·046 Ag.), a győri mosott arany (0.947 Au. 0·046 Ag.), s a nagy-kanizsai mosott arany (0·930 Au. 0·061 Ag.), mely nyers anyag, amint a fentebbiekből kitetszik a két nemes fémnek ötvénye, melyeket egymástól külön kell választani. A további sorozatban tehát ezen elválasztó processusnak stadiumait látjuk a sor végén a majdnem vegyileg tiszta ezüst,

illetőleg arany fémmel, s megtanúlhatjuk hányszorosan főzik savakkal, hányszorosan teszik ki a tűz tisztító hatásának, míg az a kellő tisztasági fokot eléri, s alkalmassá lesz a törvény előszabta ötvénynek előállítására.

Mert a világon oly nagy szerepet játszó nemes fémeink tiszta állapotban oly puhák akár az ólom s így a rövid idő alatti elkopásnak nagyon is ki volnának téve, ha tisztán bocsátanák az életbe. Hogy azonban a rövid idő alatti elkopást, s ez által a nagy fémveszteséget megakadályozzák, rezet olvasztanak hozzájuk, s oly ötvényt állítanak elő, mely 90% nemes fémet (aranyat vagy ezüstöt) s 10% rezet tartalmaz. Ezáltal keménységét lényegesen növelik, s ezen arány van szemlélhetővé téve a következő üvegszekrénykében olykép, hogy az ezen aránynak megfelelő nemes fémkoczka alatt a rézkoczkát látjuk, s mindjárt mellette a már kész ötvény-rudacsot, illetőleg a pénzverés stadiumainak sorozatát. — A rudacs ugyanis kihengereltetvén oly vastagra, minő a verendő pénz vastagsága, ebből aztán kivágatnak a pénz nagyságának megfelelő kerek lapkák. E lapkák mérlegelés, esetleg gyalulás segélyével helyes súlyuvá tétetvén s megtisztíttatván, az ezüst egyforintosok szélére a «BIZALMAM * AZ * ŐSI * ERÉNYBEN * jelmondat beléveretvén, igen komplikált gép segélyével az elő- és hátlap verete készíttetik el, s az így elkészült pénz a forgalomba jő. Mindezen stádiumok pedig szemünk előtt vannak, s anélkül, hogy Körmöczre kellene menni, itt is meggyőződhetünk róla, hogy sok kézen megy át az a nyers anyag, míg mint kedvelt «sárga csikó» vagy ragyogó fehérségű 1 frtos végre kezünkbe jő.

Ezen, az ércz-elválasztást és a pénzverést tanúlságosan bemutató szekrény mellett van az 1868 óta Körmöczön vert pénzek gyűjteménye, s használni kivánunk numismatikusainknak akkor midőn evvel részletesebben foglalkozunk.

Mielőtt azonban ezt tennénk, egy numismatikai kuriozumról kell megemlékezni, s ez az 1867-ben korlátolt számban vert ezüst 10 krajczáros. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter ugyanis a magyar pénz veretése iránti törvényjavaslatnak benyújtása alkalmával, hogy szemlélhetővé tegye a jövendőben verendő pénzt, korlátolt számban, a törvényhozás tagjai közt való kiosztás czéljából, 1867. évszámmal s az osztrákos B pénzverőhely jelzéssel próbapénzt veretett, melynek 2 példánya szintén ki van állítva. E próba 10-es első tekintetre megegyezik a később vert 10-esekkel, s előlapján van: FERENCZ JÓZSEF A. (usztriai) CSÁSZÁR MAGYAR ORSZÁG AP. (ostoli) KIRÁLYA, közepett a király jobbra néző babérkoszorus feje. (Később ide került a fej alá a K. B. pénzverő jegy). — Hátlapján: felül félkörben VÁLTÓ PÉNZ ez alatt Szt. István koronája, majd (4 sorban) 10 | KRAJCZÁR | 1867 | B s kereszbe fektetett babérágacska.

Körmöczön 1868 óta következő pénznemeket vertek: Körmöczi arany, 20 és 10 frankos arany, 1 forintos, 20 és 10 krajczáros ezüst, 4, 1, és ½ krajczáros rézpénzt még pedig több variáczióban.

Körmöczi aranyat 2 variáczióban vertek, az első variácziót 1868—69-ben a következő verettel: Előlap: FERENCZ J. A. CSÁSZÁRJA, közepett a király jobbra néző álló képe teljes koronázási ornátusban alatta K. B. Hátlap: MAGYAR ORSZÁG AP. KIRÁLYA. 1868 (1869), közepett Magyarország czímerpajzsa, melyre Szt. István koronáját két repülő angyal teszi, alúl két keresztbe tett babérágacska.

A II. variácziót 1877—79—80-ban. Előlapján: FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR. közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje alatt K. B. — Hátlap: MAGYAR KIRÁLYSÁG * 1877 * (1879, 1880), vonalos körben Szt. István koronájával fedett magyar egyesített czímerpajzs.

A 20 és 10 frankos aranyakat 1870 óta verik változatlanúl s verete igen hasonlit az elébb leírt II. variáczióhoz. Előlap: FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR. közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatt K. B. — Hátlap: MAGYAR KIRÁLYSÁG * 1870 * (— 1884), vonalos körben Szt. István koronájával fedett magyar egyesített czímerpajzs, $\frac{20}{\text{Fr.}}$ | $\frac{8}{\text{Frt.}}$ (illetőleg $\frac{10}{\text{Fr.}}$ | $\frac{4}{\text{Frt.}}$) között.

1 forintos ezüst pénzt 1868 óta szakadatlanúl vertek és pedig 3 variáczióban.

Az I. variáczió: Előlap: FERENCZ J. A. CSÁSZÁRJA közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatt K. B. — Hátlap: MAGYAR ORSZÁG AP. KIRÁLYA 1868 (1869.), közepett Magyarország czímerpajzsa, melyre Szt. István koronáját két lebegő angyal ráteszi, alúl két keresztbe tett babérágacska, és 1 F.

A II. variácziót 1870—1881. verték a következő bélyeggel: Előlap: FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR., közepett a király jobbra néző feje, alatta K. B. — Hátlap: MAGYAR KIRÁLYSÁG * 1870 (1871—81.), vonalos körben Szt. István koronájával fedett magyar egyesített czímerpajzs 1 | Frt. közt.

A III. variáczió, melyet 1882 óta vernek, csak abban különbözik a II. var.-tól, hogy a hátlap czímerpajzsa nem egyenes, hanem görbe vonalak által van határolva.

20 krajczáros ezüst pénzt 1868—1871. vertek két variáczióban.

Az I. vari. 1868—69. veretett. Előlap: FERENCZ JÓZSEF A. CSÁSZÁR MAGYAR ORSZÁG AP. KIRÁLYA, közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatta K. B. — Hátlap: MAGYAR KIRÁLYI VÁLTÓ PÉNZ, közepett három sorban Szt. István koronája alatt 20 | KRAJCZÁR | 1868 (1869) s ez alatt két keresztbe tett babérágacska.

A II. variácziót 1868., 1870—71-ben verték. Előlap: FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR., közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatta K. B. — Hátlap: felől félkörben VÁLTÓ PÉNZ, közepett Szt. István koronája alatt három sorban 20 | KRAJCZÁR | 1868 (1870—71.) alúl két keresztbe tett babérágacska.

A 10 krajczáros ezüst pénzek szintén két variáczióban verettek, melyeknek bélyegjök csak annyiban különbözik a 20 kr.-ostól, hogy a hátlapon 20 helyett 10 van. Az I. var. 1868., 1869., a II. var. 1868., 1870—77. évekből valók.

4 krajczáros rézpénzt Körmöczön csak 1868-ban vertek. Előlap: tölgykoszorúban, három sorban 4 (1868) K. B. — Hátlap: felül félkörben MAGYAR KIRÁLYI VÁLTÓ PÉNZ, közepette magyar czímerpajzs, melyre két lebegő angyal Szt. István koronáját teszi, alatta két keresztbe fektetett babérágacska.

1 krajczáros rézpénzt eddig 2 variáczióban vertek.

Az I. variáczió, eltekintve a nagyságtól, teljesen hasonlít a 4 krajczároshoz, csakhogy itt a 4 helyett 1 van az előlapon. Ez 1868—69-ből való.

A II. variáczió az erősebb vereten kívül előlapjában megegyezik az előbbenivel, a hátlapon azonban a körírat az egész kört elfoglalja, s közepett Szt. István koronája alatt a magyar egyesített czímerpajzs van. Ilyeneket 1878., 1879., 1881., 1882., 1883-ban vertek.

Fél krajczáros rézpénzt csak 1882-ben vertek. — Előlap: tölgykoszorúban és 3 sorban $\frac{5}{10}$ | 1882 | K. B. — Hátlap: MAGYAR KIRÁLYI VÁLTÓ PÉNZ, közepett koronás egyesített czímerpajzs.

Összevonva a fentebbieket, azt látjuk, hogy Körmöczön 1868 óta 9 fajta pénzt vertek 15 változatban. S hogy míg 1868—69-ben csak is Magyarország czímere van rajtok, 1870 óta az egyesített czímert használják. — De nem csak e tekintetben, de külsőleg is változtak pénznemeink azáltal, hogy az eleinte használt finom veretet, mindinkább határozottabb és erősebb verés váltotta fel s eleje vétetett annak, hogy a használatban lévő pénzről a verés teljesen lekopjék, mint azt főleg kisebb értékű pénzeinknél sajnosan tapasztaljuk.

A fentebb leírt s évenként csoportosított pénzeket tartalmazó két keret közt van egy harmadik, mely érmeket tartalmaz, de ez nem teljes, s inkább csak a mezőgazdaság terén magukat kitüntetők «Érdem érmei» sorozatára szorítkozik. Itt látjuk azonban a Magyar orvosok és természetvizsgálóknak tavalyról jövő (1886.) évre halasztott temesvár-buziási XXIII. nagygyűlésének emlékérmét Trefort miniszter sikerült mellképével. *Halaváts Gyula.*

Pálmakert és archæologia. Ugyanaz a kérdés, mely még eddig minden iparkiállításnál gyötörte a rendezőket, hogy mi történjék a tömérdek üres épületekkel az ideiglenes tárlat befejezése után, gyötri most a hazai közvéleményt s annak élén a kormányt. A hirlapokban egymást érik a szebbnél szebb tervek. Ezek közül az egyik az archæologusokat is érdekli, az, a melyik az iparpalotát antik, középkori és renaissance szobrok gipszmásolataival akarja megtölteni. Állítólag Pulszky Károly gondolta ki ez utóbbi szerencsétlen eszmét. Legújabban Hoitsy Pál a pálmakert híve karolta fel P. K. tervét, s a pálmák közé helyez gipszszobrokat. Sanguinikus magasröptü nép vagyunk. Nem csodálnám ha e pálmás gipsztárlat eszméjét a hatóságok is fölkarolnák. Az angolok s a francziák is gipszgyüjteményekkel töltötték be kiállítási palotáikat, tehát miért nem tennénk mi is úgy mint ők. Deficzit és pénzhiány még sohase akadályozott bennünket nagy nemzetek majmolásában, akár fönforog a szükség reá, akár nem. Van már évek óta egy oly gipszgyűjteményünk a n. muzeumban. Hoitsy Pál nem ismeri és azért szól róla oly kicsinylőleg Egyetértésbeli ismeretes tárczájában. Pedig eddig még minden szakember, a ki látta, gyönyörködött benne.

Azt mondom, örüljünk ha egyelőre annyi pénzünk lesz, hogy a műtörténeti sorrendben gyönyörűen fölállított tanulságos gyüjteményt, *melyre öt év óta nem volt pénz,* kiegészíthetjük. Örüljünk, ha a n. muzeum hátsó udvarában a n. muzeum évről-évre szaporodó gyűjteményei számára építhetünk új termeket, a mi elodázhatlanúl szükséges. Örvendjünk, ha a szépen fejlődő iparművészeti muzeumot mostani földalatti helyiségeiből kiszabadíthatjuk és építhetünk neki önálló megfelelő épületet a város központján. Örvendjünk, ha a szerencsétlenűl elhelyezett országos arczképcsarnokot megtölthetjük, s idővel neki is megfele-

lőbb helyiséget építhetünk. Örvendjünk, hogyha majd a hazai művészet fönmaradt emlékeit lassan-lassan lemintáztathatjuk, hogy *hazai* műtörténetünk kincseit birjuk hű másolatokban és örvendjünk végre, ha sikerűl egy magyar néprajzi muzeum megteremtése, melyet a nagy népek ide szállinkózó szakemberei még mindig hiába keresnek a magyar fővárosban.

Mindezekre előbb van szükségünk mint a pálmakertes gipszgyűjteményre a városligetben. Aki pedig erre azzal válaszol, hogy ezt is, azt is mind egyszerre teljesíthetjük, annak azt mondjuk, hogy szeles ember, kire nem kell hallgatni, mert sokat markol de keveset fog. *a.*

Uvarov †. Az orosz archæologiai tudományt *Uvarov Szergéjevics Alekszéj* grófnak, az egykori Uvarov Szergéj közoktatási minister fiának elhalálozásával nagy veszteség érte. Csak fiatal éveiben töltött pár évet állami szolgálatban, azután egész életét az archæologiai tudománynak szentelte. Régiségeket, ritkaságokat gyűjtött, azokat tudományosan feldolgozta és a moszkvai kormányzóságban levő birtokán nevezetes múzeumot alapított, melyben a præhistoricus, a classicus, a byzanczi és az orosz régiségek egyaránt vannak képviselve.

Az irodalom terén numismaticai tanulmányokkal lépett fel legelőször. Még a negyvenes évek derekán utazta be a Feketetenger éjszaki partjait, melyeket a népvándorlás hullámai érintettek, miről 1851-ben adta ki tapasztalatait ily czímen: «A délországi és a Feketetenger éjszaki partjain található régiségek vizsgálata»; 1854-ben még egy tanulmányt írt erről. Átkutatta Krimet, kivált Szebasztopol környékét; itt feküdt a régi Cherzon városa, melyet Vladimir fejedelem egykor meghódított s melyben maga is felvette a kereszténységet.

1857-ben kiküldte a kormány Szuzdálba azon Pozsárszkij herczeg temetkező helyének felkutatására, a ki 1612-ben a Moszkvát már-már bevevő és ezzel az orosz birodalomnak véget vető lengyeleket elűzte Moszkva alól, s így hazáját megmentette. Uvarov a sírt megtalálta, de egyúttal a szomszédos vladimiri és jároszlávi kormányzóságokban is sok ezer hantot felásott, miáltal élénk fényt vetett egy kihalt finn nép, a meriek, míveltségi állapotára. A meriek Oroszország keletkezésekor éltek, és az idő folyamán az oroszoktól absorbeáltattak. Eme nagyfontosságú felfedezéséről az 1869. évi moszkvai arch. gyűlésen referált Uvarov. Ő volt 1864-ben a moszkvai arch. társaság megalapitója és búzgó elnöke, ő inditványozta az archeologiai congressusokat is.

Az utolsó tizenöt év alatt különösen a præhistoricus archæologiát művelte. Ebbeli búvárlatainak eredményét «Oroszország archæologiája» czímű művében akarta közzétenni, melyből a kőkorszakot tárgyaló I. kötet jelent meg csupán. A bronzkorszakot felölelő második kötet készítése közben lepte meg a tudós szerzőt ez év január 10-én a halál.

Az orosz akadémiánál gazdag alapítványt tett, és a moszkvai történeti múzeumot is ő létesítette. Olyan tudóst vesztett benne Oroszország, a ki nagy vagyonát széles ismeretkörrel párosította és mind a kettőt hazája múltjának kutatására áldozta. *Cs. L.*

Pancsova mellett, Dollona községében, mint a Rég. és Történelmi Értesítőben olvassuk, 4—5 agyagfazékat találtak, mely színültig teli volt apró ezüst-

pénzekkel. Az iskolás gyermekek kalapokban hordták szét s 10—15 darabot árulgattak egy krajczárért. A pénzeket Zsigmond-koriaknak mondják. Kérjük azon vidéken lakó szaktársainkat, járjanak el ez ügyben és mentsék meg a leletet, ha még lehetséges. *y.*

A nyárádi földvárról, mely Szent-András és Csernegyháza közt (Temesm.) fekszik, adott legújabban hírt Pontelly István, a ki a nevezetes védelmi mű tervrajzát is fölvette. Főrésze a jelentékeny alkotásnak egy nagy erőd, mely három magas majdnem egészen köralakú földsáncz és ugyanannyi széles, mély árokból van alkotva; ettől a fővédműtől másfélszázméternyire esik egy nálánál valamivel keskenyebb körkörös sáncz és árok, mindkét várrészt jobb- és baloldalról egy-egy 140 méternél hosszabb, félköralakú, árkos sánczkar kapcsolja össze. E vármű egész kiierjedésében mintegy száz holdnyi területet foglal el és mint Pontelly állítja, megérdemlené a föntartást. *y.*

A pécsi székestemplom helyreállítása folyamatban lévén, a templom kifestésére külföldi rajnavidéki mestert szerződtettek. Ezt az eljárást hazafiatlansággal vádolják a hazai festők és megindúlt a képzőművészeti társulat s a pécsi püspök közt a jegyzékváltás. A kérdés aktuális része nem tartozván az «Arch. Értesítő»-re, itt csak a «stylszerűség»-gel való szokásos védekezésre van megjegyzésünk. A püspöki válaszban azt olvassuk, hogy a Rajnamellékéről idehívott festőművész a XIII. század ízlése szerint festi ki a templomot — mire honi festő nem lett volna képes! Meggyőződésünk szerint hiú ábránd, azt képzelni, hogy XIX. századbeli embernek lehetséges a XIII. század szellemében componálni! — De hát annak nincs is józan értelme mai napság valamely elmúlt kor szellemében képeket festeni.

Gondolják meg jól a keresztény archæologusok, kik ily sovány festőművészeti kísérleteket javasolnak, hogy mi volna az ő tudományuk, ha az ő «elvük» szerint cselekedett volna a régi kor.

Ha az egyházi művészek minden korban az azon korbeli hivatlan egyházi műbírálók és műtudósok fölfogása szerint jártak volna el, ha mindig rég letünt idők szellemében dolgoztak volna, akkor ma nem volna műtörténet és nem is lehetne szó XIII. századbeli ízlésről, mert mindjárt ott akadt volna meg a keresztény művészet az ősi stylusnál.

Különben, a kik ily fajta visszafelé fejlődésért rajongnak, legalább részben megvalósítva láthatják ideáljaikat az orthodox művészet festményeiben, melyek ma is igazabban közelítik meg a XIII. századot, mint a hogy arra bármely nyugoti modern művész képes. *d.*

A vajda-hunyadi vár helyreállítása érdekében a fáradhatlan Dr. Aranyi Lajos tanár egyesületet alapított, mely f. hó elején tartá alakuló közgyülését. Ajánljuk a nemes vállalatot összes hazai intelligentiánk szíves figyelmébe és hathatós pártfogásába. Adjuk össze filléreinket és építsük föl velök végre valahára a Hunyadiak romladozó hajlékát. Végezze itt is a hazai társadalom pietása mibe beléfáradt a múltakat kicsinylő, a jelenért küzdő állami fiscus. *d.*

Néhány hazai műemlék restauratiójának befejezése érdekében a vallás- és közoktatási miniszter sorsjegy-kölcsönt tervez. Ennek hasznát első sorban a budavári Mátyás-templom s a kassai és bártfai templom újjáépítésének befejezésére fogják fordítani.

Ki lévén merítve a rendelkezésre volt alapok, mind a három épületet az eddigi tervezetnél szerényebb mérték szerint fogják befejezni. A budavári templomnál a második tornyot mellőzik, csak annyit építenek belőle, hogy valami jobb időben folytatni lehessen. A meglevő torony bomlásnak indult és felét le kell hordani, kiépítése későbbre marad, úgy szintén a templom éjszaki oldalán tervezett Gara-kápolnának ujjáépítése. A másik két templomnál is csak annyit akarnak most hamarjában végezni, hogy mennél előbb átadhassák az isteni tiszteletnek. A miniszter nemes intentióit a napilapok is élénk rokonszenvvel karolták föl, vezérczikkeket és tárczákat szentelnek az ügynek és így felköltik a közérdeklődést az országos műemlékek iránt, a miért nekik nagy hálával tartozunk. *sz.*

Zentai régiségek. — Midőn ezelőtt két évvel hatósági engedély folytán először eszközöltem próbaásatást a Zenta melletti u. n. bátkai halmon, az akkor ott lelt præhistorikus tárgyak csekély száma miatt nem tartottam kötelességszerűnek e tárgyban nyilvánosan szólani. Minthogy azonban a tavalyi és idei kutatások a leletek számát tetemesen szaporíták, legyen szabad pár szóval a bátki-halmi leleteket különösen, s a Zenta város környékbeli régiségeket általánosságban körvonalozni.

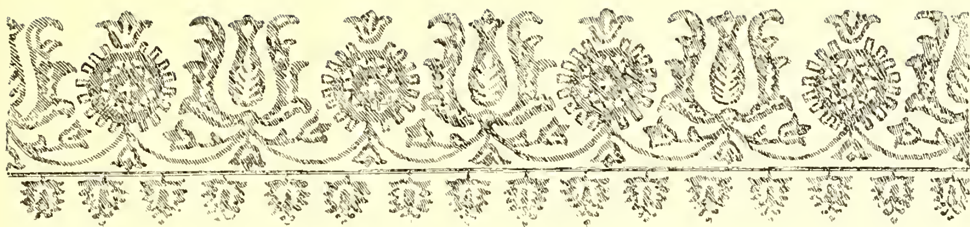
Bátka egykor helység, ma puszta s Zentától délre a Tisza jobb partján terül el. A kérdéses halom a folyó közvetlen közelében, annak ártere feletti parton, egyedül áll. Próbaásatásom megkezdése előtt épen nem volt már sértetlen. Északi oldalának jó része még az 1872 évben elhordatott töltésezési munkálatokhoz ; sőt már jóval előbb is bolygatták, amennyiben a harminczas években nemcsak a vármegye, de a kir. helytartótanács figyelmét is felkelté a hír, hogy e halomban több kincs között egy ezüst koporsó találtatott volna. A hivatalos investigatio akkor egy ide kiküldött főispáni biztos által nyomban meg is indíttatott, de csakhamar kiderült a nagy port felvert hír valótlansága. Azonban úgy ezen eset, mint az 1872. évi földhordás alkalmával talált különféle tárgyak a laikust is könnyen meggyőzhették arról, hogy e halom régészeti értékü.

Részemről annálinkább óhajtottam vizsgálni e halmot, mert a Tisza mentén Szegeden alól — tudomásom szerint — még az itt nagy számban levő s gyakran igen nagy magassággal biró halmokon ásatások nem eszközöltettek ; sőt egész Bácskában a vaskúti halmokon kívül buvárlat tárgyává egy sem tétetett. A bátkai halom jelenlegi magassága már nem több 6 méternél, kerülete pedig, a csonka részeket kiegészítve, mintegy 80—90 méterre tehető. Egészen tömör s belsejében üreg nem létezhetett. Embereimmel a még leginkább ép keleti oldalon kezdtem ásatni, hol a halom tövében sírokra bukkantunk. A sírok érintetlen állapotban s itt-ott a tapasztás jeleivel mutatkoztak. Az általam részletesen megfigyelt és felmért sírokban a holttestek nyugat-keleti irányban, egyenesen fekvő helyzetben, kinyujtott végtagokkal feküdtek a kőkeménységű földben. Az arcz iránya mindenütt egyenesen keletnek néző volt. A csontvázak általában kisméretűek valának, és a koponyák a brachykephal-orthognath alakját mutatták. Rajtok mesterséges idomításnak, vagy külerőszaknak semmi nyoma ; a fogak épek s feltünőleg hegyesek. Sajnos, hogy ép állapotban egy sem volt megtartható, mivel a levegő hatása alatt valamennyi összetörött. Abbeli nézetemet, hogy a csontvázak a női nemhez tartozók maradékai, megerősíté azon körülmény, hogy a sírokban egy-egy agyagedényen és némi gyöngyökön kívül semmiféle eszközt nem találtunk. Az agyagedények igen eltérők. Részint korongon, részint anélkül készülteknek látszanak. Alakjuk és nagyságuk különböző s nagyobbrészt máz nélküliek. Egypárnak technikája azonban ügyességre vall, sőt egy egészen szép graphit mázzal van bevonva. A külső rovátkos ékesség csak itt-ott fordul elő.

A halom belsejét vizsgálván, úgy találtam, hogy az nem réteges, hanem tömör s egységes anyagú. Talapzatában, a humus réteggel egy irányban azonban tűzpadok nyomaira és nagy számú cserépedény darabokra találtunk, sőt utóbb ugyanitt egy teljesen ép, sárból égetett őrlőköveknek (?) alsó felét leltük sok agyagedény törmelék és tűzkő darabkák kiséretében. Kő vagy fém eszközök itt sem voltak találhatók.

A Zenta város nagy kiterjedésű határa telve van halmok- és emberikéz alkotta magaslatokkal, melyek között az avar ringekhez hasonló védművek nyomai is kivehetők. A város felett nyugaton elhúzódó u. n. *oromi* magaslatok, melyek vonalán Rómer római sánczokat jelez az általa kiadott térképen, számos halmot foglalnak magokban, s az itt-ott található római érmek e vidék rómaikori benépesedését bizonyítják. A rétben több helyütt a tószegi telephez hasonló jellegű terramare-féle kiemelkedő s itt u. n. *hátak* vannak, melyekben az agyagedény darabok, valamint egész épségben találtatni szokott kova eszközök szintén őskori emlékekkel kecsegtetik a kutatót. A határban (főleg a *tornyosi* pusztán) talált temetkezési urnák, érmek és a Tiszából előkerülő ősállati maradványok már eddig is nagyban emelték e vidék régészeti érdekességét. Erről úgy a magyar nemzeti-, mint a belgrádi szerb muzeumban őrzött s innen beküldött leletek tanuskodnak.

Zenta, 1884. *Dudás Gyula.*

KÖNYVÉSZET.

1882—1884.

ANDRÉE, RICHARD. Die Metalle bei den Naturvölkern mit Berücksichtigung prähistorischer Verhältnisse. Leipzig 1884. Mit 57 Abbildungen im Text.

BASTIAN, A. Steinsculpturen aus Quatemala. Berlin, 1882. Mit 3 Tafeln.

BASTIAN, A. und VOSS, A. Die Bronzeschwerter des königlichen Museums zu Berlin. Herausgegeben im Auftrage der Generalverwaltung. Berlin 1883.

BECK, LUD. Die Geschichte des Eisens in technischer und kulturgeschichtlicher Beziehung. Erste Abtheilung. Von der ältesten Zeit bis um das Jahr 1500 n. Chr. Mit 315 in den Text eingedruckten Holzschnitten. Braunschweig 1884.

BEHLA. Die Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des Lausitzer Typus. Luckau 1882.

BERGK, THEODOR. Zur Geschichte und Topographie der Rheinlande in römischer Zeit. Mit einer Karte. Leipzig 1882.

BISSINGER, K. Uebersicht über Urgeschichte und Alterthümer des badischen Landes. Separatabdruck aus «Das Grossherzogthum Baden in geographischer, naturwissenschaftlicher, geschichtlicher etc. Hinsicht dargestellt.» Karlsruhe 1883.

BRENTANO, E. Troja uud Neu-Ilion. Heilbronn. 1882.

BUJAK. Das Prussia-Museum im Nordflügel des k. Schlosses zu Königsberg i. P. Die ausgestellten Alterthümer der historischen Zeit mit Einschluss der Burgwallfunde. 2. Theil des Katalogs. Königsberg 1883.

FABRI, TIMOTH. De Mithræ dei solis invicti apud Romanos cultu. Elberfeld 1883.

GROSS, VICTOR. Les Protohelvètes au les premiers colons sur les bords des lacs de Bienne et Neuchatel. Avec préface de M. le Prof. Virchow. Mit 33 Lichtdrucktafeln und Holzschnitten. Berlin 1883.

HANDELMANN, H. Schleswig-Holsteinisches Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel. 37. Bericht zur Alterthumskunde Schleswig-Holsteins. Mit Holzschnitten. Kiel 1882.

HANDELMANN, HEINR. Der Fremdenführer in Schleswig-Holsteinischen Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel 1883.

HETTNER, FELIX. Führer durch das Pronvinzial-Museum zu Trier. II. Auflage. Trier 1883.

GENTSCH, HUGO. Die prähistorischen Alterthümer der Gymnasialsammlung zu Guben. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Niederlausitz, I. Mit einer lithographirten Tafel. Guben 1883.

KALESSE, EUGEN. Führer durch die Sammlungen des Museums Schlesischer Alterthümer. Mit Abbildungen. (Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, Bd. IV, 1884, S. 137).

KINKELIN, F. Die Urbewohner Deutschlands. Lindau und Leipzig 1882.

KLEBS, RICHARD. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Localitäten Preussens aus den Sammlungen der Firma Stantien u. Becker und der phys.-ökonom. Gesellschaft (zu Königsberg). Mit 12 lithogr. Tafeln und 5 Zinkographien. Auch unter dem Titel: Beiträge zur Naturkunde Preussens, herausgegeben von der phys.-ökonom. Gesellschaft zu Königsberg. S. Königsberg 1882.

KLEIN, H. G. Die Fortschritte der Urgeschichte. Nr. 8 1882. Separat Aus-

gabe aus der Revue der Naturwissenschaften, herausgegeben von Dr. H. G. Klein. Köln und Leipzig 1883.

Klopfleisch, Fried. Vorgeschichtliche Alterthümer der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete. Herausgegeben von der historischen Commission der Provinz Sachsen 1. Abth. 1. Lief. Die Grabhügel von Laubingen, Sömmerda und Nienstedt. Voraufgehend: Allgemeine Einleitung. Charakteristik u. Zeitfolge der Keramik Mitteldeutschlands. Halle 1883. Mit in den Text gedruckten Abbildungen und 2 Tafeln in Farbendruck.

Lindenschmit, L. Tracht und Bewaffnung des römischen Heeres während der Kaiserzeit, mit besonderer Berücksichtigung der rheinischen Denkmale und Fundstücke. Dargestellt in 12 lithogr. Tafeln und erläutert. Braunschweig 1882.

Mayer, Ludwig. Beschreibender Katalog der königl. Staats-Sammlung vaterländischer Kunst- u. Alterthums-Denkmale. I. Abtheilung: Die Reihengräber-Funde. Mit 20 Abbildungen. Stuttgart 1883.

Mehlis, C. Studien zur ältesten Geschichte der Rheinlande, 7 Abth., herausgegeben von der Polichia. Mit 1 Tafel und 10 Zeichnungen. Leipzig 1883.

Mertz, Milch. Beitrag zur Feststellung der Lage und der jetzigen Beschaffenheit der Römermauer zu Köln. Mit zwei Plänen. Im Programm der Ober-Realschule zu Köln, für das Schuljahr 1882—83.

Meye, H. Die Steinbildwerke von Copan und Quiriqua. Aufgenommen von H. M., historisch erläutert und beschrieben von Jul. Schmidt. Mit 20 Lichtdrucktafeln u. 1 lith. Plan. Berlin 1883.

Meyer, A. B. Königliches Ethnographisches Museum zu Dresden. II. und III. Jadeit- und Nephrit-Objecte. A. Amerika und Europa. Leipzig 1882. Mit 2 Tafeln. B. Asien, Oceanien, Afrika. Leipzig 1883. Mit 4 Tafeln.

Meyer, A. B. Die Nephritfrage kein ethnologisches Problem. Vortrag, gehalten zu Dresden im März, 1883, Berlin.

Milchhöfer, A. Die Anfänge der Kunst in Griechenland. Studien. Mit zahlreichen Abbildungen. Leipzig 1883.

Nadaillac, de. Die ersten Menschen und die prähistorischen Zeiten mit besonderer Berücksichtigung der Urbewohner Amerikas. Nach dem gleichnamigen Werke des Marquis de Nadaillac, herausgegeben von W. Schlösser und Ed. Seler. Mit einem Titelbild und 70 in den Text gedruckten Holzschnitten. Autorisirte Ausgabe. Stuttgart 1884.

Reiss, W. und Stübel, A. Das Todtenfeld von Ancon in Peru. Ein Beitrag zur Kenntniss der Cultur und Industrie des Inca-Reiches. Nach den Ergebnissen eigener Ausgrabungen. Mit Unterstützung der Generalverwaltung der königlichen Museen. 8. bis 10. Lieferung. Berlin 1884. Je 10 Chromolith. und 10 Bl. Taf. Erklärungen.

Schefler, L. v. Ueber die Epochen der etruskischen Kunst. Kunsthistorische Abhandlung. Altenburg 1882.

Schliemann H. Catalogue des trésors de Mycènes au musée d'Athènes. Avec un plan (lith.) de l'acropole de Mycènes, dans lequel toutes mes fouilles sont bien indiquées. Leipzig 1882.

Schwarz, W. Materialien zu einer prähistorischen Kartographie der Provinz Posen. Beilage zum Programm des königl. Friedrich-Wilhelm-Gymnasiums zu Posen. Ostern 1882.

Virchow, R. Alttrojanische Gräber und Schädel. Berlin, 1882.

Virchow, R. Das Gräberfeld von Koban, im Lande der Osseten, Kaukasus. Eine vergleichende archäologische Studie. Mit einem Atlas von 11 Tafeln in Lichtdruck Berlin, 1883.

Wagner, E. Die grossherzogl. badische Alterthümersammlung in Karlsruhe. Darstellungen in unveränderlichem Lichtdruck, N. F., Heft 1. Karlsruhe 1883, 10 Tafeln.

Wolf, G. Das Römercastell und das Mithrasheiligthum von Gross-Krotzenburg am Main, nebst Beiträgen zur Lösung der Frage über die architektonische Beschaffenheit der Mithrasheiligthümer. Mit Abbildungen. (Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde, Supplement, 1882, 1.)

Heger, Franz. Die wichtigsten Fragen der modernen Urgeschichtsforschung. Vortrag. Wien 1882.

Hoernes, Moritz. Alterthümer der Herzegovina (II.) und der südlichen Theile Bosniens. Mit 22 Abbildungeu und einer Karte. (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Wien. Band 99, 1882, S. 799.)

Bartolini, D. Sull' antica basilica di San Nicola in Bari nella Puglia; osservazioni storiche, artistiche ed archeologiche, ecc. 8°, p. 38, con 8 tav. Roma, typ. Sinimberghi.

Boissoudy, A. de La Chartreuse de

Brech et les Menhirs de Carnac; la Chatédrale de Quimpere et Un pardon dans la Basse-Bretagne, 8°, 27 p. Bourges, imp. Sire.

Bourassé, J. J. Les plus belles chatédrales de France. gr. 8°, 350 p. avec grav. Tours, Mame et fils.

Buffa, A. La chiesa di San Giovanni Evangelista in Torino. 8°, p. 22, con incis. Torino, tip. Salesiana. —. 75.

Cerfbeer de Médelsheim, G. L'Architecture en France. 18°, 271 p. avec 126 grav. Paris, Jouvet u. Cie. fr. 2.25.

Condé, de Histoire d'un vieux château de France, monographie d'un château de Moutataire. 8°, 488 p. avec grav. Paris, Picard. fr. 10.

Dehio, G. Die Genesis der christlichen Basilika. Mit 1 (Holzschn.) Taf. (Aus: Sitzungsber. der k. b. Akad. der Wissensch.) gr. 8. 41 S. München, Franz in Comm. M. 1.20.

Duhamel, L. Les architectes du palais des papes 8°, 39 p. Avignon, Peguin fr.

Guasti, C. La basilica di Santa Maria degli Angeli presso la città di Assisi. 16°, p. XV, 144. Firenzi, tip. M. Ricci. L. 1.

Lafollye, Aug. Le Château de Pau, histoire et description 4°, 71 p. avec 23 fig. et 27 pl. Paris, Ve Morel u. Cie.

Mazet, A. La Borne et la Chapelle Notre-Dame. (Creuse.) 8°, 35 p. avec 2 fig., 1 plan et 2 héliogr. Paris Ve Morel u. Cie.

Smith, T. R. Architecture, Classic, Early Christian, Gothic, and Renaissance. Illustd. with 280 Engravings. 8°, London, 10 s. 6 d.

Valous, V. de. Les Anciens hôtels de ville de Lyon. 18°, 16 p. avec vignettes. Lyon, imp. Waltner u. Cie. (Extr. du Lyon-Revue.)

Kekulé, R. Zur Deutung und Zeitbestimmung des Laokoon. Mit 2 Doppeltaf. in Lichtdr u. einigen (eingedr.) Zinkätzungen gr. 8°, 47 S. Stuttgart, Spemann. M. 4.

Overbeck, Die Künstlerinschrift und das Datum der Aphrodite von Melos. (Berichte über die Verhandlung der k. sächs. Ges. d. Wissensch., phil. hist. Cl., Bd. 33.)

Crowe, J. A., and G. B. Cavalcaselle. Raphael: His Life and Works, with particular reference to recently discovered Records, and an exhaustive Study of extant Drawings and Pictures. Vol. 1. 8°, p. 386. London, Murray. 15 s.

Paynter, E. J. Classic, Early Christian, Italian and Teutonic Painting. Illustr. with 176 Engrav, 8°. London Law, 16 s. 6 d.

Church, A. H. Precious Stones Considered in their Scientific and Artistic Relation: with a Catalogue of the Townshend Collection of Gems in the South Kensington Museum, With a Coloured Plate and Woodcuts. 8°, p. 116. (South Kensington Art Handbookes.) London, Chapman. 2 s. 6 d.

Friedländer, J. Ein Verzeichniss von griechischen falschen Münzen, welche aus modernen Stempeln geprägt sind. Zur Warnung zusammengestellt. 8°, 53. S. Berlin, Weber. M. 2.

Gardner, P. The Types of Greek Coins: an Archæological Essay f°, p. 350. London, Cabridge Warehouse 31 s. 6 d.

Mélanges de numismatique, publiés par F. de Saulcy et A. de Barthélemy. T. 3. (N°s 5 et 6. sept. 1878 à dec. 1882.) 8°, 468 p. et pl. 10 à 18. Paris, Rollin u. Feuardent.

Meyer-Kraus, B. Wappenbuch der Stadt Basel, gr. 4°, 78 Chromolith. mit 4 Bl. Text. Basel, Detloff. M. 80.

Podschiwalow, A. M. Beschreibung der unedirten und wenig bekannten Münzen von Sarmatia europæa, Chersonesus taurica und Bosporus Cimmerius aus der Sammlung A. M. P. Mit 3 Lichtdruck-Taf. gr. 4°, 26 S. Moskau. Leipzig, Brockhaus' Sort.) M. 8.

Schlumberger, G. Sceaux byzantins: le Thème de Cherson et la Bulgarie. 8°, 19 p. avec sceaux. Nogent-le, Rotrou, imp. Daupelay-Gouverneur. (Extr. des Mém. de la Soc. nat. des antiquaires de France.)

Demengeot, C. Dictionnaire du chiffre-monogramme dans les styles moyen âge et renaissance, et des couronnes nobiliaires universelles; 34 pl. gravés au burin, accompagnées d'un texte historique sur les chiffres-monogrammes et couronnes depuis l'antiquité jusq'à nos jours. f°, IX, 117 p. avec portr. de l'auteur, chiffres, initiales etc., et atlas de 34 pl. dont 30 gravées au burin et 4 en typogr. Paris, Juliot. Le texte, fr. 50 — l'atlas, fr. 55.

Meisterwerke der bildenden Kunst in Phototypen nach Orig. — Stichen, verfertigt und herausg. von C. Divald. Mit erläuterndem Text von. J. (Wagner) Szendrei. (In 3 Bdn. à 12 Hefte, 1 Bd., 1 Hft.) f°, 5 Bl in 7 S. Text. Eperies, Divald: M. 3.

Corazzina, D. L'arte del calzolajo, colla storia antica e moderna di tutte le nazioni. Vol. 1. Raccolta di 212 Calzature antiche di diverse forme. 8°, p. VIII. 95. Brescia, tip. Sociale Operaia. L. 8.

Garnier, E. Histoire de la céramique, poteries, faiences et porcelaines chez tous les peuples depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Prèface de M. P. Gasnault. Illustr. d'après les dessins de l'auteur. 2e édit, revue et augmentée de 4 chromolithogr. 8°, XV, 568 p. avec 11 pl. hors texte et 179 fig. Tours. Mame u. fils.

Onyx, der von Schaffhausen. Jubiläums-Schrift des historisch.-antiquar. Vereins Schaffhausen. f°, 5 S. m. 4 Chromolith. Zürich, Hofer. M. 7.

Patinakrieg, der. Die Restaurirung des Maxdenkmals zu Innsbruck und der Streit für und wider dieselbe. Aktenmässig dargestellt. 8°, IV. 122 S. Innsbruck, Wagner. M. 2.

Tapisseries du XVe siècle conservées à la chatédrale de Tournai. Leur fabrication à Arras en 1402. Histoire, description précédée d'une notice sur la fabrication de tapisserie en Flandre et particulièrement à Arras. Tournai Vasseur-Delmée. 4°, 40 p., et 14 pl. lithographiées fr. 6.

Wieseler, F. Ueber einen bisher nicht bekannten Onyxkameo mit einer Replik der Darstellungen auf der oberen und den mittleren Streifen des grossen Pariser Kameos de la Sainte Chapelle. (Nachr. v. d. k. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, 1882, 23.)

Ridolfi, E. L'arte in Lucca studiata nella sua cattedrale, 8°, p. 400. Lucca, tip. A. Canovetti. L. 7.

Sybel, Ludw. v. Kritik des ägyptischen Ornaments. Archäologische Studie. Mit 2 lithogr. Taf. gr. 8°, 41 S. Marburg, Elwert's Verlag. M. 1.20.

Bayern, Fr. Contribution à l'archéologie du Caucase. Précédé d'une introduction bibliographique par Ernest Chantre. 8°, XIX, 40 p. Lyon, impr. Pitret ainé.

Beltz, R. Die neuesten prähistorischen Funde in Mecklenburg 1881—1882. (Jahrh. d. Ver. f Mecklenburg. Gesch., 1882.)

Bötticher, Adf. Auf griechischen Landstrassen. gr. 8°, III, 256 S. Berlin, Pætel. M. 5.

Boni, Giacomo. L'avvenire dei nostri monumenti : memoria diretta alla Commissione pei monumenti 16°, 14 p. Venezia, tip. del Tempo.

Bournand, F. Précis de l'histoire de l'art, redigé conformément aux programmes officiels. 12°, VII, 144 p. Paris, Delalaine fr. Fr. 1.50.

Brianchon, M. Notes présentées en 1878, 1880, 1881 à la Commission des antiquités de la Seine-Inférieure. 8°, 26. 45 et 37 p. Rouen, Cagniard.

Rövidítések : M. = Mark ; fr. = frank ; L. = lira ; sh. = shilling ; d. = penny.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

Több felől érkezett kérdésekre, hogy mikor fog az országos régészeti közgyűlés naplója megjelenni, az a válasz, hogy a kéziratok akkor fognak nyomdába adatni, mikor a közgyűlésen előadott értekezések kéziratai *mind* kezünknél lesznek. A kéziratok beadásának első terminusa elmúlván, a végső terminust ezennel november 1-jére tűzzük ki.

Vidéki társulatok üléseiről és egyéb viselt dolgaikról csak akkor adunk hírt, hogyha azokról hiteles helyről, tisztelt vidéki collegáinktól nyerünk értesítést.

Kéziratot újabban igértek : Dr. Szendrei János, Dr. Pasteiner József, Dr. Frölich Róbert, Pulszky Ferencz, Dr. Czobor Béla, b. Nyáry Jenő, K. Radisics Jenő, Csontossi János, Dr. Fejérpataky László, Dr. Szentkláray Jenő, König Pál, Huszka József, Varázséji Gusztáv, Börzsönyi Valér, Dr. Boncz Ödön.

Budapest, 1885 október 7-ikén. *A szerkesztő.*

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1885. junius 1-től október 1-ig.

Évdíjak: 1881. évre (à 5 frt.): Dr. Goldzieher Ignácz. — 1882—1885. évre (à 20 frt.): Dr. Oszterlamm Szilárd. — 1883. évre (à 5 frt.): Hindy Árpád. — 1883—1885. évre (à 15 frt.): Hoffmann Alfréd, Nagy Miklós, Pfeffer Ignácz. — 1884. évre (à 5 frt.): Jókay Géza, Dr. Krenner József. — 1884—1885. évre (à 10 frt.): Gróf Pálffy-Daun Vilmos, Ragályi Miklós, Dr. Szabó József. — 1885. évre (à 5 frt.): Burány Gergely, Gróf Bolza József, Békey István, Bikkessy Béla, Cserhalmy József, Drahotuszky Ferencz, Darnay Kálmán, Ebenhöch Ferencz Gond Ignácz, Győrik Márton, György Aladár, Huszka József, Dr. Henszlmann Imre, Havas Sándor, Husvét István, Kleiszl Károly, Kálóczy Lajos, Kuliffay Adolf, Kubinyi Ferencz, ifj. Kubinyi Miklós, Gróf Kuun Géza, Keller Emil, Kovách Albert, Kammerer Ernő, Dr. Kohn Sámuel, Kund Andor, Kiss Lajos, Kovács János, Lehoczky Tivadar, Ludaics Miksa, Lemberger Miksa, Löwy Sámuel, Dr. Lipp Vilmos, Marossy János, Matók Béla, Magasházy Károly, Margitay Gábor, Madarász Viktor, Nagy László, Nátafalussy Kornél, Dr. Ortvay Tivadar, Pulszky Garibaldi, Dr. Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Dr. Peregriny János, Dr. báró Roszner Ervin, Dr. Sőtér Ágost, Sárospataki főiskola szépészeti és műrégészeti muzeuma, Stieberth Lothar, Schwerer János, Serák Károly, Spitzer Mór, Dr. G. D. Teutsch, Vagner József, Villányi Szaniszló, Végh Adorján, Vancsó Gyula, Wosinszky Mór, Zsigmondy Gusztáv, Zsigmondy Vilmos. — 1885—1886. évre (à 10 frt.): Gróf Hunyady László. — 1885—1887. évre (à 15 frt): Dr. Waldstein Pál.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885. május, junius és julius hónapokban.

Bevétel:

Pénztármaradvány április hóról	1602 frt 26 kr.
Alapítványi kamatok	10 « — «
Évdíjak	475 « — «
Értékpapirok kamatjai	155 « 32 «
Rendkivüli bevétel: 1 földhitelintézeti záloglevél kisorsolása és 1 papirjáradék kölcsönkötvényvétele által árkülönbözet	6 « 51 «
Összesen:	2249 frt 09 kr.

Kiadás:

Igazgatási költségek	frt 166.30
Pósta és egyéb expediálási kiadások	« 23.86
Kiadványok: Részletfizetés az Arch. Ert. 1885 évre:	« 300.—
Ásatások Poprádon	« 25.—
Kiadás:	515 frt 16 kr.
Készpénz:	1733 frt 93 kr.
Összesen:	2249 frt 09 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7000 frt — kr.
Készpénz	1733 « 93 »
Összesen:	8732 frt 93 kr.

Budapest, 1885 julius hó 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat 1885. évi aug. havi pénztári állása.

Bevétel:

Pénztármaradvány julius hóról	1733 frt 93 kr.
Évdíjak	70 « — «
Értékpapirok kamatjai	23 « 50 «
Az Arch. Ért. egy számának eladása	1 « — «
Ásatásokra kiadott pénznek maradéka	13 « 05 «
Összesen:	1841 frt 48 kr.

Kiadás:

Irodai s egyéb igazgatási költségek	frt 131.57
Ásatásokra	« 30.—
Expediálási költség	« 26.68
Kiadás:	188 frt 25 kr.
Készpénz:	1653 frt 23 kr.
Összesen:	1841 frt 48 kr.

Vagyon:

Értékpapirok ...	7000 frt — kr.
Készpénz ...	1653 « 23 «
Összesen: ...	8653 frt 23 kr.

Budapest, 1885. augusztus hó 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, *a*) a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyujtó 5%-os megfelelő értékű papirban adományoz. *b)* Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. frtot fizet. A társulati év mindenkor januariusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (M. N. Muzeum), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (N. Muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdíj fejében az *Archæologiai Értesítő* jár, számos képes táblával 20—24 nagy ívnyi díszes folyóirat. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS: Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, N. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

LAKHELYÜK ISMERETLEN a következő tagoknak: Arany Sándor, Fáy Elek, Schurina Antal uradalmi erdész, Sipos Imre, Vágó Pál.

KÉRELEM: Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

AZ UJONNAN MEGVÁLASZTOTT TAGOKAT a hivatalos részben. a jegyzőkönyvi kivonatban szoktuk megválasztatásukról értesíteni. Az ujonnan belépő tagok számára a folyóirat hivatalos részének XXIV. és XXXI—XXXII. lapjain közzétettük az alapszabályokat, mi által jogaikról és kötelességeikről értesülnek. Csak kivánatra küldjük meg külön az alapszabályokat.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE a folyó 1885-ik évben a következő: október 27-, november 24-, deczember 29-én nyilvános havi ülés, mindig a hó utolsó keddjén, a M. Tud. Akadémia palotájában (I. emelet, u. n. kis terem) este 5 órakor.

Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ V. kötete öt füzetben, mindenkor 4—6 nagy ivnyi tartalommal, mümellékletekkel és számos a szöveg közé iktatott képpel febr. 15-ikén, április 15-ikén, junius 15-ikén, okt. 15-ikén és decz. 15-én jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdij fejében kapják. A tagdijak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények és reclamatiók az «Arch. Értesitő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum) küldendők.

A TAGDIJ befizetését sürgősen kérjük. Hátralékosok számára póstautalványt zártunk a füzethez.

E FOLYÓIRAT KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2. füzetét, valamint az 1883-ik évi III. és az 1884-ik évi IV. kötetet és a folyó 1885-ik évi V. kötet füzeteit.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

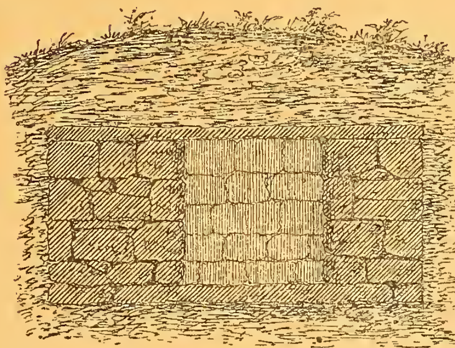
V. KÖTET. 5. SZÁM. UJ FOLYAM. 1885 DECZEMBER 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

A KESZTHELYI KŐKAMARÁNAK ÁTMETSZETE.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

TARTALOM.

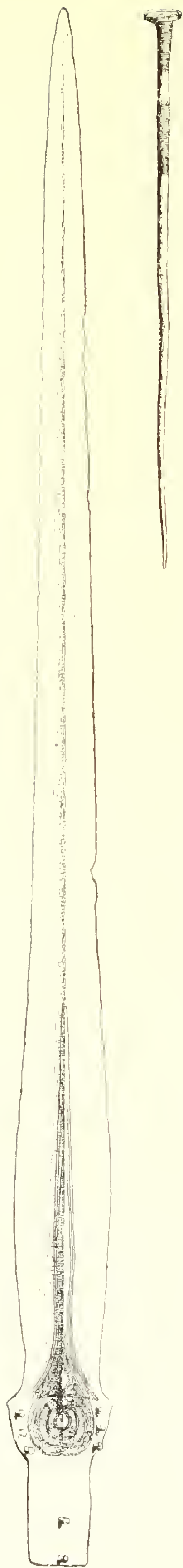

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

Őskori kőkamara-sír Keszthelyen. Őskori bronztárgyak, mint azt már «A keszthelyi sírmezők» czímű dolgozatomban is érintettem, a keszthelyi határban és annak szomszédságában több helyütt kerűltek napfényre. Ilyenek délen a fenéki réz- és hosszú bronzvésők, melyek a mogentianai várdomb alatt a Balaton iszapjából vegyes kőeszközökkel, római és népvándorláskorabeli tárgyakkal szedetnek ki; — ilyen délnyugotra a vörsi bronzkardtöredék, északra a Dobogó melletti dombon talált bronztőr, északkeleten a büdöskuti majornál kiásott æs collectaneum, bronzrögök, sérült tokos szekerczék és karikák, ilyenek végre keleten az istvándi bronzgyűrűk. Mindezek a jelenségek, főképen pedig a keszthelyi gazdasági intézet kertjében volt urnatemető, melynek alacsony, hasas, átfúrt csücskökkel megrakott öblönyei szintén az őskor ama részére vallanak, melyet bronzkornak nevez a tudományos divat, kétségtelen bizonyítékok arra nézve, hogy a keszthelyi öböl partvidéke már az őskorban sem volt egészen lakatlan.

Miután az őskor ismeretében csakis nyomról nyomra, lépésről lépésre haladhatunk előre, és miután az eddigi tapasztalatok az őskor eme részére, hazánkban legalább, más temetkezési módot, mint a hullaégetést és a hamvaknak fazekokban vagy kőlapokból összetákolt rekeszekben való eltakaríttatását nem mutattak fel, én is a keszthelyvidéki bronzleleteket a föntebb említett urnatemetővel hoztam kapcsolatba, és úgy vélekedtem, hogy a vidéken szétszórtan élő lakóság halottjait idehozta, elégette és eltemette.

A hullaégetés, mint kizárólagos úgynevezett bronzkori temetkezési mód ellen legelsőbben is a felhozott bronztőr találása támasztott alapos kételyeket. Midőn ugyanis négy évvel ezelőtt a Dobogón ásattam, már az estszürkületben a szomszéd dombról hozzám jött egy murvavágó

parasztlegény és mutatott egy 0.20 m. hosszú bronztőrt, melyet állítólagosan egy sirban talált. A tőr markolatnyelvén csinos csillagdíszvéset volt, meg is akartam venni tőle a tőrt, de nem adta. Az nap már nem nézhettem meg a lelőhelyet, mert besötétedett, másnap láttam is jókora, a dolomitba vájt sírgödröt, mely körül zöldfoltos emberi csontok hevertek, de még sem mertem egészen hitelt adni a parasztoknak, kik váltig bizonyították, hogy ebből a sírból vették ki azt a rézpanganétot, mint ők mondták, annál is inkább, mert más leletről hallani sem akartak, pedig a csontok színe világosan mutatta, hogy sok bronztárgy fekhetett rajtok. Habozásomban megerősített még a Dobogó közvetlen szomszédszédsága is, mert önnönmagától kinálkozott az a nagyon is valószinű feltevés, hogy a Dobogó népéből valahogyan egyet ide is temettek. A legújabb felfedezés azonban, melyet Deininger Imre, a m. k. gazdasági intézet igazgatója, ugyancsak az intézet földjén tett, bebizonyította, hogy a parasztok igazat beszéltek.

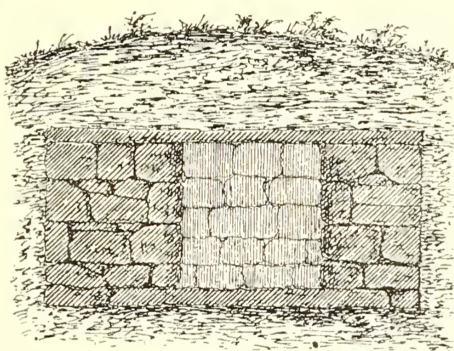
A m. k. gazdasági intézet tagjának csaknem északkeleti szélén van az úgynevezett legelő-dűlő, a cserszegi szőlőhegység egyik kiágazása által képezett fensík, lejtőjének alját hajdan a Balaton vize moshatta. A dűlő partjának keleti vége felé dombszerű emelkedés mutatkozik, síkján pedig sok helyütt épületek alapfalai rejtőznek alig egy ásónyomnyira a fölszín alatt. Ezek a falmaradványok, az anyag és ragasz után itélve, határozottan római eredetre vallanak, itt valamikor nagy kiterjedésű római mezei laknak kellett állania, a miről az eke járása is ad tanubizonyságot, mert évenkint forgat ki római pénzeket a Diocletianus és II. Valentinianus közti korszakból.

Deininger igazgató úrnak, ki maga is szakkedvelő a régészet terén, figyelmét kiválólag az említett dombszerű magaslat vonta magára, hol a vetés minden évben rendszerint kisült és épen azért egészen alaposan gyanította, hogy alatta valami nagy kötömegnek kell feküdnie. F. é. aug. 12-én tehát rézsut árkot metszetett a dombon keresztül és valóban egész telep faragatlan vagy csak kinagyolt, ragasz nélkül egymásra rakott, kövekre bukkant. Első gondolata is

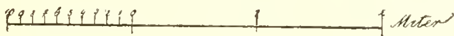
az volt, hogy itt is alapfalakkal van dolga, de az egész föld letakarítása után csakhamar belátta, hogy csalódott, és nem épületmaradvány, hanem kőkamara-sír van előtte. A délnyugatról északkeletnek fekvő sír méretei a következők: Északi oldalfal 4.60 m. hosszú, 1.10 m. széles, 1.10 m. magas; déli oldalfal 4.20 m. hosszú, 0.80 m. széles, 1.10 m. magas; nyugoti zárfal 3.00 m. hosszú, 1.10 m. széles, 1.10 magas; keleti zárfal 3.00 hosszú, 1.00 széles, 1.10 magas. A 2.10 m. hosszú és 1.10 m. széles sírüreget vagy kamarát rendetlen alakú terméskő lap födte, mely először is a közepén repedt ketté, utóbb a két féllap is több darabra repedezett. Igy az egész födőlap darabokban a sírüregbe zuhant és azt csaknem egészen kitöltötte. Az élükön álló darabok eltávolítása az üregből sok vesződségbe került, mert egyik-másik oly nehéz volt, hogy négy béreslegény is csak nehezen emelte ki az üregből. — A kamara alját szintén összerepedezett terméskő-lap képezte, ezen feküdt, arczczal keletnek fordulva, egy középtermetű férfi csontváza, melyet azonban, a koponya kivételével, a rája zuhant kövek dirib-darabra törtek. (1a. 1b. ábra.)

1*a* ÁBRA.

1*b* ÁBRA.

A koponya, melyet egy rézsut föléje borult kődarab védett, az alsó állkapocs hijával még meglehetős ép állapotban került a felfedező kezébe és dolichokephal képzésű. Az occiputnak több mint fele hiányzik, de ennek már akkor kellett hiányoznia, mikor a holtat ide letették, mert a kőlapon, melyen a koponya tisztán feküdt, a hiányzó résznek semmi nyomát sem lehetett találni. Szakértői vizsgálat az így támadt üreget valami borzasztó vágás vagy kardcsapás következményének tüntette fel, mely bizonyára az idetemetett harczos halálának az oka is volt. A jobb kar hosszában

szép malachitzöld patinával bevont bronzkard és a jobb vállon egy ugyanolyan tű feküdt. — A csontváz lábfejei között egy nagy, kékes szürke, szárított és nem kiégetett, és kezdetleges módon bemélyített vonalokkal czifrázott agyagedény töredékei foglaltak helyett.

A közönséges nádlevélalakú és még ma is éles kard (rajzát lásd a 370. l.) hosszúsága, beleértve a 0.07 m. hosszú markolatnyelvet is, 0.69 m. tesz ki, legnagyobb szélessége 0.04 m. A markolatnyelv kiszélesedő alján három-három, a közepén fönt két tompa végű bronzszeg jár át. Az alsó szegek közti tér közepén kezdődik mindkét oldalon a borda, mely a kard hegyéig fut, kiemelkedését igen finom vésetű vonaldísz veszi körül, a melyből három mélyebb vonal huzódik végig a borda mindkét oldalán a penge mintegy harmadrész hosszáig, hol aztán egymásután a bordába olvadnak. Különös az, hogy a kard legszebb díszét, az igazán művésziesen elrendezett vonalvésetet a markolatnyelvre helyezték, tehát olyan helyre, hol azt senki sem láthatta, mert a markolat csont- vagy falapja azt mindkét oldalon elfödte.

A markolatnyelv eme díszítése nem állandó attributuma a bronzkardoknak és tőröknek. Hogy többet ne említsek, birtokomban van egy hosszú és széles bronzkard, melyet tavaly Reise mellett ástak ki, ezen semmiféle véset nincsen. Láttam azonban már több ily vésettel ellátottakat is, de két egyforma vésetet soha. Önként is az a kérdés támad az emberben: valljon a markolatnyelv eme dísze a fegyverkovács vésőjének pusztán szeszélye, játéka-e, vagy nem-e vonatkozás a fegyver birtokosára vagy készítőjére, mint mai napság a pengékbe bevésett vagy beetetett név, kezdőbetű vagy czímer? — De ki fogná most eldönteni ezt a kérdést?

Visszatérve ismét kardunkra megemlítendő még, hogy a markolatnyelv körül még nyolcz darab lapos fejű, de szintén tompavégű bronz-szegecske feküdt, melyek mindenesetre hajdan a famarkolat díszítését képezték.

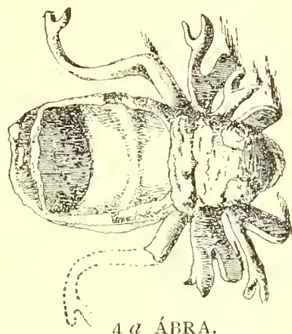
A 0.24 m. hosszú, vaskos tű (ábrája a 370. lapon) egyszerű alakítás, korongos fejének átmérője másfél centiméter, testét a fejtől le 0.09 m. hossza ságra két tagban bevésett tekercsvonalok ékítik.

Mint föntebb mondottam, a sír dombszerű emelkedés alatt volt, és jól megtekintve a helyet, lehetetlen föl nem ismernünk, hogy az az emelkedés valóságos tumulus, őshalom volt, melynek több mint két harmada a mindent nivelláló culturának, vagyis a földmivelő ekéjének esett már áldozatul. Azért volt a sír aránylag oly csekély, mintegy 0.80 m.-nyi mélységben, azért olyan púpos a sirhely egész körülete. Mintegy tiz lépésnyire a sír helyétől, a leszántott tumulus hátából az eke valami talányszerű tárgyat forgatott ki, melynek rendeltetését nem vagyok képes eltalálni. Hogy a tumulus földjében volt, az bizonyos, de hogy összefüggésben van-e a sírral vagy sem, az kétséges.

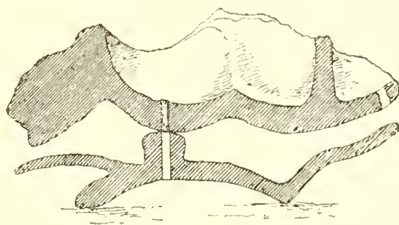
E tárgy két különvált részből áll, t. i. hatlábú bronzállványból és egy hosszukás vályuforma ólomtestből.

A lábak egy középpontból ágaznak szét, a melyen kimagasodó átfúrt gömbölyű tengely áll. A lábak elrendezése a következő. Elől négy buczkós láb terpeszkedik szét, mindegyikéből fönt egy-egy szabadon álló, térdhajlással biró és két ágban végződő tag ugrik ki; hátul két hosszabb, szintén két ágban végződő láb nyúlik ki; mely térdhajlásban a talajt érinti, végével a levegőben áll. (Ezekből az egyik a térdhajlásban eltörött, tehát csonka.)

A horganytestnek elől idomtalan vastag feje van, a háta két mélyedésű vályu, mely a hátulsó kisebbszerű, átlyukasztott csúcsban végződő vályutól közfal által választatik el. A test az állványhoz egy az előbbibe beforrasztott szeg által volt megerősítve, a mely szeg az állvány tengelyén ment keresztül. A forrasztási hely, vagyis hol a szeg a test alján

4 *a* ÁBRA.

4 *b* ÁBRA.

letörött, megvan, körülötte csekély vasrozsdanyomok mutatkoznak. Ha a testet forrasztási helyén az állványra illesztjük, az egész egy idomtalan hatlábú bogár alakját mutatja és hogy valóban ezt is akarja ábrázolni, azt a hátrafelé hosszant kinyúló ugrólábak kétségtelenné teszik. De hogy ezt az alkotmányt valamire használták is, azt a test kimélyítése bizonyítja. Véleményem nincsen (4a. és b. ábra.)

Midőn Deininger barátom a sírt kibontotta, én esetleg nem voltam Keszthelyen, de másnap a még egészen érintetlen kőkamarát megtekintettem. Az ő szivességéből mind a helyszínen felvett méretek és vázlatok, mind az egész sírlelet az én tulajdonomba ment át, a tárgyak hű és pontos rajzait pedig Galba K. tanár és barátomnak köszönhetem.

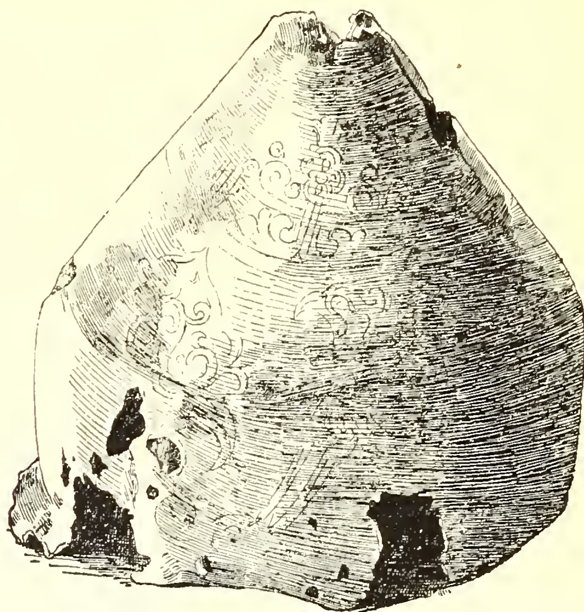
Dr. Lipp Vilmos.

EGY XIV. SZÁZADBELI KELETI SISAK A NEMZ. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN. Nyolcz évvel ezelőtt a dunaszabályozási m. kir. felügyelőség, egyéb régiségek közt, egy rozsda-ette vassisakot küldött be a nemz. muzeumnak, melyet 1877. jun. 24-én, a fővárosi összekötő vasuti hid

fölött, a Duna medrében találtak. Negyedfél méternyi mélységben feküdt az iszapban századokon át, a rozsda megfosztá egykori diszétől, itt-ott lyukakat is mart át rajta.

Első tekintetre, jelen megrongált állapotában alig vesszük észre, hogy benne a kelet műiparának jeles emlékét, a középkori keleti fegyverzet egyik díszes és ritka példányát bírjuk.

Ormán egykor sisakdísz volt, a homlokot fedő keskeny karimája felett a baloldalon még láthatjuk nyomait a tolltartó-toknak, melyben kerecseny- vagy kócsagtoll lehetett egykor, s a sisak alsó szélén levő lyukak és a karima két oldalán levő kis karikák mutatják, hogy róla

1. ÁBRA. XIV. SZÁZADBELI VASSISAK A N. MUZEUMBAN.

egykor körül sodronypánczél függött le. Felületét vésővel körvonalaiban kivájt díszités lepi el (2. ábra), mely a sisak ormát szélesebb, alsó szélét keskenyebb szegélyben köríti. Az alsó szegély homlok felé eső s ezzel ellentétes részéből a felső szegélyig érő egy-egy sarracén liliomdiszítés emelkedik ki, a sisak két oldalán fenmaradt mezőben pedig két, a lombok felé röpülő stylizált karvaly látható. A kivitel gondos, gyakorlott — és biztos kézre vall, felületét egykor gazdag ezüstözés, a karima felső részét és a pontozottan kivert ornamentális alapot pedig aranyozás lepte el. Belsejében, a csúcs körül fenmaradt némi szövetrongyok mutatják, hogy egykor bélelve is volt.

Ugyanakkor beküldettek, s állítólag együtt is találtattak egy bronzágyú, s két középkori vaskard maradványai. Az első határozottan újabb

2. ÁBRA. XIV. SZÁZADBELI VASSISAK KITERÍTETT RAJZA.

készítmény, a rajta levő felirat származását tüzetesen elmondja: FERDINANDVS REX. ME. FECIT. MDXXXI.

A két vaskard formái alig hagynak kétséget aziránt, hogy azok a XIV. század végéről származnak, s így — mit igazolni törekszünk — sisakunkkal egykorúak.

Vegyük tehát tüzetesebb vizsgálat alá magát a sisakot. Felirás rajta nem maradt, s így következtetéseket csakis annak alakjából s a rajta levő diszítésekből vonhatunk.

Az egy darabból kovácsolt sisak főformáját, mely gömbszerű vagy hengerded alsó részéből csúcsba hajlik át, keleten már igen régi korban általánosan elterjedve találjuk. Ott láthatjuk már az assyr domborképeken, sőt e néptől ránk is maradtak ilyen alakú vassisakok, s a British Museum, a Louvre és a drezdai Klemm-féle gyűjtemény őrzi azok példányait. Egyiken a sodronypánczél világos nyomai is láthatók. És ez az alak napjainkra származott a keleten, ott látjuk a mecsetek kupoláin, ott a szőnyegmintákon számtalan változatban, s ott a házi- és hangszerek formáiban. Mégis, miként kezdetleges használatára nézve e forma legszorosabban a perzsákhoz tartozik, úgy legtovább maradt is itt fenn a sisakformában is, mig az arabs-mór sisakok nagyobbára csücsök nélküli gömbszelet idomra készültek. A kelet műipari formáinak nemzetek szerinti ilyetén külön választása azonban csakis nagyjában állhat meg, a faj- és korbeli megkülönböztető vonások legtöbbször egymásba szövődnek, miként a keleti képzelet szülte kacskaringós diszítési motivumok indái és ágai. Ily fentartással mondhatjuk tehát, hogy sisakunk perzsa idomra készült s alig különbözik azoktól, minőket közel másfél évezreden át a keleten késziteni szoktak. Alakítása legfölebb annyiban szokatlanabb, ha ugyan összehorpadozott alakja biztos következtetést enged, hogy a kör alapjából csúcsában való átmenet nem hullámszerűen, hanem mintegy megtörve, s így függőleges és rézsútos lapokra osztva történik. Mindebből azonban közelebbi meghatározásra következtéseket alig vonhatunk.

Fontosabb e tekintetben azon körülmény, hogy a sisakon sem fül-, sem nyakvértnek nyoma nem látható, — nem volt csavarral szabályozható orrvasa sem, minőt a XV. századtól kezdve már széltiben használtak. Toman-bejnek ezen korból való, Kairóban őrzött sisakján az orrvasnak már kifejlett alakjával találkozunk.* E kornál tehát korábbinak tarthatjuk, bár az említett alkatrészek elmaradására is találunk elég példát későbbi korból is. Ha eként egyik határvonalul a XV. századot állítjuk fel, sisakunk korát ettől igen messze eső időre vissza

* Prisse d'Avennes: L'art arabe d'après les monuments du Kaire depuis le VII. siècle jusqu'à la fin du XVIII. siècle. Paris 1877. 3 kötet Pl. 155.

nem vihetjük, mert keskeny homlokkarimát láthatunk rajta, bár nem miként a XVI. és XVII. század sisakjainál, külön ráforrasztott nagyobb szemvédő alakjában, hanem magából a sisaktestből kikalapálva. Ilyenre analog példát alig találunk. A keleti kúpsisak igen soká minden karima nélkűl használtatott, a XVI. századtól kezdve pedig, miként említettük, ez a technika könnyebbsége okáért mint különálló darab illesztetett reá. Sisakunk alakját ez utóbbihoz való átmenetnek tekinthetjük, s így a másik korbeli határvonalat a XIII.—XIV. századra kell tennünk.

Térjünk át a sisak diszítésére. Ha elfogadjuk a keleti fegyverműipar azon általános jellemzését, hogy az arabs fegyvert finom filigrán műve és az ékkövek hiánya különbözteti meg, a perzsát pazar vésése, dömöczközése és zománcz műve, a türkiznek, gyöngynek és vesekőnek (jade), egyéb ékköveknek azonban igen gyér használata, végre az indiait dús domborművű arany trébelés és az ékkövek mód feletti használata tünteti ki,* úgy sisakunkat leginkább perzsa műnek tarthatjuk. Nem annyira fényűzésre mint közönséges használatra készülvén, az említett kedvelt s egyébként is csak később általánosabb használatba jött ékkövek róla elmaradtak. E nézetünk mellett szól az is, hogy az arabs művészet a kupola diszítésének beosztásánál inkább a függőleges fel osztást juttatja érvényre, vízszintes sávjait is legtöbbször különálló tagokkal szakítja szét. Sisakunk díszítésében azonban határozottan a vízszintes irány érvényesül.

Hogy a sisakra vésett növény-díszítésekből a korra vonjunk következtetést, azon mértani alakokba font és tört sima szalagokat, minőket az arabs-mór művészet a XII. századtól kezdve oly dús képzelettel használ fel, itt többé fel nem találjuk, ha csak a felső szegélyben levő körcsillagban nem, mit egyszerű körző játéknál egyébnek alig tekinthetünk. Sisakunk növényfonatai mesterséges összefüggésben lepik el annak egész felületét, s nincsenek mozaikszerűen ismétlődő formákból összerakva, miként arra a XIV. századnál korábbi időkben gyakori példákat találunk, viszont azonban sokkal egyszerűbbek, mint a XVI. és XVII. század alkotásai. E díszítést s a két, annyira jellemző u. n. sarracén liliomot tekintve, talán nem csalódunk, ha bennök is a XIV. század alkotására ismerünk, korábban a szétszaggatott és mértani formák, utóbb a XVI. századtól a sokszirmú vonalak és naturalistikusan tartott virágalakok jutnak túlsulyra.

Végül a sisak legfőbb díszét, a két karvalyt kell megemlítenünk. Alakja merően a keleti képzelet műve. Aránytalanul nagy fejét kis

* George C. M. Birdwood: The industrial arts of India. II. 232. lap.

testen vékony nyak tartja, hosszú farka helyett pálmadíszt látunk, minőhöz hasonlót már a persepolisi Dárius-lépcső falán is találunk,[1] lábszárai pedig karmok helyett növénydíszekben végződnek.[2] — A térnek minden túlterheltség nélküli ügyes kitöltése, a képzelet könnyed játéka a rajzban, sisakunkat kiválóbb műdarabbá teszik, a fegyverkovács jeles mintát választhatott készítésöknél, mert e két alak a sisaknak bár jó technikájánál és díszítésénél határozottan sokkal jobb mű és sisakunkat a keleti fegyverművesség egyik ritka és becses példányává teszi.

E karvalyféle madarak búbos tarkója, hosszú farka és lábszárai a kigyászó hapsára (Gypogeranus serpentarius) emlékeztetnek, fajának szakértő megállapítását azonban ornithologjainkra bizzuk.

Boncz Ödön.

Báthory-féle Madonna a Nemzeti Muzeumban. A nemzeti muzeum régiség-osztályának VII. termében egy dombormű vonja magára figyelmünket, mely az aláirás tanusága szerint 1526-ban készült, tehát azon gyászos emlékű esemény évében, a melytől a magyar kultura hanyatlásának hosszú és szomorú korát szokás számítani. Nem tudjuk, hogy kicsoda késztette, vajjon hazai vagy idegen szobrász műve-e? Nem tudjuk, hogy milyen különös czélra készült, a mint ismeretlen a műnek sorsa is a mohácsi vészt követő századokon át. Vajjon miként kerülte el a pusztulást, melynek annyi művészeti emlékünk áldozatul esett? Ezen kérdésekre, melyek nemcsak művészeti, hanem átalános történeti érdekkel is birhatnának, nem tudunk választ adni. Csak azt tudjuk, hogy közvetlenül Váczról került a nemzeti muzeum régiség-osztályába. Arról azonban kétségtelenül tanúskodik ezen emlék, hogy Mátyás király fényes uralkodásával nem múlt el hazánkban a művészeti tevékenység, hanem tovább folytatódott; találkoztak az előkelők között, kik a művészetet foglalkoztatták, s igy megvolt az alap, melyen a művészet Magyarországon tovább fejlődhetik vala, ha a török-hódítás közbe nem lép.

Ezt a tényt megértjük a fölirás egyetlen adatából, melyen kívül a többire nézve puszta találgatásra vagyunk utalva.

A dombormű kehlheimí kőből készült; fél életnagyságban a Szent Szűzet ábrázolja a gyermek Jézussal, míg feje felett két lebegő angyal a koronát tartja. A lap keretét három oldalról, miként horganyedzésü képünk mutatja, rennaissance ízlésű astragalos díszíti. A keretnek alsó része — a mint a renaissance számos domborművén, igy Mátyás és Beatrix mellképén is látjuk — sokkal szélesebb, körszeletként a lap síkjából kidomborodik és rajta a következő fölirást olvassuk:

ORA·PRO·NOBIS·SANCTA·dEI.GENITRIX·VIRGO·MARIA·PAX·IN·GREdIENTI
B(VS)·EGREGĪV·HOC·OPVS·FECIT·FIERI·ANdREAS·FILI(VS)ANdREE·dE·BATHOR
·1·5·2·6·

Az tehát kétségtelenül kiderül, hogy a domborművet Báthory András fia késztette, kit szintén Andrásnak hivtak. Nagy Iván: Magyar-

[1] Eug. Flandin et Pasqual Coste: Voyage en Perse.

[2] Meg kell jegyeznünk, hogy mellékelt ábránk úgy itt, mint néhol az ornamentális részekben a valóságtól kissé eltér.

BÁTHORY-FÉLE MADONNA A N. MUZEUMBAN.

ország családai I-ső kötetében összeállított leszármazási táblák szerint a dombormű megrendelője a Báthoriak ecsedi ágához tartozott, mert a 15-ik század végén és a 16-ik században csak ezen ágban fordul elő az András név három nemzedéken át apáról fiura szállva.

I. Báthori András korábban élt, tehát ez nem vehető számba. II. Báthori András születésének és halálának éve forrásunkban nincs följegyezve, azt tudjuk, hogy szathmári főispán volt, 1521-től fogva pedig nándorfehérvári bán, részt vett a mohácsi ütközetben és a következő évben Ferdinánd tárnokmesterré tevé. Báthori Bonaventura, kit közönségesen szintén Andrásnak neveztek, több megye főispánja, tárnokmester, Ferdinand hadainak főkapitánya, utóbb országbíró, 1552-ben erdélyi vajda, meghalt 1566. október 4-ikén, s eltemettetett a pálosok tályai templomában.

Hogy a két utóbbi közül melyik készíttette a domborművet, nehéz eldönteni. Talán inkább megközelítjük a valóságot, ha II. Andrásnak tulajdonítjuk, ki ugyanakkor részt vett a mohácsi ütközetben is. Azt hiszszük, egészen czéltalan volna e részben további találgatásokba bocsátkozni.

Útbaigazító adatok híján nem kísértjük meg eltalálni azt sem, vajjon hazai vagy idegen művész munkája-e a dombormű, a helyett azonban részletesebben akarunk foglalkozni a dombormű művészeti sajátságaival, melyekre nézve elég világos bizonyítékokat bírunk magában a műben.

Előre bocsátva kimondjuk azt, a miről az első pillanatra mindenki meggyőződést szerezhet, hogy nem elsőrendű mester alkotását bírjuk e domborműben, noha a fölirás «egregium opus»-nak mondja. De nincs igaza a Cimeliotheca mus. nat. megjegyzésének sem, mely szerint «magis ad græcæ, quam latinæ ecclesiæ usum», mert a domborműben sem fölfogás, sem kivitel tekintetében nincs semmi byzanczi jelleg, s a gyermek Jézus is fölemelt jobb kezén a hüvelykujjat szabadon tartja, tehát latinos áldást osztogat. Ami némileg Byzanczra emlékeztethet, az a ruházat merevsége és szárazsága; de a korülmény, hogy a ruházatban a gazdagabb alakításra kinálkozó alkalmat nem aknázta ki a művész, épen csak azt bizonyítja, amit az imént mondottunk, hogy t. i. nem elsőrendű mester művével van dolgunk.

Ha már nem bizonyíthatjuk be, hogy magyar ember faragta e domborművet, szeretnők akár középszerű olasz művének mondani, s az arcz kifejezése egészben véve, a domború szemöldök, az egészen nyilt nagy szemek, továbbá a száj alakítása s a gyermeknek és az anyának ifjú és üde kifejezése, ezt indokolná is, az anyának anatomiailag egészen elhibázott bal válla, valamint a gyermeknek hibás arányai sem mondanának ellen, mert nem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy a 16-ik század elején találkozott volna olasz szobrász, ki e részben járatlan volt. Kevésbbé sikerült az anya állának alakitása, a mit rajzunk nem tüntet fel elég hűen. Azonban a ruházatnak, továbbá a hajnak félénken egyszerű kezelése határozottan tiltakozik e föltevés ellen, mert azt nehéz elképzelni, hogy a 16-ik század elején olasz szobrász ennyire érzéketlen lett volna a ruha könnyebb, gazdagabb elrendezése által elérhető hatás iránt. Azt a hosszú egyöntetű vonalat, melyet a fejről aláhulló szövet az anya jobb oldalán mutat, a 16-ik századbeli olasz szobrászattal legalább is nehéz megegyeztetni. Aztán képzeljük el azt a rendkívüli gazdagságot, melyez úgy a képírás, mint a szobrászat hasonló ábrázolásoknál a hajfürtök alakításában már a 15-ik század folyamán kifejtett. Hogy szobrászunk az alakításban nem bírt kellő jaratossággal, ezt bizonyítja a ruházaton és a hajfürtökön kívül az anya balkézfejének föltünő formátlansága,

különösen a kéz alsó részén az egyenes és kemény vonal, mely annál feltünőbb, mivel a gyermek testének és az anya arczának mintázása elég puha. De ezen hiányok daczára a dombormünek leggyarlóbb része a koronát tartó két angyal; ezek egészen esetlenek és kivitelük is feltünően durva.

Hogy a dombormű feltalálás tekintetében nem eredeti munka, azt fölösleges mondani,; azonban egy művet, mely előképül szolgált, határozottan megjelelni mégis koczkázott volna. Domborművünk igen nagyszámú család tagja, legközelebb áll a Madonna azon domborműveihez, melyeket a 15-ik században a florenczi decorativ szobrászok, kivált Verocchio márványba faragtak, s azokhoz, melyeket a Robbia-család tagjai a 16-ik század elején zománczos égetett agyagból nagy számmal készítettek. A Robbia névvel jelölt domborművek között van több, névszerint: Florenczben Via dell'Agnolo, Via della Scala, művészeti akadémia, Pistojában a székesegyházban, Párisban a Louvreban és a Clunyműzeumban, Londonban a Kensington-múzeumban, melyek a Sz. Szűz félalakját ábrázolják, a mint az előtte álló Jézust tartja, s mindezek többé vagy kevésbbé emlékeztetnek a mi domborművünkre, de ez egyiköknek sem másolata. Megjegyzendő, hogy a Robbia-féle Madonnák arcza inkább hosszúkás ovál, a Báthory-féle Madonnáé ellenben inkább kerekded, s e tekintetben közelebb áll a Verocchio-féle dombor művű Madonnákhoz.

Pasteiner Gyula.

Attavantestől festett Corvin-codexek. A berlini «Kunstfreund» ez évi 20. számában Venturi A. úrtól egy közlemény jelent meg,* mely a modenai estei könyvtár Corvin-codexeit, különösen pedig az Attavantestől festetteket ismerteti.

Minthogy évek óta a Corvina maradványainak bibliographiájával foglalkozom s e czélból a különböző európai könyvtárakban elszórt Corvin-codexeknek legnagyobb részét, ezek közt a modenaiakat is, személyesen megvizsgáltam, legyen szabad Venturi úr közleményére nehány észrevételt tennem s az ügy érdekében a modenai Corvin-codexekről nézetemet itt előadnom.

Mellőzve a modenai Corvin-codexekről az olasz ,magyar és német irodalomban újabb időben megjelent adatokat, saját tapasztalásomból constatálhatom: *hogy a modenai estei könyvtár ez idő szerint nem 12, hanem 15 Corvin-codexnek van birtokában*, melyeknek czímeit az «Ellenőr» 1878. évi jun. 24-iki számában s rövid leirásukat a «Magyar Könyv-Szemle» 1881-iki folyamában volt szerencsém közzétenni. Ez utóbbi közleményt dr. Ábel Jenő budapesti egyetemi tanár a berlini «Philologische Wochenschrift» 1883. évi 8. számában ismertette s az általam közölt leirásból az európai könyvtárakban levő Corvin-codexek czímeit, köztük a modenaiakét is, átvette.

* 310—313 l. «Über einige Bücher mit Miniaturen von Attavante.»

E szerint a modenai Corvin-codexekhez a Venturi úr által említett 12-őn kívül még a következő három sorozandó:

13. *Leonis Baptistae Alberti De Re Aedificatoria.* Fényes kiállítású kézirat miniatürökkel ismeretlen művésztől. (Leirva a Cenni Storici della R. biblioteca Estense. Modena 1873. 41. l.)

14. *Valturius de Re Militari.* Egyszerűbb kiállítású Corvin-codex számos tollrajz-illustratióval.

15. *Dionysii Areopagitae Opera e graeco in latinum per Ambrosium monachum florentinum traducta.* Egyszerű kiállítású Corvin-codex, eredeti préselt bőrkötéssel, benyomott arany virágdíszszel s a táblák közepén Magyar- és Csehország czímerével.

Ami Venturi úrnak azon állítását illeti: hogy a modenai könyvtárnak, általa részletesen felsorolt, 10 Corvin-codexét Attavantes festette, erre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy ez nézetem szerint a modenai könyvtár 8 Corvin-codexéről kétségtelenül áll, de nem mondható ez *S. Gregorii Papae Dialogi et Vita ejusdem per Joannem Diaconum.* (N. 449 Ms. VI. G. 17. — Másolta M. T. Florenczben 1488-ban) s *Origenes Homiliae* (N. 458, Ms. VI. H. 2.) czímű codexekről, melyeknek festését én, a hasonlóság daczára, Attavantes munkájának több oknál fogva nem tartom.

Tudomásom szerint az európai könyvtárakban a következő 10 Corvin-codex létezik, melyekről egykorú bejegyzések kétségtelenűl bizonyítják, hogy azokat Attavantes festette, u. m: 1. *a brüsseli Missale,* melyen a 2-ik czímlapon majusculákkal ezen bejegyzés olvasható: «Actavantes de Actavantibus de Florentia hoc opus illuminavit A. D. M. CCCCLXXXV» és a Canon előtti képen: «Actum Florentiæ A. D. M. CCCCLXXXVII»; 2. a brüsseli Missalenak pendantja *a római Breviarium,* melyet Martinus Faventinus presbiter 1487-ben másolt s melyről kétségtelen történeti adatok bizonyítják, hogy azt Attavantes 1492-ben festette, de be nem fejezte. E codex 345. levelén, mely kiállítására nézve a Missale czímlapjához fölötte hasonlít, majusculákkal a következő egykorú bejegyzést találjuk: Anno D. M. CCCCXXXXII; 3. *a velenczei Marcianus Capella* (másolta Alexander Verasanus), mely a czímlevél első üres lapján kék minusculákkal ezen egykorú bejegyzést tünteti fel: *Attavantes florentinus pinxit;* 4—8. a Venturi úr által felsorolt 5 modenai codex, melyek az első czímlevél első üres lapján egykorú és ugyanazon kéztől fekete vékony olasz cursiv betűkkel a következő bejegyzést viselik: *Attavantes pinsit;* 9—10. ugyanezen bejegyzés ugyanazon kéztől fordul elő a bécsi: *Augustini Epistolae et aliorum* és *S. Hieronymi Commentaria in Esechielem Prophetam* (másolta Nicolaus presbiter faventinus) czímű Corvin-codexeken, a hol a czímlevél első üres lapján szintén olvasható: *Attavantes pinsit.*

Ezen tiz codexből az első kettőn a bejegyzés Attavantes kezétől származik s a középkori miniatorok szokása szerint a miniatürök közt fordul elő, a többi 8 codexre a bejegyzést azon könyvárus vagy közvetítő irta, ki Mátyás királytól könyvek szállításával és megrendelésével volt megbizva; és pedig az első czímlevél tiszta lapjára.

Ha most ezen 10 signált Attavantes-codexet egymással összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy ezekben a legfényesebbtől kezdve a fényesig a miniatürök, lapszéli díszítések, arczvonások, emblemák, virágok, lombozatok, motivumok és csoportosítások, szóval a könyv-ornamentica egész charactere és œconomiája egy mester kezére vall, kinek genialis festései a lényegesben és jellemzőben minden kéziratban egymáshoz hasonlítanak. E miniatürökből ismerjük meg Attavantes iskolájának rendszerét, s ennek segítségével meghatározhatjuk az Attavantes által festett, de meg nem jelölt többi Corvin-codexeket is.

Igy az európai könyvtárakban levő Corvin-codexekből, kiállítási jellemöknél fogva, nézetem szerint, Attavantesnek tulajdoníthatók még a következők:

1—3. A Venturi úr által felsorolt három modenai codex, u. m. *Ammianus Marcellinus*, *Dionysius Halicarnassus* és *Augustinus contra Faustum.*

4—5. A bécsi cs. udvari könyvtár: *S. Athanasii Commentarius in Epistolas S. Pauli ad Romanos e graeco in latinum traductus a Christophoro de Persona* (két czímlappal, a másodikon Mátyás czímere fölé báró Werther czímere van festve. Eredeti préselt bőrkötés, arany préselt díszítéssel és vágással.) *és Joannis Chrysostomi Omelie* czímű codexei. Ez utóbbi egy czímlappal bír s 1847-ben a modenai estei könyvtárból került Bécsbe.

6. A pétervári császári könyvtár: *Joannis Chrysostomi Omelie in Epistolam ad Corinthios* czímű codexe. Két czímlappal.

7. A stuttgarti kir. nyilvános könyvtár: *S. Augustini Expositio in Psalmos David a primo usque in LVII.* czímű codexe. Két czímlappal, eredeti préselt bőrkötéssel, préselt arany virágdíszszel s mindenik táblán *két* paizszsal, melyekből az egyik a gyűrűs hollót, a másik a magyar és cseh czímert tünteti fel.

8. A párisi nemzeti könyvtár: *Divi Hieronymi Breviarium in Psalmos David* czímű codexe. Másolta Mátyás király számára 1488 febr. 29.: *Antonius Sinibaldus.* Két czímlappal.

9. A wolfenbütteli herczegi könyvtár: *Bartholomei Fontii opera Mathiae Regi dicata* (két czímlappal) és végül

10. A thorni gymnasiumi könyvtár: «*Naldi Naldii Florentini Epistola de laudibus augustae bibliothecae ad Serenissimum Mathiae Corvinum Pannoniae Regem*» czímű codexe. Két czímlappal.

Ezen Attavantes-codexekből a brüsselit, rómait és párisit nem láttam. Kiállítási jellemöket csak az irodalomban megjelent leírásokból, továbbá fényképekből és egy színes másolatból ismerem. Ezeknél véleményemet nem az autopsia útján nyert saját tapasztalásomra, hanem mások benyomásaira és leírásaira alapítom.

Nem láttam továbbá a gróf Trivulzio és Trotti marchesa milanői könyvtáraiban levő fényes kiállítású Corvin-codexeket sem, melyekből *kettőt* Fraknói Vilmos a «Magyar Könyvszemle» 1878-i folyamában (126—128. l.) ismertetett. Mivel azonban ezekről még határozott véleményem nincsen, ezért közleményemben rólok nem szólok. Valószínű azonban, hogy ezek közt is lesz Attavantes-féle.

Ha most a felsorolt 20 Attavantes-codexet, melyek az általam ekkorig ismert 120 kétségtelen Corvin-codexnek hatodrészét teszik, figyelmesen vizsgáljuk, fel fog tünni egy körülmény, mely első pillanatra kevésbbé fontosnak látszik, de melyet én mint jellemzőt és lényegest itt kiemelni kivánok és ez: *a codexeken előforduló Corvin-czímer.*

Attavantes iskolájának hatását, nyomait és ízlését más Corvin-codexekben is észleljük, melyek ornamenticai szempontból a nagy miniator characteréhez több tekintetben hasonlítanak, de nem tapasztaljuk egyetlen egyben is, hogy a Corvin-czímer hasonlítana az Attavantes-codexek czíméréhez.

A corvin-codexekben ugyanis Mátyás király czímerében az arany gyűrűt tartó fekete holló rendesen kék szívpaizsban látható. Ettől eltérőleg az Attavantestől festett 20 codexből 17-ben (a velenczei Capellában a czímerek ki vannak vakarva és elmázolva, a brüsseli Missaleban és a bécsi Athanasiusban pedig a Corvin-czímer fölül van festve) a gyűrűs holló, heraldice tévesen, de *következetesen ezüst szívpaizsban* fordul elő; és pedig rendesen a nyolcz magyar pólya, kettős apostoli kereszt, Dalmáczia és Csehország jelvényeiből összeállított czímerben. *Az ezüst szívpaizs tehát az Attavantes-codexeknek egyik jellemző sajátsága, mely más Corvin-codexekben nem fordul elő.*

A Corvin-czímerekben a gyűrűs hollót találjuk összetett szárnyakkal és félig kifeszített szárnyakkal, arany szemmel és a nélkül, hosszú nyakkal és rendes alakjában, arany csúcsos gyémántgyűrűvel és karikagyűrűvel fekete ágon, zöld ágon, arany ágon és három aranylevelű ágon, szóval annyi változatosságban, a hányféleképen az illető miniator phantasiája a hollót képzelte és előállította. Egyben azonban az összes miniatorok megegyeznek, hogy a Corvin-czímerben a hollót rendesen kék paizsban festik. Csak Attavantes tesz ezen szabály alúl kivételt, kinek codexei *az ezüst szívpaizs kizárólagos kiváltságát élvezik.*

Ezen kivétel, habár különösnek látszik, nekem szabályul szolgál az Attavantestől festett Corvin-codexek megítélésében.

Ezért több fényes kiállítású Corvin-codexet nem tulajdonítok Attavantesnek, ha ennek styljéhez hasonlítanak is, mert a czímerben az ezüst szívpaizsot nélkülözik. Ezekre adandó alkalommal még visszatérek. A Venturi úr által felsorolt *S. Gregorii Papæ Dialogi* és *Origenes* cz. codexeket azonban más oknál fogva sem tartom Attavantes munkájának.

Az Attavantes-codexekben ugyanis az első czimlap nagy medaillonjának vagy keretének alapszíne, mely a könyv czímét foglalja magában, rendesen kék és csak 2[1] codexben fejér; a *Gregorii Dialogi* czímű codex első czímlapjának alapszíne *vörös*; az Attavantes-codexekben a második czímlap díszkeretét arany csík szegélyezi, ez azonban a Gregorius-codex czímlapjáról hiányzik, mely az ornamenticában candelaberszerű és Attavantesétől eltérő motivumokat mutat fel. Ezenkívül a czímerben a szívpaizs színe nem ezüst, hanem *kék* s a czímlapon előforduló aranyéremben Mátyás király vonásai egészen mások, mint az Attavantes-codexekben. Ezen és más jellemző eltérések miatt én az említett codexet Attavantes munkájának nem tartom.

Elismerem, hogy a codex festője Attavantes iskolájának hatása alatt állott, talán a nagy mester tanítványa volt, mert díszítései azéival sok hason latosságot mutatnak, de Attavantessel magával őt azonosnak nem tartom.

Fel lehetne még hozni, hogy Mátyás király emblemái (milyenek: az arany hordó, égi teke, aczél kovával, méhkas, sárkány, gyémántgyűrű és homokóra) a Venturi úr által felsorolt *Gregorius*ban szintén előfordulnak, úgymint a többi Attavantes Corvin-codexekben; erre nézve legyen szabad megjegyeznem, hogy ezen emblemák az Attavantes-codexeknek kizárólagos characteristiconját nem képezik. Előfordulnak azok más fényes kiállítású Corvin-codexekben is, sőt előfordulnak három három olyanban (a római Cicero, a drezdai Valturius és a wolfenbütteli egyik «Marsilius Ficinus» czímű Corvin-codexekben), melyek kiállításuknál fogva Attavantes characterétől távol állanak s egészen más izlésben vannak festve.

Az emblemák tehát nem bizonyítanak feltétlenül Attavantes charactere mellett. De a felhozott esetben nincs is erre szükség, mert a modenai *Gregorii Dialogi* cz. codexnek két hasonló mását találjuk a bécsi cs. udvari könyvtár: *S. Hieronymi Explanatio in Epistolas S. Pauli ad Galatas*[2] (másolta M. L. P. 1848.) és *S. Hieronymi in Matheum, Marcum et Ezechielem commentarius*» czímű Corvin-codexeiben (utóbbit másolta: Sigismundus de Sigismundis comes Palatinus Ferrariensis 1488. okt. 18.), melyeknek összehasonlításából a miniator könyv-ornamenticai

[1] A modenai Chrysostomusban és a wolfenbütteli Bartholomeus Fontiusban.

[2] Ezen Corvin-codex a már fönt említett Chrysostomussal 1847-ben került Modenából Bécsbe.

characteréről biztos tájékozást nyerünk. Ezen három codexben az első czímlap nagy medaillonjának *alapszíne nem kék, hanem vörös*, továbbá az ezt befoglaló koszorú naturalisticus jellemű s cserfa- és babérlevelekből, mezei virágokból, gyümölcsökből és bogáncs virágból van összeállítva. A czímerben a szívpaizs kék s Mátyás király arczképe az első két codex arany-érmein és a harmadiknak miniatürjén egészen más vonásokat mutat, mint a minőket az Attavantes-codexekben észlelünk.

Mindezen eltérések Attavantes charactere ellen s egy más ismeretlen miniator charactere mellett bizonyítanak.

A felsorolt három codexben nyilvánuló izlés tapasztalható még a wolfenbütteli *Corvin-Psalterium* czímlapján, továbbá a római *Didymi Alexandrini de Spiritu Sancto et Cyrilli Alexandrini opera e graeco in lat. traducta* czímű Corvin-codexen, melyet Sigismundus de Sigismundis comes palatinus ferrariensis 1487. decz. 4-én másolt.[1] Ily izlésben van kiállítva a prágai *Thomas Aquino Corvin-codexnek* első czímlapja is, de ezen codexek részletes taglalásába ezúttal nem bocsátkozom.

Megjegyzem azonban, hogy a florenzi Laurenzianaban is vannak hasonló izlésben festett kéziratok.

Ezeknek gondos összehasonlításából a jövő kutatásoknak talán sikerülni fog az ismeretlen miniator nevét kideríteni.

Anziani úr, a Laurenziana tudós könyvtárnoka 1879-ben mutatott nekem a könyvtárban több fényes codexet, melyek kiállitásukra nézve a most felsoroltak characterével sokban megegyeznek, s melyeknek miniatoráúl ő a «még Attavantesnél is híresebb» Francesco del Chierico-t nevezte meg, én azonban ekkor más irányban kutattam s időből is kifogyván, az általa mutatott codexeket tüzetesen meg nem vizsgálhattam.

Hogy ezek valamelyikén rajta van-e Francesco del Chierico neve? avagy más egykorú történeti emlékekből constatálható-e, hogy az illető codexeket ő festette? erről tudomásom nincsen.

De az ügy érdekében szükségesnek tartottam ezen körülményt itt felemlíteni.

Megjegyzem egyébként, hogy a Corvin-codexek miniatorainak pontos meghatározása még a jövő feladataihoz tartozik.

Ismerjük a florenzi Vespasiano műhelyében chablon szerint készült, egyszerű kiállítású Corvin-codexeket és az Attavantestől festetteket, ismerjük a *Girolamo dei Libri*-től[2] festett codexet is, de nem ismerjük a többi fényes Corvin-codexek miniatorait, kikről az eddigi nyomozások kevés positiv adatot hoztak napfényre.

[1] Ez másolta 1488-ban az előbb említett bécsi Hieronymust is.

[2] A veronai káptalani könyvtár egy Livius Corvin-codexe alapján, melyen ezen egykorú feljegyzés olvasható: «*Hieronymus dei Libri minio fecit initiales litteras*». Magyar Könyvszemle 1881. 164. l.

Tudjuk, hogy Mátyás királynak már 1471-ben *Blandius** nevű miniatora volt, hogy az olasz hírneves miniatorokból Gherardo, Attavantes és mások, a hazaiakból pedig a névtelen madocsai apát, Ragusai Felix és többen dolgoztak könyvtára számára, de hogy ezekből, az egy Attavantest kivéve, melyik festette az egyik, melyik a másik Corvin-codexet? ezt positiv adatok hiányában pontosan meghatározni nem tudjuk.

Kiállítási characterök szerint a Corvin-codexeket csoportosíthatjuk s mondhatjuk: hogy a *budapesti múzeumi Trapezuntiust*, a *bécsi Ptolomaeust*, a *wolfenbütteli Tolhopfot*, a *velenczei Averulinust*, a *müncheni Beda Venerabilist* és a nürnbergi városi könyvtár *II. Ulászló féle codexét* egy miniator festette. De ki volt ezen miniator? Gherardo-e? a névtelen madocsai apát? Ragusai Felix? vagy más? ezt még idáig föl nem derítettük. Ez olyan kérdés, mely még sokáig fogja igénybe venni a renaissance műtörténészeinek figyelmét s csak a renaissance korabeli festett kéziratok beható tanulmányozása és az erre vonatkozó szakirodalom és levéltári anyag alapos felhasználása után lesz megoldható.

A mi a Venturi úr által Attavantesnek tulajdonított *Origenes* Corvin-codexet illeti, erre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy ezen kéziratnak fényes miniatürjeiben én Attavantes jellemző izlését felismerni nem tudom s azért a codex festését az ő munkájának nem tartom.

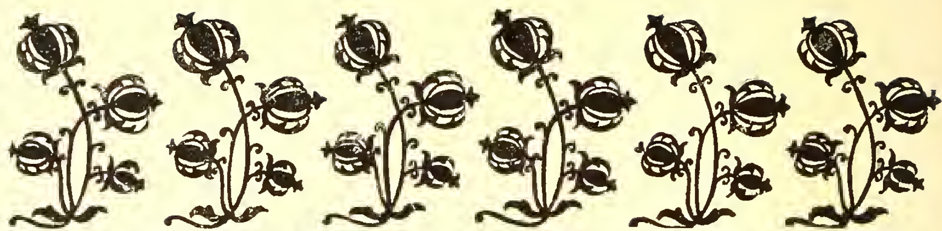
Végül átalánosságban megjegyezem, hogy az Attavantes-codexekről a világirodalomban meglehetős fogalomzavar uralkodik. Több forrásmunka, kézikönyv és szakmunka Attavantesnek tulajdonít oly codexeket, melyeket az nem festett; a tévedéseket aztán átveszik mások s irnak Attavantes miniatürjeiről anélkül, hogy eredeti Attavantes-codexet láttak volna. Ezen tévedéseket a szakférfiak feladata helyreigazítani.

Ezért köszönettel tartozunk Venturi úrnak, hogy a modenai Attavantes-féle Corvin-codexeket eredeti forrástanulmány alapján ismertette s megjelölte az irányt, mely Attavantes könyvornamenticai characterének megismerésére s a kérdés tisztázására vezet. S különös köszönettel tartozom neki én, hogy alkalmat nyujtott ezeknek elmondására.

Ezeket tartottam szükségesnek Venturi A. czikkére az ügy érdekében megjegyezni; s mivel azt tartom, hogy «több szem többet lát», felkérem a szakférfiakat, hogy e kérdéshez saját tapasztalásaik alapján hozzászólni sziveskedjenek.

Csontosi János.

* Magyar Könyvszemle 1878. 71. l.

LEVELEZÉS.

I. CZOBOR BÉLA LEVELE A NÜRNBERGI NEMZETKÖZI ÖTVÖSMŰKIÁLLÍTÁSRÓL. Nürnberg, 1885 szeptember 29. (Második közlemény.) A szerkesztőség szíves engedelmével legyen szabad szó szerint, német szövegben, idéznem a hivatalos kalauz dicséretét, mely e csoportra vonatkozólag így hangzik: «Eine grosse Ueberraschung bietet der nächste Schrank; er enthält nämlich 50 Gegenstände aus den protestantischen Kirchen der sieberbürgischen Sachsen. Der Superintendent *Dr. G. D. von Teutsch* in Hermannstadt hat diese ganz vortreffliche Sammlung zu Stande gebracht und unserer Ausstellung damit einen so wesentlichen Dienst erwiesen, dass auch an dieser Stelle davon Notiz genommen werden soll. Es sind Weihwassergefässe, Rauchfässer, Ziborien, Kelche, Gefässe für die heil. Oele, Abendmahlkannen, Patenen, Taufschüsseln, Oblatenkästchen, welche vorgeführt werden.» Nem lehet eltitkolnom gondolatomat. Mi is szívesen eldicsértük volna a superintendens urat, ha e tárgyakat egy évvel ezelőtt Budapesten kiállította volna. És ezt annál inkább tehette volna, mert a középkori tárgyak publicatiójához — tudtunkkal — nem Németországtól, de a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszteriumtól nyer segélyt. Sapienti pauca.

Egy lépéssel tovább haladva, meg kell említenem, hogy a szászok kiállította tárgyaknál nem csak az «Ungarn» van gondosan kikerülve, de a helységnevek is mind német hangzásuk szerint vannak felsorolva, mintha csak Nagy Németország geografiájából olvasnánk. Mivel hazai helységnévtár nincs kezeim között: kénytelen leszek jelen levelemben a helységeket német hangzásuk szerint idézni. A műgyűjtők közül Dr. F. Bock Aachenből, Trau Bécsből, Schnütgen Kölnből, Konsul C. Becker, J. & S. Goldschmidt Frankfurtból (a Majna mellől), Saly Fürth Mainzból, J. Bock és E. Alexander Nürnbergből, Dr. Theodor Oppler Doos-ból, Prof. Dr. Aus'm Weert Kessenichből és a régiségkereskedők egész sorozata (tőlünk Egger testvérek, de tárgyaik nem voltak eladásra bejelentve és igy a műgyűjtők közé értendők) képviselve vannak.

A mi a kiállítás épületét illeti, az teljesen tűzbiztonsággal készült, jól világított termekből áll. A szekrények ámbár nem egyöntetűek, de a czélnak megfelelők. Minél kevesebb fafoglalat és minél több üveg, hogy a tárgyak min-

den oldalról jól láthatók legyenek! A szerencsétlen csoportosítást nem lehet eléggé kárhoztatnunk; mert a legérdekesebb tárgyak — nem túlozunk — minden ízlés és csín nélkül úgy vannak a szekrényekbe beöntve! Az apróbb darabok előtt nagy monstrantiák állanak, a vésőzött és zománczozott domborművek, apróbb tárgyak ölnyi magasságban fönt, a semmitmondó tuczat-munkák szemeink előtt, alant feküsznek. Ha egy kehelyen, vagy ciboriumon felirat van, az bizonyára a szekrény hátfala felé áll, hogy el nem olvashatod. De talán a hivatalos lajstromban meg fogod találni. Nagyon csalódol! Ennek a kezeim közt levő utolsó (harmadik) kiadása sem mond többet a tárgyak megnevezésénél és a diállítók nevénél. Az évszázadokat ily latitude-del adja: «VIII—XVI. Jahrhunkert»! A tárgyak is azután mind ily chronologiával vannak rendezve. Egy byzanti zománczos tárgy mellett ott áll Sebastian Hann kancsója, egy román feszület mellett egy XVIII. századi bronz astronomicus óra és így tovább.

Vegyük még ehez azt, hogy a hivatalos lajstrom merőben a kiállitók által eleve beküldött ívekből van szerkesztve, kritika nélkül hibáikkal, helytelen kormeghatározásaikkal stb. Épen a szász atyafiakkal esett meg, hogy több oly szarvas hibát követtek el, melyek fölött a német protestánsok is jóízüet mosolyognak. Csak néhányat említek föl. A 432. szám alatt a grossschenki templom «Weihrauchgefäss»-nek nevezi saját ciboriumát; a michelsbergiek «Chrismatorium»-nak a ciboriumot és a chrismatoriumot szintén «Weihrauchgefäss»-nek és így tovább. Lám — ismét visszatérek előbbi megjegyzésemhez — ha e tárgyakat tavaly hozzánk elküldik, mi szívesen jól meghatároztuk volna tárgyaikat s a baklövéseket ezuttal kikerülhették volna.

Ezek előre bocsájtása után nézzünk körül — másnak hagyva a profán tárgyak méltatását — a középkori egyházi ötvösművek csoportjában. Kezdjük a magyarországiakon. Feltünt köztök a klosdorfi XIV. századi alacsony ezüst kehely, maiuscula felirattal; csupán nodusa és szára van aranyozva, valamint a felirat szalagidomú mezeje, a többi ezüst színben van hagyva. Ugyancsak a XIV. századból, körülbelől Nagy Lajos korából való a marpodi templom ezüst kelyhe, melynek négyszögidomú talpából minden oldalon egy karély áll ki s a négy evangelista áttetsző zománczos jelvényével van ékítve. Sajátságosak a reps- i templom XV. századi kelyhének hatkarélyú talpán az evangelisták jelvényei, — áttört, öntött műben olykép fordulnak elő, hogy sz. Máté angyala három karélyon látható, a többi háromra sz. Márk oroszlánját, sz. Lukács tinóját és sz. János sasát alkalmazta a művész. Igen csinos a michelsbergi templom sz. olajtartója, aranyozott rézből, a XV. századból, valamint a heindendorfi XV. századi kehely, mely valaha translucide zománczú képekkel volt borítva; kupáján még ma is láthatók a zománcz nyomai. A hätzeldorfi templom XV. századi filigrános kelyhének nodusán a hatszirmú virágokból álló rotulusok nem állanak ki, de a nodus körvonalain belül esve, mintegy benne ülnek. Nagy, erőteljes lombozatékítéssel van borítva a nieder-eidischi templom XV. századbeli kelyhe, hasonlóan a brassóiak közül a budapesti orsz. kiállítás régészeti csoportjában levőéhez. A renaissance ízlés érdekes nyomát láttam a lechnitzi XV. századi kehely nodusán, hol a rotulusok helyett gránátkövecskékkel díszített almák vannak alkalmazva, mintegy pendant gyanánt a nemzeti múzeumban levő nagyváradi ámpol-

nákhoz, melyekre körtéket rakott az ötvösművész. — A medgyesi templom által kiállított «Oblatenkästchen» tulajdonképen ereklyetartó szekrényke. A négy oroszlánfőn álló 0·22 m. magas aranyozott ezüst ládácska jóval régibbnek tűnik nekem föl, mint a rajta levő 1570. évszám.

A prot. egyházi edények közül figyelmet érdemlők Sebastian Hann 1682. évben készült kancsója és keresztelő-medenczéje 1685-ból, mindkettő a nagyszebeni templom tulajdona ; továbbá a nagyszebeni ötvös, Gregor Berger XVI. századi kancsója (a leschkirchi presbyteriumé), Daniel Bulkesch (szintén nagyszebeni ötvös) kancsója 1589-ből (a medgyesieké) és a XVII. századból még Michael Schwartz (brassói ötvös) kancsója 1667-ből, a brassói presbyterium birtokában.

A kiállítás egyházi tárgyai közül kimagaslik az 526. számú remek ciborium, mely Karl Friedrich zu Oettingen-Wallerstein herczeg tulajdonát képezi. A tompított hat karélyból álló talpon, hatlapú kupán és ennek ormókkal díszített sisakidomú fedelén kitünően conservált áttetsző zománczképek vannak, melyek Krisztus életéből vett jeleneteket és szentek alakjait ábrázolják ritka szép polychromiában. Az egész műtárgy XIV. századi franczia mester kezére vall. A limoges-i és rajnai zománczokat, melyek közt e ciborium áll — sorra mind elhomályosítja, pedig a limoges-iak közt egy pompás diptychon (ugyancsak a herczeg tulajdona), továbbá egy XII. századi ereklyetartó szekrényke (Goldschmidté Frankfurtban), a berlini múzeumnak ritka szép limoges-i zománczos táblája az elsőrangú enemű tárgyak közé sorozhatók s e ciborium társasága nélkül a műismerő figyelmét azonnal magukra vonnák.

A herczeg műtárgyai közül felemlítendő azon monstrantia, mely hajdan a donauwörthi heiligenkreuzi kolostoré volt. A 130 cm. magas, részben megaranyozott ezüst ostensorium — a mennyiben nagyszabású négyszögű keretéből következtethetni — valószínűleg inkább ereklyetartó, mint úrmutató volt. A rajta levő 1513. évszám a jelesebb XVI. századi német mesterek egyikére vall.

A mit a XVI. századi ötvösművek között legelőször kellett volna említenem, a gothai herczegi múzeum féltve őrizett zománczos arany breviariuma, melyet eddig *Benvenuto Cellini* nevével hoztak kapcsolatba, szintén ki volt állítva (536. sz. alatt, a főterem középső szekrényében). Előlapján a három király imádása, a hátsón Megváltónk feltámadása van ábrázolva mesteri domborműben, zománczozva, gyémánt, smaragd és rubin kövekkel ékített keretelésben. A 6 cm. magas és 5·5 cm. széles könyvecske hátán Éva teremtetése, a bűnbeesés és Ábrahám áldozata ábrázolvák. A rajta levő 1517. évszám a kort mutatja. Ritka finom, művészi kivitelének hasonlósága a müncheni Schatzkammer-ben és Reiche-Kapelle-ben levő ötvösművekhez a mestert gyaníttatja, ki mindenesetre nem az első olasz, de kitünő német művész volt, s a régi nevet, melyet hozzá kötöttek, a kritika kénytelen elejteni, de ezzel a mű cseppet sem veszít értékéből.

A bronz egyházi tárgyak közül fölemlítem a dús sorozatot, melyet Dr. Bock (Aachenből) állított ki. Értem a tizenöt darab tömjénezőt (thuribulum), mely a XIII–XVI. századokon át e liturgicus eszköz fejlődési történetét elénk tárja.

Úgy látszik utolsó maradványa e sorozat a híres gyűjtő egyházi műtárgyainak, melyek jobbára Berlinbe és műkereskedők (Marcken, Bourgeois) kezeibe kerültek A tömjénezőkről jut eszembe, hogy a legrégibb idomot a mannheimi «Grossherzogliches Antiquarium» tulajdonaként találtam e kiállításon megjelölve. A sárgarézből készült kúpos tetejű kerek edényke három lábon áll, fedelén a Krisztus-monogrammal ékítve. Lánczaiból, mely három pontról fogta össze, nem maradt semmi sem fönn. Aligha csalódom, ha e nagybecsű régiséget a XII—XIII. századba teszem.

A kölni zománczokból pár érdekes XIII—XIV. századi mutatvány volr kiállítva. Kár, hogy a rajnavidéki templomok nem vettek részt néhány darabbal, a miket ők dús kincstáraikból néhány hóig meg sem érezhettek volna.

Az ajtókopogtatók között a szász-weimari nagyherczeg hetet, mondhatni elsőrangút állított ki, továbbá Trau (Bécsből) egész sorozat aquamanile-t (köztük egy kantározott lóalakban, valamint egy emberfővel díszített korsó a ritkábbak közé tartoznak), Nürnberg városa pedig a többi közt egy ereklyetartó nagy szekrényt (chasse, Reliquienschrein), vert ezüst lemezekkel díszítve, a XVI. századból.

Csak úgy futtában említem, hogy a régi chinai zománczok közt néhányat találtam, melyek színhangulat és kivált színárnyalat szempontjából a limogesiakkal feltünő rokonságot mutatnak.

A nürnbergi ötvösműkiállítás retrospectiv része mellett a modern csoport — különösen technikai szempontból — érdekes anyagot szolgáltatott, de erről majd máshol a maga helyén bővebben.

Aachen, 1885 október 5. *Dr. Czobor Béla.*

II. WOSINSZKY MÓR LEGÚJABB RÉGÉSZETI ÁSATÁSAIRÓL TOLNA MEGYÉBEN. Három éve már, hogy Tolna megyében Lengyelen, gróf Apponyi Sándor úr birtokán egy sűrű erdő borította helyen egy őskori telepre, nem véletlen lelet, hanem a még jól conservált erődítménynek alakja után következtetve, bukkantunk s az áldozatkész gróf ott tetemes költség s erdejének ugyancsak káros pusztításával összekötött ásatásokat rendezett. Senki sem sejtette volt azelőtt, hogy e mezőgazdaságilag cultiválatlan hely, melynek temérdek őskori kincseit semmiféle véletlen lelet nem árúlta el, mily tiszta tükre leend az őskori kulturának s mily büszke Mekkája a præhistoricum kutatóinak.

A tavali év őszi időszakáig 39 fontosabb és nevezetesebb üreg leleteit dolgoztam fel irodalmilag, mely csak most került ki sajtó alól az akadémiai «Közlemények»-ben. Hogy mily nehézséggel küzd a régész erdőség közepette, mely különben leggondosabb s legféltékenyebb custosa a föld gyomrába helyezett óriási múzeumoknak — azt csak az képes felfogni, ki maga is régészkedett ily akadályok között. Hogy a folytatandó ásatások minél rendszeresebben történhessenek, az 1884-iki év téli időszaka alatt a telep grófi birtokosa irtás alá vétette s feláldozta e 26 katasztralis holdat kitevő területnek szép erdejét a régészeti tudománynak.

Megkönnyebbült erővel kezdtünk tehát ez év tavaszán, most már csak gyökér borította helyen, a taval félbeszakított munkához. Az eredmény meglepő volt. Ráakadtunk a sáncz ősi népének lakhelyeire, melyek a fehéres sárga

színü löszrétegbe vannak beásva és sötét barna színű korhanyréteggel beiszapolva, miáltal igen könnyen felismerhetők s kihányva azokból a beiszapolt földet, egészen épen maradt az ősi lakás. Épnek azonban csak a lakás alsó részét lehet mondani, mert a felső része mindegyiknél — eddig csak egynek kivételével — beszakadt. E lakások alúl kerek alakúak s piczinyek, mert átlag csak 3—4 mtr átmérővel bírnak. Oldalfalai s teteje boltívezetet képeztek, de csak pusztán a pincze-szerűen kivájt ősi földrétegből. Tulajdonképeni tetőzet e lakásokon nem volt s csakis a lejáratnak szolgáló csekély részt borították le, eső ellen védekezve, fával. Vannak ilyen üregek, melyek csakis lakásúl szolgáltak s ezekben kő- és csont-eszközök találtatnak, de hamu, konyhai csonthulladék s nagyobb használati edény töredékei hiányzanak. Vannak ismét üregek, melyek konyhai helyiség gyanánt szolgáltak s ezek tele vannak hamú, égetett tűzpad-darabok, edény-töredékek s állati-hulladék csontokkal; ezek rendesen a lakóhely közelében vannak, de különálló üreget képeznek, csak egy esetben láttuk eddig, hogy a közvetlenűl egymás mellett levő lakóhely és konyha-helyiség föld alatti üreg által összeköttetésben volt s egyik a másikba nyílott. Vannak ismét üregek, melyek kizárólagosan éléskamrák vagy magtárak voltak. Ezek oldalfalai besározott s keményre égetett vesszőfonásból állottak, melyek a terjedelmes nagy fazekakba rejtett gabonaneműeket óvták a nedvesség ellen. Ily magtárakból elszenesedett állapotban búzát, kölest és borsónak látszó magvakat kaptunk. Összesen ez évben 60 lakást tisztítottunk ki s a legjellemzőbbekre fagalyakból tetőzetet készítettünk, hogy az érdeklődő látogatók ne csak magyarázat után, hanem szemléletileg is alkothassanak maguknak fogalmat ez ősi troglodyták tanyájáról. Valóságos nem ugyan láva, hanem csak iszaptakarta præhistorikus Herkulanum tárúlt fel ez évben ősi földerődítményünk keleti részén, pedig az eddigi próbák után ítélve az egész sáncz fennsíkját ily lakások szegélyezik, melyek még néhány évre szolgáltatnak leletekben elég gazdagnak ígérkező munkát.

Különös és talán tanúlságos lehet azon véletlen, hogy körülbelül másfél éven át csakis kő, csont és keramikai tárgyakra akadtunk, úgy hogy ha az őskorszak hármas (kő, bronz, vas) felosztási merev elvének valamely buzgó apostolához szerencsénk lett volna, az minden habozás nélkül s az analogiákból vont következtetések alapján talán elég joggal, könnyen meghatározta volna az «époque magdalénienne» oda vetésével sánczunk korát. Oda helyezhettük volna másfél éven át a legjogosabban s a leglelkiismeretesebben sánczunkat azon kizárólagos kőkorszakba, a melynek elvi elfogadása ép oly könnyű és kényelmes, a mily nehéz annak létét Közép-Európában bebizonyítani.

Meglepett, sőt mondhatom pillanatnyira és pedig elég alaptalanúl elkedvtelenített a második évi ásatásunk eredménye, midőn azon év őszén bronzok kerűltek napfényre. E bronzok pipere tárgyak voltak és pedig ép oly aprók, a mily csekély volt a kő- és csont-eszközökhöz viszonyított arányuk. Hozzávetőleg kétszáz más tárgyra esett egy piczi bronz ékszer.

Két éven át az ásatások a helyi érczművességnek legcsekélyebb nyomát sem mutatták, úgy hogy ez elszórtan jelentkező néhány igénytelen bronz ékszerről jogosan lehetett feltenni: hogy azokat csak távoli népek csereviszonya szolgáltatta sánczunk ősi lakóinak.

Ez utóbbi szintén alapos és jogosnak látszó feltevést is megdöntötte s csak ismételten óvatosságra intett egy az idei ásatások alkalmával feltárt üreg. Ugyanis az előbb emlitett lakások között egy a szokottnál jóval nagyobb üregre akadtunk, mely az abban lelt temérdek hamú, érczsalak, sőt két öntőminta után következtetve, kétséget kizárólag érczolvasztó műhely volt. Megleptek ugyan ez öntőminták — melyek tokos balta s tokos véső, tehát nem ékszer, hanem fegyver és szerszám mélyedéseit mutatják — azonban meglepetésem nem lelohasztó, hanem örömet keltő volt, mert meg vagyok győződve, hogy a kőeszközök ezrei között felmerült érczművességnek e biztos nyoma semmivel sem ifjítja sánczunk lakóit, hanem véníti ez ősi lakok kulturáját s áthídalja a kő és bronz közötti azon nagy és megfejthetlen semmiséget, mely legalább Európa e tájára vonatkozólag mindinkább tarthatlan elméletnek bizonyúl.

A sáncz közepén levő temetőben csak szakértői látogatások alkalmával takartunk fel összesen 11 zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett csontvázat, s ezeknél most is mint az előző évben a kő- és csont-eszközök legszebb és mindig ép példányait s a fossil kagylókból készült ékszerek néhány darabjait találtuk. A legjobban conservált csontvázakból ismételten sikerült ez évben is hármat, teljes felszerelésével érintetlen fekvésében, földröggel együtt kiemelnem, a melyek egyikét most készítem elő hosszú berlini vándorlására, hol az ottani múzeum igazgatója — ki különben nem sokallotta e fontos telep megszemlélését — tisztességesebb és méltóbb helyet ígért neki, mint minő egy másik példányomnak a kiállítási zenecsarnok obscurus kuczkójában jutott, hová sarokba szorúltan hátrálnia kellett a modern kultura vívmányai elől, hogy a mélabús zenének lágy accordjai mellett, még mélyebb álomba merüljön.

Eddigi ásatásainknak szép eredményéről fogalmat nyújtanak a következő számok :

Hasogatott kő-eszköz (nucleus, kés, vakaró, nyílhegy) silex, jaspis és obsidiánból van	1753
Csíszolt kő-eszköz (balta, véső) fekete szarúkő, porphyr, monolith, serpentin és zöldkőből	123
Csíszolt csont-eszköz (tű, nyílhegy, horog, símitó, véső)	382
Ősi kagylóbélből készült ékszerek (amulette, gyöngy, gomb, karperecz)	700
Agyagtárgyak (pyramisok, orsógombok, gyöngyök, kanalak stb.)	4500
Ép edények	141
Bronzok	37

Az őskori állati csontok s edénytöredékekből pedig már néhány reconstruált ősi lakás megtellett.

Ha tekintetbe veszszük, hogy a felásott terület, melyről e gazdag leletet nyertük, a sáncznak körülbelül csak huszad részét teszi ki, úgy a már most is páratlanúl álló gyűjtemény a sáncz teljes átkutatásával a præhistoricus kor legfontosabb s legértékesebb múzeumává leend.

Závodon, 1885. október havában. *Wosinszky Mór*

III. DUDÁS GYULA A ZENTAI BRONZLELETRŐL. Zentáról nyugati irányban épen most készítik az úgynevezett csárdai műutat, mely sík földön a szabadkai országút jobb oldalán vonul a várostól a felsőhegyi csárdáig. A várostól mintegy öt kilométernyi távolra az országút és a csésztói partkanyarulat között egy lapos halom észlelhető, a melynek irányában a műút alapjának feltöltésekor a felszintől alig egy méternyi mélységben csontvázakra akadtak. Az út feltöltésére szükséges ásatás egyenes nyugati irányban haladván, természetesen csak azon ősi sirok nyittattak fel, melyek az ásatási vonalba estek. E sirok kétségkívül azon halomhoz tartoznak, mely az ásatási vonaltól pár méternyi távolra a szántóföldeken áll s igy valószinű, hogy e halom egész környéke egy önálló és népes sírmezőt képez.

Nem privát és szakszerű kutatónak, hanem egy útkészitő vállalkozónak ásatásáról levén szó, könnyen érthető, hogy a sirok fekvését és a leletek felszinre kerülését folyton figyelemmel kisérni nem lehetett. A munka gyorsasága, a munkások vigyázatlansága pedig természetesen azt vonta maga után, hogy a csontvázak szétszórattak, az azok mellett talált tárgyak pedig széttörettek vagy elhányattak. S hogy mindennek daczára e leletekről e helyütt is megemlékeztünk, ezt egyedül Melegh munkavezető úr buzgalmának köszönhetjük. Az ő figyelme folytán számos agyagedény lőn megmentve, két bronz tárgy pedig legalább részben conserválva.

Az agyagedények, melyek a helybeli községi gymnasium muzeumát fogják érdekesíteni, kisebb-nagyobb méretű közönséges, korongon készült csuprok, hasonlók azokhoz, milyeneket már e sorok irója a zentai határban levő u. n. bátkai halomból ásatott ki. Némely példányon a máz jelei is mutatkoznak, de vonaldísznek nyomai sincsenek.

Fontosabb azonban ezeknél az a két bronz tárgy, melynek fájdalom csak töredéke maradt meg. E tárgyak annál inkább becsesek, mert tudomásunk szerint eddig a zentai határban bronz eszközök elő nem fordultak. Még oly helyeken is, mint a «bátkai» és a «kis» halom, melyeknél az ásatást e sorok irója kellő figyelemmel eszközölte, bronz tárgy egyáltalán nem találtatott. A csárdauti bronz tárgyak egyike egy eredetileg szép tekercs-alakú fibula, melyet a kiváncsi munkások a helyszinen legott széttördeltek. Csak darabjai mutatják, hogy azon fibulafajnak képviselte egyik kisebb alakú példányát, mely a hazánkbeli bronzleleteket oly kiválólag jellemzi. A másik tárgy, mely egy másik sírból került elő, egy bronz karperecz. Kör idomú, tömör tárgy ez, ma már csonka állapotban, mert a karcsontról való levételnél kettőbe törött. Felülete egészen sima, a ciselirozás legkisebb nyoma nélkül.

E két tárgy bármennyire igénytelennek látszik is, e vidék præhistorikus korára nézve igen fontos. Egész Bács-Bodrogh vármegye területén elannyira ritkák a bronzleletek, hogy ma a legkisebb s legigénytelenebb tárgyaknak is kiváló becset kell tulajdonítanunk. Részünkről erős reményt táplálunk az iránt, hogy a Zenta vidékén eszközlendő részletes kutatás e téren is előbb-utóbb eredményre fog vezetni, mert az eddigi archæologiai nyomok e vidék egykori jelentékeny szerepéről tanuskodnak.

Zenta, 1885 junius 19-én. *Dudás Gyula.*

IV. CSOMA JÓZSEF AZ ENCSI ÉREMLELETRŐL. Encs, abaújmegyei községben répagödörásás alkalmával egy kis ezüst éremleletre bukkantak. A lelet 243 darab denár és ezüst garasból áll s daczára csekély voltának, tartalma egy évszázadot képvisel, mert benne látjuk János Albert lengyel király 1492-ben vert félgarasai mellett III. Zsigmond hármas garasát és Rudolf király denárait 1593 évszámmal. (Ez év ugyanaz lehet, melyben az érmeket elásták.) A lelet tehát azon korból való, midőn a Lengyelországgal folytatott kereskedelem annyira elárasztotta Magyarországot lengyel pénzekkel, hogy különösen itt a felvidéken, a Hegyalja környékén, a borkereskedelem gyúpontján, nem ritkák e korból az olyan éremleletek, melyekben nagy mennyiségű lengyel pénzek között csak elvétve találunk hazaiakra.

E leletben is, — bár a magyar érmek túlnyomó számban vannak — de annak tekintélyes contingensét adják a Lengyelországban verettek.

A lelet 243 darabja között :

Magyar	177	darab
Lengyel	52	«
Porosz	13	«
Sziléziai	1	«
Összesen :	243	darab

I. Magyar érmek :

II. Lajos denárai 1520—1526	6	darab
I. Ferdinand « « «	62	«
Miksa « « «	41	«
Rudolf « « «	68	«

II. Lengyel érmek :

János Albert félgarasok	19	«
Sándor félgarasok	10	«
I. Zsigmond félgarasok (1508—9)	7	«
« porosz garasok (1529—33)	7	«
« elbingi « (1540)	1	«
« danzigi « (1531—33—40)	3	«
Zsigm. Ágost litván garas (1567)	1	«
Báthori István danzigi garas (1578)	1	«
« « litván garas (1582)	1	«
III. Zsigmond litván garas (1588, 1593)	2	«

III. Porosz érmek :

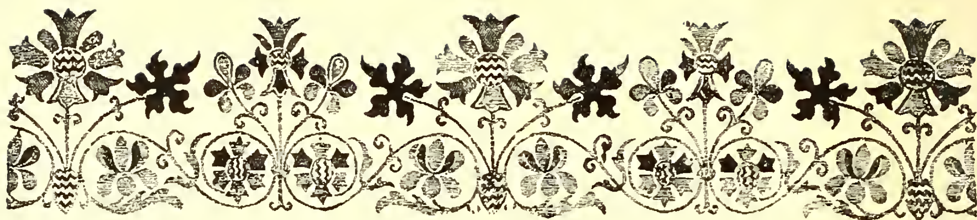
Albert ezüst garasai (1531—1546)	13	«

IV. Sziléziai érem :

Fridrik (1540—1561) ezüst garasa évszám nélkül	1	«
Összesen :	243	darab

Bár mily csekély e lelet, mégis egy adat az, a magyarországi éremleletek statisztikájához. A teljes lelet birtokomba került s azzal a felső-magyarországi múzeum érem-gyűjteményét óhajtom szaporítani.

Devecser, 1885. november 15-én. *Csóma József.*

IRODALOM.

IPARMŰVÉSZETI TANULMÁNYOK. Irta Dr. HERICH KÁROLY. Budapest 1885. Szerző «tanulmány»-ai legnagyobb részt történelmi és archæologiai vonatkozásuak; ezért igen, de pusztán belső értékükért aligha tétethetik róluk említés. Új anyagnak vagy új felfogásnak, szóval olyannak, amiért valamit joggal «tanulmány»-nak nevezhetünk — nem akadtunk nyomára. Szerző pusztán compilál, ha nem is szószerint, a legnémetízűbb nyelven; egészen elemi dolgokat, melyeket minden kézikönyvben megtalálhatunk. Abban az egyben lehet dícsérni szerzőt, hogy olyan könyvek után dolgozott, melyeknek a consensus generalis iránt is érzékük van, hogy t. i. a művészet sehol és sohasem volt különálló productum, s hogy mindig szoros összefüggésben volt a politikai és társadalmi helyzetekkel. Szerző iparkodik is e kölcsönhatást föltüntetni, de ez neki s — úgy látszik — könyveinek sem sikerült. A politikai s társadalmi viszonyokat, costume-öt stb. csupán egymásután fölsorolja, s e mechanikus összefüggésnél többre nincs ereje. Mert hogy például a középkor végén élt emberek frivolitásának, vadságának szűk ruhájukkal, sőt a puskapor föltalálásával is valamikép össze kell függnie, az valószínű, de éppen a lényeges, ez a *hogyan* marad megfejtetlenül könyvében. De szerzőnek érzéke sincs a lényeges iránt. Neki a consensus generalis csak arra jó, hogy össze vissza beszélhessen mindenről, hogy p. a német polgárerényekről szólván egész terjedelmében lenyomassa Höltynek költeményét stb. De már például arról, a mi a német művészetre nézve valóban jellemző volna, hogy t. i. fantastikus, mint azt Michiels Alfréd kifejtette, semmi említés sincs téve.

A művészetekre vonatkozó megjegyzései különben mind a régi jó ismerősök, ugyanabban az alakban ugyanazon hibákkal. Ezeknek nyomán emlegeti folyton szerző, hogy a művészet a kor szellemét fejezi ki; de azért, ha olyas valamire akad, a mihez hasonlót a mai világban nem talál, a helyett, hogy azt megmagyarázni igyekeznék, olcsó gunyolódással illeti, — a mi minden esetre sokkal könnyebb dolog mint

magyarázat. Innen van aztán, hogy sem nála, sem általán a műtörténeti kézikönyvekben még mindig nem találjuk föltűntetve különálló styl gyanánt a jezsuita-stylt, mely a renaissance és barokk közt képezi az átmenetet. Keletkezésének kora iránt is kétségben vannak még mindig, pedig hiszen e stylnemnek valóságos methodikáját birjuk Borromei Szent-Károlynak «Instructiones fabricæ et supellectilis Ecclesiasticæ» czímű művében, ennek megjelenési évétől 1577-től datálható tehát a jezsuita-styl. A conventionális hibákban sincsen hiány. Hiába tiltakoznak maguk a spanyolok az ellen, hogy az inquisitió elnyomta volna szellemüket, hiszen még büszkék is reá mint nemzeti institutiójukra; hiába bizonyitotta be már évtizedekkel ezelőtt Merimée Prosper, hogy Cervantes Don Quichoteja világért sem tönkresilányítása a lovagkornak és regényeinek, hogy semmi sem áll tőle távolabb mint a moralizálás: mégis a szerzőnél is, és minduntalan az ellenkezőjével s ilyen conventionalis hazugságok ezrivel találkozunk az irodalomban, szomorú bizonyságául annak, hogy íróik se nem olvasnak, se nem gondolkoznak, hanem egyik a másikát másolja szakadatlanul.

Szerző továbbá még a modern műizlésről, bronz- és porczellánművészet, háziipar, himzés és csipkeverésről s végül a kisipar boldogulásának föltételeiről is beszél, de ide már nem követjük, bár az archæologia alapjára állva osztogatja iparosainknak a jó tanácsokat. Mindössze szabadjon kételyünket kifejeznünk, hogy e jó tanácsoknak valaki hasznát vehetné. Nem azért, mintha tán nem volnának jók, de mert egyáltalán a tanács itt nem használ. Szerző követeli, hogy az iparosnak tisztúlt műízlése legyen arra, hogy prosperálhasson, igen de másrészt meg lelkére köti, hogy ismerje föl korának izlését, szellemét. Mit tegyen hát akkor, ha korának izlése a jó és műizléssel ellentétben áll? Kövesse korának rossz izlését? hogy magára zúditsa szerző urat s az esztetikusok egész légióját? vagy a szerző úr esztetikai elvei után menjen, hogy — portékája a nyakán maradjon? Legyen meggyőződve a t. szerző úr, hogy e dilemmából mindig az előbbit választandja, de hát akkor — mi szüksége van tanácsokra?

Ezek helyett, de összes «tanulmánya»-i helyett is, bölcsebben teszi vala szerző, ha «ilyen eredeti» munkára nem vágyakozik, hanem inkább lefordítja akár Havardnak okos és szellemes «L'art à travers les moeurs»-jét, akár Falkenek vagy másnak műtörténeti könyvét, — kivéve ha szerző kizárólag a maga mulatságára irta «tanulmánya»-it, no ez esetben nincsen szavunk hozzá. *Tagányi Károly.*

DIE NEUESTEN GRÄBERFUNDE VON WATSCH UND ST.-MARGARETHEN IN KRAIN U. DER KULTURKREIS DER HALLSTÄDTER PERIODE. Denkschriften d. math. naturw. Classe d. kais. Akademie der Wis-

senschaften. B. XLVII. Wien. 1883. Aus der kaiserlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei.

Az «Archæologiai Értesitő» új folyamának III. kötete első részében (191—200. lap) ismertettem a bécsi császári Akadémia költségén, a boldogúlt Hochstetter Ferdinand és dr. Deschmann Károly birodalmi képviselő és laibachi múzeumi igazgató vezetése alatt foganatba vett nagyterjedelmű és szerencsés ásatások főbb eredményeit.

Közleményem sajtó alá jutása alatt látott napvilágot az érdemes szerzőknek egy újabb jelentése, mely sok tekintetben hivatva lesz fordulópontot jelezni a præhistoricus elméletek történetében s nevezetesen megdönteni látszik azt a régebben uralkodott nézetet: hogy a hallstadti temető nevezetes bronzleleteihez hasonló műtárgyakat szolgáltató telepek e becses adalékokhoz etrusk mesterektől jutottak s a helyett mind meggyőzőbb bizonyossággal oda utal bennünket, hogy mindezek egy nagy virágzásban állott belföldi ipar termékeiül maradtak reánk.

Utóbbi időben a bécsi Akadémia és a laibachi múzeum mellett a bécsi anthropologiai társulat is kutatás alá vétette a Watsch és St.-Margaretha felett kimagasló tetőket, sőt Windischgrätz herczeg magánmúzeumát is gazdagítani kivánná az onnan felszínre kerülő s mind becsesebbnek mutatkozó leletekkel, úgy hogy jelenleg három múzeum közt (laibachi, a bécsi természetrajzi udvari és hg. Windischgrätz-féle) közt oszolnak meg a leletek, melyek az utóbbi 5 év alatt átvizsgált zirknitzi, feistritzi urnatemető, a st.-veiti, sittichi, st.-mareini tumulusok Stajerországban, a moriorenti, kleingleini, wiesi sírok Karinthia és Tirolban tárgyaival együtt a bimetallismus vagy az átmeneti bronzkort, helyesebben a vaskor kezdetét képviselik, s az idáig közhasználatban állott hallstadti periodus képviselői, de együttesen hatalmas bizonyítékok a fennebb már érintett új elmélethez, hogy t. i. *az Alpok környékének ép úgy megvolt a maga sajátlagos fémipara, mint akár Itáliának és Hellasnak.*

Erre nézve legjelentősebb lelete Watschnak az a gyönyörű bronz-situla, melyről Deschmann a császz. műemlékek központi bizottságának, Tischler Ottó pedig a német anthropologusoknak külön siettek referálni. Az egyfülű 245 milliméter magas, felül 200 millim., alúl 130 millim. átmérővel bíró situlának vékony abroncsok által három hasábra osztott külső felületét ugyanannyi mozgalmas jelenet alakjai töltik ki. E végtelen minutiositással végrehajtott ötvösmunka a fémiparnak azt a nagyon is előhaladott fokát képviseli, mely a műtörténelemben *toreutik* (a francziáknál œuvre repoussé) néven szerepel. A felső mező láthatólag díszmenetet tüntet elé. Legelől egy délczeg ló lépdel, mely mögött gazdája a gyeplőszárat tartja, ezt egy hasonlóképen köpenyes és lapos sipkás egyéntől vezetett ló követi. Utánnuk két lovast látunk a nyeregtelen lovak hátán sorakozni. Most egy-egy kétkerekű egyfogat következik, de mig az elsőben a kocsis és egy férfiú helyezkedett el, a második sokkal díszesebb kocsi úri ülését egy erős, nagy mellű nő foglalja el. A menetet ismét nyeregtelen lovas alak zárja be.

A leírt menet minőségéről teljes bizonyosságot se az alakok, se az elrendezés nem adnak, s mig Tischler a nőt halottnak tekintve, temetési menetet

lát az egészben, addig Hochstetter épen ellenkezőleg és szerintünk épen a nő említett formalis sajátsága által is igazoltan nászmenetnek declarálja.

A középmező első felét díszlakoma-scenák foglalják el; második felében két leborotvált hajú, csupaszképű s csupán övvel és karpereczczel ellátott férfi ökölviadala képezi a központot. Kettőjük közt kis asztalra helyezett s a rajzatról lecsüngő bojt által erősen feltűnő két sisak nyugszik. Jobbra a két tanún kívül egy kosszarvat hordó lóféle fejezi be a sorozatot, melynek hátán madarat látunk. Az utolsó térközben valamely félelmes (minek a kitátott szájból vérszomjazólag kicsüngő nyelv akar a jelzője lenni) ragadozó 7 kérődzőt üldöz. Az állatok kettején ismét madár ül s négynek hátragörbülő szarva is van.

Ez önmagában is nagyértékü régiség becsét jelentékenyen fokozza az a körülmény, hogy 1845-ben a Brenner éjszaki lejtőjén Matrei urnatemetőjében szakasztott mását találták volt fel. Utóbbi valamivel nagyobb lehetett, de ép díszítésre s alakjainak configuratiójára csalódásig hasonlít a watschihoz, s nevezetesen az ökölviadal jelenete részesei (pugiles) mintha csak egy és ugyanazon kéz művei lennének. Bozen közelében (Moritzing) 1868-ban szintén találtak egy sok tekintetben hasonló alakzatokkal ellepett cistát s a mostani ásatások rendén St.-Marein felett, a Magdalena-tetőn (Laibachtól DK.) egy bronzlemezen nagy kerek paizsokkal fedett tarajos sisakot és hosszú lándzsát hordozó vitézek sorát ismerték fel.

Jóval elébb a 70-es években Bologna mellől a certosai sírokból ásták ki a watschi situla mását. Még méreteiben se mutat nagy eltérést, mert magassága 320 millim., felső átmérője 230 millim., alsó 130 millim., csakhogy négy övben tűntet fel alakokat. Eredetileg csontszénnel telten akadtak reá, mellette 2 mállott fibula, egy csésze és meander ékítésű füles kancsó hevert. A felső övben félreismerhetetlenűl katonai felvonúlást ábrázol. A menetet két lovas nyitja meg. Ruhájukat crysus-díszítés borítja, balról vállrojtot viselnek. Nyomdokukban 5 gyalogos jő, kiknek aránytalanúl hosszú lándzsáján, ellipticus paizsán kívül a minarettekre emlékeztető sisakja azonnal feltűnik. A sisakok négy félgömb összeillesztését ábrázolják, s ezeket kiálló csúcs tetőzi be. A kettős csigaalakzattal elkülönített második szakasz első nyolcz gyalogosát csupán a tarajos és a hátig lecsüngő bojttal ékített sisak különbözteti meg; míg mögöttük négy, a mai chinaihoz hasonló föveggel ellátott s balvállukon fejszét emelő alakot látunk.

A cisapennini figuralis situlák sorát egy estei, egy sesto-calendei és a Lago Maggiorenál fekvő trezzoi és castelvestroi (Emiliában) leletek egészítik ki. Mindezeket Zannoni a maga nagy művében két csoportra osztályozza, megkülönböztetve az általa régibbnek nyilvánított keleti utánzatokat (Matres, Trezzo, Sesto-Calende, Castelvestro) és a sokkal ifjabb eredetű, de keleti motivumoktól ment leleteket (Bologna, Moritzing, Este). Hanem a bolognai certosa érdekes situláját ő se tartja etrusk terméknek s régibb (umbriai) korból származtatja. Nem kisérdekű vala, hogy az ásatások folytatása közben 1883-ban Watschon egy bronzövön a bajvívó feleket lóháton ábrázolva találták meg, kiknek paizsait gyalogkatonák tartják, mig egy hosszú köpenyes ötödik férfiú egészen az ismeretes jezsuita kalapban jelent meg E csolnakos karimájú kalap is ott szerepel Bologna becses situláján.

Minthogy pedig épen e tulajdonképi travid hasonló régiségeket idáig Tischler és Undset szerínt nem szolgáltatott, magától elesik az a vélemény is mely itt kereste e ritka ügyességgel kivert és összenietolt bronzremekek műhelyeit. És mert az Alpok vidékén, délen és éjszakon fel a germán lapályig talált ilynemű tárgyak összege a Görögországban és Italiában felfedezetteket színtén felűlhaladja, ép oly kevéssé jogosúlt az a másik nézet, mintha ott éltek volna a bronziparnak e jeles mesterei. Watsch és St.-Margaretha sírjai legalább külön-külön is megőrizték az olaszországi s nevezetesen a bolognai domborművek sisakformáit, úgy hogy *Hochstetter az Alpok övében előfordúlt efféle tárgyak gyakoriságára és bőségére hivatkozva*, egyenesen ide helyezi azok gyártását is s a kereskedelmi forgalom útját *innen* vezeti Italia felé és *nem* megfordítva. E cultura tehát inkább nővére, mint leánya az ó-italiai és archai görög culturának s mint ilyen a sokkal későbbi etrusktól nem veheti származását.

Ez elmélet bennünket a Közép-Duna vidékén lakozó magyarokat már geographiai helyzetünknél fogva is közelről érdekel s épen azért láttam szükségesnek Hochstetter nagyérdekű ásatásainak resultatuma mellett, az azokhoz fűződő magyarázatokat is bemutatni. *Téglás Gábor.*

A. VON COHAUSEN, DER RÖMISCHE GRÄNZWALL IN DEUTSCHLAND. Militärische und technische Beschreibung desselben. Mit 52 Folio-Tafeln Abbildungen. Wiesbaden. C. W. Kreidels Verlag. 1884. IV. és 368 l. Ára 24 márka.

Németországban mind egyes tudósok, mind régészeti egyletek, valamint a kormány által kiküldött bizottságok már évtizedek óta foglalkoznak tüzetesen a római limes meghatározásával. E tudományos kutatásnak eredményei sok féle jelentésben, folyóíratban, kisebb-nagyobb művekben közzé vannak ugyan téve, de a közzététel módjánál fogva nem könnyű dolog amaz eredményekkel megismerkedni. Még Németországban is csak az képes a római *limesre* nézve a tudomány színvonalán maradni, a kinek kiváló nagyobb könyvtár áll rendelkezésére. Természetes, hogy a kik Németország határain kívül kívánnának a *limes* egyes részeinek vagy az egésznek irányával, részleteivel vagy mostani állapotával megismerkedni, azoknak épen nincsen módjukban czéljukat elérhetni.

Ezért nagy értékű munkát végzett ezelőtt egynehány évvel Dahn F., midőn egyik művében a római uralomra vonatkozó emlékeknek is egy terjedelmes fejezetet szentelt és ezen kívül még a német tudományos irodalom ide vágó műveit felsorolta.* De Dahn csak a nagyobb olvasó közönség számára írta ama fejezetet, a szakembert ez ki nem elégítette, hanem inkább azt a kívánságot kelthette benne, hogy bárcsak amaz irodalmi művek alapján valamelyik szaktudós bővebben, kimerítően írná le a római *limes* németországi részét.

Cohausen neve is meg van említve Dahn jegyzékében; tudva volt róla, hogy mind buzgalom, mind szakavatottságra nézve a legelső kutatókhoz tartozik, s ezért nagy érdeklődéssel várta a tudományos világ már két évvel ezelőtt hir-

* Urgeschichte der germ. u. rom. Völker II. k. 8 f. (421 kk. 11).

detett művét és örömmel is fogadta azt, midőn körülbelől egy évvel ezelőtt a sajtó alól kikerült.

A czím után ítélve azt lehetett e műtől várni, hogy szerzője ebben az egész római limesről, — a mennyiben az Germania felől határvonal volt, — fog részletesen szólni és általában véve teszi is ezt. A II. szakaszban «Allgemeine Übersicht über den Lauf des Gränzwalles» (6 kk. l.) adja a limes leírását, a Duna melléki *Kehlheim*-től kezdve a Rajna melletti *Rheinbrohl*-ig és megállapítja hosszát 542·5 km.-ben. Továbbá a III. és V. fejezetben részletezve is szól a limesről, először a *Rems* melletti *Losch*-ig, azután innen a Majna melléki *Miltenberg*-ig terjedő szakaszokról; az első részletből még külön a *Pleinfeld-Gunzenhausen* közti darabot, melyet maga megvizsgált két barátja kíséretében, írja le. Azután az úgynevezett «nasse Gränze», azaz a Majna határvonalát *Miltenberg*-től *Gr.-Krotzenburg*-ig jellemzi a VI fejezetben (40. l.-ig). Ezen pontig a határvonal hossza Kehlheimtől kezdve 327 km., tehát az egész limes Phætogermanicusnak az több mint fele.

E részben Coh. többnyire mások kutatásainak eredményét adja, illetőleg foglalja össze és az egész limes irányát teszi szemlélhetővé az I. táblán.

A VII. fejezetben azonban kezdi a Limes Germanicus azon részét leírni, melyet ő maga részletesen és pontosan megvizsgált. Vizsgálatának ezen eredménye képezi műve főtartalmát, a mint ez azon terjedelemből is kitűnik, melyben az általa megvizsgált limesről szól (40. l.-tól a 285. l.-ig).

Ezen körülménynél fogva nem tarthatjuk nagy műve czímét helyesen választottnak; legalább röviden meg kellett volna említeni, hogy szerző első sorban a limesnek azon részét fogja leírni, melyet maga tüzetesen megvizsgált, de hogy az összefüggés kedvéért a limes általa meg nem vizsgált szakaszáról is fog szólni. Sőt azt is bátran lehet kimondani, hogy Coh. műve nem lehet az utolsó, mely ama limessel foglalkozik; a tudomány bár mily nagy elismeréssel és köszönettel fogadja is azt, a mit Cohausen neki nyújt, azt várhatja, hogy oly pontossággal, a melylyel Coh. részletezi a limesnek egy részére vonatkozó eredményeit, valamelyik későbbi műben az egész németországi limes fog ekként leíratni.

Mindazonáltal, ha a tudomány ily igénynyel lép is fel, mindig méltatni fogja Coh. törekvéseit általában. Mert az a rövidebb vázlat, melyben a limes Kehlheimtől Gr.-Krotzenburgig terjedő részről szól, valódi szakavatottsággal van írva és épen nem puszta kivonata régebbi, erre vonatkozó munkáknak. Szerző önálló ítélete pl. abban is mutatkozik, hogy a limesnnk a «Hohenstaufen»-ig való terjedését tagadja valamint abban is, hogy annak német elnevezését — «Pfahlgraben» máskép magyarázza, mint pl. Dahn. Ez mások után indulva úgy vélekedik, hogy a «Pfahl» elnevezés azon karók (Pallisade, Pfahl)-tól ered, melyek az egész limes megerősítésére szolgáltak. Cohausen azonban határozottan állítja, hogy soha és sehol nyomát nem találta a karóknak, s így ama nevet *ezekből* nem lehet származtatni. Szerinte karók csak ott lehettek alkalmazva, hol a *limesen* keresztül út vezetett, melyen a barbarok a római területtel közlekedhettek és az ilyen út mellett lévő, a határt jelölő karóktól — *palas* a régi német elnevezés — nevezték el az egész *limest Pfahl*-nak.

Ha Coh. már abban a mit másoktól vett át, ily önállóságot mutat, még inkább várhatni azt tőle, az általa kutatott részek tekintetében. Coh. katona és *mint ilyen* foglalkozik már évtizedek óta a római régészettel és kutatásai minden egyes részletéből kilátszik a katona-régész vagy régész-katona. Lehetetlen ezen állításunk bebizonyítására művének egyes részleteire hívatkoznunk, mert akár melyiket választanók ki azon czélból, hogy az olvasónak bemutassuk, mindenik oly terjedelmes, hogy e rövid ismertetésbe bele nem illik. Csak azon benyomást lehet itt röviden jelezni, melyet műve reánk tett és azt hiszszük más olvasóra is tett és tenni fog. Roppant lelkiismeretesség és bizonyos neme a lelkesedésnek jellemzi egész eljárását ; de az a szívósság és kitartás sem mindennapi, melylyel éveken keresztűl a limessel általában, és ennek részeivel foglalkozott. Neki a limesnek még ismeretlen szakaszait, sokszor alig járható, mocsaras vidéken, fel kellett kutatni ; sokszor azonban a legjobb akarat mellett nem tudott nyomára akadni ; ily esetben egyszerűen bevallja, hogy a limes bizonyos ponton épen nem található, jelezi azonban a térképen, hogy minden körűlmények tekintetbe vételével, melyik lehetett az eltűnt *limes* részletnek az iránya. Utána jár továbbá annak, hogy a limes különböző szakaszai milyen formák és ebbeli eredményeit nem csak szóval írja le, hanem igen pontos rajzokban.

Mint szakértő különösen hozzá szólhat azon kérdéshez, hogy az árok és sánczból álló határvonal időjártával az időjárás lefolyása alatt milyen változáson megy keresztűl ; előadja azon módszert, a melynek segítségével a limes mostani alakjából és méreteiből a régi alakot és méreteket hogyan lehet kiszámítani, sőt általában útasítást ad a limes megméréséhez. Mindehhez magyarázatúl szolgálnak a XL. s. kk. táblák.

A limes mellett lévő *castellumok* is különös vizsgálat tárgyait képezték Coh.-nál. A hol még a castellum romjai megvoltak, ott még könnyen boldogúlhatott ; de többnyire csak kevés maradványa lévén ezen kis erődöknek, e csekély maradványok felkutatására sok gondot és időt kellett fordítani. Csak így sikerülhetett neki az egész limes Germanicus hosszában a castellumok helyét kijelölni és azokat az I. táblán szemlélhetővé is tenni. A castellumok különböző nagyságúak lévén, czélszerű volt minden egyesnek szélét-hosszát meghatározni és a hol lehetséges volt, az alaprajzot is adni és más érdekes részleteket ; mind ezek a IV—XXIX. táblán szemlélhetők. De kellett azon felől áttekinthetőség kedvéért a castellumok alaprajzait vagy legalább vázlatát egymás mellé állítani, a mely feladat a XXXII. táblán nyerte megoldását. Ezen kívül ugyan ezen táblán a valleun Hadrianum és Antonium mellett lévő castellumok is nagyság szerínt vannak feltűntetve, ami ama rajzok hasznavehetőségét még növeli.

Nem csekély érdekkel bírnak a limes meghatározása mellett amaz őstornyok — specula — felderítése is, melyek nélkül a limes haszontalan lett volna. Ezeknek fekvését kimutatni volt Cohausen egyik főtörekvése. Sok esetben azonban azt kellett neki bebizonyitani, hogy melyik torony *nem római eredetű ;* mert nem egy jól conservált középkori toronyról azt képzelték és képzelik most is, hogy római és hogy őrtorony. E mellett az igazi római őrtorony reconstructióját is kísérti meg szerző, részint a meglévő maradványok, részint a Trajan-oszlop domborműves rajzai szerint.

Nagyon helyesen teszi Coh. azt is, hogy a régi római limesre vonatkozó nézeteit műve végső fejezeteiben áttekinthetően összefoglalja. Ezt azonban megelőzi a *limeshez* hasonló újabbkori intézmények összeállítása, melyben a frankfurti «Landwehr»-ről, a mi határőrvidékünkről stb. szól. Amaz összefoglalás veleje az, a mi 347. kk. ll. olvasható ; ebből a következőket igtatjuk ide : «Der Zweck des Pfahlgrabens war . . . eine bestimmte, überall greifbare Marke zu bilden, die Niemand im Zweifel liess, was er thue, wenn er sie überschritt.» «Der Pfahlgraben selbst diente nirgends zur Vertheidigung, wohl aber als Hinderniss.» «Ausser dem Zweck der Zollerhebung für ein- und ausgehende Waare sollte der Pfahlgraben dem Inland Schutz gewähren gegen räuberische Einfälle...»

Végül röviden megemlítjük, hogy vannak e nagyértékű műben egyes hibák, melyek onnan magyarázhatók, hogy szerző a régészetnek nem minden ágában egyaránt jártas ; de nem tartjuk szükségesnek ama tévedéseket felsorolni, mert a mű értékéből nem vonnak le semmit. A figyelmes olvasó azokra úgyis könnyen reá fog akadni. *Fröhlich Róbert.*

Dr. HEINRICH SCHLIEMANN-tól megjelent folyó évi november 10-én egy vaskos munka, mely a híres kutató 1884-ik és 1885-ik évi tirynsi ásatásairól nyújt számot.*

A tirynsi romok alig 20 percznyi távolságban Naupliától régóta felköltötték az utazók kiváncsiságát. Cyclopikus falai és sajátszerű folyosója miatt a romok minden műtörténeti kézikönyvben szerepeltek és mindenki tudta, hogy itt az ősidőkből való épület maradt napjainkra, melyet már a régi görögök is az ősi pelasgok művének néztek. Most Schliemann az összes falmaradványokat az évezredes törmelék- és földrétegtől megtisztította és előttünk van a Homéros előtti korbéli tirynsi fejedelmek vára s lakháza, külső s belső falaival, a férfiaknak és nőknek, az urak s a szolgáknak szánt termeivel, előcsarnokaival és lakosztályaival. Gyakran a falak festményei is látszottak s itt-ott agyag-, kő-, csont- és bronzrégiségekre is akadtak. Ezúttal Schliemann Dr. *W. Dörpfeld* társaságában ásatott, a ki az utóbbi időben Trójában s Gergysben is segitségére volt s a ki négy esztendőn át az olympiai ásatások technikus vezetésével volt megbizva. Ezúttal tehát a technika s a tudomány minden igényének megfelelt az ásatás vezetése és annak az imént megjelent kiadványban is jó hasznát látjuk, mert a jelen kötet fölötte áll Schliemann minden korábbi kiadványainak, melyek Trójáról, Orchomenosról, Mykenæről és Ithakáról szólnak.

* Tiryns. Der præhistorische Palast der Könige von Tiryns. Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen von Dr. Heinrich Schliemann. Mit Vorrede von geh. Oberbaurath Prof. F. Adler und Beiträgen von Dr. W. Dörpfeld. Mit 188 Abbildungen, 24 Tafeln in Chromolithographie, 1 Karte und 4 Plänen. Leipzig : F. A. Brockhaus 1886. 8° LXVII és 487 l. — A német kiadással ugyanegy nap megjelent a franczia és angol kiadás.

A jelen kötetben a bevezetés F. Adler tanártól ered. Adler összehasonlitó tanulmányt ír az utóbbi évtizedekben felásott ősi várakról és ezen épületekben «az ó-görög szellem öntudatos működését látja és bizonyítékot az ægei tenger mindkét partján lakó görögség ősi egységére.» Ezután hat fejezetben az ásatások lefolyásának és közvetlen eredményeinek leírását kapjuk. Az elsőben Schliemann szokott lelkiismeretes aprólékossággal az ásatásról szól, a másodikban a vár és város helyrajzát és történetét adja, a harmadikban áttekintést nyújt az ősi rétegekben lelt tárgyakról s a negyedik fejezetben hosszasan és csoportosan tárgyalja a különböző agyagú ott talált régiségeket. Legtöbb természetesen itt is a cseréptárgy és töredék, melyeket Schliemann egyenként legnagyobb szeretettel fölszedett, a legtöbbet rajzban is közli és nagy gonddal az összes európai muzeumokból (a magyarországiakból is) idézi az őskori analogiákat.

A munka felét Dörpfeld irta. Az ötödik fejezetben az 1884-ik ásatás alkalmával földerített építményeket mutatja be, a hatodikban a múlt évieket tárgyalja.

A nélkül, hogy Schliemann érdemeit kisebbíteni akarnók, be kell vallanunk, hogy a munka ezen második fele a legbecsesebb és a midőn e világos, minden részletében szakszerű és gondos építészeti leírást olvassuk, örvendenünk kell, hogy a nagynevű kutató a sok keserűség után, mely korábbi vállalataiban nagy érdemei daczára érte, végre tapasztalt régész-építészre bízta a munka nehezebb részét és igy a tudományos világ előitéletének egyszer-mindenkorra elejét vette.

Schliemann ásatásaival a görög archæologiában új korszakot nyitott és ezért hálával tartozik neki a világ, de bizonyára még sokkal nagyobb haszna lett volna a tudománynak és sokkal nagyobb elismerés érte volna az áldozatkész férfiút, ha mindjárt kezdettől fogva tapasztalt szakemberre bizta volna ásatásai keresztülvitelét. A törhetlen erélyű férfiú előrehaladott kora daczára még több nagy ásatást tervez; úgy tudjuk, hogy legközelebb az ó-görög és phœnikiai ősmíveltség egyik legfontosabb találkozási pontján, Creta szigetén akarja ez őstörténeti vizsgálatokat folytatni. Adja az ég, hogy ép oly siker kísérje nagy vállalatait mint eddig.

a.

A NAGY-SZENTMIKLÓSI ARANYLELETRŐL írt dolgozat, melyet Hampel József az Arch. Értesítő mult évi folyamában közzétett, megjelent önálló német átdolgozásban* s ugyanezen átdolgozás egyes fejezeteit adja az Ung. Revue idei évfolyama.

* Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter «Schatz des Attila» von Joseph Hampel. Budapest 1886. Fr. Kilian, nagy 8rét, 192 l. 145 ábrával. Ára 6 márk.

Az értekezés ez új kiadásban díszes kötetté változott, a mi onnan van, mert szerző a szöveget kibővítette, sok rajzzal és néhány rajztáblával gazdagította és mert a könyv valóban díszes kiállításban lép a világ elé, vastag papiroson és szép nyomásban.

Az «Arch. Értesítő» olvasói bizonyára ismerik a múlt évi értekezésből a könyv tartalmát s azért itt csak a lényegesebb külömbségeket említjük. Ily változás állott be az edényeken látható föliratok magyarázatában. A három rendbeli föliratok közül szerző ezúttal nemcsak a görög szövegűeket fejti meg, de megpróbálja görög szöveggel magyarázni azt a rejtélyes rúna-idomú irásszalagot, mely az egyik, hosszúkás lapos tálczán végig vonúl. E fölirat szerző szerint szintén a keresztség vizére vonatkoznék — csakúgy mint a görög fölirat két kerek tálczán — és azt jelentené: boldogúlj a víz által az úr nevében. A szabálytalanul, itt-ott az edények oldalain vagy alján látható bevésett vagy bekarczolt rúna-idomú jegyek s szavak magyarázatát ezuttal is az ősgermán philologiával foglalkozó kutatókra hagyja a szerző. Más lényeges változás érte az ötödik fejezetet, a hol a népvándorlási stylust közvetlenül megelező leletek, továbbá az u. n. «góth» és «avar» kor magyarföldi leletei a német közönség számára bővebben tárgyaltatnak, mert külföldön ebbeli kincseink legtöbb tudós előtt ismeretlenek, s onnan származott, hogy német szakkönyvekben oly szűk látkörrel, a magyarországi germán ősmaradványok ismerete nélkül, tárgyalták a germán archæologiát. *sz. j.*

«MŰVÉSZI IPAR.» Az országos iparművészeti múzeumnak régóta szüksége volt egy oly folyóiratra, mely által szélesebb körre terjeszthesse hatását. Most megvan a folyóirat ; a közoktatási miniszterium alapította és segélyezi, a Franklin-Társulat adja ki és Pasteiner Gyula szerkeszti. Ez évi októberben jelent meg első ötívnyi füzete s ezentúl minden hónapra egy-egy ötívnyi füzet van tervezve. Az első számban a szerkesztő jelzi a vállalat álláspontját, «az sem a tudománynak, sem a mesterségnek» nem akar szigorúan véve szakközlönye lenni ; e szerint közhasznú ismereteket és jó ízlést kiván terjeszteni mívelt osztályainknál. Mindkettőre nagy szükség van s azért hálás munkára vállalkozott a szerkesztő. A füzet két fő czikke iparművészeti kiállításokkal foglalkozik. Radisicsé a nürnbergi és amsterdami tárlatokban tett tanúlmányokat közli, Uhlé a budapesti iparművészeti múzeumban rendezett indiai kiállítást ismerteti és régibb meg újabb indiai czikkek sikerűlt rajzait tartalmazza.

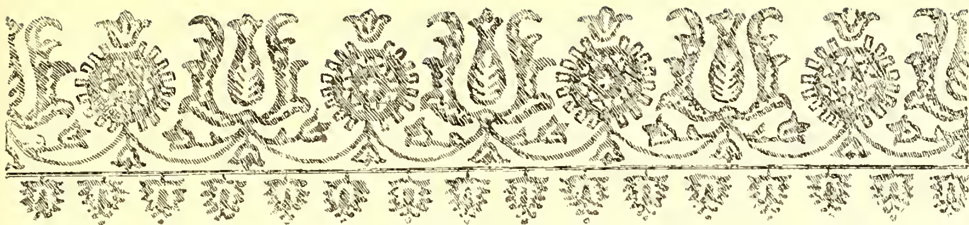
Következnek azután czikkek az iparművészeti múzeum legújabb szerzeményeiről, egy Zsolnay-féle kancsóról (színes képpel), a képzőművészeti társulat képkiállításainak ügyéről s az építészeti oktatásról a műegyetemen. Állandó rovatot képeznek a könyvismertetések, ezúttal képes mutatványok kíséretében, továbbá a bibliographia, a szak-folyóiratok tartalomjegyzéke s a gonddal szerkesztett különfélék rovata. Utoljára említjük a füzet első czikkét, mert ez

műtörténelmi tartalmánál fogva leginkább igényli részünkről a kellő méltánylást. Myskovszky Viktor «Művészi ipar a felvidéken» czím alatt hat lapon hazánk felső vidékének műtörténetét akarja adni az ősidőktől kezdve a mai napig.

Szándéka csak tökéletlenül sikerült, mert nincs elég ügyessége arra, hogy a jól ismert anyagot történeti fejlődése szerint érdekesen tárgyalja. Így sem műtörténeti, sem gyakorlati igényeket nem elégített ki. Az utóbbiakat sem, mert egy szóval sem mondja, hogy a történeti előzmények alapján mely iparművészeti ágak újithatók föl, sőt melyekben történtek már eddig is újitási kísérletek. Czikkének eredményeit egy nem épen új phrasisban fogalja össze, «hogy szebb jövőt a felvidék csakis az ipar művészi felvirágzásától remélhet» s e részben hivatkozik az európaszerte megindúlt iparművészeti mozgalomra. Ebbe azonban a szerző úgy látszik nincs eléggé beavatva; az újabb törekvéseket az 1867-ik évi londoni kiállítástól datálja, a megelőző 16 év eseményeit nem ismeri, pedig a londoni South Kensington Museum (köztudomás szerint) az 1851-ik évi londoni világkiállítás gyümölcse volt és ez intézet volt az összes európai rokon múzeumok mintaképe. *sz. j.*

IPARMŰVÉSZETI és műtörténeti tartalmú folyóirat indúlt meg ez évi szeptember havában Zágrábban, a mi a horvát közmiveltségi törekvéseknek nem kis becsületére válik. A folyóirat czíme Glasnik (Hirnök) és a zágrábi művész-egyesület közlönye leend, szerkeszti Dr. Ivan Bojnicic Kninski, egy fiatal tudós, a ki a budapesti egyetemen és a n. muzeumban nyerte kiképeztetését.

Az első czikkben mindjárt a szerkesztő szól a közönséghez; az egyházművészeti kérdést tárgyalja, ugyanazt, mely nálunk is napirenden van. Azoknak az egyházművészeknek, kik korábbi századok stilusait utánozzák és abban keresik az ügyességet, hogy azokat lehetőleg megközelítsék, csak azt a tanácsot lehet adni, hogy a tektonikában igenis megpróbálhatnak ilyesmit, de a szobrászatban s méginkább a festészetben ily igyekezet mindig fonák. A folyóirat második czikke a műtörténet keretébe tartozik; Ciro Truhelka adja a xyloplastika történetét és ismertet egy XV. századbeli faragott szárnyas oltárt, mely a zágrábi iparművészeti muzeumban őriztetik. Az oltár jól sikerült fénynyomatos képe műmellékletül van a füzethez csatolva. A másik mű-melléklet a budapesti kiállítás horvát pavillonjának tollrajza, mely Dr. Krsnyavi tanár czikkéhez tartozik, a horvát háziiparról a budapesti kiállításon. E czikk ismét teljesen gyakorlati téren mozog: hasonlókép actualitással birnak a berlini, bécsi, párisi és nürnbergi kiállításokról szóló kisebb czikkek. Mint e rövid bemutatásból látni, az új folyóirat első füzete elég tartalomdús, kiállítása is csinos s ezek után már csak elég szakmunkást és elég olvasót kivánunk neki. *sz.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Orsz. Rég. és Embertani Társulat elnöke Pulszky Ferencz ötven éves írói jubileuma alkalmából még a múlt év végén ünnepélyt rendezett és ugyanez

alkalomból emlékérem készittetését határozta el. Az érem nem rég elkészűlt és t. olvasóink számára közöljük hű másolatát az ide mellékelt rajzban. Kik a régészeti társulat elnökét személyesen ismerik, s azok számosan vannak, mind azt állítják, hogy soha róla hivebb arczképet nem készített senki, mint e művészies domborkép mestere, Scharff Albert úr. Nem adjuk a fémer leírását, mert az, mint minden helyesen tervezett emlék-érem, önmagát magyarázza. Csak azt említjük, hogy a medailla kétféle fémben veretett, *egy* példány ezüstből készült s azt az ünnepeltnek f. évi november hóban ünnepélyesen általadták, a többi példányok bronzból valók. A mig a készlet tart, a fémer 3 frtért kapható a rég. társulat pénztárnokánál Czanyuga József úrnál (N. Múzeum), kinél az előfizetők is fölvehetik az őket illető példányokat. *a.*

A bécsi numismatikai társulat f. é. október 21-én tartott űlésén Trau Ferencz értekezett az Ausztriában és Magyarországon előfordúlt jelentékenyebb antik éremleletekről, melyekből előadó az ő nevezetes éremgyűjteményét gyarapithatta. Az előadás érdekét fokozta 25 darab többnyire eddig ismeretlen éremdarab bemutatása, melyek közt rendkívüli ritkaságok foglaltatnak. A «Monatsblatt d. num. Ges. in Wien» 28. száma szerint közöljük a magyarországi példányokat.

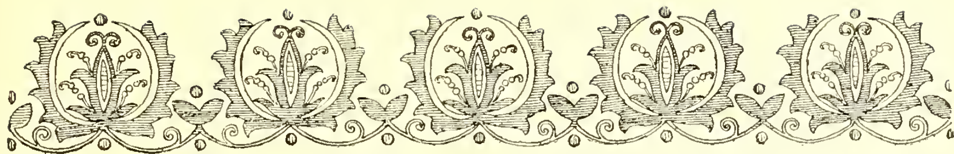
A buzgó gyűjtő nem kevesebb mint tíz magyar lelhelyre hivatkozhatik. *Brassó* vidékén találtak 1880-ban egy aranypénzt, mely M. Aurelius császár aranyának barbár utánzása. Szombathelyről való (1869-ben találták) egy Septimius Severus-féle denarius, s ugyanazon évben kapott a szerencsés gyűjtő egy Dryantilla-féle denariust «Magyarország»-ból. Probus császártól való egy aureus, melyet 1865-ben Almásról szerzett Trau és 1869-ben egy Maximianus Herculius-féle aranyat szerzett, mely Ujvidékről származik. Zágrábban találták ezen császár egy bronzfémerét (1871-ben) és «Magyarországban» találták Galerius Maximianusnak egy bronzfémerét, mikor? az nincs följegyezve. Galeria Valeria egy aranyának barbár utánzása 1883-ban találtatott «Magyarországban» és Ujvidék környékéről származik egy Maximinus Daza-féle aureus (1869-ben találtatott) és egy Constantinus M.-féle solidus barbár utánzása (találták (1872-ben).

Dunántúli vidékeken lakó szaktársaink e rövid, de érdekes lajstromot bizonyára még sok más becses adattal bővíthetnék és bővíthetjük a n. múzeum szerzeményeiből is, melyekről a legközelebbi füzetek egyikében hozunk majd részletesebb áttekintést. *a.*

Római érmek Szabolcs megyében. Hasznos dolgot művel, a ki oly vidéken, hol rómaiak nem laktak állandóan, följegyzi az előforduló antik pénzdarabokat. Mert római érmek előfordulása ily vidékeken a barbárok és rómaiak közt fönállott kereskedelmi s egyéb nemzetközi érintkezésekre vethet világosságot. Azért jegyzünk ide néhány érmet, melyet Legányi Ede úr Nyirbátor környékén gyűjtött össze. Van ezek közt egy Trajanus-féle denarius, négy Antoninus pius s egy Leptimius Severus-féle denarius s egy kopott apró rézpénz II. Constantiustól. *a.*

Régészeti egyesületek a vidéken. A szepesmegyei történeti és régészeti egyesület *Lőcsén* tartotta első közgyűlését; évkönyve legközelebb fog megjelenni. — *Sopronyban* Bubics Zsigmond apátkanonok és országgyűlési képviselő elnöklete alatt november elején megalakúlt a sopronymegyei régészeti társulat, melynek Paur Iván ismert régész nyomban becses gyűjteményét engedte által. — *Veszprémben* Galamb István zirczi járásbiró tette meg az indítványt «Bakonyvidéki történelmi és régészeti múzeum-egylet» megalkotására, a «Veszprém» czímü lap f. é. 44. számában nyílt levelet intézvén ez ügyben Véghelyi Dezső alispánhoz. *a.*

Szilágyi István veterán tudós- s a marmaros-szigeti lyceum igazgatójának negyvenéves működése ünnepélyét ülte november 18-án a magyar tudományos világ. Az orsz. rég. és embert. társulatot Munkácson lakó Lehóczky Tivadar tagtárs képviselte. Az ünnepeltnek a régészet körűl is vannak érdemei, gondosan gyűjtötte évtizedeken át a megye területén előfordúlt régiségeket és fölállította őket az önszorgalmával megteremtett lyceumi könyvtár helyiségében. A szakirodalomban nevét néhány értekezés őrzi meg; úgy 1862-ben a szigeti ó-templom és egyház történetét adta ki, régebben 1850-ben a marmaros-szigeti falfestésekről értekezett az Új m. Múzeumban és legújabban a Történelmi Tár 1880. évi folyamában megjelent tőle egy adalék a magyarországi képzőművészek névsorához. Irodalmi munkásságáról legújabban életrajza kíséretében Hajdu Nagy Sándor adott számot (a «Szilágyi» albumban). *a.*

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT F. ÉVI OKTÓBER 27-ÉN MEGTARTOTT NYILV. ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : elnök, titkár, pénztárnok és tiz választmányi tag.

Elnök Pulszky Ferencz megnyitván az ülést,

1. Dr. Czobor Béla a nürnbergi ötvösműkiállításról értekezett.

2. Pulszky Ferencz a perjámosi leletről és rokon népvándorláskori emlékekről tartott előadást.

3. Titkár jelenti, hogy a régészeti társulat támogatásával Dr. Szendrei János Erdélyben és

4. Münich Sándor Gánóczon rendezett ásatást ; bemutatja ez ásatások eredményéről szóló jelentéseket.

Tudomásul vétetett ; a két jelentéstevőnek a társulat elismerését fejezi ki, Rácz Gyula úrnak Kuduban köszönetet mond az ásatások körül tanusított áldozatkészségeért.

5. Titkár jelenti, hogy a társulat f. évi augusztus hóban tartotta meg első országos közgyűlését, melynek dolgozatai november hóban kerülhetnek sajtó alá, ha összegyűl a kézirat. Indítványozza, hogy adassanak hozzá az előbbi évek titkári jelentései s akkor e kiadvány a Társulat hét első évi működésének évkönyvét fogja képezni ; reményli. hogy e kiadvány 400 forint költséggel közzétehető.

Az indítvány elfogadtatván, 400 frt költség megszavaztatik s az évkönyv szerkesztésével a társulati titkár bizatik meg.

6. Titkár jelenti, hogy a vidéki tagok buzgón folytatják az érintkezést a központtal, s hogy az elmúlt szünidőben sok érdekes munkálatot kapott ; néhányat fölemlít ; érkezett tudósítás :

a) Végh Adorjántól nemesócsai kutatásairól.

b) Lipp Vilmostól fenéki ásatásairól.

c) Wosinszky Mórtól legújabb régészeti ásatásairól Tolnamegyében.

d) Börzsönyi Arnoldtól győri régiségekről.

e) Kovács Ferencztől a vécsi etruszk edényekről.

f) Mogyoróssy Jánostól egy érdekes várhelyi régiségről.

Örvendetes tudomásul vétetett.

7. Titkár bemutatja a mármarosszigeti iskola elnöksége által küldött meghivót, melyben a Társulat Szilágyi István igazgató-tanár 40 éves tanárkodásának f. é. november 17-ikén leendő megünneplésére meghívatik.

A meghívás köszönettel elfogadtatott s a társulat az ünnepélynél magát képviseltetni határozta.

8. Titkár felolvassa az újonnan belépni óhajtó tagok névsorát, és pedig: 1. Burchard Konrád, Budapest, aj. titkár; 2. Börzsönyi Arnold, Győr, ajánlja Dr. Czobor Béla; 3. Emperl Károly, Bia; 4. Győrik Márton, Pozsony, aj. titkár; 5. Gyulai Rudolf, Komárom, aj. Dr. Tergina Gyula; 6. Haan Lajos, Békés-Csaba; 7. Hódmezővásárhelyi ref. iskola, aj. titkár; 8. Ifj. Husvét István, Zombor, aj. Schwerer János; 9. König Pál, Déva, aj. Téglás Gábor; 10. Keller Emil, Vág-Ujhely, aj. titkár; 11. Kund Andor, Budapest, aj. Dr. Peregriny János; 12. Kovács János, Szeged; 13. Komády Lajos, Zboró; 14. Kuzmiák Sándor, Bács-Keresztur; 15. Matók Béla, Budapest; 16. Nagy László, Szent-András; 17. Dr. Öreg János, Debreczen; 18. Országos levéltár, Budapest; 17. Dr. Peregriny János, Budapest; 20. Pulszky Garibaldi, Beszkid; 21. Dr. Br. Roszner Ervin, aj. titkár; 22. Sopronmegyei olvasókör, aj. Paúr Iván; 23. Spitzer Mór, Pozsony-Széleskut, aj. Dr. Szendrei János; 24. Schwerer János, Pancsova; 25. Sztánkay Kálmán, Garam-Szent-Benedek; 26. Dr. Vajdovszky János, Szepes-Olaszi; 27. Dr. Vásárhelyi Imre, Szomor; 28. Vancsó Gyula, Budapest; 29. Dr. Waldstein Pál, Bécs; 30. Weszely Lajos, Új-Szőny; 31. Nyiregyházi kaszinó, aj. titkár.

Megválasztattak.

9. Titkár felolvassa a f. é. szeptember havi pénztári jelentést.*

Jegyzőkönyv-hitelesítők: Dr. Czobor Béla, Dr. Fejérpataky László.

Budapest, 1885 október 28-ikán.

Jegyzette *Hampel József*,
t. titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885 NOVEMBER 24-ÉN TARTOTT NYILV. ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak a választmányból Havas Sándor, Dr. Henszlman Imre, Hunfalvy Pál, Dr. Pauler Gyula, b. Révay Ferencz, Dr. Réthy László, Dr. Torma Károly, Zsigmondy Gusztáv, az elnök, titkár, pénztárnok és ötvennél több hallgató.

* Borítékon olvasható.

Pulszky Ferencz elnök öt óra után megnyitván az ülést :

1. Első előadó gyanánt Dr. Réthy László «Római világ a régi Dalmácziában» czím alatt hosszabb értekezést olvasott föl, mely ethnologiai szempontból tárgyalta a régi Dalmáczia és a rómaiság behatása alatt állott belföldi népek viszonyait, különös tekintettel a rumén nép és nyelv keletkezésére.

2. A közérdeklődéssel hallgatott előadáshoz Hunfalvy Pál néhány fölvilágosító adattal járult.

3. Elnök elismerését fejezi ki a komoly készültséggel kidolgozott értekezés fölött, és óhaját, hogy a sok tekintetben úttörő dolgozat, melynek az előadás csak egy részletét képezi, mennél előbb megjelenjék.

4. Elnök jelenti, hogy a napirendre tűzött második értekezés Dr. Szendrei János közbejött sürgös elútazása miatt elmarad ezúttal, de meg fog jelenni a társulati folyóiratban.

5. Ezután elnök Dr. Lipp Vilmos legújabb leletét mutatja be, a keszthelyi kőkamara sírt.*

6. Titkár jelenti, hogy a társulat október havi határozatát, a társulati évkönyvet illetőleg végrehajtotta, s hogy ez évkönyv első ívei már szedés alatt vannak ; az évkönyv első része a társulat 7 évi működésének és jelen állapotának képét adja, második része pedig azon tudományos előadásokat tartalmazza, melyek az idei augusztus havi társ. közgyűlésen fölolvastattak. Titkár reményli, hogy a 10—12 ívre terjedő kötet már a jövő évi januáriusban fog a társulati tagoknak, mint az 1885. évre szóló jutalék, megküldetni.

Közhelyesléssel fogadtatott.

7. Titkár jelenti, hogy Wosinszky Mór t. t. Geiger Gyula urat, szegszárdi ügyvédet és lapszerkesztőt, valamint Romaisz Ferencz urat, báttaszéki segédlelkészt, évdíjas tagokul ajánlja.

Egyhangúlag megválasztattak.

Titkár előadja Lehóczky Tivadar t. tag jelentését, ki szíves volt a társulatot a Szilágyi István-jubileumon Mármaros-Szigeten képviselni.

A választmány Lehóczky Tivadar tagtársnak meleg köszönetet szavaz.

9. Titkár jelenti, hogy a rendes évi közgyűlés f. é. deczember 29-ikén tartatván meg, szükséges egy számvizsgáló bizottság kiküldése, mely a közgyűlésnek a társulati vagyon kezeléséről jelentést adjon és a jövő évi budgetre nézve javaslatot tegyen ; ennek következtében a választmány számvizsgáló bizottságot küld ki, melynek elnöke b. Nyáry Jenő, tagjai Dr. Kammerer Ernő és Dr. Réthy László.

10. Végül titkár fölolvasta a pénztárnok f. évi október havi jelentését.**

Tudomásul vétetett.

Ezzel az ülés 1/2 7 órakor véget ért.

Budapest, 1885 november 29-ikén.

Jegyzette *Hampel József*,
t. titkár.

* Közzétettük e folyóirat 5. füzetében.

** Borítékon olvasható.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

III. KÖZLEMÉNY.*

Porubai és *kőporubai* (Trencsén m.) templom rajzát közli Drahotuszky. A porubainak apsisa egyenes vonalu, a kőporubaié félkörü. Mindkettő *harmadrangu*, azonban vannak a porubainak falképei, melyeket Drahotuszky rajzolt és melyeket *másodranguaknak* mondhatni.

A *szkalkai* apátság (Trencsén m.) romjait közli Könyöki és Drahotuszky.

A *sz.-benedeki* félkörrel apsissal zárt templomromot, mely az apátsághoz tartozott és a Thurzó-féle ugyancsak ide tartozó újabb, hanem már romban fekvő templom rajzát közli Drahotuszky. Az utóbbi beküldte az általa stylisált Sz. Benedek templom szoborrajzát is.

Stránszky templomának (Trencsén m.) hiányos rajzát, melyen csak csúcsíves kora látszik, beküldte Drahotuszky.

Teplicskában (Trencsén m.) egy csúcsíves, erősített fallal és két toronykával körülvett templomka van, melynek rajzát Könyöki közli. *Harmadrendü.*

Ugyancsak erősített csúcsíves, *harmadrendü* a *várnai* (Trencsén megye) templomka is. Rajzát szintén Könyöki küldte be. Szentélye egyenesen van zárva

Hasonlóképen erősített csúcsíves templomka a zsolnai (Trencsén m.) és tornya — ugy tetszik — még az átmenetkorból származik s ennek szabályos volta és az erősítés gondosabb alkotása miatt az egészet *másodrendünek* mondhatjuk. Közli Könyöki.

Turóczmegyei utazását leírja Könyöki József az Arch. Közl. VIII. kötetében, hol mint régi csúcsíves emlékeket említi a zakói, turócz-szt.-mártoni, szucsáni és turáni templomokat, rajzaik nincsenek s igy ezek nem osztályozhatók.

Egybefoglalom a nyugati bányavárosok emlékeit. Főhelyen áll :

Selmeczbánya (Hont m.) Emlékeit röviden leírtam az Arch. Közl. 1865-iki kötetében ; rajzait közlötte későbben Steindl. Legrégibb, a még XIII. századbeli, a várban fennmaradt két emeletes *temetői kápolna*, maga nemében és régisége miatt *jó másodrendü*, — és a *németajkuak parochiális temploma* a városban, mely utóbbi, bár tetemes változtatáson ment át, mégis keleti részében és hosszhajójában eredeti voltára emlékeztet, mostani állapotban alig mondhatjuk *másodrendünek.*

Selmeczbánya többi templomai a XV. század második felének teremtményei u. m. az *ó-várnak* temploma, melyet, mielőtt elkészült, erőddé alakították át. Eredetileg is másodrendü volt, hanem vannak falaiba befalazott régi sírkövek. Igen ékes e templomnak híres csigalépcsője. Midőn az óvár templomát átalakították, egy a városban lévő, rosszúl keletelt kápolnát parochiális templommá kellett tenni s így ezt a támak végéig terjedő mellékhajóval ellátták. Ma e templom a tótajkuaké. Késő csúcsíves alakítása miatt *másodrendünek* tarthatni. *Szent Erzsébet* ispotálya — mely a rokkant bányamívelőknek menedékül szolgált —

* Az I. közleményt lásd XVI—XXIII. ll. ; a II. közleményt lásd XXVII—XXX. ll.

melletti kápolnát is kis erőddé tették, midőn annak hajóját kapu-átjárásnak áttörték. A kápolna keleti része megmaradt, *másodrendü volt.* Ezen átalakítás következtében az előbbihez közel fekvő «Mária Schnee» nevü *kápolnát* is kellett két nyugati osztálylyal bővíteni. Az eredeti kápolna, mint az előbbi egyházak is, késő csúcsíves stylü és *másodrendü.* Selmeczbánya erődei : ó-vára, új vagy leányvára és a város erősített majorja. Van Selmecz főterén és utczáiban több ház, melyek régibb részletek, nevezetesen kapuikon, megmaradtak, hanem a felsorolt épületeken kívül más régi középület nincs.

Beszterczebánya (Zólyom m.) egyházi műemlékeit helyreállította és leírta (1878) Ipolyi Arnold püspök. Rajzait közlötte Steindl. Én röviden leírtam az «Arch. Közl.» VII. kötetében (új foly. V. köt.) Első helyen áll itt a *beszterczebányai székesegyház*, mely azonban ismételt átalakitással eredetiségéből kivetkőzött úgy, hogy egészben csakis *másodrendünek* mondhatni. Van azonban igen csinos, késő csúcsíves stylü, *Borbálának* szentelt *kápolnája* és oratoriuma, nevezetesen Dürer hasonló műve utánzásából keletkezett calvariája (szoborinű életnagyságu alakkal) és kitünő keresztelő medenczéje, Borbála kápolnájának szárnyas oltára hazánk legjelesebbjei s legépebbikei közé tartozik. Tisztább csúcsíves stylü a főegyházénál a *Szt. Erzsébet ispotály kápolna*, melynek homlokzatán, Ipolyi munkájából, az 1303. eredeti és 1875. tatarozási évet látjuk ; *jó másodrendünek* mondhatjuk. A harmadik beszterczebányai régi, a csúcsíves utolsó korából származó egyház a székesegyház szomszédságában álló *tót templom*, ez két hajós és csakis tágabb volta miatt helyezhető a *második sorba.* Ennek szomszédja az u. n. Mátyásház és a főegyház második oldalán álló renaissance stylü hajdani városház. Ezen épületek csekély magaslaton a város hajdani erődében emelkednek. A város főterein áll egy igen díszes renaissance stylü ház ; a jelen városház még harmadik emeletén is be van boltozva.

Körmöczbányán (Bars m.) találjuk Magyarországnak legteljesebben fenmaradt városi várát, akropolisát. Leírtam röviden az «Arch. Közl.» VII. (uj foly. V.) kötetében, rajzát közölte Martin és későbben Steindl. A város főépülete késő csúcsíves stylü *parochiális temploma*, ez két hajós szinleges kereszthajóival és roppant toronynyal. Különös eredeti volta és több jó részlete miatt *elsőrendünek* mondható. Jelenleg Storno restaurálja. E templom éjszaki oldalán, a vár erős tornya, bejárása mellett áll egy kétemeletes *temetői kápolna (másodrendü)* és az ellenkező déli oldalon erős öregtorony, melybe azonban roskadt állapota miatt bejárni alig lehet. Van a váracsnak a város felé kettős körfala és több kisebb bástyája. Magában a városban fenmaradt az ispotálynak késő csúcsíves *templomkája*, *másodrendü*, mely nyugati toronynyal is bir. Fenmaradtak a belváros kapui is, legnevezetesebb az alsó, külbejárása fölött csinos renaissance stylü erkély szökik ki. A főtéren régi házak láthatók, azok közül kettőnek rajzát közölte Steindl.

Zólyomnak (Zólyom m.) rövid leírását adtam az «Arch. Közl.» VI. (új folyam IV.) kötetében, temploma rajzát a bizottsággal közlötte Steindl. Ez a XV. század második feléből származó *parochiális templom* arról nevezetes, hogy támai belső támak és áttörött voltukban mintegy két mellékhajót képeznek, mely fölött karzat vonúl végig a hosszhajó oldalán, *másodrendü.* Van Zólyomnak

két vára, magában a városban egy királyi vár, melyet ifj. Kubinyi Ferencz leírt az «Arch. Közl.» IV. (új foly. II.) kötetében. E vár csinos *kápolnája* is részletben reánk jutott, jelenleg az állam birtokában lévő vár gyáros bérében van s így lassanként elveszti eredeti tekintetét. Más, ugyanis Kubinyi és általam leírt vár a puszta vár, «pusztihrad» nevü, a városon kivül fekvő igen nagy terjedelmü hegyi vár, melynek csak csekély romjai maradtak ránk. Közel a parochiális templomhoz áll az u. n. Thurzó-ház, melynek régi részleteit Kubinyi közölte. Régi ispotály templomka vagy kápolna Zólyomban nem ismeretes.

Ujbánya nem vetélkedhetett soha a nagyobb bányavárosokkal; azért parochiális temploma is alacsony és kevés díszü, *alig másodrendü;* itt a falfestmény legegyszerübb, csak decoratió módban jelenik meg. Van itt még a XIV. századból származó *ispotálytemplom* is, ezt *másodrendünek* mondhatni.

Bakabánya (Hont megye) az előbbinél nagyobb és díszesebb *másodrendü parochiális templommal* bír, melyet röviden leírtam az «Arch. Ért.» 1878. évi folyamában. E templom különlegessége: egyenes zárásu szentélye fölötti eredeti tornya és számosabb régi oltára. Egyik, hihetőleg építkezési, évszáma 1469, megujították 1792-ben.

A következő négy kisebb bányaváros templomait leírta ifj. Kubinyi Ferencz az Arch. Közl. IV. (új foly. II.) kötetében (l. «alapterveiket a magyarországi ó-keresztyén» stb. czimű munkám 131. és 132. l.): *a szászét.* Átmenet-koru *másodrendü* (Zólyom m.) Rajzát közlötte Steindl is; a *dobronivait,* átmenetkoru, másodrendü (Zólyom m.); a *korponait,* átmenetkoru, másodrendü (Zólyom m.) rajzát közlötte Steindl is; a *hajnikét* (Zólyom m.) *másodrendü,* átmenetkoru. Több rajzát közlötte Steindl is.

A *börsönyi* (Hont m.) csinos templomka Lippert által készített rajzát lásd épen idézett munkám 129. és 130. l. E rajzok a templomkát román stylünek és jó másorendünek árulják el.

Bélabánya (Hont m.) templomának rajzát a bizottsággal közlötte Steindl Imre, tömör tornyos, két hajós, abban három osztály durva pillérekkel, szentélyének van egy osztálya, másodrendü.

Libetbánya (Zólyom m.) netaláni régi templomát nem ismerjük.

Van Beszterczebánya tőszomszédságában *Radvány* helységnek csinos kis templomkája, csúcsíves, *másodrendü.*

Szászován (Zólyom m.) van egy csúcsíves kis falusi templom torony nélkül, előcsarnokkal és két osztályu hajóval. Egyes csinos részletei miatt *másodrendü.*

Bábaszék (Zólyom m.)?

Bars megyében a felhozottakon kivül van:

Lucskán csúcsíves templom, tömör toronynyal, két osztályu hajóval, egyszerü, hanem szabályos szentségházzal, *másodrendü.*

A *szent-benedeki* templomot a XIV. század emlékeinek első sorába helyezzük kivált alkotása egyöntetüsége miatt; a későbbi hozzáadások könnyen megismerhetők és eltávolíthatók. Steindl tanítványaival pontosan felvette, jelenleg Storno restaurálja. *Elsőrendü.* Igen nevezetes volt szentsír-kocsija, melyet keservesen restaurálva jelenleg az esztergomi főtemplomban láthatni.

Hont megyében Schulek társaságában megvizsgáltam a *kis-keszii* templomot, ez eredetileg átmeneti kerek temetői kápolna volt, melyhez későbben hosszházat csatoltak. *harmadrendü.*

A garam-kis-sallóis eredetileg köralaku, tornyos temetői kápolna volt, melyhez a XV. században délfelé új hajót építettek. Különös megjelenése miatt *másodrendünek* mondhatjuk. Bizottságunk a szándékolt lebontást ellenezte. Utunkban meglátogattuk a damasdi várromot és a kis-keszii régi sánczokat.

Esztergom megyében nem stylszerüen restauráltatott a nevezetes *kis-bényi* templom, melyet leírtam az «Arch. Közl.» III. (új foly. I.) kötetében. Három apsisa álhajót képez, hosszába nyugat felé tágul és előcsarnokot vesz fel, melynek tövét oktalanul befalazták, a hosszház és előcsarnok közt ikertorony áll. Az egész elrendezés a franczia iskoláé, különössége miatt a templomot *elsőrendünek* mondhatjuk. A szabad előcsarnokra tatarozás közben Ipolyi ráismert, hanem mindkettőnk ellenzése nem használt, szabad oszlopait befalazták.

E templom nyugati oldalán, hanem elkülönítve attól, áll egy *temetői kápolna*, mely azonban annyira el van ferdítve, hogy régi eredeti alakjára már rá nem ismerhetni. A premontreiek zárdájának minden föld fölötti nyoma eltünt.

Nógrád megyének csak kevés régi templomát ismerjük, melyek törzsivét beadta Geduly Ferencz.

Bérben $(\frac{135. sz.}{1874})$ van egy evangelikus templomka. Román stylü tornya, famennyezettel födött hajója és szentélye későbbi. *Harmadrendü?* Geduly jelentése.

Dengelegen fiókegyház $(\frac{135. sz.}{1874.})$ átmeneti stylü, egyhajós, szentélye egyenesen van zárva, dongabolttal födve, másodrendü? Geduly jelentése.

A *szécsényi* ferencziek zárdájában van csinos csúcsíves, hihetőleg refectoriumnak maradványa, *másodrendü.*

A *karancssági* templom egy tornyos, osztatlan hajós, van hossz-szentélye és félkörben zárt apsisa; a hossz-szentélyben kettős durva pilléren emelkedő átkarzata. *Másodrendü* 1878. 331. l.

A *karancskeszii* késő csúcsíves templom eredeti voltából újabb tatarozások által ki van vetkőztetve, *harmadrendü.* Úgyszintén a *lapujtői* (Nógrád megye) *harmadrendü* templom is.

Varsányban (Nógrád m.) van kis átmeneti stylü *harmadrendü* kápolna.

Heves megyében *Egerben* a székesegyház csak kevés évtized előtt épült fel. (Hild volt építésze, Grester és Frey tatarozta). De vannak a városban az eredeti *székesegyháznak maradványai*, melyekből régi adatok segítségével Ipolyi alaptervét szakértőleg restaurálta, kivált midőn a szentélyt magát kápolnákkal körülvette, melyeket felrepíttettek, hogy a helyükbe keletkezett mély árok által e várat erősíthessék. Ipolyi könyvének czime «Az egri megye régi székesegyháza. Eger, 1865». Az egri egyház nyugati része, mint tornyainak maradványa mutatja, még román, tömör, durva; a szentély és négyzet XV. századi. Ásatások kivánatosak. Nagy kiterjedése és pompás építkezése miatt eredetileg *elsőrendü* volt.

A *gyöngyösi ferencziek* temploma csúcsíves, régi torony nélküli nagy egyház, hajója 5, szentélye 2 hosszosztálylyal bír. Restaurationális tervét Steindl Imre készítette, *másodrendü.*

A *gyöngyös-patai* nagyobb csúcsíves templom hosszházának van három, szentélyének három hosszosztálya, a templom tengelyétől egyik felé eltérő, nagy, tömör torony és abba tört kapuzat, sajátságos tekintetü, az utóbbi némileg a kassai székesegyház éjszaki kapujára emlékeztet. *Jó másodrendű.*

Eger szomszédságában van két régi emlék, melyeket felvettem és röviden leírtam az «Ó-keresztyén stb.» czimü 1876-ban megjelent munkámban, u. m. a *szent-máriai* átmeneti két emeletes kápolna, *jó másodrendű* és a *fel-debrői* mostani templom alatt lévő átmeneti koru altemplom, melyet jelenleg temetésül használnak. *Jó másodrendü.*

Pásztón van csúcsíves egyszerü templom, *másodrendű.* (Zircz, Pilis és Pásztó).

Borsod megyében a következő emlékek ismeretesek: Első helyen áll az *apátfalvai* zárda-templom, jelenleg az egri seminariumnak tulajdona; tüzetesen leírta Ipolyi az «Arch. Közl.» VI. (új foly. IV.) kötetében, hol arányairól szólottam és Benkő és általam készített rajzait közlöttem. Nincsen tornya, hanem van áthajója, szentélye, a franczia cistercita templomok mintájára, egyenesen záródik. Főkapuja több szinü kövei által polychrommá lett. Jó szerkezete, arányossága és szabatos kivitele okából *elsőrendűnek* tekinthető.

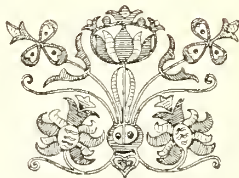
A *miskolczi* avasdombon álló református templom késő csúcsíves stylben úgy készült, hogy durva pillérei az öt oldallal zárt szentély végéig elterjednek. Nincs tornya, rossz alkotása miatt *alig másodrendű.*

Közel Egerhez van Szomolyán egy átmeneti koru templom csinos kapuzattal, másodrendü.

Rudobányán (Borsod m.) van csak egy hajóból álló református templomka (l. Stechlo rajzát), nevezetes csinos lakatos művű ajtóval; *harmadrendű.* Itt van Perényi István sírköve 1437-ből.

Ipolyi, mint beszterczebányai püspök, egyházmegyéje évszázados ünneplésére kiadta 1876-ban annak történelmi és régészeti «schematismusát». Ezen schematismus 436 egész 443 lapjain elő van számítva: 22 román vagy átmeneti stylü és 114 csúcsíves, tehát összesen 136 régi egyházi épület. Azonban rajzok hiányában ezen épületeket osztályozni nem lehet. Mennyiben nehányai rajzával bírunk, azok a fentebbiekben osztályozva vannak.

Dr. Henszlmann Imre.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1885. október 1-től deczember 1-ig.

Alapítványi kamat 1886. évre (5 frt) Br. Mednyánszky Dénes.

Évdijak: 1880. évre (5 frt): Varázséji Gusztáv. — 1880—81. és 1883—1885. évekre (25 frt) Dr. Pethő Gyula. — 1882. évre (5 frt). Dr. Thallóczy Lajos. — 1883. évre (5 frt): Radisics Jenő. — 1883—1885. évre (à 15 frt): Németh Imre, Walther Gida. — 1883. és 1885. évre (10 frt): Ádám Iván. — 1884. évre (5 frt): Hindy Árpád. — 1884—1885. évre (à 10 frt): Kreskay Antal, Végh Jánosné. — 1885. évre (à 5 frt): Abaffi Sándor, Boleszny Antal, Börzsönyi Arnold, Dr. Brach Ferencz, Bunyitay Vincze, Dillesz Sándor, Fröhlich Róbert, Gyulai Rudolf, Halavács Gyula, Ifj. Horváth Antal, Krenner József, Modrovits János, Nagy Imre (n. szinházi tag), Nagy Iván, Némethy Lajos, Dr. Öreg János, Országos levéltár, Stépán Gábor, Szalay Péter, P. Szatmáry Károly, Szente Bálint, Sztánkay Kálmán, Tallay Nándor, Téglás Gábor, Dr. Vajdovszky János, Várzely János, Vizsolyi Ákos, Weisz Zsigmond, Weszely Lajos.

Budapest, 1885 deczember 1-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885 szept. hóban.

Bevétel:

Pénztármaradvány augusztus hóról	1653 frt 23 kr.
Évdíjak befizetése	140 « — «
Az «Arch. Értesítő» egyes füzeteinek eladása	30 « — «
Összesen:	1823 frt 23 kr.

Kiadás:

Igazgatási költségek	20 frt
Az Arch. Értesitő két füzetének megvétele példányok kiegészítésére	2 «
Kiadás összesen:	22 frt — kr.
Készpénz:	1801 frt 23 kr.
Együtt:	1823 frt 23 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7000 frt — kr.
Készpénz	1801 « 23 »
Összesen:	8801 frt 23 kr.

Budapest, 1885 szeptember hó 30-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1885 október hóban.

Bevétel:

Pénztármaradvány szeptember hóról	1801 frt 23 kr.
Évdíjak befizetése	225 « — «
Összesen:	2026 frt 23 kr.

Kiadás:

Az Arch. Értesítő 1884. folyamáért	frt 675.—
Rajzolásért	« 9.—
Igazgatási kiadások	« 18.75
Kiadás összesen:	702 frt 75 kr.
Készpénz:	1323 frt 48 kr.
Együtt:	2026 frt 23 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7000 frt — kr.
Készpénz	1323 « 48 «
Összesen:	8323 frt 48 kr.

Budapest, 1885 október hó 31-én

Czanyuga József,
pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, *a*) a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5%-os megfelelő értékű papirban adományoz. *b)* Évdíjas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. frtot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (M. N. Muzeum), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (N. Muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdij fejében az *Archæologiai Értesitő* jár, számos képes táblával 30 ívnyi díszes folyóirat. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS: Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, N. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

LAKHELYÜK ISMERETLEN a következő tagoknak: Arany Sándor, Fáy Elek, Schurina Antal uradalmi erdész, Sipos Imre, Vágó Pál.

KÉRELEM: Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

AZ UJONNAN MEGVÁLASZTOTT TAGOKAT a hivatalos részben a jegyzőkönyvi kivonatban szoktuk megválasztatásukról értesíteni. Az ujonnan belépő tagok számára a folyóirat hivatalos részének XXIV. és XXXI—XXXII. lapjain közzétettük az alapszabályokat, mi által jogaikról és kötelességeikről értesülnek. Csak kivánatra küldjük meg külön az alapszabályokat.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE az 1886-ik évben a következő: január 26-án, február 23-ikán, márczius 30-ikán, április 27-ikén, szeptember 28-ikán, október 26-án, november 30-án, deczember 28-án nyilvános havi ülés, mindig a hó utolsó keddjén, M. Tud. Akadémia palotájában (I. emelet, u. n. kis terem) este 5 órakor.

Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ VI. kötete (1886.) öt füzetben, mindenkor 5—6 nagy ívnyi tartalommal, műmellékletekkel és számos a szöveg közé iktatott képpel február 15-én, április 15-én, junius 15-én, okt. 15-én és decz. 15-én jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdij fejében kapják. A tagdíjak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények és reclamatiók az «Arch. Értesitő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum) küldendők.

A TAGDIJ befizetését sürgősen kérjük. Hátralékosok számára póstautalványt zártunk a füzethez.

ÉVKÖNYV. A társulati évkönyv januáriusban fog szétküldetni; hátralékosok nem kapják.

A FOLYÓIRAT KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2. füzetét, valamint az 1883-ik évi III., az 1884-ik évi IV. kötetet és a folyó 1885-ik évi V. kötet füzeteit.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

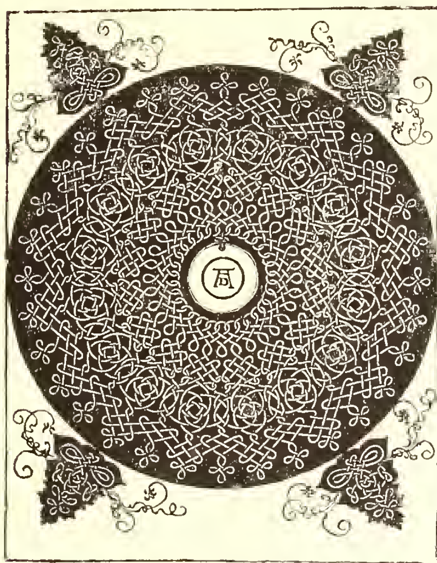
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

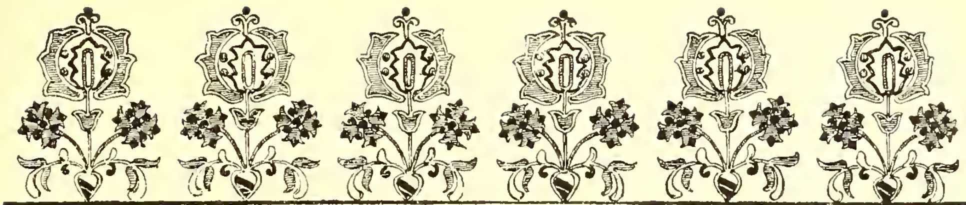
ÚJ FOLYAM. VI. KÖTET.

ALBRECHT DÜRER RAJZA.

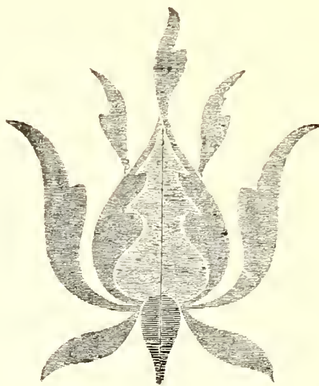
BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1886.

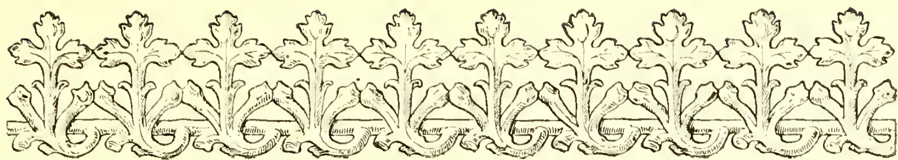
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ó-kor.

III. Népvándorlási kor.

IV. Középkor.

V. Újkor.

VI. Ermészet.

VII. Különfélék.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁSODIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

HARMADIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

NEGYEDIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

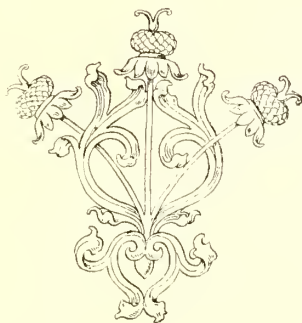
KÜLÖNFÉLÉK.

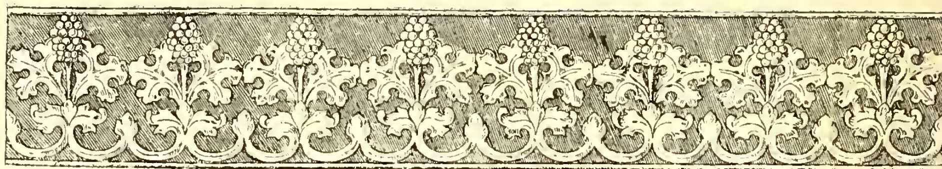
ÖTÖDIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

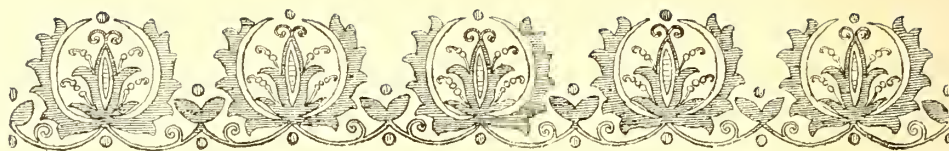
IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

A HATODIK KÖTETBEN FOGLALT ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETÜRENDES TÁRGYMUTATÓ.

Kanizsayak czímere 230, 364

